ALEKSANDR SOLJENITIN

VIŢELUL şi STEJARUL
ÎNSEMNĂRI DIN VIAŢA LITERARĂ

Volumul II

ALEKSANDR SOLJENITÎN, romancier şi istoric rus, s-a născut la 11 decembrie 1918 la Kislovodsk, Rusia. A luptat în cel de-al doilea război mondial, în 1945 a fost arestat pentru că scrisese o scrisoare în care îl critica pe Stalin şi a petrecut opt ani în închisoare şi în lagăre de muncă forţată şi încă trei ani în exil. Reabilitat în 1956, i s-a permis să se stabilească la Riazan, unde a devenit profesor de matematică şi a început să scrie. În 1962 publică nuvela O zi din viaţa lui Ivan Denisovici, care îi aduce notorietatea. Continuă să scrie romane şi povestiri, care circulă însă în samizdat sau sînt publicate în Occident. În 1970 i se atribuie Premiul Nobel pentru literatură, dar refuză să se ducă la Stockholm să-l primească, de teamă că nu i se va mai permite să se întoarcă în ţară. La apariţia, în 1973, a primului volum din Arhipeleagul Gulag, este vehement atacat de presa sovietică, apoi, la 12 februarie 1974, arestat, acuzat de trădare şi expulzat. În decembrie îşi ia în primire Premiul Nobel. Din 1975 se stabileşte în Statele Unite, unde continuă să scrie, abia în 1990 recăpătîndu-şi cetătenia rusă. În prezent, locuieşte în Rusia. Alte scrieri: Primul cerc (1968), Pavilionul canceroşilor (1968), August 1914 (1972), Lenin la Zürich (1975), „Problema rusă" la sfîrşitul secolului XX (1994), Un grăunte între două pietre de moară (1998), Rusia sub avalanşă (1998) etc.

COMPLETAREA A PATRA
Iunie 1974
SOCOTEALA, MĂI VOINICE, IESI BINE, N-AM CE ZICE

Precedenta completare, a treia, era deja gata, dar mai rămăsese de redactilografiat, de microfilmat, de expediat textul în Occident, de as-cuns resturile, cînd la 28 decembrie, la Peredelkino, la dacea familiei Ciukovski unde se găsea din toamnă noul meu loc de schimnicie hi-bernală, în timpul obişnuitei mele pauze pentru un dejun frugal, as-cultînd emisiunea BBC de amiază, am avut surpriza să aud că la Paris apăruse în rusă primul volum al Arhipeleagului. Surpriză numai în ce priveşte data, căci eu îl cerusem şi-l aşteptam pentru 7 ianu-arie, de Crăciunul ortodox. Dar, cu precaritatea filierei noastre, cere-rea mea sosise prea tîrziu. Şi editorii noştri(1), cu abnegaţia aceasta care nu cunoaşte nici duminici, nici repausul de seară, şi în ciuda mijloacelor aşa de restrînse încît într-o bună zi vor provoca uimire, devansaseră calculele mele. Cu zece zile numai, dar tocmai pe zile se joacă soarta unei literaturi clandestine: soare de n-ai la seceriş — păcat de rodul multor luni de muncă.

Am auzit — n-am tresărit şi am continuat să-mi văd de varza mea. Cîte gesturi nu făcusem eu în aceşti ani, gesturi care toate păreau a izvorî din disperare şi nici unul dintre ele nu trezise nici o reacţie din partea guvernului. Mă deruta această slăbiciune, rigiditatea acestui zid sau a acestui buştean uriaş, pe nedrept numit aici stejar, numai de dragul proverbului.(2) De-atîtea ori trecuse chestia asta — de ce n-ar mai trece încă o dată?...

O oră mai tîrziu mi-am ars mîna la reşoul cu gaze şi, în ciuda arsurii, a trebuit să mă duc la Moscova. Îmi ziceam în sinea mea: să fie vorba de un simbol? Dar, împreună cu toţi apropiaţii mei, aveam sentimentul că trăiesc o sărbătoare. Şi aşa am petrecut seara. Şi ce eliberare: mă ascunsesem, mă camuflasem, romanul îl purtasem — îl salvasem! De această pietricică stînjenitoare, lacrima noastră pie-trificată, mi-am eliberat umerii. Şi am făcut-o acolo unde trebuie. Nu îndrăzneam nici măcar s-o păstrez acasă, dar acum, de lenea v-o biruiţi, poftiţi, prieteni, de-o citiţi!

Ani mulţi la număr mă stăpînise gîndul că publicarea

Arhipeleagului o voi plăti cu viaţa. Pentru aşa ceva, ei nu pot să nu-ţi taie capul: alt-minteri, ei n-ar mai fi ei, imperiul li s-ar duce de rîpă. Ca să-ţi păs-trezi capul, trebuie să pleci din vreme în Occident. Dar dacă eşti aici, atunci este normal să tragi de timp, că doar om eşti şi tu: bun, să

1 Editura în limba rusă YMCA Press. (N.t.)
2 „Viţelul vru stejarul să-l răstoarne, dar rămase fără coarne." Acest proverb i-a inspirat autorului titlul memoriilor de faţă. (N.t.)

scrii primul nod şi apoi pe-al doilea. Şi n-ar fi rău să ajungi pînă la

al patrulea, cînd Lenin a sosit deja la Petrograd şi cînd romanul isto-rico-militar se transformă exploziv într-unul revoluţionar, şi o dată cu acestea să şi dispari sub ruinele arzînde. Şi, între timp, şi Viţelul să-l isprăveşti de schiţat. (Dacă am putut să-l duc la bun sfîrşit, o datorez numai faptului că am isprăvit la timp Completările I-II-III. Dacă nu le-aş fi scris la vremea lor, n-aş mai putea s-o fac astăzi, cînd toată această tensiune a clandestinităţii a încetat, cînd iată-mă proiectat într-o viaţă cu totul schimbată, cînd sub fereastra căsuţei mele al-pine luceşte cupa însorită a munţilor elveţieni, şi cînd nu mai e nevo-ie să-mi păzesc manuscrisele, şi cînd vorbesc fără teama că pereţii ar putea avea urechi. Altă viaţă.) Aşa s-au tărăgănat lucrurile şi cu Arhipeleagul — de la primul lor termen, şi tot aşa mai departe pînă cînd, iată, împrejurările n-au mai avut răbdare. Şi cît de evident este pentru cel ce ştie să vadă: cît de mult au slăbit ei! Ridicaseră bariera convenţiei referitoare la drepturile de autor, şubredă palisadă în faţa unui taur furios. Ei credeau că Arhipeleagul se va împiedica de această convenţie. Încă de la 23 decembrie, Pankin, şeful Agenţiei Centrale pentru Drepturi de Autor, ameninţa: „contractul, ca şi orice alt angajament, va fi considerat ca lipsit de valabilitate" conform legislaţiei în vigoare. Dar cine se mai teme de o zgîrietură de pisică atunci cînd începe să se audă şuierat de săbii izbind cu putere? Declaraţia Agenţiei Centrale pentru Drepturi de Autor, dată chiar înaintea apariţiei Arhipeleagului, lăsa să se înţelea-gă că pentru ai noştri era mai uşor să pună pumnul în gură unor edi-tori străini decît mie, care eram în ţară. Dar şi acesta era un calcul fals: Arhipeleagul nu făcea obiectul unui contract. Ei puteau opri ori-ce roman, chiar şi Octombrie şaisprezece al meu, şi pretentiile lor tot le-ar fi dat jurişti-lor

prilej de reflecţie — fondat? nefondat? Dar a în-cerca să prinzi Arhipeleagul în laţul din firele subţiri ale şicanei avo-căţeşti era semnul unei prea vădite neputinţe. Editorii americani se grăbiră să declare, chiar să adreseze rugămintea insistentă ca au-toritățile sovietice să-şi încerce forţele în această afacere, să inten-teze un proces la tribunal. (A trecut un an şi jumătate şi recent Pankin, ca motanul care, negăsind lapte în ulcică îşi linge mustăţile, a grăit: tare doreau occidentalii ca noi să pornim un proces contra Arhipeleagului, dar i-am dezamăgit.)

Uimitor: încă din august confiscaseră cartea, o examinaseră. Aveau sub ochi această masă incandescentă, care atinsese deja punctul de topire — şi ei tot se mai gîndeau: temperatura este insuficientă, metalul n-o să curgă? N-am pregătit nici rigole, nici tipare, nici forme în care să toarne metalul. Reuşisem să-i ameţesc în gara Kazan, re-uşisem să păcălesc ministerul iubirilor mele.(1) Au dormit toată luna

1 KGB, mai înainte Minister al Securităţii Statului. (N.t.)

octombrie, au dormit toată luna noiembrie. (N-au început să se mişte decît în luna decembrie. Mi-au trimis prin poştă un craniu şi nişte oa-se, anunţuri mortuare decupate din publicaţia newyorkeză Novoe russkoe slovo — dar cine din Uniunea Sovietică mai primeşte aşa ceva, număr de număr? Promisiuni că mă lichidează pînă la sfîrşitul anului — dar pînă la acest sfîrşit de an, eu i-am devansat!) Exemplu de nepăsare, caracteristic pentru un sistem birocratic hipertrofiat. Merita osteneala de a crea contraspionajul cel mai redutabil din lu-me şi nu numai de a rata această carte mortală pentru ei, ci şi de a o scoate cu propriile lor mîini la suprafaţă? Merita osteneala de a crea cel mai mare aparat propagandistic din lume şi a nu pregăti nici mă-car un argument contra acestei cărţi ucigătoare?

În prima săptămînă, încremenire totală, în 4 ianuarie, agenţia TASS a început să difuzeze declaraţii prăpăstioase, dar numai pentru străi-nătate, fără să le traducă în limba rusă, fără să le publice pentru uzul compatrioţilor: „ne-a stricat Anul Nou... vrea să semene neîncredere între popoare... ponegreşte poporul Uniunii Sovietice... prezintă regi-mul hitlerist ca pe un regim uman... Cel căruia propaganda anti-sovietică nu i-a luat minţile va respinge această carte... Pretext pen-tru a atribui realităţii sovietice racilele capitalismului... Un pamflet plătit în valută..." În

uscăciunea acestei argumentaţii detectăm toată deruta şi teama lor. Asta-i tot? Timp de o jumătate de secol, ei au ucis milioane de oameni şi asta-i toată apărarea lor? Dar pe toţi i-a întrecut comunistul francez Laroche, la 7 ianuarie, la televiziunea moscovită: Soljenitîn nu a reflectat (în Arhipeleag...) recolta record de anul trecut şi, în general, nu ia în consideraţie (pe deasupra mor-mintelor) realizările economice ale URSS!... Una după alta, la repe-zeală, lovituri neputincioase care nu fac nici un rău.

În acele zile s-a simţit un fel de indignare contra mea. Eu n-am ur-mărit însă acest lucru, apoi treaba s-a îngroşat. Mi se relata despre aceasta, în „vitrinele agenţiei TASS". Pe strada Gorki, era expus un mare afiş (eu personal nu l-am văzut) care arăta cum nişte monştri cu trîmbiţe şi tobe fac reclamă „operelor lui Soljenitîn", înfăţişat ca un schelet compus dintr-un craniu galben şi nişte oase negre. Caricatura era însoţită de aceste splendide versuri ale vestitului poet A. Jarov:

Tot ticluind întruna, mişeleşte,
Soljenitîn, mustind de-al calomniei cheag,
Unor străini suspecţi atîta le slujeşte
Încît aceştia fac din el un steag.

Sau asemenea expresii ale fidelităţii:

„De la comitetul raional Sverdlov al PCUS. — Cu un sentiment de profundă indignare am aflat despre noile acţiuni trădătoare săvîrşite de Soljenitîn în scopul de a lovi în interesele statului sovietic şi ale orînduirii socialiste. Zarva antisovietică stîrnită de propaganda bur-gheză în jurul ultimei lui scrieri arată încă o dată în mod clar că acest om s-a rupt definitiv de societatea noastră şi slujeste pe faţă adver-sarilor noştri ideologici. Îl înfierăm cu mînie pe acest renegat şi tră-dător, şi considerăm că pentru el nu este loc pe pămîntul sovietic! — Colectivul redacţiei revistei Tînăra gardă."

Tînăra gardă... şi cînd te gîndeşti că eu îi apărasem în faţa celor de la Novîi mir...

De Anul Nou m-am apucat din nou de pronosticuri — „Ce vor face ei?" lată-le:

1. Asasinat — Deocamdată exclus
2. Arestare şi condamnare — Puţin probabil
3. Deportare fără arestare — Posibil
4. Expulzare în străinătate — Posibil
5. Proces intentat unei edituri occidentale — Lucrul cel mai

de dorit pentru mine şi cel mai stupid pentru ei
6. Campania de presă vizînd discreditarea cărţii — Foarte posibil
7. Discreditarea autorului — Foarte posibil (cu concursul fostei me-le soţii)
8. Tratative — Nu-i exclus, dar e devreme.
9. Concesii, delimitare: înainte de 1956 „nu am fost noi". (E un motiv şi acesta pentru care am pus subtitlul(1): 1918-1956) — Nu-i exclus.
Deocamdată asasinatul era exclus din cauza prea marii publicităţi, căci dacă nu asta era cauza, atunci care era? Să vedem sensul afir-maţiei că era exclusă posibilitatea producerii lui în orice moment. Să răpui un schior solitar — şi unde mai pui — chiar în pădurea de la Barvina era un fapt care putea să jeneze autorităţile, mai ales că a-ceasta este „zona lor specială", inaccesibilă muritorilor de rînd. Nimeni, în afară de-ai lor, nu pătrunde acolo. Dar nici la Rojdestvo nu le-ar fi fost deloc greu să mă lichideze (uneori, sub diferite pretex-te, veneau indivizi a căror calitate de agenţi era mai presus de orice îndoială), ar fi putut s-o facă şi pe un drum întunecos, în trenuleţul electric care merge seara la Peredelkino. Dumnezeu m-a avut în pa-za lui, nu i-a lăsat să meargă aşa de departe. Dar există soluţia expulzării peste graniţă, unde pot să-mi facă imediat de petrecanie, căci în altă ţară nu mai răspund ei de mine. Deportarea undeva în Siberia nu mi se părea o mare nenorocire, că doar eram obişnuit cu aşa ceva. Numai că în loc să scriu despre revoluţie, va trebui să scriu despre lucruri din istoria vechii Rusii.
Cu ultimele două puncte însă îi credeam prea deştepţi. Or, ei nu

1 Arhipeleagul Gulag are ca subtitlu: încercare de inveştigatie literară — 1918-1956. (N.t.)

puteau să se ridice la un asemenea nivel de înţelegere a lucrurilor. Totuşi, din septembrie erau în posesia „Scrisorii" mele „către con-ducători". Ar fi putut să facă nişte apropieri, să reflecteze. (De fapt, o citise careva dintre ei?...) Planul meu era parţial următorul: după ce i-am lovit cu Arhipeleagul în moalele capului — să-i ameţesc imediat cu perspectiva derutantă, schiţată în „Scrisoare", să-i ademenesc pe pista punctului 9. În decembrie, le-am trimis avocatului şi editorilor mei indicaţia să publice „Scrisoarea"

automat la douăzeci şi cinci de zile după primul volum al Arhipeleagului. Adică, mai întîi să dea conducătorilor douăzeci şi cinci de zile pentru reflecţie şi apoi, fără să mai aştepte ceva, să proiecteze în afară, asupra publicului, aceastǎ ambiguitate, această confuzie, pentru ca ele să planeze nu numai asupra sălii cu uşile închise a biroului politic, ci şi pentru ca şefii cei mari să ştie că toată lumea este cu ochii aţintiţi asupra ale-gerii pe care o vor face.

Şi de un lucru eram încredinţat: totul putea încă să evolueze în dife-rite moduri. Nu era posibil ca la vîrful conducerii să nu fi meditat ni-meni asupra „Scrisorii". (Măcar ceilalţi, cei care mîine vor lua locul celor de azi: ca un drum posibil pentru ei, ca o ieşire din impas.)

Din cauză că Arhipeleagul a ieşit mai repede de sub tipar, scadenţa „Scrisorii către conducători" s-a decalat şi ea mai în faţă: de la 31 la 22 ianuarie. Dar din momentul în care TASS, furioasă, a început să facă spume la gură, tonul conciliant al „Scrisorii" mele putea, pe a-cest fundal sîngeriu, să fie luat drept o concesie din partea mea, drept un semn că m-a cuprins frica. Oamenii n-ar mai fi remarcat nici data de „5 septembrie". Intenţionam ca după Arhipeleag să încerc imediat să dau un brînci bolovanului imens care este statul nostru. Acest proiect s-a dovedit ineficient, prost conceput. Da, Arhipeleagul era chemat să schimbe istoria, de asta sînt sigur, dar nu aşa de re-pede şi, probabil, nu începînd cu Moscova. Şi pe 10 ianuarie m-am aruncat asupra unei ocazii cu totul întîmplătoare şi am oprit tipărirea „Scrisorii". Treaba aceasta mi-a reuşit datorită unei fraze convenţio-nale spuse la telefon în ultimul moment. Chestiunea este că „Scri-soarea" nu era de importanţă minoră şi plecase deja la cules. A fost stopată.*

Posibilă era şi o altă combinaţie, una mai logică. Era cea pe care eu, mai înainte, deja o avusesem în vedere: cuplarea „Scrisorii către conducători" cu „Nu trăiţi în minciună". Aceasta din urmă avea deja patru ani de lîncezeală şi aşteptare. Aici era vorba de două feţe ale

* La vremea aceea era ceva pe care eu, încă necunoscînd scala a ceea ce preţuieşte Occidentul, nu-l înţelegeam. „Scrisoarea" n-ar fi făcut decît să micşoreze efectul Arhipeleagului şi să-mi fugă pămîntul de sub picioare în momentul cel mai hotăritor al luptei. A avut grijă Dumnezeu de mine şi aici. (Adnotare din 1978.)

unuia şi aceluiaşi deziderat: şi poporul, şi guvernul trebuiau

să se
scuture de una şi aceeaşi ignominie.
De altminteri, începînd publicarea unei asemenea cărţi cruciale pre-cum Arhipeleagul şi, după ea, a tuturor celorlalte scrieri care se acu-mulaseră, aveam eu în fond nevoie de mişcări şi artificii tactice? Cărţile mele, oricum, îşi urmau cursul lor. (Despre un asemenea mod de viaţă visez şi astăzi. Nu e simplu să ieşi dintr-o luptă înde-lungată. Iată, mă aflu deja de patru luni în Europa şi vor mai trebui multe luni de zile pentru a lămuri complet lucrurile, pentru a spune tot ce am de spus, pentru a para loviturile cărora încă le sînt ţintă. Dar ceea ce vreau cu adevărat este să mă cufund cu totul într-un spaţiu de linişte, să scriu — şi cărţile mele n-au decît să-şi urmeze cursul. Comportamentul oamenilor îl explicăm, de obicei, prin împre-jurările vieţii sociale, dar de fapt şi legile vîrstei şi ale mutaţiilor noas-tre interioare ne condiţionează deciziile sociale.)
După contramandarea „Scrisorii" m-am liniştit: n-au decît să fluiere şi să huiduiască, deocamdată eu mi-am făcut treaba. Veţi veni, mă veţi lua! — Luaţi-mă, sînt dispus să merg şi la închisoare. Stare de apă-rare pasivă. De altfel, serios vorbind, eu şi soţia nu ne aşteptam la represalii. De multe ori scapi nepedepsit şi, de la un moment dat, începi să te iluzionezi că şi în viitor te vei bucura de aceeaşi impuni-tate. Alia, de data aceasta, era foarte convinsă că, în afară de injuri-ile din presă, n-o să fie nimic, că autorităţile or să înghită acest hap. Eu nu credeam că este aşa, dar mă comportam ca şi cînd ar fi fost exact aşa. Nu m-am sechestrat în apartamentul nostru de la Mosco-va cel lipsit de lumina zilei (ca să ne apărăm de privirile indiscrete şi de camerele de luat vederi, ţineam perdelele lăsate zi şi noapte), de aer şi de lărgime, ci, paşnic, mergeam la Peredelkino, îmi umpleam pe îndelete plămînii cu aerul proaspăt de sub pini şi, într-un ritm, pentru mine neobişnuit de lent (ah, acelor zilişoare, ce-o să le mai duc dorul!), îmi finisam articolele pentru culegerea Voci din străfun-duri. Acum îmi vine chiar greu să cred că viaţa noastră, în acea lună ianuarie, a avut o curgere aşa de domoală, lină, monotonă. În peri-oada cînd presa ne împroşca în fel şi chip, unii prieteni veneau la noi şi ne spuneau: „numai la voi acasă este linişte şi pace". Noi nici nu citeam, nici nu căutam să citim toate acele injurii de care gîlgîia în-treaga presă, nici măcar idee n-aveam despre amploarea acelei

campanii împotriva noastră. Alia redactilografia ultimele capitole ale Viţelului, le microfilmam, le pregăteam pentru expediere. La popasul meu din afara oraşului ascultam radio pe săturate: Arhipeleagul meu îmi venea pe calea undelor(1) ca trăindu-şi viaţa lui proprie, plin de

1 În cursul unei serii de emisiuni occidentale consacrate citirii în ruseşte a operei. (N.t.)

propriile lui dureri, ca şi cînd n-ar fi fost niciodată construit de mine, ca şi cînd n-ar fi fost posibil să fie creat de mine — şi această reîn-tîlnire mă mişca pînă la lacrimi. Ecoul internaţional trezit de ediţia ru-să a cărţii a depăşit în vigoare şi în densitate toate aşteptările. Eh, desigur, occidentalii amestecau aceasta cu propriile lor probleme, mai aproape de înţelegerea lor: pe de o parte, teribilele revelaţii des-pre Arhipeleagul barbar şi pe de altă parte, ridicarea interdicţiei de a circula cu maşina duminica în RFG. Pe de o parte, viaţa din Arhipe-leag, viaţă pe care mintea omenească n-o poate concepe ca posibi-lă şi pe de altă parte, săptămîna de lucru de trei zile din Marea Britanie. Criza petrolului suflase asupra Occidentului arhiprosper şi aces-te prime, încă slabe, restricţii îl făcuseră insensibil la necazurile noastre. Spre cinstea lui însă, Occidentul n-a perceput penuria de benzină ca fiind o suferinţă mai mare decît suferinţa acelor băştinaşi — martiri ai Arhipeleagului. Numai în prezent, nu, numai în acest moment înţeleg eu cît de uimitor este modul în care Dumnezeu a dus la îndeplinire această sarcină. Cînd, în tot cursul anului 1962, Ivan Denisovici se fofilase prin samizdat pînă la Kiev, pînă la Ode-ssa, şi fără ca un singur exemplar într-un an de zile (prin ce minu-ne?) să treacă frontiera — Tvardovski atîta se temea, iar eu cîtuşi de puţin; eu, în ardoarea mea, chiar doream ca Denisovici să se smul-gă din captivitate nedesfigurat —, nu înţelegeam deloc că numai aşa şi tocmai aşa, moştenind de la Hruşciov, mă înfundam, crampon imposibil de extras, în zidul Kremlinului. Exemplarul de la Leningrad al Arhipeleagului nu a fost ars, cum am cerut eu, cum eram convins că s-a făcut, ci a căzut în mîinile securiştilor. Această întîmplare a avut ca rezultat publicarea lui precipitată, în răcnetele lor furioase. Tocmai pe această cale, Arhipeleagul a căpătat valoarea unei măr-turii irecuzabile. Astăzi, aici, în Occident, aflu că din anii '20 au apă-rut aici pînă în treizeci de cărţi despre Arhipeleag, începînd cu înfiin-ţarea lui în insulele Solovki. Este, aşadar,

vorba de cărţi care s-au publicat, tradus, divulgat — şi care s-au pierdut fară să fi stîrnit vreun ecou, fără să fi convins sau măcar să fi trezit pe cineva. Trăsătură caracteristică, omenească, a saţietăţii şi a mulţumirii de si-ne: totul a fost spus şi totul a intrat pe-o ureche şi a ieşit pe cealaltă. În cazul cu Arhipeleagul sovietic s-a făcut simţită şi adierea gloriosu-lui vînt socialist: ţării socialismului i se pot ierta şi nelegiuiri incompa-rabil mai mari decît cele ale lui Hitler, căci ele nu sînt decît hecatom-be la picioarele unui altar al luminii. Dacă l-aş fi publicat în premieră în Occident, Arhipeleagul ar fi pierdut încă de la apariţie o jumătate din forţa sa de izbire.

Iar acum, constatăm chiar cu uimire modul în care a fost înţeles: „Un pîrjolitor semn de întrebare asupra celor cincizeci de ani de putere sovietică, asupra întregului experiment sovietic de la 1918 încoace" (Vorwărts). „Soljenitîn povesteşte întregii lumi adevărul despre laşi-tatea partidului comunist" (The Guardian). „Poate că într-o zi vom considera apariţia Arhipeleagului ca pe un reper marcînd începutul destrămării sistemului comunist" (Frankfurter Allgemeine). „Soljenitîn cheamă la pocăinţă. Această carte poate să devină cartea de căpătîi a renaşterii naţionale, dacă cei de la Kremlin vor fi în stare s-o ci-tească" (Deutsche Welle).

O asociaţie de editori americani s-a declarat dispusă să publice ma-terialele de istorie pe care guvernul sovietic ar dori să le contrapună Arhipeleagului. Dar asemenea materiale nu existau. În cincizeci de ani, călăii nu avuseseră cum să-şi strîngă justificări. Şi în ultima ju-mătate de an, avînd deja cartea la Securitate, ei nu găsiseră timp să se ocupe de această chestiune. Au publicat în New York Times un articol searbăd al lui Bondarev (ca şi cînd Arhipeleagul s-ar referi la cel de-al doilea război mondial, iar nu la închisorile şi lagărele sovie-tice, ca şi cînd subiectul ar fi Stalingradul şi generalul Vlasov. Dar despre mine ce se spune? — Că scrierile mele sînt lipsite de adevăr artistic, că nu înţeleg moralitatea, că dau dovadă de sentimente anti-slave şi de nihilism naţional, că sînt certat cu întreg poporul.) Au pu-blicat şi în Izvestia un articol iarăşi despre generalul Vlasov, un arti-col amplu. Am deschis ziarul, zicîndu-mi: Bun, de data aceasta, vor dezminţi în chestiunea de a şti cine a eliberat Praga de nemţi, docu-mentele, ei le au. Pe cele pe care nu le au, le vor fabrica, şi cum aş putea

eu acum să-mi convoc tovarăşii de celulă? Eh bine, nu! Le-a lipsit tupeul, n-au dezminţit esenţialul: că singura acţiune militară a diviziilor lui Vlasov a fost bătălia contra nemţilor — pentru Praga!
Departe de a fi înregistrat vreun spor de inteligenţă de-a lungul unei jumătăţi de secol, ba, din acest punct de vedere, chiar în regres faţă de acea organizaţie şireată care a fost Kominternul anilor '20, presa sovietică stia una şi bună: înjurătura birjărească, hăituiala grosolană. Ostilităţile le-a deschis Pravda din 14 ianuarie: „Drumul trădării". Articolul avea valoarea unei directive: aveau să-l reproducă a doua zi toate ziarele centrale şi locale, ceea ce însemna deja un tiraj de aproape cincizeci de milioane. Tot în ziua următoare Lit-gazeta a indicat un termen special pentru a mă desemna: vlasovian literar. Şi, cîteva zile, chestia asta a continuat să se reverse din toate tipogra-fiile, din toate vitrinele. Şi principala pungăşie consta în faptul că în-chisorile, lagărele nu erau menţionate nicăieri ca temă a cărţii. Toată cartea incriminată nu era, după părerea adversarilor mei, decît o jig-nire adusă memoriei celor morţi în război; şi mai ales se spunea, într-o formulă elegant-netransparentă: s-ar părea (dar această opi-nie poate fi retractată) că acest nemernic, adică eu, are trei maşini — şi apoi mai era această bucată savuroasă, mai excitantă decît orice, aruncată mulţimii: „Ticălosul! Ce-i lipsea?!"
A doua zi după ce Pravda dăduse semnalul, am fost asaltaţi, în apartamentul nostru din Moscova, de telefoane de ameninţare care au durat trei săptămîni. Nouă armă a secolului douăzeci: prin ţîrîitul impersonal al unui telefon poţi să dai năvală într-o casă bine zăvorită şi să-l înţepi drept în inimă pe cel pe care l-ai trezit din somn, fără ca tu, intrusul, să te ridici de la biroul tău sau din fotoliul în care te-ai asezat ca să deguşti un cocteil.
Acest tip de conversaţie a început brusc-mîrlăneşte: „Dă-mi-l pe Sol-jenitîn!" — „Dar cine eşti dumneata?" — „Dă-mi-l, sînt un prieten de al lui!" Soţia mea a pus receptorul în furcă. Din nou sună telefonul. Ea ridică receptorul fără să spună un cuvînt (nici „da", nici „alo") — aceeaşi dogită voce de mîrlan: „Poate că am stat şi noi în lagăre, dar nu ne-am vîndut patria, ai înţeles?? Noi n-o să-l lăsăm pe cîinele ăsta să umble în libertate, ajunge!!" (Erau cuvînt cu cuvînt expresii de-ale raportului CC din decembrie — numai că fără „cîine".) Atacul la telefon era ceva neaşteptat, neobişnuit.

Era nevoie de nervi tari, de prezenţă de spirit, de răspunsuri ingenioase, de o voce fermă (nu ne impresionaţi, nu vă mai obosiţi!). Alia s-a adaptat repede la situ-aţie, se descurca bine. Asculta, asculta în tăcere toate injuriile, apoi pe un ton calm: „Spuneţi, la Securitate salariul se dă de două ori pe lună sau o dată, ca la armată?" — În asemenea cazuri, cel de la ca-pătul firului totdeauna se fîstîcea. Sau chiar îi încuraja prin interjecţii, dîndu-le răgazul să se exprime, după care intervenea ea: „Aţi spus tot? Ei bine, în acest caz transmiteţi-i lui Iun Vladimirovici (adică şe-fului KGB) că, dacă se bizuie pe cadre aşa de mărginite, o să aibă necazuri." Apelurile telefonice erau în aşa fel dirijate şi aveau o ase-menea continuitate încît prietenii noştri nu mai reuşeau să ia legătu-ra cu noi, iar noi ce era să facem? Să nu ridicăm receptorul? Dar dacă poate ne suna chiar un prieten? Am reuşit totuşi să dau de veste despre acest bombardament telefonic (şi, în aceeaşi seară, posturile de radio occidentale, Dumnezeu să le dea sănătate, transmiteau deja ştirea despre atacurile prin telefon). Voci de bărbaţi şi voci de femei, invective, ameninţări, obscenităţi — şi aşa fără între-rupere pînă la unu noaptea, apoi o pauză şi din nou începînd de la şase dimineaţa. Cîteva telefoane a primit şi Ciukovski, la Peredel-kino. O insultau pe Lidia Korneevna, mă cereau pe mine: „soţia lui se simte rău". (N-a fost o întîmplare că, în aceste zile, toată po-vestea asta a coincis cu excluderea L.K. din Uniunea Scriitorilor, în parte şi ca răzbunare că m-a adăpostit. Prin corespondenţi [35], am reuşit şi să răspund la această măsură. Din fericire, cineva ne adusese de curînd un dispozitiv de înregistrare pe magnetofon a convorbirilor telefonice. Şi eu tot prin telefon, fără să mă sinchisesc de Securitate, o instruiam pe Alia cum să branşeze, iar ea, tot prin telefon, verifica dacă şi cum funcţionează aparatura respectivă. Şi iată, după cum se vede, vom înregistra pe casetă fragmentele cele mai interesante... Civilizaţia creează arma — ea creează şi contraarma. Efectul s-a produs, adversarii noştri au început să fie mai prudenţi, să vorbească mai cuviincios, să simuleze că ne vor binele („ne temem să nu-l aresteze!").

În acea primă seară s-a pus la cale o lovitură mai puternică decît zbîrnîitul telefoanelor — se pare că s-a mizat pe mînia poporului: nişte indivizi au fost convocaţi în curte la Kozitki. Au fost mobilizate aici şi cîteva zeci de miliţieni, ca să ne protejeze, dar nu s-au spart geamuri şi n-a fost nevoie de

intervenţia forţelor de „protecţie". Este clar că între timp se schimbase consemnul. Într-o bună zi o să aflăm şi noi ce s-a întîmplat pînă la urmă.
Dar apelurile telefonice s-au succedat timp de două săptămîni, deşi cu o frecvenţă mai mică decît în prima zi, în schimb într-un mod mai diversificat:
— ...Vlasovianul încă mai trăieşte?...
— .. .I-am citit toate operele şi mă rugam pentru el; dar văd în pre-zent că idolul meu nu este decît un rebut.
Uneori se auzea şi cîte un strigăt de indignare (după noua mea de-claraţie în faţa presei):
— Dar ce mai face acest ticălos?!! Nu se astîmpără, nu?! Temele nu atît se încrucişau, cît se înlocuiau unele pe altele, la comandă. Într-o zi sau două, numai ameninţări cu moartea, apoi numai „admiratori dezamăgiţi", apoi numai „prieteni de lagăr", apoi voitori de bine, cu sfaturile lor: să nu ieşi pe stradă, sau să ai grijă de copii, sau să nu faci cumpărături de la alimentara căci s-ar putea să-ţi dea produ-se otrăvite. Dar uimitor era faptul că printre aceste sute de apeluri tele-fonice nu a fost nici unul cît de cît inteligent, cît de cît rafinat. Falsita-tea era detectabilă chiar de la primul cuvînt, de la primul sunet, ori-care ar fi fost conţinutul. Şi toţi se încurcau îndată ce erau ridiculi-zaţi. Şi pentru a nu-şi consuma din timpul lor liber, toţi au început să caute a-şi îndeplini „sarcina" numai în orele de program.
În felul acesta s-a încercat distrugerea moralului familiei mele şi, prin repercutare, a moralului meu. Dar cu a doua mea soţie, Securitatea a avut ghinion. Alia nu numai că a rezistat atacului, dar şi a ţinut pa-sul cu toate obligaţiile ei curente. Treaba mergea, familia trăia şi mai tîrziu micuţii noştri vor înţelege că pruncia lor n-a fost deloc una ba-nală!
Paralel cu atacul prin telefon (si, se înţelege, prin presă) se desfăşu-ra şi un atac prin poştă. Scrisorile ostile care soseau prin poştă pur-tau totdeauna adresa mea completă, dar erau anonime. Au reuşit să-şi facă drum către mine şi cîteva scrisori amicale (eroarea cenzu-rii: Deutsche Welle indicase adresa noastră fără să precizeze numă-rul apartamentului — şi de aceea aceste scrisori treceau printr-o altă cartare, nu erau reţinute), ba de la „muncitori" din Ural, ba de la copii ai unor zeki dispăruţi.
Campania de presă sovietică, zgomotoasă, furioasă şi incoerentă, a fost aşa de stupidă încît în cîteva zile a pierdut partida pe arena in-ternaţională. New York Times avertiza:

„Această campanie poate să aducă URSS un prejudiciu mai mare decît însăşi editarea cărţii." Şi Washington Post: „Dacă fie şi numai un fir de păr i se va clinti lui Soljenitîn, schimburile culturale şi comerţul vor fi curmate." A le curma sau a nu le curma : exagerare, bineînţeles. Destinderea era un obiectiv care nicicum nu trebuia ratat, însă, citind ziarele occiden-tale, liderii Kremlinului puteau să-şi pună nişte probleme: doar n-o fi dracu-n persoană acest Soljenitîn. Merită oare ca din cauza lui să dăm peste cap tot jocul internaţional? Presa occidentală făcea un cor aşa de puternic în apărarea mea încît excludea din capul locului asasinatul şi arestarea.

Dar atunci, toate aceste lătrături unde duceau, la ce serveau? Spre ce antrenau ele nesăbuit pînzele cenuşii ale ziarelor noastre? (în ce mă priveşte, în această campanie de presă, eu vedeam deja o victo-rie, pentru că, vociferînd la adresa lumii întregi, ei neglijau simpla, banala, discreta arestare.) Dar ei începuseră campania impulsiv, cu răutate, fără să fi elucidat totul pînă la capăt. Începuseră, dar în aceleaşi timp întărîtaseră milioane de ignoranţi din ţară—si acum lupta se dădea, înainte de toate, pentru ei, pentru compatrioţii mei. De altfel, şi pentru Occident, povestea părea să devină oarecum de neînţeles: de ce nu mă justificam eu măcar cu un cuvînt? Poate în calomnie era o parte de adevăr?

Iată deci că trebuie renunţat la a mai moţăi în timpul încăierării. Pen-tru aceasta ar trebui o fire diferită de a mea. Eu am răspuns prin două lovituri: o declaraţie pe 18 ianuarie [36] şi un scurt interviu acordat revistei Time pe 19 ianuarie [37]. În decla-raţie am răspuns la acuzaţiile cele mai nedrepte şi mai jignitoare apărute în ziarele sovietice, înghesuind totul în două mici pagini. În interviu mi-am explicat poziţia: un răspuns fraţilor Medvedev, pe ca-re-l ratasem în noiembrie, şi un îndemn de a ne trezi la realitate adresat mie însumi, lui Saharov şi tuturor celor care, în condiţii de tumult şi prigoană, pierduseră simţul măsurii. Eram recunoscători pentru tot ce făcea Occidentul în apărarea noastră, dar trebuia cît mai repede să fim în stare să mergem cu propriile noastre picioare. Şi atît timp cît nu mi se pusese căluşul în gură — nu se ştia ce efect va avea acolo „Nu trăiţi în minciună" — trebuia să fac să se ia cunoştinţă şi de acest important sfat al meu adresat tineretului, de această unică speranţă reală a mea. Şi apoi,

pur şi simplu, potrivit nevoii resimţite de sufletul meu, să răsuflu uşurat: „Mi-am făcut dato-ria faţă de cei dispăruţi..."
Gemetele şi zbuciumul osemintelor alor noştri s-au potolit: lucrurile au fost spuse şi auzite...
Multe posturi de radio şi de televiziune le-au difuzat. Mulţi le-au aflat din ziarele din 21 ianuarie, ziua comemorării unei jumătăţi de veac de la moartea lui Lenin, eveniment care în ziua aceea nici n-a fost evocat. Dintr-un salt pieziş şi dintr-o muşcătură instantanee, cîte bă-tălii n-a cîştigat el cît a trăit! — Dar cum le pierdea el acum după o jumătate de secol, încă nu s-a spus, încă nu se vede decît pe jumă-tate.
BBC: „Campania de două săptămîni împotriva lui Soljenitîn n-a reu-şit să-l intimideze şi să-l reducă la tăcere."—Die Welt: „Dacă-l înlă-tură, Moscova va fi nevoită să plătească un preţ analog celui al Bu-dapestei şi al Pragăi."
Şi aşa am ţinut noi piept toată săptămîna care a urmat după semna-lul Pravdei — în ciuda tuturor! Am ţinut piept şi chiar agenţia TASS a fost obligată să reacţioneze. Dar cum să reacţionezi la apelul prin care îndemnam tineretul să nu mintă, să reziste bărbăteşte? Ei bine, iată cum: „Soljenitîn împroaşcă cu noroi tineretul sovietic, spunînd că acesta este lipsit de curaj." Dar aceasta era în 22 ianuarie, şi în ziua aceea la Washington în faţa clădirii Clubului Naţional de Presă a avut loc o manifestaţie a unor intelectuali americani de diverse ori-entări, ceea ce pe mine m-a îmbărbătat foarte mult. Acolo s-au citit extrase din Arhipeleag, s-a strigat în gura mare: „Jos mîinile de pe Soljenitîn! Lumea întreagă e cu ochii pe voi!" Era ziua de 22; atunci cînd Arhipeleagul apărea deja în nemţeşte şi cînd primul tiraj se e-puiza în cîteva ore. Noi am ţinut piept o săptămîna, cu ea se făcea aproape o lună de cînd apăruse cartea, luna cea mai dificilă, cînd capul de pod este încă aşa de mic, cînd lumea încă n-a citit—dar a înţeles deja aşa de multe lucruri! De-acum, capul de pod se lărgea, citirea acestei cărţi în Occident începea să ia proporţii de masă, şi în ritmul pe care-l luaseră lucrurile era chiar greu să le prevezi consecinţele. Iată ce mi-am notat pe 23: „Şi ce dacă duşmanul va tremura şi se va retrage (va începe să recunoască trecutul)? N-o să mă mire chestia asta." (Încă de la o dată anterioară, mai precis, imediat după ediţia rusă, ar fi trebuit să apară ediţia americană. Eu făcusem totul pentru ca să se întîmple acest lucru, dar din cauza a două sau trei personaje seci şi interesate, educate în spirit occidental, se alesese praful de

toată trimiterea de Rusaliile anului 1968. Ediţia americană va întîrzia şase luni de zile, nu mă va asigura pe timpul cît voi trece peste prăpastie — şi numai pentru acest motiv, cred eu, s-a produs deznodămîntul care s-a produs. Dar se putea face, s-ar fi putut face — un pic mai trebuia — ca liderii noştri să bată în retragere, dacă de Anul Nou 1974 toată America ar fi citit efectiv cartea, în timp ce Kremlinul nu ştia decît să depene una şi aceeaşi poveste cum că această carte îi preamăreşte pe hitlerişti...)

La data aceea, eu vedeam lucrurile în felul următor: dacă din prima lună s-ar fi hotărît ce-o să fie cu mine — din clipa de faţă lupta cîşti-ga în amploare şi în profunzime. De-acum, chestiunea era de a şti dacă maşina de propagandă va înghiţi încă o dată Rusia sau aceas-ta îi va rămîne în gît. Minciuna presei va continua iarăşi şi iarăşi să se răspîndească liber sau în sfîrşit va întîlni rezistenţă? Credeam în posibilitatea unui viraj favorabil şi cu atît mai mult înţelegeam sensul situaţiei în care mă aflam: declaraţiile mele ulterioare trebuiau să ţintească nu Occidentul, ci nişte adrese din interiorul tării.

La sfîrşitul lui ianuarie, invectivele presei au devenit şi mai virulente şi mai numeroase. Se strîngeau cearşafuri peste cearşafuri de sem-nături, acum şi ale unor personaje cunoscute. Dar şi tineri temerari înaintau unul cîte unul, ca în întîmpinarea morţii; ieşeau în faţă într-o angajare deplină, dezarmaţi, oferindu-se gloanţelor — Dima Borisov, Boria Mihailov, Jenia Barabanov. Coincidenţa făcea ca fiecare dintre aceştia să aibă soţie fără serviciu şi cîte doi copii mici. Şi Lidia Kor-neevna a spus sus şi tare cine pe cine a trădat [38]. Răspunsul ei este scînteietor din punct de vedere literar. Invectivele presei aveau un sunet de-ţi zgîria auzul, dar de departe, din Vest, începea să se vadă clar că declaraţiile mele aveau „un caracter net ofensiv" — în timp ce autorităţile păreau să bată în retragere, cheltuind multe efor-turi, dar degeaba.

Şi zvonuri trăsnite cu trişca răspîndite şi gîndacii bat din tobe ca dracii, fiecare la locul său îmbrîncea cît putea, în timp ce ziarele îşi deversau injuriile, Securitatea îl costuma pe Vitkevici, colegul meu de şcoală, în vederea unui interviu ce urma a fi dat cuiva din Vest. O asemenea întorsătură era stupefiantă: mă învinuia Securitatea de a nu fi fost suficient de constant faţă de ea, de a nu-i fi dat peste mutră din clipa în care ne cunoscuserăm, cum o făceam astăzi. Eu însumi

mă aşteptam la discreditarea persoanei mele mai mult ca la orice, dar mă aşteptam ca lucrul acesta să nu se facă decît prin prima mea soţie. Nu presupuneam că în această afacere va fi atras şi prietenul meu din tinereţe. Ce n-am fost eu în ochii lor: poliţist, ghestapovist — şi acum turnător al Securităţii Statului. Aş fi preferat să nu răs-pund deloc, prea des eram solicitat. Dar o dată ce-ai intrat în horă, trebuie să joci. Cît priveşte răspunsul, hai să tragem clopotul cît pu-tem de tare [39].
Şi, din nou, radioul şi presa mondială mi-au venit în ajutor. „Contra unor insurgenţi înarmaţi, poţi face uz de tancuri, dar împotriva unei cărţi?" — „Împuşcarea, Siberia, casa de nebuni, n-ar face decît să confirme dreptatea lui Soljenitîn." — „Propaganda s-a dovedit a fi un bumerang..." şi nu era prima dată cînd Günter Grass îmi aducea sprijinul său pînă departe răsunător.
Şi am avut atunci impresia că tocmai cîştigasem o nouă fază a bătăliei. Am tras o nouă salvă, iar atacurile lor parcă încep să moară sau s-au terminat (cum se întîmplase şi-n septembrie)? Poziţiile me-le să se fi tot întărit? Pe 7 februarie mi-am notat: „Pronostic pe fe-bruarie: în afară de denigrare este puţin probabil ca din partea lor să mai urmeze ceva, mai degrabă o pauză." Era o nechibzuinţă din partea mea să scriu aşa ceva, mai ales că nu uitam că, de cînd mă ştiam, sfîrşitul lui ianuarie şi începutul lui februarie mi-aduseseră în-totdeauna necazuri. În acele zile se îngrămădiseră multe primejdii — încercuire, arestare, etapă funestă, operaţie şi altele mai mărunte, — dar, o dată depăşite, totul se potolea imediat. Ceea ce-mi doream cel mai mult era asta, pauza: să tac, să mă înfund în bîrlogul meu — aşa cum de-atîtea ori, după o confruntare, mă retrăsesem şi-mi pusesem lacăt gurii. Deşi, dată fiind desfăşurarea bătăliei, era chiar păcat să iei pauză.
Omul are particularitatea de a trăi perioadele cumplite şi catastrofice ale vieţii sale la fel ca pe cele obişnuite, preocupat cum este de lu-crurile simple de fiecare zi. Şi numai apoi, de departe, întorcînd ca-pul, îşi zice: ia uite domnule, mi se fărîmiţa pămîntul sub picioare! Ia uite domnule, şi încă la lumina fulgerelor!
Eu unul n-am remarcat nici o schimbare de direcţie. Dar soţia mea, la începutul lui februarie, a mirosit o schimbare de rău augur: faptul că asaltul telefonic contra apartamentului nostru încetase şi că în-săşi campania de

presă lîncezea într-o oarecare măsură—toate acestea fiind lucruri de care autorităţile se serviseră pînă acuma pentru a-şi masca indecizia. (Brejnev s-a întors din Cuba, fapt căruia
eu nu i-am dat importanţă. Or, el era aşteptat pentru a se lua o deci-zie în ce mă priveşte.)
Prin multitudinea de zvonuri, răspîndite în cursul acestei luni, erau şi unele premonitorii, dar care, aşa cum se întîmplă întotdeauna, tre-ceau neobservate şi care puteau la fel de bine şi să fie date uitării atîta timp cît autorităţile nu putuseră să-şi oprească alegerea asupra unei măsuri de luat. Astăzi, revăzînd buletinele radio din acea lună, constat cu surprindere că la 18 ianuarie, corespondentul BBC transmitea din Moscova că „există indicii după care lucrurile tind spre o expulzare". La fel de surprins descopăr că la 20 ianuarie, G. Svir-ski(1), aflat deja în emigraţie, declara: „Pe Soljenitîn o să-l îmbarce cu forţa într-un avion." Parcă ar fi citat un text deja tipărit! Şi cînd te gîndeşti că eu admiteam eventualitatea unei expulzări. Dar iat-o, sub această formă, cea mai elementară — să fiu băgat cu forţa într-un avion, şi numai eu, fără familia mea — nu ştiu de ce, nu mi-o imagi-

1 Grigori Svirski, autorul unei scrieri despre antisemitismul din URSS, Ostaticii, emigrase recent în Israel. (N.t.)

nasem, îmi scăpase. (Da, acum, cînd parcurg această carte în vede-rea tipăririi ei, îmi revin în memorie unele lucruri: în martie 1972, ci-neva chiar ne prevenise că pînă la urmă aşa se va întîmplă, cu alte cuvinte că după un arest provizoriu voi fi expulzat. Uitaserăm com-plet de asta, nu ne-am mai amintit-o niciodată!...) şi eram departe de a gîndi că se vor lipi aşa de tare de mine cuvintele pe care la 1 fe-bruarie cancelarul Brandt le adresase tinerilor socialişti (cîtuşi de pu-ţin bucuroşi de asta, ei ar fi preferat să vadă pămîntul înghiţindu-mă) „în Germania Occidentală, Soljenitîn ar putea să trăiască şi să lucre-ze nestingherit." A spus-o şi n-a mai retractat-o.
Expulzarea putea să aibă loc acum, dar ea ar fi putut să aibă loc, şi încă nu o dată, şi înainte. Totuşi, niciodată nu se ajunsese la ea. Dar dacă va avea loc, atunci, eu şi cu Alia ne-o imaginam în felul urmă-tor: ne vor încercui locuinţa, ne vor încercui pe noi toţi împreună, ne vor tăia telefonul şi ne vor da ordin să ne pregătim — în grabă sau mai pe îndelete. Dacă ne-am fi gîndit mai profund, ne-am fi putut da seama că o asemenea manieră nu convenea autorităţilor. Dar

nicio-dată n-am avut parte de răgazul de a reflecta mai în voie: eram veş-nic prinşi în agitaţia treburilor curente. Era deja al treilea an de cînd aveam asupra noastră o hîrtiuţă intitulată „Cutremur de pâmînt", cu variantele următoare: zguduitura ne atinge împreună, sau pe fiecare în parte, sau în călătorie — dar niciodată nu ne-am apucat s-o ela-borăm în detaliu. Dar dacă reiau toţi aceşti ani săptămînă cu săptă-mînă, constat că pe fiecare dintre acestea le-am umplut, ca şi cînd ar fi fost cea mai importantă dintre toate, cu o activitate utilă: am scris ceva, am finisat degrabă ceva sau am corectat o variantă mai veche, am recopiat, am fotografiat, am difuzat (si cîte frămîntări pri-vind rezolvarea unei probleme: lucrul acesta — e mai bine să-l ţinem acasă? Sau să nu-l ţinem acasă? Şi încercăm azi aşa, mîine aşa), am expediat în străinătate, am întocmit scrisori explicative menite să însoţească o trimitere sau alta. Şi prinşi în cleştele acestor griji şi al încăierării cu adversarii noştri, n-am mers niciodată destul de pro-fund pentru a transforma în grafic „Cutremurul de pământ".
La 8 februarie, Arhipeleagul a apărut în Suedia. Frontul care mă sprijinea se lărgea. Şi în Norvegia, după intervenţiile din Storting (parlament), ministrul afacerilor externe i-a exprimat ambasadorului sovietic îngrijorarea opiniei publice norvegiene. A urmat luarea de poziţie a partidului social-democrat danez—tot în favoarea mea. (Dar tot Şulubin cu „socialismul moral"...) Lucram în linişte la Pere-delkino. Dar, deodată, un telefon intempestiv de la Alia: a primit o citaţie prin care eram convocat la procuratura generală [40], de ur-genţă, la sfîrşitul zilei de lucru. (Imposibil ca de la Peredelkino să ajung acolo la ora fixată, chiar dacă m-aş fi deplasat cu o viteză de sinucigaş. Cum de n-au luat în consideraţie acest lucru, de ce scriseseră aşa?) Legîndu-se de neregularităţi ca, de pildă, absenţa numărului de ieşire (aşa de caracteristic le era lucrul de mîntuială, aşa de mare le era graba), nemenţionarea motivelor pentru care eram convocat, nespecificarea calităţii în care eram citat (era abso-lut necesar să-i şicaneze, ea din priviri sfîşia această notificare), so-ţia mea a respins convocarea.
În sufrageria familiei Ciukovski, telefonul era de ani de zile în unul şi acelaşi loc, pe o măsuţă sculptată, de formă ovală, la peretele opus ferestrei, aşa că în cursul şi mai ales spre sfîrşitul unei zile mohorîte, totul era cenuşiu. Şi luînd receptorul şi auzind vorbindu-se de procu-ratura generală,

mi-am amintit imediat — primind în inimă acelaşi pumnal ca atunci — cum în acest loc, acelaşi de-atunci, din septembrie '65, în acelaşi semiamurg, auzisem, ieşind din acelaşi receptor, vocea lui L. Kopelev: „Cauza ta a fost transmisă la procuratura ge-nerală." Cauza mea, la data aceea, era arhiva confiscată, cu Ban-chetul învingătorilor şi cu Cercul, şi transmiterea la procuratura ge-nerală însemna tribunal. (De ce nu s-au decis ei atunci la aceasta rămîne o enigmă. Ar fi reuşit.) În momentul acela, la procuratura generală, Cercul meu zăcea pur şi simplu într-un seif. Dar era ceva profetic în toate acestea: opt ani mai tîrziu, în acelaşi loc, avea să mă muşte acelaşi şarpe amorţit.
Pe scurt. Vociferez împotriva lor de şapte ani; trebuia ca, pînă la urmă, să dea şi ei un ordin.
La telefon, eu cu Alia vorbeam totdeauna cifrat, disimulat, trecînd totul prin Lubianka. La fel am procedat şi acum, ca şi cum această convocare la procuratură nu era cine ştie ce (ea nici n-a telefonat imediat). Dar am înţeles amîndoi că treaba era serioasă. Serioasă, cu această rezervă totuşi că vara trecută îl convocaseră pe Saharov în acelaşi loc, dar, una peste alta, asta nu fusese decît pentru o dis-cuţie menită să-l determine să pună capăt „activităţii lui nedemne", însă totdeauna atitudinea autorităţilor faţă de mine s-a deosebit de cea pe care ele au avut-o faţă de Saharov. O abordare nomencla-turistă obligă la luarea în consideraţie a unor fapte ca acestea: auto-rităţile i-au conferit lui Saharov de trei ori „Steaua de aur", au profitat de serviciile lui şi nu le este uşor să treacă acum cu buretele peste meritele lui. Dar eu, atît cît mă ştiu ele, sînt flaconul de amoniac la nasul lor; ele nu văd în mine altceva. Să mă convoace la o muş-truluială — asta nicicum nu puteau s-o facă. Dar atunci la ce şi de ce la sfîrşitul zilei de lucru, şi al ultimei zile lucrătoare a săptămînii? A-cest aspect ar trebui aprofundat. Nu, analogia era de natură să deruteze. (Se foloseau de ea ca să mă ademenească?...) Era lim-pede că eu cu picioarele mele nu mă voi duce acolo, dar aveam impresia că-mi mai rămînea ceva spaţiu, ceva timp.
Nu trecuseră două ore — deodată tropăit de bărbaţi în pridvor şi o bătaie foarte violentă în geamuri. Băteau exact cum băteau cei de la Ceka, imperios, ca pentru o ultimă somaţie. Or, Lidia Korneevna nu ştia nimic: pentru a nu o întrerupe din lucru, eu încă nu-i spusesem nimic în legătură cu procuratura şi acum, cu sufletul la gură, nu mai aveam

timp să-i explic. Ne-au luat pe nepregătite. Le-am dat drumul să intre în casă! (L.K. spune că dacă ar fi ştiut nu le-ar fi deschis.)
Sînt trei inşi. Cu pretextul cel mai stupid: pentru repararea dacei (treabă de care nu se vor apuca) veniseră deja de două ori, „întoc-miseră un deviz" (trăseseră cu ochiul la mine şi la camera mea) — şi iată din nou „trebuie să întocmească un deviz". Mă rodeau din priviri. Însoţiţi de L.K. pe jumătate oarbă, fac turul camerelor. Deodată — sună telefonul — şi specialistul în reparaţii, intrusul, în casa altuia, înşfacă receptorul, ascultă, mormăie — şi în aceeaşi clipă, nemai-întocmind nici un deviz, iată-i plecînd cu toţii. L.K. i-a urmat şi a reu-şit să vadă dincolo de poartă maşina şi doi sau trei alţi indivizi.
De ce nu m-au luat chiar atunci, chiar acolo? (Iată de ce: ei nu ve-niseră decît pentru a verifica dacă nu cumva eu fugisem în cele do-uă ore de cînd îmi devenise cunoscută convocarea la procuratură. Calmul cu care-i răspunsesem la telefon soţiei mele nu demonstra nimic: ei cunoşteau deja şi maniera mea de a vorbi cu subtext şi dexteritatea cu care dispăream pentru luni de zile. Dacă într-o oră sau două aş fi dispărut — unde să mă găsească pe întinderile ne-mărginite ale Patriei? Căci pînă la 14 februarie trebuia adus la îndeplinire ordinul biroului politic cu privire la expulzarea mea. Dar deo-camdată au verificat şi au constatat că n-am fugit. Şi au pus sub supraveghere dacea de la Peredelkino în ideea că luni şi-aşa mă duceam la procuratură — şi astfel totul se va petrece mai paşnic, mai discret, fără o arestare zgomotoasă.)
Un lucru părea clar ca lumina zilei: veniseră după mine. Ba nu, im-punitatea, după atîtea episoade deja consumate, şi mai ales inerţia muncii care de-atîţia ani nu mă lăsase niciodată să mă împotmolesc, să mă înfund, să mă încurc undeva — această inerţie deci mă îm-piedica să-mi abandonez pe loc toată munca, să-mi fac metodic pregătirile şi, dimineaţa, s-o întind la Moscova. Era la sfîrşitul unei zile de vineri şi, timp de două zile şi două nopţi, o sîmbătă şi o duminică, eu cu Alia am fi putut să rezolvăm problemele cele mai urgente, combinînd, reflectînd, convinşi că de-acum Cutremurul de pămînt deja începuse! (Deşi, desigur, sîmbăta şi duminica nu formau un interval în care noi să fim la adăpost de năvala lor, ar fi putut foarte bine şi să dea buzna peste noi.) Dar nu, eu am mai rămas

încă trei nopţi şi două zile la Peredelkino, continuîndu-mi molatec traiul obiş-nuit şi nefinisînd nimic, plutind parcă în imponderabilitate şi fiind în acelaşi timp tot pe pămînt. Şi chiar luni dimineaţa, plecînd în grabă, dar nu chiar cu noaptea-n cap, spre Moscova, mi-am lăsat aşa cum se găseau urmele vieţii cotidiene, biroul plin cu toate cele cărţile.
Pe 11 dimineaţa, în drum spre Moscova, ştiam deja ce aveam să răspund la procuratură. Dar n-am sosit chiar aşa devreme, şi furierul procuraturii (un ofiţer, bineînţeles, dar cu un zîmbet jenat) se prezen-tase, iată, atît de matinal, chiar la începutul zilei de lucru, cu o nouă convocare, încît n-am mai avut timp să discut cu Alia aşa cum s-ar fi cuvenit şi, în prezenţa lui, a acestui curier, după ce l-am instalat în antreu, mi-am recopiat la maşină răspunsul [41] pe care l-am lipit, în loc de semnătură, pe adresa de convocare. Operaţiunea a durat destul de mult, ceea ce pe ofiţerul-curier, în antreu, a fost de natură să-l calce pe nervi. De fiecare dată cînd îi treceam prin faţă, nu ştiu de ce, sărea în picioare şi lua poziţia de drepţi. După ce s-a văzut cu răspunsul în mînă, a mulţumit şi a plecat în aşa mare grabă şi fără să împăturească foaia, încît i-am strigat: „Puneţi-o în plic, plouă." Neîndemînatic, a pus-o în plic.
A început bătălia — loveşte-l cu zel pînă să te lovească el!
Curierul încă nu plecase cînd am început să le telefonăm corespon-denţilor, să-i chemăm la noi. Mai întîi pentru a le aduce la cunoştinţă
răspunsul meu. Dar sentimentul începea să mă împingă mai depar-te, la mînă aveam mîncărici — după asemenea cuvinte, ce altceva mai era interzis a se spune? Dacă iei cuvîntul, atunci spune tot ce ai pe suflet. Şi luînd al treilea volum al Arhipeleagului, noi am transcris un fragment din partea a şaptea care privea deja epoca lui Brejnev: „Fără lege". Au venit de la New York Times, de la BBC, le-am citit pasajul în faţa microfoanelor lor. Aceste două răspunsuri, în interval de cîteva ore, erau la înălţimea situaţiei.
Iar noi nu începuserăm nici măcar să ne pregătim, să ne luăm rămas-bun de la cunoscuţi. Această bătălie — nu este prima — nu es-te mai ameninţătoare decît cele dinainte.
Dar, după răspunsul meu insolent din dimineaţa zilei cu pricina, de ce nu veniseră să mă ridice imediat, dacă totul fusese deja hotărît? Deocamdată speraseră că mă voi duce personal la procuratură (şi, cu caracterul meu, era aşa de

simplu să mă deranjez pînă acolo. Ea este chiar alături, în piaţa Puskin, la două minute de mers pe jos, şi nu este vreun KGB blestemat — prinde gîsca şi bag-o în sac! — m-ar fi arestat imediat, fără zgomot, fără martori. Dar de ce nu m-au ridicat luni şi nici marţi, şi m-au lăsat să trîmbiţez să audă toată lu-mea? Poate că le-a fost frică de vîlva făcută în jurul rezistenţei me-le? Dacă m-aş fi prezentat la procuratură, ar fi însemnat că eu încă le mai recunoşteam autoritatea, înseamnă că le-aş mai fi dat spe-ranţa că prin presiune mă puteau face să negociez cu ei.

Spre seară am ieşit cu soţia să ne plimbăm puţin, să vorbim de una, de alta, pe bulevardul Strastnoi (Narîskinski). Acolo era locul nostru preferat pentru discuţii ceva mai lungi — şi ar fi de mirare ca ei să nu ne fi ascultat niciodată conversaţia de-acolo (ce-i drept, ne străduiam să vorbim schimbînd fără încetare orientarea gurii). Acel bule-vard Strastnoi — cu extremitatea devenită, prin lărgire, aproape un crîmpei de parc — mi-era drag prin el însuşi, dar şi pentru că era aproape de Novîi mir. De cîte ori în acest loc nu mă întîlnisem eu cu cei de la Novîi mir. De data aceasta eram urmăriţi de aproape, pe fa-ţă, de nişte indivizi dintre care unul, chipurile beat, s-a izbit cu pieptul de mine. Dar cînd n-am fost noi urmăriţi? — întîmplarea de-acum nu era un motiv să marcăm cu o bifa specială această zi.

Noi făceam socoteala că, în linii mari, eram mai gata ca oricînd : toa-te cărţile importante erau la loc sigur, inaccesibile KGB-ului. Şi că trebuia să ne pregătim în vederea unei arestări, să strîngem lucrurile de primă necesitate. Dar creierii noştri erau obosiţi, funcţionau cu în-cetinitorul. Pentru o adevărată discutare a Cutremurului de pămînt — s-a produs, dar chiar s-a produs? — ne lipsea rigoarea. Ne cu-prinsese un fel de lîncezeală. Repetam, ca şi în trecut, că voi rezista doi ani la închisoare pentru a apuca să-mi văd publicate toate opere-le, dar că mai mult, nu garantam. Ziceam că în lagăr nu voi lucra nici o singură zi, dar că în regim de închisoare aş putea şi să scriu. Să scriu ce? Istoria Rusiei sub formă de povestioare pentru copii, într-o limbă transparentă, fără a înfrumuseţa subiectul. (M-am gîndit la as-ta din momentul în care au venit pe lume fiii mei, dar mă voi apuca vreodată de o asemenea treabă?) Ne puneam problema ca momen-tul unei vizite să-l transformăm într-un prilej de ieşire în lume a tex-telor de valoare. Cum mă voi comporta la interogatoriu, la proces (în

privinţa asta mă hotărîsem de mult: nu le voi recunoaşte competenţa şi nu voi sta de vorbă cu ei).
Era o zi fără soare... moină (pămîntul era alb sub stratul de zăpadă, arborii şi băncile din parcuri erau negre); iată că se lăsa amurgul, lu-mini ostile ardeau la agenţia de presă Novosti, în ambele sensuri ale bulevardului rulau maşini cu farurile aprinse. Ziua era pe punctul de a expira, nu ne înhăţaseră.
Seară paşnică încununînd o zi de muncă. Lucram cu toţii la ultima peliculă cu Donul liniştit(1). Radioul ne dădea de veste că întreaga lume bubuia de răspunsul meu de azi-dimineaţă. Am adunat strictul necesar pentru un deţinut, dar nu am găsit sacul — iată că ne-am boierit: n-am mai pregătit sacul de puşcărie! Noaptea, chinuit de in-somnia mea obişnuită, am făcut şi ceva treabă bună, am adus unele modificări „Scrisorii către conducători". Aprecierile şi propunerile ră-

1 Nu este vorba de romanul lui Şolohov, ci de un eseu critic anonim şi postum, pre-faţat de Soljenitîn. Eseul, intitulat Cum curge Donul liniştit, îl acuză pe Şolohov de plagiat. (N.t.)

mîneau neschimbate, dar trebuia să elimin nota persuasivă, prezen-tă în varianta anterioară şi care, acum, ar fi sunat ca o slăbiciune. Căci dacă ei vor citi vreodată această scrisoare — atunci s-o citeas-că în această variantă, dată publicităţii. Oare o fi citit-o careva dintre ei pe aceea predată la ghişeul CC?
Şi astfel eram cu sufletul împăcat, n-aveam nici un fel de presimţiri, nu mă apăsa nimic. Nu m-am grăbit să verific, să ard, să ascund mai profund — căci în munca mea, mîine şi peste o săptămînă, voi avea nevoie de toate cele de pînă acum. Şi atunci la ce bun să le supun acestor cazne?
De dimineaţă ne-am înhămat iarăşi la treabă, fiecare la masa lui. La Alia se strînseseră multe lucruri periculoase şi toate se aflau pe ma-să. Ora zece, ora fixată pentru convocarea de ieri. Ora unsprezece. Ora douăsprezece. Ei nu vin. Lucrăm fără să ne spunem un cuvînt. Ce bine lucrăm! — ni se ia de pe suflet ultima greutate: au dat înapoi! Viaţa merge mai departe!! În răspunsul meu stă scris: Să fie ju-decaţi cei vinovaţi de genocid! — Şi e pace, şi calm, s-au lins pe bot şi au dat înapoi. Or să înghită şi altele. Nici un patriot n-a telefonat, nimeni n-a dat buzna peste noi

în apartament, nici un individ suspect nu şi-a arătat nasul sub porticul de la intrare. Poate că n-au venit din cauză că, iată, corespondenţii străini stau de veghe în apropiere de casa noastră?
Eu nici măcar nu-mi verificasem cum trebuie vastul birou aglomerat cu tot felul de hîrtii, nu remarcasem o fotocopie destinată de multă vreme arderii. Mai rău decît atît: pe masă zăceau scrisori din străi-nătate de la oamenii mei de încredere, de la editori: trebuiau studia-te şi arse de urgenţă — şi nici pentru asta nu era timp. Da, îmi amin-tesc, iată explicaţia: pe 14 seara aveam întîlnire cu un occidental (cu Stig Frederikson, vezi Completarea a Cincea) — şi mă grăbeam să pregătesc necesarul şi numai necesarul în vederea trimiterii pe care îmi propuneam s-o fac în seara aceea.
Acum am posibilitatea să dezvălui un fapt aproape de necrezut şi motivul pentru care nici KGB-ul nu-l credea, nu-l admitea: este vorba de faptul că multe trimiteri în Occident eu le efectuam nu prin inter-mediari, nu printr-o filieră, ci prin mine însumi, cu propriile mele mîini. KGB-ul îi fila pe cei care veneau la mine, pe cei care ieşeau de la mine şi pe cei cu care aceştia se întîlneau ulterior — dar, în mentalitatea lor de viziri, judecind totul după ei, nici generalii maiori, nici măcar maiorii nu puteau să-şi imagineze că un laureat al Pre-miului Nobel în persoană se fofila ca o haimana prin colţuri întune-coase, la ore imposibile, schimbînd şapca (pe cea obişnuită ţinînd-o în rucsac), se ascundea prin ganguri fără felinare şi pasa plicul. Niciodată nu m-au filat şi niciodată nu m-au prins asupra faptului! — Şi, de m-ar fi prins, ce triumf ar fi fost, ce recoltă!... Ce-i drept, mă avantaja în privinţa aceasta faptul de a locui în afara oraşului — cînd la Rojdestvo, cînd la Jukovka, cînd la Peredelkino. De obicei din u-nul din aceste locuri plecam la întîlniri. De la Rojdestvo puteam s-o iau la picior vreo cinci verste pe o cîmpie netedă pînă la o haltă de cale ferată. N-aveam decît să mă îmbrac ca pentru o plimbare la ţa-ră, s-o iau nonşalant spre pădure şi apoi făceam un ocol şi mă înfun-dam de nu mă mai ştia nimeni. De la Jukovka puteam să nu iau o-bişnuitul tren electric (la gară, iscoadele pîndeau în permanenţă) — mă duceam în cealaltă direcţie, şi cu autobuzul de centură ajun-geam la Odintovo. De la Peredelkino aveam drum pînă la halta Mi-ciurinet. Pentru aceasta, nu ieşeam ca de obicei la stradă, ci tre-ceam prin

curtea din dos pe unde nu se mergea niciodată iarna, o luam pe o altă stradă, apoi, în plină noapte, pe cărările înzăpezite şi pustii. Şi, înainte de aceasta, trebuia s-o sun pe Alia; conversaţii li-niştitoare, încît, nu-i aşa, puteam să mă culc. Şi trebuia să las la fe-reastră mica lumină de noapte. Dar dacă din întîmplare trebuia să plec la întîlnire chiar din Moscova, atunci trebuia ori să ajung cu tre-nul în afara oraşului, să rătăcesc prin întuneric şi să mă reîntorc la Moscova, sau, sau... Nu, deocamdată să păstrăm aceste reţete de folosire a intrăriior şi ieşirilor din oraş, ele vor fi de folos şi altora... şi mai rămînea şi mersul pe jos, în pas accelerat. La cincizeci şi cinci de ani nu mă consideram prea bătrîn pentru o asemenea activitate, ba ea chiar m-a ajutat să întineresc şi mi-a ridicat tonusul. Burtoşii de securişti nu mă credeau în stare de asemenea lucruri. Acum vor citi şi se vor cruci. La ora trei după-amiază, sărind peste masa de prînz, l-am luat pe Stepan, băieţelul meu de cinci luni, şi am plecat să mă plimb prin curte. Sub reflectorul tuturor ferestrelor, al tuturor trecătorilor şi al locuitorilor imobilului, m-am apucat să defilez cu hîr-tiile mele, ca de obicei, citind un pic, apoi reflectînd. Liniştită zi se ni-merise să fie. Şi numai acum se ivi ocazia să citesc aceste scrisori din străinătate — a doua zi trebuia să le răspund. Astfel, în văzul tu-turor, fără nici un camuflaj protector, mă plimbam pe lîngă Stiopka. El dormea şi eu citeam scrisori conspirative. Dar nu mi-a fost dat să le citesc pînă la capăt pentru că iată-mă faţă-n faţă cu Igor Rostisla-vici Safarevici.
Dar oare nu e timpul să scriu şi despre el în mod deschis? În mo-mentul în care această carte va ieşi de sub tipar, el deja va fi pus în circulaţie Socialismul său şi-şi va fi primit crucea sau Dumnezeu îl va scuti de calvar. La data aceea erau deja trei ani de cînd pregă-team, împreună cu Igor Safarevici, Voci din străfunduri.
Ne cunoscuserăm la începutul lui 1968. Conştient de valoarea tim-pului şi nepunînd nici un preţ pe băşcălia practicată la un pahar de băutură, renunţasem la multe relaţii. Mă dezamăgiseră mai ales cele cu oamenii din mediul academic. Nu-mi inspira încredere nici omul acesta; i-am făcut o vizită de o jumătate de oră. Carura, prestanţa acestui om era imediat perceptibilă nu numai în silueta lui, ci şi în tot modul lui de viaţă, te convingea. Dar prima noastră discuţie nu s-a soldat cu nimic concret, ea fiind marcată şi de intervenţia unui ele-ment întîmplător, apt să-i

imprime o notă de ridicol. El avea pe masă nişte cărţi poştale cu peisaje colorate de la Marea Adriatică, unde fusese într-o misiune ştiinţifică. Habar n-am de ce mi le-a arătat. Lui însuşi chestia asta nu i se potrivea deloc, imposibil de imaginat ceva cu care să se afle într-un contrast mai izbitor. Concluzia mea a fost că autorităţile îl răsfaţă cu trimiteri în delegaţie peste hotare (şi era tocmai dimpotrivă!). Pe asemenea oameni, gîndeam eu, nu te poţi bizui în nici o acţiune, în general. Am văzut atîţia academicieni şi pot să spun că tuturor le place să debiteze lucruri interesante şi chiar în-drăzneţe, dar cînd e vorba de convenit o modalitate de a acţiona şi de a rezista, toţi se împrăştie care încotro — i-am zis eu şi am ple-cat. Deocamdată n-am găsit nimic care să ne apropie. Mai tîrziu. De la a treia întîlnire a început să se contureze posibilitatea conlucrării noastre. Anul acela a fost, se pare, anul cel mai agitat al „mişcării democratice". Era deja riscant să evoci anii 1900 şi 1910: numai contestare, numai strigăte de „vrem libertate!", iar asupra a ceea ce va fi mai încolo nimeni nu reflecta cu responsabilitate în faţa neferi-citei noastre ţări — ca să nu se reediteze o experienţă stridentă şi un masacru intern. Ţara, ţara ca atare putea să şi crape.

Noi toţi sîntem din carne şi oase, nu există oameni plămădiţi din me-tal. Nimănui, absolut nimănui nu-i este dat să facă fără efort primii (mai ales primii) paşi spre ipostaza neclintirii în faţa primejdiei şi apoi spre acceptarea sacrificiului. La noi, în Rusia, sînt două mii de oa-meni care se bucură de o celebritate mondială şi, în ce-i priveşte pe mulţi dintre ei, de una mult mai răsunătoare decît a lui Safarevici (pe pămînt, matematicienii sînt o prezenţă palidă, rarisimă). Din punct de vedere civic, toţi aceştia sînt, din cauza laşităţii lor, nişte zerouri; iar cei care au pornit de la acest punct zero şi au crescut pînă la a deveni arbori nu sînt mai mult de zece, printre ei fiind şi Safarevici. Mi-a fost dat să observ la el, deşi nu adesea, nu în detaliu, această creştere silenţioasă a tulpinii civice. Detaşîndu-se de mulţimea cape-telor plecate şi spinărilor încovoiate, Safarevici a intrat şi în „comi-tetul drepturilor" al lui Saharov. Nu că-şi punea vreo speranţă în efi-cienţa acestei organizaţii, dar îi era ruşine văzînd că nimeni nu mai adera la ea şi nu şi-ar fi iertat faptul de a nu ajuta.

Intrarea în arena luptei civice, pentru un om fără studii umaniste, es-te nu numai o creştere din punctul de vedere

al curajului, este şi o transfigurare a întregii conştiinţe, a întregii sfere de preocupări, este o a doua specialitate dobîndită în anii maturităţii, o aplicare a inte-ligenţei la un domeniu neglijat de alţii (în acest caz, sau îţi abando-nezi specialitatea de bază, cum fac unii, sau nu ţi-o abandonezi, aşa cum nu şi-o abandonează acest dublu colos de Safarevici care ară-mas pînă în ziua de azi un matematician de clasă mondială, un om debordînd de viaţă şi de activitate). Cînd asemenea cazuri rămîn su-perficiale, avem de-a face cu fenomenul diletantismului. Cînd însă sînt reuşite, ele se constituie în exemple de spirite originale, apte de o percepere proaspătă şi viguroasă a realităţii. Asemenea spirite nu sînt împovărate de prejudecăţi transformate în sloganuri. În vîntură-toarea criticii, ele separă pleava de boabele pline de conţinut. (I.R. şi-a început această a doua activitate într-o manieră cu totul perso-nală, pentru el însuşi, plecînd de la muzică, şi anume —de acolo de unde era cel mai firesc să plece — de la genialul, de, la tragicul Şos-takovici care făcea concesii cui nu trebuia, dar spre care el, I.R., se simţise totdeauna atras. Încerca să înteleagă prin ce ne mişcă Şos-takovici sufletele şi ce le promite el acestora — o asemenea lucrare se impune de la sine, dar nimeni n-a făcut-o. Pentru a publica un asemenea articol, bineînţeles, nu exista nicăieri nici o posibilitate — şi nu există nici azi. Studiul despre Şostakovici l-a condus pe I.R. la generalizarea următoare: starea spirituală a lumii, în liniile ei mari, trebuie considerată ca fiind marcată de o criză de nereligiozitate, ca reprezentînd pragul unei noi ere spirituale.)

După cum se vede, trei nume mari au intrat în aceste însemnări lite-rare, trei personalităţi care au făcut sau fac istoria noastră civică. Să remarcăm un lucru: dintre ei, numai Tvardovski este, de la început pînă la sfîrşit, om de litere. Saharov este fizician, Safarevici matema-tician, Şi unul, şi celălalt, în fond, au făcut o treabă care nu era a lor, pentru motivul că în Rusia nu-i mai puteai cere nimănui s-o facă. (Dar şi în ce mă priveşte trebuie să spun că eu n-am o pregătire lite-rară, ci una matematică şi dacă am ieşit teafăr din încercările prin care am trecut, o datorez numai matematicilor; fără ele nu m-aş fi descurcat. Aşa sînt condiţiile din Uniunea Sovietică.)

În plus, Safarevici a venit pe lume cu legătura cea mai vie, cea mai carnală, cea mai organică: legătura lui cu pămîntul

Rusiei şi cu isto-ria Rusiei. La el, dragostea de Rusia avea ceva pătimaş — poate pentru a acoperi ratările anterioare ale generaţiei noastre? Şi ce perseverenţă în a căuta modalitatea în care, punîndu-şi la contribu-ţie capul şi mîinile, să plătească un preţ care să fie pe măsura aces-tei iubiri. El era gata mai degrabă să moară în patrie şi pentru ea, decît să se salveze în Occident. În privinţa aceasta, eu aproape că n-am întîlnit, printre intelectualii sovietici de astăzi, pe cineva care să-l egaleze. Era neîntrecut în vigoarea şi constanţa unui sentiment ca acesta: peste mări şi ţări este veselie, dar este veselia altora, la noi este jale, dar este jalea noastră.

Examinînd şi reexaminînd timp de doi ani culegerea noastră Voci din străfunduri şi materialele care afluiau spre ea, trebuia ca eu şi Safa-revici, în contextul sovietic, să formulăm toate acestea undeva în pli-nă natură. Ne angajam, în scopul acesta, în lungi plimbări, cînd în împrejurimile Jukovkăi, cînd printre neasemuit de frumoasele coline din apropiere de Rojdestvo (graniţa dintre regiunile Moscova si Kalu-ga) sau, o dată (în toiul „luptei inopinate" din 31 august 1973, înainte ca eu să fi aflat despre confiscarea Arhipeleagului), lîngă satul Se-rednikovo (fost satul lui Stolîpin, după cum am aflat mai tîrziu), cu izbele lui răsfirate, cu tristele lui paragini (ruinat la colectivizare, mis-tuit de flăcări în timpul războiului, el nu şi-a mai revenit niciodată), cu minunata lui bisericuţă din vremea lui Aleksei Mihailovici şi cu cimiti-rul său. Am traversat pîrîul limpede care curge în valea domoală şi sinuoasă dintre Ligaciov şi Serednikovo. Ne-am oprit pe un minuscul pod de lemn înnegrit de vreme, pod pe care, în fiecare zi lăsată de Dumnezeu, femeile cuvioase îl trec pentru a urca dealul şi a coborî povîrnişul spre biserică. Am privit amîndoi undele străvezii ale apei în curgere permanentă printre ierburi şi arbuşti.

— Ce amintire va rămîne din toate acestea... dacă... n-o să mai fii în Rusia! am zis eu.

Safarevici, mereu aşa de reţinut, evitînd să pună patos în exprima-rea unui sentiment, de teamă ca acesta să nu pară exagerat, a răs-puns, totalmente crispat, de parcă i-ai fi scos sufletul şi inima din el aşa cum, cu cîrligul undiţei, îi scoţi unui peşte măruntaiele:

— Dar este imposibil să trăieşti în afara Rusiei! El a emis cu atîta in-tensitate acest „imposibil" încît ai fi zis că în afara

Rusiei nu există aer, nu există apă.
Cu prospeţimea, imparţialitatea, lipsa de prejudecăţi a inteligenţei sale riguroase, Safarevici a abordat şi problema socialismului, cu acea degajare şi cu acea detaşare ironică, inaccesibilă astăzi lumii occidentale hipnotizate de stînga politică. În culegere n-a încăput decît un articol de dimensiune potrivită. Safarevici a început să scrie o carte în care să prezinte o panoramă istorică amănunţită, plecînd de la Babilon, de la Platon, de la statul incaşilor, pînă la Saint-Simon şi Marx. El nu avea decît slabe speranţe că va putea accede la iz-voare după ce va fi apărut Voci din străfunduri.
În ultimele săptămîni, ultima versiune a acestei cărţi era la mine; tre-buia s-o citesc, dar n-aveam timp. Copia dactilografiată de care dis-puneam era, am observat eu, foarte neclară şi atunci am întrebat dacă nu se poate să mi se dea una mai clară. În ziua de 12 februa-rie, către ora patru după-amiază, Igor mi-a adus deci un alt exemplar al cărţii lui. Şi-a lăsat servieta în apartament şi a coborît la mine în curte. Şi aici, în plină zi, expuşi tuturor privirilor şi, cine ştie, poate că şi ascultaţi (noi mai avuseserăm cîteva asemenea foarte importante convorbiri, seara, în curtea noastră, şi trîntorii de la Securitate, dacă ne-ar fi auzit fie şi numai o singură dată, n-ar fi luat ei măsuri pentru confiscarea şi stoparea culegerii noastre?) — chiar aici, cu gura spre pămînt de teama laşelor, schimbînd neîncetat orientarea feţei, am continuat să examinăm cum stăteau lucrurile cu culegerea. Am dis-cutat fără să ne deranjeze cineva sau ceva. Rămînea să facem schimb de exemplare. Pentru aceasta trebuia să urc în apartament. Lăsînd pentru un minut copilul cel mic cu Mitea, copilul cel mărisor, m-am dus cu Igor în casă. În afară de Socialismul, Igor a băgat în servieta lui mare, deja umflată, şi două articole de-ale mele pe care le terminasem de curînd şi urmau să intre în culegere. Acesta a fost momentul în care s-a auzit soneria de la intrare.
Alia a întredeschis uşa lăsînd lanţul, a revenit şi a spus: „Din nou de la procuratură, acum sînt doi. Cu aceeaşi convocare: spun că este ceva de lămurit." Era deja aproape de ora cinci, sfîrşitul zilei de lu-cru. Este ceva de lămurit? Ziua avusese o curgere aşa de liniştită, toată agitaţia se potolise deja. Este ceva de lămurit? Bine, hai să mergem împreună, să deschidem. Şi, aruncînd pe masă scrisorile din străinătate pe care nu putusem să le citesc, m-am dus spre

uşa de la intrare. Din biroul meu dădeai într-un coridor separat, apoi în antreul unde parcam căruciorul copiilor. Şi inima nu-mi semnala ni-mic rău, trăiam un moment de destindere! Pentru a deschide uşa, trebuia mai întîi s-o închizi, să iei lanţul; soţia încearcă s-o închidă, dar simte că ceva o împiedică să facă lucrul acesta. Ah! vechiul procedeu: cineva bagă piciorul între uşă şi tocul acesteia şi n-o lasă să se închidă. „Vechiul procedeu!" am tras eu o înjurătură cu voce tare — dar unde au dispărut vechile reflexe de zek? — după acest picior, cum puteai să nu înţelegi şi să deschizi uşa? Tocire a instinctului de apărare, pierdere a deprinderii. Şi totuşi discutaserăm, eu cu Alia, ne făcuserăm planuri: cînd vor veni să percheziţioneze, vom acţiona în cutare şi în cutare mod, să nu-i lăsăm să ne depăşească numeric, să nu le permitem să intre mai mulţi decît vom fi noi, persoane adul-te (în vederea percheziţionării, ar putea strecura vreo hîrtie falsă în aşa fel încît nici să nu ne dăm seama) şi să încercăm, dacă încă nu ne-au tăiat firul, să le telefonăm prietenilor, să-i prevenim. Dar, în definitiv, nu sînt decît doi — în definitiv, dacă este vorba numai de lămurirea unor lucruri... şi astfel nu ne asigurăm răgazul de a amîna, de a gîndi, adică ne supuneam jocului lor, aşa cum am povestit eu însumi în Arhipeleag. Şi iată acum ne supunem din nou. Prin cîte trebuie să trecem noi, oamenii, ca să ne învăţăm minte? Este ade-vărat că mai ieri-alaltăieri, noi i-am lăsat pe curieri să intre în casă şi nu s-a întîmplat nimic.
Dacă nu le-aş fi deschis uşa, ei, bineînţeles, ar fi spart-o. Dar să fi continuat să sune, să bată? Tot s-ar fi dus după şperacluri. Or, pe scară se circulă des: înseamnă că operaţiunea s-ar fi desfăşurat în văzul lumii, s-ar fi auzit, s-ar fi observat. Poate un sfert de oră am fi rezistat, şi atunci, este foarte clar, am fi ars ceva, am fi lămurit unele lucruri, ne-am fi promis ceva unul altuia... Foarte prost am început-o: pur şi simplu, le-am deschis. (Vai, totul lăsa de dorit, nu se va vedea acest lucru decît după plecarea mea şi, unde mai pui, nu imediat. În timp ce soţia venise după mine, securiştii deja stricaseră, făcuseră de nefolosit iala englezească, şi de-acum era imposibil să mai încui uşa! A nu deschide însemna de la bun început a nu deschide, dar cum s-o dai s-o nimereşti? Şi noi care voiam să rezistăm asediului!)
Şi primul, şi apoi al doilea intrară aşa cum se intră la nişte

oameni, dar deodată, ţîşnind dintr-un ungher întunecos din casa scării, cei de la coada formaţiunii începură să-i împingă pe cei din faţă. În aceste condiţii, n-am reuşit să ne dăm seama (si la ce bun ucenicia ta de opt ani, tontule?) că ei deja făcuseră şir compact între cuier, landou, măsuţa telefonului şi ne împingeau înapoi, ne tot împingeau înapoi pe mine şi pe soţia mea. Erau opt, care în civil, care în uniformă, toţi înalţi şi vînjoşi!!!
Am început să strig şi să repet ceva fără cap şi fără coadă — „Ah! aşa procedaţi?!... Aşa care va să zică?!..." — asta era, desigur, exte-riorizarea sonoră a unei furii neputincioase. Atunci un zdrahon tuciu-riu, îmbrăcat într-o şubă luxoasă, dîndu-şi aere de respectabilitate, desfăcu o mapă rigidă de genul acelora în care se ţin diplomele pentru fruntaşii în întrecerea socialistă, dar în aceasta era o foaie mare, albă, neşifonată, cu stema tării. „Consilier superior de justiţie Zverev! Mandat de aducerel" — spuse el şi-mi vîrî în mînă un stilou ca să semnez. Am refuzat, bineînţeles.
Iată-mă înfierbîntat, intempestiv. Ce repede te străbate o flacără şi, cît ai clipi, nici tu judecată, nici tu memorie — dar atunci la ce bun te-au antrenat, catîrule?! Dar unde este mîndria ta de ocnaş, de lup? Mandat de aducerel Cînd eşti înfierbîntat, ce simplu arată treaba as-ta: zău aşa, pentru că mă convoacă la ei şi eu nu mă duc, au venit cu tot detaşamentul. Ora este legală, operaţiunea la fel.
Mandat de aducere? Mă supun (o spun cu voce tare), eu, cel deja înghesuit „în cutiuţă", eu, cel deja împins de ei la ieşire. Să mă bat cu opt inşi?—N-am s-o fac. Mandat de aducere? Nişte cuvinte sim-ple, lesne de priceput: cobor, revin, procuratura e la doi paşi. Nu, de-dublare: plec, bineînţeles, aşa cum se pleacă la închisoare, aşa cum ne-am şi pregătit în această perspectivă (,,nu vă daţi în spectacol — strigă ei — se întoarce imediat!"). Trebuie să mă duc să-mi caut în birou sacul de puşcăriaş. Mă duc, şi doi insi se înghesuie după mi-ne, călcînd-o pe picioare pe soţia mea. Le cer să rămînă pe loc — Nu! (Se întrevede, negru ca un nor, Safarevici, monument de neclin-tit, ţinînd în mînă servieta arhiplină de algebră şi de socialism.) Şi iată-ne în biroul meu, eu căutînd sacul, ei necedînd nimic din terenul cucerit. O namilă de căpitan în manta de miliţian măsurîndu-mi o-braznic biroul, loc secret şi interzis, accesibil numai celor ce-mi erau apropiaţi, dar — simt că iau

foc! — nu mă mai gîndesc la asta, nu văd că pe masă este etalată, împrăştiată toată conspiraţia, el nu are decît să întindă mîna. L-aş da afară din biroul meu (dar se lipeşte de mine ca de un arestat, are o sarcină — să nu sar de la fereastră, să nu-mi tai venele, să nu mă răznesc, să nu mă spînzur — ce-i pe ma-sa mea, pe el nici nu-l interesează). „Dumneavoastră aveţi ordin să mă percheziţionaţi?" — îmi revin eu. „Nu" — răspunde el. „Ah, nu? Atunci vă rog să ieşiţi afară de aici!" — strigă soţia. Parcă ar fi de piatră, aşa de nu se clintesc. He, he, săculeţul meu nu-i pregătit! Este un altul, săculeţul pentru galoşii de şcoală ai lui Mitea. În acest săculeţ sînt hîrtiile pe care le duc totdeauna de le ard în afara oraşu-lui, adică cele mai importante — şi iată că n-au fost arse şi, pe dea-supra, le mai şi răstorn pe un scaun. În acest săculeţ îmi pune Alia lucrurile pregătite pentru puşcărie. Dar securiştii sînt în prada unei asemenea febre (sau lipsiţi ca şi mine de drepturi civice) încît nici nu se uită la hîrtii, grija lor nefiind alta decît aceea ca eu să rămîn întreg şi să n-o şterg. Am luat săculeţul, mă întorc acolo de unde am ple-cat, parcurgem cu toţii în sens invers micul coridor, ne îmbulzim — şi nu trag de timp, ba chiar mă grăbesc — iată ciudăţenia, de ce mă grăbesc eu? Acum ar fi momentul să-mi bat puţin joc de ei -— să mă aşez la masă pentru un dejun de o jumătate de oră, să discut cu fa-milia despre treburi cotidiene? În mod sigur i-aş face de rîsul lumii, mă pricep la asta! De ce am adoptat ritmul securiştilor? — Iată de ce: ca să-i scot cît mai repede din casă (plec eu—pleacă şi ei şi a-partamentul rămîne curat). Acum mă gîndesc la un singur lucru: să mă îmbrac mai prost, la port să semăn cu un puşcăriaş, aşa cum de altfel mă şi pregăteam: o căciulă veche, o scurtă din piele de oaie (scurta pe care o adusesem din surghiun). Securiştii îmi pun în braţe vesta mea de blană — „Iată ce aveţi, îmbrăcaţi-o!" Ei bine nu, nu sînt aşa de prost, nu mă păcăliţi voi cu asta: pe planşeul de ciment în ce o să ne înfăşurăm? Nu-mi iau rămas-bun de la nimeni, aşa sînt de grăbit! (asta pentru că mă voi întoarce în curînd?) — numai de la soţie, şi aceasta deja din pragul uşii, înconjuraţi de securişti, ca în aglomeraţia din troleibuze, ne sărutăm — sărut de adio, fără grabă, cu retrezirea conştiinţei că s-ar putea să fie pentru totdeauna. Atunci — să mă întorc? Atunci să mai fac nişte pregătiri? Atunci, să tără-gănez lucrurile, să le frînez, ce-o să iasă? Nu, simt că iau foc. (Şi to-tul vine de la o primă

eroare de calcul, de la faptul că am fost aşa de prost de i-am lăsat să intre în casă. Şi acum stau ca pe jar pînă cînd nu-i scot din apartament, pînâ cînd nu-i trag după mine. În zăpăcea-la mea, nu mai ştiu cine pe cine scoate.)
Pe îndelete îi fac soţiei semnul crucii. Ea mi-l face mie. Securiştii sînt deconcertaţi.
— Ai grijă de copii.
Şi nu-mi mai întorc privirile şi, coborînd scările, nici nu văd pe unde calc. Cum era şi de aşteptat: afară, aproape lipită de uşa din faţă (au urcat-o pe trotuar) — o maşină (pentru ca eu să am mai puţini paşi de făcut în teren descoperit, corespondenţii străini doar ce plecase-ră). Bineînţeles, portiera maşinii o deschiseseră larg, ca să mă poată împinge rapid înăuntru. Aşa este mereu la ei; acest procedeu este folosit chiar şi în celelalte ţări ale Europei. N-are nici un rost să opun rezistenţă acum, am şi luat-o din loc. Mă aşez pe mijlocul banchetei din spate. Doi inşi au sărit înăuntru, cîte unul de pe fiecare latură, portierele s-au închis cu zgomot. Şoferul şi ofiţerul de lîngă el se a-şezaseră primii — maşina demarează, în oglinda retrovizoare văd că din spate vine o a doua maşină, tot plină. Patru cu mine, patru acolo, altfel spus, eu i-am îmbarcat pe aceştia opt, nu-i aşa? (De-abia acum înţeleg un lucru: şoferul şi ofiţerul şi, se pare, şi gardienii din dreapta şi din stînga mea sînt cu toţii alţii; unde or fi cei opt ai mei?) De ce o fi trebuind să mergem cu maşina, ăsta nu e drum să-l faci cu maşina, pe jos, prin uşile din spate, ar fi mai aproape. Intrăm pe strada Puşkin. Pe strada Puskin este sens unic, aşa că trebuie să ocolim pe strada Petrovka. Iată şi bulevardul Strastnoi. Ieri ne între-bam: şi dacă se întîmplă ceva — cum o să fie? Ieri, puiul de ger încă nu cedase de tot, în prezent e zloată, ştergătorul se plimbă pe par-briz, iar eu observ că rulăm pe banda din stînga: pentru a întoarce nu coborînd, spre procuratură, ci urcînd, în direcţia liniei de centură Sadovaia.
—Ah! asta e... — zic eu. (Ca şi cînd aş fi aşteptat altceva. Dacă merg la închisoare, ce importantă are în care merg? Tot din cauza acestei febrilităţi m-a luat gura pe dinainte. Dar iată că deja m-a liniş-tit acest simplu viraj la stînga, la poarta Petrovski.) Mi-am scos că-ciula (cei doi au tresărit), mi-am pus-o pe genunchi. Mă înseninez din nou, îmi revin. Cum am scris eu însumi cîndva despre preceden-ta mea arestare:
În trup, în oase, în tot ce am,/ Coboară încet pacea senina /

A celor care merg la ghilotină.
Am simţit nevoia, nu ştiu de ce, să-mi pipăi cu două degete gîtul, ca pentru un masaj.
— Lăsaţi mîna în jos — mă atenţionează pe loc gardianul din dreap-ta, încordat ca un arc.
— Îmi cunosc drepturile. Nu umblu cu obiecte ascuţite şi tăioase — îi răspund eu cu un calm binecuvîntat, recent recuperat.
Mă masez. Ciudat, dar asta mă uşurează mult. Din nou mă aten-ţionează cel din dreapta (cel din stînga tace, dintre doi tîlhari care mă flanchează, unul este totdeauna mai rău decît celălalt):
— Lăsaţi mîna jos! — (Par eu a mă sugruma?)
— Îmi cunosc drepturile — îi răspund eu, masîndu-mă.
De pe linia de centură Sadovaia, o virăm la dreapta. Cu siguranţă, mergem la Lefortovo. Ne vom completa colecţia: uneori am fost che-mat acolo la interogatoriu, dar la carceră n-am stat niciodată.
Şi iată ce simplu se termină toate: Viţelul s-a tot luat în coarne cu stejarul, liliputanul s-a tot încontrat cu Leviatanul, presa mondială bubuia: „Singurul rus de care se tem autorităţile!... Subminează marxismul şi umblă liber prin centrul Moscovei!" Şi, una peste alta, n-a fost nevoie decît de două maşini, de opt oameni, şi treaba s-ar fi putut face cu şi mai puţină cheltuială.
Asupra mea coborîseră pacea şi seninătatea şi, în ce mă priveşte, săvîrşeam a doua greşeală: eram absolut convins că mă arestează.
Nu mă aşteptam din partea lor la atîta fermitate, nu credeam că-şi vor asuma un asemenea risc, îi subapreciam — dar ce să-i faci? Sînt tari, trebuie s-o recunoaştem. Eram tot timpul gata pentru arest; eventualitatea aceasta nu era de natură să mă mire, mergeam spre deznodămînt.
(Soţia, desprinzîndu-se cu greu din îmbrăţişarea mea şi fără să aş-tepte să iasă toţi securiştii care se îngrămădiseră în antreu, a dat buzna în birou, a strîns de pe masa mea şi de pe a ei tot ceea ce prezenta un pericol imediat. A ascuns asupra ei tot ceea ce ar fi fost imposibil de reconstituit, iar pe celelalte, de mai mică importanţă, le-a ars pe o tavă metalică. Este vorba de o tavă pe care noi o ţi-neam permanent în birou pentru a arde pe ea, pe măsură ce le a-veam, „convorbirile făcute în scris"(1). La un moment dat, ea aleargă la telefon — telefonul era deconectat; era clar că

ei aşteptau prin preajmă. Dar de ce nici unul dintre ai lor nu vine lîngă ea? Nu se aud nici convorbiri, nici paşi, în apartament este linişte — ce s-a mai în-tîmplat acolo? Pipăindu-se, constatînd că lucrurile ascunse îi stăteau lipite bine de trup, s-a dus în antreu, şi acolo ce să vadă: din cei opt rămăseseră doi — huiduma de căpitan „de miliţie" şi acelaşi „curier", timidul care venise prima dată. Buun, înseamnă că aşteaptă o echi-pă nouă, va fi percheziţie. Copiii însă au rămas amîndoi pe stradă — nici vorbă ca femeia să-şi permită a se duce după ei: aici, locul nu poate fi lăsat nepăzit. După ce i-a făcut semn lui I.R.(2) să apere uşa, ea s-a întors iarăşi în birou. El a rămas de pază, a barat trece-rea, fără să se despartă de servieta lui care trebuie să fi cîntărit înjur

1 În cursul unei convorbiri se pun pe hîrtie, pentru interlocutor, cele ce, din cauza microfoanelor ascunse, ar fi riscant să fie pronunţate cu voce tare. (N.t.)
2 Safarevici. (N.t.)

de 20 de kilograme. Acum o a doua sortare a hîrtiilor, deja mai siste-
matică, dar făcută tot cu viteza fulgerului. Te doare sufletul să arzi toate acestea, dar pentru unele lucruri pe care nu le arzi în aseme-nea minute s-ar putea ca mai tîrziu să-ţi frîngi mîinile. Unele, de pil-dă foile volante, pot fi dispersate în cărţi, căci ei, în caz că le desco-peră, nu pot să facă nici o reconstituire. Fumul de la arderea hîrtiilor umple biroul, nu se elimină suficient de bine prin ferestruică, ajunge, desigur, şi la nările celor din antreu — dar ei nu se urnesc de aco-lo!... Nici supărare, nici enervare, nici deprimare, nici ochi iritaţi — o furie reţinută: soţia mea sortează, aşază, arde cu o iuţeală imposibi-lă într-o situaţie obişnuită. Dar cîte alte documente de tot felul — diversitate de scrisuri reflectînd diversitatea oamenilor! Şi tot Octom-brie. Şi apoi toate schiţele mele — munţi de plicuri şi de mape. Imposibil să le dai de cap pînă să vină percheziţia, indiferent la ce oră ar veni ea! Alia s-a dus în antreu, dar ei nu mai erau acolo: tot timpul se uitaseră la ceas. Douăzeci de minute după plecarea escor-tei, unul spusese: „Mergem?" Celălalt: „încă două, trei minute." Apoi au plecat fără să spună un cuvînt. Douăzeci şi două de minute? Nu e procuratura, nu e Lubianka... Lefortovo? Numai atunci, după ple-carea lor, se constată că uşa nu se mai închide, că iala e spartă; Ig-nat,

cel de un an şi jumătate, se fofilează pe palier. A plecat după ceilalţi copii. Curtea, se spune, este plină de miliţieni. La ce rezis-tenţă se aşteptau ei? La ce intervenţie?.. . Soţia face numere peste numere de telefon, deşi nu este nici o speranţă de nicăieri. Nu este linişte vătuită, cineva este pe fir şi face de gardă (să vadă cine cu cine vorbeşte la telefon?): ton, număr făcut corect — şi, imediat, întrerupere, şi din nou ton prelungit. Dar a renunţa — imposibil: l-au luat şi nimeni nu stie! Şi soţia continuă să facă numere. Cel mare, Mitea, l-a adus din curte pe Stiopka, acum trebuie mers la grădiniţă, după Ermolai. Poate că de acolo, de la o cabină, se va putea tele-fona corespondenţilor. Şi deodată — prin ce întîmplare? — nu s-a mai întrerupt legătura, şi Alia, cu sufletul la gură, reuşeşte s-o con-tacteze pe Irina Jolkovskaia:„Fii atentă, acum o jumătate de oră, l-au luat pe A.I., cu forţa, mandat de aducere prin constrîngere, urgent!" şi a pus receptorul în furcă. Şi în viteză, numărul următor! Şi iarăşi, nu se ştie de ce, la două numere s-a putut vorbi. Apoi, întoarcere la tactica precedentă a întreruperii, pentru aproximativ o oră şi jumăta-te. Dar trei sînt de-ajuns — telefoanele încep să sune în toată Mos-cova.)

Împrejurările cunoscute ale lui Lefortovo. (Chiar cînd să mă lansez în cursa pentru premiul Lenin, venisem aici să studiez Lefortovo văzut din afară; aşa ceva nu strică niciodată.) Porţile glisante cunos-cute, curtea, galeria încăperilor unde veneam la întîlniri noi, cei de la Saraskoi Marfino. Pînă să sosim, deja s-a cam întunecat, nu sînt suficiente felinare pentru a ilumina curtea, cîţiva ofiţeri sînt deja aici, mă aşteaptă. Da, fără falsă modestie: în istoria lui Lefortovo, acesta nu este un moment ca oricare altul, şi nu m-ar mira să fie prezent şi vreun observator de la CC. Îi înţeleg, atîta am lătrat, atîta am ame-ninţat — că pînă la urmă, uite, m-au înhăţat. Ca Pugaciov(1) în vre-mea Ecaterinei — iată-l, am pus mîna pe el, în sfîrşit!

S-au luat măsuri de rigoare ca la luptă: acolo unde maşina trebuie să se oprească la fix, au organizat un cordon circular format din vreo zece oameni în timp ce alţii aleargă de colo pînă colo, au stabilit ca-re portiere trebuie deschise şi care nu şi în ce ordine să se coboare din maşină. Continui să stau liniştit pe locul meu, deocamdată scau-nul e moale, înăuntru e cald şi mai bine de-aşa nici n-o să fie. „Coborîţi!" — pe latura dinspre treptele închisorii.

Şi iată ce întrebare îmi vine subit în minte, fără să fi conceput-o cîtuşi de puţin anticipat: cum aş putea coborî în maniera cea mai jignitoare, cea mai supărătoare pentru ei? Săculeţul meu pentru ga-loşi este de culoare închisă şi are o bretea lungă pentru a putea fi agăţat în cuier. Mi-l arunc pe spate şi-l fac astfel să semene cu o desagă de cerşetor. Ies agale din maşină şi intru în închisoare — cîţiva paşi pînă la trepte, apoi treptele, după aceea peronul. Cu că-ciula căzăcească tocită, cu cojocelul de croială ciobănească de Ka-zahstan („se îmbrăcase de parcă mergea la pescuit", va spune după aceea Maliarov, şi nu greşea), aveam mersul legănat al celui care se întorce acasă, împovărat de desaga plină cu pomana pe care a strîns-o — aveam aerul celui care se întoarce la bojdeuca sa şi nu are pe nimeni în jur.

Dar cabinetele de anchetă au fost mutate în altă parte, în prezent aici fiind boxele pentru percheziţii corporale: totul din piatră, o masă goală, două bănci goale, un bec prăpădit atîrnă de tavan. Doi ţără-nuşi zdrenţăroşi şi murdari şedeau pe o bancă — zeki, mi-am zis eu. (Apoi s-a dovedit că erau martori aduşi de alături, de la biroul servi-ciilor de spaţiu locativ! Se respectă legalitatea, nu-i aşa?...) M-am aşezat şi eu pe cealaltă bancă şi mi-am pus sacul alături.

Nu, n-aş fi crezut aşa ceva. Sincer să fiu, nu mă aşteptam la aşa ceva.

Ei se hotărîseră.

E devreme, a zis vulpea prinsă în capcană. Dar trebuie să ai ştiinţa de a înnopta aici.

În acest moment a intrat nelipsitul responsabil cu scotocirea, un mers hotărît, fizionomie cenuşie şi inexpresivă. El mi-a făcut propu-

1 Conducător al unei mari răscoale a cazacilor şi a ţăranilor în vremea Ecaterinei a II-a. Capturat şi adus într-o cuşcă la Moscova, a fost tras pe roată. (N.t.)

nerea entuziastă de a-mi arunca lucrurile pe masă. Şi acest proce-deu, absolut banal într-o închisoare, era aşa de simplu, aşa de uşor de înţeles şi chiar cinstit, aşa de străin de orice gînd de înşelăciune, încît i te supuneai. Ceea ce eu am şi făcut fără să ridic vreo obiecţie: regulamentul e regulament, noi sub semnul lui am crescut, căci cum vreţi ca o închisoare să-l primească în interiorul ei pe un deţinut fără să-l percheziţioneze la intrare? Ar fi ca şi cînd te-ai aşeza la masă fără lingură sau fără să te speli pe mîini. I-am

predat deci căciula, cojocelul, cămaşa, pantalonii, în speranţa că cinstea cu cinste se răsplăteşte şi că le voi recupera imediat (a venit şi un flăcău ca să ajute, ca să pipăie cuşăturile; nu le-a pipăit prea tare, aş zice). Responsabilul cu scotocirea nici măcar nu m-a grăbit să mă dezbrac la pielea goală — păstraţi-vă locul pe bancă deocamdată. Şi în mo-mentul acesta a apărut un colonel: uniformă strălucitoare, păr că-runt, unul dintre aceia de pe care atîrnă cărnurile.

Atunci cînd îmi imaginam viitoarea mea încarcerare — devenit ceea ce eram în prezent, cu toată forţa şi importanţa pe care le cucerisem prin luptă — ştiam precis că judecătorul de instrucţie n-o să scoată nimic de la mine, că mai degrabă mor decît să-i spun ceva; că nu voi recunoaşte competenţa tribunalului, că-l voi recuza din capul locului, că voi tăcea pe toată durata procesului, că numai la ultimul cuvînt îi voi zice cîteva de la obraz; dar mai era ceva: eram sigur că nu mă voi supune regimului umilitor pe care închisoarea îl impune deţinuţi-lor noştri politici. Eu însumi am scris destul în Arhipeleag despre fe-lul în care tineretul, chiar şi în anii '20, apăra mîndrele tradiţii ale pri-zonierilor politici Ruşi de altădată: de pildă, a nu te ridica în picioare cînd intră şefii închisorii etc., etc. De altfel, acum, ce am de pierdut? Dacă nu sînt în stare eu să opun rezistenţă, atunci cine ar putea s-o facă mai bine ca mine?

Dar după ce am parcurs primul coridor al închisorii, luminos şi curat (crud în curăţenia lui), după ce m-am aşezat în prima boxă pe prima bancă şi după ce m-am lăsat atît de uşor scotocit — da, din obişnu-inţă, aşa cum se lasă mulsă vaca — am început deja să mă întreb: dar ce s-a ales din linia mea de conduită? Maşina se învîrtea nevo-ind să ştie (sau prefăcîndu-se că nu ştie) dacă are în faţă un om cu renume sau un anonim. Totuşi eu mă simt puternic cînd mănînc cît îmi pofteşte inimioara, cînd mă plimb cît vreau, cînd dorm pe sătu-rate şi cînd pot să-mi asigur nişte elementare condiţii de viaţă: să am ce-mi pune sub cap, să am cu ce să-mi protejez ochii, cu ce să-mi protejez urechile. Dar, acum, iată-mă aproape lipsit de toate aces-tea, şi deja o parte a capului meu arde de hipertensiune. Dacă, în plus, în faţa şefului închisorii, mi-ar arde de principii şi la nivel de fleacuri, nimic n-ar fi mai uşor decît să mă aleg cu vreo carceră, cu frig, foame, umezeală, sciatică, şi la revedere şi n-am cuvinte. La cincizeci şi cinci de ani nu mai sînt

combatantul de douăzeci şi şapte de ani, rumen la faţă, care în prima sa celulă era întrebat: din ce sta-ţiune climaterică provii? Şi astfel simţeam acum că s-ar putea să nu am destulă forţă să mă bat pe două fronturi: şi împotriva judecătoru-lui de instrucţie, şi împotriva şefilor închisorii. Şi poate că era mai re-zonabil să-mi rezerv toate forţele pentru primul front şi să renunţ imediat la a mai lupta pe al doilea — şi ducă-se dracului.
Şi atunci, împreună cu suita, a venit în uniformă strălucitoare colo-nelul cel cărunt şi cam şiret.
— De ce nu vă ridicaţi în picioare? Eu sînt şeful penitenciarului Le-fortovo, colonelul Komarov! — a spus el cu aplomb, deşi pe un ton delicat.
Anterior îmi imaginasem, sub diverse forme, aceste scene, dar nu-mai în celulă (căci şeful nu vine să-l vadă pe deţinut înainte ca acesta să ajungă în celulă). Iată, stau pe pat şi invit: „Dar luaţi loc şi dumneavoastră." Sau rezumativ: „în vechea Rusie, prizonierii politici nu se ridicau în picioare în faţa şefilor închisorii. Nu văd pentru ce în Rusia sovietică..." Sau ceva despre inflexibilitatea atitudinii mele. Sau să recurg la un şiretlic: să mă ridic în picioare de îndată ce aud cheia răsucindu-se în broască — adică să rezulte că nu pentru ei m-am ridicat în picioare.
Dar iată-mă în boxa pentru scotocire, aproape dezbrăcat şi luat prin surprindere; văd în faţa mea această suită, aud dîndu-se ordinul for-mal, opozabil tuturor celor de-aici, de a ne ridica în picioare, şi după ce deja am socotit că trebuie să-mi păstrez forţele pentru lucruri mai importante — încet, ca pentru altcineva, a lehamite, ca pentru o cor-voadă, mă ridic.
Dar, de fapt, nu este asta o primă concesie din partea mea? Nu este începutul înfrîngerii? Cum or fi raportat sus despre faptul că m-am supus regulilor închisorii? Oare pentru careva de-acolo de sus o fi ăsta un motiv de a-şi freca mîinile de bucurie? Este foarte posibil ca ei să-şi fi propus să mă înfrîngă încă din prima seară — şi atunci de ce să nu încerce să-şi atingă acest scop?
Bun — acum urmează noi atacuri, noi cedări. Un ofiţer cu un formu-lar în mînă îmi cere numele — prenumele — patronimicul, anul şi lo-cul naşterii — caraghios, nu? Să nu răspund? Dar eu ştiu bine că asta se cere la toţi, ştiu bine că, pur şi simplu, asta-i regula. Am răs-puns, (înfrîngerea continuă?) Doctoriţa, o tipică muiere cu slujbă la

penitenciar. Vă doare ceva? Nu. (Să vă spun vouă că am tensiune?) Nu-i nimic: stetoscopul, respiraţi, nu respiraţi, întoarceţi-vă, îndepăr-taţi braţele. Să nu mă supun examenului medical, să refuz? Ar fi o prostie, între timp scotocirea se apropie de sfîrşit şi din nou: întindeţi braţele! (Zău, m-am supus procedurii de începere a scotocirii, ce mai vreţi acum de la mine?) întoarceţi-vă, asezaţi-vă... Bine a zis cine a zis: barba, si-un fir de-i vei neglija, curînd n-o vei mai avea. Dar iată ceva ce este straniu, ceva ce iese din obişnuit—un nou me-dic îşi face apariţia, un bărbat; nu se poate spune că are aer de inte-lectual acest dihor de puşcărie, dar este foarte grijuliu, foarte atent cu mine: permiteţi să vă examinez şi eu? Pulsul, din nou stetosco-pul. (Zău, gîndesc eu, mare lucru n-o să auziţi, inima este în regulă — dea Domnul să aibă toată lumea inimă sănătoasă ca a mea. Sînt de un calm uimitor, sînt cu larii şi penaţii mei, aici totul mi-e familiar, n-am de ce să am palpitaţii.) În timpul acesta, ticălosul scoate un tensiometru: permiteţi? Ei bine, nu tocmai la măsurarea tensiunii ar trebui să mă opun? Nu-mi mai pot ascunde punctul slab, trag cu coada ochiului la cadran, simt pulsaţiile: 16-l7, şi nu e decît un început, încă n-am petrecut nici o singură noapte la această închi-soare. Nu, n-o voi duce mult. „Vă deranjează tensiunea?" — mă întreabă el. Această tensiune, de cîte ori nu vorbiserăm noi la tele-fon despre ea, în auzul securiştilor care ne interceptau. Vorbeam absolut pe faţă; despre ce altceva puteam vorbi la telefon? — „Nu, nu."
Eu m-am supus regulamentului, dar iată, vedeţi cum se comportă ei?—Nu-mi restituie boarfelel De ce? Pentru ceas, pentru cruciuliţa de la gît mi se dă chitanţă: asta este în regulă, desi n-am putut să nu fac discuţie în legătură cu cruciuliţa. A fost prima dispută. „Am nevo-ie de ea în celulă!" Nu mi se dă pe motiv că e din metal. Dar lucrurile moi, cărora li s-au palpat cuşăturile, în care nu se ascunde nici un accesoriu din fier şi nici o copcă metalică — pentru ce nu mi se resti-tuie aceste lucruri?? Răspuns: sînt date la dezinfecţie. În inventar, mă rog, este indicat totul, pînă şi apărătoarea pentru ochi făcută de mine. Altădată, aşa ceva nu exista. Dar poate că tehnica peniten-ciară a făcut progrese cu care eu nu sînt la curent, de ce nu s-ar fa-ce acum o dezinfecţie? Arăt cu degetul spre cojoc: „Asta nu se bagă în etuvă, totuşi!" — „Am înţeles, nu-l vom băga." Chestia asta m-a uimit, dar am pus-o pe seama noilor

proceduri, în locul lucrurilor me-le, o cămaşă de corp arhigrosolană, care zgîrie, este normal. Şi o vestă neagră, jumătate închisoare, jumătate azil de bătrîni, aşa ceva nici de frică n-ai cumpăra. Dar, pe deasupra, un costum, unul adevă-rat; că e bun, că nu e bun, este o chestiune despre care acolo n-am putut să-mi fac o idee; şi bocanci (fără şireturi) — asta, deci asta es-te îmbrăcămintea care li se dă acum oamenilor? La noi, la saraskă, era şi carnaval, ne îmbrăcau în costum. Peste o oră sau două îmi vor restitui tot ce este al meu. Ne punem în miscare. Un gardian în faţă şi unul în spate, acompaniament de încălţări lovind planşeul, co-ridoare, nişe practicate în pereţii coridoarelor(1) — toate acestea ca

1 Nişe în care gardienii îl împing pe deţinutul pe care-l escortează cînd o altă escortă trece pe lîngă ei. În felul acesta deţinuţii sînt împiedicaţi să se vadă. (N.t.)

şi altădată. Privesc cu interes: vreau să aflu unde poate să fie acest sistem american de coridoare metalice suspendate despre care mi s-au povestit atîtea în legătură cu Lefortovo; acum am să le privesc cu propriii mei ochi. La etajul unu. Mare lucru n-o să vezi, s-a mai inventat ceva: plasele dintre etaje au fost acoperite cu pînză de cort cenuşie, pas de a mai vedea ceva prin plasă de la un etaj la altul. Un fel de circ lugubru şi mut, noaptea între două spectacole. (Urmare apelurilor telefonice s-au adunat cinci persoane, în frunte cu Saharov; pichetează în strada Puşkin în faţa Procuraturii Gene-rale — în parte pentru a manifesta, în parte pentru a vedea dacă eu ies sau nu. La apartamentul nostru nu încetau să sosească, în virtu-tea caracterului excepţional al situaţiei, oameni apropiaţi nouă şi oa-meni din afara cercului acestora, cîte doi, cîte trei, cîte cinci; după fiecare, uşa era prinsă cu un lanţ şi se bălăbănea, lăsînd o deschi-zătură prin care se putea vedea o privelişte dezolantă. Primilor ve-niţi, Alia le-a povestit ce şi cum a fost, iar apoi aceştia, la rîndul lor, au povestit altora. Între timp, ea s-a apucat din nou de hîrtii: o, ce de mai sînt, de-abia acum îşi dă seama cît de multe sînt. A trăit lîngă ele fără să le observe. Mereu aceeaşi furie rece, dublată de o efica-ce stăpînire de sine. Gîndurile îi rătăcesc, ca şi cînd n-ar avea nici o legătură cu ea, fără s-o exaspereze: ce vor face cu el? Îl vor omorî? Imposibil! Dar şi arestarea părea imposibilă! Dar o animă şi alt fel de gînduri, gînduri precise: cum să procedeze, încotro s-o ia.)

Să nu pierd din vedere numărul celulei. Nu l-am observat, s-

ar părea că nu există. Sînt convins că păşesc într-o celulă individuală— intru: de individuală este individuală, judecînd după dimensiuni, dar are trei paturi, doi băieţi stau întinşi şi trag din ţigară, e o fumăraie gene-ralã. Ei bine, la asta nu mă aşteptam deloc: de ce nu într-o celulă individuală? Şi fumatul: cîndva şi eu fumam, găseam o plăcere în asta; acum, după zece minute, îmi vîjîie capul. Mergînd pe linia foar-te bună a fermităţii — ar trebui să tac. Mergînd pe linia slăbiciunii — declar: „Vă rog să mă plasaţi în celulă individuală. Nu suport fumul de ţigară." Locotenent-colonelul care mă însoţeşte îmi răspunde po-liticos că va raporta aceasta acolo unde trebuie. În general, ei sînt foarte politicoşi; poate că acum acesta este noul stil, mai ştii? (dacă facem abstracţie de înjurăturile cu care acelaşi locotenent-colonel, intrînd în celulă, i-a gratificat pe cei doi tovarăşi de suferinţă ai mei).
Da, da, în condiţiile în care ei sînt politicoşi şi eu calm, este ca şi cum nu i-aş fi părăsit de un sfert de secol, ca şi cum le-aş fi prieten la cataramă. Dar iată explicaţia: dacă am acest calm aşa de imper-turbabil, aceasta se datorează faptului că m-am conformat regulilor penitenciarului. Altminteri, m-aş fi epuizat complet în certuri meschi-ne. Deşi n-a fost premeditată, pînă la urmă atitudinea mea s-a dove-dit inteligentă: na-vă trupul meu, suciţi-l şi răsuciţi-l; dar de calmul meu o să plesniţi! Dacă, acolo, delegatul CC, sperînd în reuşita misi-unii sale, se apucă să mă interogheze — eu ce să fac, să mă înfurii? Să fac tapaj? Să mă manifest ca un isteric? — Pe dracu! N-am ridi-cat glasul, n-am accelerat ritmul, stau pe pat — ai zice că visez; fac mişcare prin celulă — ţop-ţop, bătrîneşte. Şi dacă ei îşi făceau soco-teala cum că eu deodată am să mă înspăimînt, am să încep să tre-mur, să solicit te miri ce sau să cersesc vreun armistiţiu, atunci toc-mai din cauza calmului meu se va alege praful de socotelile lor. (De ce m-au băgat în celulă cu aceştia doi? În ideea că aceştia mă vor trage de limbă? — E caraghios să mizezi pe aşa ceva; să mă influ-enţeze — sînt prea slabi s-o facă. Ca să nu mă sinucid? Să nu-mi zdrobesc capul lovindu-l de perete? Ehei, nici chiar aşa.)
Au încuiat uşa. Băieţii sînt cam derutaţi. Şi cu fumatul cum rămîne? De ce ţineţi ferestruica închisă? Pentru că e frig, nu prea ni se dă căldură. Ne învelim cu mantalele şi tot ne e frig. Bun, cu toate aces-tea, după ce aţi fumat, trebuie să aerisim puţin.

Da, da. Mi se povestise, celulele tot nu s-au schimbat: closetul cenu-şiu şi murdar, dar nu şi tineta; pe masă, pahare, dar ele nu mai val-seazăsub urletul şi trepidaţia ţevilor aerodinamice de-alături ca odi-nioară; linişte, şi cît e de preţioasă; de tavan atîrnă un beculeţ lumi-nos, îmbrăcat într-o sită; pe o poliţă — pîine neagră, multă încă ne-începută, şi e deja seară. Ferestruica de la uşă scîrţîie fără încetare; asta înseamnă că, în afară de gardianul de serviciu, mulţi alţii se zgî-iesc la noi. Uitaţi, uitaţi, l-au luat. Cum să nu ţi se pună un nod în gît?
Mă ţin pe mine însumi sub observaţie şi constat cu bucurie că nu în-cerc nici un fel de senzaţii de începător. Mă uit la tovarăşii mei de celulă (aceşti începători sînt preocupaţi numai de propriul lor necaz). Sînt tineri; unul este oacheş, şiret, plin de viaţă, aşa de agitat încît nu stă o clipă locului. L-au înhăţat, spune el, exact acum douăzeci şi patru de ore, încă nu şi-a revenit. Al doilea este blond, nici el se pare n-are încă trei zile, nu e arestat, chipurile, ci reţinut, dar realitatea este alta: dacă nu e bolnav — apatic, buhav, palid cum este — atunci poartă multe semne ale unei deja lungi şederi la închisoare: aşa sînt falşii deţinuţi, iscoadele. Cei doi deja se tutuiesc şi, probabil, primul i-a povestit totul celui de-al doilea... Nu întreb: „de ce sînteţi închişi?", ci „de ce vă acuză?" De trafic de valută.
Deliciul vieţii de închisoare, pe care ei încă nu l-au descoperit, este mersul de colo pînă colo prin celulă. Patru paşi mici — dar contează. Acest mers îl practic de cînd mă ştiu şi, iată, acum îmi prinde bine din nou. Cătinel-cătinel. Mi-ar fi plăcut să calc în aşa fel încît să nu se audă nici un zgomot, dar ghetele astea, ale oricui numai ale mele nu, parcă sînt făcute din lemn. Ferestruica scîrţîie într-o veselie, ei ne privesc. Pentru ei sîntem un spectacol care nu reuşeste să-i satu-re. S-au hotărît...
(De la procuratură, de la o cabină publică, grupul lui Saharov telefo-na din cînd în cînd că este linişte şi că i s-a spus: „Aici nu este nici un Soljenitîn." Ai noştri se adunau în număr din ce în ce mai mare în bucătăria lungă şi încăpătoare; erau deja de faţă şi nişte corespon-denţi străini, dar cei cu percheziţia întîrziau să apară. Trebuiau aş-teptaţi? Soţia era coplesită de cîte decizii avea de luat: acum, să îm-prăştie hîrtiile pe la prieteni şi cunoştinţe? Aceştia le vor ascunde, care la subsuoară, care în servietă, care în sacoşă? Dar poate că tocmai asta aşteaptă ei,

ceilalţi? Şi îndată o să-i culeagă unul cîte unul pe-ai noştri, o să-i înghesuie în autodube, acolo o să-i perchezi-ţioneze fără nici un fel de mandat şi fără proces-verbal, şi apoi pas de mai demonstrează ceva... Nu, nu trebuie să acţionezi ca un cap înfierbîntat. Nişte oameni nevinovaţi ar înghiţi şi chestia asta. (Şi poate că nici nu e vorba de o arestare? Poate că încă mai există şansa ca el să se întoarcă? „Se întoarce într-o oră", au spus cei care l-au ridicat. De atunci sînt deja trei ore. Este arestat, e clar.) Prietenii au propus să-l ia cu ei pe Ermolai, cel de trei ani, ca să nu vadă şi el cele ce se petrec în juru-i. „Lăsaţi-l să se obişnuiască, şi el este un Soljenitîn.")

S-au hotărît. Fapt este că ei nu înţelegeau că eu eram ca acea bici-cletă-capcană pe care nemţii o abandonau pentru noi în mijlocul dru-mului: iat-o întinsă pe jos, la îndemîna oricui, fără apărare, dar în-cearcă numai de te urcă pe ea, de te sprijină pe ea — şi din cîţiva dintre ai noştri nu mai rămînea decît amintirea. Totul este de mult în Occident, totul este de mult în circulaţie. Acum, programul automatizat se va declanşa de la sine: testamentul meu — încă două volu-me ale Arhipeleagului, iată, acest Viţel, cu Completarea a Treia. Un scenariu şi un film. Nopţile prusiene. Banchetul învingătorilor (salvat, vezi Completarea a Cincea). Piesa despre SMERS. Poemul de la-găr. Cercul-96. Capitolele despre Lenin. Nodul al doilea... Ei nu-şi dau seama, este evident, de toată puterea explozivă a încărcăturii. Ei bine, o s-o păţiţi voi! Dacă n-ar fi toate astea, m-aş perpeli, m-aş consuma acum mai rău decît nefericitul meu vecin. Dar cum sînt calm, socoteala mea a ieşit bine. Sper că şi a voastră.

Băieţii îmi propun să iau pîine de pe poliţă şi pesmeţi. De mîncat, probabil, aş mînca. Mi-amintesc un amănunt: acasă, la ora trei, mi s-a propus să iau masa de prînz. „Nu, mă duc să-l plimb pe Stepan", am zis eu. Aşa că sînt nemîncat de azi-dimineaţă, am intrat în celulă flămînd şi pînă mîine dimineaţă nu se mai dă nimic, tot ce a fost de distribuit s-a distribuit. Proastă pornire pentru un deţinut, în ajunul primei zile de anchetă penală. Şi mă trezesc fără porrmoneu în buzunar, fără o rublă, fără o copeică pentru vreo cumpărătură de la vreun chioşc, aşa de tare ce m-am grăbit! Pîine? Şi voi ce-o să mîncaţi? Dar noi nu vrem. Ni se dă de prisoseşte. Vă prisoseşte?! Miracol, de nerecunoscut, încep să-l pipăi. După pîinea negrişoară, obişnuită la Moscova, aceasta de

aici este destul de mizerabilă, lu-toasă, coaptă în condiţii programat mai rele. Nu-i nimic, o să mă obişnuiesc. Dar ce înseamnă asta? Au trecut deja două ore şi lucru-rile mele nu-s. „Votez" (ridicînd degetul), îndată, cu operativitate, ca-reva dintre ei deschide ferestruica: se înghesuie cu toţii aici, şi iată un ofiţer, apoi un al doilea. Vorbesc, fără să fac nici cel mai mic zgo-mot — nu clamîndu-mi, ca odinioară, drepturile — şi chiar cu nonşa-lanţă (în acei ani, toată forţa mea ţinea de sonoritatea vocii mele, dar acum este vorba de o cu totul altă forţă: cărţile mele cîştigă din ce în ce mai mulţi cititori): e timpul să mi se returneze lucrurile, au expirat toate termenele de dezinfectare. „Se fac demersuri de clarificare... Chestiunea este în curs de clarificare." Ce dracu-i de clarificat aici? În sfirşit, poate că acum sînt noutăţi peste tot. (Uit să-i întreb pe bă-ieţi: şi lucrurile lor, a luat mult timp dezinfectarea lor?) Fără palton o mierliţi. Noaptea, cu o singură pătură, e frig — spun băieţii. Deodată, uşa se deschide, un locotenent-colonel păşeşte în faţă şi un alt gra-dat mi-aduce a doua pătură, care vine direct din depozit, care n-a mai fost folosită. Băietii sînt uimiţi — cine o mai fi şi individul ăsta (adică eu)?... aşadar, dezinfectarea ţine pînă dimineaţa? Straniu. Bine, fie. Ce-ar trebui să fac eu acum? — Să adorm mai repede. Obişnuiesc ca la ora nouă să fiu în pat, nu mi-e ruşine să mă culc şi la opt, dar aici la zece se dă stingerea oficială; încearcă deci să a-dormi. Pentru prima confruntare de mîine, cea care decide totul, es-te prima noapte. Fericită frîna pe care seara o pune mersului lucru-rilor, gînduri pe un fundal de nepăsare — iată acum ocazia să cîştig o oră, două, trei. Somnifere nu, şi noaptea va fi albă, acum lucrul cel mai important este să dorm. Dar este interzis: am voie să mă întind peste pătură, fără să mă dezbrac, fără să mă acopăr. Stau întins, numai că îmi atîrnă capul. Ce jos este! (si cum să ascund faptul că am devenit alergic la o pernă prea joasă?) Iar băieţii — încă o ţigară fiecare, apoi încă una, dar de fiecare dată au grijă să aerisească, îl simt pe negricios frămîntîndu-se lîngă mine: „De fapt, cine a putut să vorbească? Cine? Asta mă interesează, şi nimic altceva." El şi soţia lui pe care o adora, era clar, voiseră să-şi facă o viaţă în concepţia lor, un pic mai roz — ceva mobilier, îşi cumpăraseră de curînd şi maşină. Ceea ce un muncitor, într-o ţară normală, poate să-şi ofere pur şi simplu din salariu, pe cînd la noi trebuie să te descurci pe căi ilegale.

La percheziţie i se confiscaseră nu ştiu ce mărunţei şi acum trebuia să explice provenienţa acestor bani., Auzi, tinere", îi zic, „în general, chestiile astea discută-le mai puţin în celulă. Sînt microfoa-ne pe aici, nici o grijă în privinţa asta. Poate că a fost o înscenare de la început pînă la sfîrşit. Înţelegi? Chestia asta pritoceşte-o mai mult în tine." A rămas pe gînduri. I-am mai povestit încă vreo două sau trei lucruri din experienţa mea de puşcăriaş, asta aşa pînă să ne ia somnul. Deodată, un zornăit de chei răsucindu-se în broasca de la uşă. Exact ca odinioară la Lubianka — cu puţin înainte de stingere, la interogatoriu. Dar, în prezent, noaptea, nu se mai efectuează inte-rogatorii? (În ce mă priveşte, eu nici ziua n-am să deschid gura.)
Totuşi, un locotenent-colonel, fără să mă fi strigat vreodată pe nu-me, fără să mă fi întrebat vreodată cum mă cheamă, mă invită să ies. După stingere, pentru nimic în lume nu m-aş fi dus. Dar acum — treacă-meargă; poate îmi vor restitui cojocelul — ce bine e să te înfăşori în el: chiar aşezat pe nişte linii de tren, chiar într-un bou-va-gon, chiar pe o duşumea de lagăr. De fapt, aproape că nu am de mers, dată fiind celula pe care au ales-o. Nu am timp nici să arunc o privire la pînzele astea de cort. Un ofiţer în faţă, un ofiţer în spate — şi colonelul, şeful de la Lefortovo, de-a curmezisul drumului. Pe la-teral, vă rog. Un mic vestibul — un alt mic vestibul — uşa unui birou. Ecleraj deosebit. Privire circulară asupra scaunelor: doi au luat deja loc (nu disting chipurile — de unde ies ăştia, cine sînt? Deghizaţi?), şi cu cei care au sosit o dată cu mine sînt cinci. La masa principală — un omuleţ, chelie lucioasă, cap ţuguiat, stă arcuit şi, de sub lampa de birou, hîrtiile îi trimit un reflex alburiu. Iar, în mijlocul încăperii, la o distanţă la care oamenii normali nu se aşază, un scaun, chiar sub lămpi, vizavi de cel cu capul ţuguiat. Acolo este locul unde, conform semnului pe care mi-l fac colonelul şi locotenent-colonelul, trebuie să mă aşez. Ce să-i faci; mai bine să stai pe scaun decît în picioare. Mă aşez. Şi, simt, toţi cei din spatele meu s-au aşezat în semicerc. Tăcem.
Ţuguiatul şef mă tot pipăie cu privirea, ca şi cînd n-ar fi văzut nicio-dată fiinţă omenească.
Nu-i nimic, nu mă slăbi tu cu pipăitul.
Şi, incisiv, străduindu-se să fie chiar pătrunzător:
— Soljenitîn??
A greşit. Trebuia să întrebe: „Numele de familie?"... Bine,

fie, m-aţi ridicat, sînt în mîinile voastre:
— El însuşi. Din nou incisiv:
— Aleksandr Isaici? Liniştitor:
— Exact.
Atunci, cu întreg volumul sonor şi cu importanţa pe care e capabil să şi-o dea:
— Eu sînt Maliarov, locţiitorul procurorului general al URSS!
— A-a-a... Am auzit de dumneavoastră.
Citisem asta la Saharov. Dar Saharov n-a spus că locţiitorul procu-rorului general este aşa un mititel. Citind ceea ce a scris el despre acest ins, puteai să crezi că este vorba de un mastodont al nomen-claturii, un Oskolupov.(1)
Dar el nu se întinde la vorbă, e un tip operativ. Sau probabil că nu poate să respire aerul unei încăperi în care mă aflu şi eu; se grăbeş-te:
— Dau citire hotărîrii...
Nu mi-amintesc pentru moment cine „ratifică" — el sau procurorul general în persoană, dar, una peste alta, de hotărît „a hotărît" con-silierul principal de justiţie, acest Zverev cu şuba lui luxoasă. Acesta venise aproape ca un simplu miliţian, la apartamentul nostru, dar a-ici, nota bene, conduce operaţiunea în locul şi în numele întregului birou politic.
— ...Pentru... pentru... Sînteţi acuzat în baza articolului 64! (o fi avînd şi litera sau alineatul?)
Eu, cu o voce somnolentă, eu, neştiutor ca un mujic:
— Ştiţi, despre codul ăsta nou... (căci n-are decît treisprezece ani)... habar n-am. Ce-i asta, 64?
O fi fost aşa ceva în bunele timpuri de odinioară, sub tătucu' Stalin; dacă te-ai ales cu zece ani de lagăr, fă bine şi învaţă pe de rost, pe întuneric, fiecare subpunct.
Maliarov, parcă ieşit dintr-o găoace, face nişte ochi de rac:
— Trădare de patrie!
Rămîn neclintit. (Şi-au reocupat locurile toţi cei cinci din spatele meu — se aşteptau ei ca eu să mă arunc asupra procurorului?)
— Semnaţi! — întoarce foaia către mine, mă invită să mă apropii de masă.
Fără să mă clintesc, dau drumul cuvîntului îndelung meditat, pun punctul pe i:
— Eu nu voi participa nici la ancheta, nici la procesul dumneavoas-tră. Faceţi-le fără mine.
Se aştepta la asta, în mod sigur. Mirarea lui nu este chiar

aşa de mare:
— Nu vă cerem decît să semnaţi că vi s-a adus la cunoştinţă.
— Eu, punctul de vedere, mi l-am spus.
El nu discută în contradictoriu, întoarce foaia de hîrtie şi o semnează singur.
Ah! Cum mă preşase judecătorul de instrucţie, acum douăzeci şi nouă de ani, pe mine, cel lipsit de experienţă! El ştia că în fiecare om rămîn nişte straturi neforate. Şi cît e de bine să te afirmi ca un bloc turnat dintr-o bucată. Ei nici măcar nu încearcă, nu se aventu-reză să facă presiune, să forţeze nota. Ancheta nu va fi dificilă, nu

1 Generalul de brigadă Foma Gurianovici Oskolupov, şef al secţiei de tehnici speciale a Ministerului de Interne, de care depinde Saraska de la Mavrino în Primul Cerc. (N.t.)

va fi nevoie de concentrare cerebrală. Pe toţi i-am prevenit, pe toţi: vorbiţi, strîngeţi tot ce doriţi : de contrazis, eu n-am să vă contrazic niciodată, pentru că nu voi răspunde la nici o întrebare.
Asa şi trebuie procedat. Asta este cea mai bună tactică.
Asta-i tot. În aceeaşi ordine — se ridică cei din semicerc, mă ridic şi eu, un ofiţer în faţă, un ofiţer în spate, trecem prin două vestibule — mîinile la spate! (fără brutalitate, amintind cu delicateţe obligaţia de a respecta o anumită disciplină). Desigur, aş putea foarte bine să nu accept. Dar eu, poziţia cu mîinile la spate, o accept. Eu, cu mîinile la spate, dacă aţi şti, am chiar mai multă încredere în mine însumi: de ce să le las să se legene, să creeze aparenţe; eu, cu mîinile la spate, devin, cît ai clipi, zekul de oţel, intru în rezonanţă cu milioane de oameni. Nici nu ştiţi ce efect întăritor poate să aibă asupra unui zek acest crîmpei de stearpă promenadă făcută sub escortă.
Şi s-a terminat, iată-mă deja în celulă. Băieţii: „Deci care-i treaba?"
Să vorbesc, să nu vorbesc?
De fapt, nu-mi mai amintesc: pînă în cincisprezece ani — asta-i sigur. Dar, desigur, nici întîlnirea cu plutonul de execuţie nu este exclusă.
Da, au îndrăznit; nu i-aş fi crezut în stare. Poftim: au şi variante. Unde-i minte, e şi prostie.
[Acum, imposibil de reconstituit minut cu minut. Dar convocarea la Maliarov a fost pînă în ora 21. „Soţul

dumneavoastră este reţinut" — i s-a comunicat telefonic soţiei la ora 21 şi 15. Mesajul adresat de ambasadorul nostru Ministerului Afacerilor Externe al RFG, prin care anunţă că se va prezenta a doua zi dimineaţă pentru a face o decla-raţie importantă, a intervenit destul de tîrziu seara după ora euro-peană, adică mai tîrziu decît apelul telefonic*. O asemenea succesi-une a faptelor nu exclude posibilitatea ca, în primele ore ale detenţi-ei mele şi în momentul cînd am fost dus la Maliarov, hotărîrea lor cu privire la expulzarea mea să fi fost gîndită pînă la ultimul detaliu. (Şi dacă fusese hotărîtă, mai era necesar articolul de Cod Penal?) Ei încă mai sperau că eu am să tremur în faţa lor — şi atunci, şi-or fi zis ei, de ce nu ne-ar fi la îndemînă să-i smulgem niscaiva concesii? Dacă a existat un asemenea calcul, nonsalanta mea rigiditate l-a spulberat.
În receptor, o voce semidoctă i-a propus soţiei mele să ceară tele-fonic informaţii a doua zi dimineaţă de la judecătorul de instrucţie Balaşov, acelaşi la care, chipurile, urmase să mă prezint eu. Aşadar, Soljenitîn este arestat. Soţia a pus receptorul în furcă şi, îndată, au

* Într-adevăr, sarcina lor era să găsească: o ţară dispusă să colaboreze cu ei, dispusă să mă primească; şi o modalitate de redactare a cererii. (Adnotare din 1978.)

început să zbîrnîie alte telefoane, răspîndind ştirea de-a lungul şi de-a latul Moscovei.]
În sfîrşit, prin ferestruica de la uşă se anunţă stingerea. Hai, acum, mai repede; cîndva aveam această rapiditate: păturile — desfăcute, jos vesta! Jos pantalonii! Dar asta nu-i totul; este frig, ce-i drept, ah! canaliile, mi-au luat cojocelul! Şi şosetele mele de lînă! Hai, repede. Atîta s-au grăbit să notifice actul de acuzare — mîine, atenţie, de dimineaţă vor declanşa instrucţia judiciară. Şi în agitaţia generală, în această forfoteală, pe neobservate, ţuşti cu ghetele sub pernă! Vechi procedeu la care zekul recurgea pentru a fi sigur de ele, dar aici pentru ca să am eu sub cap un suport mai înalt. Becul mă de-ranjează la ochi, trebuie să mi-i acopăr cu prosopul. La Lubianka era voie. O să ni se ceară oare să ţinem mîinile pe pătură, nu sub ea? — Poate nu. Să dorm! Să respir adînc, adînc, adînc. (Să respir ce? în celulă nu este aer, eu am şi uitat ce-i acela aer.)
Ei nu, jigodia a observat că, sub patul meu, locul e gol, a deschis ferestruica uşii şi a strigat:

— Pune-ţi ghetele sub pat!
În lipsa ghetelor, am tot încercat să dau pernei o formă convenabilă. Apoi am început să respir profund şi am adormit.
[Copiii nu adormeau, erau speriaţi de zgomot, de lumină, de toate aceste voci. Soseau fără încetare alţi şi alţi oameni, fără a pune la socoteală grupul lui Saharov revenit de la procuratură. (Şi totuşi această masă de neînfricaţi simpatizanţi în apartamentul unui om arestat — înseamnă că trăim vremuri noi! V-aţi dus pe copcă, bol-şevicilor, oricum aţi socoti-o!...) Din apartamentul nostru, Saharov răspundea radioului canadian: „Arestarea lui Soljenitîn este o răzbu-nare pe cartea lui. Este un afront adus nu numai literaturii ruse, ci şi memoriei victimelor." De la Stockholm ni se telefona. Şi de la Am-sterdam, Hamburg, Paris, New York, oaspeţii luau aparatul, confir-mau detaliile. Dar, în gînd, îşi ziceau: dacă l-au luat pe Soljenitîn cu toată carisma lui — atunci, cine nu va mai putea fi arestat? Atunci pe cine vor rade mîine?
Cine n-a cunoscut conspiraţia nu va înţelege aceste ezitări chinui-toare: unde e mai bine să păstrez lucrurile? Să le duc de-acasă? Să le las? În acest moment sînt toţi aceşti vizitatori — să le dau lor în păstrare? Pe toţi, probabil, n-or să-i înhaţe. Dacă ratezi acest mo-ment, mîine dimineaţă te pomeneşti cu ei peste tine şi-ţi iau totull
Dar a le împărţi înseamnă a-i nenoroci pe oameni. Şi vei reuşi după aceea să strîngi toate aceste lucruri? Bun, pînă se limpezeşte situ-aţia, să ne mulţumim cu ce putem îngropa pe aici, prin apropiere.]
Nu e mare lucru să adormi seara; mare lucru e să dormi după prima aţipire. Tot ce a fost rău peste zi se revarsă atunci cînd te trezeşti din prima aţipire — şi te arde în piept şi te arde la inimă; cum să mai adormi? Nu vorbesc aici de gemetele, nici de zbaterea traficantului de valută de lîngă mine, nici de tutunul cu care el mă afumă toată noaptea, nici chiar de acest bec drăcesc care-mi nenoroceşte ochii — nu, ci de greşelile mele de calcul, de gafele mele; de unde Dum-nezeu se ivesc ele în creierul ăsta neadormit, care-i legea apariţiei şi reapariţiei lor neîncetate!
Mai mult ca orice mă frigea la ficaţi întrebarea: cum se desfăşoară percheziţia, acolo, la Alia? Probabil că, de cu seară, mă săturasem de impresii adunate şi de evenimente trăite, sau era vorba de o frînă care începuse să acţioneze

în mine—pînă atunci nu intrasem în pa-nică la ideea percheziţiei de acasă. Dar acum totul se raporta la a-ceastă descindere, totul părea să-mi fie imputabil. De ce am deschis uşa?! Am fi putut avea o jumătate de oră pentru a arde, pentru a a-duna, pentru a ne coordona. De ce m-am grăbit să plec? Au rămas pe loc aproape toţi, pe aceia, opt la număr, eu nu i-am mai văzut apoi. Acelaşi Zverev conduce acolo percheziţia? Şi a trebuit ca lu-crurile să se combine astfel: două Socialisme dintr-o dată — şi Safa-revici cu ele, la faţa locului. Servieta poate că el încă nu şi-o va da — dar din ea a scos un exemplar şi mi l-a pus pe masă şi nu va reuşi să-l ascundă! Bine că a luat articolele mele pentru culegere; dar celelalte exemplare sînt, ce mai, tot pe masă; şi apoi proiectele altor autori, pe jumătate terminate, ai, ai, ai. De Voci din străfunduri s-a ales praful. Trei ani de pregătire s-au dus pe apa sîmbetei. Da. Şi scrisorile din Occident — pur şi simplu pe masă, nu-i nevoie să le cauţi, n-ai decît să întinzi mîna şi să le iei! N-au existat niciodată si-tuaţii în care să se fi rătăcit vreuna, iar aceştia le vor citi, iar noi ne punem pe masă toate cărţile!... Multe trebuie să fie acolo... Da! Co-recturile la „Scrisoare către conducători", făcute în ultima noapte. De fapt, e vorba de ceva mai rău! Ultima anexă la Donul liniştit — nu vom mai putea s-o expediem, dar destinatarii noştri vor afla totul! Da! Încă o peliculă, pe jumătate voalată, un duplicat al trimiterii ante-rioare: trebuia să-l ard, am uitat să-l duc dincolo de bariera oraşului, şi acasă e greu să-l distrugi — acel trofeu... într-adevăr nu are sens, este absolut ruşinos să-l predai. Da! Şi în dulapul ignifugat — acolo e tot Viţelul. Tot Viţelul, transcris pe curat! — Îmi vine să urlu în toată celula, să mă dau cu capul de pereţi, să alerg! Anii sînt astfel o lote-rie: mie mi se pare cînd că la mine este locul cel mai sigur şi strîn-gem totul la mine, cînd că miroase a ars şi cărăm undeva sacul, îl îngropăm. Şi din Captivii nu este un exemplar acasă? Ce să mai vorbim de Nodul al Doilea şi de capitolele referitoare la Lenin? — Toate acestea se află acum în mîinile lor. Doamne Dumnezeule, am fost ca o stîncă, douăzeci şi cinci de ani de conspiraţie, succese pe toată linia, numai succese — şi apoi un asemenea eşec. Şi tot ceea ce le rămînea de făcut şi la care, din laşitate, nu se hotărîseră nicio-dată era, pur şi simplu, să vină direct la mine. Şi cu asta, basta.

Cap la cap cu mine era nefericitul traficant de valută:

gemea, se zvîrcolea, se consuma, îşi aprindea ţigări. „Dormi, îi ziceam eu, dormi, mai ales de forţe o să ai nevoie." Nu — „cine m-a vîndut?", iată care era durerea lui. În afară de propriile noastre greşeli, faptul de a fi fost trădaţi de cei de lîngă noi este cel care ne doare întotdeauna şi mai mult ca orice. Iar al doilea dormea neîntors.
(Spre miezul nopţii, oboseala răzbise picioarele, capul, ochii; orice luciditate dispăruse. Nici măcar frînturi de gînduri, ci un fel de tal-meş-balmeş. Totuşi Aliei nu-i era pic de somn. Se gîndea să ia a treia oară la mînă hîrtiile, dar nu mai avea nici o vlagă, îşi aduse aminte atunci că, de la micul dejun, nu mai mîncase nimic şi că, pînă să fie arestat, soţul ei nu apucase să se aşeze la masa de prînz. Tava folosită pînă atunci pentru arderea hîrtiilor devenise prea mică, drept pentru care a fost înlocuită cu un lighean mare plasat jos pe duşumeaua din bucătărie. Un fel de rug care aşa avea să rămînă acolo timp de o lună şi jumătate.
Dar o percheziţie a avut loc în noaptea aceea, numai că nu aici, ci la Riazan: paisprezece securişti au descins la domiciliul familiei Radu-ghin, prietenă mie, la care de cînd sînt n-am păstrat nici măcar un capăt de hîrtie. Ei veniseră pentru o captură grasă pentru un lucru mai rău decît Arhipeleagul — oare pe acest Vitel îl căutau? Singura piesă care le mai lipsea. Şi n-au găsit nimic.
Şi în Crimeea, în îndepărtatul Ak-Meceti, la bătrînii Zubovi, tovarăşii mei de deportare, s-a făcut percheziţie, şi tot în zadar, căci la ei nu mai era nimic de găsit.)
Atmosfera se înfierbînta, tare se înfierbînta, Dar cu intermitenţe. Cu ce sînt mai bune condiţiile de detenţie de-acum faţă de cele ante-rioare? Capul este liber de aceste calcule istovitoare: şi dacă mă întreabă aşa? Ei bine! Eu îi răspund aşa — şi dacă mă întreabă alt-fel? Eu îi răspund altfel. Ce libertate: nici un fel de răspuns, mai du-ceţi-vă dracului!... Mă potoleam respirînd profund, mă rugam — şi mă lăsam învăluit de aburii binefăcători ai somnului. Dar, după ei, din nou cruda luciditate. Capul îmi arde, se congestionează, am to-tuşi cei doi pumni sub pernă — tot e prea jos. Aliei i-am promis că în închisoare şi în lagăr voi rezista doi ani, că orice mi s-ar întîmpla — doi ani voi rezista. Pentru a şti că toată opera mea a fost publicată şi pentru a muri liniştit: e bătut în cuie. Şi acum îmi dau seama de un lucru: am făcut promisiuni care mă depăşesc. Aş putea rezista încă mulţi ani, sub orice conjuncţie astrală,

cu condiţia să am aer, linişte şi posibilitatea de a scrie. Dar aici, în două luni, n-o să dau ortul po-pii? Durata minimă a instrucţiei: două luni. Nu-i ceva de groază şi nu voi face nici o concesie, dar îmi voi pierde viaţa.
Şi, cu detaşare, îmi şi vedeam viaţa ca pe ceva încheiat. Nimic de zis, mi-o trăisem sub semnul reuşitei. De anatemele mele, nici aces-tor conducători, nici succesorilor lor nu le va fi dat să scape, nici în cincizeci de ani. Voiam, voiam să continui a scrie noduri, mai mult ca orice — noduri. Dar şi pentru atît cît am reuşit să fac, lăudat fie numele Domnului! Dacă trec peste măruntele nereuşite în lupta cu per-cheziţia, constat că totul mi-a reuşit, cărţile au fost trimise la tipar, iar cele în proces de elaborare, schiţele, variantele, planurile — toate se află în mîinile ferme şi sigure ale Aliei. Este bine să părăseşti viaţa lăsînd în urma ta o moştenitoare demnă. Şi mai sînt şi cei trei fii care vor creşte şi într-un fel oarecare vor continua linia părintelui lor.
[Noaptea, ei n-au dormit. Au verificat, au ars, dar nu mult, le pare rău, căci scrierile arse nu vor mai putea fi reconstituite. Oare vor ve-ni mîine dimineaţă? — Dar atunci de ce nu în seara asta, imediat? Deodată, ea şi-a adus aminte de ceva! Şi-a adus aminte şi a început să caute: vara trecută, înainte de lupta inopinată, a fost scrisă o declaraţie privind incompetenţa unui tribunal în materie de literatură rusă, declaraţie rămasă în ciornă şi deci nefolosită şi abandonată. Iar ieri, pe bulevardul Strastnoi, el a repetat: nu va recunoaşte în nici un fel legitimitatea interogatoriilor, nici a instrucţiei, nici a tribunalului. Ea a ghicit unde să caute! A găsit!! [42] Atunci, să-l expedieze! În pli-nă noapte?... Mîinile îi ard! Cum să facă să nu întîrzie? Conform „le-gii", începînd cu ora 6, ei pot veni; o vor surprinde, o vor reduce la tăcere, nu se va şti nimic. Trebuie expediat de îndată, în timpul nop-ţii!! Să dea un telefon corespondentului? Cui? Din diferite conside-rente, la Figaro (Lacontre). „Puteţi veni? Am o rugăminte către dumneavoastră." — „Vin în cinci minute!" (Cum? De acasă de la unul ca-re este arestat, se telefonează, noaptea, unui corespondent străin să vină şi ei nu-l interceptează?? Da, sînt în declin, sînt în declin bol-şevicii. O, unde eşti tu, înfocatule Dzerjinski?...) Alia se aşază la ma-şina de scris şi bate imediat 10 exemplare pe hîrtie pelur. Lacontre este corespondent de presă; de ce n-ar culege el ştiri? Este legal. El rulează cu grijă exemplarele, asigură că le va distribui la

toate agen-ţiile. A plecat. Se continuă trierea hîrtiilor. Cîte scrisori venite de la alţii trebuie arse, cîte schiţe trebuie salvate! Dar, Dumnezeule, ce mai e şi asta? Două role întregi de peliculă. Trebuie să le derulezi, să le derulezi îndelung pe sub lupă ca să te convingi: da, astea-s inutile, duplicate, la foc cu ele. Dar de ars, ard prost. Lîngă lighean, hîrtiile aşteaptă la rînd să fie arse. În linii mari, pregătirea pentru per-cheziţie este destul de ireproşabilă. Dar dacă vin, nu trebuie să li se deschidă (iala a fost deja reparată): „Consider că arestarea lui Solje-nitîn este ilegală; cu atît mai mult o perchezitie în absenţa lui. Forţaţi uşa!" Ora şase dimineaţa. Ei nu vin. Iată că s-a făcut ora şapte, copi-ii se trezesc, pentru adulţi nu-i vreme de dormit.]

Straniu; în noaptea aceasta nu a fost frig în celulă, deşi ferestruica din uşă s-a deschis nu o dată. Dar nu şi de la răsuflarea mea s-a încălzit atmosfera în celulă. Imposibil să pipăi radiatorul, pentru că este îmbrăcat complet într-un cofraj de protecţie, îl reglează, desi-gur, gardienii care, probabil, efectuează această operaţiune separat pentru fiecare celulă. Altminteri cum ar putea să creeze regimul do-rit? (Iată, îmi zic eu acum, pentru mine au dat căldură.)

Cea mai obişnuită ridicare de oblon: sub lumina becului de noapte scîrţîitul care însoţeşte deschiderea ferestruicii din uşă. Desigur, par-că-i un făcut: în momentul acesta, toţi dorm. Nu, mişcă-te, ridică-te repede. Au bătut la toate uşile cîte o dată, acum bat a doua oară: cine-i de serviciu în celulă? Puneţi peria în funcţiune, daţi cu mătura. Dar ce delicii: să te îmbraci, să-ţi faci în aşa fel patul încît te-ai putea întinde din nou pe el. (O scamă de la aceste pături mi s-a lipit de haină.) Nimic mai sumbru ca o dimineaţă de puşcăriaş, de cîte ori nu s-a scris despre asta, cîte asemenea dimineţi nu s-au perindat! Mereu sub aceeaşi orbitoare lumină nocturnă din tavan, la aceeaşi fereastră întunecată — să aştepţi acum evenimentele obişnuite ale închisorii: pîine, uncropul, inspecţia de dimineaţă, înainte de nouă ju-mătate nu va fi dus nimeni la interogatoriu.

Cum să nu fie aşa! — Scîrţîitul ialei, şi din nou locotenent-colonelul, în planul din spate un căpitan (grade prea înalte pentru o oră aşa de matinală, dar eu nu cunosc regulamentele actuale şi n-aş putea spu-ne care dintre ei este şeful) — şi fără acel „cine are nume care înce-pe cu S(1)...?, fără cel mai mic dubiu — din gesturi şi din cuvinte, re-iese clar: eu sînt cel care trebuie să iasă.

Zău aşa, ai zice că s-a stîrnit vreun incendiu! În orice închisoare ca-re se respectă, timp de douăsprezece ore după baie, nu te bagă în celulă (dar apropo, de ce nu m-au dus la baie.?). În timp ce aici chiar inculparea a fost notificată de la primul interogatoriu! Ăştia se grăbesc.
Mergem în aceeaşi direcţie ca ieri, dar chiar în faţa biroului „zugra-vului"(2), o schimbăm. Iată infirmeria! Cei doi medici de ieri, dar ofi-ţerii rămîn tot mai în urmă, se eschivează. Babeta nu se amestecă, asistă ca o simplă infirmieră, iar bărbatul, plin de solicitudine, mă întreabă cum mă simt.
Ah! fiarelor, totuşi ceva nu vă dă voie să mă sfîşiaţi, vreun consemn ceva. Să-mi deschid sufletul în faţa anchetatorului penal? Nici vorbă.
Dezbrăcaţi-vă pînă la brîu. Întindeţi-vă. Unde aţi avut tumoare. Ştie totul, mişelul; şi nu mă palpează rău, urmăreşte chiar conturul calci-

1 Pentru a nu le spune pe nume unor deţinuţi în faţa altor deţinuţi şi mai ales în prezenta celor din celulele vecine, nu se pronunţă decît iniţiala. (N.t.)
2 Soljenitîn ia în deridere numele lui Maliarov, a cărui etimologie evocă un zugrav. (N.t.)

ficării. Înseamnă că nu-i un medic pîrît. Îmi ia din nou tensiunea: aceasta este destul de ridicată pentru o asemenea oră matinală, da. „Ce luaţi, de obicei, contra tensiunii?" Mi-este imposibil să-i ascund aceste amănunte: ei le-au auzit deja de o sută de ori la telefon. „Ier-buri", îi răspund eu. „Dar care?" Păi ce, or să-mi facă ei aici ceai me-dicinal? Dar ce am eu de pierdut? Dacă, în timpul anchetei, îmi ne-glijez tensiunea, cum am să rezist pînă la urmă!! Şi obrăznicin- du-mă: „unele se vînd ca infuzii gata pregătite: măceş, ţintaură". El se înţelege dintr-o privire cu infirmiera care, cu capul în dulap, aduce deja fiola familiară, ţintaură! (si de ce să te miri; aici din zece deţinuţi, opt sînt aduşi în situaţia de a se vedea cu tensiunea crescută.) Beau lichidul care mi se toarnă — îl beau pe stomacul gol, ce bine e, ce grozav de bine e!
Înapoi în celulă. Băieţii sînt uimiţi: eu trebuie să le par un privilegiat, în orice caz nu unul de-al lor. Chestia asta mă amuză şi pe mine: am auzit şi eu legende despre deţinuţi celebri, am văzut şi eu cum îl tra-tau pe Vorobiov, colonelul de MAI — acum mi se creează şi mie a-cele condiţii?
Dar iată şi raţia de mîncare. De fapt, nu este raţia: la

ferestruică, pe o tavă, pîine tăiată bucăţi; întinde mîna şi ia cîtă vrei. Ah! ce viaţă! Băieţii n-au deloc poftă, n-au luat decît o jumătate de pîine. În timp ce stau pe pat, mă apucă groaza:
— E, e! ce faceţi! — sar din pat şi, uitînd de toate bunele maniere ale privilegiatului şi aruncînd o umbră pe toate legendele ce s-ar putea broda pe contul meu, bag capul pe ferestruică şi înşfac două pîini întregi. Apoi mă răzgîndesc şi dau o treime dintr-o pîine înapoi.
— Pînă diseară o mîntuim pe toată, nu vă daţi seama? Şi mă şi a-puc să mănînc. De altfel, nu te obişnuieşti într-o zi cu pîinica de la Lefortovo, singură conştiinţa nu e în stare să te facă s-o înghiţi, tre-buie şi să începi să te obişnuieşti.
Şi iată zahărul şi apa încălzită, chiar vag colorată. Zahărul este ca în 1945, căci patria nu s-a îmbogăţit; nu este măcar zahăr cubic alb, ci de acela tos pămîntiu, trimis de Fidel Castro. Să-l păstrezi toată ziua pe o bucată de hîrtie? Îl ia vîntul; mai bine îl pui în apa încălzită şi gata.
Nu, nu-i adevărat! Ne-au adus caşă! Dimineaţa, caşă, în plus? Incre-dibil. Şi ce cantitate! Aproape un castron plin. De şase sau şapte ori porţia care se dădea cîndva la Lubianka la masa de prînz. Ăştia ne îndoapă, zău aşa!...
Nu, nu chiar ne-ndoapă: fără grăsime, asta-i clar, în schimb sare cu nemiluita. Şi cu toată înalta mea conştiinţă de deţinut, totuşi nu pot să mănînc această fiertură. Iată cu ce or să mă dea gata pur şi sim-plu: cu excesul de sare urmat de salturi ale tensiunii.
Intre timp are loc inspecţia de dimineaţă. Şi — cu un aplomb din ce în ce mai mare, dar mai mult pentru a mă amuza — iată că-mi vine în minte ideea de a raporta în bună şi cuvenită formă că am nevoie de un regim alimentar fără sare. (Oricum, ştiu dinainte că nu-mi vor da ceva mai sărat decît această caşă.)
(Soţiei mele i se pare o veşnicie pînă la ora nouă, cînd va putea să sune la procuratură. Magazinul s-a deschis — cumpărare de alimen-te în perspectiva asediului. În noaptea aceasta, evenimentele lumii exterioare par a se fi oprit, dar iată dimineaţa — deznădejde, teamă: ce va afla la telefon, ce se va abate asupra noastră acum? Braţele-i cad dis-de-dimineaţă — ea e obosită de parcă ar fi seara tîrziu. Ora nouă, în sfîrşit. Îi telefonează acestui Balaşov. Evident, la capătul fi-rului, nimeni nu ridică receptorul. Sună şi iar sună, din zece în zece minute. Nu, nu... Ce să mai creadă acum?

Ce-au făcut cu ell Nici un semn de ceva viu, în receptor sună a pustiu, între timp s-a întunecat şi gîndurile o pornesc aiurea: l-au omorît. Telefonul lor nu există, nici urmă de Balasov nu există, nimeni niciodată nu va ridica receptorul, din partea lor nimeni niciodată nu va răspunde. Pentru că l-au omo-rît. Cum de n-a înţeles ea acest lucru ieri?—A trebăluit, a schimbat ascunzătorile, a ars. Şi oriunde va bate — ea se va izbi de un zid. Cineva îi sugerează să sune la Andropov. În bună logică sovietică — da. Dar să-i ceri asasinului să-ţi dea informaţii? Pentru nimic în lume! Nu vor avea încotro, vor trebui să dea ei înşişi un anunţ! Nu-mai că de unde atîta răbdare ca să aştepte pînă atunci?... Totuşi, ei nu vin să percheziţioneze — de ce? Căci, în douăzeci şi patru de ore, noi putem să ascundem totul. Sau consideră că ne aflăm în mîinile lor, că n-au nevoie să se grăbească? Sau poate, la urma ur-mei, cazul nu este grav? Dacă l-ar fi omorît, cum de nu s-au preci-pitat, cum de n-au confiscat totul pînă la ultimul rînd scris? Ea se apucă de spălat, se strînsese multă lenjerie de-a copiilor.)

Sosi vremea interogatoriilor — l-au chemat pe unul dintre băieţi, apoi pe celălalt, numai pe mine nu. Începea să se lumineze, chiar se cră-pa de ziuă—nu în curtea închisorii Lefortovo, desigur, ci deasupra curţii; căci în curte era mohoreală, iar dincolo de fereastra celulei, un fel de zori bătînd în galben. Şi de trei ori blestematul bec din tavan va arde funerar toată ziua facînd imperceptibilă trecerea spre noap-te. Eh! ţi-aduci aminte de luxoasele celule de la Lubianka, mai ales acelea de la etajele superioare! Au prescurtat ministerul în „Comite-tul de pe lîngâ..."(1), dar schema de personal, nici o grijă, au mărit-o, şi din toate nemuritoarele şi glorioasele celule ale Clădirii Interioare şi-au făcut birouri.

1 Vechiului Minister al Securităţii Statului (MGB) i-a urmat în 1954 KGB, Comitetul Securităţii Statului de pe lîngă Consiliul de Ministri al URSS (N.t.)

Pe furtunaticul traficant de valută l-au supus primului interogatoriu şi apoi l-au readus în celulă. Pe cel umflat la faţă l-au luat pentru a-i extrage un dinte. (În definitiv, nu acesta este singurul motiv pentru care era el aşa de abătut şi aşa de concentrat?) l-au pus în vedere băiatului meu că este arestat. Dar, după primul interogatoriu, el s-a liniştit întru cîtva (cum se întîmplă după acest liniştitor dialog iniţial: Negi? — Neg! —Atunci, bine, semnează, du-te şi

reflectează. Anchetatorul are nevoie de un prim reper de la care să-şi înceapă munca lui de artist). Eu l-am prevenit asupra modului în care se pu-tea desfăşura cercetarea şi i-am spus cum să-şi fixeze o linie preci-să şi cum să se ţină de ea pînă-n pînzele albe. L-am mai povăţuit ca, acolo unde nu va putea să nu cedeze, să-şi pregătească explica-ţii convenabile. L-am edificat, de asemenea, asupra metodelor prin-cipale ale anchetatorilor. Spuneţi-mi, cum este în lagăre? — mă în-treabă el, înţelegînd, după două nopţi de închisoare, în ce constă inevitabilul. Oo, multe s-au schimbat, dar pot să-ţi povestesc cîte ce-va despre cele vechi... îi povestesc. Orizontul intereselor sale se lăr-geşte rapid (în acest iepure speriat începe deja să mijească sufletul nemuritor al zekului). Primul simptom — interesul pentru interlocutor: şi eu cînd am fost internat? Pentru ce? Îi povestesc puţin, apoi îmi zic: de ce să nu las o urmă vie? Pe mine or să mă înghită, nimeni nu o să mă mai vadă viu, dar acesta se va duce în lagăr şi va povesti şi povestea se va lăţi.

— Tu n-ai citit ceva în genul lui Ivan Denisovicil

— N-nu. Dar se vorbea despre el. Chiar dumneavoastră sînteţi Ivan Denisovici?

— Aş! Nu sînt eu... şi de un anume Soljenitîn n-ai auzit vorbindu-se?

— Da, da... nu s-a scris despre el în Pravda! — Apoi cu mai multă însufleţire, dar şi cu mai multă jenă: un trădător, nu-i aşa, discuţia devine incomodă. Dar el începe să-şi dea seama cu cine are de-a face, îşi aminteşte, întreabă:atunci, ce, aveţi capitaluri în străinătate? Şi nu puteţi să plecaţi acolo?

— Ba da.

— Şi atunci?

— N-am plecat.

— Cum?? Cum?? — Uluit, cu picioarele pe pat; îi pomenesc numai de Premiul Nobel, de cele şaptezeci de mii de ruble, se ia cu mîinile de cap, geme de durere—pentru mine: dar cum am putut eu să re-nunţ? mă întreabă el şi se miră în continuare: şi cînd te gîndeşti cîte maşini se pot cumpăra pe banii ăştia! Cîte... şi în exclamaţiile sale, în regretele sale nu era nici urmă de invidie; asta este pentru mine, asta nu este pentru el! Pur şi simplu, în concepţia lui sovietică des-pre lume nu putea să încapă o asemenea bizarerie: să ai posibilitatea să pleci pentru a încasa şaptezeci de mii de ruble-aur

— şi să nu pleci. (Pentru a-i înţelege şi pe şefii noştri cei mai mari nu e ne-voie să mergi să cauţi mai sus; nu la asta le este şi lor capul întot-deauna: cum să construiască dacea pe banii statului, mai întîi pentru ei, apoi pentru copiii lor? Motiv pentru care ei se şi înfuriau pe mine, realmente neputînd să înţeleagă de ce nu plec eu de bunăvoie.)
Vecinul, cu picioarele strînse sub el, şedea pe pat, iar eu, agale, umblam de colo pînă colo, cît permitea încăperea, în încălţările altu-ia, rigide ca lemnul, sub lumina gălbuie drămuită de fereastră, şi a-ceastă voce în care se simţea o vie compasiune m-a făcut să-mi dau seama de faptul că într-adevăr, de bunăvoie şi nesilit de nimeni, ve-nisem aici să mă sinucid. În 1970, prin cei de la Stockholm, mi se deschisese calea spre destinul unor scriitori din bunele timpuri de odinioară, spre posibilitatea, apanaj al unora dintre predecesorii mei, de a mă instala undeva pe o moşie izolată, unde să am cai, un rîu, alei, un şemineu, bibliotecă şi unde să scriu şi să tot scriu zece ani, douăzeci de ani. Dar eu n-am permis ca toată acea viaţă, de necon-ceput în prezent, să se realizeze, nici ca lucrarea mea de căpetenie, opera mea literară, să se împlinească în totalitate, şi eu însumi am pribegit încă trei ani şi am venit să crap în închisoare.
Şi mă cuprinde un regret. Regretul de a nu fi plecat în 1970...
În trei ani nu mi s-a întîmplat niciodată să regret acest lucru: ce i-am mai atacat, şi ce nu le-am zis! Pînă atunci acest regim nu avusese parte de o asemenea stigmatizare. Şi iată acum mi-a ieşit de sub ti-par Arhipeleagul, din cea mai bună poziţie — de aici!
Am satisfacţia datoriei împlinite. De ce m-aş plînge? Dar: este uşor să accepţi o moarte inevitabilă, este greu însă s-o accepţi pe cea pe care tu însuţi ai ales-o.
Uşa. Din nou locotenent-colonelul. Deci, este pentru mine. Un gest cu valoare de invitaţie. De data aceasta este rîndul meu să merg la interogatoriu. M-au dus jos, acolo unde cîndva se aflau birourile an-chetatorilor penali şi unde acum sînt boxele de primire. Şi, în boxa vecină cu cea în care m-au scotocit ieri, se află pe masă nu ştiu ce bulendre. Ba da, ştiu ce: o căciulă din blană de lutru sau dracu ştie din ce: un palton, habar n-am din ce este făcut; o cămasă albă, albă; o cravată; şireturi pentru ghete! — subţiri, scurte, cu astea nici vrabi-a n-o sugrumi, dar, cu toate acestea, este vorba

de însemnele unui om liber, şi în locul grosolanei şi asprei mele cămăsi de corp — lenjerie rusească tradiţională, seculară, folosită atît la armată, cît şi la închisoare. Locotenent-colonelul, un pic jenat:
— Iată, priviţi... îmbrăcaţi-le pe toate.
Le ghicesc intenţia: vor să-mi subtilizeze cojocelul şi draga mea jachetă din păr de cămilă:
— Ce să fac eu cu astea? Daţi-mi lucrurile mele! Cît le mai ţineţi în etuvă?
Locotenent-colonelul, şi mai deconcertat:
— Mai tîrziu, mai tîrziu... Acum este absolut imposibil. Dumnea-voastră veţi pleca imediat...
Veţi pleca... Exact ceea ce-mi spusese generalul de brigadă Travkin atunci cînd am fost arestat şi din Germania am plecat avînd ca desti-naţie o închisoare din Moscova.
— .. .Dar costumul, păstraţi-l pe dumneavoastră. Ai, ai, ai!... Ia te uită, e frumos costumul! În celulă lucrul ăsta nu se vedea, dar aici, la lumina zilei: cum mă întinsesem eu pe pătura închisorii, şi haina şi pantalonii — nu ai obţine acest efect, dacă l-ai căuta cu tot dinadin-sul — şi sînt plini nu de puf, nu de fulgi, ci de nişte scame albe, mă-runte, mărunţele, nu cu sutele ci cu miile, ca firele de păr de cîine!
Locotenent-colonelul începu să se agite, chemă un locotenent, ceru o perie de haine, şi bine că e un robinet la îndemînă, îi ordonă loco-tenentului să cureţe haina, dar nu aşa, stropeşte-l întîi cu nişte apă, şi apoi perie-l, dar numai într-un sens, numai într-un sens! Eu nu mă obosesc să-i ajut cu ceva — eu o ţin una şi bună: daţi-mi cojocelul, jacheta din păr de cămilă şi pantalonii mei... Haina au curăţat-o, dar pantalonii sînt deja pe mine, şi iată-i, stînd pe vine cînd unul, cînd altul, în faţă şi-n spate, locotenentul şi locotenent-colonelul îmi perie mie pantalonii; nu e o treabă uşoară, firele astea de lînă se prind aşa de tare de lucruri încît a încerca să le scoţi cu unghiile unul cîte unul e trudă zadarnică şi apoi, vezi bine, şi timpul e măsurat.
Şi unde trebuie să merg? N-am nici o îndoială: undeva sus sau chiar la guvern, nici mai mult nici mai puţin la biroul lor politic la care visa Maiakovski?(1) Acum deci, pentru prima şi ultima oară, în sfîrşit vom sta puţin de vorbă! Eu, uneori, aşteptam un asemenea moment, aş-teptam un semn că vor să se edifice asupra unor lucruri, că sînt inte-resaţi să discute. În sfîrşit, să nu-i fi interesat cazul meu? Şi atunci cînd am scris „Scrisoarea către conducători" — aceasta era

pentru a ţine loc de o convorbire de genul acesta şi nu fără a spera că va ur-ma una efectivă: eu nu voiam să abandonez cu totul această spe-ranţă. Dacă părinţii lor, mă întrebam eu, au fost nişte Ruşi simpli, nişte mujici pentru mulţi dintre ei, atunci copiii nu pot totuşi să fie pur şi simplu nişte renegaţi? Să cred că ei nu sînt decît nişte hrăpăreţi, nişte indivizi care trăiesc numai pentru ei şi pe care ţara, chiar de-ar pieri, nu-i interesează? Nu avem dreptul să ne pierdem orice spe-ranţă de a convinge — altminteri n-am mai fi oameni. Sînt ei real-mente lipsiţi de ultima urmă de omenie?

1 În poezia Domoi (Sămergem acasă) scrisă în 1925, Maiakovski începe să viseze despre un raport prezentat de Stalin în numele Biroului Politic şi care ar celebra cuceririle poeziei în acelaşi capitol cu realizările industriei grele. (N.t.)

O discuţie serioasă; poate discuţia capitală a vieţii mele. Nu trebuie
să întocmesc vreun plan, el există de mult în sufletul şi în mintea mea; argumentele vor veni de la sine, eventualilor interlocutori sus-puşi le voi vorbi ca un om absolut liber, aşa cum subordonaţii lor n-o fac niciodată. Cravata? — Nu mi-o pun, luaţi-o.

Sînt îmbrăcat. Moment de nehotărîre: să mă scoată sau să nu mă scoată. Ceilalţi au şters-o, nu se întorc. Aşteaptă maşinile pentru Piaţa Veche? Constat că ei nu se întorc. Nu se întorc. A reapărut locotenent-colonelul. Scuzîndu-se din nou:

— Va trebui să mai aşteptaţi un pic... — Se fereşte să pronunţe sin-tagma jenantă, oribilă „în celulă", dar, după gesturi, după itinerar, îmi dau seama: ne întoarcem în celulă.

Mereu aceleaşi pasaje, încep să mi le amintesc în detaliu. Nu, pînă la urmă aici nu este vorba de un circ, ci de o navă în reparaţie, o na-vă cu toate pînzele jos.

Traficanţii mei se dau repede la o parte: cămaşa albă este într-un contrast izbitor cu întreaga ambianţă a celulei. Şi m-aş aseza pe pă-tură, dar mi-e jale de truda locotenent-colonelului, aşa că merg de colo pînă colo.

Merg — şi, în gînd, dialoghez cu biroul politic. Am sentimentul că în două sau trei ore voi reuşi să-i urnesc dintr-un anumit punct, că-i voi face să trăiască un reviriment. Pe fanaticii biroului politic leninist, pe berbecii

turmei stalinişte — era cu neputinţă să-i impresionezi. Dar pe aceştia — caraghios, nu? — mi se pare că este cu neputinţă. Căci Hrusci(1) — el deja înţelegea ceva.
[Tu n-o să speli multă vreme rufe; problemele nu-ţi dau pace, capul îţi vîjîie din cauza lor. Ce-i de făcut cu Testamentul-program? Şi cu „Nu trăiţi în minciună"? În cîteva locuri, acestea sînt deja gata de lansare dacă autorul lor va fi să moară sau să fie arestat sau depor-tat. Dar ce se întîmplă acum? Ei încă mai şovăie? Încă nu ştiu ce hotărîre să ia? Să mă ţină la arest? Sau se gîndesc că poate nici nu mă mai aflu printre cei vii? Dar, vedeţi dumneavoastră, dacă au ve-nit, înseamnă că s-au decis. Nu mai rămîne decît atacul! Lansarea! Şi să se pună data de ieri. (Şi acţiunea va demara peste cîteva ore.) În acest moment sună din Zürich avocatul Heeb: „Cu ce-i pot fi util doamnei Soljenitîn?" Deocamdată, întrebarea este chiar rizibilă, deşi emoţionantă: cu ce poate el să fie util?! Deodată, o idee o fulgeră: da, desigur! Cu voce solemnă în aparat: „Rog pe maestrul Heeb să procedeze imediat la publicarea tuturor operelor lui Soljenitîn păstra-te în depozit pînă la data de azi!" — N-are decît să asculte Securi-tatea!... Apoi telefonul sună într-o veselie — dar e ca şi cînd ar suna

1 „Cărăbusul", poreclă dată lui Nikita Hrusciov. (N. t.)

în apartamentul altcuiva: de la aceste apeluri telefonice, ea n-are ce să aştepte. Sînt oameni care sună din diverse capitale, dar soţia mea n-are ce să afle de la ei şi nici ei de la ea.]
Au venit după mine. Au venit să mă ia. De-acum, ce-o vrea Dumne-zeu! Eu grăbesc pasul, este circul mut al nopţii, de data aceasta se merge departe. Dar nu-i aşa: din nou angajare imediată pe un cori-dor lateral, trecem de cabinetul medicului, iată-l pe colonelul Koma-rov, lîngă el un alt colonel, apoi intrăm în acelaşi birou în care ieri m-au declarat trădător de patrie. Numai că, în prezent, încăperea, în contrast cu ziua posomorită de-afară, este inundată de lumină. Şi la biroul de ieri —acelaşi Maliarov de ieri, eh da! Maliarov în sus, Mali-arov în jos. De ce m-or fi gătit aşa? Şi, pentru mine, mereu scaunul din mijlocul încăperii. Şi ofiţerii superiori iau loc în spate, pregătiţi să sară în ajutorul lui Maliarov în caz că eu m-aş arunca asupra lui.
Şi cu tonul la fel de grav ca şi ieri, la fel de surescitat de importanţa textului său, subliniind fiecare cuvînt în parte:

— Decretul Prezidiului Sovietului...
Şi din aceste trei cuvinte, mie totul îmi este deja perfect clar; pe ce-lelalte le ascult numai cu o ureche, doar pentru a le controla. Iată-i cum în interval de optsprezece ore fac să varieze prelucrarea la care sînt supus: cînd prin comprimare, cînd prin întindere. Dar constat cu bucurie că nu mă deformez deloc: ieri nu m-am tasat, azi nu mă întind.
Înseamnă că n-au avut poftă să stea de vorbă cu mine, ei înşişi ştiu totul. Voi ştiţi totul, dar atunci la ce bun rachetele voastre, infanteria voastră motorizată şi securitatea voastră cu artificierii şi şantajiştii ei — de ce bat toţi în retragere — căci bat în retragere, nu-i aşa? Viţelul se lua în coarne cu stejarul — întreprindere aparent zadar-nică. Stejarul n-a căzut — dar nu-i aşa că parcă s-a lăsat într-o par-te? Nu-i aşa că un pic a cedat? În timp ce Viţelului nici fruntea nu-i suferă, nici corniţele. Da, da, iată-l: îşi reia alergarea, nu ştiu încotro aleargă*.
Dar secundele curg, trebuie să evaluez rapid situaţia:
— Eu nu pot decît cu familia. Trebuie să mă întorc la familia mea.
" O idee ar fi fost să mă deporteze în Siberia, dar Ia data aceea n-au îndrăznit s-o facă. În caz că ar fi facut-o şi că Occidentul ar fi protes-tat, ei l-ar fi liniştit spunîndu-i că eu nu sînt la închisoare şi că destin-derea şi comerţul nu trebuie să sufere din cauza mea.
Maliarov, în costum negru de ceremonie, cămaşă mai albă decît a mea, s-a ridicat în picioare. Cu capul dat pe spate, stă ca un actor

* Deportarea, din punctul lor de vedere, ar fi reuşit, (în ce priveşte regimul de detentie, pe acesta l-ar fi înăsprit treptat — Adnotare din 1978.)

plantat în mijlocul camerei:
— Familia vă va urma.
— Trebuie să plecăm împreună.
— Asta nu se poate.
Iată deci. Ce manieră neaşteptată de a expulza un om. Dar, dacă mă gîndesc bine, eu zic că nici nu au altă cale decît aceea de a mă expedia val-vîrtej.
— Dar unde este garanţia?
— Dar cine o să vă despartă?
Poate că, în general, e bine să nu faci vîlvă în jurul tău.
—Atunci, eu trebuie... — dacă într-o secundă nu te orientezi,

nece-sarmente ratezi ceva: cu ei, aşa este întotdeauna — trebuie să re-dactez o declaraţie.
De ce o declaraţie? Nici acum nu-i înţeleg rostul; ca şi cînd o decla-raţie ar avea vreo importanţă în cazul în care ei hotărăsc altfel. Dar aceasta este pur şi simplu pentru a cîştiga timp, vechi reflex de puş-căriaş care caută să se agaţe de ceva. Maliarov reflectează:
— La OVIR(1)? Scrieţi.
— La nici un OVIR. Decretul este al lui Podgornîi. Lui.
Reflectează, îmi spune să mă apropii de birou, pe o latură, îmi dă hîrtie.
Eu scriu, scriu. Enumerarea membrilor familiei, date de naştere. O adaug pe bătrîna mătuşă Ira din Gheorghievsk; aceasta este singura posibilitate de a o lua. (Greşeală: ei se tem că am să sparg placa de geam, dar eu îmi scriu paşnic declaraţia.) Ce să mai inventez?
— Cu avionul... eu nu pot.
— De ce?
— Nu-mi permite sănătatea.
Eu, ce-i drept, nu am deloc experienţa călătoriilor cu avionul, o sin-gură dată am zburat pînă la Kiev şi a fost vai de urechile mele.
De o imobilitate solemnă (este vorba de o operaţiune aproape mili-tară, care poate să-i aducă şi o decoraţie). A făcut un semn cu ca-pul, în sfărşit, va reflecta.
Eu nu am avut timp să analizez şi să-mi dau seama că ei nu pot ris-ca să mă trimită cu trenul. Dacă pe drum se produc ca din senin de-monstraţii, diverse evenimente? Şi apoi, durează mult.
Apoi, înapoi în celulă. Eu ţin dinadins mîinile la spate, sînt mai tare aşa. Intru : lumina este stinsă. Sîntem în toiul zilei, de la amiază pînă la ora unu, instalaţia electrică este în pauză. Doamne, ce întuneric,
ce atmosferă închisă, funerară. Şi am impresia că tălpile mele ating

1 Departamentul de vize şi pasapoarte; aici se reglează toate deplasările sovieticilor care merg în străinătate, în particular ale acelora care părăsesc definitiv URSS. (N.t.)

mai uşor, tot mai uşor duşumeaua, că mă înalţ în zbor, că ies din acest sicriu. Astăzi, spre dimineaţă, m-am împăcat cu gîndul că-mi mai rămîn două luni de trăit, şi acestea în condiţiile în care sînt obli-gat să suport anchete, internări.

Şi, deodată, se dovedeşte că nu sufăr de nici o boală, că nu sînt vinovat de nimic; nici masă de ope-raţie, nici butuc pentru tăierea capului, pot să-mi trăiesc viaţa mai departe!
Al doilea băiat iar lipseşte, dar confidentul meu mă devorează din priviri; aşteaptă să-i povestesc. Dar mi-e jenă să-i spun. Cînd din celulele de la Butîrki mă conduceau din nou la întîlnirea cu ceea ce se cheamă libertatea, eu jubilam, clamam saluturi, dar acum nu ştiu de ce mi-e jenă. Şi apoi, în prezent, să vezi şi să nu crezi: în celulă există ziar în fiecare zi. Băiatul îmi ştie numele, mîine şi el o să citească Decretul. Mirarea va fi mai mare decît cea de astăzi: ah! da, da aşa l-au pedepsit!
Ferestruica se deschide cu zgomot. Dejunul. Ne apropiem să-l luăm. Ciorbă de varză şi caşă de ovăz. Dar mă pomenesc că ţin în mînă nişte castroane care n-au nimic comun cu cele obişnuite; pe mo-ment nu înţeleg. Băiatul îşi ia porţia şi se duce s-o mănînce pe patul lui. Eu mă aşez pe unicul loc de la măsuţă. Duc la gură prima lingură de ciorbă de varză — ce-i asta? Ciorba nu este sărată deloc, adică este aşa cum îmi place mie şi aşa cum nu se putea pregăti la închi-soare. Deci, la comanda mea, mîncare fără sare! Şi cu deliciu culeg tot ce este în castron, sorb această ciorbă de varză, ciorbă de închi-soare dar ciorbă rusească, simplă, frugală, nu o oarecare zeamă lungă. Apoi şi caşa de ovăz, nedreasă cu nimic, dar o porţie încincită în comparaţie cu cea de la Lubianka, şi cu cît mai consistentă! La mine, în Captivii, băiatul nostru răpit din Europa, debarcat pe aeroportul din Berlin, îşi recunoaşte în porţia de ciorbă soldăţească bunul ce i se restituie: amarnica lui patrie. Aşa şi eu acum: cu această ca-şă, cu această ultimă porţie de mîncare rusească, îmi iau adio de la Rusia.
Nu m-au lăsat să-mi termin dejunul; zgomot de iale, trebuie să ies. În sfîrşit, bine că măcar am apucat să mîntui ciorba de varză. Şi felii-lor de pîine le-am dat drumul pe scîndură: cine o să le dovedească acum? Îmi vîr o bucată în buzunarul hainei; de aici pînă la aceste Europe, va mai fi nevoie de ceva haleală. Îl îmbrăţişez pe băiat, îi urez toate cele bune — iată-mă plecat. N-am reuşit să reţin în deta-liu toate coridoarele de la Lefortovo, dar mi-amintesc bine de acel loc unde de fiecare dată mă făceau atent să nu mă lovesc cu capul de partea de sus.
În boxa de primire îmi sînt restituite ceasul, cruciuliţa. Semnez de primire. Locotenent-colonelul avu o tresărire: ce-

i cu buzunarul ăla umflat? Îi arăt pîinea. Şovăie; bun... nu-i nimic.
Din nou trebuie să aşteptăm. În timpul acesta, şmecherosul coman-dant al închisorii Lefortovo vine să-mi ţină companie. Nemaifăcînd impresie cu galoanele şi zorzoanele sale, ba chiar avînd o mină cumva visătoare, ce atras se simte el de mine! Ca de tot ce este tainic, inexplicabil, nesupus legilor vieţii, ca de traiectoria unui mete-orit. Ai zice chiar că îmi zîmbeşte amabil. Plecîndu-şi capul într-o parte, mă priveşte insistent:
— Dumneata la ce şcoală de artilerie ai învăţat?
— La a treia de la Leningrad.
— Iar eu la a doua. Sîntem de-un leat.
Îmi vine şi mie să rîd. În aceeaşi epocă, alergam, elevi cu maţele chiorăind de foame, visînd la tunuleţele încrucişate de pe petliţe. Numai că acum el are pe epoleţi însemnele Ministerului de Interne. Şi de ce o fi încărunţit aşa? Iar la mine nici un fir alb.
— Da... Luptam amîndoi de aceeaşi parte a baricadei, dar acum dumneavoastră sînteţi de cealaltă parte a ei.
Eh, drăguţul de limbaj leninisto-trotkist care a marcat durabil trei ge-neraţii. Pentru ele, întreaga lume e pe baricade dincolo de care nu le e dat să vadă tufişurile şi zmeurişurile peisajului natural. Baricadele ca baricadele, dar de partea dumneavoastră — sofale şi fotolii foarte moi. Iar de partea noastră — „mîinile la spate!"
Ieşim. Din nou — cordonul în curte. Din nou pe bancheta din spate între doi inşi, la înghesuială. Şi şeful de ieri, al misiunii, cel care m-a luat de-acasă, aceeaşi căciulă, acelaşi guler. Şi figura aceea prea cu-noscută, ce-i cu ea? Ia te uită, ce uituc sînt! Păi, ăsta este medi-cul meu! — Cel de ieri, cel de azi de la revărsatul zorilor. Iată, dacă aş fi privit mai atent, aş fi înţeles mai multe: începînd din chiar mo-mentul cînd am ieşit din casă, medicul, cu geamantănaşul lui, m-a însoţit ca o umbră, pas cu pas. Ei erau cu ochii pe mine.
Porţile blestemate s-au deschis, plecăm. Două maşini, în cealaltă sînt patru; opt, aşadar, şi de data aceasta. Am încercat să-mi pipăi din nou gîtul, gest care i-a făcut să-şi concentreze imediat văzul şi auzul asupra mea.
E moină şi astăzi, zloată pe străzi, maşinile se stropesc unele pe al-tele. Am trecut de gara Kursk. Am trecut de trei gări. Virăm şi încă o dată virăm pe bulevardul Leningrad. Ne îndreptăm spre Gara Bielo-rusă? De unde am fost adus în

stare de arest, cîndva, venind din Europa. Nu, trecem pe lîngă. Pe acest bulevard noroios la culme, în această zi leşioasă, noroioasă, care poate fi destinaţia noastră dacă nu aeroportul Seremetievo? Începînd din vara trecută, de cînd cu groaznica noastră şedere la Firsanovka, însuşi drumul acesta îmi este odios.
— Eu nu pot călători cu avionul, îi spun medicului.
El se întoarce spre mine şi, într-un limbaj pe deplin al omeniei, nu în cel al puşcăriei:
— Nu se poate schimba nimic, avionul asteaptă.
(Dacă aş fi stiut eu de cît timp aştepta! De trei ore! Pasagerii sînt la capătul puterilor, unii au şi copiii cu ei. Cauza întîrzierii nimeni n-o ştie. Şi două echipe tehnice, una după alta, au verificat starea apa-ratului. Şi din Europa dispecerii întreabă ce se întîmplă. Ai noştri mint: ceaţă.)
— Dar eu voi fi cu dumneavoastră, am toate medicamentele. Din nou cordon în semicerc — de data aceasta în jurul pasarelei de îm-barcare: şi ce s-ar întîmplă dacă aş sări în lături şi aş lua-o la fugă? Pasarela duce la salonul din faţă. În salon, şapte civili, plus al optu-lea — medicul care mă însoţeşte. În afară de medic, echipa este ia-răşi pe de-a întregul nouă (ei au trebuit să-i pregătească pe toţi a-ceşti oameni de pază, să-i înveţe meserie). Mi se indică un loc pre-cis, spre culoar, şi pe rîndul de mijloc, iată, aici. Între mine şi hublou, un vecin; în spatele nostru doi inşi; în faţă unul. Şi doi de cealaltă parte a culoarului. Şi în spatele lor, doi. Aşa că mă văd înconjurat ca de o centură. Dar iată-l şi pe medic: se apleacă spre mine grijuliu şi-mi explică ce medicament este recomandabil să iau imediat, care după o jumătate de oră, care după două ore. Şi, sub ochii mei, ex-trage fiecare tabletă din ambalajul de fabrică, demonstrîndu-mi în fe-lul acesta că nu este otravă. De altfel, una dintre tablete, după cît mă taie pe mine capul, este un somnifer. Pe aceea n-o iau. (Vor să mă adoarmă pe drum sau să mă drogheze?) „Dar ce, aşa de mult o să dureze zborul? — îl întreb eu cu naivitate. — Cîte ore?" Descumpănindu-se, el dă dovadă de şi mai multă naivitate: „Vedeţi dumneavoastră, exact nu ştiu nici eu..." şi aşteptarea ia sfîrşit: uşile de acces se închid cu zgomot, inscripţia îndemnînd la prinderea centurilor de siguranţă se aprinde. Vecinul meu, şi el foarte grijuliu: „Dumneavoastră n-aţi mai mers cu avionul? Iată, aşa se prinde cen-tura. Şi luaţi bomboane «pentru decolare», ajută foarte mult." Din

mîinile stewardesei în albastru. Ea, deocamdată, este cu atît mai ne-vinovată cu cît habar nu are cine sînt aceşti clienţi. Simpli cetăţeni sovietici de-ai noştri?
Şi avionul rulează pe pista mohorîtă, acoperită de o zăpadă murda-ră. Pe lîngă alte avioane sau pe lîngă nu ştiu ce clădiri, nu mai dis-ting nimic. Şi unele, şi altele îmi repugnă, ca toate aeroporturile, dar tot acest ansamblu nu este mai puţin ultimul fragment de Rusie pe care-l văd.
Plec din Rusia pentru a doua oară: prima oară, am plecat la bordul unor vehicule ce se îndreptau spre front, cu trupele angajate în ofen-sivă.
Supune-te pămînt străin! Deschide-ne porţile tale!
Dar din străinătate n-am revenit decît o singură dată: din Germania şi pînă la Moscova, însoţit de trei securişti. Şi din nou plec din Mos-cova, tot în compania lor. Numai că de data aceasta, ei sînt opt. Arestare de-a-ndoaselea.
Decolăm, avionul trepidează: îmi fac semnul crucii şi trimit un salut pămîntului care se îndepărtează.
Securiştii rămîn cu gura căscată.
(Aceste solicitări telefonice nu aduc mare lucru... Deodată, aparta-mentul răsună de plînsete: „Este în avion! L-au expulzat! În Germa-nia Occidentală!" Cineva anunţă la telefon că prietenii lui Böll au lan-sat zvonul cum că acesta îşi asteaptă musafirul la Frankfurt. E vero-simil? Poţi să crezi în aşa ceva? Ei înşişi au răspîndit acest zvon ca să abată atenţia de la închisorile lor subterane. „N-am să cred decît atunci cînd am să aud vocea lui A.I. Ce caută în chestia asta priete-nii lui Böll? E spectacol... Atunci de ce au venit să-l ia în formaţie de opt la unu? Ca, arestîndu-l, să-şi atragă oprobriul lumii întregi — pentru a-l expulza? Dar iarăşi şi iarăşi sună agenţiile străine, una după alta. Ministerul Afacerilor Interne al landului Renania de Nord-Westfalia a confirmat: „Este aşteptat în Germania Occidentală. .." Ba mai mult: „Deja a sosit şi se află în drum spre reşedinţa lui Böll!" Deci este adevărat?... Dar de ce se bucură toţi? Căci, în definitiv, este o nenorocire, o violenţă, nu mai puţin decît lagărul... L-au expul-zat—cuvîntul este strident, străin... L-au expulzat: atunci la noi va fi confiscare? —Ah! Ar fi trebuit să distribui ce era de distribuit, am pierdut timpul! Ea arde, nu se opreşte din ars. Primele telefoane, este felicitată — pentru ce, pentru nenorocirea asta?...)
Apoi — totul le este mai familiar cititorilor decît îmi este mie: zborul prin diferite straturi de nori. Pe deasupra norilor,

soarele, ca deasu-pra unei cîmpii înzăpezite. Şi pe ce rută mergem, îmi fac calcule: ce oră e (aproximativ două, cu 15° mai mult decît amiaza reală), cum zburăm în raport cu soarele — şi rezultă o linie între Minsk şi Kiev. Deci puţin probabil să mai facem vreo escală în URSS şi deci, deci... Viena? Nu-mi pot imagina altceva, nu cunosc nici itinerariile, nici ae-roporturile.

Zburăm... suspendaţi între cer şi pămînt. La stînga, înainte, soarele aruncă o lumină orbitoare asupra întinderilor albe ca zăpada ale no-rilor. Dar celulele, pentru oamenii care gîndesc altfel, continuă să fie în aşa fel făcute încît în tavan becurile de noapte s-au şi aprins — şi ard pînă în miezul zilei următoare.

Doamne, dacă-mi redai viaţa — cum să dărîm aceste celule?

Cam prin multe am trecut în nici douăzeci şi patru de ore. Scaun moale, bomboanele. Dar, în buzunar, port o bucată de pîine de la Lefortovo. Este o faptă comparabilă cu cea a eroului din basme care reuşeşte să smulgă, să aducă de la vrăjitoarea cea rea un fragment de obiect material. Ca să nu uite că situaţia prin care a trecut a exis-tat aievea, n-a fost un vis.

Credeţi-mă, chiar şi fără această bucăţică de pîine, eu tot n-aş uita.

Traversarea unui spaţiu aerian are valoare de simbol. Am lăsat în urma mea cincizeci şi cinci de ani. Cine ştie cîte şi unde mă asteap-tă surprizele viitorului? A fi suspendat este ca o întrebare: am trăit eu cum trebuie? Am trăit cum trebuie. Nu te iluziona acum: într-o lu-me nouă, complicaţii noi.

Iată-mă suspendat între cer şi pămînt. Mă gîndesc şi n-am nici răga-zul, nici pofta de a-mi studia escorta. Unul dintre ei a scos un aparat de radio... mutră zîmbitoare... veselă misiune. Arde de nerăbdare să-i dea drumul. Îl întreabă pe celălalt: se poate? (Cine-i şeful — nu ştiu, nu văd nici un şef.) Mă încrunt ostentativ, dau din cap: „Mă de-ranjează" (în gînd). I se face semn. El îşi pune aparatul acolo de un-de l-a scos. Cei doi din spate — să fie de altă factură? — citesc zia-re nemţeşti, Frankfurter Allgemeine. Diplomaţi, sau ce? Cît despre securişti, plictiseala îi face să nu stea locului, citesc reclamele îm-prăştiate pe ici, pe colo, prospectele... şi orarele. Orarele Aeroflo-tului? Cu mare lene, ca şi cînd şi pe mine m-ar cotropi o plictiseală infinită, iau un orar şi cu

aceeaşi lene mi-arunc ochii peste el. La ti-purile de avioane nu mă pricep. Destinaţii de zbor există o mulţime, există Viena, există Zürich, dar ca timp nici una nu pare a se potrivi. La unu şi jumătate-două nu pleacă nici un avion spre o destinaţie europeană convenabilă. Asta înseamnă că mi s-a dat un avion spe-cial? Da, pentru asta se găsesc bani în vistieria statului nostru. Ru-sia revoluţionară în ipostază de nabab. Situaţie chiar de neconceput. Ne balansăm ca o cobiliţă. A fi suspendat între cer şi pămînt şi a în-ţelege un singur lucru: asemenea ore nu sînt multe într-o viaţă de om. Oricum ai lua-o, este o victorie. Viţelul nu s-a dovedit mai slab decît Stejarul. Oricît m-aş concentra asupra a ceea ce vreau, nu-mi iese pasienţa. Acasă, cu ce pradă s-or mai fi ales cei cu percheziţia? (Dar nu mă mai frămînt ca în timpul nopţii.) Şi ai mei, acolo, ce-or fi făcînd la ora asta?

[Toate posturile de radio au repetat deja de zece ori: el este la bor-dul avionului — a aterizat — o maşină îl duce acasă la Böll. Şi cînd nimeni nu se mai îndoia de asta: „Avionul va sosi într-o oră şi jumă-tate." Atunci, ministrul cum a putut să declare că „el (Soljenitîn) a so-sit de mult"? Şi toţi corespondenţii la rîndul lor? Deci nimeni nu l-a văzut în carne şi oase?? Atunci, ce spectacol mai e şi ăsta?! Nu zboară în nici o direcţie?!? Atunci, nu era încă asta, nenorocirea!? Ba da, iat-o... Curg informaţiile, care mai de care: este încă în zbor... a aterizat deja... încă n-a decolat de la Moscova, cursa se amînă! Şi atunci, totul devine clar o dată pentru totdeauna: îl vor duce de aici. Îl vor duce în Egipt sau în Cuba, se vor descotorosi de el — şi-şi vor declina orice răspundere pentru persoana lui. Bine, bine, ticăloşilor, o să vă rămîn ca un os în gît, o să vă popularizez eu!]

Stewardesa împarte cafea cu biscuiţi. Să bem deci, ne prinde bine, economisim pîinica. Medicul mă întreabă din nou cum mă simt, ce

senzaţii am, dacă nu vreau să mai iau o tabletă. Nimic de zis, mi-a arătat atîta amabilitate chiar din momentul în care am fost scos din Lefortovo, probabil că a şi dormit la închisoare. „Iertaţi-mă, care e prenumele şi patronimul dumneavoastră?" Interlocutorul meu pe loc se îmbăţoşează şi, cu o voce aspră: „Ivan Ivanîci." Ah! acţiunile mele au scăzut!...

Dar, ia staţi aşa! Cetăţenia dragă inimii mele mi s-a luat, înseamnă că acum sînt un om liber, ia să dau eu o fugă pînă

la toaletă. Unde-i asta? Cu siguranţă în coada avionului. Fără să spun cuiva vreun cu-vînt mă ridic cu de la mine putere şi iată-mă plecat în grabă spre lo-cul cu pricina. Cu aşa grabă încît am luat-o cu două secunde înain-tea panicii care avea să-i cuprindă şi care avea să fie cu atît mai ma-re după aceea. Deschid uşa — mai încolo tot salon? — Şi complet gol! Ce vreţi, socialismul îşi poate permite acest lux. Vreau să merg mai departe, dar în acest moment trei bărbaţi mă prind din urmă — printre ei şi „Ivan Ivanîci", care, chipurile îngrijorat, mă întreabă: Ce s-a întîmplat? Cum ce s-a întîmplat? Mă duc, la toaletă. Păi, nu aco-lo, nu, în botul avionului! Ah! în botul avionului. Bun, de acord. Mă întorc. Pe asta încă o pot lua ca pe un exces de amabilitate. Dar so-sind la toaleta din faţă, constat că nu pot să închid uşa după mine: tot în direcţia aceea se înghesuie şi doi securişti, de altfel neîncer-cînd să mi-o ia înainte. Politeţe învăţată la şcoala detenţiei: doriţi să priviţi? Poftiţi, la bărbaţi, uitaţi, aşa. Se face. Aşa, asta-i tot. Permiteţi! Desigur, poftiţi, ei îmi fac loc să ies. Totuşi, pe scaunul de lîngă al meu, la hublou, a luat loc un altul, unul mai buldog; cel dina-inte n-a fost la înălţimea încrederii acordate.

Îl cercetez cu atenţie pe noul meu vecin: totuşi, ce mutră de asasin! Apoi pe ceilalţi, cu aceeaşi atenţie. Printre ei sînt trei sau patru des-pre care poti fi aproape sigur că au asasinat. Şi dacă vreunul dintre ei a ratat ocaziile de pînă în prezent, atunci, fără îndoială, el este ga-ta să se facă remarcat chiar astăzi... Dar ce plantă agăţătoare mai sînt şi eu, cum de pot să mă las încîntat în felul acesta? În cine am crezut? — în Maliarov, în Podgomîi? Eu, un veteran al puşcăriei — şi a doua zi, numai şi numai greşeli, înseamnă că m-am dezobişnuit. Oare un deţinut autentic — „subţirel, sonor şi transparent" — va cu-teza să creadă fie şi cît negru sub unghie, fie şi pentru un minut — într-un procuror sovietic sau într-un preşedinte sovietic? Eu! Puţine cazuri ştiu eu cînd, după război, în oricare capitală europeană, hai-dăii noştri, ziua pe stradă, îşi împingeau victima în maşină şi o du-ceau în beciurile ambasadei? Şi apoi o expediau unde voiau ei? În fiecare ambasadă sovietică sînt destule asemenea încăperi, aseme-nea semicavouri din piatră, solide. Nu-i obligatoriu să mi se repar-tizeze mie o celulă la Lefortovo. Acum, la Viena, în această timorată Austrie neutră, o maşină a ambasadei se va lipi pur şi simplu de scara avionului gol, aceşti opt indivizi mă vor împinge

înăuntru fără efort (dar ce spun eu! Aici, în interiorul avionului, vor face din mine un balot şi, sub această formă, mă vor debarca. Cîte cazuri de aces-tea nu s-au văzut!). Cîteva zile mă vor ţine la ambasadă. Decretul a fost publicat, m-au expulzat — cînd, unde? — nu sînt obligaţi să a-ducă acest lucru la cunoştinţa corespondenţilor de presă. Şi, cîteva zile mai tîrziu, cineva mă va găsi asasinat pe marginea unei şosele austriece — Şi pentru ce ar trebui să fie făcut răspunzător pentru a-ceasta guvernul sovietic? În toţi aceşti ani, din păcate, cei care au răspuns de mine au fost ei. Şi în aceasta a constat securitatea mea — dar acum ei nu mai au această răspundere, nu-i aşa?

Tot acest plan, pe care tocmai îl intuisem, era în aşa măsură în stilul KGB, încît nici nu mai era nevoie să fie verificat, cercetat. Cum de nu putusem să-mi dau seama de el din capul locului?... Ce-i de făcut acum? Iată ce conduită îmi impun: cît mai multă nepăsare, mă odih-nesc, mă decontractez, zîmbesc, ba chiar schimb cîteva cuvinte cu unul sau altul dintre ei — mă las totalmente pe mîna lor. [Măcar să nu mă facă balot legat cu sfoară — măcar să-mi pot scoate picioa-rele. Nu ştiu, nu ştiu deloc rînduielile de pe aeroporturi, dar se poate ca, la aterizarea avionului, să nu fie nici un poliţist prin apropiere. Şi dacă e, fie şi numai unul, voi reuşi să scot un strigăt să se audă. Hai, hai, vino de mă salvează, nemţeasca mea învăţată în copilărie şi de atîta amar de vreme abandonată! Compun fraze în minte, compun: ‚Jferr Polizei! Achtung! Ich bin Schrifts-teller Solschenizyn! Ich bitte um Ihre Hilfe und Verteidigung!" (Domnule poliţist! Atenţie! Eu sînt scriitorul Soljenitîn! Vă cer ajutor şi protecţie!) Voi reuşi să strig as-ta? Chiar dacă numai pe jumătate şi chiar dacă mi-astupă gura — el o să înţeleagă!]

Şi acum mă mulţumesc să-i observ. Somnolez pe jumătate şi ob-serv: ce mutre au ăştia? Ce-şi spun între ei? Au aerul de a se pregă-ti pentru acţiune? Ce lucruri au cu ei? Văd că aproape toţi au mîinile goale. Adică libere.

Dar în curînd sînt deja trei ore de cînd zburăm. Cam multişor. Cît o fi pînă la Viena asta? Habar n-am, nu m-am interesat niciodată de asta. Dar iată, începem să reducem din alţi tudine. Şi nu pot să mă abţin de a mai face un test: nu cu grabă, ci cu zăbavă, pe cărarea deja cunoscută mă duc la toaleta din botul avionului. Cu zece minute înainte de aterizare, mai sînt eu un zek sau nu mai sînt? În spatele

meu — doi tipi. Şi unul dintre ei chiar pare a-i reproşa celuilalt că nu i-a spus nu ştiu ce. (Adică pentru ca unul să fi putut lua poziţie înain-tea mea.) „Oare asta mai are vreo importanţă?" — zîmbesc eu. „Păi cum să nu; iată, eu vă deschid uşa." Şi, şi de data aceasta, se plan-tează amîndoi în prag, ca eu să nu mă pot închide înăuntru. Un mic fior îmi străbate şira spinării: nu, treaba nu-i aşa simplă. Ceva pun ei la cale. (Abia acum îmi dau seama: ei aveau ordin să nu mă lase să mă sinucid sau să mă rănesc, să mă mutilez ca borfaşii cînd nu vor să fie transferaţi în altă parte. Bine le-ar fi stat să mă ducă sugru-mat!)
Fie. Mă aşez la locul meu iniţial şi nepăsător şi relaxat, trag cu coa-da ochiului. Coborîm. Mai jos. Se zăreşte un oraş mare. Pe un flu-viu. Un fluviu nu aşa de larg, dar nici îngust. Dunărea? Spuneţi dacă ştiţi. Descriem un cerc. Nu prea se văd parcuri şi suburbii vieneze, mai mult industrie, dar la ora actuală unde nu-i industrie?... Ah! Iată şi aeroportul. Rulăm pe pistă. Printre alte clădiri se ridică una pe ca-re scrie „Frankfurt-am-Main". Aha!... Rulăm, virăm — este poliţie, es-te, şi nu puţină, dacă identific eu bine uniforma. Şi, în general, lume destul de multă, vreo două sute de persoane, aşa că voi avea la ci-ne să strig.
Ne oprim. De afară se aduce pasarela. Cîţiva dintre ai noştri se pre-cipită spre cabina de pilotaj şi revin. Eu totuşi nu mai am răbdare, şi este un gest firesc pentru un pasager: unde-i paltonaşul meu (cel de la Lefortovo, confecţionat de fraţii noştri cehoslovaci), trebuie să-l îmbrac, nu-i aşa? Ei mă încercuiesc imediat şi, pe un ton imperativ: „Rămîneţi pe scaun!" Asta nu-i a bună. Rămîn pe scaun. Trei sau patru tipi aleargă, se agită, ceilalţi stau pe scaune în jurul meu ca nişte tigri. Eu, nepăsător, rămîn locului: într-adevăr, la ce bun să transpir în acest palton? Şi, deodată, din cabina de pilotaj, soseşte pînă aici în salon, tranşantă, rostită cu voce tare, comanda:
— îmbrăcaţi-l! Scoateţi-l afară!
Totul este de natură să mă umilească, nu se poate striga aşa decît cu referire la un zek. Da, îmi repet frazele mele nemteşti. De altfel, paltonul l-am îmbrăcat fără ajutorul nimănui. Şi căciula. Totuşi, nu m-au făcut balot. Deodată, din pragul cabinei de pilotaj unul dintre
cei opt dă năvală spre mine, nas în nas, piept în piept — şi iată-l aproape lipit de mine. Din această poziţie îmi pasează cinci hîrti-oare — cinci sute de mărci germane.

De ce, de ce?? Sînt zek, de ce să nu le iau? Căci de la ei îmi pri-mesc raţia, ciorba de varză... Dar, totuşi, fac pe gentlemanul:
— Permiteţi... Faţă de cine voi fi îndatorat?
(Cît sînge nu ne-au supt ei. Din 1918 încoace, au cîştigat ei vreo-dată vreo rublă prin muncă cinstită?)
— Faţă de nimeni, faţă de nimeni...
Şi dispăru din calea mea, nici măcar figura nu i-am văzut-o ca lu-mea, pur şi simplu nu l-am observat.
Şi de-acum am cale liberă. Securiştii stau deoparte, pilotul a coborît. O voce:
— Coborîţi!
Bine. Cobor. De o parte şi de alta, nu mai sînt cei doi tipi să mă în-ghesuie ca într-o cutie. Cobor trei sau patru trepte — arunc totuşi o privire înapoi, sînt dezorientat. Ei au rămas pe loc! Astfel, forţa male-fică a rămas toată în avion.
Şi nimeni nu mai coboară; sînt singurul pasager.
Atunci trebuie să fiu atent unde pun piciorul, să nu care cumva să mă poticnesc. Arunc, de altfel, şi o privire înainte, într-un cerc larg, evident dincolo de o linie interzisă, aşteaptă vreo două sute de per-soane, aplaudă, fotografiază sau învîrt o manivelă. Pe mine m-aş-teaptă? Ştiu ele despre ce este vorba? Iată, la această primire, la acest foarte simplu lucru, nici nu mă aşteptam. (Eu am uitat cu totul că nu ai dreptul să aduci pe cineva într-o ţară fără să fi cerut acordul acesteia. Ţine de moravurile comuniste ideea că nu trebuie să ceri nimănui un asemenea acord, aşa cum nu s-a cerut nimănui permisi-unea de a ateriza la Praga în 21 august.)
La capătul de jos al pasarelei mă aşteaptă, zîmbind, un om foarte simpatic, şi destul de fluent în limba rusă:
— Peter Dingens, reprezentant al Ministerului Afacerilor Externe al Republicii Federale.
Şi se apropie o femeie: îmi oferă flori.
Cinci şi cinci minute, ora Moscovei. Sînt exact douăzeci şi patru de ore de cînd, busculîndu-se unul pe altul, au năvălit în apartament, nici nu mi-au lăsat timp să mă pregătesc... Pentru numai douăzeci şi patru de ore, sînt, desigur, cam multe cele ce s-au întîmplat.
Dar un al doilea interval de douăzeci şi patru de ore a şi început— O maşină a poliţiei mă scoate din aeroport prin ieşirea de rezervă, în-soţitorul meu îmi propune să mergem la Böll şi gonim pe sosea, vor-bind deja de această viaţă,

care a şi început.
Rulăm cu 120 de kilometri pe oră, dar, şi mai rapidă, o altă maşină a poliţiei ne depăşeşte, ne ordonă să tragem pe dreapta. Din această a doua maşină sare un tînăr roşcat; el îmi oferă un enorm buchet pe care-l însoţeşte cu explicaţia următoare:
—Din partea Ministerului Afacerilor Interne al landului Renania-Pala-tinat. Ministrul presupune că acesta este primul buchet pe care-l pri-miţi de la un ministru de Interne!
Oh, da! Oh, da, desigur! De la ai noştri, numai cătuşe. Mi s-a refuzat chiar şi dreptul de a locui cu ai mei...
[Corespondenţilor străini din Moscova li s-a adus la cunoştinţă de-cretul prin care mi s-a retras cetăţenia. „Familia sa va putea să-l re-găsească îndată ce ea va dori acest lucru." — „Pînă nu aud vocea lui, n-am să cred în existenţa acestei posibilităţi."
Acum din RFG: amănuntele primirii la aeroport. O asemenea chestie nu este cumva o născocire? Nu e vorba de un actor care tocmai a aterizat? Telefonează corespondentul lui New York Times: el tocmai l-a sunat pe Böll şi a vorbit cu Soljenitîn... În sfîrşit, este el însuşi cel care sună. În biroul unde, nu mai departe de ieri, la două mese de lucru se termina, într-o linişte încordată, ceea ce era de terminat, în biroul în care apoi s-au năpustit securiştii şi în care au fost arse atî-tea lucruri, acum se îmbulzesc patruzeci de persoane — prieteni, cunoştinţe —pentru a asista la convorbire... M-au acuzat de trăda-re... M-au îmbrăcat din cap pînă-n picioare, în haine de securist... colonelul Komarov... Aici s-a răspîndit zvonul (l-au lansat în mare grabă, n-au avut timp să-i dea o formă mai credibilă) că de bunăvoie am ales expulzarea în loc de închisoare. „Ţi-ai luat vreun angaja-ment scris?" — „Ce vorbă-i asta la tine, nici prin cap nu mi-a trecut." În sfîrşit, acum ce-o să le mai dea el la cap. Acum, de-acolo, o să le dea la cap!!]
Seara, în sătucul lui Böll, ne-am făcut drum printre două şiruri de maşini ale corespondenţilor de presă, deja parcate de-a lungul stră-duţelor înguste. Bombardaţi de bliţuri foto, am sărit drept în casă. Pînă noaptea tîrziu, apoi de cum s-a crăpat de ziuă, ne-a fost dat să auzim larma corespondenţilor pe la ferestre. Dragul de Heinrich şi-a lăsat, bietul de el, baltă programul de lucru şi mi-a oferit din plin os-pitalitatea sa. A doua zi dimineaţa era, după cum mi s-a explicat, inevitabil să ies din casă, să devin prada

fotografilor — şi să spun cîteva cuvinte.
Să spun cîteva cuvinte? Toată viaţa am fost torturat de imposibilita-tea de a spune cu voce tare adevărul. Toată viaţa mea am căutat să fac o breşă prin care acest adevăr să iasă la lumina zilei. Şi iată-mă pînă la urmă liber cum n-am fost niciodată, fără secure deasupra ca-pului şi cu zecile de microfoane întinse spre gura mea, ale celor mai mari agenţii internaţionale — vorbeşte! Şi este chiar nefiresc să nu vorbesc! Acum pot să fac declaraţiile cele mai senzaţionale — şi ei se vor întrece în a le difuza... — Dar în interiorul meu, ceva s-a blo-cat. Oare din cauza rapidităţii transbordării n-am avut timp, nu să mă pregătesc pentru a vorbi, ci măcar să mă dumiresc ce-i cu mine? Este şi asta. Dar mai este şi altceva: deodată mi s-a părut nedemn să mă lansez în invective aici, unde sînt la adăpost, să vorbesc aici, unde toţi vorbesc, unde acest lucru este permis. Şi ce să mai spun după Arhipeleag!
Iată tot ce mi-a ieşit din gură:
— Am vorbit destul atunci cînd eram în Uniunea Sovietică. Acum voi tăcea.
Şi acum, retrospectiv, îmi spun: a fost bine, intuiţia nu m-a înşelat. (Şi cînd, ulterior, familia mea a sosit la Zürich, şi cînd din nou cores-pondenţii au dat năvală, presupunînd că de data aceasta, totuşi, ne-maiavînd a mă teme de ceva, voi spune cîteva cuvinte — nici atunci n-am mai avut nimic de adăugat.)
Voi tăcea — spunînd aceasta, aveam în vedere să-mi impun a tăcea în faţa microfoanelor. În ce priveşte poziţia mea în Europa, am con-ceput-o, încă din primele ore, din primele minute, ca pe o activitate în sfîrşit nestingherită de nimeni şi de nimic. Douăzeci şi şapte de ani scrisesem pentru sertar, de la mare distanţă poţi să publici cît pofteşti, lucrul nu-ţi iese ca lumea. Numai acum pot să-mi strîng, cu sîrg şi devotament, recolta. Esenţial pentru mine era faptul că, ieşind din zona morţii de la Lefortovo, mă vedeam trimis să-mi public cărţi-le.
Dar la noi, acolo, în Rusia, declaraţia mea putea fi interpretată şi în-tr-un mod ambiguu: dar cum vine asta — voi tăcea! Cum poţi să taci atunci cînd atîtora li se pune pumnul în gură? Pentru ei, acolo, esen-ţialul era violenţa pe care o exercitaseră asupra mea, pe care o e-xercitau şi asupra altora—si eu să tac? Ei percepeau acest lucru în sonoritatea stihinică a versurilor lui Lermontov La moartea

unui poet, sonoritate împrumutată atunci de rîndurile pline de mînie ale lui Reghelson [43]. Li se părea (impresie de moment) că era mai bine într-un lagăr sovietic decît să fi trăit în felul acela în străinătate. Astfel şi printre oamenii cei mai apropiaţi, diversitatea durităţilor vieţii poate, chiar şi în douăzeci şi patru de ore, să producă o diversitate de percepţii.

[,,M-au îmbrăcat, din cap pînă-n picioare, în haine de securist..." o infamie! Şi asta pentru ca adevăratele lui haine de exilat să rămînă la ei? — noroiul e lipicios. Ca şi cînd trupul lui ar continua să rămînă sechestrat la ei. Trebuie să reintre în posesia hainelor lui. Dar cum să pătrunzi la Lefortovo? E zăvorîtă. Telefonul? Aceste numere nu figurează în cartea de telefoane. Telefoanele anchetatorilor? Unii îşi mai cunosc torţionarii. Dar anchetatorul îţi dă un număr de telefon la care nu mai răspunde nimeni. Procuratura? — „N-avem telefonul în-chisorii Lefortovo." — „Dar dumneavoastră l-aţi dus acolo pe Solje-nitîn." — „Noi nu ştim nimic." Joia, la Lefortovo, este zi în care deţi-nuţii pot primi pachete — îşi aminti ea şi plecă direct acolo. Trebuie să bată la ghişeul închis: „Chemaţi-l pe colonelul Komarov!" în père-te se aud nişte chei răsucite în iale şi, însoţit de doi aghiotanţi (ei sar şi, de fiecare parte, iau pozitia de drepti), un tip cu cărnurile atîrnîn-de, cărunt, plin de importanţă:

— Colonel... Petrenko, directorul penitenciarului Lefortovo!

De partea aceasta a baricadei poţi să fluieri — să şuieri după nume-le de familie! Şi cu atît mai mult după lucruri... Arse! În aceeaşi zi, spune el, au fost arse. Sau împărţite între ai lor? Sau confiscate în vederea vreunor falsuri?]

Cîte nu-i rămîneau ei de făcut! Îi rămîne acum de făcut lucrul cel mai important, să-l înceapă şi să-l termine: toată enorma mea arhivă, schiţe făcute de-a lungul a doisprezece ani şi destinate, în perspec-tivă, multelor Noduri, trebuia să aducă toate acestea în Elveţia, pe calea aerului, pe uscat sau pe mare, fără să piardă nici o hîrtiuţă, nici unul dintre aceste plicuri folosite de obicei ca dosare, pentru ca apoi în aceleaşi sertare să le plaseze în acest birou. În momentul în care îl va îmbarca pentru acolo, şi, pe drum, să aibă grijă ca nici o hîrtie importantă (şi printre hîrtiile mele, puţine sînt neimportante) să nu treacă prin cercul de fier al poliţiei de frontieră, să nu permită ce-lor de la vamă a le reproduce cu ajutorul a vreo zece aparate de fo-tocopiat gata să intre în

funcţiune, şi, se înţelege, să nu-i lase să le reţină. Căci, practic, KGB nu poate, practic, puterea sovietică nu poate să lase în libertate nici măcar o foiţă care nu-i este pe plac.
Şi de această sarcină, soţia mea s-a achitat cu bine. În caz contrar, aici, în exil, cu rană deschisă, cu sufletul sfîşiat, n-aş fi fost decît un infirm, iar nu un scriitor.
Şi această poveste, bine ar fi s-o includ şi pe ea chiar în această carte. Dar este imposibil, imposibil...*

Iunie 1974 Sternenberg, pe înălţimile oraşului Zürich

* Acum, da, pot încredinta tiparului cele scrise (Completarea a Cincea); Dar cînd oare le voi publica?? (Adnotare din 1978.)

COMPLETAREA A CINCEA
1974-1975
INVIZIBILII

1 Nikolai Ivanovici Zubov

În orice epocă, neştiuţi de lume, trăiesc pe pămînt nişte oameni ta-lentaţi nu în a scrie ceva pentru posteritate, ci în a păstra ceva pen-tru interlocutorii lor — atît pentru cei mai vîrstnici, cît şi pentru cei ca-re vor fi tineri atunci cînd

depozitarul amintirilor va fi deja bătrîn. Şi a-tîta timp cît acest cap încă nu şi-a pierdut echilibrul, atîta timp cît, cu blînda înţelepciune a vîrstei lui, încă ne luminează calea — el este un izvor la care ne potolim setea de cunoaştere a trecutului şi la ca-re, mai departe, învăţăm noi înşine cum să ne gospodărim viaţa.

Cu un asemenea talent deosebit, şi încă din primii ani ai tinereţii, era înzestrat Nikolai Ivanovici. Revoluţia l-a prins în postura de observa-tor aflat la vîrsta de douăzeci şi doi de ani, atent şi dăruit cu o bună memorie — şi toată acea lume a Rusiei de odinioară, iremediabil prăbuşită în cîteva luni, s-a păstrat uimitor de vie în amintirea lui, ce-i drept, nu ca un mare tablou dintr-o bucată, pentru că N.I. nu avea o viziune politică asupra vieţii, ci ca o multime de crîmpeie strălucitoare. Chiar şi la bătrîneţe, N.I. putea să extragă din adîncuri şi să expună un crîmpei despre rînduielile de la calea ferată, despre particularităţile geografice ale unor localităţi, despre viaţa funcţionări-mii, despre existenţa unor orăşele, despre nişte amănunte de mîna a treia, dar remarcabile, ale istoriei noastre. Povestea totdeauna lucruri pe care lui însuşi îi era cu neputinţă să le priceapă pînă la ca-păt şi pe care era cu neputinţă să le găseşti în cărţi. În schimb, deşi contemporan al războiului civil, nu putea să povestească aproape ni-mic despre acesta: îl trăise ca spectator, nu ca participant. Capul lui părea să refuze a înmagazina date despre acest talmeş-balmeş în-grozitor. Viaţa omului, luat individual, trebuie să facă faţă atîtor sarcini şi evenimente cu caracter personal, încît ea e în stare să-şi ur-meze cursul şi independent de evenimentele cu caracter general. De timpuriu i-a murit tatăl — şi această vîrstă adolescentină la care Kolea Zubov a rămas orfan s-a manifestat atît de puternic în el, încît i-a determinat caracterul pînă la bătrîneţe: atitudine juvenilă faţă de viaţă, mîndrie băieţească — purta totdeauna cu el un briceag, ştia să facă manual multe lucruri. Şi cu femeile era, oarecum pe ascuns, tandru, dar şi timid. Pînă la ultima suflare, şi-a respectat şi şi-a iubit mama, neîndrăznind să se opună hotărîrilor ei. Dar ea era plină de tot felul de idei fixe şi plină de voinţa de a le impune fiului ei. Una dintre aceste idei era aceea că un băiat prea tandru şi inteligent tre-buie să se însoare cu o femeie din popor şi că pentru aceasta tre-buie să meargă în popor. Şi la terminarea facultăţii de medicină, ea l-a trimis în gubernia Novgorod ca să lucreze un timp

într-o coopera-tivă producătoare de ulei. Într-adevăr, cunoştinţe despre fabricarea uleiului şi despre gubernia Novgorod, tînărul şi-a însuşit pentru toată viaţa. Dar uite că problema căsătoriei a rezolvat-o prost. Nu le plă-cea să se vorbească în casa lor despre această femeie isterică din popor, iar eu despre ea nu ştiu nimic. Oricum, ea a adus destulă ne-norocire în viaţa lui Nikolai Ivanovici, astfel încît el însuşi a trebuit să o părăsească, luînd cu sine pe cei trei copii: pe liniştitul şi inexpre-sivul fiu care nu l-a continuat niciodată în nici o privinţă şi care a crescut ca un străin, şi pe cele două fiice cu nebunie ereditară de la mama lor. Şi cu acest bărbat, cu un divorţ la activ şi cu trei copii ne-reuşiti, s-a măritat nefericita văduvă Elena Aleksandrovna. Era acum femeie la treizeci şi trei de ani şi-i murise primul soţ, mai vîrstnic de-cît ea cu douăzeci şi cinci de ani. Viaţa cu acesta ea si-o amintea ca pe cea mai înaltă treaptă pe care o poate atinge fericirea pe pămînt. Remăritîndu-se, s-a supus voinţei soacrei, din cauză că N.I. n-a mai îndrăznit niciodată să iasă de sub această voinţă. Şi în anii '30, în plin regim sovietic, deci într-un ev care nu se mai caracteriza nici-cum prin poziţia subalternă a femeii în familie, ea s-a autoeducat în spiritul acceptării acestui nou destin, s-a retras într-un „ev mediu al ei". Şi, apoi, pe cei doi soţi i-a ajuns mîna lungă a NKVD şi i-a arun-cat în lagăr. (Povestea lor am relatat-o în Arhipeleagul Gulag, partea a III-a, capitolul 6, şi în Pavilionul cancerosilor—Kadminii.)

După activitatea în domeniul producţiei de ulei, N.I. a putut să se întoarcă la medicină şi să se specializeze în ginecologie. Acest fapt nu putea să nu dea rezultate. Aici s-a format şi sensibilitatea rafinată a mîinilor şi dîrzenia tandră a caracterului şi, poate, şi ceva derivat din indecizia tinerească în relaţiile cu toate aceste fiinte de sex opus de pe Pămînt. Cred că a fost un ginecolog de o rară măiestrie, a fost o bucurie şi o uşurare pentru paciente. Ele îi păstrau un statornic sentiment de recunoştinţă, iar el s-a simţit pînă la bătrîneţe atras de meseria lui chiar şi după ce, către anii '70, în urma muncii depuse şi în ciuda întreruperilor cauzate de internările în lagăr, s-a pensionat. El a rămas binevoitor şi receptiv ori de cîte ori a fost solicitat să in-tervină în cazul unei naşteri dificile sau al unei femei grav bolnave. Aflat deja la vîrsta de şaptezeci şi cinci de ani, şi-a realizat unul din-tre proiecte: a organizat, într-o şcoală medie locală, pentru fetele din clasa a zecea, un curs despre tot ce este

„Ruşinos", despre situaţiile pentru care ele trebuie să fie pregătite, dar despre care părinţii lor nu le vorbesc direct niciodată. Astfel, fetele erau determinate să renun-ţe la obiceiul de a-si transmite unele altora informaţii confuze în ma-terie, soldate apoi cu traume pentru toată viaţa. Era în intenţia lui şi scrierea unei cărţi ca un fel de curs pedagogic pe această temă.

Specialitatea medicală l-a ajutat pe Nikolai Ivanovici să supravieţu-iască celor zece ani de lagăr (si s-o aranjeze pe Elena Aleksandrov-na ca infirmieră şi ani la rînd să locuiască în acelaşi loc din incinta lagărului). Dar multipla lui dexteritate îl împingea tot timpul la meserii manuale, printre care una casnică, de mult îndrăgită: împletitul. Toate cele necesare şi de primă importantă — bardă, cleste — le avusese şi acasă pînă în momentul arestării, şi chiar în perioada de lagăr liniştită i le pregătiseră meşterii lui. Apoi şi în deportare se fă-cuse luntre şi punte ca să şi le procure. În clipele de răgaz ardea de dorinţa de a împleti, şi anume ceva interesant. În el, toate astea coe-xistau printre nişte ştrengării refulate. Îl stăpîneau de asemenea o pasiune deosebită pentru latină (drumurile lagărului îl puseseră în contact cu marele latinist Dovatur, şi prin protecţie medicală îi aran-jase acestuia să ţină chiar lecţii de limba latină!... infirmierelor), şi — dintre îndrăgitele şi captivele jocuri — conspiraţia. Personal, N.I. se ţinuse totdeauna departe de politică (totuşi, pe cine nu împinge lagă-rul la reflecţii? — avea cu M.P. Iakubovici, semi-bolşevicul, lungi dis-cuţii despre istoria Rusiei), aşa că el însuşi de conspiratie, în fond, nu avea nevoie, dar în orele lui de răgaz nu obosea să-i elaboreze procedeele. Astfel avea un procedeu care permitea ca prin poştă deschisă să intri în corespondenţă conspirativă cu un partener aflat departe şi nefamiliarizat cu nici un fel de trucuri. Întîi i se trimitea o poezie inofensivă cu rugămintea fierbinte de a o memoriza. După ce te convingeai că a primit-o, urma a doua scrisoare în care îi spuneai că poezia a fost un acrostih. Omul citea coloana primelor litere: „Dezlipeşte plicul" — şi îl dezlipea deja pe al doilea, pe cel de-acu-ma. Aici pe fîşia lipită, i se explica în scris modul în care el va primi informaţia următoare: fie între copertele unei cărţi, fie pe fundul du-blu al unei casete sau — culmea măiestriei! — într-o simplă carte poştală, dacă mai întîi o pui în apă caldă şi apoi o desfaci în straturi. Fantastică tehnică! Simpla carte postală,

N.I. o stratifica, pe partea interioară scria ceea ce trebuia, o lipea (el stia şi prepara o mulţime de cleiuri), şi apoi scria textul exterior— în aşa fel încît rîndurile exte-rioare să se aştearnă peste cele interioare, care devin astfel neiden-tificabile. În toate regimurile de cenzură, cărţile poştale rămîn aproa-pe totdeauna neverificate, trec peste diferite bariere mai uşor decît toate celelalte forme de corespondenţă. (Trebuie spus că liberaliştii sovietici se temeau de o asemenea corespondenţă conspirativă şi adesea nu o sprijineau.)

În lagăr, toată această tehnică Nikolai Ivanovici o folosea în mod curent, dar nu lăsa să se vadă în interesul cui. Aici a făcut el cunoş-tinţă cu moscovitul Alfred Stiokli, eruditul specialist în teoria litera-turii. Acesta i-a spus că, dacă ar fi ştiut cum să ascundă unele lu-cruri, ar fi scris în lagăr o nuvelă despre epoca lui Spartacus şi ar fi descris prin analogie (aşa cum face majoritatea temerarilor din literatura sovietică) psihologia de sclav, pornind de la cea de zek. N.I. însă i-a oferit imediat un excelent procedeu de păstrare: nu în-fundînd filele între coperte de carte (aceasta ar fi necesitat multe coperte), ci încleind copertele multor foi de manuscris cu un asemenea clei, încît la desfacerea în straturi să se păstreze scrisul. Au verificat şi au constatat că rezultatul era excelent. Şi Stiokli a în-ceput să scrie. Cînd se strîngeau file pînă la grosimea unei coperte, N.I. le încleia şi le ţinea absolut la vedere în faţa scotocitorilor din administraţia lagărului. Apoi Stiokli sau a fost transferat în alt lagăr sau şi-a abandonat înainte de vreme proiectul. Fapt este că pe toate cele scrise de el N.I. nu numai că le-a păstrat, dar le-a şi scos din la-găr, le-a luat cu el în exil şi apoi i-a scris lui Stiokli, aflat acum la Moscova în libertate: veniţi să vă luaţi manuscrisul! Stiokli i-a răs-puns derobîndu-se sub diferite pretexte amabile. Eu l-am simpatizat foarte mult pe acest autor ascuns, pe acest confrate al meu. Noi credeam că el nu înţelege aluziile din scrisori şi că socoteşte că o-pera lui s-a pierdut. În 1956 m-am dus şi eu la Moscova. Cu această ocazie, Nikolai Ivanovici mi-a încredinţat misiunea să-l găsesc pe Stiokli şi să-i spun fără ocolişuri ce şi cum. Dar vai, reabilitat, cu cari-era ştiinţifică restabilită, reinstalat în apartamentul lui de pe Petrov-ka, Stiokli pierduse interesul faţă de scrierile lui din lagăr: să mai zi-că cineva că trăim în sclavagism! Toată povestea aceasta îmi amin-tea de Maksim Maksimîci, devotatul şi

neluatul în seamă personaj lermontovian.
La Kok-Terek, în exil, N.I. a sosit cu cîteva luni înaintea mea. Soţia îi fusese luată de lîngă el şi trimisă în ţinutul Krasnoiarsk (măsura era urmare nu a premeditării celor de la Ceka, ci a neglijenţei celor de la Ministerul de Interne). După un an au adus-o înapoi, aici. Bătrîna mamă, din cauza căreia se întîmplase toată povestea cu arestarea acestei perechi, a venit şi ea tîrîş-grăpiş să-şi vadă fiul. A venit şi una dintre fiice, aflată deja în pragul demenţei complete, dar toate as-tea ulterior. Dar deocamdată el trăia singur — deja totalmente albit, dar sprinten ca un tînăr, uscăţiv, mic de statură, cu faţa înseninată de un zîmbet. Avea nişte ochi aşa de luminoşi încît nici o căutătură nu puteai să nu i-o observi şi să nu i-o ţii minte. Ne întîlnirăm în spitalul raional, unde eram internat din cauza unei Böll enigmatice, care se declanşase exact în momentul eliberării (erau metastazele anuale ale cancerului, dar încă nu le identificase nimeni, N.I. fiind primul care le-a bănuit). Trebuie să spun că nu el m-a tratat şi că întîlnirea noastră a fost ca de la zek la zek. Şi în curînd, după exter-narea mea, nu ştiu cum s-a făcut că am mers împreună prin aul, am intrat într-o ceainărie, unde am stat la un pahar de bere. Eram doi bărbaţi singuri: el îşi aştepta soţia; pe mine, în ultima perioadă de lagăr, mă părăsise soţia. El mergea atunci pe cincizeci şi opt de ani, eu pe treizeci şi cinci, iar în prietenia care se legase între noi era ce-va tineresc pe care-l întreţinea şi această situaţie a noastră de nefamilisti, şi temperamentele tinereşti ale amîndurora, şi această senzaţie de minunat început al începutului vieţii, senzaţie care pune stăpînire pe deţinutul eliberat, şi chiar primăvara stepei kazahe cînd înfloresc ginghilul parfumat şi ghimpele cămilei — dar şi întîia primă-vară de după moartea lui Stalin şi ultima primăvară a lui Beria.
Dar cu cît vîrsta lui Nikolai Ivanovici era mai mare decît a mea, cu atît era mai mare optimismul lui: să începi viaţa la cincizeci şi opt de ani, ca şi cînd pînă arunci n-ai fi trăit. Totul este distrus şi încă netră-it!
Pe oameni i-am atras de partea mea totdeauna de la prima întîlnire, de la prima vedere. Nikolai Ivanîci m-a încîntat aşa de mult din prima clipă, mi s-a destăinuit în aşa măsură, încît repede m-am hotărît să îmi deschid şi eu sufletul în faţa lui. În exil, el a fost primul şi ultimul în faţa căruia m-am deschis. Seara ne duceam pînă dincolo de ca-pătul micii

colonii, ne aşezam pe o moviliţă la malul unui vechi canal de irigaţie şi-i citeam. Îi citeam din stocul meu de poezii (dar şi de proză), verificînd în ce măsură îi plăceau aceste compuneri ale me-le. În perioada detenţiei mele, el a fost al nouălea căruia i-am servit asemenea lecturi, dar primul care m-a surprins cu o reacţie nici de laudă, nici de critică, ci de uimire. Cum de-ţi oboseşti creierul, pur-tînd în dumneata toate acestea ani de zile? întreba el. Un alt loc de păstrare decît memoria mea nici nu-mi permiteam. Eu mă obişnuisem deja cu încordările ei, cu veşnicele repetări — iar el se apucase să mi-o degreveze. Şi peste cîteva zile mi-a făcut cadou un prim dis-pozitiv — uimitor prin simplitatea lui, prin adecvarea lui la ambianţa cea mai sărăcăcioasă, pentru că nu trezea bănuieli, dar şi pentru că era uşor de mutat dintr-un loc în altul: o lădiţă din placaj, dintre ace-lea folosite la expedieri şi care, în marile oraşe, au un preţ de nimic, dar care nu se pot cumpăra în exil. Un asemenea obiect, de care deţinutul trebuie să aibă grijă şi să-l folosească pentru mărunţişuri, nici nu face notă discordantă cu mobilierul sărăcăcios dintr-o încăpe-re cu pămînt pe jos. Lădiţa avea fund dublu, dar placajul nu i se în-doia, şi numai nişte mîini de ginecolog putuseră, palpînd din două părţi, să potrivească cele două funduri în aşa fel încît să lase un spaţiu între ele. Apoi erau două cuişoare care, am constatat, nu erau bătute în placaj, ci montate strîns. Cu ajutorul unui cleşte plat, aces-tea puteau fi scoase rapid. Cădea o mică bară, se deschidea o cavi-tate secretă şi atît de adîncă şi întunecoasă cît se dorea. Era vorba de un spaţiu de o sută de centimetri cubi, un teritoriu care, desi fă-cea parte din cel al URSS, era ieşit de sub controlul puterii sovietice. Acolo repede puteai să arunci, de acolo reputeai să scoţi ceea ce trebuia, repede puteai să te asiguri că nu se rostogoleşte nimic, că nu se produce nici un zgomot care să te dea de gol. În condiţiile în care, scriind, eram nevoit să fac literele cît mai mici, această cavitate oferea suficient spaţiu pentru tot ce aş fi consemnat în cinci ani de lagăr, (în textul principal al Viţelului am scris: „o idee fericită şi un a-jutor bine venit din partea unei persoane", dar am scris-o într-un context care să dea de înţeles că asta a fost după călătoria la Taş-kent — exemplu de denaturare menită a face să nu planeze nici o bănuială asupra lui Nikolai Ivanovici. Din această zi de mai 1953, cînd am primit cadoul, am început puţin cîte puţin să-mi aştern pe hîrtie cele douăsprezece mii

de rînduri: versuri, un poem, două piese.)
Mă cuprinsese entuziasmul: momentul cînd ţi se anunţă eliberarea nu este mai puţin important decît cel cînd ieşi pe poarta lagărului! Şi lui N.I. îi luceau ochii, iar zîmbetul, în ciuda mustăţilor şi a bărbuţei cărunte, îl întinerea: a prins bine, n-a fost zadarnică pasiunea lui pentru conspiraţie!
Într-o colonie micuţă, unde exilaţi politici erau mai puţin de patruzeci de oameni, iar printre aceştia nici zece Ruşi, deci într-o asemenea colonie a trebuit ca un subversiv autor amator să dea din prima clipă peste un înnăscut conspirator amator! Oare nu-i asta o minune?
Mai tîrziu, N.I. a aranjat pentru mine un dispozitiv secret şi într-un bi-rou grosolan. Spaţiile pentru păstrare creşteau, accesibilitatea era perfectă, şi, într-adevăr, chestia asta mi-a uşurat mult activitatea de scriitor ilegalist: în ultimul minut, înainte de a pleca la scoală, ascun-deam totul în bordeiaşul meu solitar pe care-l încuiam cu un mic la-căt, şi plecam pentru multe ore, timp în care mă simţeam perfect asi-gurat: nici hoţul n-avea de ce să fie tentat, nici agentul comenduirii nu găsea, nu captura nimic. Şi acum, cu toată enorma (dubla) soli-citare din partea şcolii, reuşeam să mă uit în fiecare zi în manuscri-sele mele, să scriu cîte ceva în fiecare zi şi acelaşi lucru în toate duminicile, cu excepţia celor în care ne mînau la muncă în colhoz. Iar pentru repetarea şi pregătirea lecţiilor noi nu mai pierdeam o săptămînă la lună. Acum puteam să-mi definitivez textele: le ve-deam cu ochi proaspeţi şi eram convins că memoria mea nu va avea de suferit din cauza eventualelor modificări.
Ajutorul acordat mie de Nikolai Ivanovici în momentele cele mai de-zolate ale distrusei şi deznădăjduitei mele vieţi şi simpatia arătată mie de Elena Aleksandrovna, venită şi ea printre noi astă-toamnă, au fost fluxul de căldură şi lumină care m-a făcut să nu simt lipsa
restului omenirii de care mă ascundeam. E. A. sosise, iar eu aştep-tam aprobarea de plecare la un dispensar oncologic, la o moarte aproape sigură. Cumplită a fost conjunctura în care ne-am cunoscut şi de aceea discutam la modul pragmatic despre apropiatul meu deces şi despre modul în care ei trebuiau să gestioneze avutul meu. N-am vrut să las manuscrise în casa lor, ca să nu le complic exis-tenţa, dar pe parcela mea am îngropat în pămînt o sticlă cu poemul din lagăr şi piesele, şi singurul care stia acest loc era N.I.

Din clinica oncologică de la Taskent (mai tîrziu — din Torfoproduct, precum şi din Riazan) le-am trimis adesea scrisori consistente şi dense, aşa cum, în viaţa mea, nu mai scrisesem nimănui niciodată.
Ambii Zubovi aparţineau acelei foarte bune jumătăţi din efectivul foş-tilor deţinuţi, care, cît va trăi, nu-şi va uita stagiul de lagăr şi care vede în acesta lecţia supremă a vieţii şi a înţelepciunii. Aceasta m-a şi făcut să mă simt legat de ei ca de rudele mele, iar după vîrstă (N.I. era puţin mai tînăr decît răposatul meu tată), aproape ca de părinţii mei, dar nu tuturor le este dat să aibă cu părinţii lor momente aşa de interesante şi de vesele ca acelea pe care le-am avut eu cu Zubovii. Ne trimiteam bileţele prinse de zgarda unui căţel (acesta alerga de la o casă la alta, stiind cine-i expeditorul şi cine destinata-rul), mergeam împreună la cinematograful micii colonii sau şedeam la taifas în chioşcul lor de chirpici, la marginea stepei pustii. Şi cu mai multă sinceritate decît se obişnuieste a se manifesta în relaţiile cu părinţii, ne jeluiam împreună că eu nu puteam să mă însor din ca-uza manuscriselor şi căutam o modalitate ca totuşi să mă însor cu cineva.
Cînd în primăvara lui 1954 am fost răsplătit cu şansa de a mă însă-nătoşi şi, înaripat de sentimentul bucuriei, am scris Republica mun-cii, atunci i-am avut în vedere aproape numai pe ei, gîndul meu fiind să le-o citesc în mod special lor, acestor vechi foşti deţinuţi şi bine-cuvîntaţi prieteni ai mei. Să le-o citesc — dar nici intenţia aceasta nu era simplu de realizat: fiica lor reprezenta un risc, iar izba în care locuiau era înghesuită între alte izbe, or eu voiam să interpretez, cu voce tare, toate rolurile din piesă. Bordeiul meu însă avea o poziţie mai bună, drumul de acces la el se vedea de la o sută de metri. Dar piesa era foarte lungă, o dată şi jumătate mai lungă decît este acum. Citirea ei cu antracte cu tot lua cinci ceasuri, or a avea musafiri atî-tea ceasuri în timpul zilei era de natură să trezească bănuieli din partea vecinilor şi a comenduirii, pe lîngă faptul că nici slujba şi nici gospodăria nu permiteau acest lucru. Şi astfel n-a rămas decît o sin-gură soluţie: cînd deja se întunecă, ei să vină să stea o noapte la mi-ne. Era o noapte caldă, de sfîrşit de iunie şi solemn selenară, aşa cum numai nopţile stepei nemărginite pot fi. Dar a trebuit să ţinem ferestrele închise ca să nu fim auziţi şi astfel tot aerul proaspăt l-am lăsat afară, noi fiind nevoiţi să stăm în zăpuşeala îmbibată

de miro-sul lămpii cu gaz. În antracte ne aeriseam, iar eu ieşeam în curte să văd: nu s-a furisat careva prin preajmă? Nu trage careva cu ure-chea? Dar ne păzeau cîinii Zubovilor... la o adică, ar fi început să latre. În noaptea aceea a reînviat în faţa noastră, în toată cruzimea culorilor lui, tabloul vieţii de lagăr — senzaţie pe care lumea o va în-cerca peste douăzeci de ani, citind Arhipeleagul, iar noi am încerca-t-o în noaptea aceea. După spectacol am ieşit cu toţii în aerul nopţii de-afară. Aceeaşi lumină de necuprins revărsată asupra întregii ste-pe, numai luna trecuse de partea cealaltă a bolţii cereşti. Micuţa co-lonie adormise de mult, vălul subţire al ceţii de dinainte de mijirea zorilor începuse deja să se lase, ceea ce făcea să sporească şi mai mult aparenţa de fantastic. Zubovii erau tulburaţi, poate şi datorită faptului că acum pentru prima dată credeau cu adevărat în mine, ex-primîndu-şi părerea că, iată, aici, în acest bordeiaş, se pregăteşte ceva uluitor. Şi cvincvagenara Elena Aleksandrovna, sprijinindu-se de mîna soţului ei, deja în curînd sexagenar, a spus: „şi ce senzaţie de tinereţe avem! Senzaţia de a fi faţă-n faţă cu priveliştile sublime ale vieţii!"

Pe noi, pe foştii deţinuţi, viaţa nu ne-a răsfăţat cu privelişti sublime.

De-abia începusem, eu şi Nikolai Ivanîci, să nu mai fim nevoiţi a ac-cepta amputările practicate de lagăr asupra venitului nostru bănesc şi deci să cîştigăm ca oameni care prestează o muncă în „libertate", că, aidoma unor băieţi ajunsi la maturitate, ne-am şi realizat visul dintotdeauna: ne-am cumpărat cîte un fotoaparat. (Lucrul acesta s-a făcut pe baza unei documentări temeinice, s-a studiat mai întîi teo-ria, după carte. Iar, în curînd, N.I. i-a transmis în scris fabricii „Sme-na" observaţiile lui critice cu privire la modul în care fusese proiectat aparatul.) Totuşi, plăcerea acestei meserii nu mai putea să împingă în planul doi, ci numai să stimuleze pasiunea noastră pentru conspi-raţie: dar cum să pui în slujba cauzei noastre fotografia? Am studiat amîndoi după manual tehnica reproducerii, iar în deplasările mele pentru tratament la Taskent mi-am procurat substanţe chimice ori-ginale — şi am învăţat să fac excelente reproduceri. O magazie din chirpici, neterminată, cu nişte ziduri fără acoperiş, mi-a servit de a-dăpost contra vîntului şi m-a ferit de ochii vecinilor. Îndată ce sosea mohoreala de scurtă durată în Kazahstan, mă grăbeam să-mi mon-tez

instalaţia portabilă şi, prinzînd lumina naturală permanentă (dacă se înnorează sau începe ploaia, trebuie să te laşi păgubaş), mă grăbeam să-mi fotografiez liliputanele foiţe manuscrise (cea mai mare — 13x18 cm). Dar toată munca fină şi importantă îi revenea lui Niko-lai Ivanovici. Să scoată legătura unei broşurele englezeşti oarecare, să facă în ambele coperte locuri pentru păstrare ca nişte plicuri, să repartizeze în plicuri fîşii a cîte patru cadre, dar şi în cîteva straturi, — şi să facă totul în aşa fel încît brosurică să pară că doar ce a ieşit din magazin! Desigur, cea mai complicată lucrare de legătorie pe ca-re a facut-o vreodată N.I., — dar era într-adevăr ceva admirabil! (Singurul lucru care ne neliniştea era acela că, din cauza sărurilor de argint, legăturile de carton ieşeau mai grele decît ne aşteptam.) Acum nu ne rămînea decît să-l găsim pe acel nobil turist occidental, care se plimbă pe undeva prin Moscova şi-şi permite riscul de a lua o carte subversivă din mîinile unui trecător grăbit... Un asemenea tu-rist nu s-a găsit, apoi mi-am refăcut textele, acestea s-au perimat. Cartea aceasta am păstrat-o ca pe o amintire despre munca minu-nată a lui N.I., însă în momentul dezastrului din 1965 am ars-o. Dar şi acum îmi stă în faţa ochilor. Erau piesele lui Bernard Shaw, în en-gleză, dar în ediţie sovietică.

Noi, eu şi Zubovii, ne puseserăm în gînd să ne stabilim definitiv la Kok-Terek, aşa cum era înscris în actele noastre, dar în primăvara lui 1956, cînd a fost desfiinţat tot exilul politic, eu am plecat imediat şi ei, desi nu mai erau prizonieri ai Ministerului de Interne, au rămas pe loc. Râmînerea lor la Kok-Terek a fost consecinţa dificultăţilor cu care se luptau în viaţa de fiecare zi: le era greu să mai schimbe lo-cul, forţele lor fizice scădeau, iar mama lui era bolnavă; dementă, fii-ca lui umbla creanga prin Kok-Terek. A rămas gravidă, se pare, cu preşedintele sovietului sătesc, a născut, purtătoare a numelui de Zu-bov fiind, pe mîinile unei kazahe şi, pînă la urmă, a dispărut într-un ospiciu. (Uimitoare ereditate: crescînd într-o familie rusească, plecînd de mic copil din Kazahstan, nefiind niciodată educat în spiritul imitaţiei şi neavînd un exemplu în sensul acesta, băiatul prefera po-za musulmanului care stă cu picioarele strînse sub el.) Cealaltă fiică, un an mai tîrziu, s-a aruncat de pe fereastra trenului electric din su-burbiile Moscovei.

Tehnica de păstrare elaborată de N.I. era aşa de usoară şi de co-mod transportabilă, încît după aceea mi-a trimis-o

prin poştă în Ru-sia Centrală, la Torfoproduct. Mi-a expediat trei asemenea lăzi care mi-au folosit încă mulţi ani, şi chiar înainte de expulzarea mea din URSS încă mai făceam uneori uz de ele. Cînd însă m-am mutat la Riazan (m-am unit din nou cu prima mea sotie, Natalia Resetovska-ia, care deja avea la data aceea şase ani de căsnicie cu altul — pas greşit, foarte scump plătit ulterior de noi amîndoi) şi cînd acolo, în condiţiile în care aveam maşină de scris, volumul materialelor păs-trate a crescut brusc, fiecare lucrare avînd-o în 3-4 exemplare —
mi-au trebuit noi spaţii de păstrare. Dar N.I. m-a instruit aşa de bine, încît şi mie mi-au venit idei destul de ingenioase: cînd i-am făcut pla-fon dublu dulapului, cînd am înghesuit manuscrisele în interiorul pi-cupului şi aşa greu.
Ce bun mi se păruse locul nostru de surghiun, atîta timp cît trăise-răm cu ideea că sîntem pironiţi de el pentru eternitate. Într-adevăr ce mult îl îndrăgiserăm! Şi ce dezolaţi am fost cînd a apărut darul liber-tăţii şi toţi au plecat pe capete. Pentru Zubovi, cale de întoarcere în împrejurimile Moscovei nu mai era („bilete de călătorie retur în ţara trecutului nu se vînd!" — era reflecţia preferată, dar tristă, a lui N.I. după ce trăise experienta lagărului). Atunci în Crimeea? — Îşi lua elan E.A. Ea avusese la Simferopol o tinereţe fericită. Toată Crime-ea era, pentru ea, o amintire scumpă. În condiţiile rînduielilor sovie-tice, orice om are la picioare nişte ghiulele care-l împiedică să se ur-nească din loc, şi atunci în ce situaţie se poate găsi un fost deţinut şi, unde mai pui, şi nereabilitat? (N-au putut să le ierte totul şi să le dea şi lor pentru scurt timp măcar adăpostul care se dă pînă şi unui dezertor.) Pe un fost deţinut nu vrea să-l primească absolut nimeni nicăieri. După multe scrisori şi cereri, autorităţile au fost în sfîrşit de acord să-i dea doctorului Zubov un loc la Ak-Mecet (acum Cerno-morskoe) — o micuţă colonie dosnică, asezată într-un ţinut dezolant din Crimeea de nord-vest. În 1958 s-au urnit şi, cu toate greutăţile, au plecat. Din Crimeea, din tot ce evocă această denumire şi din tot ce îşi amintea Elena Aleksandrovna, puţine lucruri mai rămăseseră. În jur: stepă pustie ca şi la Kok-Terek şi chiar localitatea avea ace-laşi aspect de peisaj pustiu şi pîrjolit (nu ştiu ce mi-a venit de am făcut o glumă: „Kok-Terek, unde comsomoliştii au săpat pînă au dat de mare", dar am înţeles că i-am jignit) — în schimb, plajă întinsă, autentică apă de Marea Neagră, şi, ceea ce este mai

important, nu departe de casă — o bancă într-un golfuleţ, unde soţii, luîndu-se de mînă, se duceau în flecare seară să privească apusul de soare. Cu uimitoarea lor capacitate de a-i face fericiţi pe cei din jur şi de a fi ei înşişi mulţumiţi cu orice lucru cît de mic, Zubovii recunoscuseră că Ak-Mecet era un loc fericit pe care, cît au trăit, nu l-au mai părăsit niciodată. E. A. nu mai era tînără cînd şi-a pierdut cu totul mobilita-tea, iar acum stă culcată de-a binelea, nemaiputînd să se deplaseze nici pînă la acea bancă. Ei ştiau să trăiască: interiorizaţi, ascultînd amîndoi, sub un acoperiş liniştit, o muzică vesperală, întreţinînd amîndoi corespondenţă cu prietenii — şi acesta era universul lor.

Mica maşină de scris mi-a dat posibilitatea să-mi fac copii de pe toate operele mele şi, în felul acesta, a apărut necesitatea de a le păstra dispersat. Şi n-ar fi trebuit să-i împovărez pe bătrîni, dar ni-meni nu-mi era mai apropiat şi mai demn de încredere decît ei. În 1959, de la Riazan mi-am dus la ei toate piesele, poemul inspirat din viaţa de lagăr şi Primul Cerc (96 de capitole), care atunci mi se pă-rea deja gata.

Şi din nou N.I. şi-a transformat rudimentara sa mobilă de bucătărie, dublîndu-i fundurile şi pereţii, ca să ascundă lucrurile mele.

Din Riazan am continuat să întreţin o corespondenţă cordială cu ei, şi amănunţită, dar numai atît cît era prudent într-o situaţie în care cenzura era cu ochii pe noi. Cînd Tvardovski mi l-a acceptat pe De-nisovici, oamenii cărora am avut dorinţa cea mai fierbinte de a le povesti despre acest succes au fost Zubovii. Dar în scrisoare nu încăpeau toate nuanţele. Aşa că de Paştele lui 1962, după ce am terminat cu încă o redactilografiere a Cercului, m-am grăbit, cu un exemplar asupra mea, să plec la Zubovi, în Crimeea. Acolo, în at-mosfera familiară mie, la o masă rotundă asemănătoare cu cea care era cîndva la Kok-Terek, le-am povestit dragilor mei bătrînei despre incredibilele evenimente de la Novîi mir. E.A., jumulind în timpul a-cesta cocoşul tăiat pentru un prînz festiv, cu fulgii în mînă, se oprea uimită — şi anume pentru faptul că aşa de asemănător se repetau agreabilele reuniuni în trei de la Kok-Terek, numai că acum aveam acces la electricitate — mie însumi mi se revela, pare-se pentru pri-ma dată, cu toată claritatea, acest miracol: căci noi niciodată nu speraserăm să vedem ceva tipărit în timpul vieţii noastre!

Dar oare chiar se va tipări?...
În alt loc va trebui să-mi ţin gura: pregătindu-mă pentru orice neplă-cere la apariţia lui Denisovici, mi-am făcut în acea primăvara încă trei fotocopii complete a absolut tot ce scrisesem pînă atunci. Şi sub pretextul unui voiaj estival al meu şi al soţiei mele, am plecat să le dispersăm pe la prieteni din vremea detenţiei. Una am lăsat-o la incomparabilul şi bunul meu prieten şi tovarăş de detenţie, Nikolai An-dreevici Semionov, împreună cu care compuneam pe duşumelele de la Butîrki şi de la hidrocentrala din Perm. Zîmbetul lui Buda (în Cercul — Potapov). El a primit-o şi a păstrat-o cu credinţă pînă am ars-o eu. Pe a doua voiam s-o las undeva lîngă Kizel, la Pavel Bara-niuk (în Captivii şi în Tancurile — Pavel Gai), eroul lagărului. M-am dus fără să înţeleg că pînă la Pavel se putea ajunge numai cu maşi-nile Ministerului de Interne şi că el însuşi devenise supraveghetor de lagăr. Dar în scrisori nu recunoştea acest lucru. Această pierdere este o rană, pînă în prezent neexplicată, dar de înţeles: aşa de mult l-au strîns cu uşa după răscoala noastră de la Ekibastuz. Cu o cap-sulă de microfilme în buzunar, ca, nu-i aşa, cu o bombă, o zi întrea-gă am hoinărit cu fereală prin Kizel, una din capitalele Gulagului, ca nu cumva întîmplător, din bănuială, din greşeală, să mă înhaţe vre-una dintre nenumăratele patrule de aici. Astfel că nici n-am mai a-juns la Pavel, şi bine că s-a întîmplat aşa. Pe a treia am lăsat-o la Ekaterinburg, la Iuri Vasilievici Karbe, prietenul meu de încredere de la Ekibastuz, omul acela nobil şi totdeauna calm. El tot cu bunăvo-inţă a primit-o şi tot cu credinţă a păstrat-o undeva într-o pădure, în pămînt. În mai 1968, el a murit, aproape în aceeaşi zi cu Arngold Suzi (amîndoi — cardiaci, şi în acele zile au fost nu ştiu ce fenome-ne solare). Şi acum nu-mi aduc aminte: mi-o fi restituit toate materialele şi eu le-am distrus, sau microfilmul acela se află şi în ziua de azi în vreo pădure din Urali.
O dată cu publicarea lui Denisovici, cercul corespondenţei, al cunoş-tinţelor, al obligaţiilor mele, precum şi aria mea de culegere a mate-rialelor s-au lărgit exploziv şi, corespunzător, s-a mărit şi atenţia cu care mă urmărea neadormitul Zreim. Tot mai rar puteam să le trimit Zubovilor scrisori amănunţite, tot mai puţine idei puteam să exprim în acestea. Eu şi înainte, din cîte-mi amintesc, ca productivitate munceam cît cel puţin cinci oameni, dar pînă

la ieşirea la suprafaţă mai aveam totuşi scurte răgazuri pentru scrisori, pentru taifasuri. Acum nu le mai aveam. Ce-i drept, în vara lui 1964, Nicolai Ivanovici a venit să ia parte, alături de mine şi de soţia mea, la prima călătorie cu maşina noastră — de la Moscova pînă în Estonia. Din nou, toată atmosfera dintre noi era una de apropiere şi înţelegere. Dar el iarăşi s-a dat la fund în mica lui colonie care a devenit ‘’zona interzisă" (staţionarea flotei militaro-maritime). A rezultat un exil pe de-a-n-doaselea: ca să ajungi la ei trebuia de-acuma să obţii un permis de la MAI-ul regional. Dar Zubovii înşişi se miscau tot mai puţin, Elena Aleksandrovna era ţintuită la pat, Nikolai Ivanovici, din cauza surdi-tăţii tot mai accentuate, nu mai putea să asculte radioul occidental. Cu timpul s-au închis în mica lor lume statică, s-au adîncit în clasici, iar dintre lucrurile noi, le urmăreau numai pe acelea care ajungeau pînă la ei, mai adesea nu cele mai bune. Experientele şi ritmurile noastre nu se mai potriveau unele cu altele, corespondenţa cu sabia cenzurii deasupra capului îşi pierdea aproape orice sens: aluziile nu mai erau sesizate, sufereau interpretări greşite.
În octombrie 1964, în timpul nopţii, cînd au aflat despre răsturnarea lui Hrusciov, Zubovii au ars toate scrierile mele aflate în păstrarea lor şi m-au anuntat despre aceasta printr-o frază convenţională, într-o scrisoare. Aşa ne şi înţeleseserăm: dacă, după părerea lor, apare o primejdie gravă, ei sînt liberi să ardă totul. Atunci lor, şi nu numai lor, li s-a părut că în cîteva zile va începe un dezastru general. Chiar în acele zile şi din acelaşi motiv mi-am trimis în Occident (cu V.L. An-dreev) rola de microfilme pe care n-o lăşasem la Kizel, aşa că rugul Zubovilor nu m-a afectat prea tare: aveam acum destule exemplare. Şi iată că singurul rezultat a fost acela că din două exemplare ale Banchetului învingătorilor am rămas numai cu unul.
Dar după încă un an, confiscarea arhivei lui Teus s-a tradus pentru mine prin aceea că nu mi-a mai rămas absolut nici un exemplar din Banchetul învingătorilor. Ce-i drept, îl editaseră la CC, în tiraj secret; poate că exemplarele de la ei se vor păstra pentru viitor, dar mă du-rea sufletul că acum pentru mine Banchetul era pierdut. În 1966 m-am întîlnit cu Nikolai Ivanîci la Simferopol, altminteri nu era chip să ajungi la el. L-am întrebat dacă a ars totul, absolut totul. Mi-a răs-puns, sigur de sine, că singurul lucru care se păstrase întimplător era o variantă timpurie a Cercului: acum,

împreună cu el, am ars-o şi pe aceasta — într-o sobă, la Simferopof. Şi în anul 1969, N.I. a venit la Moscova, a trecut pe la Rojdestvo. Situaţia rămînea aceeaşi, nu mă mai îndoiam că de la Banchet îmi luasem adio pentru totdeauna. Dar în 1970 mi-a scris că ar trebui să mă duc în vizită la o foarte ve-che cunoştinţă de-a lui din Moscova. Asta mi-o spunea într-o frază cam obscură pe care eu n-am descifrat-o pînă la capăt (era de do-meniul trecutului ambianta de la Kok-Terek, cînd ne înţelegeam aşa de uşor unul pe altul şi ne miram de cît de greu ne pricepeau cores-pondenţii noştri liberi. Lunga despărţire ne-a pus şi pe noi în situaţia de a ne pricepe greu unul pe altul). Nu m-am dumirit. În primăvara lui 1971, N. Resetovskaia, de care eram deja despărţit, şi-a luat un permis de la MAI şi s-a dus pentru cîteva zile la Zubovi. Sperînd în influenţa nobilă şi atenuantă a Zubovilor, eu, printr-o scrisoare, i-am rugat s-o primească. La data aceea nu puteam să prevăd în mîinile cui o va arunca divorţul nostru pe fosta mea soţie: că din clipă în cli-pă ea va deveni, că pentru mine deja a devenit mai periculoasă de-cît orice iscoadă — şi pentru că este gata să se alieze cu oricine îm-potriva mea, şi pentru că ştie multe lucruri secrete. Înainte de aceas-ta, luase de la Zubovi aproape tot teancul de scrisori pe care eu le adreşasem acestora chiar în acei ani cînd ea mă părăsise. Avea ne-voie de ele pentru a-şi umple lacunele memoriilor. Şi neintuindu-i in-tenţiile, N.I. tocmai pe ea a rugat-o să-mi transmită istoria secretă a peripeţiilor prin care trecuseră scrierile mele şi i-a dictat adresa mea.

De pe urma fiicei demente, Zubovilor le rămăsese acel plod conce-put la Kok-Terek, acel nepot-kazah, de nevoie crescut de ei, ajuns deja la vîrsta de treisprezece ani, handicapat şi de o răutate neobiş-nuită. Între timp îl dăduseră la un internat pentru copii greu educabili (ce chin pînă l-au văzut şi acolo! şi cu pretul cîtor rugăminţi şi căciu-leli!). Venind într-o scurtă învoire la bunici şi certîndu-se cu aceştia (ameninţîndu-i -— şi nu era prima dată — cu moartea), nepotul nu s-a mai abţinut şi, într-un acces de furie, i-a spus unei vecine cum că el îi are „la mînă pe bătrîni" că a descoperit că aceştia ţin ascunse în mobilă „scrieri antisovietice"! Ce s-ar fi întîmplat cu Zubovii, dacă el ar fi reuşit să meargă cu denunţul pînă la capăt! — expulzarea din colonia vecină cu baza militaro-maritimă ar fi fost măsura cea mai blîndă şi cea mai uşoară ce s-ar fi luat

împotriva lor, dar în situaţia lor, asta şi aşa ar fi însemnat o condamnare la moarte. Dar vecina l-a informat îndată pe N.I. Acesta s-a apucat repede să caute şi a descoperit o ascunzătoare de care uitase —-si în ea Banchetul învingătorilor, Republica muncii şi alte mărunţişuri. Le-a găsit imediat o altă ascunzătoare. Nepotul a observat că lucrurile cu pricina dispă-ruseră şi, înfuriindu-se, a început să drăcuie. Dar N.L stia deja că Banchetul trebuie păstrat — să-l ţină acum era însă periculos: dacă-l denunţa careva? Şi nu ştia cum să-mi comunice şi nici să vină la mine nu putea. Şi totuşi l-a mai ţinut încă vreo cîteva luni! Atîta s-a prelungit, fiindu-le deja peste puteri, o conspiraţie începută aşa de vesel la Kok-Terek, cu şaptesprezece ani în urmă.

În vara lui 1970 au venit de la Leningrad să se odihnească la Cerno-morskoe nişte cunoştinţe de-ale cunoştinţelor lui — de-ale aceluiaşi Dovatur, latinistul, specialistul în istoria antică: Irina Valerianovna, doctorandă a acestuia, şi soţul ei, Anatoli lakovlevici Kuklin, amîndoi părinţi tineri ai unei fetiţe. De la prima lor sosire aici şi din prima zi în care au făcut cunoştinţă cu Zubovii, aceşti tineri au fost cuceriţi de acea atmosferă de caldă cordialitate care-i înconjura totdeauna pe cei doi bătrîni. Şi acum, pe deplin încrezător în Kuklini, Nikolai Ivano-vici le-a dat lor manuscrisele mele regăsite, urmînd ca ei să mi le restituie cu prima ocazie, iar dacă situaţia va lua o turnură proastă, să le distrugă. Din cauză că transportul sovietic şi modul de viaţă so-vietic au particularităţile pe care le au, ei, din trenul direct Crimeea-Leningrad, nu puteau să coboare la Moscova. Cînd însă a fost la Moscova, Irina mi-a trimis un bilet prin Rostropovici, dar totul era aşa de neclar şi aşa de mulţi veneau la mine cu fleacuri, încît de data a-ceasta am continuat să-mi văd de treabă, n-am răspuns.

Şi iată că în iunie 1971, fosta mea soţie, circumspect ostilă, dar care atunci încă mai lua în calcul posibilitatea de a mă recupera, mi-a transmis, într-un moment nu încă dintre cele mai rele ale ei, toată această poveste şi adresa. M-am străduit să primesc această adre-să fără să-i acord mare importanţă (întorcîndu-mă o dată de la Le-ningrad, ea m-a întrebat ce şi cum, iar eu i-am răspuns că m-am dus degeaba, că cei de acolo au ars totul demult). Dar, în ce mă priveş-te, peste două zile eram deja la Leningrad, în aleea Sapiornîi, unde într-un demisol umed, prăpădit, al unei clădiri vechi, aceşti tineri mi-nunaţi şi neînfricaţi păstrau

deja de un an şi iată erau în stare să-mi retumeze intact materialul meu exploziv, suduit cu cuvinte înspăimîntătoare pretutindeni în discursuri şi în ziare. Eram din nou în po-sesia Banchetului.
Îmi deveniseră dragi aceşti tineri. Dintr-o cu totul altă generaţie (eu şi Liuşa le spuneam „Infante şi Infantă" — nume de cod), ei m-au ajutat în activitatea mea literară clandestină, care avea deja o vechi-me de un sfert de veac. M-au ajutat numai într-un episod, numai pentru a salva o piesă — dar oare nu vor plăti ei pentru asta cu rui-narea propriei lor vieţi? S-au oferit să mă ajute şi în continuare. Amîndoi sînt istorici şi amîndurora le repugnă să fie părtaşi la între-ţinerea minciunii oficiale — vor şi ei ceva cu care să-şi împrospăteze plămînii. Dar puţin a fost aerul curat de care au avut parte, în elanul lor doreau mai mult decît puteau. În curînd li s-a născut şi a doua fiică, dar au continuat să locuiască în acelaşi beci dezolant, şi Ana-toli s-a îmbolnăvit, şi mîinile i s-au umflat, şi bani nu avea — se că-dea ca nu ei să mă ajute pe mine, ci eu să-i ajut pe ei. Ultimul lucru pe care l-am auzit despre ei, înainte de expulzarea mea din ţară, era că lui Anatoli începuseră să i se facă mizerii la serviciu. Poate că asta n-avea nici o legătură cu mine.
Dar poate că totuşi avea. Legătura mea specială cu N.I. era clară chiar şi prin Resetovskaia: ea se grăbea să-şi publice, cît sînt eu în viaţă, amintirile despre mine şi pentru asta nu s-a dat în lături de la nimic. A scris, spre ştiinţa tuturor (în 1972, în Vece), că Zubovii au fost colaboratorii mei cei mai apropiaţi în exil, că citeau toate scrie-rile mele despre lagăr şi că erau depozitarii Cercului. Eu însă conti-nuam să corespondez cu ei deschis prin poştă, chiar şi în ultimul an le-am trimis pachete. (O dată, Nikolai Ivanovici mi-a trimis un om simpatic, unul dintre cei 227 de povestitori ai Arhipeleagului, Andrei Dmitrievici Goliadkin, cu o scrisoare, ocolind astfel poşta. Mai tîrziu, A.D. a fost cavaler de onoare la cununia mea religioasă cu Alia — astfel, în mod indirect, N.I. a fost şi el prezent în acel rol de tată care pînă atunci nu-i reuşise niciodată.) Din cauza dificultăţilor cu care se confruntau, Kuklinii două veri nu s-au mai dus la Cernomorskoe. Dar în 1974 — de-acum eu eram în exil — s-au dus.
S-au dus şi toamna s-au întors cu o veste care mie mi-a parvenit în Elveţia abia în iarna următoare: în noaptea de 12

spre 13 februarie, cînd m-au arestat, la Zubovi au venit cekistii să facă percheziţie. O, nenorociţilor, cînd o să ne lăsaţi în pace? Amănunte nu ştiu, dar nu mi-e greu să-mi imaginez scena: bătăi în uşă, spaimă a inimii chinu-ite a fostului deţinut, bătrîneţe neajutorată, doi oameni care-şi arun-că halatele pe umeri, N.I. suferind de surditate aproape totală. .. cîţi ani mai are viaţa în sac: 40-50-60 mereu cu cekisti, mereu cu per-cheziţii? Întrebări despre Soljenitîn. Ce aveţi scris de el? Iată-i cotro-băind peste tot, dau peste nişte scrisori (şi cîteva datînd din perioa-da Kok-Terek, care nu i-au fost date Resetovskăi, cele mai intime, printre ele şi unele „de stînga", desigur, şi poate, unele care exprimă recunoştinţă pentru Banchet, dar mai degrabă, cele de stînga sînt arse...)
Oricît s-ar împleti frînghiuţa...
Şi eu cu ce pot să-i ajut? Cum să-i salvez? Să apelez la opinia publi-că occidentală? Necazurile altora deja o obosiseră.
S-ar putea ca securiştii să fi ştiut din auzite ceva despre nişte pereţi dubli, şi să fi verificat şi mobila şi perdelele? În acel interval de două-zeci şi patru de ore, nu numai la Zubovi, ci şi prin mărginimi de pro-vincie îndepărtată au căutat „principala" mea ascunzătoare (nu ştiu de ce ajunseseră la concluzia că eu îmi ascund scrierile în provin-cie). Greşeau: principala mea ascunzătoare era deja la Zürich, în se-if. Au plecat cu buzele umflate, nu făcuseră decît să chinuie nişte bătrîni.
Dar poate că acesta a fost ultimul şoc din viaţa lor. Cu ani în urmă, bătrînul îşi îngropase capricioasa mamă. Cele două fiice nu mai erau în viaţă. Fiul era şi nu era. E.A. avea o singură soră care trăia în Crimeea. Totdeauna bucuroşi să aibă de-a face cu tinerii, iată că lor nu le-a fost dat să aibă urmaşi direcţi. În fiecare primăvară, N.I. continuă, probabil, să-şi ţină cursul scurt cu fetele din clasa a zecea, pentru ca ele să nu-si schilodească viaţa. Uneori i se solicită ajutorul la casa de naşteri. Şi în tot restul timpului se ocupă de treburile ca-sei şi o îngrijeşte pe E.A., care aproape nici nu se mai ridică din pat.
O viaţă de om! — în închisori, în lagăre, în deportare — o viaţă de om, dar iată că ea este deja pe sfîrşite.
M-am aşezat să scriu aceste pagini — şi, convocaţi de memorie, toţi cei cu care m-am sfătuit, cu care am colaborat, cu care m-am ajutat, aproape toţi încă în viaţă şi

cu sabia deasupra capului, mă înconjoa-ră ca nişte umbre prietenoase. Eu le văd ochii şi le aud glasurile — mai atent decît am făcut-o în toiul luptei.
Necunoscuţi, ei riscau totul, neprimind în schimb nici măcar recu-noaşterea oamenilor, acea recunoaştere care înfrumuseţează pînă şi moartea. Şi multora nu le va fi dat să mai apuce publicarea chiar şi a acestor însemnări.
Iată ce întorsătură au luat lucrurile: eu sînt teafăr şi nevătămat, iar ei toţi sînt la discreţia călăului.
Am o presimţire, am o credinţă: eu tot am să mă întorc în Rusia. Dar pe care dintre ei nu-l voi mai găsi?*

2 Nikolai Ivanovici Kobozev

Despre acest om intenţionam să scriu o poveste separată. Şi ca s-o fac nu m-a împiedicat altceva decît veşnica mea alergătură, veşnica mea lipsă de timp. Povestea despre modul în care sistemul sovietic a ştiut să distrugă minţile cele mai luminate ale Rusiei, chiar şi cînd nu le-a aruncat în închisoare.
N.I. Kobozev a fost unul dintre oamenii cei mai inteligenţi pe care i-am întîlnit vreodată. A fost un mare specialist în fizică şi chimie, dar, mai mult decît atît, înscriindu-se în nobila tradiţie a ştiinţei ruse anterioare, el, concomitent cu cercetările lui principale, în timpul con-sacrat profesiunii ca şi în timpul său liber, analiza şi confrunta fapte şi probleme ale ştiinţelor paralele, precum şi ale filozofiei, ale istoriei Rusiei şi ortodoxiei. Ce-i drept, şi timp pentru a medita pe-ndelete, destinul i-a acordat mai mult decît multora din acest veac.

* Pentru brosura lui kaghebistă, secătura de Rjezaci l-a găsit şi din nou l-a chinuit şi pe bietul Nikolai Ivanovici. (Adnotare din 1978.)
Iar în 1984 mi-a parvenit ştirea că ambii Zubovi au decedat. Dumnezeu să-i odihneas-că în împărăţia sa! (Adnotare din 1986.)
Toate trăsăturile biografiei lui, faptul că nu l-a înghiţit şi nu l-a rîşnit
maşina Arhipeleagului, se explică prin aceea că în permanenţă a avut probleme cu sănătatea. Pînă la vîrsta de douăzeci de ani, încă la începuturile puterii sovietice, se mişca în societatea celor fără asemenea probleme, făcea excursii cu bărcile pe undeva prin Altai. Dar de la sfîrşitul

anilor douăzeci, cînd a început oprimarea şi lichi-darea întregii intelectualităţi tehnico-ştiinţifice care scăpase pînă atunci, îmbolnăvirile lui s-au ţinut lanţ. Profesor la universitatea din Moscova, el, de la jumătatea anilor treizeci, nu mai venea să ţină prelegeri: agorafobia a făcut ca aceste ieşiri, chiar şi la lucrări în la-boratorul său, să devină din ce în ce mai rare şi la un moment dat să înceteze cu totul. Pe studenţi şi aspiranţi a început să nu-i mai pri-mească decît acasă. Treptat s-a obişnuit cu viaţa cantonată numai în cele două-trei camere ale unui apartament orăşenesc — cu veche mobilă maronie, cu bibliotecă, apoi cu tablourile extravagant-intere-sante ale fiului său de doisprezece ani, atîrnate de pereţi.

Ferestrele îi dădeau spre Tverskaia-Iamskaia, decenii la rînd linişti-tă, dar în ultimul timp huruitoare şi poluată din cauza neîntreruptului flux automobilistic, aşa că sihastrul, nici măcar noaptea, nu a mai avut parte nici de linişte, nici de aer. Iar noaptea era pentru el princi-palul segment de timp, ca pentru toţi oamenii care suferă de insom-nie şi duc o viaţă dezordonată: fără mişcare şi fără aer, somnul vine tot mai tîrziu, tot mai tîrziu în noapte, ba chiar şi spre dimineaţă, ore-le de lumină diurnă devin ore de somn, deşteptarea — la masa de prînz. Provocată de Böll, această dezordine, prin influenţă inversă, agravează Böllle şi decrepitudinea. Nu mi-ar fi greu să enumăr Böllle de care nu a suferit Kobozev. O mînă o avea scrîntită de la cot şi nu putea să ia nimic cu ea, a doua îi tremura toată cînd ţinea o lingură sau o furculiţă, aşa că soţia lui îi mărunţea şi-i muia hrana, ca unui copil. De această asistenţă avînd nevoie şi din cauza unui ulcer sto-macal. Îi venea pe nas lichidul cefalo-rahidian. La un moment dat a început să simtă o slăbiciune a picioarelor care apoi i-au paralizat cu totul, din care cauză a ajuns să fie plimbat în fotoliu. Suferea de un concurs de afecţiuni ale oaselor, ale şirei spinării, ale sistemului cir-culator, complicate fenomene medulare pînă la urmă, Böll apărute totdeauna mai multe deodată, şi tratamentul unora era contraindicat pentru celelalte. Nu o dată s-a internat în spitale—pentru săptămîni, pentru două luni. Uneori, deodată începea să umble prin camere, zîmbea; vara şi-o petrecea la Uzkoe. Mai întîi într-un sanatoriu aca-demic scump, apoi banii împuţinîndu-i-se, pur şi simplu într-o izbă. Mergînd la el şi încă într-o perioadă cînd se simţea mai bine, nu pu-teai şti dacă-l găseşti stînd

pe scaun sau stînd lungit pe pat. Cu du-iumul se abătuseră Böllle asupra lui, ca asupra celui iubit de Dumne-zeu. Aproape mai multe decît asupra biblicului Iov, dar niciodată nu se scandaliza de situaţia lui, ci zîmbea supunîndu-se smerit voinţei lui Dumnezeu. De statură era mic, iar lungit în pat şi încovoiat de Böll, semăna cu un ghemuleţ absolut neajutorat, aducînd tot mai mult a copil.

În ciuda faptului că se manifesta rar în lumea ştiinţelor sociale, Ko-bozev se afla permanent în dizgraţia administraţiei, tipărirea lucră-rilor lui nu era încurajată, şi numai nişte discipoli energici obţineau, prin dîrzenia lor, finanţarea activităţii laboratorului. Iar studiile profe-sorului, care depăşeau cadrul „slujbei" lui, nu erau cîtuşi de puţin în-curajate. Pentru ele nu se găsea loc, aşa cum în ţara sovietică nu se găsea loc pentru nimic original. Kobozev făcuse studii privind rapor-tul optimal (2:1) pentru orice cercetare — raportul dintre tenacitatea vectorială şi pasivitatea brownizată. Cărui plan ştiinţific puteau să-i corespundă asemenea studii asupra unui asemenea raport abordat în general din punctul de vedere al vieţii şi al naturii? Era un noroc dacă unor asemenea studii li se făcea loc în Buletinul cercetătorilor naturii—o revistuţă necitită de nici unul dintre cei cu activitate ţtiinţi-fică, revistuţă care nu ştiu de ce n-a fost suprimată în epoca ţaristă. Către anul 1948, absolut independent de Wiener, neştiind nimic des-pre lucrările acestuia, Kobozev a elaborat de unul singur, în cu totul altă terminologie şi metodologie, ceea ce dincolo de ocean a devenit cibernetica şi care peste opt ani a pătruns şi la noi. Kobozev era un autor la fel de nepublicabil ca şi mine — dar mie, cu temele mele, nu-mi părea rău, însă de ce nu-l publicau pe el, pe naturalist? A fi ţi-nut în permanenţă cu lacătul la gură, a fi osîndit la muţenie perma-nentă, a fi pus permanent în imposibilitate de a-ţi anunţa prin presă descoperirile, toată această constrîngere se suprapunea, exaspe-rant şi apăsător, Bölllor lui deprimante şi stării lui de captiv încarcerat într-o cameră fără aer, aproape fără lumina zilei, într-o cameră ce dădea spre o stradă duduind de automobile de la cinci dimineaţa pînă la două noaptea.

Şi cu toate acestea în ultimii ani a fost în stare să scrie o strălucită lucrare intitulată Cercetare în domeniul termodinamicii unor procese ale informaţiei şi ale gîndirii (1971, editată de Universitatea de Stat din Moscova). În

URSS a fost publicată din nebăgare de seamă, în străinătate nu a fost tradusă tot din nebăgare de seamă. În această carte, el a reformulat, din punct de vedere termodinamic, toată ciber-netica şi a dat fundamentarea termodinamică a existenţei lui Dum-nezeu.
După ce a citit nuvela Ivan Denisovici, scoasă de samizdat, a înce-put să se intereseze foarte tare de mine. Pe prima mea soţie, care-i fusese doctorandă, a rugat-o să-i mijlocească o întîlnire cu mine. Încă de la prima convorbire am căpătat încredere unul în celălalt, şi de atunci s-au adîncit treptat convorbirile noastre din acele puţine seri cînd zăboveam la el. Am început să-i dau să citească manuscrise de-ale mele încă necunoscute de alţii. Era un cititor sîrguincios şi analitic. Reieşise de la sine cît era de greu să asiguri păstrarea tutu-ror acestor manuscrise. Şi el a fost acela care a propus amenajarea unei ascunzători, dar a uneia amplasate nu la îndemînă, ci undeva în adîncime. Aceasta îmi şi era de trebuinţă mai mult ca orice. Coincidenţa foarte profundă a vederilor noastre mă făcea să-i încre-dinţez, fără rezerve, orice lucrare de-a mea. Kobozev, cu credinţă şi fermitate, a păstrat din 1962 pînă în 1969 toate exemplarele de bază ale tuturor principalelor mele manuscrise (nu la el, ci la sora cumna-tei fratelui lui care pierise în închisoare. Pe ea eu n-am văzut-o decît o singură dată şi nici măcar nu-mi amintesc cum o cheamă, dar îi sînt recunoscător pentru totdeauna. Mi le aducea şi le ducea fiul ei, Alioşa, după ce se făcuse mare). Această ascunzătoare, la vremea aceea, era cea mai completă — şi pentru lucrări neterminate, pentru schiţe şi creionări pe care oricum nu puteam în nici un chip să le ţin acasă. Ea era ca o temelie solidă pentru toată activitatea mea: certitudinea că toate ale mele se vor păstra, orice s-ar întîmpla cu mine.
În 1969, toate aceste manuscrise le-am mutat la Alia.
Oricare dintre conversaţiile mele de seară la Kobozev includea refe-riri la neastîmpărul inteligenţei lui, aflată în mişcare perpetuă. Problemele, el le cîntărea călăuzit fiind de o gîndire proaspătă şi in-dependentă. Era pasionat de Dostoievski, de Vladimir Soloviov. Colosale, neobişnuite idei îmi dădea, reparînd avariile aduse tradiţiei şi ajutîndu-mă să ies din ignoranţă. Foarte acut resimţea naufragiul spiritului rus în secolul al XX-lea. În materie de religie, era un ortodox simplu, fără complicaţii. Îi plăcea să mă descoasă

asupra ideilor -cheie ale viitoarei mele opere cu subiect din istorie. Cel mai adesea mă eschivam: nu cu idei îşi abordează un romancier materialul, ele se cristalizează în însuşi procesul creaţiei. El insista: bun, şi totuşi, cum altfel! Cu revoluţia din februarie cum e? Cum e cu răsturnarea ţarului şi cu însuşi principiul monarhiei? Revoluţia din februarie inclu-dea în sine cu necesitate şi pe cea din octombrie? Şi de ce atît de micile retrageri din timpul acelui război păreau nişte catastrofe, iar cele atît de mari din timpul acestuia din urmă sînt tolerabile? Da, Ko-bozev îmi deschidea capul şi spre probleme şi spre domenii pe care eu, din cauză că o ţineam tot într-o alergătură, n-aş fi reuşit să le cu-prind. Multe şi nepreţuite lucruri aş fi putut să culeg de la el, dacă nu aş fi fost atunci într-o asemenea tensiune. Desigur, cu timpul urma să răspund la toate acestea, dar întrucît simţea că n-o să mai apuce să citească opera mea viitoare, Nikolai Ivanovici se grăbea să discu-te anumite aspecte ale ei. Întîlnirile noastre aveau loc totdeauna seara, şi nu devreme, şi totdeauna trebuia să mă grăbesc pentru a prinde trenul de noaptea tîrziu, şi să nu spun niciodată tot ce aveam de spus.
L-am invitat să participe la culegerea Voci din străfunduri. Voia să scrie. Dar n-a mai găsit puterea s-o facă.
Coloana vertebrală nu-l mai ajuta deloc. Prin Rostropovici îi aduse-serăm o curiozitate de medic din Kazahstan, dar degeaba. Şi cele mai noi medicamente străine i le procuraserăm, dar să-l scăpăm de Böll nu s-a putut. Tot anul 1973, Kobozev l-a petrecut deja în luptă cu moartea, într-o stare de semiinconştienţă.
S-a întîmplat ca, pe ruta pe care kaghebistii m-au dus de la Leforto-vo la aeroportul Seremetievo, să trec tocmai pe Tverskaia-Iamskaia, pe sub ferestrele lui, şi mi-am adus aminte de el chiar în acel mo-ment. Am tras cu coada ochiului la poarta lui, pe unde, adesea cu manuscrise asupra mea, intram totdeauna pe întuneric, ca să stră-bat apoi o curte, asigurîndu-mă de fiecare dată că nu mă urmăreşte nimeni.
Şi peste o lună a murit.

3 Veniamin Lvovici şi Suzanna Lazarevna Teus

Între ei era o mare diferenţă de vîrstă, diferenţă pe cale de a se şter-ge la vremea cînd i-am cunoscut eu (aveau deja

un nepot, iar fiul preda matematica la institut, ca şi ambii lui părinţi). Veniamin Lvo-vici, după cum îmi povestea el acum, autoflagelîndu-se, fusese în ti-nereţe un înverşunat „comunist fără de partid". În anii '30, cică, ar fi socotit că era un act de bravură să informeze GPU despre activita-tea duşmănoasă a cuiva (asta nu înseamnă că, efectiv, a şi proce-dat aşa. El nu voia decît să dea o idee despre atmosfera generală, comunizantă). Istoria luase o asemenea întorsătură încît acum nu toţi erau capabili fie să-şi amintească, fie şi să creadă ei înşişi, fie să dea dovadă de bărbăţia de a spune pe nume lucrurilor de dinainte, dar el le spunea. Pe Suzanna, tatăl ei, Lazar Krasnoselski, o educa-se în spiritul unui iudaism riguros (în primii ani ai puterii sovietice, ea îşi lua prietenele de la şcoală şi le ducea la Paştele evreiesc — dar aceasta s-a terminat cu o blîndă mustrare). Mai tîrziu, toată această mentalitate s-a subţiat, a dispărut, sub imperiul ideologiei de atunci. Cu soţul nu avea divergenţe. Tot cercul lor era alcătuit din oameni cărora epoca sovietică le adusese prosperitate: vărul primar al Su-zannei Lazarevna era mare procuror, însuşi Veniamin Lvovici era la-ureat al premiului Stalin (în domeniul industriei aviatice) şi profesor.

Furtuna s-a dezlănţuit asupra lor, ca şi asupra multora, la răscrucea anilor '50, cînd au început persecuţiile antievreieşti. Timp de cîţiva ani, Veniamin Lvovici a trebuit să meargă să predea la Riazan, Su-zanna păstrîndu-şi buletinul de Moscova, dar locuind şi ea la Ria-zan. Se schimbase epoca — se schimbaseră şi Teuşii, amîndoi, şi înaintea multora. Începuseră să considere ca ruşinoase simpatiile lor anterioare pentru comunism, şi tot mai constant le umplea pieptul şi tot mai profund se lăsa asimilat în ei binomul credinţă-iubire pentru Israel. Şi în diferitele momente speciale ale vieţii, în divergenţele psi-hologice ale soţilor, acest pătimaş sentiment comun i-a unit trainic şi a astupat complet acea fisură periculoasă, apărută atunci cînd Ve-niamin Lvovici, ieşind la pensie la începutul anilor '60, făcuse pasiu-ne pentru antropozofie, îndeletnicire părînd a-l îndepărta pe om cu totul de viaţa „normală" a tuturor celorlalţi — iar Suzanna a rămas pî-nă la sfîrşit femeia laică, naturală, iubitoare de viaţă.

La Riazan, Teuşii făcuseră cunoştinţă cu N.A. Resetovskaia şi cu bărbatul ei de-atunci. Ei au rămas prieteni cu N.A. şi după ce s-au întors la Moscova.

În 1960 m-a cuprins pentru prima dată disperarea din cauza lipsei de perspectivă a activităţii mele literare clandestine: eram ca îngro-pat de viu, rarii tovarăşi de lagăr care veneau la Riazan nu preţuiau cele scrise de mine. Soţia, încîntată de Cerc, găsea că Ivan Deniso-vici era „anost, monoton", iar Lev Kopelev spusese: „realism socialist tipic". Prin Kopelev aveam atunci unicul acces la lumea literară, dar aşa cum în anul 1956 el îmi respinsese tot ceea ce adusesem din deportare, tot aşa acum, după ce a fost la Riazan, mi-a refuzat şi tot ceea ce am scris în continuare, inclusiv Cercul. Eu însă eram con-vins că toate aceste scrieri nu sînt chiar aşa de slabe, dar după doi-sprezece ani de muncă solitară aveam nevoie să le mai testez pe cineva. În toţi anii de după eliberarea din lagăr m-am simţit, în liber-tatea acordată de regimul sovietic, ca un captiv într-o ţară străină. Rudele nu erau decît foşti deţinuţi împrăştiaţi prin toată ţara, siliţi să se dea la fund. Tot restul era ori puterea asupritoare, ori masa asu-prită, ori intelectualitatea sovietică, tot cercul cultural care prin min-ciuna lui activă slujea opresiunii comuniste. Un cerc sau un grup so-cial care să mă poată citi şi accepta, eu nu-mi imaginam. Dar, desi-gur, puteau fi şi excepţii fericite, întîlniri diverse. Soţia mi-a propus să încerc să-mi dau manuscrisele să le citească Teuşii, care se nu-mărau printre cunoştinţele ei. La sfîrşitul verii lui 1960 ne-am dus la dacea lor de lîngă Moscova.

Am dat, într-adevăr, peste un cuplu excepţional, peste nişte foarte interesanţi parteneri de conversaţie: soţul — un om cu nişte judecăţi neobişnuite, ascuţite, extrem de liber exprimate, vizînd nu numai do-meniul politic, ci şi cel spiritual; soţia — o femeie fermecătoare, deli-cată, emanînd afectivitate din toată fiinţa ei. Am observat eu, ce-i drept, că el era cam confuz, că din cauza grabei avea nişte discon-tinuităţi în idei, dar în discuţie trăsătura asta era chiar simpatică, şi mai era la mijloc şi un oarecare amestec de zăpăceală în probleme ale vieţii de fiecare zi — dar ce problemă aveam eu? Doar aceea de a hotărî dacă le dau să citească. Mă hotărîsem. Şi le-am dat s-854 (o variantă mai tăioasă a lui Denisovici) — scrierea cea mai inofen-sivă pe care o aveam atunci, însă pasul acesta a fost pentru mine foarte riscant: încă niciodată nu lăşasem fereastră întredeschisă spre sufletul meu unui om pe care să-l fi cunoscut atît de puţin şi pe care să nu-l fi verificat pe baza datelor ce mi le şoptea inima. În gă-oacea mea, protejată şi

închisă, începea să apară — prin propria mea voinţă! — ca un fel de fisură, anume acea crăpătură prin care şuieră vîntul şi duce departe o taină de preţ. Cîştigam doi cititori, dar puteam să-mi pierd munca tuturor anilor petrecuţi în lagăr, în depor-tare şi „în libertate". Şi chiar şi capul.
Rezultatul citirii materialului cu pricina a fost exploziv. De-atîta entu-ziasm, Veniamin Lvovici îşi pierduse echilibrul şi liniştea. El a numit povestirea nu o simplă reuşită artistică, ci un eveniment istoric. Şi a făcut imediat un gest arbitrar: neconsiderînd necesar nici măcar să mă întrebe, s-a dus la amicul său, docentul Kamenomostski, actual-mente decedat, şi încă la un docent, mai vîrstnicul lui prieten şi în-drumător în ale antropozofiei, lakov Abramovici (numele lui de fami-lie nu mi-l amintesc, dar ştiu că locuia pe strada Suhov) — să le în-credinţeze şi lor impresiile lui despre text, să-l citească amîndurora. (Într-o vreme, mai la început, l-a dat spre citire şi fiului său.) Şi pe toţi i-a cuprins exaltarea, iar V.L. repeta solemn: „Acum slobozeşte, Doamne, pe robul tău!" După aceea, nici ei, nici Kamenomostski nu s-au putut abţine şi au venit împreună la Riazan. Despre lakov Abra-movici nu mi se spusese nimic, ştiam că textul fusese citit de Kame-nomostski. (Şi printre alte laude a fost şi afirmaţia lor că i-a mişcat delicateţea eroului principal şi a autorului faţă de Cezar Markovici. Kamenomostski a rostit o frază care mie mi-a sunat atunci straniu: că, după părerea lui, prin această trăsătură, povestirea mea „reabi-litează poporul rus".) Şi acum amîndoi voiau să citească. Nu le mai dau ceva de citit? Nu mai am vreo noutate? — mă întrebau ei. Dar pe mine tare m-a şocat această scurgere neaşteptată! Mi se strîn-gea inima ca de o mare nenorocire, ca de o prăbuşire care s-a şi produs. Dar cine i-a permis! — Şi zîmbeste aşa de senin ca şi cînd nu s-a întîmplat nimic: toţi se bucură, altă reacţie nu au. O, ce greu e să ieşi din clandestinitate!... Cîteva zile le-am petrecut sub apăsarea acestor gînduri. De îndreptat ceva, nu mai era posibil. A trebuit ca treptat să mă împac cu această breşă, cu lărgirea cercului celor care ştiau despre ce este vorba. Scurgerea, într-adevăr, nu s-a produs. Treptat m-am obişnuit cu situaţia.
Scurgerea nu s-a produs, dar au apărut cititori — inteligenţi, sinceri, serioşi. Povestirea mea a fost apreciată imediat ca epocală — pen-tru ei, pentru literatura sovietică şi pentru ţară. Autorul care, la drept vorbind, în sinea lui aşa şi gîndea

despre sine — cum era să nu se înmoaie? S-a creat un mic anturaj, în care se citeau şi se discutau una după alta scrierile mele. Soţia lui Kamenomostski, fostă, după cum s-a aflat, actriţă la Malîi teatr, a chemat pe cineva de acolo. Eu citisem în apartamentul lor Lumînare în vînt, ce-i drept, nu cu mare succes. Însăşi hotărîrea mea de a-l oferi pe Denisovici spre publi-care în Novîi mir se maturizase în mine datorită nu numai impulsului dat de congresul al XXII-lea, ci şi succesului neaşteptat pe care a-ceastă povestire îl repurtase cu un an mai devreme în cercul restrîns al prietenilor familiei Teus. Acest microsucces mi-a dat certitudinea că nuvela va fi acceptată de cei care n-au fost deţinuţi. (Alte divizări, curente mai mărunte în societatea cultivată, eu încă nu presupu-neam că ar exista, nu concepeam.)

Asa s-a şi creat atunci la Moscova singurul grupuleţ de cititori, apro-piat mie. Şi cînd peste un an m-am afirmat în Novîi mir şi n-am mai fost o oarecare pietricică rotundă în prundiş, unul dintre milioanele de foşti deţinuţi — mi-am adus (în picup) de la Riazan la familia Te-us al doilea (primul era deja la Kobozev) set de texte dactilografiate şi fotocopiate. (Pentru fiecare text aveam fotocopie executată de mi-ne însumi, pregătită pentru a fi expediată peste graniţă sub pseudo-nimul Stepan Hlînov şi retuşată în locurile prea autobiografice, care ar fi putut să mă dea de gol. Dar prietenia cu Novîi mir mi s-a oferit din plin şi mi-a redirecţionat toate planurile.

Dacă toate acestea se păstrau la Teus, era firesc şi să-i permit să le citească pe toate la rînd. Un entuziasm asemănător celui stîrnit de Ivan Denisovici i-a produs Ştiu tancurile adevărul. Pornind de la Captivii, el îmi făcea consideraţii şi observaţii cum că din negarea bolşevismului nu se poate simpatiza în nici un caz cu mişcarea Albi-lor din războiul civil. În război, chipurile, poporul ar fi fost, stihinic şi unanim, alături de Roşii şi nu întîmplător băieţi de nouăsprezece ani erau promovaţi în posturi de comandanţi de regiment. (Tot aşa con-sidera că dreptul colhoznic asupra pămîntului este o performanţă categorică în utilizarea pămîntului. Mari speranţe îşi punea în vari-anta iugoslavă a socialismului. Toate acestea rămăseseră în el. În-cărcătura conceptuală a vieţii pe care o trăise, se sedimentase în el.)

Veniamin Lvovici, ieşit de curînd la pensie, trupeşte mai

bolea din cînd în cînd, dar intelectualiceşte era plin de vigoare (cunoscuta re-marcă sovietică: la pensie ori mori, dacă deja te-ai transformat în- tr-un automat care munceşte, ori înfloreşti, dacă ţi-ai păstrat cele omeneşti). De-acuma, principala lui preocupare era antropozofia, ci-tea una după alta cărţile lui Rudolf Steiner, întocmea conspecte ale manuscriselor antropozofice ale acestuia şi ale altora (si foarte stă-ruitor încerca să mă atragă şi pe mine, dar n-a reuşit). Antropozofia îi dădea o înaltă viziune generală şi permitea aplicaţii speciale — şi iată, după ce niciodată nu se intereşase de teoria literaturii şi de pro-funzimile limbii ruse, el se ocupa acum cu studierea limbii lui Ivan Denisovici — şi analiza, într-o abordare proaspătă şi sensibilă, sono-ritatea cuvintelor şi multitudinea de straturi a semnificaţiei lor. Această lucrare, încredinţată de el samizdatului, era citită cu plăce-re. El însuşi, din proprie iniţiativă, a purces aproape imediat la al doi-lea articol: „Soljenitîn şi misiunea spirituală a scriitorului". În acest ar-ticol, el arunca o privire asupra epocii staliniste, încadrată în tabloul general al istoriei universale. Fiind cît p-aci să-i spună pe nume an-tropozofiei („nou-născuta ştiinţă a spiritului", „indicaţii din ştiinţa spiritului"), el, expunîndu-i ideile esenţiale, întredeschidea o fereas-tră spre sine însuşi. Ce-i drept, politiceşte era prudent, niciodată n-a folosit cuvinte precum: „socialism, leninism, comunism, putere sovie-tică". (De altfel, aici, probabil, nici nu era vorba de prudenţă, ci de rămăşiţe ale anterioarelor lui convingeri ortodoxiste, fiindcă el era sin-cer cînd rostea sintagme şi fraze precum nocivitatea micii proprietăţi în agricultură, „crimele comise de Biserică de-a lungul istoriei", „că-lăii albgardişti ţarişti", cultul conducătorilor revoluţiei, „din cele spuse nu rezultă deloc că toată cauza revoluţiei a fost falsă şi vicioasă din capul locului... Revoluţia s-a produs şi, prin urmare, a fost un act ne-cesar al istoriei, o faptă a unor forţe spirituale superioare"...) Apărînd povestirea mea de atacurile deja declanşate atunci de către oficiali-tăţi, Teus, ce-i drept, găsea în Suhov „o slabă dezvoltare a gîndirii şi o personală libertate morală", dar pentru Tiurin trecea cu rea-voinţă. Dar citind în acest timp deja multe lucrări de-ale mele pe care nimeni nu le citise, şi avîndu-le în faţa ochilor, V.L. nu putea să se abţină de la a face aluzii la faptul că în anii activităţii mele literare clandestine scrisesem „probabil şi alte lucruri, încă necunoscute nouă"; şi deja fără nici o

fereală cita în articol bucăţi întregi din poemul meu despre viaţa de lagăr, nepublicat nici pînă azi, nemaicitit de nimeni, şi multe fragmente din scrisorile primite de mine de la cititori. Toate acestea alcătuiau o parte importantă a articolului şi cu atît mai mult atrăgeau privirile KGB care-şi putea spune: autorul este, fără îndoială, foarte apropiat lui Soljenitîn. Însă aceste articole, această orientare a mun-cii lui constituiau acum pentru Teus obiectul de interes al vieţii lui — şi ce inimă trebuia să ai ca să-i interzici aceste lucruri? Dar cît de nebun să fiu eu ca după toate acestea să mai pot lăsa în păstrarea lui manuscrise de-ale mele? O asemenea greşeală nu mi se poate ierta. Custodelui unor manuscrise secrete nu i se potriveşte nicicum rolul de recenzent public al acestora. Bine ar fi fost ca articolul, o da-tă scris, să fie ţinut secret. Dar avînd ceva important din punct de ve-dere spiritual, V.L. nu putea să reziste dorinţei arzătoare de a-i îm-părtăşi cuiva ideile lui pe tema în discuţie. Şi acest al doilea articol V.L. a început să-l dea spre citire — deocamdată, se pare, numai unor „aleşi". Dar, în mod irezistibil şi stihinic, articolul şi aşa a înce-put să iasă la suprafaţă, numai că sub pseudonimul „Blagov". Aflîndu-mă la Moscova, eu, încărcat cu sacoşe grele cu alimente, fă-ceam, acum de fiecare dată, un lung ocol ca să ajung pe Mîtnaia la Teuşi, unde nu era nevoie să mă ascund, să mă prefac, ci unde era atîta caldă cordialitate şi unde puteam să povestesc absolut deschis despre întîmplările mele şi să mă sfătuiesc. Mă ataşasem de ei. Erau ascultători excelenţi, în special Suzanna Lazarevna cu talentul ei de a se apropia de oameni şi de a-i înţelege. Ea era dintre acele femei care se caracterizează prin aceea că oricare dintre ele, singu-ră într-o companie, este suficientă ca să-ţi stîrnească pofta de a po-vesti. Astfel, ei au fost primii către care mi-am descărcat sufletul la Moscova, primii cărora le-am povestit toate peripeţiile mele cu Novîi mir şi altele. Era ca şi cum asupra Teuşilor ar fi trecut tradiţia priete-niei şi a convorbirilor sincere pe care, deportat, o legasem cu Zubo-vii. Teuşii îmi deveniseră aşa de apropiaţi, încît în 1964, cînd familia mi s-a destrămat din nou, ei au fost oamenii de încredere şi ai soţiei mele şi ai mei, mediatori şi împăciuitori. (Atunci fisura s-a încleiat pentru încă şase ani de chin.)

Dar caracterul strîns al relaţiilor noastre V.L. îl înţelegea ca pe o ma-re libertate în a dispune de manuscrisele mele

nepublicate, în a le da să fie citite de rudele şi persoanele apropiate, printre care şi de tînărul său prieten şi discipol în antropozofie, Ilia Zilberberg, lucru de care eu de asemenea nu ştiam. Se repeta acelaşi procedeu ca şi cu Kamenomostski în prima perioadă după ce facuserăm cunoştinţă, în iunie 1964. Veniamin Lvovici, fără să mă prevină, fără să-mi ceară acordul, i-a chemat pe soţii Zilberberg să vină pentru a face cunoş-tinţă cu mine în apartamentul familiei Stein, unde eu trebuia să mă întîlnesc cu el, şi i-a prezentat ca pe rude ale sale.

În acei ani în care-mi ţineam manuscrisele la Teuşi şi le povesteam cu de-amănunrul despre toate cele (le desenam uneori şi discuţia mea cu Diomicev şi rîdeam de el; cred că tocmai de aici i-a parvenit lui Diomicev la CC banda magnetică imprimată cu povestirea mea), ei locuiau într-o cameră, într-un apartament la comun, or dincolo de peretele subţire era un individ pensionat din Ministerul de Interne! E prost ca noaptea, mă asigurau ei în legătură cu acest individ, şi are o fiică adultă care e la fel ca el. Tot ce e posibil, îmi spuneam eu, şi aşa şi era, dar totuşi Interne! Pe mine, fost deţinut, cum de mă pără-sise vigilenţa? Şi aşa de categoric! Ce-i drept, pe atunci la Moscova încă nu-şi punea nimeni problema interceptării convorbirilor, încă nu exista acest concept de „microfon în tavan", în privinţa aceasta ni-meni nu avea temeri serioase. Dar... o simplă spargere a ialei şi o simplă percheziţie în absenţa stăpînilor!... Nici nu pricepe individul despre ce e vorba... vor şti ele Organele să-l lămurească, atunci cînd filajul va duce la acest apartament. Acum mă mir: cît de mult îmi pierdusem simţul obişnuit al prudenţei chiar cu Teuşii, cum am putut să-mi ţin comoara la ei — mai mult de trei ani! Şi în condiţiile în care locuinţa lor era aşa de nesigură şi de neîncăpătoare — da, i-am împovărat destul de mult.

Imprudent era V.L. şi cu convorbirile telefonice (ca, de altfel, şi mulţi dintre noi, atîta timp cît n-am simţit foarte clar pericolul — dar chiar şi în staţiunea climaterică Druskeniki le povestea unor oameni cu to-tul străini, unor cunoştinţe întîmplătoare, despre prietenia lui cu mine — nu ştiu dacă nu le-a spus şi ceva despre nişte scrieri încă nepu-blicate. În acest timp, un exemplar al celui de-al doilea articol al lui a plecat, numai că fără ştirea cui trebuia, dar se afla în mod precis la CC.

După ce am aflat despre aceasta — V.L. îmi spusese chiar

atunci şi eu luasem ca pe semnalul unui pericol extrem — la începutul lui iu-nie 1965, mi-am luat lucrurile pe la Teus, am reuşit să mă căruţez cu picupul la Anicikovi, noii mei prieteni (schiţa 6). Aşadar, trecînd prin faza obişnuitului mers pe frînghie, fiind ţintă a tuturor ochilor şi ure-chilor KGB — totul s-ar fi terminat cu bine? — da, totul s-ar fi termi-nat cu bine pentru lucrurile mele, dacă la transferul lor am fi verificat rafturile din dulapul lui V.L. pentru ca să nu rămînă, din neatenţie, ceva pe-acolo. Sau dacă V.L. ar fi îndeplinit cu stricteţe condiţia pe care o convenisem cu el: din manuscrisele mele, pe care el în per-manenţă le scotea din picup ca să le recitească şi să le recenzeze, să nu ia decît unul şi, după ce l-a folosit, să-l pună necondiţionat îna-poi. Dar, dezordonat de felul lui, V.L. luase, se vede treaba, aproape vreo zece dintre manuscrisele mele, le scosese din picup, nu-l mai pusese pe nici unul înapoi şi, în general, uitase de ele. Eu am luat picupul, dar au rămas acolo piesele cele mai incriminatoare: Ban-chetul învingătorilor, versurile despre lagăr, Republica muncii, ciorne de neînlocuit şi altele!

Dar şi aceasta încă s-ar mai fi putut repara: cîteva zile mai tîrziu, in-tenţionînd să plece — era vară — într-o excursie, V.L. a dat peste periculoasele mele lucrări. El, printr-o telegramă, încă mai putea să mă cheme de la Riazan. Totul s-ar fi putut repara dacă V.L. ar fi fost pe deplin conştient de realitate şi ar fi înteles toată primejdia care mă pîndea. Dar, cu totul imprudent, chiar imprudent, el mi-a băgat toate secretele într-un pacheţel şi, fără să aibă dreptul de a face chestia asta, fără ştirea mea, le-a dat să stea peste vară la Zilber-berg, cu care legătura lui Teus era atît de în văzul lumii, încît la fel de bine putea să le lase în continuare în apartamentul lui. (Din lista materialelor luate se vede că, pe lîngă acel pachet, era acolo şi un paragraf pe care V.L. îl copiase în mod samavolnic din Arhipeleag. Cu zece ani înainte de publicarea acestuia!)

Dar ce să-i faci! Faptul acesta i se părea atît de neimportant, încît atunci cînd la sfîrşitul verii am fost la ei şi apoi, din prostie, am adus de la Novîi mir tot la bieţii de ei geamantanul cu Primul cerc, — V.L. nici nu şi-a mai amintit, nu mi-a mai spus că dăduse peste aceste piese şi le încredintase lui Zilberberg!

Zilberberg a avut un concediu mai lung şi a lipsit deci mai mult decît Teus — şi kaghebistii l-au aşteptat să se întoarcă.

S-a întors — şi în seara de 11 septembrie, ei au descins şi la Teus, şi la Zilberberg.
Kaghebistii au confiscat Banchetul şi versurile despre lagăr. A fost lovitura cea mai cumplită din cei — acum deja împliniţi — douăzeci şi cinci de ani ai mei de activitate literară conspirativă. S-au ales pra-ful şi pulberea de eforturile neîntrerupte, depuse timp de optspreze-ce ani. Dar cel mai devastator era faptul că aceasta mi se întîmpla într-un moment foarte delicat! Tot viitorul Arhipeleag nu-l aveam de-cît ca pe o lucrare ce încă nu depăşise faza de început. Şi erau şi cele două sute şi ceva de mărturii ale unor foşti deţinuţi, mărturii ca-re încă nu-si găsiseră un loc. Şi toate acestea vor pieri acum? Şi nu vor mai fi făcute cunoscute niciodată de nimeni? Şi niciodată aceste voci de dincolo de mormînt nu se vor face auzite?
Imediat a trebuit să ard şi materialele rămase la Riazan, or acolo e-rau şi lucruri de neînlocuit, pierdute acum pentru totdeauna.
Eram aşa de supărat şi de distrus! Din neglijenţă şi din indolenţă, V.L. rupsese un fir urzit cu multă răbdare, pe care eu îl împletisem din lumina crepusculară a celulei, prin gropi, mutări dintr-un lagăr într-altul, puşcării, deportări, sederi ilegale la Torfoprodukt şi la Ria-zan — îl rupsese şi nici nu înţelegea ce făcuse — şi-mi propunea numaidecît o susţinută colaborare pe mai departe.
Dar KGB lăsa impresia că nu-l căuta decît pe „Blagov", autorul ace-lui articol. Acum erau chemaţi la interogatoriu şi Teus, şi Zilberberg. Primele convocări la Lubianka nu sînt uşoare; desigur acest lucru era pentru ei un şoc. Dar acel articol nu mirosea a pîrnaie. Iar Bala-urul, nu ştiu de ce, încă nu se hotărîse să mă frece cu şmirghel. A greşit şi KGB părea să nu fi observat Banchetul meu. Deocamdată. (Peste cîteva luni s-a pus maşinăria în miscare.) Pînă la urmă însă ancheta în cazul articolului lui Blagov a fost suspendată, dosarul lor clasat.
Dar propriile mele greşseli mă ardeau la ficaţi: cum de putusem să nu fiu ferm în salvarea cauzei mele, mai din vreme! Mi-era greu să mă mai văd cu V.L. M-am rupt de Teuşi pentru mult timp.
Au trebuit să treacă ani şi să se cicatrizeze rana, să se îndrepte lu-crurile — să nu pier, ba chiar dimpotrivă, să ies învingător—pentru ca această amărăciune să-mi treacă şi să devină posibilă reînnoda-rea legăturilor.

În 1970 am început să mă întîlnesc din nou cu Teuşii, deşi fără căldura de altădată, îmbătrîniseră, erau bolnavi, inspirau compa-siune. Prin aceasta, nu cu mai puţină mărinimie a încercat Suzanna Lazarevna s-o ajute şi s-o liniştească pe soţia mea în momentul rup-
turii noastre familiale definitive. A găsit pentru acest demers resurse sufleteşti. Veniamin Lvovici avea tot mai des probleme cu sănătatea şi pierderi de memorie. Se grăbea să-şi termine lucrarea în care in-vestise mulţi ani şi în care studia destinele evreimii, lucrare superi-oară în concepţie, cu multe idei importante. Eu am citit-o cu interes şi cu folos. Neavînd canalele lui, V.L. mă rugase să-i fac o fotocopie şi să i-o trimit lui Zilberberg, între timp emigrat în Occident — cu indi-caţia „să fie publicată fără nici o modificare, corectare, abreviere". M-am conformat şi am trimis-o. Dar nu se ştie de ce n-a urmat nici un răspuns, mi-am zis că fotocopia n-a ajuns la destinatar (în reali-tate a ajuns). În 1972 am pregătit un al doilea exemplar al ei. L-am expediat. Dar Zilberberg nu s-a grăbit să răspundă nici pînă în ziua de azi.*

Relaţiile mele cu Teuşii au fost, în ultimii ani, bune, desi prietenia noastră de altădată nu s-a mai refăcut, în mai 1973, Veniamin Lvovici a decedat.

* În 1976, Zilberberg a editat la Londra o carte care pe mine m-a uimit foarte mult: Discuţie necesară cu Soljenitîn, titlul avînd aerul unei emanaţii a comitetului de partid. Z. îmi reproşează că eu ştiam că arhiva mea era la el. Pasămite, în timpul singurei mele întîlniri cu el (cu Z.) „V.L. începuse pe un ton calm să ne spună ceva şi eu (Z.) am auzit cum el (V.L.) a spus «la el», arătînd cu mîna spre mine (Z.), iar dumneata (Soljenitîn) ai dat aprobator din cap". Toată chestia asta este o invenţie mai tîrzie a lui Zilberberg însuşi: el, din neatenţie (n-aş vrea să spun că în mod premeditat), întîlnirea o postdatează din 23 iunie 1964 (mi-amintesc precis pentru că a fost în ajunul plecării mele în Estonia, unde urma să lucrez în timpul verii) în iunie 1965. A doua eroare pe care el o face aici este următoarea: în 1965 i s-a încredinţat nu „arhiva" mea, păstrată normal şi iată, la nevoie, transmisibilă, ci fragmente întîmplătoare ale ei, pe care Teus uitase să mi le restituie şi numai de aceea i le-a pasat lui Zilberberg. Şi pe aceste două erori, Zilberberg construieşte multe dintre acuzaţiile lui, în special morale, către care are o uşoară înclinaţie. După părerea lui, evenimentul central a fost ancheta în cazul articolului lui „Blagov" (de altfel — „tratamentul pe care ni l-au aplicat nu amintea de anchetatorii stalinişti", „nici unul dintre ei nu a fost prea antipatic"). Şi, care va să zică, el a fost uluit de faptul că eu nu „am dat fuga" imediat la ei să ne sfătuim „ce şi cum vom face mai departe". De altminteri, Zilberberg atunci „nu căuta şi nu putea să-şi dea seama de adevăratul scop al percheziţiei". (Dintr-un motiv de neînţeles, Zilberberg a omis să menţioneze în procesul-

verbal publicat al percheziţiei numele kaghebistilor, păcat.) Dar de-abia acum, din cartea lui Zilberberg, aflu despre nişte vizite suspecte pe care persoane cu misiune specială i le făceau lui Teus mai înainte, la începutul lui 1965, ba pentru „lecţii de matematică", ba pentru „o traducere tehnică". Şi chiar despre o înregistrare a unei discuţii libere pe care Teus şi Zilberberg o avuseseră afară, înregistrare de mai multe ore făcută pe bandă de magnetofon — niciodată V.L. nu m-a prevenit în legătură cu acest episod şi deci nici eu n-am devenit mai atent. Greşeşte Zilberberg şi atunci cînd afirmă că la Secretariatul Uniunii Scriitorilor, în 1967, eu aş fi fost primul care a rostit în public numele lui Teus. Realitatea este următoarea: am rostit acest nume şi pentru că pînă atunci vorbitorii

4 Estonienii

În Ivan Denisovici am afirmat, prin eroul meu, că printre estonieni nu am întîlnit oameni răi. Afirmaţie, desigur, exagerată, pentru că şi unii dintre ai lor au contribuit la aruncarea şi menţinerea Estoniei în bra-ţele comunismului. Unii dintre ai lor au fost şi în Comisia Extraordi-nară de la începuturile regimului sovietic, după cum au fost şi ase-menea estonieni care au ajutat la înfrîngerea albilor la Livni în 1919 (ce-or fi căutat ei acolo?) — dar această împrejurare nu-mi toceşte sentimentul de om de lagăr care-mi spune că toţi estonienii pe care i-am văzut sînt oameni cumsecade, cinstiţi, liniştiţi. (Dacă ludenici, în 1919, ar fi avut curajul să le spună: „sînteti independenţi!" — nu i-ar

tribunelor făcuseră gargară cu el deja de multe ori, şi faptul că am asociat în public numele noastre a întărit poziţia lui Teus. Dar cartea depăşeşte cu mult cadrul acestor erori, ea transformîndu-se într-o filipică împotriva mea. Luînd faţă de mine o atitudine profesorală, în urma unui episod de cincisprezece mi-nute în care mi-a fost băgat pe gît, el produce o sută cincizeci de pagini de amintiri şi lămuriri, cu referire la „cunostinţe" apropiate pe care nu le numeşte, persoane din pla-nul al treilea şi al patrulea, care toate „spuneau" nu ştiu ce nu ştiu cui. Zilberberg, cu permanenta lui lipsă de tact, cu aerele lui de superioritate, dă lecţii. Cu aplomb îmi face multă morală (ca toţi oponenţii laşi, ne-omiţînd să lovească în mine pentru decla-raţiile de căinţă şi mărturisirile pe care le-am făcut public), şi iată: chiar vrea să-mi dea ajutor spiritual ca să-mi dobîndesc armonia interioară. Mie, fost deţinut suferind de deformarea iremediabilă pe care mi-a provocat-o Gulagul (poziţie şi a lui V. Laksin), îmi dă lecţii despre legile comportamentului moral într-o societate normală (sovietică). Împotriva puterii sovietice, eu foloseam, chipurile, metode „inferioare", pe cînd ar fi trebuit să le folosesc pe unele dintre cele „superioare". „În viaţa literar-socială, eu am intrat", după părerea lui, „pe baza unei minciuni intrinsece" (împotriva PCUS) — şi ea „transpare ca nişte pete de rugină în însemnările mele autobiografice şi în multe ma-nifestări publice de-ale mele, şi a pătruns şi în operele mele artistice". (Iar în manifes-tările mele publice, el constată „aberaţia vizuală atît de caracteristică" mie.) Comportarea mea în lupta corp la corp cu Puterea

este „faptă de om sovietic". Cum am putut eu să mă umilesc prezentînd o informaţie despre reabilitare (cînd pe mine mă declaraseră ghestapovist)? Atunci de ce m-am recunoscut autor al Banchetului (şi apoi nu destăinui că acesta este prea autobiografic),.. .„tărăboiul în jurul Banchetului". Viţelul el deja l-a citit, a înţeles, în sfîrşit, ce rană dureroasă a fost pentru mine dezas-trul din 1965, ce restanţă pe viaţă a însemnat pentru mine proiectul Arhipeleagului ne-dus la bun sfîrşit şi al istoriei anului 1917 — dar de ce, mă întreabă el, n-am studiat cu ei tactica anchetei în cazul articolului lui Teus? Dacă Zilberberg a înţeles atît de puţin şi mărimea poverii mele de-atunci, şi dimensiunea sarcinii — ce răspuns puteam să-i mai dau? Pe fiecare poet, şi nu numai o dată în viaţă, trebuie să-l atingă o copită de măgar. Este adevărat că nu i-am răspuns atunci: răspunsul i-l dau numai aici, în con-textul relatării despre toţi Invizibilii.

Dar mai bine ar fi dacă ar explica de ce nu a publicat, de ce a tăinuit, de ce a dat deo-parte lucrarea pe care a primit-o de la Teus. Altminteri, despre prietenia lui cu acesta se exprimă astfel: „cel mai mare dar al destinului", „s-a revărsat asupra mea sub for-ma unui har", „afinitate sufletească". Murind V.L., mai mărturiseşte el, „pentru mine începe o nouă etapă a vieţii". Dar de ce o fi decretat el că tocmai cartea învăţătorului său nu trebuie să vadă lumina tiparului? (Adnotare din 1986.)

fi eliberat ei lui, poate, şi Petrogradul?)

Sentimentul acesta s-a născut din vinovăţia noastră a tuturora faţă de ei, din familiarizarea cu aceste sute şi sute de necunoscuţi mie, vorbitori ai unei limbi necunoscute. Dintre ei, numai unul mi-a fost apropiat, unul ca un punct luminos în fruntea acestei serii — tova-răşul meu de celulă de la Lubianka, Arnhold Suzi, de atunci dispărut, pierdut, se părea, pentru totdeauna (nu mi-a parvenit decît un zvon cum că ar fi invalid în secţia Spasski a Steplagului). Apoi pe la Eki-bastuz a trecut meteoric eroicul şi pitorescul Georg Tenno. Dar el era un estonian petersburghez, complet rusificat, ofiţer de marină sovietic. (Despre amîndoi — multe în Arhipeleag.)

Cînd Ivan Denisovici a apărut în Novîi mir şi eu şedeam ca un po-pîndău la hotel „Moscova", pe fostul Ohotnii Riad, Tenno, printre pri-mii, m-a sunat şi a venit imediat la mine. În lagăr nu ne cunoscuse-răm de-aproape, dar apoi, trecuţi prin proba tuturor celor întîmplate, ne-am împrietenit instantaneu. Atlet şi gimnast, el se ocupa acum cu popularizarea „culturismului" (cuvînt greoi pentru dezvoltarea corpu-lui uman), preda, ţinea prelegeri. Dar şi în aceasta el era cel dina-inte: dacă nu putem să ne eliberăm de cătuşele noastre, arunci cel puţin să ne pregătim trupul pentru saltul viitor. Toţi prietenii lui apro-piaţi erau numai foşti deţinuţi (el este cel care mi-a făcut cunoştinţă cu Aleksandr Dolgan, pentru care era exemplu de conduită în lagăr şi în viaţă). şi soţia lui, Natasa Tenno,

inghermanlandeză din Peters-burg, cîndva o femeie fragilă, cu părul de culoarea inului, era şi ea acum o fostă deţinută, trecută prin multe încercări, şi ea, ca şi soţul, cu zece ani de privare de libertate executaţi. Profesa aceeaşi filozo-fie ca noi toţi: eterne sînt lagărul, închisoarea, lupta, călăii comunişti, iar viaţa în libertate este o ciudăţenie vremelnică. (Scriind în Arhipe-leag despre soţii Tenno în libertate, am arătat că ei nu se puteau stabili în nici un loc, peregrinau: „locuim cînd într-o zonă, cînd într-al-ta" — spuneau ei.) Astfel, dintr-o dată, ne-am împrietenit prin spirit. Nu a fost nevoie de muncă de lămurire cu nimeni. Şi eram gata să facem front comun în faţa primului pericol care s-ar fi ivit.

Din afluenţa de scrisori de după Denisovici am pescuit o dată şi scri-soarea de suflet a lui Arnhold Suzi: toată familia lui fusese deportată în Siberia. Numai recent li se permisese, se vede treaba, să se în-toarcă, dar fără dreptul de a locui în oraş. Se opriseră undeva într-un cătun, lîngă Tartu. Soţia i-a murit de cancer.

În vara lui 1963 ne-am văzut la Tartu — minunat orăsel medieval, u-niversitar, cu numeroase inscripţii latineşti, cu un munte-parc la mij-loc. Tot aşa de severă şi clară era privirea lui Arnhold luhanovici, ca odinioară la Lubianka, prin aceiasi severi ochelari cu ramă de baga, dar îşi pierduse vigoarea fizică, declin la care se adăuga căruntеţea părului şi a mustăţilor. Soţia îi murise deja. Din cătun a venit singur la întîlnire. Arno, fiul său, o ducea greu la Tartu, neavînd locuinţă, iar fiica Heli, venită de la Tallin şi profitînd de neatenţia autorităţilor, ob-ţinuse cumva aprobarea de a locui şi ea acolo. Despre aceşti copii — acum Amo era căsătorit, iar Heli avea un băieţel — ascultasem cîndva o poveste în celula de la Lubianka. Lipsea numai fratele lor mai mare, Heino: plecase cu nemţii, iar acum trăia în Statele Unite. Şi familia lui Suzi, nearanjată, dispersată, era încă una dintre cele fericite. Unora, asociaţi cu el în jurul ineficientei „cauze" a creării u-nei Estonii independente, nici acum, după douăzeci de ani, nu li se permitea să se întoarcă în patrie. Iar multe familii deportate rămî-neau încă în Siberia. Şi în mijlocul acestui popor, în mijlocul acestei ţărişoare, a fost aruncată ca o scînteie traducerea lui Denisovici, pri-ma traducere în URSS, editată în cel mai ieftin tiraj de masă. Mi-a rămas în minte un calcul: o carte la patru-cinci familii, deci incompa-rabil

mai mult decît pentru cititorii de limbă rusă. Cartea aceasta, au citit-o în Estonia aproape toţi — şi acum eram înconjurat aici de o at-mosferă familială, de o cordialitate totală, cum nu mai întîlnisem ni-ciodată în lumea sovietică. Datorită şi faptului că atunci în Estonia spiritul sovietic era slab, te simţeai în ţara aceasta mai acasă ca ori-unde. (În partea rusească a Uniunii, acel spirit încă asteaptă să se primenească.) Şi mi-am dat seama că nu pot să plec de aici cu una cu două şi pentru totdeauna.

Şi deja în vara următoare, în 1964, dobîndind un „Moskvici" şi um-plîndu-l pînă la refuz, m-am dus cu soţia în Estonia ca să lucrez aco-lo în timpul verii. S-a întîmplat că noua mea colaboratoare activă, E.D. Voronianskaia, din Leningrad, îşi petrecea verile tot în Estonia, şi deja i se închinase un loc într-un cătun de lîngă Vîra, într-o minu-nată zonă cu lacuri. Acolo ne-am pus la lucru cele trei perechi de mîini. În cătun femeile dactilografiau cu schimbul varianta Cercului-87, mai urzicătoare în multe detalii ale ei. Iar eu locuiam ceva mai încolo, pe un deluşor împădurit cu pini, unde pentru lucru aveam o masă cu picioarele împlîntate în pămînt. Pentru acces era o potecă bătătorită, iar în caz de ploaie te adăposteai într-un cort. Prin nişte crînguri liniştite puteai ajunge la un lac misterios. Pentru prima dată în viaţa mea am petrecut o vară — nu cu tracasări, cu regim de con-cediu, cu constrîngerea unor trambalări grăbite, ci una cu porţile larg deschise pentru lucru. Şi ea, acea vară, a rămas legată de Estonia, ţară care mi-a devenit şi mai dragă. Pregăteam textul Cercului şi în plus orînduiam, combinam din frînturi şi micul meu Arhipeleag ante-rior şi noile materiale despre lagăr, relatările martorilor. Şi aici, pe dîmbul de lîngă Vîra, s-a născut forma definitivă a Arhipeleagului mare şi s-a cristalizat pentru mine o metodă nouă de asamblare ar-monioasă a unor materiale acumulate haotic.

Mă simţeam aşa de bine în Estonia încît mă preocupa în continuare ideea de a-mi aranja aici, pentru orice eventualitate, un loc foarte secret, nu oriunde, ci la ai mei. Raţiunea cu prudenţa ei şi inima-prooroacă îmi dădeau ghes să-mi pregătesc o ascunzătoare. În Uniunea Sovietică, slujbaşul statului nu poate să plece într-un loc ştiut numai de el, dar eu acum — cu dispensă de la scriitori, eliberat de obligaţiile faţă de şcoală—pot! Şi ne-am dus să ne vedem priete-nii şi în acelaşi timp să cunoaştem locurile.

Cătunul în care locuia familia Suzi la întoarcerea din deportare se numea Haava, era nu departe de Tartu. Ei locuiau de fapt într-o ca-să ce aparţinea Martei Martînovna Port, văduva unui savant biolog. Lată-n umeri, această femeie, cu faţa lată ce exprima hotărîre, se re-marca prin tăria şi puritatea caracterului. Activitatea răposatului ei soţ se caracterizase prin loialitate şi apolitism. În acelaşi spirit cres-cuseră şi fiii ei, acum oameni cu cariere strălucite (unul era arhitect-şef al oraşului Tallin). Familia lor o ducea bine sub Soviete, aşa că Martei Port, călăuzită de sentimentul matern şi de instinctul de auto-conservare personală, i-ar fi fost mai simplu să nu sprijine nişte ile-galişti. Dar ea a adăpostit o familie căzută în dizgraţie precum cea a lui Suzi, adăpostise şi alţi estonieni pe care-i ruinase deportarea, iar acum fără pic de şovăire îmi propune pe loc să vin în secret la Haa-va şi să lucrez aici cît poftesc. Foarte bine era aici: patru camere spaţioase şi înalte, cu ferestre uriaşe, cu sobe vechi, cu rezervă de lemne. Puteai să-ţi imaginezi ce plăcut trebuie să fie iarna aici... Iar vara — şi pîrîiaşul de alături şi păduricea. Îi mulţumisem, dar am lă-sat totul pentru mai tîrziu şi, pregătindu-mă să plec şi eu însumi ne-crezînd că va trebui să mă folosesc vreodată de această ofertă, nu îmi dădeam seama cît de curînd se va pune problema.

După aceea ne-am dus la Piarna. Acolo Tenno şi soţia erau oaspeţi ai lui Lembit Aasalo — şi acesta fost deţinut, un tînăr care se împri-etenise cu Tenno în lagărul disciplinar siberian Andziuba din perioa-da deja post-stalinistă. Era lagărul în care autorităţile trimiteau ele-mentele cele mai incorigibile. Lembit primise acest nume în cinstea unui erou al eposului estonian şi, cred, pe merit. În acel an, el, pro-babil, încă nu împlinise treizeci de ani, dar era uimitor prin aliajul de experienţă de lagăr, absolută stăpînire de sine, excelentă pricepere în ale politicii, dragoste de Estonia şi năzuinţă fierbinte spre restabi-lirea vieţii fireşti şi a istoriei acestei ţări, precum şi remarcabila capa-citate de muncă. Era pedolog şi, după ce şi-a luat diploma în aceas-tă profesie, a început un curs de istorie la Universitatea din Tartu, dar fără să întrerupă activitatea care-i asigura existenţa. Şi cu toate acestea, locuind în oraş, susţinea cu propriile lui forţe gospodăria ce-i revenise ca moştenire la Rae, la optzeci de kilometri de oraş. Îl durea inima văzînd cum moare Estonia cătunelor şi cum tineretul pleacă la oraş. În timpul „liber" îşi completa biblioteca. Noaptea citea.

Întruchipa concret idealul intelectualului care lucrează cu pământul. Era şi viguros trupeşte, şi inteligent, şi bine făcut — şi toate aceste calităţi trecuseră prin proba dură a lagărului, unde fuse-se aruncat de pe cînd era un băieţandru. Eram convins că el va fi unul dintre cetăţenii de frunte ai viitoarei Estonii independente. Numai, Doamne fereste, de nu l-ar lua la ochi autorităţile sovietice înainte ca el să ajungă aşa de departe. Soţiei nu i-am arătat drumul spre cătunul lui. Ca să n-o împovărez cu lucruri ne care nu avea ne-voie să le ştie, i-am pus condiţia ca, în timpul călătoriei spre acea destinatie, să stea culcată pe bancheta din spate şi să nu privească drumul. În aceeaşi vară, Lembit sosise la noi lîngă Vîra şi cinase îm-preună cu Voronianskaia, căreia i-l prezentasem sub un nume fals.
În acel adăpost de rezervă, şi mai dosnic şi mai tainic, eu aduceam a doua oară şi o masă pliantă. Această călătorie n-a fost fără peripe-ţii. Lembit cu Evi, soţia sa, şi cu un estonian, de meserie sobar, tre-buiau să meargă în cătun ca să mute o sobă. Au mers în maşina mea, Tenno fiind şi el cu noi. Eram într-o cursă veselă pe şosea, la un moment dat am cotit pe un drum noroios spre cătun. Eu n-am re-dus viteza, maşina a început să patineze, din neobişnuinţă am întîr-ziat să iau piciorul de pe acceleraţie. Şi, în maşină fiind, ne-am po-menit alunecînd de pe un povîrniş într-un mic lac, şi mai să ne du-cem la fund. S-a nimerit însă sub maşină un buştean, un copac tăiat plin de crengi, suficient ca să n-o lase să se ducă la fund, insuficient ca să-i distrugă cu totul bara de direcţie. Slavă Domnului că am scă-pat teferi! Ne-au scos cu ajutorul unui tractor, trebuia să reparăm maşina. La staţia de service, un estonian lungan, de o neglijenţă ne-estoniană, a scăpat în capul meu şi al lui Tenno o foarte grea ramă metalică de la o estacadă. Lui Georg aproape că i-a zdrobit umărul, iar mie mi-a adăugat o cicatrice la rădăcina nasului. Cu toate aces-tea i-am îndrăgit pe estonieni — pe ei nu te poţi supăra nici pentru aşa ceva.
În toamna aceea a fost răsturnat Hrusciov, iar situaţia mea s-a agra-vat. La începutul primăverii lui 1965, ne-am dus din nou în Estonia, în cătunul Martei, am zăbovit acolo zece zile, m-am adaptat locului — a fost bine. Şi aici am dactilografiat ultima variantă a Tancurilor, şi tot aici mi-am lăsat, pentru orice eventualitate, un lucru la care ţi-neam foarte mult: Maşinuţa de scris „Rena" — Rheinmetall. (Pe ea mi-am bătut singur de cîteva ori toate cărţile cele de taină, mai

strîns decît la un interval, respectînd pauzele la fiecare rînd, potrivind cu mîna mărimea intervalului. Şi, bătrînă şi ea, mă serveşte şi astăzi, în exil.)
La 13 septembrie 1965 s-a dezlănţuit furtuna asupra mea. Mi-a parvenit ştirea despre dezastrul cu arhiva de la Teus, eu avînd în timpul acesta toate materialele şi manuscrisele Arhipeleagului asu-pra mea. Totul era sub formă de petice de hîrtie şi fragmente, nefi-ind scrisă ca lumea decît Ocna. Dar la data de care vorbesc, acest estonian spate al frontului se consolidase într-atît încît nici nu m-am gîndit la o altă soluţie de salvare a comorii mele, la un alt refugiu unde să-mi fi terminat opera, dacă scăpăm — decît, fireste, la Esto-nia. Şedeam la Rojdestvo în văzul tuturor aşteptînd de la o oră la al-ta să fiu arestat sau percheziţionat, iar la Moscova, la Bolsaia Piro-govka, la Nadia Levitskaia, seara, pe întuneric, Tenno o aşteptase pe soţia mea de la care, în lift, în mare taină, a primit tot ceea ce constituia atunci Arhipeleagul. (Dacă acesta s-ar fi prăpădit, cred că pentru nimic în lume nu l-aş mai fi scris, n-aş mai fi avut răbdarea şi capacitatea de a-l reconstitui. O asemenea pierdere este o catastro-fă şi o durere fără margini. Dar în toţi aceşti ani de luptă istovitoare şi de conspiraţie, Dumnezeu m-a ajutat să nu-mi pierd munca unei perioade atît de îndelungate. Toată această operaţiune cu Tenno a fost excepţional de bine gîndită. A doua zi, el, degajat, fără urmări-tori, a plecat în Estonia, şi peste încă o zi totul a fost ascuns în că-tun, la Lembit. Iar prin Heli (reuşisem să le dau prilejul de a se cu-noaşte), Georg a anunţat că în larma aceea era posibil ca eu să vin la Marta. Şi totul era pregătit în detaliu şi mă aştepta.
Trecuse toamna neagră a lui 1965, nu mă arestaseră. În seara de 2 decembrie, după ce am plecat de la Novîi mir şi am ajuns la locuinţa din oraş a familiei Ciukovski, mi-am ras barba şi m-am urcat într-un taxi avînd la volan pe Liuşa. (Curtea lor era foarte observabilă; poate că încă de atunci, vizavi de intrarea lor principală, exista, sub masca unui punct de agitaţie, un centru operativ al KGB, şi să mă fi ajutat raderea bărbii? — dar poate că nu mă urmăriseră îndeaproape. Nici pînă în ziua de azi nu înţeleg indecizia manifestată de KGB în toam-na aceea, dar mi-o voi explica eu cîndva.) În trenul de Tallin, printre estonieni, mă străduiam să tac, cu conductorul foloseam expresii es-toniene foarte simple. Încă din lagăr îmi spuneau estonienii că se-măn cu ei, iar în călătoriile mele prin Estonia

observam de aseme-nea că lucrul acesta îmi prindea bine.
La Tartu, oraşul meu preferat, am ajuns într-o dimineaţă cu zăpadă şi chiciură, cînd vechea lui universitate era foarte împodobită şi cînd, mai ales, oraşul părea să se identifice total cu lumea de dincolo de graniţele URSS, cu Europa, şi aceasta şi datorită faptului că toţi de aici evitau să vorbească ruseşte, iar eu, în mînă cu un ghid de conversaţie amatorist, nu impuneam nimănui limba mea. Pe mine, desi-gur, mă recunoşteau după accent, dar un rus care se străduieşte să înveţe estoniana este aşa de neobişnuit încît este mereu primit cu căldură. În această zi, lăsînd geamantanele la Arno Suzi, am umblat mult prin oraş, cumpărînd în stînga şi-n dreapta alimente să-mi ajungă patru săptămîni, şi pentru prima dată în viaţă am avut senzaţia că mă aflu într-o emigraţie proteguitoare. Parcă aş fi plecat de-a bine-lea din URSS, parcă aş fi scăpat de hăituiala blestemată a KGB. Acest sentiment liniştitor m-a ajutat să mă apuc mai repede de lucru.
Tinerii Suzi se mirau de felul meu de a percepe realităţile de prin partea locului. Ei ştiau bine că aici totul este radiografiat şi că toate iscoadele sînt la fel şi că eu însumi, apariţie deosebit de singulară printre estonieni, aş putea să atrag bănuieli asupra mea şi asupra lor ca gazde ale mele (slavă Domnului — nu s-a întîmplat acest lucru, nu s-a aflat). Cu toate acestea, el nu ezita să mă adăpostească şi să mă ajute. Nu mai era nici chiar aşa de tînăr, trecuse de treizeci şi cinci de ani şi deja chelise. Petrecuse deja şapte ani de cumplită de-portare siberiană, unde avusese în grijă o bunică, o mamă şi o soră. Au urmat umilirile şi îngrădirile rezervate celor ce nu prezentau în-credere din punct de vedere politic: dificultăţi în a urma o anumită formă de învăţămînt, în a obţine aprobarea de a se stabili undeva, în a alege un loc de muncă. Toată viaţa lui n-a fost decît o luptă pentru scuturarea jugului, cum să nu cheleşti? Avea aptitudini excepţionale pentru ştiinţele economice, pentru analiză, ar fi putut fi un savant sau, în cel mai rău caz, om de afaceri şi organizator — dar a fost fericit să facă o muncă inferioară de ajutor de şef într-un oarecare birou de construcţii, pentru faptul că i s-a dat apartament într-un bloc cu multe etaje, neizolat fonic, rece, prost construit: trei cămăruţe, dintre care una era pur şi simplu o cuşcă. În asemenea condiţii locu-iau patru persoane (fiica, avînd deja trei ani, şi o fată străină, de ze-ce ani, pe care de milă o

luaseră de la ţară ca s-o crească), la care se adăuga Arnhold luhanovici. Acesta şedea o lună aici la Tartu, la fiul său, o lună la fiica sa la Tallin (unde regimul buletinelor de identitate nu-i permitea să zăbovească prea mult). Şi în aceste două ierni — cu sosirile, cu plecările, cu expediţiile mele după alimente — îi mai deranjam şi eu, uneori şi înnoptam la ei. Eu mă grăbeam tot-deauna, Arno era şi el prins totdeauna cu treburile — prilejurile de a vorbi între noi erau rare şi scurte. El făcea însă consideraţii foarte pătrunzătoare despre societatea occidentală. (Cîţiva ani mai tîrziu şi-a cumpărat o casă spaţioasă într-un cătun, răzleaţă cum sînt toate casele într-un cătun, şi ce fericit era!)
A doua zi, cînd se îngînă ziua cu noaptea, Amo m-a dus cu taxiul pînă la Haava, el întreţinîndu-se cu şoferul, eu nedeschizînd gura. Aşa am început o viaţă de om tăinuit, regim sub care am lucrat două ierni la rînd, 1965-1966 şi 1966-1967, cu adevărat absolut inacce-sibil KGB-ului şi în afara ariei de circulaţie a zvonurilor. Marta Port nu le-a spus fiilor ei, nici în anii aceia, nici mai tîrziu, că eu am locuit în cătun, în casa ei.
Ambele ierni au fost aşa de asemănătoare din punctul de vedere al modului de viaţă pe care mi l-au prilejuit, încît amănuntele mi se a-mestecă în memorie. În prima iarnă am rămas aici şaizeci şi cinci de zile, în a doua — optzeci şi una. Şi în aceste două perioade, teancul materialelor şi al primelor capitole ale Arhipeleagului s-a transformat într-o lucrare gata dactilografiată: şaptezeci de coli de autor (fără partea a şasea). Aşa ca în aceste o sută patruzeci şi şase de zile petrecute în taină n-am lucrat de cînd sînt, era ca şi cînd n-aş fi fost eu, cineva parcă mă mînase, scrisese cu mîna mea, ca şi cînd eu nu am fost decît percutantul resortului care stătuse strîns o jumătate de secol şi care acum îşi dăduse drumul. Nu citisem nimic, doar din cînd în cînd pe noapte cîte o foaie din blocnotesul cu extrase din Dai, şi fiecare cuvinţel îmi era ca o foarte dulce picătură de rouă. Radioul occidental îl ascultam numai în timp ce eram la masă, sau mă gospodăream, sau făceam focul la sobă. La şapte seara, deja frînt de oboseală, mă culcam. La ora două noaptea mă trezeam, complet refăcut, săream din pat şi la lumina intensă a becurilor în-cepeam să lucrez. Către ultima parte a intervalului matinal, la ora zece, de obicei, aveam deja realizată norma de muncă pentru o zi plină, şi imediat începeam norma a doua pe care pînă la masa de la ora şase

o îndeplineam. În a doua iarnă am răcit straşnic, am avut dureri şi frisoane. Afară erau treizeci de grade minus. Cu toate aces-tea spărgeam lemne, încălzeam soba, o parte din treburi le făceam stînd în picioare, lipindu-mă cu spinarea de soba încălzită în loc să îmi pun cataplasme cu fainâ de mustar, o altă parte — stînd lungit sub pături, Şi aşa am scris, cu treizeci şi opt de grade temperatură, singurul capitol umoristic („Foştii deţinuţi — o naţiune"). În a doua iarnă, în principal, n-am mai făcut altceva decît să dactilografiez, dar cu multe mici modificări — şi reuşeam să fac cîte o coală de autor pe zi! Un asemenea salt şi un asemenea succes au fost posibile nu-mai pentru că m-am simţit eliberat de teamă şi de constrîngeri. În alte părţi ale Uniunii aş fi trăit cu teama că vor veni şi mă vor surprin-de lucrînd la ceea ce lucram. Aici, în primele săptămîni ale primei ierni încă mai aveam o strîngere de inimă, încă nu-mi revenisem din şocul provocat de confiscarea arhivei (În greaua mea situaţie am compus atunci trei rugăciuni pe care mi le-am notat). Nu mi-am păstrat nici o legătură cu lumea exterioară. În ce priveşte cele ce se întîmplau acolo, îmi spuneam că, poate, casa mea era deja în curs de devastare — despre aceasta nu ştiam nimic precis, iar radioul atunci nu informa aşa de repede şi amănunţit despre persecuţiile din URSS. Dar tot ce se întîmpla în lumea exterioară nici nu putea să mă atingă pentru că mă aflam în afara ei şi mă identificasem cu ma-terialul meu tainic, şi singurul, şi ultimul scop al vieţii mele era acela ca din această identificare să se nască Arhipeleagul, chiar dacă ar fi fost ca de aici să mi se tragă moartea. Heli Suzi, care în timpul acela mă vizita uneori, mi-a spus că las impresia cum că nu mai aparţin de nimeni şi de nimic în această lume, că mă desprind şi merg, absolut de unul singur, nu se ştie încotro. Tocmai după asemenea cuvinte a fost nevoie să fac o călătorie prin toată Estonia pentru ca finalmente să ajung la Lembit, la Piarna — să dau o parte din manuscrise, iar o parte s-o iau. Pentru mai multă siguranţă nu ţineam totul la mine. Am călătorit cu un autobuz de noapte, timp de cîteva ore, aproape fără opriri. Lumina nu ardea în interior, toţi pasagerii moţăiau pe sca-unele rabatabile, nimeni nu vorbea, nici un radio nu se auzea. Autobuzul negru alerga, de parcă ar fi fost gol în mijlocul unui spaţiu nocturn gol, doar claxona şi, cu farurile, punea în evidenţă, în lungul şoselei, pete albe de zăpadă. Mă vedeam într-o situaţie ca

aceea în care mă văzuse Heli: un autobuz gol („peste Neva, peste Nil, peste Sena") mă ducea deodată prin toată lumea, mă ducea pe mine sin-gur prin întunericul de cărbune sau mă scotea cu totul din lume, e-ram gata pentru orice, numai să reuşesc să termin Arhipeleagul, chiar dacă, revenind în lumea exterioară, aş fi fost pus la zid. Acestea au fost săptămînile de vîrf şi ale victoriei mele, şi ale însin-gurării mele.

În realitate, eram singur, în condiţiile în care mă ajutau, mă păzeau asemenea prieteni credinciosi?...

În deportare, Heli se măritase cu un bărbat de vîrsta ei, un estonian. După ce s-a întors acasă, el a devenit un artist cunoscut. Pe ea a părăsit-o. Fiul luhan a rămas la ea. O salva minunata cunoaştere a limbii germane, pe care o preda la conservatorul din Tallin. Locuia în afara oraşului, la nişte rude, într-o vechitură de casă prin care trecea vîntul fluierînd. Apa o aducea din curte, cu găleata, pînă la etajul unu, şi tot cu găleata scotea lăturile. Soba o încălzea cu lemne. Această femeie ducea o viaţă foarte grea, dar se mîngîia cu faptul că fiul ei creştea cum numai în vis creşte un copil: harnic, ascultător, serios, la şcoală premiant, de timpuriu cîştigat la ideea naţională şi la preocuparea pentru politică, tot timpul gata să ajute. (Eu aproape că l-am împins pe el, copilul de paisprezece ani, spre fotocopiere — m-a ajutat să fac o fotocopie a Arhipeleagului, iar curînd după aceea a început să facă el singur totul.) Şi trei prietene ale Heliei—Ello, Eri-ka şi Ruti — împreună cu ea s-au angajat să-mi păstreze ciornele, copiile dactilografiate, materialele — toate acestea împreună au for-mat un fond important care undeva există şi astăzi. Separat, lucrurile cele mai importante le păstra Lembit. În a doua iarnă el a devenit student la fără frecvenţă al Universităţii din Tartu. Cînd a venit la se-siunea din iama, ne-am întîlnit în oraş, într-un loc convenit. El avea în servietă părţile lipsă ale Arhipeleagului. L-am dus să-i fac cunoş-tinţă cu Suzi-seniorul şi cu Suzi-juniorul, şi ce bucurie şi căldură ne-a cuprins, ca o flacără mîngîietoare, sufletele! În acele două ierni, Arn-hold luhanovici îşi terminase memoriile, în estoniană: viaţa elitei inte-lectuale a oraşului Tallin înaintea celui de-al doilea război mondial, în timpul războiului — între ciocanul sovietic şi cel german, slaba încercare de a forma un guvern estonian la sfîrşitul lui 1944 — şi lagăre, lagăre, lagăre. Cîte ceva din amintirile lui din lagăr mi-a în-

credinţat şi mie în Arhipeleag: erau răspunsuri la chestionarul meu, menite să astupe anumite goluri din materialul aflat la dispoziţia mea, dar, mai mult decît orice, m-a ajutat cu teribilul capitol intitulat „Copilaţii". Amo şi Heli se întreceau în a-mi povesti despre exilul lor siberian. Tatăl şi fiica reuşiseră să-mi ia din mînă şi să citească une-le capitole. Heli avea un dezvoltat simţ artistic şi-mi făcea uneori ob-servaţii interesante. Un Crăciun l-am petrecut împreună cu toată fa-milia lor (la estonieni, în jurul bradului se adună numai ai lor).

Prima mea iarnă în ascunzătoare s-a întrerupt dureros, mai devreme decît avusesem eu în vedere: o săptămînă îmi mai rămăsese de stat acolo (dar o săptămînă, cînd eşti în viteză, înseamnă foarte mult, în altă situaţie nici o lună nu-ţi ajunge să-ţi rezolvi problemele). Cînd ce văd — prin zăpada înaltă, încălţat în pantofi (încălţăminte mai adec-vată nu avea, viaţă de orăşean), înoată spre mine bietul septuage-nar Arnhold luhanovici. Telegramă pe adresa lor din Tartu. Din Ria-zan: „Vino imediat, Ada." Era clar că era de la soţie, dar de ce Ada? Asemenea apelativ nu exista la noi, de un asemenea nume nu auzi-sem niciodată, ea putea pur şi simplu să nu semneze, lucrurile tot clare erau. Dar în această „Ada" — era cumva vreo aluzie inferna-lă(1)! Acolo se pune la cale vreo ticăloşie infernală!... Ce avea ea în vedere? Ceva periculos şi presant se întîmplase, fără îndoială. Viaţa liniştită, munca făcută din pasiune — totul se risipeşte într-un ceas, ia o întorsătură bruscă. Nu mai ai parte de linişte sufletească, totuna e şi dacă nu mai lucrezi, adio manuscrise de neuitat, poate că din lu-mea exterioară n-am să mă mai întorc niciodată la voi. Încă mai tre-buie să le ascund la loc sigur. În termene neprevăzute, fără întîlniri şi călătorii stabilite acest lucru este mai greu ca orice. Care va să zică, manuscrisele rămîn deocamdată la Arno, pe la care trecusem nu o dată. Trenul de noapte pînă la Moscova. De-acolo sun imediat la Riazan, răspunsul: mai repede! Mai repede! Vino! În sfîrşit iată-mă la Riazan, iată-mă cu barba rasă, deja deconspirat, reperat: ce s-a întîmplat??? Păi nimic. Aproape din toamnă, tu nu mai locuieşti la Riazan, şi eu tot timpul singură. Pur şi simplu, nu mai puteam să aş-tept. (Dar de un an şi jumătate la noi deja totul este în destrămare, totul este pe moarte.) Şi trebuie să primim apartament în Riazan, dar sovietul orăşenesc tace... — Dar de ce „Ada"? — Păi, trebuia să mă semnez cumva, pentru

Estonia trebuia să semnez cu un nume neru-

1 În limba rusă ad înseamnă „iad", „infern". (N.t.)

sesc, şi mi-a venit în minte — Ada.

Din toamna trecută prinsese pică pe Arhipeleag: ar fi avut curajul şi să-l publice, dacă ar fi semnat alături de mine — dar dacă pentru Ar-hipeleag plec şi chiar să-l scriu acasă nu mai pot — atunci să nu mai audă de el. (Am avut ocazia să ascult înregistrarea unui interviu pe care ea, în 1974, cînd Arhipeleagul abia ieşise, l-a dat ziarului Figaro în prezenţa lui K. Semionov, delegat al APN s-o asiste în pregătirea unei cărţi împotriva mea. Ea a declarat atunci că Arhipeleagul nu es-te decît folclor de lagăr, că este o cercetare neştiintifică a unei teme înguste, speculată în Occident, şi că eu aleg numai fapte care confir-mă ideile mele preconcepute.)

Iarna următoare la Haava am trăit sufleteşte mai degajat: nu m-a mai apăsat gîndul că mă vor aresta, că-mi vor căuta si-mi vor răvăşi lucrurile ascunse. Tot mai sigure îmi păreau lucrurile din jurul meu: aceşti pereţi deja familiari, marile ferestre geruite, soba veche cu in-genioasa ei uşiţă de fontă, bufetul vechi, tabloul de grup reprezen-tînd pescari estonieni. Deja fără teamă mă avîntam pe schiuri şi în împrejurimi: vecinii ştiau că printre ei se află „un profesor din Mosco-va", un prieten de-al lor care se străduieşte să vorbească în estoni-ană. Uneori, în serile cu lună, mă plimbam pe un teren pe care-l bă-tătorisem cu umbletul meu încoace si-ncolo, deprins din vremea de-tenţiei, şi mă invada bucuria la gîndul că am o carte deja aproape gata, o carte care deja dobîndise grandoarea unui edificiu. În aceas-tă iarnă mi-am lăsat barbă, nu am ras-o. Nici aşa nu mi-au dat de ur-mă. Nu puteam să-i dăm notă mare Securităţii Statului, (în iarna lui 1975 în Estonia cîţiva au fost arestaţi, cîţiva au fost şicanaţi — dar de tinerii Suzi şi de prietenele Heliei nu s-au atins.*)

În a doua iarnă eram pus pe fapte din ce în ce mai temerare. Încăl-zindu-mi la sobiţă spinarea bolnavă — era spre Bobotează — mi-a venit ideea unei scrisori către congresul scriitorilor. Chestia asta pă-rea atunci un pas îndrăzneţ, chiar periculos. Terminînd de lucru, m-am dus la Tallin la familia Suzi — ca să refotografiez acum tot Ar-hipeleagul. A.I., luîndu-şi rămas-bun de la mine, m-a felicitat pentru felul în care concepusem „scrisoarea". Chiar prietenii

mei estonieni, nemaivorbind de estonienii care nu-mi erau apropiaţi, încă aveau di-ficultăti în a înţelege ideea mea cum că eliberarea lor, a tuturor, nu poate să înceapă decît de la Moscova, printr-o undă de şoc stîrnită de la centru. La începutul lui 1967 încă puţine erau indiciile unei ase-menea evoluţii, dar mie mi s-a limpezit această perspectivă atunci, cînd de la douăzeci de ani de activitate literară clandestină am trecut la ciocniri deschise. Estonienii, în sufletul lor, îi considerau asupritori

* şi nici pînă azi nu s-au atins de aceste persoane. (Adnotare din 1978.)

pe toţi Rusii, eu fiind pentru ei o stranie excepţie de la regulă.

Şi încă o dată, în vara următoare, împreună cu soţia, m-am dus cu maşina la ascunzătoarea mea, ne-am luat maşina de scris, ne-am luat rămas-bun — neştiind că era ultimul — de la Marta Martînovna şi de la Amhold luhanovici. Iar Heli a mers cu noi ca să viziteze Le-ningradul — cea mai simplă acţiune, dar şi în fiecare acţiune simplă conspiratorul trebuie să prevadă legăturile pe care trebuie să le sta-bilească şi pe cele de care trebuie să se ferească. Eram înclinat să-i fac cunostinţă cu Voronianskaia — ce bine, îmi ziceam, locuiesc a-proape una de alta, va fi o legătură în plus. Din fericire însă nu le-am făcut cunostinţă. De aceea Heli (ca şi Lembit!) nu a nimerit în jurna-lul nefast ţinut de Voronianskaia. În interogatoriile de cinci zile şi cinci nopţi de la Casa Mare, Voronianskaia n-a putut să dea numele nici unui estonian, tot ce ştia ea (dar sper că şi ascundea) era că „în general estonienii" mă ajutau (si dacă ştia ceva în plus, de vină sînt eu), dar n-a precizat nici un nume, nici un loc.

Şi în aceeaşi primăvară, în acelaşi iubit Petersburg al lui, în prezenţa mea, Tenno s-a îmbolnăvit. Cauza era, probabil, o intoxicare bruscă. El bănuia că i se trage de la un salam. Voia să se vindece prin ne-mîncare şi, încă bine dispus, mi-a povestit, şase ore cît a durat călă-toria retur cu trenul, multe despre viaţa lui. (Peste cîteva zile, în ace-eaşi lună mai, el a depus în multe cutii poştale din Moscova „scri-soarea" mea „către congresul scriitorilor". A fost cel mai activ difuzor al acestui document. El încă nu-şi dădea seama de natura Bölli inci-piente.) Dar, în realitate, era vorba de un cancer insidios, care în cinci luni de zile l-a şi doborît. Erou, luptător, atlet — dintre toţi cei evocaţi în această schiţă, el era cel mai viguros, cel mai îndrăzneţ,

chiar cel mai îndîrjit, un om în deplină maturitate şi bucurîndu-se de sănătate — şi a murit înaintea tuturor. Pe el, ca pe mulţi foşti deţi-nuţi, oameni vigurosi şi curajosi, l-a ruinat mărunta tracasare nervoa-să în condiţiile bunului plac al regimului sovietic. N-a rezistat acestei tracasări. El este unul dintre eroii principali ai Arhipeleagului şi una dintre principalele surse de inspiraţie ale acestei cărţi — dar n-a apucat să trăiască nici măcar pînă la ultima redactilografiere, necum pînă la triumful de astăzi. Ultima dată am fost la el pe 22 septembrie 1967 — cu o oră înainte de a merge la lupta din secretariatul Uniunii Scriitorilor. Doamne! Se făcuse subţire ca un rus voinicul de altăda-tă. Pe acest fus atîrna, pleoştită şi supraabundentă acum, draga lui flanelă de marinar. Faţa lui avea culoarea pămîntie de dinaintea morţii, i se descărnase; trupul chinuit i se stingea de durere. A rămas nerealizat aprigul lui plan de a-i face de petrecanie lui Molotov. Ca un păduche cenuşiu se plimba acest călău pe aleile de la Jukovka, şi mîinile lui Tenno nu putuseră să-l ajungă. Încă mai avea prietenul meu firea de luptător şi puterea de a evalua lupta care mă aştepta, chiar de a reînflori pentru o clipă, dar nu avea puterea de a se recunoaşte bolnav şi cu un picior în groapă. Şi soţia lui îmi făcea cu o-chiul să mă aliniez tuturor celor care-l minţeau cum că în cazul lui era vorba de o ocluzie temporară a stomacului şi că în curînd o să scape de ea — o să se însănătoşească.

Cred că în ziua aceea m-am bătut aşa de bine pentru că de la patul de suferinţă al unui deţinut veneam la nişte porci de scriitori.

Un an mai tîrziu, de Crăciun, am fost pentru ultima dată la Tallin. Împreună cu Heli şi Lembit am aprins, după obiceiul estonian, lumî-nări la mormintele lui Arnhold Suzi şi Georg Tenno. Ei sînt acolo, nu departe unul de altul, la Pirita.

Ah, scumpii mei estonieni! Ce mult aţi făcut voi pentru cauza noastră comună! Sufleteşte m-am legat pentru totdeauna de voi.

O, atîţia dintre voi aţi plecat unul cîte unul, prieteni ai mei din vremea detenţiei, copărtaşi la lupta mea subterană! Ajută-i, Doamne, pe cei încă în viaţă să nu calce pe mine cu explozie întîrziată.

Necazul pe care l-am păţit cu Arhipeleagul în 1973 reedita într-o oa-recare măsură necazul din 1965 cu prima mea arhivă. Dar, în rest, nu m-am lăsat cuprins de slăbiciune, nu mi-am pierdut curajul, n-am devenit inactiv, nu m-am

ascuns şi am tras pînă la Paris firul explo-ziv. Vîrtejurile agitaţiei, ale întîlnirilor şi prevenirilor brusc-necesare — semănau cele de-acum cu cele de-atunci. Trebuia să-i previn şi pe estonieni şi, sprijinindu-mă pe cele încă ascunse şi pe locul unde erau ascunse, să ţin în mînă chiar destinul Arhipeleagului.
Spre norocul meu, Heli tocmai sosise la Moscova, la nişte cursuri de două luni. Şi cu ea, şi cu văduva lui Tenno m-am întîlnit de trei ori — în aceeaşi cameră în care murise Georg şi din care, potrivit sistemu-lui locativ sovietic de tip sclavagist, văduva nu putea să plece, ci tre-buia să îndure totul pe loc.
Locul mobilei, ea deja îl schimbase în aşa fel încît nu mai vedeai, ui-tai priveliştea mortuară anterioară. Chinuită, îmbibată de fumul de ţi-gară al celor din jur, îmbătrînită, ea presta o muncă zadarnică la odi-osul APN şi de munca aceasta trebuia să se ţină pînă la pensie. — „Napa! Public Arhipeleagul, poate să nu public că Ghera voia să-l omoare pe Molotov?" l-a scăpărat flacăra nestinsă a ochilor: „Publi-că!"
Dar cum să te întîlneşti, cînd s-a produs necazul cu Arhipeleagul şi cînd, fără îndoială, Securitatea din Moscova stătea cu ochii pe mine şi mă ameninţa cu ghearele? Să vă spun un secret: la locurile inter-zise, unde n-ai voie să laşi urme, cel mai bine este să te duci la ora cinci dimineaţa (fără să aprinzi lumina în camera ta). Oricum ţi-ar su-praveghea kaghebiştii locuinţa, şi la unsprezece seara, şi la unu noaptea, şi la trei, — dar spre cinci dimineaţa o lasă mai moale, căci nimeni nu lucrează din conştiinţă. La KGB de mult nu se mai lucrea-ză din conştiinţă; poate că nişte ochi electronici clipesc, dar n-are cine să le prelucreze semnalele. La cinci dimineaţa ieşi pe stradă — în cartier nici înapoia, nici înaintea ta nu e nimeni, nici om, nici maşi-nă. Probabil că nu mai eşti urmărit, în primul troleibuz te aşezi spre vatman — singur sau cu cineva care nu are nimic suspect — şi co-bori singur. Nu e greu să verifici dacă ai pe cineva prin preajmă. Abia se deschid primele uşi ale metroului — trec pe lîngă tine cîţiva oameni, toţi — oameni obişnuiţi, naturali şi nu ai probleme cu nici unul.
Astfel, poc-poc din tocuri printre gunoierii matinali, treceam printr-o curte cunoscută, imensă, încă pustie. Fără să mă audă cineva, fără lift, urcam nişte scări — şi, neaşteptînd să sun la uşă (apartament la comun, vecina nu trebuia nici să

vadă, nici să audă), Nata Tenno, fără nici cel mai mic zgomot, îmi şi deschidea (prima dată, de la tele-fonul public, mă înţelegeam cu ea asupra orei, iar apoi rămînea sta-bilit să ne vedem „ca data trecută", „cu o jumătate de oră mai devre-me"). Şi Heli, care înnopta la ea de cu seară, deja mă aştepta.
Prima dată am alergat la ele: acolo, în Estonia, trebuiau să ardă to-tul, ca să se salveze. A doua oară, mai relaxat: să aştepte puţin, pî-nă la un anumit semnal. Dar a treia oară am spus stop: nu trebuie ars, ci tradus în estoniană, în curînd trebuie să-l dăm să circule din mînă în mînă.
Totuşi, mersul istoriei este în favoarea noastră!

5 Elizaveta Denisovna Voronianskaia

La ieşirea de sub tipar a lui Ivan Denisovici, şuvoiul de scrisori adre-sate mie era aşa de mare şi de presant încît, dacă m-aş fi ocupat numai de ele, dacă aş fi început să-i răspund fiecăreia, nu mi-ar mai fi rămas nici timp pentru altceva, nici posibilitatea de a urma linia pe care mi-o dicta conştiinţa, şi n-aş mai fi fost scriitor. Tocmai urmînd linia mea, am reuşit să mă feresc de această primejdie. Mă străduiam să reţin tot ceea ce era fecund în aceste scrisori — uneori com-puse „în cheia de stînga" de către cineva din lagăr, uneori aşternute pe cîte şaisprezece pagini mototolite scrise cu un ciot de creion. Din aceste scrisori se întîmpla cîteodată să transpară şi un alt imponde-rabil de care de asemenea aveam mare nevoie — acela al disponi-bilităţii unuia sau altuia de a mă ajuta operativ şi dezinteresat. Îndată după „miracolul" hruşciovist, cetăţenii sovietici, scriindu-mi, exprimîn-du-şi simpatia faţă de mine, lăudîndu-mă, mulţumindu-mi sau oferin-du-mi ajutorul lor, nu mai riscau nimic. De sutele de scrisori superfi-ciale, ocazionale, ba chiar şi false, se distingeau, prin puritatea tonu-lui, cele sincere. Cu ajutorul unor asemenea scrisori i-am pescuit pe cîţiva dintre viitorii mei Invizibili, printre ei şi pe Elizaveta Denisovna.
Chiar din prima ei scrisoare (si ea era o maestră strălucită în a le scrie) se vedea cît de mare îi era căinţa pentru trecut— căinţa unei femei care nu gustase din amarul vieţii de lagăr. Pînă atunci, adică timp de cincizeci şi şase de ani, dusese o viaţă cu nimic deosebită de cea a cetăţeanului sovietic de rînd: nu participase la nelegiuiri, dar nici nu li se împotrivise,

votase disciplinat acolo unde i se ceru-se. Uneori, ajutată de inteligenţa ei ascuţită şi ironică, înţelegea în-şelăciunea, alteori, luată de valul indiferentismului din viaţa socială, nu o înţelegea. Politiceşte, nu era incompatibilă cu nimeni, valul te-rorii din trecut nu-i afectase viaţa — dar avînd trăsăturile unui carac-ter irezistibil ca un uragan, ea, urmare a congresului al XXII-lea şi a lui Ivan Denisovici (fratele ei după tată!), a început să aibă remuşcări în faţa poporului (ea însăşi era abia din prima generaţie cu instrucţie şcolară), să dispreţuiască partidul şi să urască instituţia KGB-ului. Nu era dintre aceia care fac epoca, ci dintre aceia pe care-i face e-poca, dar devenise deja foarte profundă şi dobîndise o mare putere de pătrundere. Revirimentul de-atunci a fost al întregii societăţi — dar în cazul multora schimbarea nu s-a produs decît pe jumătate şi a fost marcată de reveniri şi de baterea pasului pe loc. Elizaveta Deni-sovna însă nu s-a mai abătut pînă la moarte de la această orientare a anului 1962 şi nu a mai cunoscut limite în revolta ei împotriva asu-pritorilor, dar şi împotriva întemeietorilor, şi s-a îmbogăţit intelectual din mers, în mare măsură şi din cărţile mele. În scrisori (în cele „în cheia de stînga"), ea se exprima aproape mai dur decît noi toţi, aşa încît şi păstrarea lor era riscantă. (Iar în cercul nostru se stabilise ferm: toate scrisorile „în cheia de stînga" să fie arse imediat.) Nu pregeta să copieze de mînă, să dactilografieze, să dea prietenilor, să-mi trimită mie diferite pasaje perfide şi scandaloase din înteme-ietori. Şi în această îndîrjire a ei împotriva unei epoci debusolate şi apoi din nou stalinizate, se lăsa condusă mai mult de sentiment de-cît de intelect. Printre versurile ei preferate erau şi următoarele:

De iubeşti, iubeste cu nesăbuinţă,/ Dacă tai, atuncea taie pîn-la os.

Cu aceeaşi repeziciune şi se lăsa cuprinsă de entuziasm, şi nega motivul care o entuziasmase.

Această puternică pornire, acest elan subit nu doar de a ajuta, ci de a se pune în slujba unei cauze, a reieşit din prima ei scrisoare către mine. I-am răspuns, între noi a început să funcţioneze o relaţie epis-tolară. În vara lui 1963 s-a ivit şi prilejul de a ne cunoaşte — gesturi largi şi tonuri furtunoase au însufleţit îndată atmosfera. Pentru viito-rul R-l7, am rugat-o, încă din prima iarnă de după această întîlnire, să cerceteze nişte ediţii rare din anii '20, să culeagă amănunte ca-racteristice epocii respective şi

aspecte ale modului de viaţă de a-tunci. (Mă grăbeam şi eram atunci în faza unei ample regrupări de forţe în vederea unei noi cărţi, adunam material pentru cele douăzeci de Noduri dintr-o dată, nu-mi dădeam seama că pentru aşa ce-va se cere mai mult de o viaţă de om.) Ea s-a achitat binişor de a-ceastă sarcină: a răscolit o mulţime de pagini tipărite şi a strîns bob cu bob elementele caracteristice. Avea şi gust artistic şi un deosebit de dezvoltat simţ al anecdoticului. Iar în vara următoare, în cătunul de lîngâ Vîra, a rebătut împreună cu mine Cercul. Pînă atunci lucrase ca directoare a bibliotecii geologice de pe Moika. În întîmpinarea cerinţelor mele, a învăţat repede, uşor şi bine să bată la maşină, lu-cru cu care pînă atunci nu se ocupase niciodată. Din primele ei lu-crări pentru samizdat au fost Fărîmele mele cărora tot atunci ea, cu de la sine putere, le-a adăugat Rugăciunea, dată ei numai pentru a o citi. Rugăciunea a zburat din mîinile delăsătoare ale E.D. şi a-juns să fie publicată în toată lumea — şi acesta a fost pentru mine un prim avertisment de care n-am ţinut seama. După cum spunea ea, din cauza caracterului ei coleric, viaţa ei avu-sese un curs nefericit. Cu omul iubit nu se măritase, şi a trăit întot-deauna singură. Din cauza bărbiei proeminente şi a nasului mare şi ascuţit, era urîtică. Dar spiritul scînteietor cu care întreţinea o con-versaţie şi făcea glume, izbucnirile de umor şi furie, pornirile spre acţiune, spre manifestări de ospitalitate, îi eclipsau neajunsurile fizionomice, o făceau să pară chiar mai tînără decît era. Mai mult decît orice în viaţă iubea muzica, reuşea să meargă la cele mai bune con-certe din Leningrad, alerga prin oraşul de pe Neva, în căutarea unor cinematografe de mîna a doua unde era un film cu un concert dirijat de Karajan (asemenea filme nu erau prezentate la un cinematograf central). Nu exagera cînd scria: „Muzica şi oamenii demni sînt spriji-nul vieţii mele. După o muzică bună simt că parcă mi se împrospă-tează sufletul." (Vorbele acestea s-au confirmat: E.D. ne-a procurat, mie şi soţiei, bilete la Recviemul lui Mozart la Capelă, a stat cu noi, a ascultat înlăcrimată. Şi tot ea ne-a făcut cadou Recviemul lui Verdi.) Îl adora pînă la uitare de sine pe Şostakovici („dacă mi-ar permite, i-aş spăla hainele şi galoşii"). Acum acest sentiment ea îl împărţea între el şi mine, dar avea mare grijă ca primul să nu fie înlăturat de al doilea, şi cu durere primea stirile despre conduita socială lamentabi-lă a idolului ei. („Ca Ivan

Karamazov cu diavolul, aşa sînt eu cu Şos-takovici — nu pot să mă împac cu această situaţie. Lucrurile se complică prin aceea că el s-a dat cu ei şi în acelaşi timp este şi sin-gurul care i-a anatemizat în muzică.") Infatigabilă, citea în engleză, deşi nu fără dictionar, şi, imperturbabilă, o alterna pe Agatha Christie cu Joyce. Îi plăcea să-i citească pe înţelepţii din diferite epoci şi să-şi extragă aforisme. Infatigabilă, transcria paragrafe întregi în scrisorile către prieteni:, A explica prin jocul întîmplării facerea lumii este la fel de naiv ca a susţine că simfoniile lui Beethoven s-au creat prin nişte puncte care s-au aflat întîmplâtor pe o bucată de hîrtie." (Asta nu însemna că devenise credincioasă.) Era entuziasmată de Nabokov, pe care nu pregeta să-l apere de reprosuri. Cuvintele de spirit citate din abundenţă se îmbinau cu propriiie ei cuvinte de spirit de bună calitate. Înainte, pînă să înceapă a se înşira Böllle, scrisorile ei erau vesele, chiar scăpărătoare. În cercul nostru restrîns, începusem să-i spunem „Queen Elizabeth", iar prescurtat — Q.

Desigur, într-o lume liberă şi normală, cînd îţi alegi pentru serviciu colaboratori cu plată conform unui principiu profesional, nu te opreşti la o fiinţă atît de schimbătoare, impulsivă, pripită. Dar în semiclan-destinitatea mea, neluînd oamenii ca prestatori de servicii, ci ca pri-eteni, ca ajutoare entuziaste şi binevoitoare, n-am putut să nu-i a-cord deplină încredere acestei femei. (Şi nu m-aş căi nici în ziua de astăzi, dacă n-ar fi fost moartea ei groaznică.) Dacă aş fi fost prea mofturos în materie de selecţie, ar ft însemnat să mă condamn la a rămîne aproape singur.

Q a noastră locuia aproape de Raziezjaia, pe strada Romenskaia — dar la ce număr? Scara întunecoasă, roasă, murdară, zău că era o reminiscenţă din Petersburgul lui Dostoievski. Soneria era ceva fără legătură cu electricitatea, nu era un buton alb, ci o sîrmă groasă şi grosolană care iesea în afară ca un lat printr-o gaură făcută în uşa întunecoasă — trăgeai de ea, şi undeva în interior răsuna un clopo-ţel ameninţător. Se dădea la o parte un zăvor dinţat şi greu. Deschidea însăsi E.D. (aşteptînd la ora fixată) sau careva dintre vecini — neapărat se mai iţeau şi de la alte uşi niscaiva feţe nu prea binevoitoare, crispate, lunguieţe. „Neanderthalieni", „troglodiţi" — aşa-i numea Q pe vecinii ei. Locuinţa avea patru odăite diferite care dădeau într-un coridor sinuos, îngust, orb, veşnic mirosind a petrol de la

lămpile de gătit care stăteau acolo, a bucătărie şi a canalizare mizerabilă. Tot apartamentul era ca o peşteră neanderthaliană. În lunga ei cameră-nişă, cu o ferestruică spre afară, Q avea o oglindă laterală care te uluia, te şoca, prin falsa ei dublă adîncime. Şi numai închizînd uşa acestei camere şi tresărind de fiecare dată din cauza oglinzii, puteai, cu ajutorul unui radio cu picup — Q ţinea o mulţime de discuri minunate —, să te izolezi fonic de toţi „neanderthalienii" care se auzeau prin subţirii pereţi despărţitori.

Şi totuşi, după ce-mi rupeam picioarele prin Petrogradul de altădată, îmi plăcea să vin în această cămăruţă-nişă, să mă înfund în fotoliul suferind de bătrîneţe şi uzură, să ascult muzică foarte bună, să iau o gustare, să beau un ceiuleţ, să verific materialele pregătite, să mă amuz de alternanţa entuziasmelor şi indignărilor lui Q. Motivele care o făceau să treacă prin asemenea stări erau diverse. Aspectul întunecos al casei, al scării, al apartamentului, mie nu-mi prevestea ni-mic, de altfel mă obişnuisem cu tot felul de coteţe, nu ştiu dacă lui Q îi prevestea ceva.

Q mi-a făcut cunoştinţă cu IN. Medvedeva-Tomasevskaia (vezi schi-ţa 14), văduva lui B.V. Tomaşevski, prietena ei de la Institutul de Is-toria Artelor. Iar eu i-am făcut ei cunoştinţă ba cu E.G. şi E.F. Etkind (mult bine a făcut Ekaterina Fiodorovna pentru Q — o vizita cînd era bolnavă, o ajuta cu medici, o găzduia la ea la dacea), ba cu Liza Si-povalnikova, fosta mea elevă de la Riazan (cîţiva ani, ele au fost foarte bune prietene; Liza, în călătoriile ei la Moscova şi la Riazan, ne-a fost şi agent de legătură), ba cu L.A. Samutin; cu acesta legase o prietenie solidă, dar spre nenorocirea amîndurora pînă la urmă, această prietenie s-a dovedit funestă şi pentru ea, şi pentru el. Dar cu toţi ea a fost sinceră şi credincioasă, iar cu mine — mai mult decît cu oricine. Impetuoasa ei nechibzuinţă a făcut-o (noi nu ştiam) să-şi ţină, începînd cu un anumit an, un jurnal despre întîlniri, acţiuni, des-pre scrisori „în cheia de stînga" (si supuse arderii!) primite de ea — ce mai, un jurnal de conspiratori. Asta îi trebuia... şi mînată de ace-laşi capriciu de romantic cu capu-n nori — voia să fie depozitara u-nui document pentru istorie, altfel unele lucruri pot să piară şi să fie date uitării — a luat apoi hotărîrea nefericită de a nu-şi arde exem-plarul intermediar din Arhipeleag, aşa cum era obligată s-o facă.

Exemplarul meu din Arhipeleag, unul din cele două, era dactilogra-fiat înghesuit. De aceea, în februarie 1967, în trecere venind din Es-tonia, i l-am dat lui Q ca, redactilografiindu-l, să-i lase spaţii mai mari între cuvinte şi rînduri. Aceasta pentru a avea posibilitatea de a mai corecta şi finisa textul. Şi în atmosfera ostilă a unui apartament la comun, în cămăruţa ei sufocată de dulapuri şi pereţi, riscînd a fi oricînd călcată de către cineva care ar bănui-o că adăposteşte ceva — ce-i drept, la data aceea locatara era deja la pensie şi şedea
mai mult acasă — la masa la care mînca, întrucît alta nu avea, Q a ciocănit într-o veselie la maşina de scris pînă a terminat toate cele o mie cinci sute de pagini — şi, unde mai pui, în trei exemplare. Mai tîrziu, pe un asemenea exemplar am făcut eu ultimele corecturi. De această carte, de cum a cunoscut-o în acele zile (si pînă la moarte), Q se apropia vrăjită, cu adoraţie şi spaimă—parcă se simţea legată fatalmente de ea, o punea mai presus de toate celelalte cărţi ale me-le. Dar tocmai acei termeni admirativi în care se exprima despre a-ceastă carte n-au împiedicat-o să le vorbească despre noutatea ca atare şi chiar să le împrumute pagini prietenelor ei apropiate — o, în total numai unui număr nu mai mare de una sau două persoane! Din cauza spaţiului extraordinar de strîmt în care se mişcă nu ştiu dacă întreaga lume sau numai cea a inteligenţiei ruseşti, această infor-maţie, scurgîndu-se către două leningrădence, a ajuns instantaneu (prin Nina Pahtusova) la una dintre prietenele din Moscova, dar nu la una oarecare, ci la una foarte apropiată nouă, la minunata „ţarev-na" (Natalia Vladimimvna Kind). Aceasta ne-a transmis-o nouă, iar Q era spionată de mai înainte ca zvonul şi manuscrisul să se fi răs-pîndit mai departe.
Dar pentru mine nici această lecţie n-a constituit un avertisment se-rios, m-am limitat la nişte reproşuri de o severitate neconvingătoare: căci totul s-a terminat aşa de bine, aşa de drăguţ, aşa de comic, în cercul nostru nici nu s-a pus problema dacă n-ar trebui s-o înlăturăm pe Q de la activitatea şi de la toate secretele noastre.
În condiţiile aparent „largii" (apoi tot mai îngustei) simpatii a societăţii faţă de mine — noi, care eram chiar în miezul activităţii, am fost tot-deauna mai puţini de zece, iar la centrul de coordonare era Liuşa Ciukovskaia. Şi de muncă era istovitor de mult, şi mereu ca-n jocul de-a v-aţi

ascunselea: să nu duci manuscrise totdeauna, să nu le laşi peste tot, să nu suni de la orice telefon, să nu vorbeşti sub orice tavan, şi să nu păstrezi texte dactilografiate, şi să arzi indigoul, iar corespondenţa s-o trimiţi numai cu vreo ocazie, prin poştă nu se poate. Devotamentul sincer faţă de cauză părea a fi trăsătura cea mai importantă — la ce bun să te legi de nişte neajunsuri secunda-re?

In primăvara lui 1968, cînd eram puternic presat de apariţia iminentă a romanelor mele în Occident şi cînd era pe terminate ultima corec-tură a Arhipeleagului, noi, pentru a accelera, hotărîserăm să ne adu-năm la Rojdestvo cu trei dactilografe (Liuşa, Q şi soţia mea Nataşa) pe două maşini — şi să luăm cu asalt lucrarea. Aşa am şi făcut: timp de treizeci şi cinci de zile, pînă undeva în prima decadă a lui iunie (pînă să se adune toţi vilegiaturistii) fără să deschidem fereastra pentru aerisirea camerei umede — ca să nu se audă ţăcănitul maşi-nilor de scris — am efectuat dactilografierea definitivă a Arhipelea-gului. (Şi chiar în ziua cînd am terminat această treabă a aterizat la noi N.I. Stoliarova ca să ne spună că în Occident a apărut în ruseşte Cercul şi să-mi spună la ureche că se intenţionează ca peste o săp-tămînă, de Rusalii, să se expedieze pelicula cu Arhipeleagul. Din- tr-un înalt turn nevăzut bătuse ceasul meu.)

După acea clacă din luna mai, colaborarea noastră cu Q a început să se diminueze — fireşte, de la sine: eu terminasem toate lucrările care necesită o imensă muncă de dactilografiere, o multiplicare ur-gentă, şi trecusem la Roata rosie. În acei ani slăbise şi devenise mai dificilă legătura cu toţi cei de la Leningrad. Instalîndu-mă la Rostro-povici, mergeam mai rar la Leningrad. Pe scurt, nu mai mergeam ca să stau la bibliotecă şi nici numai ca să fac turul oraşului, ca înainte, ci, pentru o mai bună cunoaştere, să ating toate locurile vechiului Petrograd, destinate a figura în drama lui Martie şi să mă consult de urgenţă cu cunoscătorii anumitor evenimente. Q însă continua să-mi ceară insistent să-i dau de lucru şi iar să-i dau de lucru. Ieşise la pensie şi faptul că dobîndise îndemînarea de a bate la maşină o aju-ta să cîştige şi ea un ban în plus. Însă pierzîndu-si mobilitatea din cauză că începuse să şchiopăteze, ea acum, pe tot parcursul celor douăzeci şi patru de ore multiplicate cu numărul mohorîtelor zile petersburgheze, şedea închisă în hruba ei din apartamentul

nean-derthalian, timp avea din belsug — şi cerea de lucru „pentru suflet". Şi făcuse deja şi multe alte lucrări: redactilografiase suplimentar Cercul-96, redactilografiase suplimentar August. Redactilografiase capitole din manuscrisul intitulat Scara „Donului liniştit" şi avînd ca autor pe I.N. Tomasevskaia. Atunci s-a născut în capul Liusei şi al lui Q ideea de a salva textul redactilografiat intermediar al Arhipe-leagului, pentru a introduce numeroasele corecturi din ultima redac-tare, şi pentru a include chiar capitole întregi. Idee superfluă, căci deja nu mai era loc de păstrare şi era păcat să distrugi cele trei exemplare în plus: poate cîndva vor prinde bine. Această lucrare, Q o făcuse parţial, apoi devenise clar că nu va reuşi s-o ducă la bun sfîrşit. Atunci, ca să nu lăsăm variante, am hotărît să distrugem exemplar cu exemplar. Dar toţi depozitarii temporizau si se împo-triveau: un exemplar a fost ascuns prin O.A.L., unul a fost îngropat lîngă dacea lui E.G. Etkind, iar exemplarul personal al lui Q era la dacea lui L.A. Samutin, lîngă Luga, tot, zice-se, îngropat. În martie 1972 am fost la Leningrad pentru ultima oară şi cei de-acolo numai de primul exemplar m-au asigurat că a fost distrus. Iar al doilea şi al treilea erau întregi, deşi eu cerusem de multă vreme să fie arse. Şi în acel moment eu cu mîinile mele le-aş fi scos şi le-aş fi ars pe amîndouă, dar pămîntul era îngheţat, trebuia să aştept anotimpul cald. Etkind, pe lîngă prudenţă şi luciditate, avea în caracter puseu-rile acestei temerităţi, aşa se face că riscase inutil încă o iarnă, dar apoi — mi-a spus — l-a ars. Iar Q încă din vară refuza. În scrisori mă implora să-l păstrez. Abia în toamna lui 1972 mi-a trimis o descriere pitorească şi patetică despre modul în care ea şi Samutin arseseră exemplarul: în decorul creat de frunzişul galben şi purpuriu care că-dea au aprins un rug şi, suspinînd (ea), au ars pînă la ultima filă mîndreţe de text dactilografiat... (Dar în realitate nu arseseră nimic, ea m-a minţit.) Nu puteai să nu dai crezare descrierii patetice făcute de Q. I-am scris, spre consolare, că în curînd am să-i dăruiesc un exemplar adevărat. După previziunile şi intenţiile mele ar fi urmat să editäm Arhipeleagul în primăvara lui 1975. Dar deja prinseseră con-tur alte termene.

Din scrisorile ei din ultimii ani răzbăteau presimţiri ale unor lucruri pe care atunci nici Q, nici noi nu le vedeam (acum însă sînt vizibile, le putem strînge împreuna): „Rog cerurile

să nu se năruiască nici acum şi nici în viitor. Pentru alt deznodămînt mă pregătesc, învăţ pe de rost sonetul al şaizeci şi şaselea de Shakespeare" (Strig după moar-te...). „Da, n-aş vrea să nimeresc în gura unei hiene." „Zilele acestea am făcut o plimbare pînă la Casa Mare, din fericire, în problema unuia dintre geologi. Confortabilă casă, drăguţi oameni..." (Dar oare ei îi dădeau vreo importantă?)
Tocmai pentru că în ultimii ani eu cu Q nu am mai desfăşurat active-tăţi conspirative serioase şi întîlnirile noastre au fost rare, nu prea mi-am făcut griji în legătură cu cît este ea de prudentă în comporta-mentul pe care-l are în societate. Ea însă, cu pendularea ei zgomo-toasă între extreme, de la teamă la deplina nepăsare, îi trimitea prin poştă Liusei Ciukovskaia scrisori foarte pline de vorbe de duh, dar şi cu aluzii, şi cu semnături enigmatice, ca de pildă „a dumneavoastră Vorojeikina", iar data următoare cumva altfel. Adresa Liusei era şi a mea, scrisorile erau verificate minuţios, şi urechiuşele scoase afară nu puteau să nu atragă asupra lor atenţia KGB. După Premiul Nobel se ivise posibilitatea să-mi ajut prietenii, i-am aranjat cumva şi Eliza-vetei Denisovna un transfer valutar: din Franta, dar de la o persoană fictivă. Ea nu putea găsi pe nimeni real—poate că şi acest transfer neobişnuit a facut-o suspectă. A fost şi o împrejurare exterioară: pro-babil, s-a aflat că Liza Sipovalnikova se întîlneste cu Q, şi kaghebiş-tii s-au interesat despre Voronianskaia la vecinii de apartament ai Li-zei; apoi toată povestea părea să se fi terminat. Dar chiar dacă n-ar fi fost nici unul dintre aceste repere (acum ce simplu e să le con-frunţi) — tot ar fi devenit cunoscute vechile mele ajutoare din cauză că fosta mea soţie, N.A. Resetovskaia, strînsese legăturile cu noii şi bunii ei prieteni din APN şi le dăduse acces neîngrădit la arhiva ei (şi la o parte dintr-a mea, pe care refuza să mi-o restituie; curînd după aceea şi scrisorile mele către ea le-a predat celor de la APN pentru ca aceştia să le comercializeze în Occident). Erau la ea fotografii de ale lui Q şi de-ale altora — bine că de cîţiva ani N.A. nu mai cunoş-tea pe nici unul dintre noile mele ajutoare. Şi cu Samutin (el i-a luat cu mult zel partea în divorţul nostru) N.A. se întîlnise nu o dată, sub reflectorul direct al kaghebiştilor.
KGB putea să lovească în diferite persoane. Pentru început a fost aleasă Q ca una care stătea pe margine, fără nume, fără apărare, dar care, şi prin trăsăturile ei de caracter, se

pare, promitea să cede-ze în urma unei lovituri neaşteptate şi a unei prelucrări. Dar dacă nu ar fi păstrat exemplarul „distrus" şi n-ar fi ţinut un jurnal — această arestare s-ar fi soldat cu un eşec.
Aproape pînă la şaizeci de ani, E.D. îşi păstrase mobilitatea, opti-mismul, sprinteneala şi, ca mulţi oameni care nu au Böllt aproape niciodată în viaţa lor, spera s-o ţină tot aşa şi în continuare. Dar în 1965 s-a dus pe litoralul caucazian, „a călărit" băieţeste acolo şi de-odată şi-a rupt piciorul. Şi în urma acestui pîrîit de oase rupte, a rămas infirmă pe viaţă. Cu fractura — la Leningrad. Chinuitorul, su-perficialul, inumanul tratament „gratuit" sovietic. O jumătate de an la pat, apoi doi ani de schiopătat cu dureri, anchiloză a încheieturii de-formate (din cauza tratamentului incorect). Apoi piciorul cumva s-a întremat, dar au apărut umflăturile, aritmia cardiacă, sufocările, „în urma tuturor acestor tratamente slăbesc şi am senzatia profundă că sînt un fel de pod al casei, pod în care toate măruntaiele mele sînt întinse ca nişte rufe pe sfori. Cum mă privesc în oglindă, îmi vine să îmbrac feregeaua." Şi cu toate acestea, în 1973, în ultima ei vară, în ciuda tuturor Bölllor şi a piciorului nevindecat, ea (împreună cu prie-tena ei, Nina Pahtusova) s-a dus din nou în Crimeea şi „tumefiată, sufocîndu-se", s-a căţărat pe coastele muntelui. Era foarte îndrăgos-tită de Crimeea de la care, iată, simţea că-şi ia adio. În ultimele săp-tămîni petrecute acolo le-a tot dat tîrcoale un individ suspect, un oa-recare „Ghenrih Moiseevici Gudiakov, poet moscovit dintre cei nepu-blicabili". Acesta îi citea mereu din versurile lui Gumiliov şi din ale lui. Q l-a invitat la ea ca să citească Cercul, Pavilionul, pe Avtorhanov. Ninei Pahtusova poetul i se părea suspect, dar Q susţinea cu tărie că nu poţi să fii toată viaţa neîncrezător în toţi oamenii. Cu aceleaşi mijloace intenţiona să-l culturalizeze în această vară şi. .. pe un pro-curor pensionar, neaşteptat „unchi" al unei neaşteptate noi vecine de apartament. Stranie mişcare locativă: „neanderthalienii" — muncitori din acest groaznic, sepulcral, mizerabil apartament de secol al XlX-lea au fost mutaţi undeva în condiţii mai bune, iar în locul lor s-a in-stalat cu plăcere nepoata unui procuror! (Mai avuseserăm un aver-tisment în urma căruia nu luaserăm măsurile de rigoare: astă-primă-vară, încă înainte de Crimeea, veniseră la E.D. două fete „dornice" să lucreze ca dactilografe particulare — dar în realitate n-au făcut decît să ia

caracterul literei de la maşină şi să dispară.)
Pe amîndouă le-au arestat la Leningrad pe peronul gării Moscova, la 4 august, le-au despărţit: pe Pahtusova au dus-o acasă pentru per-cheziţie; acasă la Q, probabil că o şi efectuaseră. Din acest moment nu mai ştim nimic despre ea decît amănuntul următor, ultimul: în ce-le cinci zile de interogatorii neîntrerupte (de la 4 la 9 august, dar în cazul Elizavetei Denisovna poate şi după această dată, nu ştim) pe Pahtusova au pus-o faţă-n faţă cu ea o singură dată în Casa Mare, la toaletă — şi Q (trasă la faţă, buze inflamate, ochi strălucitori) i-a şoptit: „Nu te încăpăţîna, eu am povestit totul!"
Nina Pahtusova era o femeie foarte hotărîtă şi serioasă, care, cu prilejul unor expediţii geologice, hoinărise mult pe lîngă insulele Arhi-peleagului, căruia încercase să-i facă, pentru noi, o hartă. Această hartă începută nimerise şi ea acum în mîinile KGB. Pahtusova a fost interogată la fel de stăruitor cinci zile şi cinci nopti, dar n-a cedat în nici o privinţă. Dar şi jurnalele E.D. şi scrisorile păstrate de ea au fost confiscate tocmai la percheziţia din apartamentul Pahtusovei.
Ne putem imagina ce groază trebuie să-i fi fost lui Q la anchetă: şi pentru că era bătrînă, bolnavă, cu scăzută capacitate de împotrivire; şi pentru că era ceva nou, cu care pentru prima dată făcea cunoştin-ţă pe propria ei piele, desi tot ce avea să i se întîmple îi era cunoscut în totalitate din Arhipeleag. Şi pentru că era conştientă de greşelile săvîrşite, de suferinţele pe care, prin propria ei vinovăţie le va provo-ca unor oameni — ce mult o chinuiau aceste gînduri; şi mai mult de-cît orice—pentru că propriul ei jurnal se afla pe masa anchetatorului şi nu mai putea să se dezică, să refuze a răspunde, ci trebuia să se descurce, să interpreteze, să inventeze, să atenueze. Ce mult o chi-nuiau aceste gînduri! Probabil, nu putuse să se eschiveze de la nişte mărturisiri în legătură cu Etkind, inevitabil în legătură cu Liuşa Ciu-kovskaia. Oare făcuse mărturisiri şi în legătură cu Irina Nikolaevna Tomasevskaia, în legătură cu lucrarea despre paternitatea Donului liniştit? Dar pentru ea lucrul cel mai greu şi inevitabil a fost să dea Arhipeleagul pe mîna autorităţilor şi să le spună că acesta se găsea la Samutin.
Leonid Aleksandrovici Samutin era un fost vlasovian, ziarist antico-munist, ca prin minune scăpat de glonţ la sfîrşitul războiului, cu sta-giu de zece ani la Vorkuta, constrîns să

mai trăiască acolo încă cincisprezece ani. Reuşise, la vîrsta pensionării, să se stabilească, pe căi ocolite, la Leningrad. În toată nenorocirea noastră, el era cel mai lipsit de apărare. El mi-a dat ulterior explicaţia cum că nu putuse să nu le arate kaghebistilor locul, căci, chipurile, în alte locuri ale terenului respectiv se păstrau şi alte lucruri. Putea şi să nu explice, căci se găsise în imposibilitatea de a se dezice.

Dar iată ce este interesant: kaghebiştii aflaseră deja de trei săptă-mîni despre Arhipeleagul îngropat — şi nu s-au dus după el. Nu cumva pentru că se temeau că se va produce o explozie? La asta ei nu se gîndesc niciodată. Dar atunci de ce?*

Despre ce s-a întîmplat mai departe cu E.D. în august, nu avem nici o ştire precisă. Toate informaţiile provin de la suspecta nouă vecină, soră medicală, nepoată de procuror. După versiunea acesteia, E.D., eliberată după cinci zile şi revenită acasă, şedea tot timpul în came-ră, umbla de colo pînă colo şi spunea: „Eu sînt Iuda, am trădat atîţia oameni nevinovaţi!" (Desigur, amarnice trebuie să fi fost autoimpută-

* Acum la Samizdat au apărut însemnările deja răposatului Samutin, „Cum a fost con-fiscat Arhipeleagul''. Din acestea aflu acum cu uimire că Samutin (se vede treaba, ştia de mult despre dispoziţia mea ca Arhipeleagul să fie ars, dar mă minţise şi el alături de E.D.), de regulă, nu a sacrificat manuscrisul, ci pur şi simplu l-a ţinut în podul da-cei, împreună cu Cercul-96, pust tot atunci la secret. Un asemenea hal de superficia-litate, eu nu puteam să-mi imaginez! După cîteva luni au mai apărut în presă şi alte „memorii ale lui Samutin", scrise aşa cum le-au dictat cekiştii, după cum mărturisesc văduva şi fiica răposatului — dar poate ulterior şi ajustate de KGB. (Adnotare din 1990.)

rile, încercările de a uita. Înspăimîntătoare nu erau acele lucruri cu care o speria Casa Mare, ci tocmai această oroare a unei vieţi soli-tare zdrobite, şi gîndurile că prietenii poate au pierit şi o carte de va-loare, memorie a cîtorva milioane de oameni, nu va mai apărea.) Apoi, cică, din cauza unui atac de inimă s-a internat în spital (cu aju-torul aceleiaşi vecine), unde a stat o săptămînă. Apoi s-a întors aca-să. În curînd, probabil în ultimele zile ale lui august, s-a spînzurat în acel coridor strîmb, întunecos, urît mirositor, venit parcă din Dosto-ievski. (Dar aceeaşi soră medicală, după ce băuse la parastas un pahar în plus, începuse să fantazeze cum că pe trupul Elizavetei Denisovna erau răni de cuţit, sînge şi că nu aşa se spînzură oame-nii.*)

Că Elizavetei Denisovna i se interzisese să încerce a sufla vreo vor-bă cuiva—reiese clar din metodele obişnuite ale KGB şi din dispozi-ţia dată Ninei Pahtusova. Dar a respectat ea consemnul? Sau dim-potrivă a încercat să ia legătura cu noi şi tocmai de aceea a fost o-morîtă? Este îngrozitor să-ţi imaginezi scena fioroasă a unui asasi-nat într-un întunecos apartament-peşteră.

În acel august, Nina Pahtusova a trecut de cîteva ori pe Romenskaia — nici o fereastră a apartamentului nu este luminată. A îndrăznit să urce pînă acolo, a tras de lanţul de sîrmă, a făcut să sune teribilul clopoţel, dar n-a ieşit nimeni. (Telefon în apartament nu era.) Fuseseră evacuaţi toţi? Nu mai existau nici martori, nu mai exista nici loc al acţiunii, acolo nu mai locuia nimeni.

E.D. avea, se vede treaba, în Leningrad o rudă analfabetă, Duşia, un fel de verisoară de-al doilea, care nu cunoştea pe nici unul dintre noi. Nici noi n-o cunoşteam pe ea. Numai ea singură a fost anunţată că a murit E.D. Dar cine a anunţat-o? Nu miliţia, ci securitatea statu-lui. Şi s-a dat o explicaţie: pe Voronianskaia au împins-o la moarte nişte intelectuali. Nu exista nici un risc: femeia era analfabetă, de pe margine, nu cunoştea pe nimeni. Nu i-au arătat cadavrul, dar i-au precizat data înmormîntării.

Dar oamenii de la ţară păstrează, chiar şi în marile oraşe, intuiţia şi memoria reperelor pădurii şi ale cîmpului. Cîndva, demult, Duşia o condusese pe E.D. pînă la casa lui Samutin care, ştia ea, era un prieten apropiat al verişoarei ei şi văzuse uşa principală pe unde intrase aceasta. Căuta acum după amintire şi casa, şi uşa principa-lă, dar cum să procedeze mai departe? S-a hotărît: va bate la rînd la fiecare uşă şi va întreba: aţi cunoscut-o pe Elizaveta Denisovna Vo-

* După mulţi ani, în emigratie, I. Vinkovetki îmi scria că anchetatorul, interogînd-o curînd după moartea E.D. pe colaboratoarea lui (a lui I.V.) de la institutul geologic, i-a spus cu mîndrie acesteia: „După interogatoriile mele, oamenii se spînzurau." (Adnotare din 1986.)

ronianskaia? Uşa lui Samutin s-a dovedit a fi prima care i-a ieşit în cale, la parter, şi locatarii erau acasă! Aşadar, o femeie analfabetă a fost mai ingenioasă decît KGB şi a legat prima verigă a lanţului care va face ca Arhipeleagul să zguduie ca o explozie întreaga lume.

Iar Samutin n-a ştiut nimic pînă în ultima zi, el doar se mira

de ce E.D., totdeauna prietenoasă, nu sună, nu scrie, nu vine — trebuie să se fi întors din Crimeea. Acum — moarte subită, şi iată data înmor-mîntării: mîine, 30 august, corpul neînsufletit se află la barăcile Bot-kin. Iar despre arestare, despre anchetă — nici Duşia nu ştie nimic. — Bine, voi fi acolo, spune el.
Idee firească: să-i înştiinţeze pe cei din familia Etkind despre care el ştia, din povestirile E.D., că au oarecare legătură cu mine şi că locu-iesc lîngă Mînăstirea Aleksandr Nevski, unde sînt şi barăcile. Şi în aceeaşi zi de 29 a sunat la familia Etkind:
— Cunoaşteti o anume Voronianskaia? A murit. Eu sînt un cunoscut de-al ei. Îngroparea — mîine, la 14.30, la morgă. De ce a murit? Nu ştiu... Anunţaţi pe cunoscuţii noştri comuni (pe mine)...
Şi imediat telefonul familiei Etkind s-a întrerupt pentru două ceasuri. Toate telefoanele au fost interceptate în ziua aceea, desigur. Dar KGB n-a reuşit să le întrerupă imediat.
La Leningrad s-a nimerit să fie în acele zile Lev Kopelev. Etkind l-a rugat să-mi comunice mie. Kopelev nu ştia cît de serios se împletea această moarte cu toate firele conspiraţiei noastre, şi n-a căutat in-termediari, ci a sunat-o pe Alia la Moscova: „Spuneţi-i lui Sania că a murit Elizaveta Denisovna, dactilografa lui."
Pentru KGB trebuie să fi fost o surpriză şi un motiv de furie: o taină deplină, la adăpost de orice indiscreţie, iar intelectualitatea asta dia-Böllcă a şi mirosit-o. Peste trei ceasuri, cu trenul de zi, pot să plec din Moscova şi spre seară să fiu la Leningrad. Ei ştiau de trei săptă-mîni unde se află Arhipeleagul — şi nu se grăbeau. Dar dacă mă duc acum şi-l iau?... Telefonul lui Kopelev a avut în continuare efec-tul unui detonator şi a făcut să se precipite evenimentele.*

* Din memoriile lui Samutin (cele adevărate) astăzi se pot preciza unele lucruri: în aceleaşi ore ale zilei de 29, kaghebiştii l-au arestat de pe stradă, l-au dus la Casa Mare — şi el imediat s-a oferit să le predea Arhipeleagul. (Mă mir, vechi locatar al lagărului, fost vlasovian, admis într-un mod atît de neobişnuit să locuiască în Lenin-grad, într-o asemenea poziţie precară, el avea în carnetul de însemnări o mulţime de adrese ale unor oameni pe care acum putea să-i tîrască după el şi dispunea din belşug de literatură samizdat; acum se temea că-i vor descoperi acea literatură sa-mizdat şi, o dată cu ea, şi Arhipeleagul, dar cel mai mult se temea să nu-şi traumatizeze soţia şi copiii printr-o percheziţie acasă!... El însă nici corporal n-a fost perchezi-ţionat.) In noaptea spre 30, kaghebiştii au primit la dacea lui Arhipeleagul. Este clar că l-au obligat să tacă: să nu sufle nimănui nici o

vorbă despre asta. Dar în dimineaţa zi-lei de 30 şi-au adus aminte că le trebuia semnătură de la el cum că le-a dat de bună-voie ce le-a dat, şi încă o dată l-au tîrît la întîlnire la hotelul „Evropeiskaia". (Adnotare din 1990.)

În ziua de 30, la ora 14.30, s-au strîns la barăcile Botkin următoarele persoane: Samutin, sotii Etkind, Zoia — fiica Tomasevskăi, şi Galia — prietenă de ocazie a Zoiei. Li s-a răspuns că răposata a fost dusă de-acolo cu două ore în urmă. „Cum se poate aşa ceva?" —Păi, atunci a fost liberă maşina."

Dar unde-i Duşia? Ea, pentru orice eventualitate, venise, ca la ţară, mai devreme — şi cu acea maşină funebră plecase la cimitir.

Lui Etkind i-a venit în minte să întrebe: dar ce s-a notat în registru? Care este cauza mortii? Funcţionarul de-acolo n-a refuzat să răs-pundă: „Asfixie mecanică." şi a explicat: „Spînzurare. Sinucidere." — „Nu se poate! Faceţi confuzie?"... — „Dar nici dumneavoastră nu ştiţi!" — s-a mirat funcţionarul — bune rude!...

Pe lîngă morgă se tot învîrtea un individ, ce să mai vorbim.

S-au aşezat toţi cinci în automobilul familiei Etkind, s-au dus la cimi-tirul Sudului — departe, în afara oraşului, spre înălţimile de la Pulko-vo — oraşul mortilor de pe lîngă capitală care n-au pile ca să fie în-gropaţi în condiţii mai bune, excrescenţă a unui oraş suprapopulat. În maşină au fost discuţii aprinse: De ce? Ce s-a întîmplat? Şi-au amintit de certificatele de valută: să fi sugrumat-o neanderthalienii? Samutin: „Ăia s-au mutat, acolo nu mai locuieşte decît o soră medi-că cumsecade." Ekaterina Fiodorovna, soţia lui Etkind: „Sinucide-re? Nu se poate! Eu o cunosc destul de bine." — „Vă spun eu, ăsta e asasinat politic!" — a strigat careva.

Cimitir — deprimant prin monotonie. Un imens maidan desfundat, argilă (ce tare ţi se lipeşte asta de tălpi pe vreme de ploaie!). Nici un pomişor. Totul este împărţit în dreptunghiuri: cîte 36 de rînduri şi 24 de morminte pe fiecare rînd. Este interzis să se pună cruci la mor-minte sau să fie împrejmuite cu garduri. Mormintele au aspectul unor căzi din beton, la căpătîi — „vîsle" cu tăbliţe albastre pe care sînt scrijelite numele, numele după tată şi prenumele răposatului, anul naşterii şi al morţii, fără precizarea zilei şi a lunii. „Căzile" se acoperă cu pămînt în care se pot sădi flori. Prin pasaje, cărucioare motoriza-te transportă repede sicriele, cei care le însoţesc merg în pas aller-gător. Cimitir de tip socialist. După model Fourier?...

Celor sosiţi li s-a arătat mormîntul nemuşuroit, avînd înfipt la capăt un băţ. (Chiar şi după un an, mormîntul ei rămăsese tot anonim; mai treceau pe-acolo Liuşa şi Tomasevskaia.)
Devenea tot mai clar că la mijloc era ceva necurat. Cei sosiţi nu se cunoşteau defel între ei. Etkind, cu precauţia de rigoare, l-a întrebat pe Samutin: „Nu cumva or fi luat ceva de la ea?"* Pentru Galia,

* Iar Samutin, care în timpul drumului ascunsese celorlalti faptul că Arhipeleagul fusese luat, i-a spus — scrie el —- imediat lui Etkind: „Totul e la ei, moartea E.D. are legătură cu aceasta." Dar Etkinzii nu stiau ce puteau să fie acest totul, ei nu cunosteau faptul că Samutin tinuse la el în mod samavolnic Arhipeleagul. Ei credeau că era vorba de vreo arhivă a E.D. (Adnotare din 1990.)

vorba aceea: unul cu cheful şi altul cu mahmureala. Dar ea nu era implicată cu nimic în toată povestea asta. Duşia îi dăduse lui Samu-tin adresa unde face ea astăzi parastasul. Apropo de adresa asta: „Galia, poate te duci dumneata acolo? Mai afli ceva!" Galia s-a dus, exact cînd trebuia. Erau acolo oameni simpli, prieteni de-ai Duşiei, şi sora medicală Lidia. Şi ea a poveştit versiunea ei, şi de la ea o stim şi noi.
Să zicem că a fost chiar sinucidere — atunci, chinuită fizic, de unde atîta forţă la Elizaveta Denisovna să caute cîrlig, frînghie?
În ce-l priveşte pe Samutin: după ce a predat Arhipeleagul— trebuia şi să ascundă, şi să tacă? Ce-o fi fost în mintea bătrînului fost deţi-nut?
„Plafoanele" ascultă, filarea apartamentului, filarea la tot pasul con-tinuă—tocmai prin asta îşi corectează KGB-ul deficienţa, se asigură că nu va mai avea loc nici o scurgere!
Dar poţi să te ţii după o femeie la locul de muncă?... La locul de muncă — se înţelege.
Dar nici nu mai trebuie nimic! — iată cît de scurt este circuitul ştirilor în marile oraşe: la slujbă, la Institutul de Mine, numai unei femei, co-legei ei pe nume Arsanskaia (despre al cărei bărbat se ştie că este prieten cu Kopelev, iar Kopelev este chiar acum la Leningrad, după cum povestea în cursul zilei Etkind), numai ei, acolo, în orele de lu-cru şi sub acoperisul locului de muncă, îi povesteşte despre cele în-tîmplate soţia lui Samutin.
E simplu?*
Şi Arsanskaia se duce pur şi simplu acasă şi-i povesteşte soţului.
Iar soţul — chiar intenţiona să se ducă la Kopelev, şi se şi

duce efectiv; e deja seara tîrziu.
Şi la 12 noaptea, Kopelev îi telefonează duios lui Etkind: „Fima, nu poţi să vii imediat la mine?"
Asta era pe 31 august, seara, a doua zi. KGB-ul le-a blocat pe toate şi totuşi toate sînt cunoscute!
Supărat de deranj, Etkind îi atrage atenţia chiar la telefon că nu se sună la o asemenea oră. Totuşi, se duce. Întîlnire cu Arsanski. Mai e un tren de noapte spre Moscova. Şi e ceva cu totul inofensiv să te duci la Serghei Maslov, proprietarul outsider al unui apartament. „Transmiteţi-i numai atît: l-au luat pe Arhip!" (Noi, cei care cunoş-team cartea, o numeam uneori în felul acesta.)

* Acestea ne-au fost povestite tot atunci în cercul lui Kopelev-Etkind, dar Samutin nu scrie nimic despre acest subiect. Se teme să nu-şi pună soţia într-o situaţie neplăcută? Dar, probabil, din 30 pînă în 31, conştiinţa i-a suflat că despre Arhipeleag nu se poate tăcea; sau poate că însăşi soţia lui a făcut chestia asta, fără ştirea lui Samutin? (Adnotare din 1990.)

Simplu — dar nu foarte. Se trezeşte apoi Etkind, noaptea, şi-şi pune brusc întrebarea: dar ce am făcut noi? Maslov nu înţelege despre ce este vorba. Trecînd şi prin alte cîteva guri, „Arhip" devine „Arhivă". Este o aberaţie care nu poate să dea decît bătaie de cap.
Anuntul acesta, Maslov i-l aduce, aşa cum l-a înţeles el, lui,, Kome " (Viaceslav) Ivanov, la Moscova, pe 1 septembrie, dimineaţa. Acesta din urmă aşa şi înţelege: a fost luată arhiva. Şi spre sfîrşitul zilei, el şi Liuşa, încă foarte bolnavă după accidentul de automobil, aduc la mine, la Firsanovka, anunţul denaturat. Eu mi-am exprimat îndată îndoiala: Arhivă? Arhip? (Dar ce arhivă avea Q? Dar nici Arhip nu mai există de mult.)
Eu şi Liuşa ne enervăm şi facem greşeli. Vrem să ştim, trebuie totuşi să ştim exact şi repede: ce, ce anume au luat? Şi ea îl roagă pe Ali-oşa Sipovalnikov (prin soră se cunoaşte cu Samutin) să se ducă, să vadă, să întrebe.
Nu-i corect, pentru că îl băgăm pe băiat în bucluc. Şi nu intuim bine ce posibilităţi i-au rămas lui Samutin. Tînărul îşi ia cu curaj sarcina în primire. Se duce la apartamentul asediat. Dar chiar dacă i se va răs-punde în scris şi chiar dacă arde hîrtia, nu riscă să fie arestat la ieşi-re? Şi Samutin răspunde de sub plafoane: „ Au luat Primul cerc." Sub plafon el nici nu trebuie să vorbească, desigur.
Dar la 1 septembrie seara pleacă la Moscova Etkind cu

precizarea unei litere. La Liuşa, la Peredelkino. şi ea, la fel de bolnavă, a plecat cu taxiul spre Moscova, a traversat toată Moscova şi s-a îndreptat spre nord, spre Firsanovka, pentru a-mi aduce (seara de 2 septem-brie) această singură literă. Acum nu mai exista nici o îndoială: Arhipeleagul fusese confiscat.
Pe 3 ziua mă duc la Moscova, la Alia. Avem doi copii şi chiar în a-ceste zile îl aşteptăm pe al treilea, pe Stiopa. „Asa-i că trebuie să facem să explodeze?" — o întreb eu. „Să explodeze!" — răspunde ea cu neînfricare.
Pe 4 dimineaţa, din suburbie, prin telefonul convenit, aranjez pentru seară o întîlnire cu corespondentul Stig Fredrikson (schiţa 13) — prin el transmit în Occident comunicatul destinat publicităţii cum că mi s-a confiscat Arhipeleagul (transmit şi dispoziţia secretă: să se publice imediat).
Iar KGB-ul este într-adevăr convins că a astupat toate găurelele. Pe 5 dimineaţa îi pocneşte ca din senin ştirea difuzată de radioul occi-dental.
Atunci, la ordin, Samutin dă în Occident un interviu infam. Neinspirată ideea. (Eu nici pînă azi nu l-am citit.)
După durele mele luări de poziţie, Q îmi scria de fiecare dată: „De ce participaţi la coridă în asemenea condiţii de inegalitate? De ce faceţi să se precipite evenimentele?"
Dar nimeni nu le-a făcut să se precipite, aşa cum le-a făcut ea. Această femeie bătrînă, singură şi bolnavă, nepregătind nimic în a-cest sens şi tremurînd toată de spaimă, a dat un brînci care a făcut ca teribila avalanşă a Arhipeleagului să se rostogolească peste lu-me, peste ţara noastră, peste comunismul mondial.*

6 Natalia Milievna Anicikova şi Nadia Levitskaia

Şi tot aşa m-a abordat într-o scrisoare Natalia Milievna, pînă atunci o necunoscută pentru mine, spunîndu-mi că ea, fostă deţinută, şi fiica ei adoptivă, tot fostă deţinută, îmi mulţumesc pentru Ivan Denisovici şi sînt gata să mă ajute cu ce pot. Şi pentru a mă ademeni, pentru a mă face mai receptiv, adăuga ca pe nişte condimente amănunte ca: Pavel Dmitrievici Korin este vecinul lor şi ele pot să mă pună în legă-tură cu el. Lor le place să călătorească prin Nordul îndepărtat şi să fotografieze peisaje de-acolo.
,,Fost deţinut" era pentru mine o parolă care-mi inspira

încredere în cel care o folosea. „Foşti deţinuţi" — aşa se intitula în arhiva mea de corespondenţă mapa cea mai mare, şi în ea nu erau numai o sută de scrisori. Nici pe alţii nu-i omiteam. Aproape din scrisoarea fiecă-ruia extrăgeam cîte ceva şi după aceea cu mulţi mă şi întîlneam. Nu mai ştiu cum m-am dus o dată la Bolsaia Pirogovka, la Anicikove. Şi am constatat că nu e nici un fals la mijloc, că ele sînt exact aşa cum se şi recomandă: femei cu un trecut de deţinute înscris pentru eter-nitate în biografia lor şi cu un suflet necrispat. Trăiesc cum dă Dum-nezeu, de azi pe mîine. Nu s-ar mira dacă mîine ar fi ridicate din nou. Şi în călătoriile lor anuale făcute vara, foarte riscante pentru Milievna la cei şaizeci şi cinci de ani ai ei şi departe de a fi sănătoasă. Ele ajung în asemenea locuri inaccesibile, unde nu orice tînăr se aventurează. Tocmai acest dezinteres în ce priveşte achiziţionarea de bunuri, voioasa neîncredere în ziua de mîine şi ataşamentul fier-binte faţă de nefasta zi de ieri au cimentat prietenia noastră. Nu pu-team să rămînem distanţi unii faţă de alţii.

La prima întîlnire încă mai avusesem grijă să nu mă destăinui prea

mult, dar începînd cu a doua — n-am mai fost reticent. Şi de la pri-

* Discul cu Recviemul de Verdi pe care mi l-a dăruit Q îl am cu mine la Vermont şi, în fiecare an, la 28-30 august, îl pun în amintirea ei. (Adnotare din 1978.)

In noiembrie 1985 primesc o scrisoare de la o adeptă a lui Steiner, necunoscută mie, o anume Johanna Fischer din Elveţia. Din scrisoare reiese că Elizaveta Voronianska-ia, care în timpul vieţii nu s-a cunoscut cu corespondenta mea, a început să vină des pe la aceasta din urmă, rugînd-o să-mi transmită solicitarea ca, în situaţia ei actuală, eu s-o ajut din toate puterile. Din aceeaşi sursă aflu că forma în care Voronianskaia i se arată Johannei este aceea a unei umbre venite de departe. În ce mă priveşte, eu, desigur, mă şi rog pentru ea... (Adnotare din 1986.)

ma întîlnire şi pînă la cea de pe urmă, eu, se pare, nici o singură dată nu le-am scutit de sarcini pe linia cauzei noastre comune, sar-cini de care ele s-au achitat întotdeauna ca de ceva important şi ho-tărîtor pentru viaţa lor.

Acest spirit caracteristic foştilor deţinuţi şi trecutul purtînd pecetea la-gărului le-au unit într-o familie. Altminteri între ele erau mari deose-biri: Milievna era scundă, grasă, veselă, de un neastîmpăr în con-trast cu vîrsta, nestatornică şi chiar

capricioasă în privinţa caracte-rului, pe cînd Nadia era înaltă, slabă, de o reţinere necaracteristică anilor pe care-i avea, veşnic ocupată cu treburi, meticuloasă, circumspectă. Nu ştiu cum, în lagăr, Milievna devenise, printr-un joc al destinului, şefă la maşina de tăiat pîine — şi a salvat-o pe orfana Nadia, aflată pe punctul de a muri de inaniţie, a supraalimentat-o, a ajutat-o să-şi refacă moralul. Şi acest lucru le-a unit pentru totdeau-na, ca pe mamă şi fiică. Natalia Milievna era dintr-o veche familie de nobili, bunicul ei fusese un înalt dregător la departamentul pentru treburile curţii imperiale. Ea învăţase la gimnaziul Tagantevski. Pe toţi prietenii ei din copilărie, tineri din nobilimea petersburgheză, re-voluţia îi disperşase, îi împuşcase, îi pusese pe fugă. Regimul sovi-etic cvincvagenar continuase să-i împrăştie rudele şi cunoştinţele, apropiate şi depărtate; nu mai rămăsese nimeni. Nadia provenea dintr-un strat mai modest, deşi tatăl ei, Grigori Andreevici Levitski, fusese biolog, colaborator foarte apropiat al lui Vavilov. El pierise din cauza lui Lîsenko. Familia lor n-a fost arestată toată în acelaşi timp, ci în patru reprize, unul cîte unul — tata, mama, apoi ea însăsi, apoi şi fratele, şi fiecare în proces separat. Părinţii i-au pierit în lagăr. Milievna a salvat-o pe Nadia, şi Nadia, purtîndu-i veşnică recunoş-tinţă, s-a lipit de ea. Aceasta şi era trăsătura remarcabilă a întregii lor vieţi. Prin aceasta ele aminteau de soţii Zubov şi Tenno şi, probabil, de multe familii de foşti deţinuţi — de faptul că, iată, în anii de odinioară ai detenţiei, venise un dar neaşteptat, un supliment, un adaos ilegal. Şi numai în lumina acelor ani îşi primea această trăsă-tură sensul ei. Şi de fiecare 5 martie, ziua morţii lui Stalin, acest înalt şi permanent sens al vieţii lor se condensa într-un simbol: îşi aranjau cămăruţele ca pe un muzeu, expuneau, atîtea cîte putuseră să-şi procure, fotografii ale celor împuşcaţi şi pieriţi în lagăre, puneau mu-zică funebră—si cîteva ore prin acest muzeu se perindau invitaţii: cunoştinţe şi foşti deţinuţi.

Harababura anilor de război şi revoluţie şi firea cîndva tare nebuna-tică a Natasei Anicikova au făcut ca întreaga ei viaţă să se dea pes-te cap, să nu cunoască nici momentul întemeierii unei familii, nici pe cel al dobândirii unei profesii. Nadia, în schimb, stia din copilărie lim-ba germană, cu care îşi cîştiga acum existenţa lucrînd la biblioteca de literatură străină. (În timpul războiului, încă fetişcană fiind, i-ar fi fost

uşor ca împreună cu nemţii să se retragă din zona Pskovului. Însă nu s-a retras, şi a fost pedepsită cu lagăr, dar, spunea ea, n-a regretat niciodată că a rămas în patrie.) De aceea, ajutorul firesc şi cel mai bun pe care l-am primit de la Na-dia au fost traducerile. Multe lucruri mi-a tradus ea: articole de ziar, recenzii, apoi şi cărţi întregi pe care eu, din lipsă de timp, n-aş fi reu-şit niciodată să le citesc în nemţeşte. Dar trebuie să arăt şi cum m-a ajutat. Înţelegînd bine sistemul meu şi spre ce se îndreaptă interese-le mele, ea nu-mi traducea o carte în totalitate, ceea ce ar fi fost pentru mine o dificultate în plus, căci n-aş fi putut să citesc un volum aşa de mare, ci conspecta şi grupa materialul pe teme, cu titluri cla-re, pe foi de anumite dimensiuni. (Cu deosebită recunoştinţă mi-a-mintesc cum mi-a pregătit ea — adesea în trenul electric şi în me-trou, fiind ea însăşi în criză de timp! — cartea generalului Frantois şi amintirile generalului Gurko, nici una dintre acestea nefiind disponi-bile în limba rusă.) Tot ea a tradus cartea lui Seemann despre legă-turile lui Lenin cu Ministerul de Externe german. Dar Milievna avea alt talent: acela de a avea cunoscuţi de o mare di-versitate. În general, pentru un conspirator, acest talent nu este tot-deauna bine venit, însă cu Milievna lucrurile aveau o încheiere ferici-tă: indiferent cu ce problemă nouă şi neaşteptată o abordam, ea re-flecta un timp — şi totdeauna repera exact persoana căreia trebuia să ne adresăm. A trebuit să iau de urgenţă manuscrisele de la Teus — am dat fuga la „Ne Ne" („NN", aşa le spuneam noi, unind primele litere ale numelui lor): fără să şovăie, au luat asupra lor chestiunea. Dar locuinţa lor avea o curte de trecere şi era suspectată, nu pre-zenta siguranţă. Milievna s-a gîndit ce s-a gîndit şi şi-a adus aminte de vestitul geolog Boris Abramovici Petrusevski, care se bucura de privilegiul de a face deplasări în interes de serviciu peste hotare. I s-a adresat lui şi el a acceptat solicitarea, şi trei-patru ani mi-a păs-trat cu credinţă manuscrisele, cărora într-o vreme le-am adăugat chiar cîteva Arhipeleaguri. (În timpul conspiraţiei nu numai că nu l-am văzut, dar m-am străduit să nu-i reţin nici numele şi să nu ştiu unde locuieşte. Astfel că nici nu ne-am cunoscut vreodată. Mă înclin pînă la pămînt în faţa lui.) N-aveam unde să ascund un exemplar cu textul definitiv al Arhipeleagului? Milievna se gîndea — găsea soluţi-a, îl ducea unde trebuie. [A făcut şi gafe. A dus materialul departe, cu transbordări, cu vaporul, la rezervaţia

naturală Vesiegonski — se pare, la un om nobil, de încredere, dar acesta s-a speriat, soţia lui aşişderea, şi Milievna a trebuit să care înapoi toată greutatea, picu-pul, vreo zece kilograme... or— la vîrsta ei! L-a dus la Leningrad, un-de, se pare, l-a lăsat pe mîini bune (la o verişoară primară). De aco-lo, pe neaşteptate, vine un apel: luaţi-l de la noi, nu vrem să ţinem o asemenea nenorocire. Şi din nou trebuie să caute, de-acum însă ne-apărat în Leningrad. Bun, s-a gîndit, a găsit! Pînă în prezent, acolo este îngropat Arhipeleagul. Dar eu nu ştiu nici numele, nici locul. Ştiu că e „sub un măr".*] Trebuie să găsesc o dactilografă, una foarte bună şi de mare încredere, să-i dau lucrurile cele mai teribile (dar de plătit ioc, totul pe bază de entuziasm). Şi tot bun ar fi fost şi un legător discret, de încredere. Altminteri, aceste pachete de foi se deteriorează, se pierd. Milievna s-a gîndit şi a găsit o dactilografă: Olga Aleksandrovna Krîjanovskaia. Nici pe aceasta eu n-am văzut-o niciodată, dar cîte a făcut ea pentru noi, cîte a păstrat! — mă înclin pînă la pămînt în faţa ei. Iar sotul ei, Andrei Ivanîci, militar activ, co-lonel-inginer, de-abia ţinîndu-se între atacuri de cord, mi-a legat toa-te Arhipeleagurile scoase de samizdat, toţi Viţeii şi multe exemplare ale lui Nouăzeci şi şase. I-am trimis scrisori de mulţumire, dar mîna n-am reuşit să i-o strîng, căci între timp a murit.

Cu asemenea vaste relaţii (si cu asemenea îmbulzeală de intelectu-ali la biblioteca de literatură străină), a tipări la samizdat este lucrul cel mai firesc. Timp de mulţi ani, indiferent ce-aş fi dat la samizdat — totdeauna eu cu Liuşa repartizam celor două N. exemplarele de la unu la cinci, (între Liuşa şi Nadia aveau loc în staţiile de metrou întîlniri bine puse la punct — şi locul şi minutul cunoscute, şi amîn-durora în drum le era suficient un telefon, de la serviciu la serviciu — dimineaţa sau seara. Punctualitatea, responsabilitatea le caracteri-zau pe amîndouă, îşi meritau reciproc prietenia.) În primăvara lui 1968, cele două N. au realizat şi culegerea Citindu-l pe „Ivan Deni-sovici" de la început pînă la sfârşit — şi l-au dactilografiat, şi l-au dat din mînă în mînă.

Milievna se considera onorată să difuzeze texte samizdat nu numai în Moscova, ci mai ales în provincie. Printre alte asemenea locuri, ea avea Ekaterinburgul. În general, m-am înşelat mult cu Cercul-96. Socotisem eu că o să-l difuzăm una—două, că trebuie să pregătim mai multe exemplare,

ne-am lăsat cuprinşi de entuziasm, am scos patru „şarje", adică douăzeci de bucăţi — dar unde să le plasăm apoi? Din cauza acestei cantităţi, Cercul a fost de cîteva ori la un pas de a fi confiscat. (Undeva se afla un vraf de exemplare ale lui 96 de să-l ridici cu macaraua, apoi toate au fost arse.) Un exemplar, fă-ră să-mi dau seama, am permis celor două N. să-l strecoare cuiva la Ekaterinburg. Şi acest Osionnov Serghei Ivanovici s-a nimerit să fie un om foarte puţin cunoscut. Aventuroasa Milievna se cunoscuse cu el în timpul unei călătorii de vară, şi cum? — se ciondăniseră pe te-

*Şi Arhipeleagul împreună cu Tancurile a stat în bune condiţii douăzeci de ani la nobilul şi curajosul Aleksei Alekseevici Liverovski. Acum sînt dezgropate. (Adnotare din 1989.)

ma Ivan Denisovici, despre care el se exprimase injurios. Ea nu

numai că l-a convertit, dar l-a şi trecut printre prietenii şi oamenii ei de încredere şi a început să-i trimită texte samizdat, printre care şi 96. De altminteri, Osionnov nu a dezamăgit, ci chiar s-a dovedit un om de mare caracter. (Pe la mijlocul cărţii, acest episod l-am poves-tit dinadins denaturat, ca să nu-i căşunez omului niscaiva neplăceri, în 1971, în trecere pe la Novocerkask, eu cu A. A. Ugrimov l-am cu-noscut, tot la nişte cunostinte ale Milievnei.) Pentru el s-a ivit un peri-col imprevizibil: un nepot de-al lui s-a întors din armată, unde îl răs-făţaseră cu serviciul la bruiaj şi interceptare radio, şi acum voia să se aranjeze şi „în civilie", la Ekaterinburg. Dar pentru aceasta trebuia să completeze multe formulare şi să menţioneze toate rudele, apoi pe aceste rude Organele trebuiau să le studieze îndeaproape. Şi cu această ocazie s-a constatat că împotriva lui Osionnov exista un de-nunţ cum că el dădea spre lectură Pavilionul canceroşilor, în provin-cie, acesta este un fapt periculos, este ca o bombă! Dar kaghebiştii, nerăbdători, n-au mai continuat cercetările (dar unde să le mai conti-nue? — Pavilionul canceroşilor ei au descins direct — cîţiva oameni — la custodele nostru! În ce-l priveşte pe 96, pe acesta Osionnov îl ţinea la o mică dacea de vară, care iarna era pustie. Veniţi de-l luaţi! Ceva era şi în apartament, şi în plus în acest moment se afla aici şi un cunoscut care tocmai luase şi îşi vîrîse în geantă un exemplar din August. Inteligent, cunoscutul i-a îmbrăţişat cu

privirea pe oaspeţi: „Bine, uite, eu plec!" Iar kaghebiştii provinciali, chiar bucuroşi că sca-pă de un martor, nu l-au reţinut. Mai mult decît atît — nici n-au mai percheziţionat camera, dar l-au dus pe Osionnov la ei la secţie şi nu-mai acolo l-au întrebat: „Recunoaşteţi că aveti Pavilionul canceroşi-lor!" A priceput bietul nostru om că e mai bine să recunoască. „Aduceţi-l!" — i s-a spus. El s-a dus acasă şi l-a adus. Şi se părea că deocamdată îl lasă în pace. Dar poate că-l urmăresc! Ce-i de făcut cu 96? Milievna, zeloasă, i-a poruncit: să-l păstrezi ca pe lumina ochilor. Şi el s-a hotărît să-l păstreze. După convocarea la KGB, fap-tul acesta era extrem de periculos, dar Osionnov a continuat să păs-treze obiectul cu pricina, însă legătura cu noi era slabă — într-o scri-soare multe nu poţi să spui, să mergi sub urmărire nu se poate, de trimis n-ai pe cine trimite — n-am reuşit decît să aflăm că s-a declan-şat o acţiune de urmărire, că veniseră, şi nu puteam să-i strigăm — Arde-l! Şi cîteva luni, pînă s-a ivit cineva prin care am transmis să-l ardă, 96 a stat aşa, cu toporul atîrnînd deasupra lui şi deasupra noastră. Numai spre primăvara lui 1966 s-a convins Osionnov de autenticitatea mesajului nostru şi a ars ceea ce era de ars.

Un timp, Milievna (de mult la pensie) activase energic în societatea pentru protejarea vestigiilor trecutului şi a monumentelor. Apoi a vă-zut cum problemele de acolo nu se pot rezolva din cauza birocraţiei. Pe de altă parte, starea sănătăţii îi impunea să stea mai mult acasă. Totuşi, firea ei vulcanică nu-i dădea pace. Ea îmi găsea în perma-nenţă vreo nouă cunoştinţă, o nouă sursă de informaţii, un nou om util — deşi eu nu căutam şi nu-i ceream aşa ceva. Şi adesea mă convingea că este necesar să fac cunoştinţă cu cutare şi cu cutare. Acum clasez — un întreg foc de artificii, chiar să-mi amintesc totul nu se poate. Tot ea mi-a făcut cunoştinţă şi cu Dmitri Petrovici Vit-kovski, vechi „deţinut pe şantierul canalului de la Marea Albă". Şi cu ginerele lui Korolenko, A.V. Hrabrovitki, amator de arhive. Din propri-e iniţiativă, acesta mi-a strecurat o sumedenie de informaţii şi utile, şi inutile. (Drept recunoştinţă, noi am pus în cui vigilenţa şi i-am dat un volum din Arhipeleag să-l ţină în mînă o jumătate de oră fără a ieşi din casă cu el — şi unde nu s-a răspîndit prin Moscova zvonul despre Arhipeleag, şi a ajuns chiar şi în străinătate. Cîte eforturi a trebuit să depunem pentru a-l dezminţi, prin cîte spaime am trecut!) Aici e şi urma lui

Palcinski: Milievna găsise o femeie energică foarte, cumnata lui Piotr Akimovici. De la aceasta am cules nu puţine lucruri. Numai aşa s-a introdus el la mine, după Arhipeleag, şi în Au-gust, şi în Octombrie. Era nevoie de nişte mărturii credibile din par-tea familiei despre generalul Svecin? Milievna le procura uneori cu preţul a luni de corespondenţă, de solicitări. Cu preţul unor călătorii a nu ştiu căror persoane. A fost nevoie de unele informaţii despre o-raşul Tambov? — Milievna le-a procurat de la unicul heraldist din Moscova, L. Smarov, originar din Tambov şi martor în viaţă al tuturor celor întîmplate, un om căruia nu-i plăcea să povestească despre propria lui viaţă, dar care mi-a fost un mare furnizor de date despre întreaga gubernie! A fost nevoie ca în locul meu să meargă altcineva prin locurile răscoalei, cineva care — absolut neobservat şi mai meticulos decît mine — să chestioneze în dreapta si-n stînga? S-a găsit la timp o Valentină Pavlovna Holodova, biolog, foarte umblată prin Rusia Centrală. La rugămintea mea, ea a plecat în regiunea Tam-bov. Şi am cumva nevoie de concursul activ al Bibliotecii de Istorie? — Iată-i, colaboratorii sînt gata să mi se alăture. Şi am cumva nevoie de materiale secrete şi importante privind regiunea Donului? Păi ea, aşa cum promisese, m-a pus în legătură şi cu Korin. Datorită ei, am reuşit să fac cunoştinţă cu acest om remarcabil şi să văd cu ochii mei nişte studii pentru Rusia care se duce. Şi iată un lucru la care nu mă mai aşteptam, de care nu mă mai interesam, pe care nu-l mai bănuiam deloc: mirosise Milievna că în Leningrad, la o femeie din căzăcime, se păstrează arhiva lui Fiodor Kriukov şi caieţelul cu tex-tul primei părţti a „Donului liniştit", text scris de el încă înainte de re-voluţie! Pentru munca mea, această descoperire nu numai că nu-mi făcea trebuinţă, dar mă şi făcea să mă îndrept pătimaş spre alte pro-bleme — cum însă s-o ignori? Cui nu începe să-i fiarbă sîngele în vine la o asemenea ispită?

Am văzut despre ce este vorba, m-am convins, şi i-am spus admi-rativ Milievnei: ce mînă bună ai!

Ce fire mai am şi eu uneori: există un om capabil să mă ajute, dar nu am timp să-l caut; cine să facă treaba asta? Cele două N.! Exista un Nikolai Pavlovici Ivanov, nepotul unui preot, — cîtă claritate a minţii, cîte chinuri îndurate prin hăţişul rânduielilor sovietice ca să dea de urma alor săi, cîte proiecte, ce încordare! — dar nimic mai acătării n-a

reuşit să facă, şi pe mine în puţine privinţe m-a ajutat: intenţiona să multiplice Arhipeleagul—dar acest lucru s-a dovedit im-posibil, însă pentru mine a făcut o expeditţe utilă în regiunea Tam-bov: a adunat material de arhivă şi s-a văzut cu sora vestitului rebel Piotr Tokmakov. Îi căutaseră cele două N. chiar şi o nevastă, dar nu au găsit. (Şi din cauza tuturor legăturilor cu noi, cît pe-aci să-l bage la nebuni; psihiatrii lui de la Riazan îl şi reţinuseră.) De cele două N. am prins-o şi pe Rita Şeffer — tot un destin rusesc ruinat, dar des-pre ea voi vorbi separat.
A fost o vreme cînd la cele două N. „plafoanele" nu erau considerate periculoase. În acele condiţii, ele, desigur, ne colaţionau textele. Tot Arhipeleagul l-au colaţionat, şi nu numai pe el. În 1966, în 1967, va-ra cînd mica noastră dacea era goală, ele au locuit la Rojdestvo-pe-Istria. Ne deveniseră aşa de apropiate. Aşa de simple erau aceste relaţii între nişte foşti deţinuţi, era atîta loc între noi pentru glume şi bancuri — încît era firesc să le chemăm să locuiască în dragul nos-tru colţ de ţară. Dintr-o îndepărtată rezervaţie de lîngă Iaroslav, Mili-evna mi-a adus răsad de scoruş cu fructe negre. Cînd Milievna lo-cuia la Rojdestvo, Nadia, tremurînd pentru ea, cum rar tremură o fiică pentru mama ei, după o întreagă zi de muncă la Moscova, ajungea în două ore la Rojdestvo şi dimineaţa era în două ore înapoi la Moscova, şi de la gara Baskino, totdeauna pe jos. Locurile dragi mie, ea le-a colindat aproape cît le-am colindat şi eu. În aceste po-ieni, în aceste margini de pădure, eu o văd ca pe o figură înscrisă în peisaj. Cînd noi, în mai 1968, dactilografiam Arhipeleagul la două mici maşini, Nadia venea din trei în trei zile ca să ia materialul dacti-lografiat şi să-l pună la adăpost. (Apoi toate cele cinci exemplare luate trebuiau împrăştiate în diferite locuri secrete!). Şi tot ea, în septembrie 1965, salvase manuscrisul început al Arhipeleagului. Participase la operaţiunea Tenno.
În toamna lui 1969, de-abia mă instalasem într-o anexă la Rostro-povici, cînd, după cum s-a văzut, casa principală a rămas goală. Nu mai avea cine să locuiască în ea, căci Rostropovicii, în mare grabă şi pentru multă vreme, plecau în străinătate. Timp de căutat alţi loca-tari nu era. Şi atunci noi le-am propus pe cele două N. În stilul şi rit-mul lui, Stiva a alergat la ele, le-a uluit, le-a vrăjit — şi în cîteva ore le-a adus încoace. Şi astfel iată-le instalate aici pentru două ierni. În casa principală ele, într-o aripă a casei eu, de cele

mai multe ori sin-gur, iar în curte un cîine de Terra Nova, negru şi lăţos, pe care l-au îndrăgit la nebunie, şi el pe ele. Într-o zonă specială, trei foşti deţinuţi ocupau un lot de teren, gard în gard cu un vicepreşedinte al Consi-liului de Miniştri!... Ne simţeam bine! — Eu curăţam zăpada de pe poteci, mă îngrijeam de sala cazanelor, Nadia ducea la Moscova şi aducea de la Moscova toată poşta stîngă, eu treceam pe la ele ca să mai glumim, dar treaba nu sta pe loc. Căci în casa spaţioasă a Rostropovicilor, ele desfăşurau o bună activitate de samizdat—dactilografiau, colaţionau şi mă ajutau cu ce puteau. Lucrezi aşa de bine cînd cel căruia trebuie să-i pasezi foile îţi este aproape, la în-demînă. Înainte nu avusesem parte de aşa ceva. Cu aceleaşi două N. şi cu Liuşa, în absenţa lui Stiva (plecat în străinătate), am „orga-nizat" în „taverna" de sub podul casei şi ceremonia încoronării mele cu Premiul Nobel. Aceeaşi Milievna fusese de faţă şi atunci cînd a venit miliţia să mă dea afară din Jukovka.

Apoi nu ne-am mai întîlnit aşa de des. Înotînd cu sufletul la gură prin marea de treburi pe care eu le aveam la Moscova, rar le mai deschi-deam uşa — dar naturaleţea relaţiilor noastre a rămas pînă la sfîrşit aceea care-i caracterizează pe foştii deţinuţi, aceea clasică, pecet-luită de neuitatele raţii de pîine neagră, masa neştearsă şi strachina cu ciorbă lungă. Nu în orice familie au lucrurile un curs aşa de natu-ral, ca la noi cu cele două N.

În ultima iarnă petrecută de mine la Moscova, Milievna a Böllt înde-lung. Mă hotărîsem să plec la Rojdestvo. Ea se mai restabilise. Şi chiar în ziua în care-mi propusesem să mă duc la ele, am primit de la Paris „prin poşta stingă" două prime exemplare ale Arhipeleagului, exemplare încă de semnal, primele în URSS, încă înainte să le pri-mească KGB şi CC. Nici n-am apucat să răsfoiesc cartea acasă, una i-am lăsat-o Aliei, cealaltă am luat-o şi am plecat cu ea la cele două N.

Am răsfoit-o la ele. Şi bine am făcut. Împreună cu ele am frunzărit-o la aceeaşi masă la care ne cunoscuserăm cu zece ani în urmă, cînd tot, absolut tot drumul era încă de parcurs, împreună cu ele am des-chis la pagina unde erau şase fotografii ale unor împuşcaţi — şase fotografii date de Milievna din expoziţia lor din luna martie, şi printre acestea —una a bărbatului pe care ea îl iubise cîndva...

În aceşti cîtiva ani, Milievna, prin toată viaţa ei, s-a implicat

în lucra-rea mea, şi, tocmai prin fotografiile apropiaţilor ei, s-a prins pentru totdeauna în ţesătura Arhipeleagului în toate ediţiile lui, în toate lim-bile.
La noi atunci deja începuse Cutremurul. Apoi am fost expulzat. Alia se pregătea de plecare. În toată această lună şi jumătate de fierbere a simpatizanţilor noştri şi a străinilor, Nadia n-a dat pe la noi. În situaţia ei precară la locul de muncă, o vizită la noi ar nenoroci-o. Dar o dată, chiar înaintea plecării familiei noastre, a sunat telefonul.
Persoana de la capătul firului nu şi-a dat numele, dar o voce cunos-cută, o voce de femeie care plînge, a rostit cuvintele următoare: — Spuneţi-i că aceia au fost ani fericiţi, alţii ca ei nu vor mai fi nicioda-tă.
A trecut un an — şi ne-a parvenit şi nouă ştirea despre moartea Mili-evnei. Suferea de mulţi ani de diferite Böll, şi a suferit cumplit, şi a zăcut la pat. „Milievna, trebuie să trăieşti să vezi Arhipeleagul apă-rînd! Milievna, trebuie să trăieşti să vezi cauza noastră triumfînd!" — sînt cuvinte pe care eu i le-am spus nu numai o dată. De fiecare da-tă se întrema.
Dar în 1975 a făcut infarct. A venit un medic şi a încercat s-o convin-gă să se interneze în spital. „De ce să mă internez în spital? Mai bi-ne să mor acasă!" — a spus ea stînd pe pat. Şi în acelaşi moment i-a trecut peste faţă o umbră vineţie. Milievna s-a clătinat puţin şi a început să se lase într-o parte. Medicul a sărit să-i facă respiraţie ar-tificială, a chemat reanimarea — dar pacienta murise deja.
Aflînd despre moartea Milievnei, noi am trimis din Zürich o scrisoare către Nadia. O întrebam dacă nu vrea să vină la noi, să trăiască şi să muncească alături de noi. Nu, nu-mi vine nicicum să-mi părăsesc ţara — ne-a răspuns ea.

7 Mira Ghenadievna Petrova

Timp de patru ani de zile, ea mi-a fost colaboratoare activă şi foarte valoroasă, dar nu a făcut parte din mica noastră reţea, nu a venit în atingere cu cercul conspirativ, nu a cunoscut pe nimeni, nu s-a întîl-nit cu nimeni dintre ai noştri, s-a ţinut totdeauna deoparte. Şi totdea-una aştepţi vag un asemenea suflet, dar tocmai un asemenea suflet nu se manifestă, iar ochii care caută dau peste altceva.
Avusesem unele relaţii cu Arhiva Centrală de Stat pentru Literatură şi Artă (ACSLA). Cei de-acolo făcuseră cîndva gafa

de a mă propu-ne la premiul Lenin (ce săpuneală li s-a tras pe chestia asta ulterior). Într-un moment dificil depusesem la ei spre păstrare Cercul, apoi ci-tisem tot la ei capitole din Pavilionul — şi o rugasem pe Miralda Koz-lova, un neobişnuit de activ funcţionar al ACSLA, să-mi strîngă opinii despre Pavilion din partea colaboratorilor care vor voi să scrie pe a-ceastă temă. Mi-a strîns vreo zece asemenea opinii. Dintre acestea m-a frapat una: se referea la întreg destinul lui Kostoglotov şi la iubi-rea lui nefericită. Opinia era formulată cu asemenea sensibilitate în-cît ai fi zis că emiţătoarea ei, chiar dacă nu a fost medic în acel dispensar, este ea însăşi, alături de mine, coautoare a nuvelei. Într-o profană, nuvela n-ar fi trezit asemenea ecou. Şi în observaţiile ei era un simţ literar ca acela pe care criticii nu-l au, ci numai autorii. Am vrut s-o cunosc. Am constatat că Petrova nu mai lucra la ACSLA. Doctor în ştiinţe, istoric al literaturii şi textolog, ea îşi găsise o muncă mai corespunzătoare la Institutul de Literatură Universală. Miraldei i-a făcut plăcere să-mi aranjeze o întîlnire la Mira, în aleea Vorotni-kovski.

Am rugat-o pe Mira să-mi spună mai în detaliu ce ar mai vrea ea să vadă îmbunătăţit şi corectat la Pavilionul canceroşilor (era în toamna lui 1966, textul încă putea fi modificat). Şi nu s-a sfiit (în general nu se sfia, era extrem de independentă şi chiar vehementă, mică de statură şi, de obicei, calmă, dacă n-o scoteai din sărite) să facă a-precieri, observaţii şi chiar să dea sfaturi. În judecăţile ei m-a uimit şi dezinvoltura cu care se mişca pe terenul problemelor de literatură, şi acea deosebită cunoaştere a sufletului feminin, pe care eu n-o a-veam. Cu ocazia acestei nuvele am aflat pentru prima dată că n-o am. Comentariul ei avea chiar un caracter vijelios care i se trăgea de la aparenta inconsecvenţă a poziţiei: îmi reproşa cînd o insuficient de elevată manieră de a zugrăvi femeia, cînd o insuficientă preocu-pare de a sugera corporalitatea acesteia. Iată pînă în prezent, în toţi anii de activitate scriitoricească inspirată de experienţa lagărului, a exilului şi desfăsurată în afara Moscovei, îmi lipsise tocmai o persoa-nă ca aceasta, cu acelaşi mod de interpretare a realităţii ca şi al meu. Dar pînă atunci se acumulase materialul purtînd amprenta experienţei de lagăr, material pe care-l stăpîneam la perfecţie. Şi toc-mai în acest moment se schimba cărarea pe care va înainta lucrarea mea. Am înţeles că nu o singură dată mă

voi mai duce în Vorotni-kovski. Doar ce ieşisem — şi începu să mă sîcîie senzaţia că n-am terminat convorbirea, că trebuie s-o reiau.
Apoi m-am dus acolo de multe zeci de ori.
Mira era fiica unor vechi bolşevici — dar cît de departe era ea de li-nia lor, fiind şi acesta un semn al vremii, de altfel frecvent acum. Tatăl ei fusese împuşcat, mama ei era în viaţă, dar avea un caracter aşa de insuportabil, încît Mira, desi nemăritată, se separase de mult timp de ea. Avusese o cameră a ei întunecoasă pe zgomotoasa stradă Domnikovka. În conjunctura sovietică, îi era imposibil să schimbe această cameră cu alta. Nu voia însă nici să-şi ruineze via-ţa, drept pentru care a abandonat-o cu catrafuse şi bibliotecă, şi ea singură, în particular, a luat cu chirie o cameră şi jumătate într-o ca-să a actorilor, la o actriţă a Teatrului Mic vestită cîndva. Aici, la ea, era lumină, linişte, era plăcut şi comod. Nota de comoditate o dădea mai ales vechiul şi complicatul secretar, provenit, conform legendei, dintr-o casă de moşieri aflată pe drumul Smolenskului. În această casă înnoptase odinioară Napoleon şi lucrase, zice-se, la acest se-cretar, la care acum, cot la cot, lucram noi cît pofteam. Multe lucruri au fost realizate aici! Pînă la amănunt concepuse Mira fiecare pată de culoare din camera ei — îi plăcea la nebunie Van Gogh şi avea oroare de orice discordanţă coloristică. Mai avea şi alte cîteva obi-ecte de adoraţie — de adoraţie cu atît mai neselectivă şi mai inten-să, cu cît, în general, ea, ca fire, era mai independentă. În categoria unor asemenea idoli ai ei intrau Thomas Mann (mai tîrziu şi Böll), Cehov, Tvetaeva si... Ehrenburg. Portretele ultimilor doi le ţinea în-tr-o vitrină rezervată cărţilor. (Eu am făcut multă vreme ironii la adresa lui Ehrenburg. Spuneam că n-are el mutră să figureze într-o ase-menea galerie. Mira a cedat încetul cu încetul şi, pînă la urmă, în tă-cere, l-a scos de-acolo — şi curînd după aceea fostul ei idol a murit. Ea a avut o tresărire de om superstiţios — şi l-a repus pe Ehrenburg la vechiul loc.) În alegerea acestor idoli, desigur, se reflecta nu nu-mai propriul ei gust, ci şi orientarea generală a gustului manifestat de către intelectualitate în ultimii ani. Cu accentuata independenţă a opiniilor personale, ea se încadra în acest curent general al intelec-tualităţii democratice tradiţionale sau, mai degrabă, al cadetismului tîrziu. Dar dincolo de exagerări (Cehov este vîrful cel mai

înalt al lite-raturii ruse, mai mare decît Tolstoi şi Dostoievski) ea avea atîta ta-lent în a percepe fenomenul literar, încît pentru mine ţinea dintr-o dată locul a zece-douăzeci de alţi cititori — avantaj inestimabil pen-tru un scriitor aflat în ilegalitate. Dacă ea îmi verifica un capitol nou, o pagină nouă, nu mai aveam nevoie de nici o altă verificare. În ge-neral, pe un scriitor atît de preocupat să se ascundă, să tăinuiască, supus constrîngerilor mecanice exterioare ale conspiraţiei şi ale ter-menelor ei rigide, îl paşte pericolul de a nu respecta condiţia con-templării estetice nepripite a proporţiilor şi a detaliilor operei. Nu ra-reori, Mira tocmai asupra acestui lucru îmi atrăgea atenţia. De aceea se şi plasa pe o asemenea poziţie deosebită. Departe de toată con-spiraţia mea, ea îmi rezerva un teritoriu numai al meu, unde eu nu mai eram conspirator, ci scriitor în stare pură. De aceea printre căr-ţile mele există una cu care ea n-a avut nici o tangenţă—eu n-am pus-o în contact şi nici ea n-a cerut să intre în contact cu Arhipelea-gul. În acea aspră derulare a povestirii mele, nici hărnicia mîinilor ei n-ar fi avut la ce să fie valorificată. Şi atunci cînd i-am adus toate trei volumele ca să le citească în cinci zile, a existat un lucru şi numai unul despre care ea nu mi-a spus nici un cuvînt: însăşi cartea în chestiune. Pentru, că această carte s-a făcut singură — nu în ate-lierele artei, nu ţinînd de vreun precept de-al acesteia, nu conformîn-du-se vreunei reguli.

În rest, Mira mi-a fost un ajutor de neînlocuit în istovitoarea mea muncă din acei trei, patru ani, după ce mi-a fost confiscată arhiva. Ea mi-a fost şi interlocutor cu rol de instanţă verificatoare. Pînă la

ea nu discutam cu nimeni despre lucrarea aflată chiar în curs de re-alizare şi uneori chiar înainte de stabilirea primelor jaloane. După ea abordam acest subiect numai cu soţia mea, Alia. O asemenea dis-cuţie este ceva delicat, care poate zădărnici tot proiectul, dacă inter-locutorul nu este chiar un alter ego al tău, ci un străin care făptuieşte şi gîndeşte altceva. Această discuţie se ducea nu în spaţiul real, ci în cel literar n-dimensional. Ea nu era ajustabilă prin realitatea tim-pului (cum erau toate celelalte din viaţa mea). La această discuţie nu trebuia să ai imediat hîrtie şi creion, să scrii. Ea prilejuia o înceată reaşezare şi verificare a bazelor, metodelor şi structurilor pe diferite-le axe ale confruntărilor. În asemenea discuţii se clarifică şi pot fi evi-

tate trasee false, bătătorite ani de zile.
Veşnic activa, neobosita Mira era mereu gata nu numai pentru con-vorbiri, ci pentru orice muncă epuizantă şi migăloasă, de lungă dura-tă, comprimîndu-şi munca ei de la birou, unde, din fericire, nu avea un program fix de la ora cutare pînă la ora cutare. M-a ajutat să fac ordine în multe dintre cele aflate într-un talmeş-balmeş din cauza rit-mului meu încordat şi a vieţii încordate a unui om care trebuie să-şi tăinuiască activitatea lui cea mai importantă. Textolog, ea a efectuat analiza şi prelucrarea comparativă a multora dintre variantele mele — adevărate, „atenuate" (pentru cenzură), apoi refăcute acolo unde se putea pierde sau denatura ceva—si astfel m-a ajutat să realizez forma definitivă a lui Denisovici, a tuturor povestirilor. Eu, în acea vreme, n-aş fi reuşit de unul singur, dar ea a făcut patru cincimi din lucrare, nelăsîndu-mă pe mine decît să iau deciziile de rigoare. A re-dactilografiat şi scrierile mele mari (Pavilionul canceroşilor, Cercul-96), le-a colaţionat minuţios, a căutat greşelile, a comparat varian-tele. Dintre toţi apropiaţii mei, ea era singurul cunoscător serios al Rusiei prerevoluţionare (prin natura serviciului se ocupa cu acest lucru). Era rapidă în găsirea de informaţii, în special despre intelec-tuali, despre cadeţi cunoscuţi, şi de alte genuri de informaţii, pentru că o bună parte din viaţă si-o petrecuse la Biblioteca Lenin. Şi mai era Mira foarte ataşată de teatru şi de cititul artistic. Ca multor femei îi plăcea nu numai să se producă singură, ci şi să-i vadă pe alţii în această ipostază, să-şi exprime părerea asupra lor, să-i înţeleagă. În camera ei, şi verificîndu-mă pe mine prin intermediul ei, am făcut multe înregistrări pe magnetofon, am citit capitole din romane. (Au fost distruse la vama din Moscova la plecarea din ţară a familiei me-le, dacă nu le-ar fi recopiat acolo.) Mira urmărea cu mult interes tot ce era mai bun în teatrul nostru, în cinematografia noastră, în activi-tatea actoricească. Datorită ei am fost şi eu cîtiva ani la curent cu aceste lucruri, fără să pierd pentru aceasta cîtuşi de puţină vreme, cum de altfel nici n-aş fi putut, nelocuind la Moscova. Era şi o mare admiratoare a revistei Novîi mir, în toate conflictele mele cu Trifonîci era mereu de partea acestuia. Nu stia A.T. ce aliată avea în Mira.
Şi, printr-un joc al întîmplării, între tot acest paradis estetic al ei şi Novîi mir era o distanţă de cinci minute de mers pe jos, şi pentru ca să intri la ea, nu trebuia decît să reuşeşti a

o prinde la telefonul fami-liei de actori. La Mira duceam impresii proaspete, completări făcute în fugă, dureri de cap, senzaţie de oboseală şi foame. La ea puteam să-mi recapăt echilibrul, să mă reculeg sau să cer un sfat. Cu viaţa mea trăită în afara Moscovei, cu tensiunea în care traversam liniile de centură ale capitalei, constrîns să trec în douăzeci şi patru de ore prin şapte locuri — a mînca şi a-mi veni în fire era uneori una dintre primele probleme. Fără aceasta, uneori nici n-aş fi reuşit să-mi duc povara. Tot Mira era aceea care, cu mîndrie şi convingere, repeta, se pare, din Tvetaeva: că poetul trebuie să dea importanţă nu numai versurilor, ci şi mesei de prînz. Depăşind cu mult acest cadru, ea se ducea la o bătrînă bucătăreasă de casă mare şi o întreba despre di-ferite feluri de mîncare şi despre modul lor de preparare, şi pregătea pentru mine niscaiva ierunci cu vin rosu fiert cu zahăr şi cu mirode-nii, „pentru ca apoi să-mi fie mai uşor la scris".

Odată, deja în 1969, avusesem o bănuială cum că pe drumul spre ea sînt urmărit (veneam cu o încărcătură importantă dintr-un loc im-portant). Împreună cu Mira am pus la punct o tactică: eu, ieşind de la ea, treceam prin cîteva curţi, ea, în timpul acesta, venea după mine, semnalizîndu-mi anumite lucruri. A efectuat cu multă rivnă această operaţiune (cu succes). S-a comportat chiar foarte frumos. I se potri-vea felul convenţional în care se răsucea, în care-şi ţinea poşeta, deşi nu se ocupase niciodată şi nu se pregătise pentru asemenea misiune. Permanent căuta să mă convingă să nu mă manifest nici-cum în societate, ci să mă ocup cu arta în ce are ea mai esenţial (to-tuşi ea a fost de acord cu scrisoarea mea către congresul scriitorilor, şi a bătut-o la maşină, şi a lipit la ea în cameră toate plicurile pe care singură le-a vîrît nu în puţine cutii poştale). Asta nu înseamnă că a-cum era mai dispusă să se alăture convingerii pe care mi-o forma-sem treptat cum că nu se poate tinde şi chema la o nouă revoluţie. În această femeiuşcă plăpîndă, cu idoli literari moderaţi şi chiar ane-mici, se afla şi un Stenka Razin: dacă acesta ar apărea mîine pe străzi, ea, de la fereastră, şi-ar uni glasul cu al lui. Ea avea şi astăzi nostalgia revoluţiei din februarie — şi i se părea de dorit ca din mlaştina de azi să se iasă în acelaşi fel. În această privinţă ca şi în multe altele, ea exprima principala stare de spirit a intelectualităţii actuale: să li se tragă şi acestora o zgîlţîială precum Romanovilor (dar —

numai nouă nu...).
N-am solicitat niciodată, nici către Mira, nici de la Mira, circuite tele-fonice aflate sub urmărire. Şi ea însăşi ştia să fie discretă, aşa cum puţine femei ştiu să fie. Dar, desigur, KGB-ul nu slăbise urmărirea ce mă avea ca obiect pe mine — şi, desigur, acest loc era reperat de ei.*
Şi mai era ea şi o lucrătoare harnică. La serviciu, experimentaţii doc-tori în ştiinţe nu făceau atîta cît îi aruncau Mirei în spinare să facă. (Serviciul îi dicta să-l pună sus pe Gorki — fără acesta s-ar fi golit de sens tot ceea ce făcea ea acolo, la institut. Cu gustul ei artistic, asta nu era o treabă usoară. Şi, ca să aibă o bază, îşi confecţiona artificial argumente ad-hoc, invocînd cînd admiraţia generală de care se bucura Gorki în perioada prerevoluţionară, cînd opiniile Marinei Tve-taeva, poeta ei preferată, după care acesta era mai îndreptăţit decît Bunin să ia Premiul Nobel.) Lucra atunci la Cronica evenimentelor li-terare. Această afundare în presa prerevoluţionară făcuse din ea o adeptă consecventă a cadeţilor. Îşi şi exprimase rezerve faţă de Augustul meu. Celelalte foi cu observaţiile şi constatările ei mau făcut să înţeleg ce este acela „neocadetism", cît este el de înrădăcinat în intelectualitatea de astăzi şi cît îşi va mai pune amprenta pe istoria Rusiei, şi în ce măsură mi-este străin.
Ultimele texte pe care Mira mi le-a examinat, ca pe un produs proas-păt recoltat, au fost capitolele de probă ale lui August, date primilor cititori în toamna lui 1969. A atacat cu multă înverşunare familia Tomceak şi pe Oria, străină, absolut de neînţeles pentru ea.
Din motive interne, începînd din toamna lui 1969 întîlnirile noastre au devenit mai rare. Totuşi, în 1970, ea a citit August, care era a-proape de finisare. A făcut şi cu această ocazie observaţii importan-te. I-a plăcut anvergura capitolelor despre armată şi despre Samso-nov. Amîndurora ne-a venit greu să ne lepădăm de obiceiul de a discuta împreună cîte un manuscris. În următorii doi ani ne-am văzut şi mai puţin, aproape deloc. Numai în 1973 au fost ceva semne că redeveneam prieteni sau redobîndeam posibilitatea de a examina împreună manuscrise aflate încă în stare brută. Şi aşa se face că la noua ei locuinţă de la bariera Preobrajenski m-am dus de cîteva ori cu fragmente din Octombrie şaisprezece. Dar dacă altădată ne înţelegeam repede şi găseam un numitor comun, acum nu mai

era nimic din toate acestea — şi tocmai din această cauză între noi s-a produs o ruptură ireparabilă. Ea se îngrozea de orice tendinţă „de dreapta", anticadetă, pe care o sesiza în Nodurile mele. O iritau din cale afară, îi provocau parcă o stare vecină cu supărarea capitolele religioase, şi-mi tot dădea ca exemplu povestirile antireligioase ale lui V. Suk-

* Cîtiva ani mai tîrziu am aflat şi eu că de la sfîrşitul lui 1974 — şi chiar pînă în 1979 — kaghebiştii au tot tracasat-o pe Mira, căci s-au potolit ei vreodată? Îi ticluiseră un „material acuzator" (şi totul pe lîn-gă subiect), încercaseră s-o determine să ia atitudine împotriva mea prin APN, dar ea a dat dovadă de - tărie de caracter, a rezistat demn. (Adnotare din 1990.)

sin, pe care îl admira, pe bună dreptate. (Pe Suksin, e clar, îl frămîn-ta, îl stîrnea foarte tare tema religiei. În acei ani, el se străduia din răsputeri să se justifice, chipurile, împotriva ei, dar în sinea lui bătea în retragere. Nu bănuia că acele povestiri vor fi dintre ultimele scrise înaintea morţii subite.) Astfel se putea constata că vechea armonie a punctelor noastre de vedere nu mai exista.

Dar nici atunci cînd, în ultima mea vară petrecută la Moscova, petre-cută în Rusia, Mira bătea, mînioasă, cu pumnul în teancurile formate din capitolele manuscrise ale lui Octombrie şaisprezece şi eu nu e-ram cîtuşi de puţin de acord cu ea — nici atunci nu obiectasem cu vehemenţă, ci întîmpinasem cu atenţie şi recunoştinţă revărsarea acelei mînii.

8 Elena Tzarevna Ciukovskaia

Aproape cinci ani de zile, de la sfîrşitul lui 1965 încoace, Liuşa Ciu-kovskaia s-a aflat în chiar epicentrul şi în vîltoarea agitatei mele acti-vităţi. În aceşti ani, în ea se încrucişează toate liniile, toate legăturile, întrebările, răspunsurile, mesajele —- şi în următorii trei ani de pînă la expulzarea mea nu puţine au trecut tot prin mintea şi mîinile ei. Cînd eu scriam în această carte: „noi am hotărît", „noi am făcut", a-ceasta însemna că timp de cîţiva ani la rînd prin acest „noi" am vrut să spun — eu cu Liuşa. Tot cercul apropiat şi chiar neconspirativ şti-a acest lucru, şi dacă Liuşa telefona cuiva sau chema la ea insistent şi pe neaşteptate sau cerea brusc şi fără fasoane să fie primită la cutare adresă, atunci toţi înţelegeau că prin ea vorbesc eu, invit sau vin eu, sau că efectiv Liuşa vorbeşte în numele ei, dar într-o proble-mă

urgentă de-a mea. Ea era un fel de şef al statului meu major, sau, mai exact spus, era statul-major concentrat într-o singură per-soană (vai, treptat acest lucru a ajuns să fie cunoscut la perfecţie de către KGB). Aceasta mai ales şi din cauză că eu nu locuisem nicio-dată la Moscova, aflîndu-mă uneori la Riazan, alteori în împrejurimi-le Moscovei. Dar probleme apăreau neîncetat şi trebuiau rezolvate nu altundeva decît la Moscova.

Liuşa era nepoata lui Kornei Ivanovici Ciukovski -— una dintre cei cinci nepoţi, dar ea era cea favorită, profund devotată muncii lui, şi-l ajuta foarte mult. Terminase facultatea de chimie, îşi dăduse docto-ratul, devenise doctor în ştiinţe, apoi performant lucrător ştiinţific, distingîndu-se prin excepţionala ei sîrguinţă, acurateţe, meticulozita-te, prin voinţa ei de a-şi ţine în ordine lucrările şi de a străbate pînă la capăt drumul de la proiect la realizare. (La drept vorbind, aşa este mereu şi peste tot în viaţă: cei neconştiincioşi nu se înfig niciodată la muncă, aceasta, fireşte neprinzîndu-se de ei. Cei conştiincioşi au de muncit pentru mai mulţi şi, în plus, ei înşişi îşi caută de lucru pretutindeni.) Şi peste toate acestea, Liuşa, necîştigată sufleteşte de insti-tutul ei, îşi petrecea de un număr bun de ani sîmbetele şi duminicile la Peredelkino, cînd K.I. rămînea fără secretară, şi-l ajuta foarte mult la corespondenţă, la ţinerea arhivei, transformînd aceste posomorite zile nelucrătoare în zile de maximă activitate şi bucurîndu-l prin a-ceasta pe sîrguinciosul moşneag (reacţie pe care o înţeleg şi o împărtăsesc pe deplin).

Acest ajutor s-a întrerupt atunci cînd, în al 33-lea an al vieţii, Liuşa a suferit o mare pierdere, a trecut printr-o criză tragică, de-abia i-a su-pravietuit. Ai ei se alarmaseră foarte mult. În toamna lui 1965, însă-nătoşindu-se, ea s-a întors din Crimeea şi a venit mai întîi la Père-delkino. A aflat imediat că bătrînul K.I., după ce mi se confiscase ar-hiva, m-a adăpostit aici, la el, şi că eu continuam să fiu foarte deprimat, (în adăpostul pe care mi l-a oferit el am trăit cele mai nesigure şi demoralizante săptămîni.) Din cînd în cînd, K.I., bizuindu-se pe statutul lui literar destul de deosebit, lua apărarea unor persecutaţi sau chiar arestaţi, întreprindea demersuri în favoarea lor sau suna la cineva sus. Dar intervenţiile lui aveau un caracter personal şi nu se lăsau cu tam-tam publicistic. În afară de asta, Ciukovski nu pierdea niciodată simţul moştenirii literare şi al ierarhiei general-

literare. În dezolarea mea, cînd de la o zi la alta aşteptam să fiu arestat şi o da-tă cu aceasta să se pună capăt întregii mele activităţi, el îmi opunea cu convingere următoarele: „Nu înţeleg ce motive ai ca să te fră-mînţi, cînd dumneata deja te-ai plasat pe locul al doilea, după Tol-stoi." Mă ducea la un podeţ din fundul curţii lui — şi mă povăţuia cum să-mi dosesc acolo manuscrisele. Îmi citise povestirile publicate în Novîi mir—şi nu mi-a spus niciodată nimic despre ele, deşi îmi vorbea de „locul al doilea". Nu citise pînă la sfîrşit Pavilionul cance-roşilor—poate din ipohondrie, temîndu-se să nu se îmbolnăvească şi el, dar — Cercul!... ca să poată spune că nu ştia de periculozitatea concepţiilor mele? Ca să nu-şi strice liniştea cu acest ferment poli-tic? Într-una din seri i-am recitat din memorie lui şi Lidiei Korneevna Nopţile prusiene, neştiind dacă voi mai reuşi vreodată să găsesc cititori pentru ele, sau chiar să păstrez manuscrisul.

Aşadar, am cunoscut-o pe Liuşa în perioada cea mai grea, cea mai nesigură pentru amîndoi, cînd amîndoi cu trudă reuşeam să ne men-ţinem pe verticală, cînd ea nu făcea decît să caute un sprijin pentru a trăi, iar eu, în camera ce mi se repartizase, zăceam ca un vînat ră-nit, seara nici măcar aprinzînd beculeţul pentru a citi, nefiind în stare nici să citesc. Cu un ciocănit prudent în uşa camerei mele cufundate în întuneric, K.I. m-a chemat la cină. Am ieşit, am remarcat interesul foarte viu cu care mă privea nepoata amfitrionului şi dintr-o dată am simţit că în ea voi avea un ajutor. (Apoi ea mi-a povestit că se aştep-ta să vadă un om distrus sufleteşte şi că, dimpotrivă, a fost uimită să constate cît de departe eram eu de condiţia unui înfrînt. Probabil, la mine punctul zero era plasat mai sus. Şi după aceea îşi amintea că faptul de a mă fi cunoscut dăduse vieţii ei o stabilitate interioară, în-cepuse să-i modifice concepţia despre lume, aşa că pe ea niciodată n-o s-o mai doboare vreo criză de disperare.)

Cu sănătatea ei subredă, cu redusa ei poftă de mîncare, cu perma-nenta şi neobosita ei activitate — Liuşa, chiar şi într-o perioadă bu-nă, cu atît mai mult într-una rea, nu trăia decît sub forma unei tensi-uni sufleteşti. Nicidecum mică, nicidecum imponderabilă, ea, cu toa-te acestea, părea a nu se supune balansului unor energii fizice. Dar cu atît mai mult îi era necesar un motor spiritual care să fie, dacă nu o certitudine, atunci conştiinţa unei certitudini.

Chiar în acele zile (chiar în acea sufragerie a familiei

Ciukovski) atin-sese limita extremă a încordării conflictul dintre mine şi soţia mea, care se exprimase că mai bine aş fi fost arestat decît să mă ascund şi prin aceasta să-mi asigur posibilitatea „de a trăi voit în afara fami-liei". Din această clipă, eu nu numai că nu mai puteam să mă bizui pe soţie, dar, inevitabil păstrîndu-i la nivelul anterior participarea la ceea ce ştia ea, trebuia să construiesc un sistem nou, ascuns ei, ca unui neprieten.
Dar Liuşa, în situaţia mea atunci grav primejduită, a început, în săp-tămînile imediat următoare, să-mi propună una după alta, modalităţi de ajutorare. În primul rînd — apartamentul pe care-l avea ea cu Li-dia Korneevna în oraş urma să-l folosesc nu numai pentru opriri, pentru întîlniri cu oameni, ci şi pentru lucru (mie ca provincial îmi lip-sea foarte mult un asemenea punct de sprijin în Moscova). Imediat, în al doilea rînd — concursul ei, de orice natură, în materie de secre-tariat, de organizare, de dactilografiere. Se oferea şi să participe în locul meu la unele întîlniri cu oamenii. Pentru mine, o asemenea ofertă era ceva nou, neobişnuit, degrevant. Un asemenea ajutor surprinzător de mare în activitatea mea nemijlocită mi-a înlesnit ree-chilibrarea în acele luni dificile. Totuşi, în curînd m-am deplasat la ascunzătoarea mea din Estonia. Şi plecarea mi-a aranjat-o chiar Liuşa care, din bucătăria ei, a văzut cu oarecare uimire cum îmi dă-deam barba jos. La Moscova, Liuşa a fost singura persoană căreia, pentru orice eventualitate, i-am dat adresa din Tartu a lui Suzi.
Şi în primăvara lui 1966, după ce am terminat la Rojdestvo partea întîi a Pavilionului canceroşilor şi pregătindu-mă, ca întotdeauna, să dactilografiez singur — ceea ce, ce-i drept, era şi util fiind vorba de versiunea următoare, a treia-a patra —, m-am lăsat ispitit de propu-nerea insistentă şi repetată a Liusei ca ea să dactilografieze în locul meu. Se părea că-mi va fi imposibil să dactilografiez singur. Şi toto-dată, strîmtorat cum eram, mi se dăruiau două săptămîni pline! Oferta era aşa de generoasă, cum să nu mă tenteze? Codindu-mă, mi-am dat acordul. Şi m-am întors la Rojdestvo-ul primăvăratic (era luna mai)... stare sufletească de om căruia i se dăruie ceva... două săptămîni ivite ca din senin! Liuşa, captivată, dactilografia cu o vite-ză colosală, şi mie nici prin cap nu-mi trecuse că aceasta era prima ei mare experienţă la maşina de scris. (Nu avea încă experienţa co-laţionării. Aşa de mare ne era graba, aşa de

repede — aşa o cerea tactica — trebuia să dăm la samizdat, încît am smuls aceste şapte exemplare din maşină — şi le-am răspîndit repede.)
Iată cînd am aflat eu ce repede pot sa zboare cărţile prin samizdat! Totul e să reuseşti să le scrii!
În timp ce Liuşa bătea prima parte, eu o scriam la repezeală pe a doua. Ea, repede, a venit să preia şi partea mea de lucrare. Şi situ-aţia literară deosebită a familiei Ciukovski uşura foarte mult difuza-rea (noi încă nu ştiam, nimeni nu ştia dacă samizdatul va lua întreg romanul). Şi toată această repartizare a exemplarelor, transmiterea lor pentru dactilografierea următoare, apoi recuperarea la termen, evidenţa a ce şi cui s-a dat—toate acestea tot Liuşa le luase asupra ei. Ce uşurare, aveam acum parcă de două ori mai multă forţă şi mai mult timp, şi în timpul verii am terminat, excepţional de repede, par-tea a doua a Pavilionului. Şi iată că deja Liuşa bătea partea a doua, şi începuse să curgă a doua, inundînd cîmpiile samizdatului.
După eşecul meu din 1965, tocmai Liuşa m-a ajutat să-mi schimb tot ritmul vieţii şi să trec la o ofensivă neîntreruptă. O simţeam ca pe singurul meu ajutor în toate proiectele şi acţiunile practice. Le discu-tam împreună minuţios (la un moment dat am început să evităm a mai discuta sub plafoane, ne-am retras în natură). Chiar de la înce-put, Liuşa a fost iniţiată în Arhipeleag şi în toate mişcările lui. Atunci a început ea pentru prima dată să culeagă informaţii, lămuriri, s-a ocupat de proiectul hărţii Arhipeleagului (harta o făceau nişte geologi calificaţi precum N. Pahtusova, N. Kind, care într-o mare măsură o şi terminaseră, o şi refotografiaseră, dar eu am refuzat-o: tot lucru amatoristic ieşise, prea mari spaţii necompletate). Şi de-abia termi-nasem finisarea primei părţi şi începusem să dactilografiez ceva, că Liuşa s-a şi apucat de dactilografierea definitivă. Era deja destul de cunoscută KGB-ului conlucrarea ei cu mine, şi devenea tot mai peri-culoasă o anumită particularitate a apartamentului lor: rămînea ade-sea gol — cînd Lidia Korneevna era la Peredelkino, iar Liuşa la ser-viciu. De aceea Liuşa nu-mi dactilografia în doze mici scrierile, ci, ştiind mai dinainte cînd va fi vîrf de muncă la mine, nu-şi lua conce-diile atunci cînd îi erau programate de la serviciu, ci atunci cînd tre-buia să lucreze intens pentru mine. Aşa a procedat în primăvara lui 1968: într-o lună (aprilie) la Moscova mi-a dactilografiat întreg volu-mul unu al Arhipeleagului. De Paşti a sosit Q. Ne-

am strîns la Roj-destvo. Liuşa, pe parcursul lunii mai, a bătut întreg volumul al doilea („dactilografa Păgânim" — aşa îi spunea Q pentru rapiditate) şi încă şi la al treilea le-a ajutat pe Q şi pe soţia mea, cu care nu prea se a-vea bine. Liuşa se ghemuia în ea, se închidea în ea şi în lucrare, nu ieşea cu luna din camera umedă—şi-i dădea zor. Dintre ele trei, nu-mai Liuşa ştia prin cine, cum şi unde va merge mai departe pelicula. Participase la toate peripeţiile acelei aventuroase trimiteri a Arhipe-leagului realizate la Rusalii.. Mi-aduc aminte cum, într-o zi mohorîtă, cu vînt, a venit de la Moscova la Rojdestvo ca să ia de la mine o capsulă cu un microfilm pentru Eva (vezi schiţa 9) — şi ce presimţiri negre stîrnise vîntul acela hain. Şi peste alte două zile, chiar în ajun de Rusalii, Liuşa a revenit pe neaşteptate la Rojdestvo cu vestea că transmiterea n-a decurs lin, că băiatul (Saşa Andreev, schiţa 9) a fost urmărit — tot presimţirile noastre! Dacă e să fim absolut realişti, trebuie să spunem că nu era cazul să vină după mine. Şi aşa numai duminică trebuia să zboare Saşa, şi aşa numai luni dimineaţa putea să-i dea capsula. Încă două zile şi două nopţi puteam să rămîn la Rojdestvo fără să risc ceva. Dar Liuşa s-a hazardat — să salveze, să ducă ce era de dus. Eu aflasem despre urmărire — şi deodată am spus adio cuibului meu drag de la marginea pădurii şi vîrfurilor clătinătoare ale mestecenilor. M-a cuprins sentimentul primejdiei imi-nente, frica a fost mai mare decît mine şi am hotărît să dispar din Rojdestvo, să scap de urmărire în aceste zile, iar în caz de necaz — poate din nou în ascunzătoare. Să-mi prelungesc libertatea măcar cu cîteva luni, să reuşesc să mai fac ceva. Într-o jumătate de oră trebuia să părăsesc iubita mea dacea, mică şi cochetă, şi să mă ascund. Pe soţie n-am lăsat-o să vină, trebuie să fiu singur acolo un-de mă duc eu. Pe drum, în trenul electric, i-am spus Liusei care-i a-cel loc. De la gară ne-am despărţit — a răsuflat uşurată că plec fără anexă. Dar trei zile foarte grele le-am petrecut ca un schimnic. Liuşa trebuia să vină la mine cu orice veste, dar nu venea. Şedea, lînce-zea la ea acasă, aştepta zadarnic noutăţi. Numai în seara celei de a doua zile, tîrziu, cînd deja dormeam, a dat buzna peste mine şi mi-a adus bucuria de moment că măcar „pe băiat" nu l-au reţinut, l-au lă-sat să plece din Uniune. De soarta norocoasă a încărcăturii noi n-am aflat decît a patra zi. Totul şi toţi se eliberaseră.

O dată dispărută primejdia, m-am apucat imediat de

redactarea fina-lă a Cercului-96. Iar Liuşa, după ce deja îşi petrecuse „concediul" în Arhipeleag, toată vara aceasta trebuia să recupereze absenţele de la serviciu, dar şi de la bunicul care, fireşte, era gelos faţă de toată investiţia de forţe pe care nepoata o făcea colateral, observînd el de multă vreme că ajutoarea lui nu mai era cea dinainte. Şi deja în toamnă Liuşa mi l-a luat pe 96 şi l-a dactilografiat pe nerăsuflate. Şi în timpul uneia dintre plimbările noastre iarna prin pădurea de la Pe-redelkino mi-a propus un plan: ca să nu-i punem „pe prietenii noştri din America" (noi îi consideram atunci prieteni pe cei din familia Car-lyle...) în situaţia de a traduce din nou tot romanul şi de a găsi după multă căutare variante — să dactilografiem din nou pentru ei toată cartea, dar într-un asemenea mod special încît să vadă toate modifi-cările şi să le traducă numai pe acestea (era vorba de ceea ce nu-meam noi exemplar „cosmetic"). Şi această îndelung răbdătoare şi istovitoare muncă a efectuat-o Liuşa în cîteva luni de iarnă. În fieca-re seară, de la serviciu fugea acasă, (în vara lui 1975, arzînd tot ce-ea ce rămăsese, l-a ars şi pe acesta. Astfel, o muncă de ani de zile a înghiţit-o pămîntul.)

Setea de a lucra a Liusei şi dăruirea ei nu cunoşteau limite. Iată că în cei trei ani ai colaborării noastre, mi-a bătut la maşină deja cinci cărţi voluminoase. (Din punct de vedere sovietic, important era însă cîte topuri de hîrtie de bună calitate trebuia să se cumpere. Aseme-nea calitate nu era totdeauna în vînzare. Şi cît indigo.) Şi împreună cu munca şi acţiunile mele, ea împărtăşea manevrele şi măsurile mele de precauţie.

În 1966 am făcut, în mod deschis, primii mei paşi în arena socială — mai întîi luări de cuvînt în public, apoi scrisoarea către congres, apoi cearta cu secretarii Uniunii Scriitorilor. În legătură cu nici unul dintre aceşti paşi ai mei, Liuşa n-a rostit niciodată în mod direct vreun cu-vînt de susţinere, n-a spus — da! Trebuie să loveşti! Ci — sau, îngri-jorată şi dezaprobatoare, dădea din cap sau, pur şi simplu, căuta să mă deconcilieze, cum s-a întîmplat cu intervenţia pe marginea cazu-lui Jores Medvedev. Această atitudine mă deranja de fiecare dată, căci aşa de puţini erau cei informaţi despre loviturile pe care le pre-găteam eu, şi, deci, fiecare voce cîntărea aşa de mult în luarea deci-ziei! Şi eram aşa de copleşit de munca şi lupta mea încît n-am price-put decît treptat faptul că pe Liuşa n-o interesa ansamblul probleme-

lor, al strategiei, al principiilor. Pur şi simplu, de fiecare dată, ea tre-mura pentru mine ca nu cumva să cad în vreo capcană tocmai cu prilejul unui pas obişnuit, dar îndrăzneţ. Deşi nu a fost de acord cu scrisoarea către Congres, m-a ajutat s-o multiplic în peste o sută de exemplare. Şi la fel în ce priveşte toate „scrisorile deschise", „decla-raţiile". Cincizeci de „însemnări" detaliate în legătură cu secretariatul Uniunii Scriitorilor prin mîinile ei au trecut. Eu n-aveam nici o grijă: ea pregătea totul în cantitatea necesară, ţinea totul la linia de start pînă în momentul fixat pentru explozie, apoi lăsa primele exemplare în principalele puncte de pornire (Nadiei Levitskaia la Biblioteca Internaţională, Annei Berzer la Novîi mir, în cîteva apartamente ale „Aeroportului", la Peredelkino, prin cineva la Leningrad) — şi mai de-parte lucrurile rulau de la sine. Acum, Liuşa făcuse cunoştinţă cu ce-ilalţi colaboratori ai mei şi tot în mod firesc luase asupră-şi multe în-tîlniri cu ei, probleme şi legături. În curînd, apartamentul ei a devenit centru pentru legătura mea cu Leningradul: cu Q, cu Etkinzii, apoi cu „infanţii primi" apăruţi acolo (grupa tinerilor voia să mă ajute; eu deja mă gîndeam să-i atrag la multiplicarea Arhipeleagului, dar colabora-rea cu ei nu s-a realizat), cu „infanţii secunzi" (Kuklinii); toată poşta „stîngă" pentru Leningrad se aduna la Liuşa în apartament, şi de aici o luau mesageri ocazionali. Şi cîte cineva care venea de la Lenin-grad aducea de acolo aici tot ce este de adus. (Lidia Korneevna era de baştină din Petersburg, tot acolo s-a născut şi Liuşa; ele păstrau legături strînse cu oraşul.) Apăruseră deja cîţiva oameni de încrede-re, care cunoşteau adresele noastre din Leningrad şi duceau direct acolo ce era de dus. Şi cîtorva persoane sosite din provincie pe care nu voiam să le resping, dar pe care împrejurările nu-mi permiteau să le întîlnesc eu însumi, li se dădea tot adresa Liusei, iar aceasta le aproviziona cu cărţi, le încredinţa scrisori, le întîlnea în numele meu. Şi chiar în Moscova, unde rareori dădeam şi eu cîte o raită, începu-sem, pentru simplificare, să las în seama ei unele cunoştinţe de-ale mele cu totul diferite între ele, printre care: văduva lui Tenno cu une-le persoane venite din Estonia, şi familia Kobozevilor, şi familia Teu-şilor. Într-un timp chiar şi Zubovilor le-am dat, pentru scrisori, adresa ei. De la adresa Liusei plecau şi traducerile lunare pentru mătuşa mea, Ira. Cu atît mai mult în tot felul de întîlniri la aeroport, în întîlniri cu scriitori —

Liuşa era ca printre ai săi. Atît de multe zeci de oameni s-au perindat prin faţa ei încît nici nu mă încumet să le refac din me-morie lista, nici să le îngrămădesc numele în aceste pagini. La un moment dat a apărut la noi un dictafon. În activitatea Liusei s-a des-chis posibilitatea de a conversa, pe baza chestionarelor mele, cu martori ai revoluţiei (cu cumnata lui Palcinski, cu nepoata lui Guci-kov, cu inginerul K.M. Polivanov şi cu alţii), apoi de a copia la maşi-nă cele înregistrate, pe care eu le luam ca mici liste deja pregătite. Liuşa a jucat, în locul meu, rolul de centru al unui cerc clocotind de activitate. Cît timp şi cîtă energie a economisit ea, pe această cale, pentru mine — este cu neputinţă de evaluat. Niciodată nu mi-a tergi-versat rezolvarea problemelor, ci a făcut totul ca s-o accelereze, uşurîndu-mi situaţia. Şi cum să măsori cheltuiala ei de efort? În ca-zul de faţă consumul de energie depăşea posibilităţile unui om, pen-tru aceasta era nevoie de un nesecat elan sufletesc.

Kornei Ivanîci era pe moarte, şi datoria şi sentimentul o ţineau pe nepoata favorită lîngă patul bunicului (de altfel, toată nădejdea cu arhiva lui şi cu publicarea postumă nu era decît la ea). În aceste împrejurări a apărut brusc, la mare distanţă, un pericol: la Rostov pe Don, la nişte străini, se nimerise să fie o întreagă lucrare redactilo-grafiată, un set complet al Arhipeleagului. Liuşa a luat-o din loc spre Rostov ca să salveze exemplarul respectiv. (L-a adus înapoi, punînd cu grijă geanta cu Arhipeleagul într-o cutie în plasa de jos, dar cele două bătrînele din compartiment nu ajungeau la plasele de sus şi atîta au rugat-o să le lase pe ele să-şi ţină bagajele în cea de jos — dar cum să laşi peste noapte, fără control, o asemenea bombă? — Le-a minţit pe bătrînele că ea este după operaţie.)

De regulă, ne amintim mai mult acele eforturi care au dat un rezultat concret. Dar cîte eforturi, cîte căutări zadarnice au loc uneori! Într-o asemenea direcţie falsă ne-a împins Stiva Rostropovici. Avînd o i-magine superficială despre viaţa mea, el, multă vreme, a subapre-ciat măsura în care toate componentele acesteia erau explozive. În toamna lui 1968, întorcîndu-se din Europa, s-a gîndit — ce cadou să-mi facă el mie de ziua cînd împlineam cincizeci de ani? — şi a cumpărat şi fără să-şi facă probleme a adus în ţară (trecînd nestin-gherit prin vamă - la data aceea pe el nu-l controlau!) o răsucitoare — noi nici nu ştiam cum să-i zicem — care, după o copie bătută la maşină, face, pe hîrtie specială,

multe copii. Stiva considera că în felul acesta îmi deschide perspectiva minunată de a mă autopublica în URSS! Şi eu cu Liuşa, într-adevăr, ne-am agăţat de această jucă-rie, am făcut experienţe cu ea, am început să gîndim o modalitate de a scoate, prin acest procedeu, un tiraj de 100-200 de exemplare din Arhipeleag. (La data aceea gîndeam că toate acestea le vom edita, prin noi înşine, în ţară.) Am făcut rost de hîrtie, l-am rugat pe Stiva să ne mai aducă ceva în plus din Occident, ne-a adus. Dar am înţe-les că treaba asta nu vom putea s-o facem. Şi apoi nu mai ştiam cum să ne debarasăm de răsucitoarea asta, cui s-o dăm pentru ma-nifeste.

Liuşa singură căuta să recupereze prilejurile de întîlniri, legături, aju-tor, consultaţie, ratate de mine. Aşa era de pasionată de munca mea şi de ecoul ei în societate, încît în 1968 singură a conceput, a alcătu-it, a lansat culegerea publicistică de samizdat, intitulată Cuvîntul sparge betonul.

Pornind numai de la necesitatea unei organizări mai lesnicioase, transferînd şi iarăşi transferînd totul asupra Liusei, eu i-am încredin-ţat şi misiunea întîlnirilor cu LA. Stefanov, specialistul în problemele Donului, ale vechii armate ruseşti — un om atît de străin ei şi cercu-lui ei, încît niciodată drumurile lor nu s-ar fi încrucişat, nu le-ar fi fost dat să discute. În încordarea luptei, organizarea treburilor mă absor-bea aşa de mult, încît uneori pierdeam din vedere natura diferită a solului pe care crescuse Liuşa şi de care nu era în stare să se des-prindă. Tema Donului era pentru Liuşa ceva oarecum socialmente ostil şi neinteresant — dar începuse să ne cotropească viaţa din diferite părţi şi în diferite modalităţi: ba prin moştenirea lui Kriukov, ba prin cercetarea întreprinsă de I.N. Tomasevskaia asupra lui Şolo-hov. Se petreceau diverse lucruri: ba apărea ca din pămînt un pictor de prin părţile Donului şi-mi aducea în dar Valul Donului, revista scoasă de Kriukov la Novocerkask în anii 1918-1919, —-şi tot prin Liuşa; ba ni se aduceau hărţi amănunţite ale Donului cu toate aşează-rile — şi aceeaşi Liuşa aranja copierea, ba trebuia să prelucrăm niş-te materiale urgente despre Don de la S. Starikov — şi din nou sal-varea noastră nu era alta decît Liuşa. (Tot ce e în legătură cu Donul — vezi schiţa 14.)

Aşa de pătrunsă de spirit de sacrificiu, aşa de eficientă şi de neînlo-cuit era Liuşa, încît la începutul lui 1968, gîndindu-mă tot mai mult că aş putea să pier instantaneu, că ar trebui

totuşi să fac într-un fel pentru ca munca mea să continue să circule şi după mine şi pentru ca scrierile mele să ajungă pînă la generaţiile viitoare, am început să-mi pun problema dacă n-ar trebui s-o fac pe Liuşa moştenitorul meu literar. Prin nişte jurişti cunoscuţi, lămuriserăm deja ce paşi se puteau face chiar în condiţiile sistemului sovietic, ale ostilităţii puterii faţă de mine. Problema aceasta s-a dovedit a nu fi deloc simplă, a trenat: după legile sovietice, statul avea la dispoziţie calea „răscum-părării silite" (confiscării) a drepturilor de autor ale defunctului. Şi în primii patru ani ai activităţii noastre n-a apărut între noi nici măcar o dată necesitatea unei explicaţii — că doar oamenii nu-şi dau explica-ţii cînd totul e bine. Cum înţelegea ea toată munca mea? Oare la fel cum o înţelegeam eu? De ce făcea ea toate aceste lucruri? Eu înţe-legeam în felul meu, ea în felul ei, dar lucram bine, ca doi prieteni, fără poticneli. Termenele în care trebuia să facem anumite lucruri e-rau în acei ani atît de inuman de strînse, încît în afară de probleme imediate nu ne mai rămînea timp să discutăm nimic altceva. O dată, nu mai ştiu cu ce prilej, eu, cuprins de o întîrziată stare de uimire, am întrebat-o pentru ce face ea toate acestea: cumva pentru cauza? Pentru acel Mare scop (căruia, de altfel, între noi nu i-am spus nicio-dată pe nume)? Mi-a răspuns sincer că nu. Că le face, pur şi simplu, pentru mine, ca să mă ajute. Dar, desigur, era pătrunsă de ideea că unele cărţi lasă urme adînci în minţile oamenilor. Ani de zile, aceste motivări i-au fost suficiente Liusei ca să nu aibă nevoie a face cerce-tări pentru a afla ţelul meu îndepărtat. Dar eu am perceput această atitudine ca pe ceva nou, şi m-am întristat.

Într-adevăr, nu uşor accede omul la înţelegerea împrejurărilor gene-rale: participanţi la procesul social aflat în neîntreruptă devenire, noi toţi îl înţelegem cu întîrziere. Nu numai Liuşa, dar nici eu însumi mul-tă vreme nu-mi înţelesesem adevărata mea poziţie în societate. După cinci ani de batere hruşciovistă a pasului pe loc în problema mausoleului lui Stalin, un strigăt a crescut de la sine, nerăbdător să pornească din gîtlejul întregii tări. Nu era posibil să ne călcăm atîta pe picioare. „ţara aştepta pe cineva..." şi atunci a apărut Ivan Deni-sovici al meu, mai întîi la samizdat. Nu era ceea ce dorea fierbinte societatea cultă, era alt erou, era altă sferă a trăirilor omeneşti. (Apropo, cred că Ivan Denisovici n-a sărit imediat peste

graniţă, aşa cum se temea Tvardovski în 1962, tocmai din cauză că era prea ţă-rănesc, prea rusesc şi de aceea oarecum cifrat. Corespondenţii oc-cidentali probabil că l-au şi citit în acel an, dar nu l-au socotit atrăgă-tor pentru urechile compatrioţilor lor.) În prima perioadă (încă înainte de publicarea în Novîi mir) a şi existat o asemenea bănuială instin-ctivă în cercul oamenilor de cultură: nu cumva aici sînt nişte tendinţe antiintelectualiste? Pentru „cercul oamenilor de cultură" mai înţelept ar fi fost ca această nuvelă să nu fie lăudată prea mult. Dar stihia se pornise de la sine. Şi intelectualitatea (în totalitatea ei) — a contribuit cel mai mult la răspîndirea operei mele de inspiraţie sătească şi la fixarea ei în conştiinţa publică. Nici unul dintre noi nu vedea înainte şi nici unul nu înţelegea. Şi ani la rînd m-am tot mirat: iată, se spune, că scriitorii au duşmani, au oameni care-i invidiază, dar eu nu am nici un duşman. (Aveam, desigur, dar, în agitaţia vieţii, nu se obser-vau.) Astfel toţi tînjeau după o ocazie de a-i da peste bot statului. În favoarea mea erau, fără excepţie, toţi cei din afara aparatului biro-cratic, chiar şi străini mie — şi cîtiva ani m-am aflat pe creasta aces-tui val de simpatie. Singurul care mă urmărea era KGB-ul. În schimb mă susţinea solidar întreaga societate. (în vechea Rusie, chestia as-ta se întîmplase nu o dată: astfel erau unii care-l sprijineau pe Tol-stoi, desi nu-i îmbrăţişau învăţătura, dar o făceau numai ca să se plaseze pe o poziţie potrivnică statului.) În acei cîtiva ani n-am avut cum să-mi dau seama că sprijinul acordat mie de către întreaga so-cietate înaintată era un fenomen vremelnic, generat de o neînţele-gere. În acei cîţiva ani, nici eu însumi, nici colaboratoarea mea cea mai apropiată n-am avut ocazia să constatăm deosebirea dintre con-cepţiile noastre generale. Era vremea conceptelor nediferenţiate, cînd „cercul oamenilor de cultură" întîmpinase cu simpatie chiar Fă-rîmele mele. Deşi se manifesta dispreţ faţă de ortodoxie, totuşi de-venise o modă să se atribuie icoanelor calitatea de creaţii ale artei plastice şi chiar de poezie a bisericuţelor din peisaj.

Prima chestiune gravă care a dus la ruptura dintre ideile noastre a fost aceea referitoare la vlasovieni şi s-a pus în momentul în care Liuşa a citit Captivii. Fiinţă emoţională, ea mi-era străină ca stare de spirit — şi nu putea să înţeleagă de unde putuse să apară o aseme-nea problemă. În legătură cu aceasta se exprima deocamdată aşa: „unele

pasaje nu le pot accepta". La o asemenea reacţie trebuia să mă şi aştept. Pe o adolescentă crescută în capitală, într-o perioadă a istoriei sovietice marcată de război, cum s-o faci să înţeleagă ex-perienţa de închisoare şi de front a unei ţări? Acest lucru este impo-sibil de realizat fără lungi şi răbdătoare explicaţii şi relatări. Dar, în- tr-un sens mai larg, aici era reflexul mental al unei societăţi divizate: „cercul" nostru „de oameni de cultură" nu putea să le ierte vlasovie-nilor faptul că în anii războiului cu Hitler ar fi putut să se gîndească la ceva mai îndepărtat, de pildă, la viitorul Rusiei, şi n-au făcut-o. (Apoi aceiaşi vlasovieni o scîrbeau şi mai tare pe Liuşa în Arhipe-leag, sub roţile căruia îşi punea capul. Deşi nu subscria decît la o parte din încărcătura Arhipeleagului, ea iubea această carte, o sco-tea în lume, o promova.)

Cercul oamenilor de cultură şi, printre ei, familia Ciukovski, deşi de-veniseră de mult ostili faţă de forma actuală a puterii sovietice, to-tuşi, prin tot stratul profund al conştiinţei lor, rămîneau ataşaţi de tra-diţia ateistă a Mişcării de Eliberare şi de moda politică de secol al XIX-lea bazată pe proclamarea iubirii de popor (Lidia Korneevna era astfel şi o admiratoare înfocată a lui Herzen) — şi de aceea atitudi-nea lor de condamnare a prezentului nu puteau nicicum s-o extindă şi asupra rezultatului principal al Pseudoeliberării — anul 1917 în în-tregimea lui, deci şi Octombrie. Şi aici se mai adăuga şi faptul că, prin tot modul ei de viaţă trăită în atmosfera capitalei în anii '20-'30, societatea cultă nu a avut cum să perceapă suferinţele naţiunii ruse. Cîndva, după ce deja apăruse culegerea Voci din străfunduri, Lidia Korneevna îşi exprimase nedumerirea: dar cînd oare au putut să a-pară şi chiar să se agraveze şi necazurile astea ale Ruşilor? Ea omi-sese, nu începuse să observe anumite lucruri. Societatea cultă nu avea o idee clară decît despre necazurile evreilor şi ale altor cîtorva naţionalităţi.

Dar cu Liuşa trăiam aşa de mult în mijlocul riscantelor noastre acţi-uni conspirative încît eu nici măcar nu căutam să aflu cu de-amă-nuntul părerile ei, impresiile ei despre scrierile mele. Şi nici măcar nu reuşeam totdeauna să-i gust umorul foarte reuşit şi simpatic din mo-mentele ei bune. Şi nobleţea ei niciodată dezminţită, tactul ei, eu le percepeam ca pe nişte daruri venite de la sine. Iar Liuşa, probabil, căuta să-şi explice în termeni omeneşti de ce-i evitam eu pe

semenii mei — şi găsea acel răspuns foarte la îndemînă pe care-l avansau mulţi: că sînt hărţuit de obligaţiile decurgînd din munca şi lupta mea şi că din această cauză mi s-au atrofiat sentimentele omeneşti cele mai simple şi am devenit indiferent faţă de cei din jur.
Dar problema nu era că sentimentele mele şi-ar fi pierdut din inten-sitate, ci că trăiam sub presiunea strivitoare a datoriei, că mă sufo-cam din cauza lipsei de timp. Dacă n-aş fi ţinut cont de aceste con-strîngeri, n-aş fi putut să-mi duc pînă la capăt toată povara. Dar toa-tă aceasta povară n-o vedeau nici colaboratorii mei apropiaţi. În afa-ră de lupta cu statul comunist, mai era cazna cu lespedea funera-ră— mai invizibilă decît toţi Invizibilii mei — apăsînd asupra muri-bundului spirit rusesc. Această lespede trebuia urnită, ridicată şi rostogolită pe versant în jos.
Încă plină de speranţe, Liuşa a luat în primire micul teanc de car-neţele manuscrise ale lui August. Îi plăcea acest moment şi acest rol al ei de a fi prima care-mi bate la maşină lucrarea. Dar ce era asta? Din mîinile ei cădea capitol după capitol: „Pur şi simplu e de neînţe-les, de ce scrie toate aceste lucruri!" (Auzeam aceasta de la mulţi din cercul oamenilor de cultură; chiar şi E. Zvorîkina se întreba: la ce bun toată această răscolire a trecutului, a anului 1914, a epocii ţaris-te; cine are nevoie de aşa ceva?) Dar, fără să ezite, ea a dus la bun sfîrşit operaţiunea cu „primii cititori" (exemplarele trebuiau difuzate, recuperate, transmise, şi totul cu repeziciune şi discreţie) — şi faptul că mulţi se entuziasmaseră de ceea ce citiseră începuse s-o facă mai binevoitoare cu August. Apoi, parcă în virtutea inerţiei, şi din nou punîndu-şi la bătaie toată energia, Liuşa a început să completeze şi culegerea de articole de samizdat, culegere intitulată „În patrie se citeşte August paisprezece"—parţial, poate, polemizînd cu mine, în speranţa că majoritatea articolelor îi va da cîştig de cauză.
Dar cînd în februarie 1972 i-am propus să bată la maşină Scrisoarea către Patriarh, ea, pentru prima dată în cursul întregii noastre cola-borări, s-a revoltat pe faţă, a refuzat. Şi în acest moment a fost ea însăşi, a rupt vraja. În al şaptelea an al activităţii noastre a ieşit la iveală că noi doi nu aveam acelaşi mod de a gîndi.
Şi ce dacă nu aveam acelaşi mod de a gîndi? De fapt, împotriva a ce se revoltase Liuşa? Ce anume din Scrisoarea mea către Patriarh scandalizase în aşa măsură societatea

cultă? Oare tonul ei demas-cator? Lumea se obişnuise cu asta. Supărarea pentru nerespecta-rea intangibilităţii Patriarhului? O, nu. Dar iată motivul probabil: în scrisoarea mea vorbeam nu despre chestiuni abstracte ale spiritului religios, ci invitam ortodoxia ca, împreună cu tot sistemul ei biseri-cesc, să se implice în viaţa reală. Asta chiar că era culmea, chiar că societatea cultă nu putea să accepte aşa de multă ortodoxie. Tocmai din cauza lui August şi a „Scrisorii" nu mai puteam să contez pe sprijinul unanim pe care această societate mi-l acordase, pe ne-meritate, pînă acum — aşa că în favoarea mea rămînea o minoritate subţire care de-abia urma să capete consistenţă în lungul proces de ridicare a noi straturi sociale şi a noi generaţii.
Dar, sufleteşte, Liuşa era chinuitor divizată: pe de o parte, nu putea să nu sufere influenţa întregului ei mediu de viaţă, iar pe de altă par-te, îi plăcea conlucrarea noastră şi o percepea ca pe o binefacere. Şi nu era vorba de concepţii: Liuşa era dintre acele naturi integre şi devotate care nu simt nevoia să-şi lumineze cu felinarul ideologic fi-ecare pas. Şi după această revoltă cu Scrisoarea, ea s-a reîntors să lucreze acolo unde lucrul era pe măsura ei. Ce-i drept, erau cîţiva ani de cînd unele părţi şi domenii ale activităţii noastre comune înce-puseră să n-o mai intereseze. Unele treburi şi acţiuni nou apărute, ca, de pildă, pregătirea culegerii Voci din străfunduri, rămîneau deja în afara cercului şi a preocupărilor ei. Şi la chestiunea — neper-fectată de noi — a moştenirii literare, eu nu m-am mai întors.
Iar evoluţia lucrurilor legate de Octombrie şaisprezece făcea să apară atîtea noi cerinţe pe care nu puteam să le prevăd atunci cînd scriam şi scoteam August. Numai aici am constatat pentru prima da-tă că trebuie studiat nu numai primul război mondial, ci şi curentele sociale din Rusia începutului de secol, şi o vastă galerie de persoa-ne de la monarhişti pînă la menşevici, şi sistemul statal, şi mişcarea muncitorească, şi chiar lista completă a uzinelor din Petersburg cu indicarea lor pe harta oraşului. Şi multe cerinţe, lucrări şi mesaje le-gate de acest ansamblu de probleme emanau iarăşi de la Liuşa. Uneori o puneam în contact cu aceia care urmau să dea informaţii, ca, de pildă, cu profesorul P.A. Zaioncikovski, dar de-acum în majo-ritatea cazurilor ea singură căuta căi, alegea consultanţi în funcţie de variatele mele întrebări. Eu nici măcar numele

acelor consultanţi nu le ştiam şi nici nu o întrebam pe ea (şi nu ştiu cui să mulţumesc). De asemenea s-a recurs la folosirea abonamentului Lidiei Korneevna la Biblioteca Lenin (adică la dreptul excepţional de a lua cărţi acasă. Pe atunci L.K. încă mai era membru al Uniunii Scriitorilor) — şi, di-rect prin filtrul KGB-ului, se tot luau cărţi, evident, pentru lucrările mele, şi nici la telefon nu ascundeam că aceste cărţi continuau să se scurgă spre Jukovka, la rău văzuta aripă a dacei lui Rostropovici.
În sfîrşit, rolul Liusei în lupta mea devenea intolerabil pentru KGB, şi primejdia, ca o vîlvătaie, s-a abătut direct asupra ei. La sfîrşitul lui 1972, la intrarea principală a unei clădiri lipsite de orice prezenţă u-mană în clipa aceea (fiind şi acesta un amănunt dinainte pus la punct. De obicei acolo se află un portar-iscoadă), un „necunoscut" a atacat-o pe Liuşa, a trîntit-o jos izbind-o de un planşeu de piatră şi a strîns-o de gît. Liuşa s-a îngrozit şi a început să ţipe. Apoi s-a smuls din mîinile atacatorului. Acesta a fugit. Cei din anturajul ei înclinau spre ipoteza că, poate, agresorul era vreun dement. Dar toată curtea aceea era sub supravegherea KGB-ului, vizavi la douăzeci de paşi era biroul lor. Toate cunoştinţele incriminabile ale Ciukovskilor şi Liu-şa însăşi fuseseră studiate de multe ori şi orele deplasărilor lor erau cunoscute. Se pare că, de formă, miliţia a făcut o oarecare investi-gaţie care n-a dus la nici un rezultat.
La 20 iunie 1973, exact în acelaşi timp cu atacul scrisorilor „bandi-teşti" anonime asupra familiei mele, pe linia de centură Sadovaia, un camion face, inexplicabil, un viraj brusc de 90 grade şi izbeşte un ta-xi cu care mergea în paralel. În taxi se afla Liuşa, iar coliziunea s-a produs direct în colţul din faţă dreapta, unde era ea. Izbitura trebuia să fie mortală. Faptul că, după un tratament îndelungat, ea a scăpat cu viaţă reprezintă mai degrabă o excepţie de la regulă. Şi din nou probe directe că a fost vorba de un atentat nu s-au găsit (dar cînd se găsesc în ţara sovietică probe împotriva KGB?). Numai că în fluxul cu multe benzi de circulaţie al liniei de centură Sadovaia, cel care vi-rează în felul acesta nu este un nebun. Numai pentru un asemenea viraj poţi să iei ani de puşcărie, chiar dacă n-ai păgubit şi n-ai vătă-mat pe nimeni (şi Liuşa s-a dus la tribunal în dorinţa naivă de a-l apăra pe şofer, „ca să nu fie închis", are şi el doi copii). Şi pe acest straniu bandit al traficului tribunalul l-

a pus imediat în libertate, căci s-a dovedit a fi dintr-o „unitate militară specială'''. Numai că în săptă-mînile următoare a continuat atacul împotriva mea, arestarea Eliza-vetei Voronianskaia, confiscarea Arhipeleagului. Judecind după suc-cesiunea în timp a faptelor, aceasta a fost o lovitură cu adresă pre-cisă din partea KGB-ului.
Şi ca întotdeauna, în această călătorie, în acest moment, Liuşa nu era lipsită de obiecte incriminabile: ceva ducea cu ea, ba avea şi cheia apartamentului ei, unde se păstrau multe. Au dus-o la Sklifo-sovskoe. Conform regulamentului i-au luat toate lucrurile, dar ea cu mintea ei zdruncinată tot a priceput despre ce este vorba şi a reuşit s-o sune pe N.I. Stoliarova care locuia la doi paşi. Aceasta a venit în fuga mare şi cu tenacitatea ei de om trecut prin lagăr a salvat totul.
Deşi nu erau dovezi complete, totuşi eu ajunsesem aproape la con-vingerea că lovitura aplicată Liusei mă viza, de fapt, pe mine.
Acesta n-a fost primul accident din viaţa ei: cu cîţiva ani în urmă a avut unul cu motocicleta. De atunci şi-a jurat să nu mai meargă cu nici un vehicul, prinsese frică. Acum şocul era profund, cu modificări cerebrale, cu manifestări de lungă durată. Cu asemenea stare a să-nătăţii, Liuşa, o vreme, nici pe stradă nu mai putea să meargă. Trebuia să stea mult la pat, să nu citească, să nu facă efort intelectual. S-au procurat urgent nişte medicamente din străinătate, din fe-ricire ni se deschiseseră aceste căi. Liuşa nu-şi mai dădea seama de tot ce făcea: agitată cum era, nu putea să se oprească din vor-bire, sărea de la o temă la alta. În august s-a întors dintr-o vacanţă petrecută în zona Mării Baltice. Într-o poiană din pădurea de lîngă Peredelkino i-am povestit de planul de atac pe care voiam să-l de-clanşez atunci printr-un mare interviu pentru Occident. Totdeauna întîmpinam atîta freamăt, atîtea încercări de deconsiliere. Acum, Liu-şa a lăsat să se piardă totul ca într-o ceaţă a indiferenţei — şi deve-nise ea însăşi indiferentă. Am întrebat-o dacă pot să menţionez în interviu atentatul împotriva ei — mi-a interzis s-o fac.
Lupta care începea nu necesita participarea Liusei. Şedeam amîn-doi într-o poieniţă liniştită şi mă gîndeam: încetul cu încetul o să se însănătoşească, n-o mai împovărez cu nici o problemă. Dar lupta
a început pe neaşteptate! Q se frămînta la Casa Mare! Noi

nu şti-am... Peste două săptămîni, moartea lui Q şi pieirea Arhipeleagului au fost o lovitură grea pentru Liuşa, i-au îngreunat însănătoşirea, dar ar fi putut şi să i-o facă absolut imposibilă. Două zile la rînd a venit la mine la Firsanovka să-mi aducă veşti despre confiscarea arhivei, a Arhipeleagului. Recidivase starea ei de confuzie şi agitaţie cu care se alesese după accident. Dar trebuia chibzuit la rece, şi aveam ce chibzui, căci riscau să cadă în prăpastie planuri, manuscrise răma-se, multe la Lamara (schiţa 10), şi orice încercare de a o preveni pu-tea fi fatală, dar nici a n-o face nu se putea, în condiţiile în care min-tea îi era confuză, întunecată. Liuşa trebuia să rezolve probleme complicate. În starea ei precară, enigma morţii lui Q o rîcîia pe su-flet, voia să conexeze elemente disparate şi contradictorii (probabil, sperînd să facă aşa ceva şi cu ea însăsi). În această strînsoare a problemelor, avea nevoie ca timp de cîteva ceasuri pe zi să se întîl-nească, să stea de vorbă cu mine, şi încă în asemenea zile! Şi totuşi trebuia! Şi era şi obligaţia mea, da! Dar tocmai în aceste zile şi toc-mai din acelaşi motiv al pericolului extrem, eu nu aveam nici măcar un minut pentru întîlniri şi pentru discuţii, ci mai degrabă trebuia să acţionez, să aplic lovituri, să salvez manuscrise. Singurul lucru pe care l-am făcut cu Liuşa în aceste zile a fost trimiterea lui Aliosa Şi-povalnikov la Samutin — greşit pas. În aceste săptămîni, Liuşa de-venise victima acelei mişcări dîrze la care de-atîţia ani participase ea însăşi, a acelui context — singurul în care se obţinea o victorie. Dar astăzi ei îi trebuiau manifestări de simpatie, solicitudine, încurajare — acestea îi lipseau, şi punea stăpînire pe ea sentimentul că este părăsită — părăsită într-o lume ameninţătoare.

Totuşi lovitura nu s-a mai abătut nicicum asupra cercului nostru (toc-mai datorită înverşunării şi deznodămîntului fericit al luptei, salvarea tuturor a fost în acest cerc). Şi manuscrisele erau întregi. Treptat, în-sănătoşirea Liusei făcuse din nou progrese şi lăşase loc şi preocu-părilor pentru I. Tomasevskaia, grav bolnavă în Crimeea. Iar în oc-tombrie a venit pe neaşteptate din Gurzuf vestea despre moartea Irinei Nikolaevna (schiţa 14). Încă o lovitură dată creierului ei neîn-sănătoşit, încă un vîrtej de griji.

În toamna trecută deja plecasem din Firsanovka, la Rostropovici nu mai locuiam din primăvară, la Moscova cu familia — nu mă lăsa mili-ţia să locuiesc — şi din noiembrie

Lidia Komeevna mă invitase să-mi petrec iama din nou la Peredelkino. Dar această împrejurare nu fă-cea ca întîlnirile mele cu Liuşa să fie mai dese. Intrasem deja într-un ritm crîncen, din acela de pe ultimii metri, mă grăbeam să termin ce se putea termina: prefaţa la Scara Donului liniştit şi, mai ales, artico-lele pentru Voci din străfunduri. Înţelegînd pe deplin cît de greu vor accepta, cît de exagerate le vor părea aceste articole şi mamei şi fii-cei Ciukovski, m-am hotărît să încep să le dau lor spre a le citi. Lidia Korneevna a citit „Scrisoarea către conducători" şi spre uimirea mea a fost de acord cu ea (criteriul ei suprem era totdeauna comparaţia cu Herzen. Herzen scrisese şi el o scrisoare ţarului Alexandru al II-lea), a citit două articole din Voci — le-a găsit cam exagerate, dar nu s-a supărat. (Ea era înclinată spre o viziune mai largă.)

Nu acelaşi lucru era cu Liuşa. Era pentru prima dată cînd ea lua să citească — în necunoştinţă de cauză şi cu o întîrziere de cîteva luni — un text de-al meu în momentul cînd acesta deja ajunsese la desti-natari (si la conducători, şi în Occident). Şi în plus şi trei articole din culegerea Voci din străfunduri — prea de tot! Insuportabil! Şi s-a dezlănţuit vulcanic aversiunea ei specială împotriva ortodoxiei şi a patriotismului. Liuşa citea şi aproape că înjura, scria pe foi, dar între-cîndu-se în nerăbdare pe ea însăşi, îşi înregistra la dictafon supă-rarea, ca să nu piardă expresiile cele mai sfichiuitoare, în care nu mai era nici o urmă din echilibrul intelectual atît de propriu ei — şi a-poi transcria pe foi. Mă certa şi mă beştelea cu o asprime care nu caracterizase niciodată relaţiile dintre noi. Şi oricum foile ieşeau a-landala — şi cu ele se grăbea să le ducă singură la Peredelkino, să îmi reproşeze mie chestia asta. Aici era şi acel fenomen de substitu-ire pe care-l întîlnim în controversele cu femeile: iritarea produsă de un motiv se transferă cu totul asupra altui motiv. Dar era şi ceva pe care ea nu putea nicicum să-l accepte dintr-o dată, era o nemiloasă punere în discuţie a unor fapte generatoare de întrebări: oare era posibil ca ea să-şi fi pus, timp de atîţia ani, cele mai bune forţe în slujba unei cauze în legătură cu care avea anumite dubii? Cu cît era mai just, cu atît era mai obligatoriu să-şi ajute bunicul în ultimii lui ani şi acum mama care orbise şi care se lupta cu dificultăţi incredibile?

Am ieşit din nou din camera aceea şi m-am dus în sufragerie, ca a-cum opt ani, atunci — ca să fac cunoştinţă

cu Liuşa la blînda lumină a lămpii electrice, acum — pentru nişte dificile explicaţii la lumina mohorîtă a lui ianuarie. Aşadar, încă nerestabilită, palidă, slabă — în ce i se mai ţinea sufletul? Folosindu-şi ultimele resurse, ea monolo-ga împotriva orientării mele inimaginabil de ruşinoase, pravoslavni-co-patriotice, „din străfunduri", „înteleg acum că în vinele mele nu în zadar curge şi sînge evreiesc" — a spus ea. Am obiectat — moale, nu puteam să-i schimb convingerile. De treaba asta ar fi trebuit să mă ocup ceva mai devreme, şi sentimentele nu se refasonează, şi în plus toate astea se petreceau în ianuarie 1974, nu era perioada cea mai potrivită pentru certuri. Liuşa îşi consumase toate puterile în a-cest monolog, trebuia să se culce, să răsufle, să se odihnească. Cu durere, cu tristeţe vedeam ce multe lucruri omisesem pe parcursul multor ani şi ce tîrziu era ca să mai îndrept ceva.
Dar chiar şi în acele luni, şi după această discuţie, ea continua să mă roage să-i dau de lucru. Evenimentele nu mai curgeau în albia pe care o avea ea în vedere. Continua să mă roage să-i dau de lu-cru, voia din nou să mă ajute! Şi eu ce aveam în timpul acesta? Nu puteam să-i dau decît să pregătească tabelul cronologic al revoluţiei din februarie, să aleagă din grămada evenimentelor revoluţionare — fragmente, informaţii despre persoane. Nu şi-a pierdut curajul, cinste ei! Şi a rezistat cu demnitate pînă la însăşi expulzarea mea şi după aceea, în ciuda mediului ei, a educaţiei, a felului ei de a gîndi — felul meu de a vorbi cum gîndesc este ceva străin? — ea îşi asuma cu consecvenţă sarcinile, le ţinea — ca vrăjită — pe umerii ei, continua să meargă înainte.
În aceste săptămîni a fost exclusă din Uniunea Scriitorilor şi Lidia Korneevna. (Şi bine i-a trăsnit cu răspunsul ei.)
Apoi în curînd a urmat expulzarea mea. În casa noastră răvăşită şi asediată, unde Alia era ocupată pînă peste cap cu împachetarea şi evacuarea, Liuşa, în fiecare seară după serviciu, venea din nou şi, în atmosfera fierbinte a acelor ore, se aşeza la biroul meu, alegea, sorta şi punea în plicuri copii, materiale, dintre care pe multe le bătu-se ea însăşi la maşină sau le cunostea. Pregătea arhiva în vederea expedierii în străinătate, sarcină despre care nu se ştia dacă îi va sta în putere Aliei s-o ducă la bun sfîrşit.
Primele luni de după expulzarea mea au fost grele pentru familia Ciukovski. Şi fiica, şi mama erau copleşite de

scrisorele anonime — ba în versuri, ba cu înjurături birjăreşti, ba cu vestea că „leul a fost o-morît", ba că „va fi omorît". Copoii şi provocatorii securităţii se stre-curau cu neobrăzare în dacea de la Peredelkino, deschisă tuturor ai-doma unui muzeu. La intrarea principală, portarul-turnător îi oprea pe vizitatorii familiei Ciukovski, bombănindu-i că nu-i spun lui „bună ziua" (iar cel împiedicat să intre avea 75 de ani!). Din cauză că era pe cale de a orbi, Lidia Korneevna nu putea să scrie decît cu carioca neagră din străinătate — la vamă i le stricau sau i le umpleau cu un lichid cleios trandafiriu. Nebănuite sînt posibilităţile statului de a face rău, şi într-un mod aşa de insesizabil încît ţi-e şi lehamite să protes-tezi public.

În apropierea zilei mele de naştere, prima din exil, Liuşa, păstrîn- du-şi verticalitatea, mi-a trimis la Zürich o telegramă de felicitare — mie, dusmanul nr. 1 al poporului, faţă de care îşi exprima şi admira-ţia! KGB-ul n-a suportat chestia. Dis-de-dimineaţă la telefon — un dialog tipic:

— Elena Tezarevna, la telefon este cutare de la KGB. Nu vă e frică?

— Nu, dar de ce?

Ce e drept e drept, nu mai sîntem în anii treizeci, nu mai dîrdîim de teamă ca altădată, KGB-ul este deja luat peste picior.

— Bine, e-n regulă, înseamnă că veţi putea să fiţi la noi în a doua jumătate a zilei.

— Nu, nu voi putea.

— Dar cînd vă e la îndemînă să veniţi?

—Mie, în general, nu mi-e la îndemînă să vin la dumneavoastră.

— Bun, atunci trecem noi pe la dumneavoastră.

— Acesta ar fi un lucru extrem de nedorit.

— Dar cum să facem?

— Trimiteţi adresă scrisă.

— Ah, asta înseamnă că vă recunoaşteţi vinovată şi vreţi să vi se fa-că dosar?

Şi încrucisarea de spade continuă:

— Ba nu... Dar un asemenea procedeu...

— Eu vă vorbesc politicos, ca unei femei.

— Şi cu bărbaţii nu vorbiţi politicos?

De aici dialogul devine tot mai ferm:

— Eu v-am sunat şi vă rog să veniţi. Liuşa, supărîndu-se şi chiar înfuriindu-se:

— Eu nu sînt de la Salvare şi nu vin acolo unde sînt solicitată tele-fonic.
;
-— Şi cînd veţi fi la serviciu?
— Nu sînt dispusă să vă dau informaţii.
— Bun, o să vă luăm de pe stradă!
— O să ţip tare, o să-i chem în ajutor pe trecători!
— Dar dumneavoastră nu ţipaţi întotdeauna!
(Aluzie la întîmplarea de pe scări. Iată că au confirmat că a fost fă-cătura lor.)
— Dar de data asta vă asigur că voi ţipa!
— Degeaba vorbiţi aşa. Noi sîntem tot timpul cu dumneavoastră.
— Mă rog, ce-o vrea Dumnezeu!
— Nu, Dumnezeu e cu prietenul dumneavoastră.
— Cu care prieten? Eu am mulţi prieteni.
—Acela pe care-l scrieţi cu literă mare. (Interceptaseră scrisoarea prin posta stingă?...) Totuşi am vrea să vorbim cu dumneavoastră neoficial.
Ea se înfurie la culme:
— Vă rog să reţineţi că eu cu dumneavoastră nu voi avea nici un fel de convorbiri neoficiale, numai oficiale!
Şi a trîntit receptorul în furcă!
Şi n-au venit. Şi nu s-au atins de ea.
Trebuie să fii ferm cu ei! Aceasta era o învăţătură pe care Liuşa o trăsese din lupta noastră. Dar oare e uşor pentru o femeie singură să ţină piept unui monstru cu mîinile lungi, cu multe boturi, bine hră-nit?
Apoi seria telefoanelor de la o zi la alta:
— Astăzi, aşteptaţi-i pe beduini!
— Cămilele sînt deja pe drum!...
Parcă totul este din Ilf şi Petrov, dar cam de groază, nu-i aşa?
După cîteva luni liniştite, cînd tocmai se bucura şi ea că au lăsat-o în pace, iată că, în lipsa ei, apartamentul îi era violat şi percheziţionat în plină zi.
Şi kaghebiştii s-au răzbunat pe cărţile lui Ciukovski: au ridicat totul — şi Ciukokkala lui, şi chiar reeditări ale cărţilor lui pentru copii, şi chiar cărţi despre el.
Dar—deşi a trecut prima şi cea mai primejdioasă perioadă, cînd o-mul încă este pasibil de incriminări pentru faptele lui recente — pe ea încă o mai poate aştepta orice. De curînd, ea nu s-a mai abţinut şi într-o sedinţă la institut s-a ridicat în

apărarea mea. La unele inte-rogatorii cu alţi oameni, kaghebiştii vorbesc despre ea ca despre „şeful contrainformaţiilor lui Soljenitîn".
În caz de arestare, ea îşi propusese să aibă conduita cea mai sim-plă: să nu nege, să nu încurce nimic, să recunoască — da! — că a ajutat literatura rusă şi să le spună că mai multe nu doreşte să dis-cute cu ei.
După expulzarea mea, ea, încă mulţi ani, a avut grijă de bătrîna şi neputincioasa mea mătuşă din Gheorghievsk. Şi „prin poşta stîngă" îmi scria, îmi trimitea la Zürich multe lucruri de interes literar.
Cunoştinţa cu mine a ajutat-o pe Liuşa în acea îndepărtată toamnă să-şi depăşească depresiunea sufletească. I-a fost de ajutor într-o luptă cumplită. Dar, cunoştinţa cu mine a costat-o ani şi suflet şi, printr-o orbită tragică, a tîrît-o — aproape în ciuda convingerilor ei — spre ce?*

9 Natalia Ivanovna Stoliarova şi Aleksandr Aleksandrovici Ugrimov

Cînd, în anul 1906, pe insula Aptekarski din Petersburg, nişte revo-luţionari au pus la cale dinamitarea vilei lui Stolîpin şi modalitatea de a-l ucide împreună cu familia (şi au ucis treizeci de vizitatori şi au ră-nit grav pe alţi treizeci, cu copiii, iar Stolîpin a scăpat teafăr şi nevă-tămat), una dintre principalele participante la atentat, „doamna din echipaj" era Natalia Sergheevna Klimova, o eseră-maximalistă de douăzeci şi doi de ani, descendentă a unei familii de vază din Ria-zan. A fost arestată şi, împreună cu ceilalţi participanţi la atentat, condamnată la moarte. Klimova însăşi nu ceruse graţierea, dar lu-

* A sosit epoca nouă a „transparenţei" gorbacioviste — şi aceeaşi Liuşa, prima, acum, în Revista cărţilor, a clamat despre mine şi despre necesitatea întoarcerii mele în ţa-ră. Ce-i drept, cu ocazia asta, cosmetizîndu-mi involuntar imaginea în aşa fel încît să am o aparenţă de cetăţean sovietic. În redacţie a năvălit mulţimea scrisorilor de mul-ţumire şi a cîtorva de indignare. În intervenţia Liusei, cititorilor li se părea că aud vocea cuiva de pe margine. Nimeni nu ştia cîte forţe, cît timp şi cîtă inimă dăruise ea acestui autor. (Adnotare din 1990.)

crul acesta l-a făcut pentru ea tatăl ei, nici mai mult nici mai puţin, membru al Consiliului de Stat. La rugămintea lui, împăratul a graţiat două femei participante: pe Natalia Klimova şi pe Nadejda Terentie-va, fiică de negustori. Li s-a

comutat pedeapsa în muncă silnică pe viaţă, (În aşteptarea execuţiei, Nataşa Klimova a scris sub cerul liber scrisoarea de dinaintea morţii, scrisoare care mai tîrziu a fost publicată şi l-a determinat pe S.L. Frank să scrie o recenzie pe marginea ei. Ea — scrisoarea — „ne demonstrează că puterea divină a sufle-tului omenesc este capabilă să învingă" chiar şi suferinţele provoca-te de inevitabilitatea morţii violente; „aceste şase pagini, prin valoa-rea lor morală, cîntăresc mai mult decît toate multele tomuri ale filo-zofiei şi poeziei contemporane a tragismului". Perioada de început a detenţiei, Klimova a petrecut-o la închisoarea Novinsk din Moscova. Acolo, în curînd a vrăjit-o şi, spiritualiceşte, a supus-o pe suprave-ghetoare — şi, cu ajutorul acesteia, a organizat celebra „evadare a celor treisprezece" femei. (În epoca sovietică s-a scris un scenariu de film despre această evadare, dar filmarea a fost interzisă, întrucît printre evadate nu era nici o bolşevică.) În libertate, cineva deja le aştepta. În noaptea de după evadare, Klimova a fost dusă în casa unui avocat liberal, unde a locuit în siguranţă o lună de zile, în timp ce jandarmii supravegheau casa din Riazan a Klimovilor şi un co-nac. După aceea şi-a luat înfăţişare de femeie profund îndoliată şi avocatul a condus-o la trenul de Siberia. A trecut în Japonia şi de acolo a ajuns cu vaporul la Londra, la Savinkov, intrînd din nou în Organizaţia Militantă (teroristă). Evadaţii de la Novinsk şi alţi foşti deţinuţi politici se adunau lîngă Geneva, la „vila amazoanelor". Aici, ea s-a căsătorit cu revoluţionarul emigrant Ivan Stoliarov, cu care a avut două fete. În 1917, lăsîndu-şi soţia însărcinată, el a plecat spre ţară, unde s-a aruncat în cazanul clocotit al Petrogradului. A treia fa-tă a murit de gripă spaniolă curînd după naştere. Pe cele două mai mari, mama a reuşit să le crească, dar a murit şi ea.

Atît de mare era atunci coeziunea întregii emigraţii ruse din Paris, încît s-a găsit din acelaşi Riazan, de pe aceeaşi stradă, din casa vecină, fiul judecătorului Silovski, şi el emigrant politic, menşevic, care a înfiat şi a educat fetele (cea mai mare dintre ele fiind Nataşa). Deşi se spune că două iubiri nu încap în aceeaşi inimă, la Nataşa a încăput şi iubirea fierbinte faţă de Franţa, şi cea exagerată faţă de Rusia (nu faţă de revoluţia căreia îi slujise maică-sa). La începutul anilor '20, Nataşa, la cei unsprezece ani ai ei, a plecat în vizită la tatăl ei, la Petrograd (atunci era posibil

acest lucru, scuarul central din Riazan încă mai purta atunci numele Klimovei — casa ei părin-tească nefiind departe de acel parc) — şi a început să nutrească ideea că, atunci cînd va avea douăzeci de ani, se va întoarce nea-părat aici. Sora ei, Katia, rămasă în Franta, spunea: Nataşa, în foar-te multe privinţe, o reedita pe mama—prin puritatea caracterului, prin nobleţea intenţiilor, prin aspiraţiile înalte ale sufletului şi totodată prin felul ei de a se arunca în acţiune, prin cutezanţa faptelor. Şi aşa şi-a urmat neabătut ideea de a se întoarce în ţară — în ciuda contra-argumentelor lucide şi spre îndreptăţită mîhnire a cercului emigran-ţilor de la Paris —într-o vreme cînd nimeni nu făcea asemenea pas, cînd aşa ceva era nebunie curată, în decembrie 1934, imediat după asasinarea lui Kirov! (Şi niciodată nu a regretat, nici măcar atunci cînd a căzut în prăpastia lagărului, şi cu atît mai puţin acum, după ce-şi adusese şi ea contribuţia la renaşterea spiritului ţării. Dacă, ai-doma ei, milioane de oameni ar fi sfidat astfel focul şi primejdia, poa-te că istoria noastră ar fi evoluat mai rapid.) j

Tatăl Nataşei fusese deja surghiunit lîngă Buhara într-o tabără de e-seri, şi scos de acolo de către E.P. Peskova (şi ea fusese eseră în trecut). Acum şi-a întîlnit fiica — dar după arestarea acesteia fost şi el arestat pentru a fi împuşcat. Pe Nataşa au lăsat-o în pace doi ani să se bucure dacă nu de Rusia, atunci de libertatea sovietică. A fost arestată în 1937 (s-a întors de bunăvoie în Uniune? Desigur, este spioană. Să zicem că nu e spioană, atunci înseamnă că desfăşoară activitate contrarevoluţionară). În prima ei celulă de la Lubianka a în-tîlnit o femeie cu un trecut interesant. Aceasta, împreună cu mama Nataşei, evadase şi ea din închisoarea Novinsk! Nataşa a străbătut împreună cu mulţi alţii un drum cumplit (şi acesta i-a rămas în suflet, amintire care arde) — şi deosebit de greu i-a căzut ei prea „timpuria" întoarcere la libertate, în 1946, cînd încă nimeni nu se întorcea, cînd acest fapt era încă prea neobişnuit, cînd libertatea sovietică nu era pregătită să se lase fructificată de cei care-si ispăşiseră pedeapsa. În 1953, după multe neplăceri, a reuşit (si aceasta — prin intervenţia lui Ehrenburg şi a altor persoane influente) să obţină dreptul de do-miciliu supravegheat în Riazanul părintesc, de unde mama ei pleca-se cu atîta uşurinţă la revoluţie. A predat aici limba franceză. Anii trecuseră şi peste furtunoasa ei viaţă personală şi, probabil, ea încă nu bănuia că va veni în

contact cu acţiuni explozive îndreptate împo-triva regimului sovietic.
Apoi vremurile s-au mai îmblînzit — soarta Nataliei Ivanovna s-a mai îndreptat şi ea. În 1956 s-a mutat la Moscova. Fiica lui Ehrenburg (cu care N.I. învăţase la aceeaşi scoală la Paris) şi-a convins tatăl să o ia pe N.I. ca secretară. Spre el, ca spre o celebritate, afluiau scrisori cu rugăminţi, veneau solicitanţi, şi mulţi dintre ei erau foşti deţinuţi — aşa că treaba asta a fost foarte potrivită pentru N.I. (a lu-crat la Ehrenburg pînă la moartea acestuia).
La Riazan, fostul scuar al Klimovilor, ameninţător de aproape de co-mitetul regional de partid, evitat acum de locuitorii oraşului şi inutil comitetului regional, era — aşa l-am găsit eu — fără nume, fără vreo urmă a Klimovei. Toată povestea am aflat-o chiar de la N.I. atunci cînd mi-a vorbit de îndoita asemănare a experienţei trăite de noi: stagiul făcut în Arhipeleag şi cel făcut la Riazan.
Ea a făcut chestia asta în primăvara lui 1962, recurgînd la o strata-gemă (şi nevinovata stratagemă, şi decizia — toate au fost ale ei): mi-a transmis prin Kopelev că trebuie să-mi comunice ceva impor-tant (în realitate, ea voia să mă cunoască. El mi-a explicat că este
vorba de o fostă deţinută). Era vremea cînd manuscrisul lui Deni-sovici circula pe sub mînă, cînd se ştia deja că printre cei cu gre-utate care-l citiseră era şi Ehrenburg. Nimeni nu ştie însă cum putu-se el să-l citească printre primii, cînd Tvardovski nu intenţionase nicicum să-i dea manuscrisul. N.I. inventase totul. Auzind despre nuvelă, ea s-a dus la redacţia lui Novîi mir şi, în numele lui Ehren-burg, l-a rugat pe Zaks să-i dea manuscrisul. Zaks a mîrîit niţel, dar n-a putut să refuze o rugăminte din partea unui asemenea nume. (Ea s-a uitat şi, pe prima pagină, a văzut, scris de novomirieni, numele de „A. Riazanski" — şi s-a întrebat mirată dacă nu cumva autorul cu pricina este din acelaşi loc cu ea.) Numaidecît s-a dus la un prieten fotograf, Vădim Afanasiev. („Haină de piele", soţul veri-şoarei ei primare. Apoi el a lucrat uneori şi pentru noi, ne-a ajutat.) Şi numai după aceea a ajuns manuscrisul la Ehrenburg. — Bietul A.T. subaprecia mijloacele tehnice actuale. Şi aşa a început să zboare totul prin samizdat, spre nedumerirea şi nelinişt ea lui, spre bucuria mea atunci prostească. În realitate însă, lucrurile evoluau negativ şi primejdios pentru destinul nuvelei. Acum relatarea N.I., evident, cu unele noutăţi

despre circulaţia manuscrisului, despre opinia unor persoane importante? Călcîndu-mi destul de mult pe inimă, am sunat-o la telefonul lui Ehrenburg, aşa cum propusese ea. Îndată, Natalia Ivanovna m-a invitat insistent să vin la apartamentul lui Ehrenburg. (Nimic nu era spus direct, dar din însufleţirea şi stăru-inţa ei se putea trage concluzia cum că patronul ei stă alături şi bo-leşte?) M-am dus la adresa indicată. Ehrenburg (căruia nuvela, a-propo, nu-i plăcuse deloc) s-a dovedit a nu avea nici un amestec în această întîlnire şi era în străinătate, dar noi ne aflam în cabinetul lui. N.I. m-a servit cu unele noutăţi, dar acestea, evident, nu erau suficiente ca să justifice vizita mea. (Oare ea căuta un mod de a-l încuraja pe autor?) Pe oricine altcineva m-aş fi supărat pe loc, dar nu puteam să mă supăr pe o fostă deţinută care păstra viu senti-mentul generaţiei noastre şi amintirea insulelor noastre din Arhipe-leag. Nici ea nu mă chemase pur şi simplu să-mi spună cît mă admi-ră, ci să verifice, să vadă cît de mare era hotărîrea mea de a merge pe această linie, pregătirea mea de a face faţă încercărilor iminente. Voia sa se lămurească dacă regimul are vreo şansă de a mă ade-meni spre alte teme, de a mă face să-mi însiropez scrisul. Convorbirea noastră a părăsit îndată temele literare, devenind sim-plă ca între foşti deţinuţi, iar eu, involuntar, am depăşit limitele pru-denţei obligatorii pentru lumea sovietică, şi cu atît mai mult pentru cea literară, care nu-şi ţine gura. A venit vorba despre răscoalele din lagărele de muncă forţată. „Da, trebuie scris despre toate astea!" — am auzit-o spunînd, la care eu n-am tăcut, n-am ridicat din umeri, ci am murmurat: „S-a scris deja!" şi drept răspuns am văzut o faţă ilu-minată de bucurie. Deja în prag, cu jumătate de voce ca să nu audă cei din casa lui Ehrenburg, m-a îndemnat să nu cedez, să nu mă las ameţit de gloria care mă asteaptă. „Nu vă temeţi! — am asigurat-o eu cu calm — n-o să mă las ameţit!" („Tocmai de aici — îmi spunea ea mai tîrziu — a plecat devotamentul meu faţă de dumneavoastră. Dar cu ce presentiment? Ies din apartament, cobor scările, deodată parcă ceva mă trage cu putere înapoi. Oi fi uitat ceva? Mă întorc si... primesc telefonul dumneavoastră. Şi asta mi s-a întîmplat de cîteva ori.") Tocmai lucrul acesta îl ştiam bine, ştiam că nu mă vor prinde în mrejele gloriei. Pe zidul literaturii sovietice urcam încordat la maxi-mum, de parcă aş fi fost încărcat cu recipiente grele pline cu o solu-ţie de care mă temeam să

nu-mi curgă pe din afară. Dar iată astăzi — mă întrebam — n-a curs nimic? N-am spus nimic de prisos? Inima îmi spunea că nu, că femeia era de-a noastră. Ceea ce s-a şi confirmat.
Cu toată simpatia care se născuse între noi, nu ne văzuserăm decît în fugă, de vreo două ori, nimic esenţial nu se adăugase fondului ini-ţial de idei şi impresii, dar încrederea mea în ea se întărise. Stranii se asociau la ea cele mai confuze reprezentări despre evenimentele mondiale şi aversiunea ireductibilă faţă de regimul nostru. Extrema neglijenţă şi inconsecvenţă feminină în vorbe şi în fapte, pe de o parte, şi, pe de altă parte, brusc, rectitudinea şi fidelitatea de neclin-tit, cînd era vorba de o cauză importantă, de formularea unui consi-derent clar, de luarea unor decizii foarte îndrăzneţe (apoi, cu anii, lucrurile acestea, eu le-am analizat din ce în ce mai mult). Beneficiară a unei educaţii excelente, înzestrată cu sensibilitate şi tact, discretă, sprintenă — şi orgolios fermă în faţa KGB-ului (cîţiva ani mai tîrziu, ea a avut din nou parte de interogatorii, la Lubianka, dar nu pe tema activităţii noastre).
Oarecum pe neaşteptate, peste un an, N.I. cu prietenii ei, venind în vizită în vechiul ei Riazan, a trecut pe la mine. Şi nu ştiu de ce in ful-gerarea acelei clipe, neîmpins de nici o urgenţă (Hrusciov era încă la putere, eu încă mă bucuram de o oarecare şubredă protecţie. Şi totuşi nu puteam evita ca odată si-odată să transmit nişte microfil-me în Occident), eu am simţit deodată nevoia s-o trag deoparte pe N.I. şi s-o întreb dacă n-ar fi dispusă să facă o asemenea năzdrăvănie. Şi iară nici o ezitare, fără să stea pe gînduri, cu curajul şi sprinteneala ei, a răspuns pe loc: da! Numai — să nu ştie nimeni.
Încrederea — sentimentul născut primul între noi—făcuse imediat un salt înainte.
Capsula cu filme o aveam deja gata de expediere, dar deocamdată nu ardea. Şi ocazie nu exista, iar încercările eşuaseră. Dar în octom-brie 1964, cînd l-au răsturnat pe Hruşciov, am intrat în panică. Situa-ţia mi-o întrezăream în contururi extrem de periculoase, dinţii ascuţiţi ai duşmanului puteau să-mi sară repede, chiar şi instantaneu, la gît. (Prevăzător, atribuiam regimului, judecîndu-l după felul în care se răfuise cu mulţi pînă la mine, dinamica revoluţionară anterioară. Pî-nă la urmă am constatat că

dinamica scăzuse în aşa măsură, încît pentru acest salt va mai trebui ceva timp. Pînă la prima percheziţie — unsprezece luni, pînă la prima lovitură hotărîtoare — nouă ani.) Ştirea m-a găsit la Riazan. A doua zi eram deja la N.I. la Moscova şi întrebam: Se poate! Cînd?...

Natalia Ivanovna se remarca totdeauna prin rapiditatea deciziilor şi prin aceea că era norocoasă. Un noroc accesibil, incontestabil, i-a fost alături în multele ei acţiuni, chiar şi în cele imprudente pe care şi eu i le observam. (Sau, poate, nu norocul acesta chior era hotărîtor, ci o anumită fermitate în comportament atunci cînd lua o decizie?) Aşa şi aici, imediat s-a ivit şi ocazia: fiul lui Leonid Andreev, care lo-cuia la Geneva, ca şi sora Nataliei Ivanovna, şi care se cunoştea cu aceasta din urmă, tocmai se afla în vizită la Moscova. N.I. a făcut o-chii mici şi a hotărît: îl va ruga pe Vadim Leonidovici, e sigură că n-o s-o refuze!

Mi-a spus să vin la Moscova din nou, spre sfîrşitul lui octombrie. Pî-nă atunci ea deja va fi vorbit cu Vadim Leonidovici. Şi întîlnirea ne-a aranjat-o într-o seară, în cămăruţa ei dintr-un apartament la comun, pe aleea Malo-Demidovski. V. L. s-a dovedit un gentleman de factu-ră veche, un om de mare nobleţe, puţin uscăţiv, reţinut. La drept vor-bind, această nobleţe deja îi anula posibilitatea de alegere, posibili-tatea de a refuza o asemenea rugăminte— pentru literatura rusă, dar şi pentru lagărele sovietice, unde şi Daniil, fratele lui, petrecuse mult timp. (Ulterior, Natalia Ivanovna mi-a spus că V.L. considera o ase-menea propunere drept o cinste pentru el.) Şi Olga Viktorovna, soţia lui, fiica vitregă a liderului eser Cernov, s-a dovedit în această pri-vinţă o femeie extrem de înţelegătoare şi agreabila. Ea a aprobat hotărîrea soţului şi, alături de el, şi-a asumat consecinţele. Şi iată-i pe ei, formal aceiaşi iepuri de casă sovietici ca şi noi, neprotejaţi nu numai de imunitate diplomatică, dar nici de cetăţenie străină (paşa-poartele lor erau sovietice, căci, în entuziasmul patriotic postbelic al unei părţi a emigraţiei ruseşti, V.L. trecuse la cetăţenia sovietică, în parte pentru a putea veni mai des şi mai uşor în patrie), angajîn- du-se să ia cu ei o capsulă explozivă — tot ceea ce scrisesem eu timp de optsprezece ani, de la primele versuri ireconciliabil ostile sistemului lagărelor pînă la Cercul! Ei nu ştiau, nu înţelegeau pro-fund ce se ascundea chiar în acea capsulă, dar înţelegeau destul de bine că acolo este material exploziv. Şi l-au dus cu ei.

Hotărîrea în privinţa aceasta fusese deja luată înainte de întîlnirea noastră.
Acea seară mi s-a părut atunci momentul cel mai important al între-gii mele vieţi! Ceea ce vişasem în surghiun, ceea ce mi se păruse un salt mortal şi în viaţă unicul salt — iată, se înfaptuise într-o atmosfe-ră prozaic de liniştită, într-o politicoasă convorbire neeroică. Mă ui-tam la bătrîna pereche ca la o minune. Despre operaţiunea însăşi aproape că nici nu s-a vorbit. Mi-am scos din buzunar capsula de aluminiu plină pînă la refuz, un pic mai mare decît o minge de ping-pong — am deschis-o puţin, le-am arătat rolele, am pus totul pe mă-suţa de ceai, lîngă fursecuri, lîngă dulceaţă. Şi Vadim Leonidovici a transferat capsula în buzunarul lui. Ne-am întreţinut despre sintaxă, despre locul adjectivului în raport cu substantivul lui, despre genuri literare, despre cartea lui V.L. însuşi Copilăria, care apăruse în URSS şi pe care eu o citisem. Iar Natalia Ivanovna nu m-a lăsat pînă nu am povestit despre întîmplările cele mai uimitoare a căror amintire o purtam în mine — despre răscoalele din lagăre. Bătrînii genevezi ascultau uimiţi.
Şi oare chiar aşa de simplu se împlineşte visul vieţii mele în toată plinătatea lui? Şi eu voi rămîne acum—cu mîinile libere, omul care a îndrăznit, omul independent? Asemenea tensiune, asemenea pri-mejdie nu se va mai ivi niciodată! Tot restul vieţii va fi deja mai uşor, va fi ca o coborîre de pe un deluşor.
Şi un asemenea dar mi-a adus mie Natalia Ivanovna! — Eva, cum am început eu în curînd să-i spun în mod conspirativ. Întîmplarea şi chiar şiretenia îşi dăduseră mîna în prima noastră inutilă întîlnire de la Ehrenburg. Iar prin asemenea întîmplări de nerecunoscut pătrun-sese ca un fascicul de raze inevitabilul: să primeşti ajutor din univer-sul concentraţionar, şi de la frînturile unei emigraţii împrăştiate, şi din partea Riazanului, şi din partea Rusiei.
La 31 octombrie 1964, la două săptămmi de la instalarea Conducerii Colective, mica mea bombă a trecut frontiera URSS, prin aeroportul din Moscova. Ea, pur şi simplu, se afla în buzunarul lateral al hainei lui V.L., care nu ştia nici un fel de procedee de ascundere. Sînteţi fiul scriitorului? — a întrebat vameşul, văzînd paşaportul. Şi convorbirea despre scriitor prelungindu-se, nu s-a mai efectuat un control vamal serios. Capsula a trecut ca un obiect protejat de numele lui Leonid Andreev. (Un nume — se părea atunci —

favorizant.) Eva şi-a con-dus prietenii la aeroport. Păşind de pe o scară rulantă pe alta, ei au mai apucat să-i dea de înţeles că afacerea reuşise.
Cînd peste un an s-a produs dezastrul cu arhiva mea de la Teus şi n-a mai fost nici urmă din conjunctura anterioară propice expedierilor în străinătate şi cînd întreaga viaţă, se părea, zăcea sub sfărîmături-le stîncilor negre, şi cînd eu lîncezeam la dacea lui Ciukovski—pe neaşteptate la o cină a venit, ca un înger luminos (într-o rochie scli-pitoare de culoare închisă), cu o problemă, lakomei Ivanovici — Eva! Întoarsă cu puţin timp în urmă de la Paris, încă pătrunsă de aerul de relaxare de acolo, încă nereadaptată la cîinoşenia de la noi. Ea nu se aştepta să dea de mine aici, eu nu mă aşteptam să vină ea aici! Sosirea ei a fost, pur şi simplu, o minune a minunilor (temîndu-mă să nu las vreo urmă, nu puteam nici s-o sun, nici să mă duc la ea, dar tare nevoie era de un capăt de fir viu acolo, în lumea liberă!). Ne-am prefăcut că nu ne cunoaştem, şi Kornei Ivanîci ne-a făcut prezentările. În timpul cinei, tot ascultînd relatarea despre frecvenţa tot mai mare a persecuţiilor de aici, Evei i-au scăpat nişte vorbe: „Da, în ţara asta nu te plictiseşti!" Aceasta — imediat după Paris (un-de putea să rămînă definitiv). Dar ceea ce era uimitor era faptul că din nou nu avea nici o umbră de regret că s-a întors în ţară! Apoi, K.I. avu ideea s-o conducă pînă la staţie, dar pe această ceaţă a se-rii eu aveam de discutat cu ea nişte secrete. Cu mare greutate i-am convins pe K.I. şi pe Liuşa să se întoarcă de la jumătatea drumului. Iar eu cu Eva ne-am tîrît picioarele mai departe spre staţie. În timpul acesta, o ploaie bine venită cădea asupra noastră. Şi vorbeam şi, ca întotdeauna, din trei vorbe ea reţinea două, cu ea nu se putea altfel. Aveam senzatia că-mi vin nişte ajutoare pur şi simplu din cer, oferite întotdeauna operativ, cu zîmbetul pe buze, în mod dezinteresat.
Eva devenise o a doua condiţie indispensabilă vieţii mele precum a-erul. Numai prin ea, munca mea subterană se lumina brusc printr-o mică rază venită de acolo, rază în bătaia căreia se vedea cum se desfăşoară acolo treburile mele, traducerea Cercului în engleză. Era suficient să-mi dea de ştire, să-şi exprime intenţia de a ne vedea, că ne întîlneam imediat. Şi de fiecare dată cînd veneam la Moscova, căutam să trec şi pe la ea. Unde n-am stat noi de vorbă: ba, întîlnin-du-ne chipurile întîmplător în librăria din

blocul în care locuia Ehren-burg, rătăceam prin curţile şi scuarurile din centru (asa mi-a arătat ea curtea Bahrusinski unde — n-aveam cum să ştiu — începînd din 1970 avea să locuiască viitoarea mea familie şi de unde aveam să fiu ridicat pentru expulzare), ba pe bulevarde, ba în curtea mînăstirii Petrovski, ba venea ea la mine la dacea de la Rojdestvo şi aici ne asezam departe de toţi sau ne duceam în pădure ca să putem vorbi mai în voie. Necesitatea atîtor întîlniri, căderi de acord, re-precizări şi re-re-precizări era dictată nu atît de problema în chestiune, cît de particularităţile prietenei noastre (ea era deja în contact şi cu Liuşa): nerespectînd sistemul unei conversaţii vii, despre una despre alta, ea omitea în permanenţă ceva important, apoi, neliniştită, îmi spu-nea la telefon că trebuie să ne întîlnim — şi-mi explica (si nici de da-ta asta complet) cum e cu cele omise. În permanenţă îi reproşam (si ea mie) imprudenţa, nesocotinţa, dar ea avea o caracteristică uimitoare: încurca lucruri de ordin secundar, dar cum apărea ceva de im-portanţă hotărîtoare — acţiona precis, curajos, fără greş. În momen-tele cele mai primejdioase, pe lîngă faptul că devenea neînfricată, a-vea o extremă „naturaleţe" a comportamentului — probabil, trăsături moştenite de la maică-sa. (Dar felul în care Eva citea Arhipeleagul finisat! Stilul ei: toate trei volumele dactilografiate le tîrîse cu ea la serviciu, în apartamentul lui Ehrenburg. Dar s-a întîmplat ca el să moară tocmai în aceste zile. Imediat, inventariere, comisie! Eva se hazardează să plece cu cele trei volume, dar soţia lui Ehrenburg o retine: „Ce scoţi afară?" Evei i se urcă sîngele la cap: „Dar nici după atîţia ani nu mă cunoaşteţi, mă bănuiţi de ceva?!" şi a ieşit cu ele.)

Ritmul încordat al întregului meu demers mă presa totdeauna toarte mult, pur şi simplu n-aveam timp să stau la taifas cu ea sau s-o ad-mir. Dar toate întîlnirile, multele întîlniri cu ea duceau la o constatare în ceea ce o privea: ce viguroasă nobleţe înnăscută (excludea cola-borări la nivel inferior), cîtă generozitate, ce aliaj de mîndrie, discre-ţie şi desăvîrşită şi prietenoasă simplitate!

Operativitate!... În mai 1967, după ce am difuzat 250 de exemplare ale „Scrisorii către congresul scriitorilor", m-am retras la Peredelkino la Ciukovski. Iată, trecuseră unsprezece zile de la difuzarea scrisorii, congresul se şi terminase, dar în Occident nimeni n-o publicase, ni-meni nu o anunţase în nici un fel. Ca din senin, Eva apăru în vizită la

o altă dacea, de unde m-a sunat şi m-a invitat la o plimbare. Un ase-menea plan, eu nu avusesem în vedere. Într-o clipă, ei îi veni o idee: „Nu aveţi un exemplar în plus? Daţi-mi-l, astăzi îl expediez!" (Cu a-cest gînd îl adusese la Peredelkino pe Maurice Jardot, specialist francez în domeniul artelor. Acesta era în relaţii bune cu Le Monde şi se angajase faţă de Eva să ne ajute.) Şi peste trei zile, scrisoarea a apărut în Le Monde. Tunetul începea să se audă pînă departe, şi campania a fost cîştigată! — Dacă se întîmpla ceva cu telegrama de la Grani, dacă trebuia să se ştie de urgenţă cine este Victor Louis — apărea aceeaşi Eva, deus ex machina, şi lămurea lucrurile. Pe Vic-tor Louis îl ştia din Lagărul de pedepsire: copil din Moscova, el pro-punea schimb de valută străinilor. Conduită dubioasă în lagăr. Nu degeaba ceruse Eva chiar de la început: numai să nu ştie nimeni. Sigur şi precis o avusese în vedere pe Resetovskaia, soţia mea de atunci. (Eva văzuse cu mult înaintea mea acest pericol.) Totuşi rela-ţiile mele cu Eva, simple, amicale, vesele, nu puteam să le ascund de sotie. În plus, treburile noastre necurmate, niciodată lămurite pînă la capăt, ne făceau mereu să ne şoptim, să ne desprindem de cei-lalţi, chiar şi atunci cînd Eva venea fără nici o intenţie acasă la noi. Toate astea nu se puteau realiza, nici explica altfel, decît spunîndu-i sotiei că noi ne ocupăm de nişte treburi foarte serioase, adică de tre-buri în legătură cu străinătatea. Şi Eva părea să înteleagă această situaţie. Dar în toamna lui 1965, cînd era în plină desfăsurare anche-ta asupra lui Siniavski, Eva, la o întîlnire secretă, m-a întrebat: „Dar soţia dumneavoastră nu ştie nimic?" Păi direct, din gura mea, ea nu ştia nimic, dar avea ochi şi vedea. (Se putea spune cu certitudine că numai despre participarea Andreevilor nu ştia nimic, dar a existat şi următoarea împrejurare: doi ani mai tîrziu, în apartament la „Tarev-na", în prezenţa a şapte-opt persoane, printre care era şi soţia mea, Eva a adus o tînără. La un moment dat aceasta a ieşit în balcon ca să-mi şoptească ceva: era Olga Andreeva-Carlyle din Statele Unite.)

Deasupra Evei se proiecta încă de atunci umbra pericolului şi întu-necoasă, neagră, ea se proiectează şi azi. Timp de mulţi ani de a-tunci înainte, presentimentul n-a înşelat-o: în 1973, în gara Kazan, N. Resetovskaia a lansat ameninţări la adresa Evei. Pe Eva, în ex-clusivitate, a dat-o ca ţintă a răzbunării KGB-ului pentru publicarea Arhipeleagului.

(Tocmai această ameninţare m-a silit să mă pronunţ deschis în vara lui 1974 într-un interviu pentru CBS.)
Ce-i drept, în curînd sînt deja doi ani de-atunci. Norii care atîrnau nu au adus furtună. Ne-a ferit Dumnezeu!
Cu ocazia uneia dintre întîlnirile de la începutul lui 1966, cînd tocmai venisem de la Ascunzătoare şi încă mă agitam cu Arhipeleagul, Eva mi-a făcut cunoştinţă cu prietenul ei apropiat Aleksandr Aleksandro-vici Ugrimov, de la bun început în ideea că şi el mă va ajuta.
Din prima clipă, omul acesta mi-a plăcut foarte mult — dinspre el ve-nea o adiere de certă seriozitate şi de... umor. Chiar mi-a făcut im-presia că are o permanentă poftă de a rîde, ceea ce este nemaipo-menit atunci cînd ai sub tălpi vatra încinsă a conspiraţiei, dar aceas-tă calitate eu am supraestimat-o. Probabil avusese o perioadă feri-cită în viaţa lui, în general, grea. Dar multe alte calităţi de-ale lui ur-ma să le testez în viitor. De pildă: inteligenţa analitică subtilă, pru-denţa şi puterea de pătrundere. Ca să nu vorbim „pe sub plafoane" (locuinţa Evei, situată acum în aleea Daevîi, eu o consideram ex-trem de nesigură. Eva se întîlnea cînd voia cu mulţi străini şi adesea se întreţinea cu ei la telefon — tocmai în aceasta consta tactica ei curajoasă de a acţiona pe faţă: străinii o cunoşteau, la fel şi diploma-ţii francezi, şi aceasta îi dădea mai multă vigoare în confruntarea cu autorităţile), am plecat să hoinărim, prilej de a lămuri cu ce mă putea ajuta Aleksandr Aleksandrovici. Şi el mi-a propus ceva ce, după ne-cazul cu arhiva mea, era de milioane: să-mi păstreze manuscrisele! Să-mi păstreze manuscrisele — chiar multe volume şi în mai multe locuri, conform unei proceduri de mare stricteţe: nu la el însuşi, ci la aşa-numitele „cîrtiţe" pe care eu, potrivit condiţiei impuse de el, nu le voi cunoaşte niciodată. (Şi aşa de mult a ţinut la respectarea acestei restricţii încît, iată, nici astăzi nu pot să numesc aproape pe nimeni, desi este vorba de oameni care opt ani de zile au purtat de grijă di-namitei mele.) I-am făcut cunoştinţă cu cele două N. — şi de la ele a luat al doilea important set al meu de materiale, salvat de la Teus, set de materiale care apoi, de-a lungul anilor, s-a înzecit. În conti-nuare începusem să batem totul la maşină, fără să ţinem socoteala volumelor. Astfel, A.A. a organizat totul bine şi pe scară largă.
Tatăl lui Aleksandr Aleksandrovici se numea A.I. Ugrimov şi era mo-şier, profesor de agronomie, preşedinte al Societăţii

Moscovite de Economie Agrară, iar în 1917 cîtva timp a fost şi director al departa-mentului agriculturii. Mama lui se trăgea dintr-o cunoscută familie evreiască. Era fiica avocatului Garkavi, era creştină, membră a Soci-etăţii filozofico-religioase din Moscova şi-şi educase copiii în credinţa ortodoxă, iar A.A. al nostru (născut în 1906) slujise de mic copil la părintele Iosif Fudel. Religiozitatea profund înrădăcinată, dar fără fa-natism, a rămas în el pentru toată viaţa. În 1922, toată familia lor îm-preună cu tatăl lui a fost expulzată din ţară. În emigraţia berlineză, A.A. trebuise să muncească şi ca şofer, şi ca electrotehnician. Apoi s-a mutat în Franţa, unde a terminat scoala de agricultură şi a deve-nit morar. Ca şi mulţi din emigratie, era pasionat de curentele politi-ce. Mai întîi a aderat la monarhiştii legitimişti, apoi a fost o vreme membru al „Tinerei Rusii". În al doilea război mondial a participat ac-tiv la Rezistenţa franceză. După război şi-a restabilit cetătenia sovie-tică. Visa să se întoarcă în patrie şi s-o ajute să se ridice din ruine. Noi, nefericiţii deţinuţi din lagărele sovietice, nu înţelegeam această năzuinţă, dar ei, după un sfert de veac de exil, tare voiau să se în-toarcă şi credeau că a sosit vremea unor schimbări radicale şi că, măcar în parte, străvechea Rusie va reînvia. A.A. admira vitejia Ar-matei Rosii şi-l proslăvea pe Stalin pentru victoria asupra Germaniei, pentru revanşa pentru anii 1914-1918. (Ce-i drept, soţia lui nu îi îm-părtăşea speranţele.) Intrase în „Uniunea cetăţenilor sovietici" şi îm-preună cu ei toţi a fost expulzat din Franţa la sfîrşitul lui 1947. Iar în patrie, foarte curînd, au fost arestaţi şi el, şi soţia, şi sora soţiei, şi mătuşa — în legătura cu cunoscutul „caz Daniil Andreev". Numai foarte bătrînul tată al lui A.A. a scăpat. (Sentimentul de vinovăţie că şi-a nenorocit familia, că a adus-o într-o stare de plîns, l-a ros apoi toată viaţa.) A.A. trecuse prin ancheta cumplită de la închisoarea Le-fortovo, primise multe puncte pe baza articolului 58, şi pentru legă-turi cu burghezia mondială, şi pentru faptul că îl suspectaseră de a fi fost trimis cu misiune în URSS (distincţiile acordate de aliaţi încă îi mai îngreunau situaţia). Primise, de altfel, porţia „normală" de zece ani, doar cu confiscarea întregii averi. Atunci tocmai se înfiinţaseră lagărele speciale, şi Ugrimov a fost trimis la Vorkuta. Acolo, în vara lui 1953, a nimerit în greva celor din lagăr. Şi după ce îndurase toate acestea, el tot nu regreta că s-a întors în patrie şi acum nici măcar nu-şi

putea închipui viaţa lui fără aceşti ani de lagăr. Ce-i drept, spu-nea: ‘’Rusia n-o mai admir, pe poporul rus mai mult îl compătimesc decît îl iubesc, în privinţa viitorului ţării şi al întregii omeniri sînt ex-trem de pesimist."
Şi mie, la început, mi se păruse o fire aşa de veselă...
Mai întîi stabilisem cu A.A., pentru siguranţa celor date în custodia lui, că noi nici nu ne vom întîlni, că între noi deocamdată va fi şi o verigă intermediară. La acest rol consimţise Georg Tenno, dar în curînd el s-a îmbolnăvit, a ieşit din joc. Da, „deranja" şi strînsa prie-tenie care se înfiripase între A.A. şi mine. S-a văzut că era intere-sant şi uşor să ne întîlnim, să vorbim, să ne sfătuim. În condiţiile pri-eteniei lui cu Eva, apoi prin noi cu Alia, încălcam cu toţii regulile prudenţei, ne plăcea să ne întîlnim şi în patru. Mai tîrziu, A.A. venea adesea la noi în familie. Legătura aceasta o facilita şi autoturismul lui A.A. (nici pe departe nu are oricine aşa ceva, iar aici aveam unul de încredere, al nostru, secret). Ne-a ajutat mult şi la diferite transfe-ruri. (El însuşi ne propusese cum să-l chemăm în mod conspirativ: „Danilo, vizitiul". aşa a şi rămas — Danilo.) Drept să spun de maşina asta a lui noi şi abuzam: în ea am aranjat o cu totul inutilă întîlnire între mine şi un ziarist italian însoţit de Eva. Danilo îşi şi făcuse un obicei din a veni la Rojdestvo, dînd, poate, astfel ocazia ca numărul maşinii să-i fie luat la ochi. (În prezenţa soţiei îi spuneam „Aleksandr Nikolaici".) Tot el le adusese la Rojdestvo pe Liuşa şi pe Q ca să ba-tă Arhipeleagul. (Iar mie mi-a dăruit un mic seif special, arhaic, fără cheie, pe care l-am îngropat imediat cu o parte dintre manuscrise, nedîndu-mi seama că tocmai aşa este uşor de găsit de către căută-torul de mine; manuscrisele nu trebuie îngropate în metal.)
In vara lui 1971 a trebuit să merg în sud — de unul singur nu pu-team, şi cu maşina mea se considera că e periculos — s-a oferit să mă ducă Danilo cu maşina lui. La Novocerkask, spre seară, corpul mi s-a spuzit cu nişte băşici mari. Mi-am zis că trebuie să fie o arsu-ră de soare, că o să treacă. Am mai rulat cu A.A. pînă la Fihoretkaia, şi mai aveam încă mult de mers — dar m-am simţit asa de rău încît a trebuit să ne întoarcem la Moscova. (Plecaserăm în mod conspi-rativ. KGB-ul, evident, reperase plecarea mea, dar nu şi faptul că plecasem împreună cu A.A., şi nu ne-a urmărit pe drum. — Vezi însă Completarea pentru anul 1992.)
Iar depozitul de la A.A. creştea întruna. A.A. folosea deja

două sis-teme de evidenţă, neintersectate: unul pentru Alia („mărci poştale"), altul pentru Liuşa. Deja mai aproape de data expulzării mele, condi-ţiile se înăspriseră. Începuserăm să trecem unul pe lîngă altul ca nişte necunoscuţi.
Îi evoc aici pe Eva şi pe Danilo într-o singură relatare, pentru că în-cepînd din 1966 toate planurile şi acţiunile lor întru ajutorarea mea au fost iniţiate şi întreprinse în comun. Prin ei a trecut şi desfăşura-rea în continuare a afacerii cu microfilmul trimis al Cercului — căci Vădim Andreev era prieten din emigraţie cu A. A. (si din străinătate a intervenit acuzator în procesul fratelui său, adică în problema urmăririi penale împotriva lui A.A.). Eva şi Danilo au participat împreună la pregătirea şi realizarea întîlnirilor mele cînd cu bătrînii Andreev (aceştia veneau uneori în concediu în URSS), cînd cu Olga Carlyle, fiica lor, cînd cu Saşa, fiul lor. Eva şi Danilo erau în permanenţă cînd martori, cînd sfetnici, cînd intermediari. Pe cît ţinea A.A. la bătrînii Andreev, pe atît n-o putea el suferi niciodată pe Olga Carlyle — dar necazul a fost că nu s-a amestecat şi nu m-a prevenit. (Eu şi singur trebuia să-mi dau seama, doar mă constrîngea la aceasta caracterul neobişnuit al întîlnirilor, scurtimea, periculozitatea lor şi faptul că de-ja îi aleseserăm pe Andreevi.)
În primele zile ale lui iunie 1968, la Rojdestvo, noi am terminat de bătut Arhipeleagul. La Paris se agitau studenţii revoluţionari. Saşa (Aleksandr Vadimovici) Andreev, admirator al isprăvilor făcute de aceştia, a venit, cu o grupă UNESCO, într-o delegaţie de o săptămî-nă la Moscova. Bine dispus, a sunat-o pe Eva ca să-i spună că i-a adus nişte cadouri şi că o să-i povestească despre glorioasele manifestări studenţeşti faţă de care moscoviţii au o atitudine aşa de mes-chină şi indiferentă. („Ce dracu vor? Dacă ar trăi la noi, ar vedea ei ce şi cum!") O dată cu aceasta, pe Eva au început, răpindu-i liniştea şi somnul, s-o frămînte întrebările: nu-i oare o ocazie pe care ne-o oferă destinul? Să nu-i dăm acum lui Saşa să ducă Arhipeleagul în Occident?
Despre aceste cîteva zile îngrozitoare, ea a făcut chiar atunci nişte scurte însemnări pe care apoi le-a ars. În 1974, deja după expulza-rea mea, a făcut din nou nişte însemnări. Alia le-a scos din ţară, a-cum le folosesc eu. Şi iată: şi înainte de şi după aceasta, Eva a ris-cat mult cu treburile mele, dar din însemnările ei rezultă că toate celelalte pericole ea nu le percepea cît trebuie. Era ea profund ne-

păsătoare? Nu, această nepăsare a ei era ceva de suprafaţă. Arhipeleagul pentru ea avea o importanţă mai presus de toate desti-nele noastre, avea importanţa pe care o are Rusia însăşi. Această operaţiune, ea a dus-o la bun sfîrşit printr-o supraîncordare de zece zile, prezentă în memorie şi în ziua de astăzi.

Mai întîi: abisul trebuia împiedicat să înghită Arhipeleagul. A rămîne pe vecie aici însemna un dezastru pentru această carte. Dar a nime-ri din mîinile lui Saşa în mîinile vameşilor ar fi fost un dezastru şi mai mare şi pentru carte, şi pentru autor, şi pentru toţi cîti erau pomeniţi în Arhipeleag şi încă mai trăiau — şi pentru el însuşi. Şi iarăşi An-dreev — îşi poate permite cineva să-l roage? Şi va fi el de acord? Însă este vorba de mîini curate: oameni dezinteresaţi, cu simţire autentic rusească şi care nu vor folosi ocazia în detrimentul cauzei. Să ratezi acest prilej — dar cînd se va mai ivi unul asemănător?.. . Aceste îndoieli, Eva le împărtea cu A.A. şi, după cît se poate înţele-ge, el îi adusese contraargumente, îi amintise că era ocupat cu ceva mai important — cu păstrarea permanentă a manuscriselor. (Şi pri-vind acum la toată istoria de zece ani, socotesc că el a avut drepta-te, că a fost un om foarte chibzuit.) Însă Eva deja se pornise şi era greu s-o opreşti. Au venit la Rojdestvo, mi-au propus să mergem în pădure. Din însemnări se vede ce greu îi venea ei să ia o hotărîre, se vede că încă nici n-o luase pe deplin — mie însă, mi-amintesc, îmi vorbise cu o asemenea convingere (mereu victorioasă!), încît repede mi-a biruit îndoielile. Şi, ce-i drept, era şi un asemenea con-curs de împrejurări care făcea ca în chiar ziua terminării Arhipeleagului (şi cu rezerva de zile pentru recopierea microfilmului) să se ivească şi posibilitatea de a-l da pe mîini curate! Cum să distingi între libertatea noastră de decizie şi cele prevăzute în schema di-vină? S-a hotărît ca problema să fie rezolvată fără tînăr: da! De altfel, îşi aminteste Eva, eu le spusesem: Acţionaţi numai dacă şan-sele de succes sînt de 99%, altminteri nu." În operaţiune, acest pro-cent a fost, probabil, departe de a fi atins.

Întrebarea, Saşa a primit-o cu calmul unui osîndit; el, se vede trea-ba, chiar presimţise că va fi solicitat.—Nu ti-e frică? — Mi-e frică. Dar eu sînt totuşi rus.

A doua zi, el a spus că îl va ruga pe operatorul însărcinat cu expedi-erea containerului cu materialele cinematografice ale grupului lor să bage printre acestea şi capsula cu

microfilmul nostru şi că o să-l lă-murească în felul următor: „Acestea sînt manuscrisele bunicului meu. Ca să le scot pe cale oficială din Uniune, m-aş complica prea mult. Ajută-mă." (Pentru a doua oară, umbra lui Leonid Andreev însoţea materialele mele.) Dar containerul nu era nici măcar sigilat, nici măcar protejat de vreun statut diplomatic. În sîmbăta de Sfînta Treime tot grupul urrna să plece cu avionul la Paris. Operatorul urma să plece cu trenul în ziua de Rusalii. Marţi, Saşa spera să-l întîmpine la Paris şi să scoată personal manuscrisele din container.

Şi, probabil, totul ar fi mers bine, dacă joi seara Saşa cu o rudă de-a lui din Moscova nu s-ar fi dus în vizită la A. A. şi dacă, după ieşirea lor, acesta, cu întreita lui prudenţă, n-ar fi observat de la fereastră că apăruseră nişte urmăritori: unul s-a dus după cei doi tineri, celălalt a luat-o la fugă nu ştiu spre ce ţintă. (Eu nu sînt pe deplin convins; în alte cazuri, excesul de prudenţă îl dusese pe A. A. la interpretări ero-nate, la a vedea urmăritori şi acolo unde nu erau. Dar Eva şi în ziua de azi susţine că s-a confirmat că în acel caz a fost urmărire — numai că pentru un motiv nelegat de actiunea noastră. Posibil.) În acele zile, noi toţi luaserăm urmărirea ca pe o certitudine, ceea ce ne-a făcut să febricităm vreo cinci zile. Mai întîi, dilema a fost pentru însuşi Danilo şi pentru Eva: să continue operaţiunea sau s-o aban-doneze? Cine n-a trăit în condiţii de conspiraţie, acela nici măcar nu îşi poate închipui această stare de maximă vlăguire, cînd, poate, an-chetat, interogat, în criză de timp, în imposibilitate de a te sfătui cu cineva, uneori dezarmat în faţa eşecului iminent, nu poţi să scapi de responsabilitate şi trebuie să iei o decizie de care vor depinde şi mulţi oameni dragi ţie — şi cauza. Decizia lor a fost: „primim lupta pentru patrie în această formă accesibilă nouă, şi anume acum!" După aceasta, Eva a luat legătura prin telefon cu ruda din Moscova a lui Saşa, i-a debitat nişte fleacuri şi, vorbind ca mitraliera, i-a stre-curat pe franţuzeşte: „ieri seară, cînd v-aţi întors acasă, aţi fost ur-măriţi". (Drept să spun, dacă ei urmăresc temeinic — atunci şi a-ceastă frază au înregistrat-o..,) Acela (deşi nu stia nici un fel de se-crete) a înţeles şi l-a dus pe Sasa să înnopteze într-un loc ştiut nu-mai de el. Apoi — consideraţiile Evei cu Liuşa (care venise să ia o capsulă). Cu cît analizau mai mult, cu atît totul părea mai periculos. Şi nu ca o concluzie din cele de mai sus, ci numai ca rezultat al impulsivităţii ei, Eva a luat „bomba".

După cum le-a fost înţelegerea, în dimineaţa zilei de sîmbătă de di-naintea sărbătorii de Sfînta Treime, în staţia de metrou Kirov, la locul convenit, Eva l-a întîlnit pe Saşa şi i-a transmis — nu „bomba", nu, — ci un pachet cu jucării pentru copii: dacă urmăritorii vor fi observat şi vor fi înţeles în ce constă transmiterea respectivă, înseamnă că se vor fi păcălit. Au vorbit puţin despre urmărirea de ieri. Acum se pă-rea că nu era nimeni prin preajmă. S-au înţeles ca marţi dimineaţa, îndată ce va scoate capsula din container, Saşa s-o sune la Geneva pe sora Evei, Katerina Ivanovna (rănită în timpul Rezistenţei, ea de-venise invalidă şi stătea aproape tot timpul acasă), şi aceasta să-i transmită telefonic Evei la Moscova fraza convenită. Iar acum Saşa va primi „bomba" nu de la Eva, ci de la A. A. în staţia următoare, Dzerjinskaia... (Totul era înscenat nu mai rău ca la Klimova-mamă.) Dar cînd A.A. în staţia Dzerjinskaia s-a apropiat din spate de Saşa şi l-a luat de mînă, acesta a tresărit prea tare. Şi Danilo al nostru a schimbat soluţia: s-a dus cu Saşa mai departe, ca să facă într-o at-mosferă mai liniştită ceea ce avea de făcut. L-a scos din metrou şi l-a condus pe o stradă liniştită la maşina lui (a lui A.A.). (Şi aici altă întîmplare: un taxi cu capota ridicată se afla lipit de maşina lui A.A. Au luat-o din loc — taxiul după ei... După ei? Nu cumva aceste bă-nuieli erau neîntemeiate? Taxiul a rămas în urmă.) Ce a urmat a fost o improvizaţie: au făcut un cerc prin faţa lui Bolsaia Lubianka, în ju-rul „sticlei" lui Dzerjinski. Danilo, cu mîna pe volan, i-a explicat lui Saşa cum să-şi întindă mîna şi să ia „bomba" din sacosă. Transmiterea Arhipeleagului s-a efectuat în piaţa Lubianskaia... Danilo l-a dus pe tînăr pînă aproape de locul spre care era necesar să-l ducă.

Aşadar, bine sau rău, fapta a fost făcută, rămînea să aşteptăm. Dar tocmai aici slăbiseră nervii încercaţi ai tuturor: primejdiile rămase în stare potenţială apăsau ca un coşmar. Microfilmul plecase din mîini-le noastre — dar nu ajunsese nicăieri, atîrna incontrolabil, pradă uşoară pericolelor. Liuşa s-a hazardat să vină după mine la Rojdest-vo, eu mă retrăsesem în apartamentul închis al „Ghicitoarei" (schiţa 10), totdeauna pregătit pentru mine, cheia fiind la mine. Eva, ca să nu lîncezească în oraş în zilele de sărbătoare, plecase la Taruşa, unde locuia A. A. cu foarte bătrînul său tată. Iar Liuşa, neştiind toate aceste amănunte, o sunase pe Eva, iar Ghicitoarea o sunase de la

telefon public pe Liuşa, şi absenţa Evei ne speria pe toţi ca un de-zastru deja început. (Acum se vedea că toată operaţiunea noastră fusese amatoristă şi precar organizată.) Şi pe malul însorit al rîului Taruşa, soarele era pentru prietenii noştri o flacără neagră. Starea de neputinţă şi inactivitate era greu de suportat. S-au decis să se întoarcă la Moscova- Pe drum s-au oprit la o biserică, unde era în curs vecernia de ajun de Rusalii. A.A. a aprins luminări pentru toţi participanţii la operaţiune, s-a rugat. Iar Eva, desi necredincioasă (dar tocmai într-o biserică s-au văzut ei prima dată), se afla pentru prima dată într-un lăcaş sfînt, nu din curiozitate, ci pentru că avea un nod în gît: ajută-mă, Doamne!
În momentele de ananghie cine ne înţelege mai bine decît Dumne-zeu?
Întorcîndu-se la Moscova, Eva a găsit cu cale să ia legătura printr-un telefon neutru cu acea rudă a lui Saşa şi a aflat că acesta plecase fără vreo întîrziere. Deocamdată, încordarea a scăzut, aşteptarea s-a prelungit pe tot parcursul zilei de luni.
Dar iată că era deja marţi, mijlocul zilei, era de mult timp să se pri-mească un telefon de la Geneva, de la sora Evei. Şi nu s-a primit. Şi nu se putea ca Eva să sune ea prima: devenise imposibil să se transmită telefonic textul convenit.
Asa ne-am chinuit toată ziua de marţi — şi răspunsul nu venea. Şi se părea că dezastrul s-a produs: deja la Lubianka se citeşte Arhipe-leagul — ne ziceam noi.
Abia miercuri dimineaţa a sosit vestea eliberatoare. (Ce se întîm-plase? Greva de la Paris, semirevoluţia paralizase legăturile, se interferase, păgubitor pentru noi, cu Arhipeleagul.)
În cursul zilei de miercuri, deconspirînd într-o anumită măsură apar-tamentul meu secret, toţi trei — Eva, Danilo şi Liuşa — au venit să îmi aducă vestea eliberatoare de stres. Jubilau. „Zău că sînteţi nişte aventurieri!" — le-am spus eu, jumătate în glumă, jumătate în serios. Şi i-am supărat. Operaţiunea, dacă ei ar fi discutat-o cu mine, aş fi oprit-o în oricare stadiu al ei. Dar cei trei, cu maximă concentrare, în zece zile se depăşiseră pe ei înşişi şi, desigur, nu le venea bine să se vadă etichetaţi ca „aventurieri".
Dar mult mai supărător s-a dovedit faptul că mîinile alese, mereu altele au făcut ca tot pachetul nostru să-şi piardă din

importanţă. Acest pachet nu ne-a ajutat la greu. Saşa Andreev, neavînd nici un fel de experienţă sovietică, făcea pe viteazul. Vădim Leonidovici tre-murase pentru cartea aceasta, chiar cumpărase textul cules, ca să fie el primul editor în ruseşte al Arhipeleagului. Dar mai departe, la familia Carlyle, capsula noastră s-a împotmolit — şi textul american al Arhipeleagului a rămas mulţi ani de zile nepublicat (despre aceas-ta voi vorbi în alt loc). Degeaba ne grăbiserăm, riscaserăm şi ne mîndriserăm! Era ca şi cînd nu am fi trimis nimic. Exista un Arhipe-leag în Occident — şi parcă nu exista. A fost nevoie să se facă o traducere în germană. Noi i-am trimis Bettei (schiţa 12) vorbă să-i ceară lui V.L. copia textului rusesc de la fiica lui. El s-a speriat: o să se bată toba despre chestia asta (şi el e cu paşaport sovietic). Şi a trebuit să repetăm toată operaţiunea de expediere a Arhipeleagului din URSS — operaţiune foarte grea şi periculoasă.

Pentru o nouă fotografiere trebuia să luăm textul dactilografiat al Ar-hipeleagului. De la cine? De la Danilo, dar el se împotrivea acestei mişcări. Devenise foarte circumspect şi-mi demonstra mie şi Aliei că nu trebuie să subapreciem nici depozitul de la Andreevi, nici toată trimiterea efectuată de Rusalii. El şi mai puţin ne înţelegea, întrucît pe toată acea operaţiune, cu victimele şi spaimele ei, o redusese de-ja la zero familia Carlyle. Dacă noi, trecînd peste împotrivirea lui, în primăvara lui 1971 n-am fi trimis din nou Arhipeleagul în Occident, înseamnă că în momentul eşecului din 1973 n-am fi avut traducerile în germană şi în suedeză. Iar ediţia rusă, inaccesibilă cititorului occi-dental, ar fi răsunat ca un răzleţ bubuit de tun în noapte.

Asemenea discuţii pe probleme operative avuseserăm cu Danilo de cîteva ori şi, după cum s-a văzut mai tîrziu, noi am avut dreptate, nu el, dar motivele lui erau totdeauna nobile, şi în ele este el tot, şi acest lucru nu poţi să nu-l preţuieşti.

De-a lungul întregii mele vieţi avusesem timp să iau pas cu pas in-formaţii despre cele trăite — fie de la cei pe care-i descriam nemij-locit, fie de la cei de la care primeam material sub formă de mărturii. Dar pentru oamenii alături de care pur şi simplu trăisem, pentru oa-menii cei mai apropiaţi de care mă legase o prietenie strînsă, tocmai acest timp mi-a lipsit întotdeauna. Aşa s-a întîmplat şi cu A. A. Era un om minunat, şi biografia lui spirituală şi sufletească era comple-xă, interesantă, dar eu n-am căutat

să-i aflu tainele. Devenind a-proape francez, şi aristocrat după obişnuinţele făcînd parte din modul lui de viaţă, după naturaleţea lui dezinvoltă, după gustul lui subtil şi selectiv — el ştia să păstreze maniera pur ortodoxă de a percepe lumea, manieră datînd din copilărie. Şi firea încordat-ru-sească, numai că ataşată nu de vechea Rusie, ci de perioada impe-rială petersburgheză, chiar şi marcată de autocraţie, îmbinînd atît de multă şi diversificată experienţă, pe de o parte, şi folosul atît de mul-tor evaluări, pe de altă parte, el s-a dovedit pentru mine în ultimii ani un critic subtil, inteligent şi nepărtinitor. Nu ştiu cum se făcea că noi cu el parcă nu eram adversari şi totuşi aproape în toate privinţele e-ram pe poziţii divergente. Printre prietenii mei nu era nici unul care să-i semene întrucîtva. Cu atît mai mult părerile lui erau pentru mine preţioase şi neaşteptate — căci, în taină, mai nimănui nu puteam să îi încredinţez lectura proiectelor mele. De două ori îmi răspîndise discursul nobelian pe care eu apoi l-am modificat radical. Din aceas-ta, discursul însuşi a cîştigat mult. Danilo insistase foarte mult ca eu să renunţ la cîteva durităţi din Pacea şi violenţa, prevenindu-mă co-rect că făceam o greşeală tactică: jigneam şi îmi îndepărtam tot Oc-cidentul. (Da, din punct de vedere tactic, în publicistica mea, au fost multe lucruri şi dăunătoare, şi inutile pentru mine, dar aşa îmi dicta inima! Nu toată viaţa sîntem buni tacticieni!...) îmi critica şi Octom-brie şaisprezece — dar contradictoriu, deodată din două părţi: cum că nu se poate să te exprimi rău la adresa ţarului şi să faci acelaşi lucru la adresa cadeţilor. Iar ei între ei se luptau pe viaţă şi pe moar-te, poftim de alege. Aproape în acele zile terminasem, dar nu reu-şisem să-i arăt lui A.A. „Scrisoarea către conducători", mare păcat. Danilo a citit-o în ianuarie 1974, cînd ea era deja în Occident şi cu cîteva zile înainte de publicarea programată. S-a îngrozit, prezicînd că în Occident acţiunea aceasta se va solda cu un eşec — şi a avut dreptate! Deşi atunci eu eram foarte sigur că nu pot „să eşuez", că sînt tare pe poziţie, însă în ultimele săptămîni în patrie, mi-a citit şi articolele din Voci din străfunduri, şi pe marginea acestora mi-a tri-mis unele observaţii critice şi nu puţine aprobative — şi mi-l tot stre-cura pe Berdiaev, numai pe Berdiaev, în faţa căruia se pleca totdea-una. Şi ce păcat că ultimele două zile din Rusia mi le-am cheltuit cu totul inutil cu acest Berdiaev, cu cartea trimisă mie de A.A. Dar pe

însuşi A.A. cu un an înainte de aceasta îl rugasem insistent să par-ticipe la culegerea noastră Voci din străfunduri, dar el a refuzat cate-goric. Şi asta este o trăsătură rusească: să reflectezi atîta (Pătrun-zînd adînc, dar încet în subiect, el nu era niciodată rapid în a se a-puca de ceva), să ai asemenea opinii deosebite — şi să nu le torni în tiparul unui articol închegat.

Nu numai în jurul acestor observaţii critice, ci în general în toate dis-cuţiile cu Eva şi Danilo ne contraserăm de multe ori, în glumă, dar şi în serios, în aprecierea pe care o făceam asupra Occidentului. Cu Eva aveam dese altercaţii. Eu mă exprimam despre Occident, după părerea ei, în termeni prea pozitivi — ea încerca să mă convingă de contrariu, blama Occidentul, îl blama şi astăzi cu acea energie pasi-onală care cîndva o împinsese să părăsească prosperitatea euro-peană şi să vină de bunăvoie la chinurile din Rusia. Altă dată nu ştiu de ce mă supărasem eu pe Occident, mă exprimasem foarte dur la adresa acestuia — aproape cu aceeaşi vehemenţă şi chiar cu avîn-tul săritului peste cal, ea s-a aruncat în luptă să-l apere. Şi de fiecare dată teza ei principală era că eu nu înţeleg deloc Occidentul şi că nu-l voi înţelege niciodată. Eva, ce-i drept, nu se remarca prin coe-renţa vederilor politice, dar el da! Ea venise acum patruzeci de ani din Franţa, însă pentru sejururi scurte. Acum, cînd se împlineau trei-zeci de ani de cînd ea se afla aici, iată se întîlnea chiar la Moscova cu o mulţime de străini şi era convinsă că păstrează sentimentul viu al Europei. În ce-l priveşte pe A.A., el avea deja treizeci de ani de cînd plecase de acolo şi era şi el convins de infailibilitatea judecăţilor sale. Eu nu fusesem niciodată acolo, dar, ascultînd zilnic cîteva emi-siuni occidentale, nu puteam să nu-mi fac părerea tristă că Occiden-tului îi slăbeşte voinţa, spiritul, conştiinţa — în faţa bolsevismului. Ei amîndoi luau în derîdere concluziile mele, neadmiţînd posibilitatea unei schimbări atît de şocante a Europei. Controversele cu ei mă îm-bogăţeau şi, îmi dau seama acum, într-un fel m-au pregătit pentru Occident.

În iulie 1973, ei veniseră la mine şi la Alia, la Firsanovka (Danilo — special ca să citească Pacea şi violenţa, căci altfel se ţinea de mult la distanţă). Temîndu-mă de niscaiva microfoane implantate pe par-cela noastră, mi-am condus muşafirii la o plimbare pe o potecă prin-tr-un lan de secară. Locul acesta este aşa de rusesc, şi convorbirea de acolo aşa

mi s-a şi întipărit în memorie. Cu Danilo, aceasta a fost ultima noastră convorbire într-o atmosferă relaxată. Le-am povestit că în curînd mă voi lansa într-un mare atac. Că m-am hotărît să în-cep să public totul la rînd, fără să omit ceva. "În următorii trei ani — îl asiguram eu pe Danilo — depozitul de a dumneata se epuizează, toate ale mele vor fi deja publicate, şi vei putea să ieşi la pensie." Am rîs cu toţii. A.A. — avea şaizeci şi şapte de ani — mi-a reproşat: „Uite, cu chestia asta de pe urmă m-ai jignit!"

Încă de atunci existau semne că sub prima şi cea mai grea lovitură mă aflam eu. Că de la mine se va începe. Deznodămîntul era deja aproape, dar nu se vedea că primejdia o să sară peste mine şi că o să rămînă atîrnată chiar deasupra lor, a cîtorva prieteni apropiaţi. De altfel, de la începutul lui 1973, cînd prima mea soţie începuse să se manifeste în publicistică, în marile ziare, luînd de două ori atitudine ostilă faţă de mine în New York Times, Eva şi Danilo intraseră în mare panică: fiindcă ea tocmai pe ei doi îi ştia, desi nu în detaliile acţiunilor lor.

Prieteni credincioşi nouă, ei în toţi anii pînă la sfîrşit îşi desfaşura-seră munca lor neîntreruptă, inestimabilă, primejdioasă şi dezinte-resată, în ajutorul nostru. Eva deja de mult nu mai era singura noas-tră legătură cu Occidentul (dar, cu o splendidă dexteritate, arunca în permanenţă cîte ceva dincolo), însă veşnic găsea cîte ceva cu care încă mai putea să fie utilă. În privinţa aceasta, ea avea un foarte fin spirit de observaţie. Eva s-a comportat pînă la sfîrşit conform cu o-bişnuinţele şi îndrăznelile ei — neascunzîndu-se cîtuşi de puţin, ne-tăinuindu-şi prietenia (de Alia o lega o strînsă prietenie, în ciuda dife-renţei de vîrstă), nefacînd un secret din convorbirile ei telefonice şi ivindu-se chiar şi în momentele celui mai greu asediu. Danilo, şi con-form cu trăsăturile caracterului său şi conform cu tactica necesară a Custodelui Responsabil, se comporta prudent, apărea rar, evita mo-mentele prea încordate, preferind să rămînă în umbră şi în loc dos-nic. Numele lui nu era rostit la telefon şi pe sub plafoane. Convocări-le şi întîlnirile cu el se aranjau în secret, sub acoperire. Şi deodată, împins de presentiment, a venit în apartamentul nostru aflat sub o-sîndă şi asediu, pe strada Kozitki — cu trei ore înainte de arestarea mea! Intuiţie şi cutezanţă: n-a venit decît să-şi ia rămas-bun! Am fost foarte emoţionat, parcă şi acum simt îmbrăţişarea noastră de adio.

Am fost expulzat, a plecat din ţară şi familia. Materialele cele mai ur-gente şi mai necesare din arhivă, Alia, pe căi ascunse, le-a expediat în Occident — dar tot au rămas în ţară puduri întregi de hîrtii, şi încă multe documente preţioase şi o bună jumătate din toată bogăţia se află la Danilo.

De aceea a fost deosebit de neliniştit şi de neclar primul an de după expulzare, lucru explicabil avînd în vedere: încetineala cu care se scurgea arhiva spre Occident (unele avuseseră nevoie de o jumăta-te de an), încetineala gîndirii omeneşti care nu reuşeşte să ţină pa-sul cu evenimentele exterioare, încetineala cu care se mişcă poşta secretă, dependentă de ocazii, de persoane şi termene întîmplătoa-re, încetineala cu care se organizează acţiuni conspirative chiar în Uniune. Iată, un an şi ceva a trebuit să treacă pînă ce noi am invent-tariat tot ce sosise, pînă ce am descifrat de la distanţă listele codifi-cate şi am aflat ce a rămas acolo şi am hotărît ce să se mai trimită, ce să se distrugă, ce s-a demonetizat şi ce să rămînă în păstrare ca fiind în afara oricărui pericol.

Iar pedeapsa KGB-ului putea să se abată asupra prietenilor noştri apropiaţi — mai ales în aceste prime luni cît încă atmosfera nu se liniştise, cît ei încă rămîneau complici reali şi cît urmăritorii puteau spera să strîngă probe.

Şi eu cu ce puteam să-mi apăr prietenii? Numai cu faptul că autori-tăţile se tem de mine? (Şi, ce-i drept, se temeau. Loviturile mele e-rau totdeauna inopinate şi viguroase.) Făceam complicate declaraţii aluzive în interviurile din primul an, în sinea mea pricepînd şi stiind că Occidentul nu se va arunca să-i salveze pe Invizibilii mei şi că re-almente eu nu dispuneam de forţe pentru a-i apăra.

Dar iată, Dumnezeu ne-a ajutat. Ei sînt întregi.*

După expulzarea mea au început să dea semne de nervozitate „cîr-tiţele", materialele au trebuit să fie mutate de cîteva ori dintr-un loc în altul. Se înmulţiseră, în acel an, pe tot teritoriul Moscovei riscurile u-nor percheziţii inopinate şi ale unor convocări — dar aici, din fericire, se efectuase lichidarea completă a tuturor materialelor aflate în păs-trare. Spre vara lui 1975, toate materialele de la Danilo, păstrate de multă vreme şi avînd un caracter istoric (în trei, patru locuri diferite, rămase mie necunoscute) — toate au fost distruse.

Au reuşit! Din nou au reuşit mai devreme decît KGB-ul!

Acum KGB-ul putea să rămînă numai cu nişte bănuieli — şi fără nici un fel de probe.
În iunie 1975, împreună cu Liuşa (împreună — ca să existe martori, ca să nu se repete experienţa lui Q care „arsese" materiale în ab-senţa oricărui martor), s-au deplasat cîteştrei la familiara lor Rojdes-tvo-pe-lstia — şi pe terenul de acolo, cu vederea spre o stingheră cupolă bisericească, au ars complet aceste puduri de muncă parcă „superfluă", zadarnic irosită. Au ars multe lucruri. Au facut-o cu jale-n suflet.
Dar şi toată natura şi tot ce este viu se caracterizează prin aceea că în fiecare proces de dezvoltare şi în fiecare specie de plantă, de e-xemplu, există o rezervă, există un ce superfluu care piere numai ca să facă loc tulpinii principale.
Iar Eva — prima dintre suspecţi (reperată direct de KGB, inundată de denunţuri) — nu numai că nu s-a speriat, nu numai că nu s-a po-tolit în acel an, ci, ca şi înainte, cu siguranţă de sine şi cu temeritate, îşi ducea viaţa ei liberă de traducătoare nescriptică, se întîlnea cu străini, iar printre aceştia — cu ai noştri şi, în lunile de întreruperi, cu schimbare de persoane, cu expulzare de corespondenţi, cu blocare de canale, a reluat cu o nouă energie operaţiunea prin care ne trimi-

* Nu, treaba aceasta nu s-a încheiat atît de uşor pe cît poate să pară. KGB-ul totuşi l-a convocat pe Aleksandr Aleksandrovici în 1974 şi a dovedit că ştie unele detalii — de pildă, despre acea goană după Viţelul care fugise în ajunul Crăciunului, goană pe care ne-o prilejuise indolenţa lui A.S. şi care putea să-l coste capul pe Aleksandr Aleksandrovici. (Şi eu chiar în aceeaşi zi i-am şi reproşat, l-am acuzat de scurgere de informaţii.) Dar poate pentru că era în ziua de ajun, ca în basmul de Crăciun, totul trebuia să se termine cu bine. Acest interogatoriu la Lubianka, A.A. l-a consemnat şi mi l-a trimis în Vermont — şi toată acea atmosferă, nu pot s-o redau mai bine decît el. [44] (Adnotare din 1978.)

tea sacoşe şi valijoare pline cu materiale din arhiva noastră. Acum, în primăvara lui 1975, această operaţiune se arăta a fi mult mai su-pravegheată, mult mai periculoasă decît înainte, iar străinii se dove-deau mai fricoşi. Iar de la sfîrşitul lui 1974, după apariţia culegerii Voci din străfunduri, Moscova ne-a retezat de la ambele capete poş-ta deschisă (nu mai permitea nici măcar nişte ilustrate trimise la ziua de naştere a copilului). În această situaţie, Eva a luat asupra ei şi le-gătura noastră „prin stînga" cu toţi prietenii.
Din toamna lui 1974 a apărut, la secţia culturală a

ambasadei fran-ceze, o figură nouă — corsicanca Elfrida Philippi. Eu n-am văzut-o niciodată. Iată cum o descrie Eva: „Frumoasă, zveltă, cînd îi place ceva este fermecătoare, cînd îi displace ceva este glacială. Ne-am împrietenit de la prima vedere, ne-am sincronizat nu ştiu cum, ime-diat, fără cuvinte. O caracterizează operativitatea în luarea unei de-cizii, disponibilitatea de a-şi asuma toate riscurile, grija de. a nu in-duce în eroare pe cineva, interesul viu pentru Rusia... Dezarrnînd prin zîmbet şi graţie, nu ocoleşte locurile periculoase. Genial de ope-rativă: n-apucă agentul să caşte gura — şi totul este deja în regulă." Astfel, la un moment dat, prietenii voiau să-mi trimită în trei tranşe un pachet. Elfrida l-a cîntărit în mînă şi a spus: „iau eu totul imediat!" Gestul a fost de natură să uşureze foarte mult sarcina Evei, a lui Da-nilo şi a „cîrtiţelor". (Cu această ocazie, tot prin ea, mi-a trimis ceva şi B.L. — fiecărei perechi de mîini care m-a ajutat îi mulţumesc.)

Dacă am ajuns în posesia acestui pachet uriaş, trimis de Eva prin Elfrida, o datorăm şi lui Stepan Tatiscev (schiţa 13), care ni l-a adus la hotelul parizian D'Isly de pe rue Jacob, la mansardă — şi aici s-a produs o coincidenţă mai mult decît simBöllcă, aşa cum numai Istori-a ştie să prilejuiască. Aducătorul a plecat, pe divan continua să zacă un morman: era un pachet nedesfacut, trimis de Nataşa Klimova-junioară. Pe aceeaşi scăricică îngustă care ducea la pod, după două minute a urcat la noi Arkadi Petrovici Stolîpin, acelaşi care, copil mic al lui Stolîpin, fusese cît p-aci să piară în explozia pusă la cale pe in-sula Aptekarski de Nataşa Klimova-senioară şi care venea acum să discute cu mine schiţa capitolului meu despre Piotr Stolîpin. Eram gazda acestui om simpatic şi discutam prieteneşte, iar alături se aflau nişte pachete, trimise mie tot prieteneşte de către fiica celei ca-re ratase ocazia de a-l asasina.

Astfel, după două treimi de secol, Rusia făcea o întorsătură de o su-tă optzeci de grade. Cu acelaşi talent şi avînt care o caracterizase pe mama ei, fiica lucra şi risca acum de cealaltă parte a baricadei. (Deşi neabătîndu-se mult de la linia politică eseristă: blamîndu-l me-reu şi pe Stolîpin şi văzînd în regimul sovietic o continuare directă a celui ţarist.) Toate forţele sănătoase ale Rusiei iată, deja se unesc, iată, deja acţionează împreună.

(Addendum, anul 1978): În toamna lui 1976, Evei i s-a permis să meargă în Elveţia la sora ei. Ea nu putea nicicum

să ceară la amba-sada sovietică viză pentru SUA. Şi era interzis să schimbi ţara, şi e-ra clar că nu va putea veni la noi. Dar cu ajutorul nostru (americanii i-au eliberat un act suplimentar de pus în paşaport) a sosit cu bine la noi în Vermont. În primăvara lui 1977 a locuit la noi. Suferea mult din cauză că Olga Carlyle, pe care ea o atrăsese, se scrîntise. Îmi spu-nea că aceasta scrie o carte ostilă, dar mă asigura mereu că e o prostie. Citea Invizibilii şi m-a rugat să-i permit să ia cu ea această a noua schiţă (să lase o copie la Paris — şi să ia una la Moscova, s-o citească A.A., apoi s-o ardă).

„Să nu crezi dumneata că eu am venit ca să sufăr, nu suport aşa ce-va, am venit ca să mă bucur. Iar în urma suferinţelor îndurate iubirea mea faţă de Rusia nu s-a tocit, ci dimpotrivă s-a intensificat" — expli-ca ea de ce s-a mutat în Rusia în 1934.

Acum, în faţa ei, se deschidea, ademenitoare, posibilitatea de a rămîne pentru totdeauna în Occident. Se chinuia îndelung, cîntărea îndelung. Ultima ei scrisoare redă aceste frămîntări, cred, mai bine decît o fac eu. [45]

(Addendum, anul 1986): În anul 1981 AleksandrAleksandrovici s-a îmbolnăvit grav şi a decedat. (Tatăl lui trăise pînă la o sută de ani şi se părea că şi A.A. va fi longeviv. Dar n-a fost să fie.) Iată, încă un prieten dispărea. Şi încă un fost deţinut, dar cu ce întorsături bruşte ale destinului! Dar nu chiar aşa de neobişnuite în veacul nostru cumplit.

Natalia Ivanovna însă n-a abandonat niciodată operaţiunile conspi-rative, le-a continuat chiar cu înverşunare. Din 1975 şi pînă în 1984 prin ea s-a menţinut nu numai tot canalul nostru secret prin care cir-culau scrisori şi cărţi între noi şi prietenii noştri din URSS, ci şi — mai important — ajutorul Fondului Social Rus din URSS. Este greu de imaginat că, fără curajul şi inventivitatea ei, am fi putut să întreţi-nem o legătură aşa de vie. (Sper că despre activitatea Fondului cîndva cineva va scrie cu lux de amănunte.) KGB-ul a urmărit-o din răsputeri — şi niciodată n-a prins-o cu nimic.

În ultimii ani, N.I. suferea de pancreatită. La sfîrşitul lui august 1984 a simţit deodată dureri acute, s-a internat în spital — şi peste o săp-tămînă a murit. (Înainte de a muri a reuşit să transmită pentru noi: „Acum trebuie să te opreşti la timp!" Se vede treaba că simţea cît de mult se strînge cercul. Le-a alunecat printre degete, probabil, în ulti-mul

moment.)
La înmormîntarea ei a fost o adevărată afluenţă de securişti în civil, toţi numai ochi şi urechi. Dintre ei însă cîţiva, sub pretext că sînt „stagiari la notariat", au venit să descrie apartamentul defunctei. „Ştim totul despre ea, o paştem de multă vreme, şi ştim unde se afla fiecare lucru al ei" — i s-a spus la interogatoriu vărului primar al Nataliei Ivanovna.
Se lăudau! Ştiau, dar nu totul.
N-au putut s-o prindă! — Le-a scăpat... şi rînjind cu întîrziere au clănţănit unii despre ea prin ziare.
(Addendum, anul 1992): În aprilie 1992, la Moscova, la buletinul Strict secret (nr. 4) s-a publicat un articol (care a fost reluat în Guar-dian din 20 aprilie 1992 şi care s-a reverberat în tot Occidentul) ba-zat pe informaţiile date benevol de B.A. Ivanov, fost locotenent-co-lonel cekist la Rostov. El a scris un text cu valoare de mărturie [46] din care rezultă că în august 1971, la Novocerkask, nişte agenţi KGB au încercat să mă asasineze (evident, prin înţepătură cu un ac muiat în otravă de ricin — „umbrela bulgară" avânt la lettre). Deci as-ta a fost, iar nu o ciudată „arsură solară", cum crezuserăm atunci eu şi Aleksandr Aleksandrovici, ba apoi chiar şi medicii — nici unul nu a putut să stabilească ce belea dăduse peste mine... Acum citim în- tr-un mod nou acel pasaj din interogatoriul la care A.A. a fost supus de KGB în 1974 [anexa 44], cînd kaghebiştii l-au întrebat despre că-lătoria noastră a amîndurora cu automobilul şi cînd el a răspuns cu siguranţă de sine şi nonşalanţă că n-a existat o asemenea călătorie, că el n-a făcut decît să mă transporte în Moscova la gară. Cekiştii, probabil, au rămas cu gura căscată la o asemenea tăgăduire cate-gorică şi nici n-au putut „să-l prindă" cu această replică a lor: „Dar noi ne-am ţinut după voi prin regiunea Rostov! Păi, pe Soljenitîn l-am atins (cu acul) la Novocerkask!"

10 Seria din umbră

Cînd scriam textul principal al acestei cărţi, în multe locuri povestirea dădea peste cîte unul dintre Invizibili. Mi-l notam pentru viitor şi, pen-tru moment, îl ocoleam, îl treceam pe planul al doilea. Dar iată scri-sesem aceste nouă schiţe şi povestirea venea din nou în atingere cu Invizibili, deja constituiţi parcă într-o a doua serie. Şi din nou îi oco-leam, nemaipornind acum de la considerente de securitate, ci

pentru o tratare mai degajată a subiectului. Totuşi această a doua serie a avut şi ea meritele ei: a sprijinit, a întărit, a ajutat cauza noastră, şi încă ce mult a ajutat-o uneori! Un pod rezistă numai datorită pilonilor săi de piatră? Nu, el rezistă şi datorită fiecărei grinzi îmbinate într-un anumit fel cu celelalte, într-o reţea contează numai nodurile? Nu, contează şi fiecare împletitură.
Rememorînd acum nume după nume, persoană după persoană, mă gîndesc cu strîngere de inimă: unii dintre ei sînt şi azi expuşi suspi-ciunii sau denunţului şi deasupra unora dintre ei atîrnă o primejdie, ceea ce nu mai este cazul meu.
Mai întîi trebuie s-o amintesc pe Anna Vasilievna Isaeva, salariată la saraska Marfmo: riscînd să-şi atragă represaliile Securităţii şi ale Codului Penal, ea a primit de la mine, a păstrat şapte ani şi mi-a returnat în anul 1956 manuscrisul Să iubeşti revoluţia (fără acest ajutor, nu aş fi reluat lucrul la el) şi numeroase carneţele cu extrase din Dai, atît de preţioase pentru mine. Îi mulţumesc din inimă.
Iată, adineauri am pomenit-o pe Ghicitoarea. În glumă i se spunea aşa pentru faptul că-i plăcea să-şi ghicească în cărţi. Altminteri, Anastasia Ivanovna lakovleva era doctor în ştiinţe biologice, farma-cistă cu mare pregătire ştiinţifică, cercetase efectele secundare noci-ve ale medicamentelor (şi din ceea ce spunea ea reieşea că în ge-neral e mai bine să nu foloseşti nici un fel de medicamente, idee cu care eu cochetasem totdeauna). La şaizeci de ani încă nemăritată, era înconjurată în permanenţă de un grup de tineret pentru care ea era o adevărată binefăcătoare: pe unii îi ajuta să-şi termine institutul, pe alţii să-şi facă un drum în viaţă, să obţină o locuinţă, un loc de muncă, şi tuturor le sădea în suflet iubirea nu numai faţă de cauza libertăţii, ci şi faţă de Rusia. (Iubirea faţă de Rusia nu era prea răs-pîndită printre cei din clasa instruită, şi aici fiecare întîlnire prilejuia constatarea că poate exista şi un asemenea sentiment.) Din această atmosferă s-au născut scrisorile colective ale cercului lor către mine. Cîte douăzeci de semnături deodată era un fel neobişnuit chiar şi în momentele cînd mă năpădea corespondenţa. Un fapt care a atras a-tenţia: în 1963 încă nu căzusem în dizgraţie şi legătura lor cu mine nu-i expunea nici unui pericol. În aceste condiţii le-am vizitat institu-tul de chimie care era situat în piata Zubovskaia. Cu Anastasia Iva-novna am corespondat şi în

continuare. Nemaiştiind cu ce să mă ajute, ea se oferea să-mi rebată unele materiale (Îi dădeam să-mi bată piese pe care nu le ascundeam de autorităţi şi să-mi copieze ciornele lui R-l 7 ca să nu se piardă fără urmă. Ea a consacrat mult timp acestei activităţi, a făcut mult. În Occident pentru treaba asta există posibilitatea xerocopierii, dar la noi nici gînd de aşa ceva, la noi trebuie să reproduci literă cu literă), îmi oferea micul ei aparta-ment de pe Parkovaia 13 pentru cazul cînd aveam nevoie să lucrez în linişte. În perioada mea de dezastru, în septembrie 1965, mă mai ascundeam la ea uneori cînd trebuia să scap de urmărire, să mă odihnesc după ce trecusem prin vreo primejdie, să ştiu că măcar în noaptea respectivă probabil n-or să vină. Şi din nou mi-a prins foarte bine adăpostul oferit de ea de Rusaliile 1968. (Printr-o coincidenţă neverosimilă în Moscova, oraş cu şapte milioane de locuitori, cu şapte sute de kilometri pătraţi suprafaţă locuibilă, ascunzătoarea mea din acea noapte s-a nimerit să fie la cincizeci de metri, peste un bloc, de Saşa Andreev, care înnoptase la rudele lui după ce pusese microfilmul în container şi care a doua zi dimineaţa plecase cu avio-nul la Paris. Dacă într-adevăr l-ar fi urmărit pe el — tocmai eu aş fi putut să le cad în plasă copoilor!) ‚Anastasia Ivanovna, ghiciţi-mi cum se va termina treaba asta!" — am rugat-o eu chiar atunci cînd lîncezeam în autoclaustrare. Ea s-a apucat să-mi ghicească pe as-cuns în bucătărie, dar mie (pesemne că din cărţi ieşea prost pentru mine) nu mi-a spus decît atît: „Unui om ca dumneavoastră nu este nevoie să i se ghicească." Şi aşa este (Eu cred că nimănui nu este nevoie să i se ghicească. Ghicitul ţine de necurăţenia vieţii. A ne cunoaşte viitorul nu ne e dat şi pace, în privinţa lui nu avem decît presimţiri.) În neliniştitele mele popasuri la ea, nu eu am descoperit, ci ea a povestit cum a rămas singură în anii următori. Pensionată deja, continuase să fie inspiratoarea micului ei cerc de tineret. Ce bine veniţi sînt asemenea oameni pentru educaţia generaţiilor. Dar începuse să se teamă de Böllle bătrîneţii — şi s-a dus să-şi încheie viaţa într-o casă pentru invalizi la Kliaznia.

Iată-l pe Ivan Dmitrievici Rojanski. Era prieten de pe front cu Lev Ko-pelev. Prin acesta ne cunoscuserăm, dar, se vede treaba, nu este exclus să ne fi cunoscut şi prin Eva. Anterior nu i se făcuseră greu-tăţi la plecările în străinătate, drept pentru care în 1964 se contura o nouă asemenea plecare. În

prealabil primise de la mine o capsulă cu microfilme pe care o ţinea la el — şi categoric ar fi luat-o cu sine, riscîndu-şi capul — dar în ajunul plecării a fost chemat la CC şi i s-a anulat delegaţia (nu din cauza mea). Numărul consecinţelor neplă-cute ar fi fost mai mare, dacă manifestarea de neîncredere politică i s-ar fi făcut în timpul controlului vamal. (Acea capsulă, am şi transfe-rat-o la Eva.) Apoi el îmi copiase nişte benzi magnetice care nu mai puteau fi încredinţate spre ascultare nimănui. Ceva important se păstrase pentru scurtă vreme la el şi în nenorocitele mele zile din septembrie 1965, pentru că îmi amintesc de următorul lucru: tocmai ieşisem din apartamentul Ghicitoarei cînd l-am sunat de la telefon public, fără să-mi dau numele, şi m-am dus cu noaptea-n cap să dis-cut cu el, atîta timp cît eram încredinţat că nu trag după mine vreo coadă. Fiu al unui cunoscut fizician, I.D., el însuşi fizician, era încur-cat în viaţa birocratic-funcţionărească de care îi plăcea să se deco-necteze în ambianţa bibliotecii sale. Era un om bun, de o vastă cul-tură, puţin flegmatic în discuţie, preferînd parcă mai mult să gîn-dească decît să vorbească. Avea o pasiune deosebită pentru filo-zofia antică, publicase o carte despre Anaxagora. „Ţareviciul" era numele de cod pe care i-l dăduserăm noi (fie după Ivan, fie şi după Dmitri). „Ţarevna" era numele pe care, prin derivare, începuse să-l poarte Natalia Vladimirovna Kind, soţia lui de-atunci. Dar mai tîrziu, acest întîmplător supranume conspirativ s-a justificat pe deplin şi prin ma-niera ei de a se comporta, prin aşa de rusescul ei fel de a fi, prin fruntea ei de femeie inteligentă, printr-un nu ştiu ce interior. Avea
un suflet foarte generos, o inteligenţă superioară. Era un geolog ta-lentat, doctor în ştiinţe, o femeie de un mare echilibru sufletesc — era de invidiat tăria cu care suporta necazurile. Dar oare era timpul să punem preţ pe aceste calităţi şi sentimente, să acceptăm ca ele să marcheze lupta şi alergătura noastră? Pentru noi important era faptul că ea era fermă, devotată, că apartamentul ei strălucea de cu-răţenie, că trăia departe de colcăiala Moscovei. Aceasta însemna că la ea se puteau aranja întîlniri cu străini (cu Ruşi din afară — cînd cu bătrînii Andreevi cu care se împrietenise încă la Geneva cu ocazia delegaţiilor soţului ei, cînd cu nenorocita Carlyle, cînd cu Stepan Ta-tiscev, trimis de ea). Ţarevna era foarte bună prietenă şi cu Eva, ce-ea ce deja închidea cu totul cercul nostru, simplifica stabilirea con-

tactelor. Nu aveam cărţi pe care să le ascund de Ţarevna. Desigur, ea fusese printre primii cititori ai textului dactilografiat al lui August, încă de pe cînd acesta nu era terminat. Ne ajutase să întocmim har-ta Arhipeleagului, să detectăm, prin lanţul de geologi cu Pahtusova, scurgerea de informaţii dinspre Q — şi chiar după moartea lui Q a obţinut pentru noi, prin acelaşi lanţ, de la Pahtusova relatarea despre desfăşurarea unor evenimente funeste. În ultimele luni sumbru-ameninţătoare petrecute de noi în ţară, Ţarevna ne vizita adesea pe mine şi pe Alia, devenindu-ne tot mai apropiată. Ea a reuşit să vină să ne vadă şi atunci cînd convocarea la procuratură ne fusese deja înmînată. De multe ori a venit la Alia şi după expulzarea mea. Mă ameninţa, se pare, un dezastru total, dar eu mă duceam la ea să discutăm capitolele nefinisate ale lui Octombrie — asta suna atunci academic. Terminînd — eu din Occident şi prietenii mei din Uniune — pregătirea culegerii Voci din străfunduri, făcusem schimb de ma-nuscrise prin ea cu Safarevici, care-i era vecin. Astfel Ţarevna îm-preună cu Eva s-a inclus în canalul principal. Atunci cînd aceste schiţe vor fi publicate, nu toţi compatrioţii noştri vor înţelege ce tărie de caracter trebuia să ai ca să te incluzi în „canal".*

* Au trecut anii — noi, din străinătate, ea, din ţară, ne trimiteam întruna bileţele, ştiam despre bucuriile ei, aflam ba că a vizitat din nou tundra care-i plăcea foarte mult, ba că şi-a cumpărat lîngă Moscova un teren cu grădină, ba că împreună cu Eva, Danilo, Liuşa se află la odihnă în Crimeea. Îi unea tot trecutul. Numai ea ştiuse despre vizita Evei la noi în Vermont — şi în eroica ei dacea de lîngă Moscova se citise cu voce tare precedenta schiţă, a noua, din Invizibilii. Această ştire nedeformată, vie, de la noi către ei era de-a dreptul neverosimilă. Eva le povestise amănunte despre Vermont, ce-ea ce nu se putea face pe sub tavanele din Moscova. Iar la sfîrşitul lui 1983, kaghe-biştii au venit la ea pentru percheziţie (cînd se strînsese cercul în jurul Evei, în jurul Fondului). Au luat cărţile mele, au cerut explicaţii în legătură cu provenienţa acestora. Li s-a răspuns simplu: „Sînt prietenă cu el din anii '60." Au lăsat-o în pace. (Adnotare din 1986.)

În parte prin Ţarevna, apoi prin Liuşa, păstram legătura cu Mihail Konstantinovici Polivanov, unul dintre autorii culegerii Voci din stră-funduri, matematician, un suflet curat, un gînditor subtil care nu avea însă acces la deliciul unei conversaţii libere decît cu cîţiva prieteni şi în cîteva locuri, ca noi toţi cei de-acolo, care eram supuşi unei presi-
uni deformatoare din afară. M.K. era credincios dar respecta aşa de mult libertatea celorlalţi, încît pe propriii săi copii nu i-a botezat de mici, ci i-a lăsat să crească şi să decidă ei

(toţi s-au botezat). Ani de zile mi-a păstrat şi Arhipeleagul, şi Cercul-96, scrierile mele cele mai periculoase — cînd la el acasă (şi cîte nu s-au întîmplat în timpul a-cesta: le ţinuse sub cadă, foile se umeziseră. Trebuise să le întindă prin tot apartamentul ca să se usuce. Din cauza ferestrelor deschise se învîrtejiseră şi se amestecaseră. Pe neaşteptate, mătuşa lui, ca-re-şi avea locuinţa ei separată, se pomenise cu percheziţia pe cap— du totul într-un garaj, fă operaţiunea asta chiar tu cu maşina), cînd la tatăl lui, fără ştirea acestuia. Mai tîrziu l-am eliberat de aceste sar-cini, dar multă literatură interzisă a trecut prin mîinile lui, el însuşi se hrănea cu aceasta şi-i hrănea şi pe cititori.*

Extinzînd reţeaua conspirativă, fiecare acţionează, fireşte, folosindu-se de cunoştinţele apropiate şi de relaţiile de prietenie. Astfel, priete-nul Liusei dintr-o tinereţe petrecută în perimetrul dacelor de la Pere-delkino era Nikolai Veniaminovici Kaverin (fiul scriitorului), botezat de noi cu numele de cod „Vel", aluzie la pasiunea lui pentru bicicletă (velosiped în ruseşte — n. t.). Neavînd a se teme de vreun control, lui şi Liusei le era uşor să se întîlnească în zilele de duminică la Peredelkino. Kolia făcea parte dintr-o generaţie care nu mai suferea de epuizare, care înţelegea că numai prin propriile ei eforturi poate dobîndi libertatea. Era un om hotărît, punctual în felul de a se com-porta, de nădejde în ceea ce întreprindea. Pe tatăl său, după păre-rea mea, nu-l ţinea la curent cu ceea ce făcea el. Se înconjurase de un mic cerc de tineri, motiv pentru care le-am şi dat „răsucitoarea" de copiat adusă de Rostropovici. (Aceasta s-a dovedit extrem de eficientă, de aceea cu părere de rău au distrus-o într-un moment de primejdie.) Kolia o ajuta pe Liuşa la ascunderea şi păstrarea microfil-

* Totuşi, datorită marii lui circumspecţii, el a reuşit să evite orice suspiciune din partea KGB-ului şi a continuat să beneficieze de deplasări în străinătate, uimindu-ne şi bucu-rîndu-ne pe noi la Zürich printr-un neaşteptat telefon din Paris, apoi în Vermont prin-tr-o scrisoare din Italia. (Şi ce destin au sovieticii! — „Aici sînt şi alţi oameni din URSS, de aceea cu greu îmi reprim bănuiala că fiecare mişcare de-a mea şi, mai ales, această scrisoare este urmărită. Aşa că nu vă miraţi de urmele unei conspirativi-tăţi bolnăvicioase chiar în această scrisoare".) Dar în aceste scrisori, el — la vremea aceea aproape singurul din ţară care făcea o breşă în zidul tăcerii — relata despre nişte ample şi profunde ecouri la Nodurile deosebit de dragi nouă la acea dată. (Adnotare din 1986.)

melor şi a manuscriselor mele.* El a dat „startul" pentru

multe dintre scrierile mele de samizdat. În ianuarie 1974, pe întuneric, venise la mine la Peredelkino. I-am dat atunci — la timp, pentru una dintre lansări în ziua arestării mele — Nu trăiţi în minciună. Îl însufleţeau curajul şi dispoziţia de a ajuta la orice şi fără să ţină seama de pericole.
Necesitatea o constrîngea pe Liuşa să aibă şi un loc al ei perma-nent, special, de păstrare a manuscriselor mele, un loc separat de sistemul lui Danilo. În toamna, cred, a lui 1968 i-am propus ei ase-menea păstrători precum colaboratorii Institutului de Limbă Rusă de pe Volhonka. Pe unul dintre ei, pe Leonid Krîşin, Liuşa oricum îl ştia din vizitele lui la K.I. Ciukovski. Alt colaborator era foarte simpatica Lamara Andreevna Kapanadze. În viaţa mea, am văzut-o în total de trei ori, dintre care de două ori în legătură cu iniţiativa ei pe linie de institut — de a mă invita, chipurile, pentru un model de înregistrare fonetică pe bandă de magnetofon. În realitate pentru a face cunoş-tinţă cu mine şi a primi manuscrise pe care să le multiplice. (Ei m-au mai ajutat şi în nişte cercetări privind dialectele din zona Kubanului şi a Donului.) A treia oară i-am chemat pe amîndoi (pe acelaşi famili-ar şi fatal bulevard Strastnoi, pe aceeaşi dragă şi mică alee „novomi-riană" în curs de lărgire) — şi pe loc le-am propus să-mi păstreze ei manuscrisele mele cele mai periculoase şi, în plus, şi foarte volumi-noase. Şi n-am greşit, nu am avut momente de căinţă! Le-au luat, fără să tremure, şi le-au păstrat în condiţii excelente. Leonea lua materialele de la Liuşa şi aducea materiale la Liuşa. Acest lucru era firesc, întrucît el continua să se ocupe de moştenirea lui K.I. Pe La-mara însă, tocmai pentru că aşa cereau legile conspiraţiei, eu, din păcate, n-am mai vâzut-o niciodată. N-am avut posibilitatea nici să ne cunoaştem mai de aproape, nici să mai stăm de vorbă. Dar şi Liuşa o întîlnea foarte rar. Se pare că locul de păstrare la Lamara se schimbase — mai întîi la nişte rude, la nişte bătrîni nevinovaţi, apoi nu ştiu de ce a trebuit să ia manuscrisele la ea, în aleea Troitki. Printr-o ironie a destinului, acolo era apartamentul fost cîndva al lui Beria, apartament transformat acum în locuinţă la comun! Evident, în sine acest loc de păstrare era nesigur: Lamara locuia singură, adică, atunci cînd pleca, lăsa materialele într-o locuinţă la comun! Dar, neîntîlnindu-se cu noi şi neocupîndu-se cu nimic altceva dintre cele nepermise, ea nu avea de ce să atragă atenţia. Totuşi, în vara lui 1973, cînd la noi totul

trosnea din încheieturi, a venit şi de aici o veste alarmantă: un musafir de-al vecinilor fusese surprins de două

* Abia acum aflu că, după scrisoarea mea către congresul scriitorilor, ei împreună cu prietenii lor mă apărau la Peredelkino. (Adnotare din 1990.)

ori uitîndu-se pe gaura cheii în camera Lamarei. Putea fi vorba şi de un interes faţă de o tînără femeie atrăgătoare, putea fi vorba şi de nişte tentacule ale KGB-ului. Acum, după accident, Liuşa era bolna-vă, acum Arhipeleagul s-a prăbuşit, forţe pentru a rezolva problema cu Lamara nu erau. În sfîrşit, toamna, cînd tocmai ne hotărîserăm să ne scoatem arhiva de la ea, Leonea Krîşin, în urma unui atac de cord, a rămas invalid pentru multă vreme, şi din nou s-a oprit mişca-rea, din nou lucrurile au rămas în suspensie. În acea toamnă avuse-sem senzaţia unui coşmar, ca atunci cînd trebuie să faci o mişcare de apărare cu mîna, şi totul este paralizat. Mai tîrziu în cursul toam-nei, lucrurile s-au îndreptat, toată arhiva am scos-o cu bine de acolo.

Încă o coincidenţă: în aceeaşi alee Troitki, casă lîngă casă cu locul de depozitare (!) al Lamarei, în ianuarie 1972, în ajunul Crăciunului, în apartamentul lui N.I. Vilmont, cunoscut teoretician al literaturii şi traducător, s-a terminat cu succes alergarea mea şi a Annei Samoi-lovna Berzer după Viţelul ieşit pe o portiţă lăsată deschisă (scurgere de informaţii) şi ajuns în galop pînă aici. Ani de-a rîndul, între noi şi A.S. Berzer s-au păstrat uimitor de statornice şi netulburate relaţii prieteneşti. De cînd ne-am cunoscut prima dată în redacţia lui Novîi mir, pe atunci încă în clădirea veche, de la primele relatări pe care mi le făcea în secret despre mişcarea lui „Denisovici" prin cercurile CC — acestea se petreceau încă în fostul ei apartament din aleea Krecemikovski, viitorul Novîi Arbat — şi apoi o dată cu demolarea vechii alei, cînd surorile Berzer au fost aruncate într-un prăpădit de bloc nou la periferie, şi apoi o dată cu demolările de redacţii cînd Anna Samoilovna a fost scoasă şi din noul Novîi mir şi forţată să ia-să la pensie. Ea era de aceeaşi vîrstă cu mine şi a învăţat la MIFLI chiar în perioada cînd eu eram acolo la fără frecvenţă. Din această împrejurare derivă concepţia şi amintirile care sînt ale întregii noas-tre generaţii. Însuşi felul ei de a gîndi şi a simţi mi-era apropiat, nu existau diferenţe sensibile între reacţiile noastre. Şi era, în cel mai înalt grad, modestă, plină de tact, agreabilă, neorgolioasă şi avea un suflet bun. Toţi autorii

publicaţi de Novîi mir o iubeau, nu numai eu. Şi desi nu trecuse prin nici un antrenament, ea, calmă, era totdeau-na gata să preia, să ascundă, să ducă, să transmită orice manuscris secret—şi uneori eram beneficiarii ajutorului ei. Existase chiar un proiect conform căruia Liuşa urma să dactilografieze tot Arhipeleagul în apartamentul Annei Samoilovna — s-ar fi cufundat acolo, ca şi cînd ar fi plecat nu se ştie unde. Dar am renunţat: prin pereţii blocu-lui lor treceau toate sunetele, iar toată ambianţa era ostilă. Orice plan secret puteai să-i împărtăşeşti acestei femei şi puteai fi sigur că nu-i va povesti nici prietenei, nici surorii. Pur şi simplu nu a fost ne-voie să-i dezvălui mai mult. Ea însă pentru noi culegea multe, ne povestea multe, ne punea în gardă. Scurgerea de informaţii privind Viţelul, ea a depistat-o instantaneu. Cînd la Riazan m-au exclus din Uniunea Scriitorilor şi telefonul din Moscova al Aliei amuţise, al doi-lea telefon pentru mine a fost cel de la Novîi mir al Annei Samoilov-na, şi astfel ştirea aceasta, drăguţa de ea, şi-a luat zborul! Camera lor de la Novîi mir, secţia proză, era totdeauna ca un club literar li-ber. Toţi veneau acolo să tăifasuiască, să facă bancuri şi să se plîn-gă. Acolo chiar şi după desfiinţarea redacţiei dădeai tot peste A. Ber-zer şi Inna Borisova care continuau, cît şi cu ce puteau, tradiţiile an-terioare. La ele avea cale deschisă şi Liuşa şi astfel şi în Novîi mir cel „corectat în spirit comunist" mi se puteau transmite manuscrisele, mi se puteau răspîndi declaraţiile făcute prin samizdat, iar Inna, cu înfăţişarea ei de femeie pur şi simplu drăguţă—fermă, cumpătată, perspicace şi cu o perfectă înţelegere a lucrurilor — în apartamentul ei solitar de la Aeroport, păstra de asemenea de ani de zile Cercul-96 şi încă ceva. Ni se adusese din Occident ediţia rusă a Cercului. Noi încă nu cunoşteam numele pirateresc Phlegon, credeam că aceasta este ediţia Andreevilor. Inna, săptămîni de-a rîndul, seară de seară, se ocupase de colaţionare şi corectură — înspăimîntător de multe denaturări!*

Scriitorul Boris Mojaev, prietenul meu foarte apropiat, cel mai bun cunoscător al satului rusesc şi al naturii ruseşti, om însă de o extra-ordinară prudenţă de tip ţărănesc, nu era cîtuşi de puţin dispus să se bage într-o conspiraţie. I-am propus să participe la revista samizdat. N-a fost de acord. El exprima prin sine jetul veşnic şi egal (sau creş-terea ca o înfrunzire) a vieţii poporului. Caldele mele relaţii cu el se statorniciseră ca şi cînd ţara noastră ar fi fost liberă, şi doi

scriitori, venind în contact, ar fi putut să-şi permită luxul de a se ocupa ex-clusiv de literatură ca atare. Dar şi el în iunie 1965 m-a ajutat să strîng în secret materiale privind răscoala din regiunea Tambov, a acoperit cu delegaţia lui de corespondent voluntar neanunţata mea călătorie acolo. (Asa cum, în 1972, o altă călătorie în aceeaşi regiu-ne Tambov mi-a acoperit-o cu rubedenia lui, vechiul camarad de puşcărie Ivan Emelianovici Brîskin, de felul lui din Inokovka, judeţul Kirsanovski.) Iar apoi lordul Beteli (Marea Britanie) l-a atras pe Boris, prin ziaristul slovac Liciko, în aventura lor, în contacte secrete, care pentru Mojaev puteau să se soldeze şi cu închisoare. Boris s-a com-

* Faptul că Viţelul a văzut lumina tiparului s-a repercutat negativ asupra Annei Samo-ilovna. Dar cine poate să prevadă totul? Nu puteam să ocolesc cuvintele de laudă şi recunoştinţă la adresa ei — iar pentru asta i s-a poruncit redacţiei lui Novîi mir să nu-i mai dea posibilitatea unui cîştig suplimentar, să o lipsească de comenzi de colabora-re. S-a instituit asupra ei un fel de embargo. Ea începuse să orbească. (Dimpotrivă, A.D. Dementiev, blamat de mine în Viţelul, a devenit datorită acestei împrejurări un nume la modă în cercurile oficiale.) (Adnotare din 1978.)

portat demn,ferm şi, ca şi cum s-ar fi obişnuit cu toate aceste lucruri, nu s-a speriat cîtuşi de puţin.

În toţi anii '60, cercul celor care simpatizau cu activitatea mea şi a-veau un sentiment de repulsie faţă de guvern era aşa de clar contu-rat în societate încît puteai să ceri un ajutor consistent şi de la nişte oameni întîlniţi întîmplător pe stradă şi nu erai refuzat şi nici „vîndut". Înclinau să ne ajute şi cei mai prudenti şi mai retrasi.

Din acel cerc al simpatiei sociale mulţi binevoitori anonimi mă ţineau la curent cu calomniile contra mea pe care partidul le debita de la tribuna sedinţelor cu uşile închise unde ei formau auditoriul. De obi-cei nu le ştiam numele şi nu li-l ceream — dar ce mult mă ajutau ei să mă apăr! Ce armă îmi puneau la îndemînă! Îmi venea ajutor din locurile cele mai neaşteptate.

Din acel cerc al simpatiei i-a venit şi lui Mastislav Rostropovici ideea de a mă găzdui la dacea lui — şi astfel el şi Galina mi-au făcut cel mai generos şi mai salvator dar pe care l-am primit vreodată. Dar ni-meni n-ar fi bănuit şi n-ar fi crezut că în 1970 Nikolai Anisimovici Sciolokov (paradoxal, dar m-am hotărît să-i culeg cu litere italice şi numele lui) — ministru al Afacerilor Interne al URSS şi amic al lui Brejnev! — m-a ajutat şi el tot în taină. Şi ce mult m-a ajutat! Cum de

s-a putut întîmpla aşa ceva? Chestiunea este că Svetlana, soţia lui Sciolokov, era prietenă din copilărie cu Rostropovici: în sensul pro-priu al cuvîntului, tatăl ei îl luase din piaţa gării şi-l adăpostise multă vreme la el pe Leopold Rostropovici, care nu avea casă şi care şi-l adusese pe talentatul lui fiu să-şi facă o carieră la Moscova... şi iată cum acum Stiva îi spune lui Sciolokov că am nevoie de o hartă topo-grafică amănunţită a Prusiei Orientale (în timpul războiului îmi făcu-sem rost de o asemenea hartă, dar la arestarea mea s-a pierdut) — şi ministrul îmi trimite de la statul-major al MAI o hartă cuprinzătoare a întregului perimetru al acţiunilor lui Samsonov, o hartă asamblată cu grijă. Am ţinut-o la mine aproape un an (de-acum credeam că pot s-o reţin pentru totdeauna) şi m-a ajutat să avansez destul de mult cu lucrul asupra lui August. Cu totul alta este senzaţia cînd citeşti în cheie militară o hartă şi vezi fiecare 100 de metri ai localităţii. Este ca şi cînd calci cu propriile tale picioare terenul respectiv. (Dar cum să ajung în acele locuri care aparţin acum de Polonia?...) Şi la inter-venţia lui Stiva, Sciolokov a cerut el însuşi să mi se acorde viză de şedere în Moscova, dar de sus i s-a dat răspuns negativ. În perioada cînd toţi se aşteptau să plec la Stockholm, a trimis-o repede pe ne-vastă-sa să-mi ia harta, ca să nu existe dovezi compromiţătoare. Am aflat ulterior de la Stiva cum că ministrul se bucurase că n-am plecat căci, spusese acesta, „bine a făcut! Altminteri, nu i s-ar fi permis să se întoarcă!" — Şi cum că se dusese la CC cu propunerea de a se începe publicarea scrierilor mele. Pentru asta, puţin a lipsit ca să-şi piardă postul.

Printre cei care mă simpatizau (nu numai pe mine, ci şi toată mişca-rea) puteau exista şi asemenea bătrînele ca Nadejda Vasilievna Bu-harina, care în diferite perioade a ajutat mult în viaţa de toate zilele, în gospodărie — cînd pe R. Medvedev, cînd pe mine, cînd pe Saha-rov, cînd pe Safarevici, pe toţi „liber cugetătorii" de prim-plan — rupînd din porţia de solicitudine cuvenită propriilor ei copii şi nepoţi. („Pînă la moarte trebuie să dau de la mine, ca mulţumire că n-am fost în lagăr" — spunea ea.) În permanenţă pregătea nişte pesme-ciori gustoşi speciali pentru pachete ce urmau a fi trimise în lagăre, se întîlnea cu soţiile deţinuţilor, le ajuta, împărţea daruri şi broşuri pentru cîteva oraşe provinciale. La vremea aceea, această bunicuţă tipică accepta fără şovăire să pună ceva periculos

în sacoşa ei de gospodină şi să-l ducă acolo unde trebuia. Avea mereu gata de lu-cru două dactilografe — pregătite să multiplice dezinteresat orice scriere samizdat. Astfel, trei bătrînele constituiau „batalionul samiz-datului".*

Ce să mai vorbim de foştii deţinuţi? Printre ei nu exista nici unul pe care să nu-l însufleţească dorinţa de a ajuta. Wilhelmina Slavutkaia, vreme îndelungată colaboratoare a Cominternului, cu stagiu, apoi, de zece ani de lagăr, aduna pentru mine date despre Kozma Gvoz-dev, îmi făcuse cunoştinţă cu copiii lui Aleksandr Sleapnikov, înzes-trîndu-mă astfel cu un material de mare valoare. Îmi aranjase o întîl-nire secretă cu Böll — pentru a-i transmite nişte texte destinate Oc-cidentului. După arestarea şi expulzarea mea a ajutat-o pe Alia să expedieze cărţile despre revoluţia rusă adunate de mine, interzise a fi scoase din ţară.**

O altă colaboratoare a Cominternului, cercetaşă, letona Olga Zvedre (fostă cekistă de bază, care-i cunoscuse personal pe toţi şefii Comi-siei Extraordinare) — îmi furniza date inestimabile.

În perioada de la Riazan făcusem cunoştinţă cu două surori bătrîne. Una dintre ele, Anna Mihailovna Garasiova, în anii '20 fusese închi-

* Vestită specialistă în arta culinară, Nadejda Vasilievna, mulţi ani după aceea, îi strîngea la ea, în aleea Levsinski, pe toţi prietenii şi cunoscuţii noştri, dîndu-le astfel ocazia să se revadă la aniversări şi comemorări. De Ziua Acoperămîntului Maicii Domnului, în 1982, i-a fost rău şi în douăzeci şi patru de ore a murit de tromboză la inimă (avea 81 de ani). I s-a făcut slujbă la Sf. Nikola din Kuznetî în prezenţa a o grămadă de lume. În noaptea dinaintea înmormîntării a fost la Moscova un viscol nelalocul lui, zăpada a acoperit totul. Defuncta a fost înmormîntată la Vagankova, cu flori şi lumînări pe zăpadă, ca iarna. (Adnotare din 1986.)

** Iar după moartea Evei în 1984 a luat asupra ei reţeaua secretă a ajutorului Fondului nostru Social Rus. Ce-i drept, cu această responsabilitate, ea s-a compromis în 1986, cînd s-a înregistrat primul mare eşec al Fondului. Kaghebiştii o terorizează şi azi. (Adnotare din 1986.)

să ca anarhistă. Cealaltă, Tatiana Mihailovna, primise zece ani de detenţie în deceniul al patrulea pe motiv că era mic-burgheză sovie-tică. Ele îmi adunaseră material pentru Arhipeleag şi, în dărăpănata lor căsuţă provincială, de secol al XIX-lea, îmi păstraseră părţi din Arhipeleag şi microfilme şi alte manuscrise. („Viaţa a devenit mai ve-selă, a căpătat un sens!") întrucît aveau sobe, luaseră toate hîrtiile din apartamentul nostru, plicurile, care nu puteau fi pur şi simplu a-runcate, ci era obligatoriu să fie arse. Dis-de-

dimineaţă, după ex-cluderea mea din Uniunea Scriitorilor, cînd maşina kaghebistă sta de gardă la poartă, a venit Anna Mihailovna şi a luat în sacoşa ei de gospodină exemplarul însemnărilor — să fie asigurat pentru cazul în care kaghebiştii ar da năvală în apartamentul meu.
Mai aveam la Riazan o fiinţă hotărîtă şi devotată, Natalia Evgheniev-na Radughina. Ea păstra legătura cu cele două Garasiove, făcea parte din reţeaua generală, era un ajutor de nădejde. Se oferise şi să păstreze manuscrise, dar n-a fost nevoie să-i dau ceva important. Iar legătura ei cu noi era pe faţă. În ziua arestării mele, KGB-ul i-a căzut pe cap cu o percheziţie. Au răscolit, au cotrobăit, dar de găsit corpuri delicte mai va.
În 1964, cînd încă nu căzusem în dizgraţie şi lucram oficial la Arhiva de istorie militară—Iun Aleksandrovici Stefanov rni-a văzut semnă-tura în cartea vizitatorilor. A venit să-mi mulţumească pentru Ivan Denisovici şi să-mi ofere ajutorul său la arhive. Originar din Novo-cerkask, copil precoce (cu un spirit de observaţie şi cu o memorie, amîndouă neobişnuite), martor al evenimentelor revoluţionare de acolo (peste asemenea oameni inofensivi şi încă nelichidaţi trece Mătura de Fier), om care la vremea lui îşi făcuse cei zece ani de la-găr (la fel şi mama lui, în prezent răposată). El era şi la şaptezeci de ani încă viguros, cu capul chel rotund ca un cucurbitaceu, cazac vîn-jos cu o neobişnuită capacitate de muncă. Inginer petrolist fruntaş, talentat, apreciat şi neobosit în muncă, el numai serile şi duminicile şi le consacra pasiunii sale: istoria generală a Donului, a căzăcimii, iar prin continuitate şi a armatei imperiale ruse. Fireşte, şi concepţiile lui erau pur căzăceşti, antibolşevice (deşi şi le ascundea cu îndărăt-nicie în spatele obiectivităţii cercetătorului). Deprinderile de arhivar care ştie ce, unde şi cum să caute, el le avea dezvoltate la maxi-mum. De-a lungul anilor m-a ajutat inestimabil de mult cu amplele lui informaţii despre unele unităţi şi personalităţi ale vechii armate ruse şi mai ales despre căzăcime. (Trăsătură generală în URSS: toţi cei care ajută, care colaborează în asemenea condiţii au undeva un ser-viciu, iar munca herculeană de scurmare prin arhive ei o fac fără nici un fel de remuneraţie şi în timpul lor liber.) Mai tîrziu, cînd am înce-put să primesc cărţi din străinătate, i-am făcut o mare bucurie „Do-netului" (cum începusem să-i zicem) cu ediţiile „albe" despre căză-cime. L-am contactat prin Liuşa. El i-a

făcut ei multe neplăceri prin incapacitatea lui de a vorbi concis, aluziv, la telefon, prin obiceiul de a dezvălui multe lucruri de prisos, periclitîndu-şi astfel chiar propria lui situaţie. Iar cînd ne-a căzut pe cap şi moştenirea lui Kriukov (vezi schita 14), LA. a devenit exploratorul principal al acestui munte de hîrtii, dar a luat multe lucruri şi pentru temele lui.

La Biblioteca Lenin, Liuşa a făcut cunoştinţă cu un bibliograf prieten cu mine, Galina Andreevna Glavatskih. Pe fişa Liusei (şi a mea), Galina, facînd o adevărată artă din servirea clientei ei, punea la dis-poziţia acesteia nu nişte liste recomandate oficial, ci zeci, dacă nu sute de cărţi interesante — cu locurile marcate. Din motive de con-spirativitate nu m-am văzut niciodată cu G.A. şi i-am mulţumit pentru ajutor, poate, printr-un singur bilet. Şi numai de la Liuşa ştiu că G.A. avea atunci înjur de treizeci şi şapte de ani, că era istoric, că era „modestă, subţire, obosită". Şi religioasă. Liuşa lua de la bibliotecă nenumărate asemenea cărţi, mi le aducea în afara oraşului şi de la mine le ducea din nou la bibliotecă.

Chiar şi în sectorul special al Bibliotecii Lenin, cu alte cuvinte, chiar în locul cel mai închis şi inaccesibil, era o persoană care ne simpa-tiza, Vera Semionovna Grecianinova. Uneori ne procura materialele cele mai rare. Dar a fost urmărită sau, poate, ea însăşi a scăpat vreo vorbă faţă de cineva, fapt este că au scos-o de la sectorul special. Şi prietena ei, Anna Aleksandrovna Sdakint, cercetătoare a operei Ma-rinei Tvetaeva, a răscolit şi ea, la cererea mea, destul de multe ma-teriale gazetăreşti din sectorul special, m-a ajutat enorm.

Cu anii, arhivele au început, una după alta, să-mi refuze accesul şi documentarea. (La Arhiva de istorie militară, în 1972, după apariţia lui August, s-a făcut chiar o anchetă pentru descoperirea persoanei care-mi dăduse în 1964 materiale despre primul război mondial.) Însă materialele, informaţiile necesare mie, răspunsurile la întrebări tot îmi parveneau în flux neîntrerupt. Cînd de la Aleksandr Veniami-novici Hrabrovîfki, teoretician al literaturii, schopenhauerian, ginerele lui Korolenko, mare cunoscător în materie de arhive. Cînd de la Via-ceslav Petrovici Neceaev. Cînd de la istoricul şi profesorul Piotr An-dreevici Zaioncikovski. Cînd de la Vladislav Mihailovici Glinka, petro-grădean. Cînd de la Evghenia Konstantinovna Igosina

(pensionară a Editurii de Stat pentru Literatură, ea a luat de la mine tema „Foame-tea din 1921". Era soră cu acea dactilografă, Olga Konstantinovna, de la Milevna. Ani de zile, aceste surori locuiseră ca două străine în aceeaşi Moscovă, şi datorită cărţilor mele s-au reapropiat). Mă ajutau şi oameni cu totul străini, persoane oficiale, şi oameni bătrîni (nu-i ştiu pe toţi, Liuşa lucra cu ei fără mine). Epoca era aşa de com-plexă. Însăşi intelectualitatea nu mai ştia de partea cui este, ce gîn-deşte şi care-i este identitatea.

A mai fost şi un tînăr inteligent, fragilul Gabriel Superfin*, super-dotat în materie de cercetări arhivistice. El singur m-a abordat, s-a oferit să-mi dea ajutor şi m-a ajutat — cu privire la Gucikov (capitolele 39 şi 66 din Martie) şi la unele date generale despre Rusia prerevoluţio-nară. N-a reuşit să facă mult, dar în momentul arestării lui în 1973, eu, într-un interviu dat ziarului Le Monde, am subliniat dinadins participarea lui la activitatea mea — ca să-i asigur chestiunii o mai mare rezonanţă internaţională şi prin aceasta să-l apăr.

Am vrut la un moment dat să văd în palatul Tavriceski sala de şedin-ţe a Dumei şi locurile fierberii din februarie. Mi s-a interzis categoric accesul. Şi dacă totuşi am ajuns acolo în primăvara lui 1972 — un scriitor rus ajunge într-un loc memorabil al istoriei Rusiei conduse acum de nişte „Ruşi"! — aceasta s-a realizat numai pe riscul şi cu inventivitatea a doi evrei: Efim Etkind şi David Petrovici Pritker. Pritker era lector la „şcoala regională de partid". Şcoala ocupa şi blo-ca palatul Tavriceski, care devenise un obiectiv oarecum secret. M-a ajutat o singură dată într-un caz, nu cel mai important, totuşi foarte complicat (de-atunci eu la Petrograd n-am mai fost, iar între timp m-au expulzat). Cum să nu pomenesc de bine acest ajutor dezinte-resat? Pritker m-a întîmpinat în pragul palatului, m-a condus pe lîngă punctul de control militar, şi am început să admirăm pe îndelete Sala cu cupolă, apoi, scăldată în razele asfinţitului, Sala Ekaterinei (o mă-surăm cu pasul fără grabă, îmi notam caracteristicile pereţilor, lustre-lor, coloanelor), apoi am intrat în sala de şedinţe a Dumei, aici, fără grabă, am perorat amîndoi (eu ştiam dinainte, în ce-i priveşte pe deputaţi, care unde şedea), am urcat pe podiumul lui Rodzianko, de a-colo m-am uitat în toată părţile, cînd deodată soseşte în fugă un gar-dian: „David Petrovici, partea aceasta a palatului se închide imediat, trebuie să întrerupeţi!" N-am mai ajuns pînă la Sala semicirculară, ah

ce păcat! Tare s-a mirat Pritker, dar s-a conformat. Nu se poate vizita acum aripa unde a fost Sovietul de deputaţi ai muncitorilor? am întrebat eu. Abia ce intraserăm acolo că iată sosind în fugă un gardian: îi spune ceva deoparte lui Pritker. Lectorul meu, jenat, mă anunţă că trebuie să plec imediat. Fierbem! O iau din loc! Important este ca la ieşire paza să nu-mi ceară documentele, astfel ca ulterior să nu se poată proba nimic. La controlul ca atare, fără să mă grăbesc, fac o plecăciune către lector, mulţumesc din inimă, plec agale.

* Era aşa de fragil. Tremura de fiica arestării (care plana deasupra lui pentru produsul samizdat numit „Cronica evenimentelor curente") — dar la anchetă s-a descurcat bine. De unele nefericite depoziţii iniţiale s-a dezis apoi în întregime. Ca şi cînd ar fi căpătat noi forţe, s-a purtat bărbăteşte la proces. Cu toată fragilitatea lui, a suportat bărbăteşte şi închisorile, şi carcerele, şi lagărele. În 1978 a fost deportat în Kazahstanul de Nord. (Adnotare din 1978.)

Nu s-au prins. Şi n-au venit după mine afară. Şi n-au venit, nu m-au urmărit pînă la colţ. Au ghicit, n-au ghicit? Atunci de ce o asemenea agitaţie pentru întreruperea vizitei mele? (A doua zi, Pritker s-a întîl-nit cu Etkind în secret, în grădina Lavrei şi l-a prevenit: „Considerăm că eu n-am ştiut pe lîngă cine am făcut pe ghidul. Tu mi-ai spus că este un docent din Siberia."*)

De Efim Grigorievici Etkind mă leagă o mare prietenie care în mo-mentul expulzării mele împlinise deja zece ani bătuţi pe muchie. (Etkind, înainte de a fi exclus, fusese prevenit între patru ochi de Bo-borîkin, directorul institutului: „Dumneata eşti acuzat de prietenie cu Soljenitîn. Sincer îti spun: te invidiez.") Totul începuse de la o scri-soare trimisă mie de către foarte simpatica lui soţie, Ekaterina Fiodorovna Zvorîkina. Scrisorile acesteia erau totdeauna pline de umor, te amuzai citindu-le. Ne cunoscuserăm la Leningrad. E.G. era un om erudit, fin. Mergeam împreună ba la teatru, ba la ei la dacea, ba în călătorie cu automobilul (la Konigsberg, la Marea Baltică). La Lenin-grad, el îmi găsea mereu alţi şi alţi oameni capabili să mă ajute cu informaţii, cu sfaturi, cu fapte. Totdeauna era plăcut să mergi în vizi-tă la ei, unde se aduna şi o companie interesantă. Nu era nicidecum necesar şi nu aveam un plan de a-l atrage pe el în conspiraţie, ne cunoşteam, relaţia evolua excelent şi în rest neutralitate. Dar vîrtejul din jurul luptei noastre dezvolta o asemenea forţă de absorbţie, încît nimeni din

apropiere nu putea să se menţină în neutralitate. Fireşte: voiai să citeşti „ceva nou-nouţ", dar pentru aceasta trebuia să iei şi să ţii la tine acest lucru, să-l păstrezi şi să-l ascunzi o vreme. Tot modul de viaţă deschis al celor din familia Etkind, frecventarea înde-lungată şi cu succes a mediilor literare şi ştiinţifice — nu-i predis-punea deloc la risc, la conspiraţie. Dar epoca, în totalitatea ei, împin-gea totuşi în această direcţie, şi ceea ce în alte împrejurări s-ar fi ci-catrizat prin uitare în aceşti ani revenea în actualitatea memoriei: şi tatăl lui, şi tatăl ei muriseră în detenţie. Şi iată, în al nu ştiu cîtelea an de cînd ne cunoşteam, ei primesc de la mine pentru lectură Arhipe-leagul. Mai întîi tare s-au speriat, asta părea într-adevăr că depăşeş-te orice limită. Se spărgea orice cadru obişnuit de viaţă normală. Cuprinşi de nelinişte, au venit amîndoi la Moscova pentru a mă con-vinge să nu pun cumva în circulaţie această carte. Ei dădeau dova-

* Pritker a avut după aceea mari neplăceri: l-au ameninţat cu concedierea. „Dar ce, palatul Tavriceski este un submarin atomic?" a întrebat el. „Palatul Tavriceski este o instituţie de stat!" i-au răspuns şefii. I s-au cerut explicaţii scrise, la care D.P. a scris că nu ştie numele de familie al omului pe care l-a condus prin palat. Şefii n-au avut probe, ceea ce a constituit salvarea lui. Iar eu acum, după ce am terminat deja Martie, n-am destule cuvinte ca să-i mulţumesc lui D.P. Ce aş fi făcut eu dacă nu aş fi văzut cu propriii mei ochi palatul Tavriceski pe dinăuntru?! (Adnotare din 1990.)

dă de sinceritate prin aceea că nu-şi ascundeau frica, ci şi-o repri-mau şi şi-o depăşeau. Astfel, plecînd în străinătate la începutul lui 1967, E.G. s-a hotărît să ia de la mine scrisoarea deja gata pentru congresul scriitorilor (cu două luni înainte de congres) şi cu mari pre-cauţii a transmis-o în Occident (acest exemplar a ajuns apoi la BBC, unde s-a citit din el. Bubuitura a fost mare). Le-am făcut cunoştinţă cu Liuşa. Între ei s-a stabilit o legătură ca aceea care funcţionează prin curieri de ocazie, şi s-au tot scurs de la Moscova la Leningrad ba noutăţi samizdat, ba diferite hîrtii secrete. Ba chiar, într-o vreme, un exemplar al Arhipeleagului a fost îngropat la familia Etkind, lîngă dacea. Şi astfel, puţin cîte puţin, împrejurările au făcut ca Etkind să se afle la mică distanţă de locul flăcării înseşi şi al exploziei mondia-le a Arhipeleagului, ba chiar la gura pîlniei rămase în urma acestei explozii. El a căutat să-şi menţină echilibrul, dar n-a reuşit. Şi dintre toate persoanele legate activ de istoria acestei cărţi numai el s-a ales cu un şoc puternic, cu

biciuire publică — şi a fost dat afară din ţară.*
Iar cu Lev Kopelev lucrurile s-au desfăşurat astfel: din anturajul nos-tru de foşti deţinuţi, el s-a apropiat cel mai devreme şi cel mai mult de cercurile literare din capitală, de străini. Cu N.I. Zubov (care îl cu-noştea şi el pe Lev, din lagăr) discutasem în deportare şi ajunsesem la concluzia că persoana care poate să expedieze în cele mai bune condiţii această carte cu microfilme este Lev. După ce am venit la Moscova în 1956, mi-am pierdut repede încrederea în turiştii străini şi în posibilitatea de a răzbate la vreo ambasadă. Dar în Lev îmi puneam mari speranţe. Lui îi tot citeam texte de-ale mele din lagăr, din deportare şi mă întrebam cu emoţie: pe care dintre ele va fi de a-cord să le expedieze? Scrierile mele însă nu-l încîntau. Şi mai ales în acel an 1956 nu voia nicicum să-i provoace daune sistemului co-munist care începuse — nu-i aşa? — „să se însănătoşească". Ar fi însemnat, după el, să pună o armă la dispoziţia „reacţiunii interna-ţionale".
Promitea că, iată, poate le dă polonezilor nuvela mea Republica muncii. Aceştia păreau în acele luni că se îndreaptă vijelios spre

* La început, prietenia noastră a continuat şi în străinătate. E.G. ne-a vizitat la Zürich, ne-am întîlnit de cîteva ori la Paris (i-am povestit despre proiectul meu de înfiinţare a unei universităţi ruse în străinătate, i-am cerut sugestii). Apoi lucrurile s-au schimbat. După doi, trei ani, Etkind m-a atacat în public: a declarat că eu, chipurile, vreau ca Rusia să devină un nou Bizanţ. Şi în chiar toiul execuţiilor din Iran care au făcut să se cutremure întreaga lume, a afirmat că eu vreau pentru Rusia un nou aiatolah şi că aiatolahii ruşi vor fi şi mai răi decît cei iranieni! Această atitudine a fost inexplicabilă pentru mine. A trebuit să-i răspund tot public — Trucul persan, toamna 1979. Iar în continuare, Etkind a devenit unul dintre nelipsiţii şoptitori ai basmului despre aşa-zisul meu teocratism şi antisemitism. (Adnotare din 1986.)

libertate, şi anume — lucru important—spre o libertate socialistă. Dar nici polonezilor nu le-a transmis nimic, aşa că scrierile mele au încremenit în situaţia în care se găseau. La drept vorbind, Lev nu dădea nici o importanţă opusurilor mele provinciale, căci el se întîl-nea — nu-i aşa? — atît cu scriitori sovietici progresişti, cît şi cu occi-dentali progresişti. De atunci am pus cruce acestei idei. Dar după ce în toamna lui 1960 m-am apropiat de primul cerc de cititori netrecuţi prin detenţie (Teuşii, Kamenomostski), în mai 1961 le-am adus Ko-pelevilor la Moscova un S-854 atenuat. Deşi Lev vedea în acesta „o nuvelă industrială", totuşi în atitudinea

lui se simţea clar o înnoire-primenire. Ei, împreună cu Raia Orlova, au început să ducă muncă de lămurire cu mine să le permit ca în doze mici „să le dea de citit" şi altora, ăsta era rolul lor. Eu, mai întîi, îi refuzasem categoric, dar a-poi am cedat. Mi-au smuls o oarecare listă de cititori agreaţi de mine: Rojanski, Ospovatii, Koma Ivanov. Dar în aceeaşi vară şi toam-nă au început să dea de citit fără să mai ţină cont de listă. Iar în no-iembrie 1961, după congresul al XXII-lea, am căzut de acord să-i delegăm pe Kopelevi să depună povestirea la Novîi mir. A dus-o Ra-ia Orlova. (După versiunea ei — i-a înmînat-o direct şi cu explicaţii Annei Berzer, iar după versiunea Armei Berzer: nu a explicat nimic în legătură cu conţinutul, ci a pus-o pur şi simplu pe masă ca pe o oarecare hîrtie obişnuită, neimportantă — i-o fi fost ruşine?) Dar du-pă ce au încredinţat-o revistei Novîi mir, Kopelevii erau acum de pă-rere că „sub acest paravan" se poate proceda la o largă râspîndire (adică, aruncînd asupra revistei vina pentru această răspîndire). În posibilitatea ca povestirea respectivă să apară în paginile revistei, ei nu credeau defel, în ce mă priveşte, aveam oarecare speranţă. Dar operaţiunea de publicare s-a desfăşurat cu succes — şi din nou m-am adresat lui Lev: nu expediem ceva dincolo? Numărul străinilor care se perindau prin apartamentul lor era mare, dar — nu, nici unul nu s-a angajat să ne servească. Îmi pierdusem deja orice speranţă, cînd deodată, în 1964, Lev porunci să ne pregătim să transmitem ceva prin Rojanski. Rojanski nu ne-a înşelat, a luat materialul care trebuia, dar călătoria lui s-a contramandat. Eu însă făcusem deja cunoştinţă cu Eva, şi în continuare m-am descurcat fără Kopelevi. Numai în momentul necazului cu arhiva mea, în toamna lui 1965, a început să mă obsedeze teribil ideea de a expedia în Occident Tan-curile şi Nopţile prusiene, de a le salva, în momentul acela, Eva era în Franţa. M-am dus din nou la Lev. El s-a angajat să mă ajute, şi de data aceasta a expediat efectiv cîteva materiale — prin Böll. Ce bu-curie pe mine, cît de recunoscător îi eram! Un lucru nu ştiam: timp de cîteva săptămîni cît s-au aflat la el Nopţile prusiene, Lev le-a dat spre a fi citite şi de Liuşia, cumnata lui, care, la rîndul ei, le-a dat unei prietene, acolo cineva le-a copiat, şi peste cîţiva ani, această scurgere avea să-mi pericliteze grav situaţia: va ajunge pînă la KGB şi, prin Stern, va fi folosită împotriva mea. Nu mi-am luat atunci inima în dinţi ca să-i fac reproşuri serioase lui Lev, iar în el nu

s-a trezit conştiinţa vreunei vinovăţii. Acesta-i caracterul lui: pentru o luptă se-rioasă şi îndelungată nu are tăria de a păstra discreţie. Este ceva comic, dar cu el nici una dintre acţiunile mele n-a fost scutită de eşec. Iată, s-a angajat să transmită pentru Unita, prin Vittorio Strada, o bagatelă, o scrisoare. Pînă şi aceasta s-a împotmolit la vamă. Şi cînd, după expulzarea mea, Alia, căutînd o modalitate de a expedia în Occident arhiva explozivă care-i rămăsese pe cap, l-a rugat s-o ajute în această problemă, Lev n-a mişcat un deget. (Dar, slavă Domnului, din nou cine ştie ce s-ar mai fi întîmplat.)

În august 1973, cînd „disidenţa" a început să se scindeze, Lev a re-venit la vechile lui simpatii marxiste („din oala în care a fost catran, nici cu focul nu scoţi mirosul"), la poziţia de susţinere a lui Roi Med-vedev. Iar între mine şi el s-a produs o semiruptură, după articolul meu „Pacea şi violenta", cînd m-a acuzat de „moscovo-centrism" (văd opresiunea din URSS, dar n-o văd pe cea din Chile etc.). Ultima noastră întîlnire a fost în decembrie 1973 la Peredelkino, la dacea familiei Ciukovski, unde mă aflam încolţit, chinuit, iar el — fă-ră să mă întrebe, iară să mă prevină — mi-l aduce pe editorul ame-rican Proffer cu soţia. M-a găsit în mijlocul unei parcele de pădure: pur şi simplu! M-am înfuriat: ce treabă am eu cu aceşti americani, nu vreau să văd pe nimeni! Eu sumbru şi taciturn, Lev asijderea: cu as-ta ne-am despărţit. După expulzarea mea însă a aflat de „Scrisoare către conducători", apoi de Voci din străfunduri, şi a devenit pentru eternitate duşman înverşunat al acestui program şi al meu însumi. A scris un răspuns vehement la „Scrisoare", aproape mai lung decît „Scrisoarea" însăşi (semn rău pentru critică). El păcătuia mereu prin-tr-o asemenea poliloghie, iar în ce-i priveşte răspunsul eu nici n-am putut să-l citesc pînă la capăt, dar presupun că nu conţinea niscaiva idei preţioase. Apoi mi s-a scris de la Moscova că mă „ponegreşte" peste tot în toate felurile, că nu se poate abţine nici măcar faţă de Liuşa şi de Lidia Ciukovskaia, faţă de prietenii mei — dar ce-o fi la gura lui faţă de străini?

Şi totuşi am continuat să ţin la Lev, păstrînd în memorie figura lui mare, ciufulită, şi cordialitatea lui sinceră: era generos cu toată lu-mea şi, cînd nu era mînios, era chiar bun.*

A mai fost şi nu lipsitul de importantă ajutor din partea lui

* După plecarea lui în Occident şi după nişte scrisori reciproc împăciuitoare, el, totuşi, s-a încadrat fără scrupule în acel cor al calomniilor cu care mă împroşcau ceilalţi emi-granţi din tranşa a treia. În 1985, cu ultimul schimb de scrisori, relaţiile noastre s-au întrerupt. (Adnotare din 1986.)

Ghersuni, deţinut din tinereţe, cunoscut mie în legătură cu Eki bas-tuzul. Cu mare entuziasm îmi aducea cărţi vechi şi rare pentru Arhi-peleag şi despre istoria revoluţiei. El este cel care mi-a adus Canalul dintre Marea Albă şi Marea Baltică, singura carte editată în URSS şi care conţine fotografii ale unor cekisti. Tot el m-a pus în legătură cu M.P. lakubovici. Lui Ghersuni îi aparţin şi doi termeni, folosiţi de mi-ne in Arhipeleag: „Lagăre de exterminare prin muncă", şi „cei pieriţi în manieră comică" — despre ortodocşii comunişti.

Fiecare cunoştinţă făcută cu cineva atrage alte asemenea cunoş-tinţe, cercurile se lărgesc. Acelaşi Ghersuni mi-a făcut cunoştinţă cu un alt mic cerc binevoitor, cum era cercul de tineret din jurul A.I. la-kovleva, cerc care semna scrisori colective adresate mie. Este de amintit aici şi cercul din jurul Elenei Vsevolodovna Vertogradskaia. Ei toţi lucrau la un fond de carte al partidului, şi unde? În piaţa Dzer-jinski, exact vizavi de Bolşaia Lubianka! Şi ce fond! Din cărţi semiin-terzise, dar încă nedistruse, astfel că aveau posibilitatea, chipurile, să copieze cărţi pe care urmau să le distrugă, dar pe care în realita-te nu le distrugeau, ci mi le dădeau, de exemplu, mie. Din cauza su-focantei lipse de timp, din cauza avalanşei de treburi, m-am folosit iraţional de puţin de această împrejurare (la ce bun să strîngi cărţi, cînd eşti cu laţul de gît şi nu ştii de vei citi vreuna?). Totuşi m-am a-les cu cîte ceva. O dată ei au stăruit să le fac o vizită chiar acolo la fond, să mă plimb de-a lungul rafturilor. Eu cu ei nu mă cunoscusem cum trebuie, nu ne familiarizaserăm, dar eram prieteni. Le luceau o-chii de bucurie, dar nu făcuseră oare o imprudenţă? Nu ştiu cum s-au descurcat, dar printre ei a fost şi o iscoadă — şi neplăcerile nu i-au ocolit. Apoi legătura mea cu ei s-a estompat. Nu credeam că a-cest cerc o să-mi mai fie de vreun folos. Dar cu zece zile înainte de expulzare, mizînd tocmai pe solidaritatea acestui grup, le-am propus să aranjeze un depozit separat pentru arhiva lui Kriukov. Au

accep-tat.
Iar Neonila Gheorghievna Snesariova — o femeie singură şi neferi-cită, săracă şi pe jumătate oarbă, traducătoare nenorocoasă din en-gleză, marginalizată de „trusturile" lor descurcăreţe (adică de nişte exclusiviste colective de traducători), ani de zile arsese de dorinţa de a mă ajuta cu ce putea. Fericirea, ea şi-o vedea în posibilitatea de a mă ajuta atît cît îi permitea sărăcăcioasa ei rezervă de timp liber. (De baştină era din Voronej, fiică de preot împuşcat de Ceka în 1919, la sosirea Albilor, lucru pe care apoi trebuise să-l ascundă toată viaţa — şi aşa a putut să termine secţia de traduceri a Insti-tutului de Literatură. Mama ei făcuse cinci ani la Solovki la începutul anilor '30, iar după război nimerise din nou în lagăr. Amîndouă fără casă şi ruinate pe viaţă.) Snesariova făcuse pentru mine o analiză comparativă a două traduceri engleze ale Cercului (şi a strîns sufi-cient material ca să demonstreze neconcordanţa lor cu originalul). Traducea cartea lui Gheorghi Katkov despre revoluţia din februarie. Între noi îi ziceam „Păpădia". Din cauza gafelor la telefon (avea ca-racteristica periculoasă de a vorbi în plus cînd nu trebuie şi ce nu trebuie, la telefon şi pe sub plafoane), ea era sub supravegherea KGB-ului care credea, probabil, că va captura de la ea cine ştie ce. Chiar după expulzarea mea i-au percheziţionat locuinţa, în lipsă, dar în afară de fotografiile mele n-au găsit nimic şi au lăsat un bileţel în bătaie de joc. (Atît de departe erau de a o socoti şi pe ea om, încît nici măcar nu ascundeau că ei sînt de la KGB.) Însă după plecarea noastră, Alik Ghinzburg a reuşit s-o atragă pe N.G. la Fondul Social Rus, ca să distribuie ajutoare deţinuţilor şi pentru legătură. Ea a lu-crat cu abnegaţie şi curaj, în scrisorile lui către noi, în Elveţia, o lău-da.
Şi mai erau oameni care locuiau prea departe ca să-i chemi în aju-tor, ca să găseşti o bună întrebuinţare pentru forţele lor. Aşa era la Leningrad „Natania" (Natalia Alekseevna Kntcinina, medic) — nu exista sarcină pe care să n-o fi acceptat-o (dar cu ea nu am lucrat decît puţin în chestiunea arhivei lui Kriukov şi în cea a Donului liniş-tit).
Şi tot aşa s-a împotmolit în îndepărtatul Rostov pe Don, unde şi eu mi-am irosit toată tinereţea, Mărgărita Nlkolaevna Sejfer, mai vîrst-nica mea colegă de universitate. M-am dus acolo în 1963 — şi ea, cu chipul ei aspru, sumbru, ca tăiat din piatră şi cărbune, mi-a spus

pătimaş: „Sania! Dă-mi orice lucrare — pentru revoluţie! Mă sufoc în mlaştina asta!" Nu puteam să-i răspund decît în felul următor: „Mută-te la Moscova. Aici nu vei putea să ajuţi la nimic." Cîţiva ani mai tîr-ziu a început totuşi să-mi bată la o maşină proastă, cu un indigo mi-zerabil şi cu multe greşeli în prima perioadă. Mi-a dactilografiat Cer-cul, iar apoi şi Arhipeleagul complet. Paginile bătute de ea n-au fost de nici un folos, au zăcut undeva într-un ungher, au fost arse de cu-rînd. (Cine face şi desface are mereu ce face.) Cu aceasta n-am fă-cut decît să traversăm încă o aventură — o întîrziere de un an a se-tului de materiale adăpostite în magazii pe la oameni întîmplători din Rostov — cum de nu s-au pierdut? Cum de n-au fost descoperite? Noi alarme, noi călătorii... În 1970, Rita a reuşit în sfîrşit să se mute lîngă Moscova, aici a făcut cunoştinţă cu Liuşa, cu cele „două N." (Şi a stabilit o legătură operativă, şi din neagra singurătate are la cine să vină să-şi deschidă sufletul). Tot cu gafe, dar şi Rita s-a obişnuit cu stilul conspirativ. Şi astăzi este singura dactilografă de încredere pentru culegerea Voci din străfunduri. Ea i-a deschis acestei culegeri drumul spre samizdatul unional şi spre celebritatea mondială.

Şi iată-ne ajunsi cu numărătoarea, numai în această schită, la a-proape patruzeci de persoane. Şi din toate schiţele precedente, luîn-du-i în calcul şi pe cei nenumiţi, se vor strînge la patruzeci, plus de acum încolo peste cincisprezece, plus douăzeci de străini, ceea ce înseamnă deja mai mult de o sută! Şi totuşi aceştia sînt Invizibili!

Şi ce-ai fi făcut tu fără ei?

Trăieşti — uiti cîti sînt la număr; acum te uimeste lista cu numele lor.

si a mai fost şi sirul următor, seria şi mai mare a celor care, cinstit, se ofereau să ajute, care nu o dată dădeau dovadă de vointa de a-si asuma riscuri şi de fermitate — dar nu mai aveam nevoie de ajutor, nu mai era loc şi pentru contributia lor.

Sau au fost oameni care au ajutat într-o singură împrejurare — au venit din necunoscut şi au rămas necunoscuţi. De pildă, acei doi ti-neri din comitetul de radio de pe Novokuznetkaia — cu un curaj ne-bun au scos din servieta unui kaghebist, care ieşise din cameră, in-strucţiunea operativă pentru urmărire. Au scos-o şi au copiat-o, iar eu după aceea am putut s-o citez într-un interviu (Completarea a treia).

Sau iată cazul lui Igor Hohluskin. Mai întîi el (lucrător ştiinţific, fizi-cian) luptase la Novosibirsk. Încă de acolo se manifestase, apoi l-au înlăturat savanţii şi culturnicii prosperi. Cum-necum a reuşit „să se agaţe" de Moscova, dar de-acum era fără un loc de muncă stabil, trebuind să lucreze mai întîi ca legător de cărţi, apoi ca tîmplar, pu-tînd în schimb să-şi permită luxul de a fi liber cugetător. Dar chiar şi această sursă de cîştig a subordonat-o unei utilităţi sociale: pentru multe lucrări de tip samizdat n-a pretins nici o plată. Iar cînd Arhipe-leagul a sosit în Uniunea Sovietică — dar în prea puţine exemplare şi numai pentru oraşele-capitală de republică — Aleksandr Ghinz-burg, conducătorul legendar al Fondului nostru, absolut de neînlocu-it, se pare, în condiţiile sovietice, nu numai că a dat un ajutor nemai-pomenit familiilor de deţinuţi şi chiar deţinuţilor, ci între timp a pus la cale tipărirea Arhipeleagului în Georgia, l-a xerocopiat ilegal acolo după ediţia YMCA. Şi totul s-a întors sub formă de coli la Moscova, iar mai departe Hohluskin, în atelierul său de tîmplărie dintr-un mu-zeu, a asigurat tăierea şi legarea lor. A scos nişte produse pe deplin asemănătoare cu nişte cărticele: o ediţie neverosimilă, extrem de periculoasă pentru editorii respectivi. (Producţia lor, în afară de sla-ba calitate a tiparului, se distingea prin nivelul preţului: ediţiile străine costau cîte 300 de ruble cărticica, iar ale noastre cîte 20 de ruble.)
Încercam un sentiment neobişnuit: să primeşti aici, în străinătate, o asemenea carte de la Eva, din Rusia! Iată ce scrie Igor: „Cu bucurie vă trimit în dar ediţia de aici a Cărţii. (Tiraj — 1500, prima tranşă — 200 de exemplare.) Cred că Dumnezeu nu va îngădui curmarea a-cestei acţiuni. Ediţia este nu numai şi nu atît pentru snobii din Mos-cova, cît pentru provincie. Avem în vedere oraşele Irkutsk, Haba-rovsk, Novosibirsk, Krasnoiarsk, Sverdlovsk, Saratov, Krasnodar, Tver şi unele oraşe mai mici..."
Aşa îşi riscau viaţa tinerii Ruşi, pentru ca Arhipeleagul să pătrundă pînă în colţurile cele mai îndepărtate ale Rusiei. Nu pot să-i evoc pe toţi, fără să mă podidească lacrimile...
Şi să nu-i rînduiesc printre Invizibili şi pe acei eroi lipsiţi de notorieta-te, dar neînfrînţi, care, cunoscîndu-mă din trecut, au rezistat tuturor presiunilor şi n-au făcut declaraţii calomnioase la adresa mea? Părintele Viktor Sipovalnikov a refuzat să ia atitudine împotriva mea în Revista Patriarhiei din Moscova, aşa cum i se cerea — şi pentru aceasta a fost

supus persecuţiilor, el şi toată familia lui, dar n-a ce-dat!*

11 Reţeaua nouă

În vara lui 1968, Eva nu mai înceta cu insistenţele: „Dumneata îţi risipeşti forţele acolo unde ai putea să ţi le cruţi. Nu ai nişte oameni tineri şi energici care să te ajute. Să-ţi fac cunoştinţă cu cîţiva?" Am fost de acord. Eva mi-a fixat întîlnire direct la locuinţa Svetlovilor pe strada Vasilevskaia. Dar eu chiar de la Rojdestvo, din apropiere, nu veneam niciodată la Moscova ca să rezolv numai o problemă, ci tot-deauna îmi programam temeinic să rezolv mai multe. Aşa şi aici, pentru aceeaşi seară pe care conveniserăm s-o folosim pentru a-l întîlni şi cunoaşte pe Saharov — scop în care mi se fixase ca loc de întîlnire apartamentul academicianului Fainberg pe Zoologhiceskaia — am făcut în aşa fel ca în acelaşi raion să rezolv şi alte probleme. A fost foarte bine aşa. (În anul acela Saharov încă mai avea acces la lucrări secrete. Pentru a nu se afla de întîlnirea noastră cu el, ne-am înţeles ca eu să vin la apartament înaintea lui — pe el, în mod oficial, puteau să-l urmărească nişte observatori— şi să plec mai tîrziu.) Cu două ore înainte de întîlnirea cu Saharov am venit să fac cunoştinţă cu Nataşa Svetlova.

Era la o săptămînă de la ocuparea Cehoslovaciei şi la trei săptămîni de la demonstraţia făcută de cei şapte în Piaţa Roşie. La mine la Rojdestvo auzisem totul la radio, dar amănunte concrete despre demonstraţia de la Moscova nu ştiam. Şi acum o femeie tînără şi serioasă, cu bretonul — pana corbului — venind spre ochii verzi, extrem de sobră în felul

* Agentul cekist Rjezaci a încercat să găsească printre martorii vieţii mele inşi care să mă calomnieze. Cum se explică faptul că majoritatea celor abordaţi de el nu s-au lă-sat atraşi în acest joc, nu sînt menţionaţi în cartea lui murdară? Nu prin faptul că l-au deviat pe alte piste, că au rezistat presiunilor lui? El nu putea să nu obţină depoziţii de la Lidia Ejeret, colega mea de scoală. De la Emil Mazin şi Mihail Sleniov, prieteni din vremea studenţiei. De la generalul-maiorTravkin, locotenent-colonelul Psecenko, ma-iorul Paskin, comandanţii mei de pe front, şi mai mult decît orice — de la prietenul şi camaradul meu de pe front Viktor Vasilievici Ovsiannikov, cu atît mai mult cu cît aces-ta este acum locotenent-colonel de securitate. Dar iată că nici unul dintre ei nu a ară-tat nimic convenabil scopului urmărit de agent, nu s-a afişat sub proiectorul minciunii — şi deci ce figură fac aceştia în povestea vieţii mele? Figură de Invizibili. (Adnotare din 1978.)

de a se îmbrăca şi de a se purta, îmi poves-tea despre demonstraţie: cum s-a desfăsurat şi chiar cum se pregă-tise. De unde ştia oare? Pînă la urmă a reieşit că avea legături strîn-se cu ei, cu Mişcarea, şi doi dintre participanţi îi erau prieteni. (Aşa că numai puţin a lipsit să meargă şi ea în Piata Roşie în ziua aceea.) Acel puţin... s-a aflat după aceea. Era ea făcută pentru aşa ceva?
În unele momente ale vieţii ne aflăm la răspîntie, şi între opţiuni a-proape că nu există interval despărţitor. lat-o deja astăzi pe Nataşa îndreptîndu-se spre o altă opţiune.
Patosul ei în discutarea unor probleme sociale îmi plăcea foarte mult. Găseam în ea un duplicat al caracterului meu. Aveam aşa ne-voie de ea să-mi lucreze! Poate la prima întîlnire sau poate la a do-ua i-am şi propus, pentru început, să-mi bată Cercul-96. A acceptat cu plăcere. (Măcar că-şi termina doctoratul la matematică şi făcea lucrări practice cu studenţii. Ca timp disponibil avea două ceasuri seara, cînd fiul ei de şase ani se ducea deja la culcare. Dar mi-a bă-tut timp de patru luni, fără aproape nici o greşeală şi cu un deosebit gust al aşezării în pagină, lucru pe care nici nu-l urmărisem vreodată în mod expres.) Chiar de la întîlnirea următoare începuse să-mi pu-nă, pe marginea textului deja gata, nişte întrebări exacte pe care eu însumi nu mi le pusesem. Şi m-a corectat în privinţa unor amănunte ale istoriei partidului, adică într-un domeniu care nu mă aşteptam să îi fie familiar. Acest lucru mă aranja şi pe mine foarte mult. Am aflat astfel că, încă elevă fiind în cursul superior, ea, pentru ea însăşi, din dorinţa de a cunoaşte, răscolise istoria reală a partidului bolşevic. (Era generaţia zguduită, tocmai în ultimul ei an de scoală, de doborî-rea de pe soclu a lui Stalin. Un bunic de-al Nataşei, Ferdinand Svet-lov, fusese chiar un remarcabil publicist bolşevic. După arestarea lui în 1937 a rămas o bibliotecă de literatură comunistă, cu procese-verbale interzise ale congreselor şi cu tot felul de maculatură, comu-nistă, dar în contradicţie flagrantă cu Cursul scurt. De aici au şi por-nit săpăturile ei. Repolarizarea stridentă a generaţiilor a marcat şi a dislocat istoria Rusiei din anii '50.)
Am întrebat-o dacă ar putea să mă ajute în ceea ce priveşte păstra-rea scrierilor mele. Mi-a răspuns că se va ocupa de rezolvarea aces-tei probleme.
A spune că era „operativă" înseamnă a spune puţin: era promptă, exactă, laconică precum unii bărbaţi, în

conceperea acţiunilor, a tac-ticii, dădea dovadă de o rapiditate, cum îi ziceam eu, electronică. Ca ritm, ea a intrat imediat în cadenţa mea impetuoasă de atunci. Ne a-semănăm şi în ideile pe care ea le exprima înainte ca eu să le fi formulat pe ale mele. Aş fi vrut să am şi printre bărbaţi un prieten ca-re să-mi fie apropiat din acest punct de vedere. Dar aşa ceva nu pu-team decît să visez, căci în realitatea de toate zilele n-am întîlnit ni-ciodată. Şi în plus o caracteriza o afinitate afectivă cu rădăcinile enti-tăţii ruse, cu esenţa spiritului rus, şi un extraordinar interes de îndră-gostit faţă de limba rusă. Şi o asemenea vioiciune clocotitoare mă făcea adesea să vin s-o văd.
Era inundată şi îmbibată de poezie rusă, ştia pe dinafară o mulţime de versuri, şi ea însăşi le „edita": le dactilografia, le lega pe cele încă interzise. Dar mai mult decît atît: ea a dovedit subtilitate şi talent în materie de redactare, de finisaj artistic, lucruri pe care eu, bucuros, le-am descoperit treptat. Şi la a patra sau la a cincea întîlnire, în semn de recunoştinţă şi încredere, i-am pus mîinile pe umeri, cele două mîini ale mele pe cei doi umeri ai ei, ca Între prieteni. Şi brusc, de la acest gest, viaţa noastră a luat un alt curs. Nataşa a devenit Alia, a doua mea soţie. După doi ani s-a născut primul nostru fiu.
Această apropiere — bazată pe înţelegerea exactă a personajelor, a evenimentelor şi a momentelor istoriei noastre—în 1968 încă nu ne unea aşa de profund ca mai tîrziu, cînd, în timp ce în societatea so-vietică începuseră dezbinarea generală şi disidenţa, între mine şi Alia se năştea o uimitoare solidaritate care în continuare avea să devină şi mai strînsă.
Iar conlucrarea îşi urma cursul ei şi devenea şi ea tot mai bună şi mai profundă, în legătură cu Arhipeleagul deja terminat. Alia a insis-tat şi a reuşit să depună o muncă uriaşă în verificarea şi corectarea citatelor, în special a celor din Lenin pe care eu, în grabă, le luasem din diferite ediţii, mai exact — din cărţi comuniste, adică din izvoare de mîna a doua. Eu însumi neavînd timp pentru verificări în bibliote-că, ieşise o harababură. (Ca scriitor ilegalist, mă socoteam liber în-trucîtva de obişnuitele obligaţii ale studiului în bibliotecă — idee pă-guboasă şi eronată.) Apoi ea a întocmit inventarul cu datele eveni-mentelor descrise în Internodurile mele (eu nu mă ocupam de ele, pentru că nu erau cuprinse în Noduri, dar trebuia să le ştiu, să le văd mai

de la distanţă). Tot ea selectase din amintirile lui Sliapnikov, a-poi făcuse extrase din diferite scrieri despre Lenin, adunase şi clasi-ficase trăsături ale aspectului exterior, ale vorbirii, ale manierei lui de a se purta.
Ea s-a încadrat în ritmul meu şi m-a ajutat imediat pe cîteva planuri, cu sfaturi, cu sugestii în privinţa paşilor de făcut. După trei ani a în-ceput deja să mă ajute şi la conceperea lui Octombrie. Înainte, în toate hotărîrile importante, strategice, eram singur, acum am dobîn-dit încă o pereche de ochi care verificau, o instanţă — dar şi o sfă-tuitoare permanentă, necesară spiritului şi tonului meu inflexibil. Tare mă bucura şi mă reconforta această şansă. Muncii mele şi lup-tei mele, Alia s-a dăruit repede şi — total.
Ani de-a rîndul mi-am muncit creierii cu asemenea veşnice întrebări suplimentare: de la cine şi ce manuscris să iau, cui să-l duc spre păstrare. În ce ordine să fac deplasările, pentru ca să diminuez ris-cul. De unde să sun, pentru ca să nu-mi divulg legătura. Ce depozite vechi să lichidez din motive de securitate, ce depozite noi să des-chid. Pe această suprasolicitare intelectuală se duseseră deja nişte forţe, care mi-ar fi fost direct necesare pentru scris, şi o asemenea grijă obsedantă mă apăsa ca o reală povară fizică, îmi strica dispozi-ţia. Pînă cînd va trebui să mai tîrăsc astea toate (şi tot mai grele) du-pă mine?...
Tocmai s-a întîmplat că în curînd n-a mai funcţionat depozitul de la Kobozev (sora cumnatei lui, la care ţinusem tot acest depozit ani de-a rîndul, trebuia să schimbe locuinţa, casa veche urmînd a fi de-molată) — deci trebuia adunat absolut totul. Or, acesta era depozitul principal. Şi cel mai vechi (avea deja opt ani), şi de aceea cel mai re-prezentativ, mai complet, cuprinzînd primele şi cele mai importante exemplare. Şi cel mai de încredere. Şi din toate punctele de vedere tocmai Aliei îi revenea sarcina păstrării acestui depozit. Din toate punctele de vedere, pentru că eu deja mă hotărîsem ca tocmai pe ea s-o fac moştenitoare a avutului meu literar. În sfîrşit, cu sufletul uşurat, puteam să-i transfer totul Aliei. Garanţie era şi identitatea profundă a convingerilor şi diferenţa de douăzeci de ani a vîrstelor noastre.
Alia s-a angajat fără şovăire să aranjeze un adăpost sigur pentru toate scrierile mele — de care să ştie numai ea, adică scutindu-mă pe mine complet de probleme ca acestea: la cine se află materialul, cum să-l iau de acolo,

cum să-l depun din nou acolo. Sarcina mea nu rămînea decît aceea de a le aduce la ea pe cele excedentare, decît aceea de a-i comanda cele necesare. I-am aranjat întîlnirea cu studentul Alioşa, fiul lui Kobozev. S-au dus amîndoi cu rucsacurile goale la acel depozit aflat într-un loc unde eu n-am fost niciodată — şi au mutat în altă parte materialul cu pricina. Alia, înainte de orice, a citit şi a cercetat ceea ce scrisesem eu, totul pînă la ultima hîrtiuţă, şi pe toate acestea le avea acum înregistrate în memorie şi le cunoş-tea în detaliu. Apoi le-a clasificat, le-a sistematizat (în acelaşi timp cerîndu-mi, pentru cazul că aş muri subit, semnături şi explicaţii scrise cu mîna mea pe primele foi). Aşa s-au strîns acolo manuscri-sele definitive, şi cele curente, şi cele la care s-a întrerupt lucrul.
Totuşi, depozitul luat în aceste condiţii nu putea să rămînă multă vreme în locuinţa Aliei. Tocmai pentru că eu, ascultînd de glasul ini-mii, mă duceam des la ea, trebuia să am această libertate, tocmai de aceea depozitul trebuia să fie păstrat la nişte persoane care să locuiască mai departe, la nişte persoane pe care eu nu le-am vizitat niciodată şi ale căror nume într-adins nu voiam să le ştiu, necerîn-du-i Aliei să mi le spună. (Este mai bine ca fiecare să ştie numai strictul necesar, pentru ca nici în caz de delir, nici sub hipnoză, nici injectat, nici în momente de slăbiciune a voinţei să nu poată spune secretul.)
Alia s-a apucat repede de treabă, deşi încă nu ştia unde va fi locul de păstrare. În plus trebuia să se descurce singură şi să ceară acor-dul acelor oameni. S-a gîndit bine Alia: sistemul de păstrare trebuie să se înscrie în fluxul vieţii în aşa fel încît să nu trebuiască schimba-te nici cunoştinţele, nici întîlnirile, nici deplasările. Adică: de la ea tre-buiau să ia materiale oameni care şi înainte o vizitau şi care şi de a-cum încolo o vor vizita şi ale căror astfel de mişcări erau uşor de ex-plicat. Un asemenea om — familiar, apropiat — era fostul soţ, tatăl copilului, tată care-şi vizita din cînd în cînd fiul rămas cu maică-sa. (Astfel, ea a trebuit ca mai tîrziu să recurgă la diferite soluţii: într-o iarnă a ţinut exemplarul Arhipeleagului la ruda ei, Leonora Ostrovs-kaia. Printre altele, aceasta, artist plastic, a pregătit „artizanal" schiţa copertei cu care August a apărut apoi la Paris. Altă dată, în zilele grele ale asediului, Alia s-a gîndit să scoată din casă nişte foi incri-minatorii. Le-a expediat prin bătrînica Nadejda Vasilievna Buharina, care venea adesea s-o ajute,

să stea cu copiii, şi care totdeauna purta cu ea o sacoşă de gospodină.)
Nici Andrei Nikolaevici Tiurin, la vremea aceea încă sub treizeci de ani (deja doctor în ştiinţe fizico-matematice, matematician talentat, de succes), n-a ezitat să ne ajute. El se îndrepta convins spre o eli-berare religioasă şi spirituală (prin suflet remodelează Dumnezeu nesocotita şi nefericita noastră societate) şi francheţe bărbătească. Şi, în chip fericit, relaţii personale cu Alia, niciodată alterate, ba chiar menţinute la un nivel superior. A fost de acord să ni se alăture — şi apoi cinci-şase ani „gospodărise" depozitul — mereu receptiv, calm, rapid şi de o acurateţe proprie matematicienilor. Depozitul de la el era şi cel mai mare dintre toate celelalte depozite ale mele şi era unicul care funcţiona cu regularitate (depozitele de la cîrtiţele lui Danilo erau aproape blocate, primeau şi dădeau cu ţîrîita).
Dar nici Andrei, de vreme ce venea des la Alia, nu trebuia să păstre-ze scrieri de-ale mele la el, ci undeva mai departe. Şi Andrei a găsit şi el cea mai simplă soluţie —- va păstra manuscrisele la sora lui bu-nă, Calina Tiurina. Strălucit specialist în algebră, doctor în ştiinţe, ea preda la Universitate. Era cu totul în afara intereselor şi cercurilor rebele, pasiunea ei fiind matematica, excursiile cu barca şi schiul mon-tan. Şi era sinceră, ponderată şi serioasă, ca şi fratele ei. A fost şi ea de acord! Semn al timpului! (Probabil, la o activitate subterană, di-rectă, revoluţionară, nu s-ar fi angajat. Dar eu începusem să mă în-fig ca un asemenea ic special în societatea sovietică, încît a mă aju-ta să mă menţin în această poziţie părea — atunci — a fi sarcina tuturor păturilor culte. Aerianul Hrusciov nici pînă la moarte n-a înteles ce ic ajutase să se înfigă. Le-a fost dat urmaşilor lui să-l scoată.) A început să ţină toate manuscrisele undeva la mezanin, unde ţinea şi barca, şi schiurile. Tot sistemul, deacum fără nici o întîlnire directă între Alia şi Galia, funcţiona şnur datorită metodei propuse de A. A. Ugrimov (pentru a evita denumirea neclară şi confundarea pache-telor). Se cumpărase o garnitură dublă de timbre dintre cele mai diferite, pe fiecare pachet aflat în păstrare se lipea cîte un timbru, iar unul identic cu acesta se păstra la Alia într-un fel de album filatelic. În cîte o punguliţă se afla un număr, iar undeva separat se afla o lis-tă cifrată a manuscriselor. Cînd eu comandam un manuscris, Alia stabilea timbrul, i-l dădea lui Andrei, acesta îl trimitea Galiei. Galia, operativ şi

infailibil, livra plicul care trebuia. (Pentru manuscrise păstrate în condiţii şi mai conspirative, acelaşi sistem îl folosea Alia chiar cu Aleksandr Aleksandrovici.) Un sistem atît de precis era pe deplin sigur şi pe deplin eficient. În locul pachetului luat rămînea de asemenea un timbru — mărturie a faptului că pachetul este luat. Acest sistem este şi comod atunci cînd o anumită hîrtie trebuie adă-ugată unui anumit pachet: o dată cu hîrtia se trimitea şi un timbru, în 3-5 zile de la comanda mea, tot sistemul se punea în mişcare — şi mi se livra tot ce ceream.

În noiembrie 1969, cînd la Riazan m-au exclus din Uniunea Scriito-rilor şi, abătut, am dat fuga să sun la Moscova, primul număr de tele-fon pe care l-am făcut a fost cel al Aliei, dar ea nu era acasă. (Pen-tru ultima dată plătea tribut obiceiului ei din tinereţe, zburase cu prietenii în Caucaz, ca să schieze.) Şi peste cîteva zile, plecînd din Riazan pentru totdeauna, m-am dus imediat de la Novîi mir la ea, deşi trăgeam după mine trei agenţi. Ea se întorsese deja. „Ai citit?" (adică în ziar, despre excluderea mea). — ‚Am citit!" — „Şi ce părere ai?" — mă verificam pe mine şi o verificam şi pe ea. — „Trebuie ri-postat! — nu se îndoia ea. — „Poftim!" i-am întins eu răspunsul meu deja gata.

Elanurile noastre de luptători se completau reciproc. Totdeauna.

Deşi noi vedeam clar de la etajul al optulea că agenţii stau lîngă bloc (lucru confirmat şi de Eva, care în acest moment venea grăbită spre noi), eu, nu ştiu de ce, nu am luat cu mine la Jukovka, ci am lăsat la Alia capitolele despre Lenin, în ideea că acest material va putea fi transferat în linişte la locul de păstrare. Erau nişte capitole aduse de mine. Le extrăsesem din diferite Noduri. Iară doua zi dimineaţa a venit la mine, la Jukovka, un văr primar al Liusei cu rugămintea din partea acesteia să trec de urgenţă pe la ea. Ce s-o mai fi întîmplat? M-a trecut un fior: confiscare! După plecarea mea au descins pentru percheziţie la locuinta Aliei! Dar cum putusem să repet o asemenea imprudenţă, să las eu însumi sa se ducă de rîpă totul?... Mai com-promiţător decît capitolele despre Lenin, dar şi decît Nodul al XIV-lea, referitor de-acuma la epoca sovietică, era capitolul cu Dzerjin-ski. Cu greu putea să existe ceva aşa compromitător, afară doar de Arhipeleag. Tînărul nu era iniţiat în nici o problemă, dar pe drum l-am întrebat totuşi: „Ce s-a întîmplat, nu ştiţi?" — „Nu ştiu precis, dar e o

mare nenorocire", a răspuns el -Aşa!!! Nu mai era nici o îndoială! Mă chirceam şi muream şi înviam în maşina lui, în timp ce el avansa încet pe îngusta şosea Rubliovski, angajîndu-se apoi în ne-suferita aglomeraţie de pe Vlinski cel cu multe benzi de circulaţie. Cum de n-am murit de-a binelea? Într-o jumătate de oră s-a repetat cu mine, în debit accelerat tot calvarul anului 1965, legat de pierde-rea arhivei, calvarul ucigător, imputabil propriilor mele greşeli, din cauza cărora pierdeam acum toate poziţiile cucerite.
Despre ce era vorba, de fapt? De un oarecare articol in Litgazeta căruia, după părerea Liusei şi a cercului de la Novîimir, trebuia să-i răspund imediat... Ce bagatelă!
Dar toată forţa acestei lovituri perfide eu am resimţit-o ca pe un nou memento. Şi ce bine va fi cînd totul se va fi retras în adînc, departe, temeinic!
Însă nu pe tot parcursul anului au ieşit toate aşa cum fuseseră puse la cale. În iulie 1970, Galina Tiurina şi-a dus într-o excursie cu bărci-le prin Nord un grup de prieteni şi, conducîndu-şi de una singură barca peste o anumită limită, s-a înecat — ea, cea mai îndemînati-că, cea mai descurcăreaţă dintre ei, iar aceştia, orăşeni nepricepuţi, fără să-i caute trupul, s-au întors la Moscova. Avea 32 de ani. Moartea ei i-a zguduit pe cei apropiaţi. Soţul — pentru o vreme - s-a semidereglat. Andrei a plecat cu avionul să-i caute trupul. Alia, imo-bilizată din cauza graviditătţii, sunase în toată Moscova după o echi-pă de exploratori echipată cu utilajele necesare. S-au găsit nişte oa-meni cu suflet nobil, dispuşi s-o ajute. (La locul nenorocirii, în con-diţiile indiferenţei şi neparticipării nici unei autorităţi, Andrei a găsit trupul, mai în avalul rîului, cu ajutorul aviatorului care a încălcat con-semnul ce-l avea pe linie de serviciu. Au adus-o şi au îngropat-o la Moscova.) Alia căutase prin telefon o echipă de exploratori, dar prin durere şi jale străbătea teama că acasă la răposata rudele vor da peste ceva ce nu era cunoscut nici uneia dintre ele. Andrei nu era. Trebuia trimis cineva care să salveze manuscrisele aflate acolo în păstrare. Din ignoranţă, din lipsă de pregătire, din disperarea provo-cată de nenorocire, se poate întîmpla orice. Şi A.A. Ugrimov cu Di-ma Borisov s-au dus cu Sonia Tiurina, soţia lui Andrei, să scoată din casa dispărutei dintre cei vii rucsacurile cu manuscrise (27 de kilo-grame) în aşa fel încît să nu înţeleagă nimic cei care, părtaşi la do-liu, veneau să-şi ia adio de la Galia. (Soţul defunctei a aflat că în

ca-sa lui se păstrase ceva şi l-a mîhnit faptul că soţia lui avusese un se-cret faţă de el.)
Şi cîteva săptămîni, aceste rucsacuri rămăseseră la Andrei. Şi în toată această jale generală trebuia să ne punem întrebarea: unde o să le păstrăm în continuare?
Cercul apropiaţilor era luat de la sine în consideraţie. Cercul apropi-aţilor era un cerc de matematicieni: împreună făceau excursii în munţi (si împreună degerau şi-şi pierdeau degetele de la picioare), împreună se plimbau duminicile prin împrejurimile Moscovei, asi-gurîndu-le astfel porţia de prospeţime capetelor suprasaturate de matematică, discutînd în afara razei de acţiune a microfoanelor chestiuni sociale. (Alia, cîndva membră a acestui anturaj, de mult
nu mai participase la excursii alături de ei, viaţa ei complicîndu-se cu probleme de-ale mele, iar Andrei, cu ocazia unor asemenea plim-bări, ardea pentru ea tot felul de maculatură şi rebuturi rezultate din munca noastră de dactilografiere clandestină. Imposibilitatea de a arde hîrtie într-un apartament de oraş constituie unul din gravele handicapuri ale conspiraţiei contemporane.) Acum se angajase să ne fie custode Serghei Petrovici Diomuskin — un om foarte-foarte circumspect, în ciuda celor 35 de ani ai săi. El a pus condiţia ca în chestiunea aceasta să nu fie iniţiaţi şi amestecaţi nici chiar cei mai apropiaţi şi mai cumsecade.
Noului custode, pentru prudenţa şi profunda lui conspirativitate, eu cu Alia îi spuneam între noi „Viezurele". Serghei Petrovici era şi el matematician, de la Institutul Steklovski. Era un om foarte serios, calm, ponderat, cu o voce domoală, dar cu convingeri ferme. Se născuse într-un sat, şi-a dobîndit toată instrucţia scolară prin propri-ile lui eforturi. Trăia ca un anonim, departe de orice publicitate, dar în Moscova era unul dintre primii care, în linişte, cu discreţie, a înce-put să-şi sacrifice veniturile personale pentru a-i ajuta pe deţinuţi şi pe familiile lor — gest la care n-a mai renunţat niciodată. În anii ma-turităţii a început dintr-o dată să cînte la pian. După o boală începu-se să schiopăteze, dar tot se ducea cu prietenii să schieze în munţi. Un moment de panică a fost şi cu manuscrisele aflate în grija lui: nu le ţinea la el, ci la fratele lui, fără ştirea soţiei acestuia. Deodată în familia fratelui a intrat dihonia. Din spirit de prevedere, S.P. a hotărît să schimbe locul manuscriselor. Şi unde să le ducă? Le-a găsit un alt adăpost

(eu nici acum nu-l ştiu). Şi le-a păstrat aici pînă la expul-zarea mea, iar apoi mi le-a livrat tranşă cu tranşă peste graniţă. (Mai tîrziu l-au exclus din institut, dar nu din cauza mea.)
Andrei Tiurin nu-şi ascundea prea mult antipatiile politice, în privinţa aceasta dovedindu-se şi foarte apropiat de familia noastră. După ex-pulzarea mea, folosindu-se de nişte drepturi de rudenie, nu numai că venea zilnic ca să ne protejeze locuinţa, ca s-o ferească de in-truziunile cui vrei şi cui nu vrei, dar şi, în săptămînile cele mai peri-culoase de aprigă urmărire, purta cu sine materiale secrete volumi-noase. Şi mai trebuie spus că făcea aceasta în condiţiile în care era strîns cu uşa de un calendar sever: anume în zilele cînd la Alia erau aşteptaţi corespondenţi străini care să ducă mai departe acele mate-riale — pentru ca acestea să nu zăbovească în locuinta noastră.*
Şi încă şi în anul următor, el şi ai lui mai trimiteau în Occident manu-scrise, le corectau pe cele râmase incomplet finisate şi pe care nu reuşiserăm să le luăm cu noi. Ardeau rămăşiţele.
Acum, cînd scriu aceste rînduri, în vara lui 1975, operaţiunea de li-chidare a depozitului de la ei s-a încheiat cu bine.
Şi m-a mai scutit de o obligaţie Alia — textele mele care erau gata, ea le-a fotografiat pentru a le expedia sub formă de microfilme în străinătate. Ani de zile, această meserie mi-a fost de un ajutor in-comparabil, mi-a asigurat o independentă perfectă în activitatea mea conspirativă — dar, şi în condiţiile acestea, volumul de muncă mă copleşea, îmi lua prea mult timp. De aceea, meştesugul ca atare că-utam să-l transmit primei mele soţii (şi trebuie spus că în 1968 ea mi-a fotografiat în condiţii excelente tot Arhipeleagul). Iar acum vo-lumele se tot măreau. Ceea ce este însă important este faptul că în primăvara lui 1971 ne-am hotărît să refotografiem totul de la început pînă la sfîrşit şi să-l trimitem avocatului meu de la Zürich, pentru ca toate cele pe care le-am scris precum şi arhivele principale să le am într-o formă concentrată şi să pot dispune de ele — setul „Seif'', se-tul complet, să-l am în siguranţă. (A trebuit să facem o copie şi după Arhipeleag, pentru că exemplarul trimis peste graniţă ne devenise inaccesibil, nu-l puteam folosi pentru a fi tradus în limbi europene.) Aceasta a fost o muncă imensă.

Alia a propus ca treaba aceasta să fie făcută de prietenul lor comun Valeri, fizician de la USM (Universitatea de Stat din Moscova).
Pe Valeri Nikolaevici Kurdiumov îl văzusem o dată în compania lui Andrei. Mă frapase prin vălul fin şi persistent al melancoliei care-i umbrea privirea, buzele şi prin pesimismul care-l apăsa cînd se gîn-dea la viitor. Nu demult împlinise treizeci de ani, dar îl mîna tristeţea

* Se întreprindeau măsuri menite s-o intimideze şi pe A.I. Zaharova, mama lui. Aceasta era invitată — chipurile prieteneşte — la KGB (mulţi ani ea lucrase ca inginer de tehnică radio în sistemul lor), unde i se spunea: „Trebuie să-l salvăm pe Andrei, se duce pe Kozitki." După plecarea noastră s-au răzbunat pe Andrei supunîndu-l unor reatestări anuale. În afara oricăror legi şi norme, în ciuda faptului că el îşi luase un doctorat strălucit, îi făceau mizerie şi-l discutau prin consilii ştiinţifice şi prin cabinete neconfirmîndu-l ca profesor şi chemîndu-l tot timpul la interogatorii „social-politice".
Dar, în general, această afacere s-a terminat cu bine. A avut Dumnezeu grijă de el. (Adnotare din 1978.)

caracteristică omului bătrîn care ştie totul despre viaţă şi nu mai aş-teaptă nimic de la ea.
Tatăl lui fusese deţinut la Marea Albă, apoi la canalul Moscova-Volga. Părinţii nu ascundeau nimic copiilor. Din Valerik, născut în faimosul an 1937, a ieşit un sceptic absolut şi înzestrat cu înţelege-rea a tot ce se petrece în lume. Era un bun tehnician radio. Chiar în perioadele de puternic bruiaj asculta destul de mult radioul occiden-tal, urmărea politica în deplinătatea şi ramificaţiile ei. Judecăţile lui erau mature, exacte. Era convins că ai noştri nu vor slăbi şurubul ni-ciodată în nici o privinţă, nu vor face concesii, nu se vor schimba (prognoză foarte lucidă) — şi că pînă la urmă îi vor înghiţi pe blegii de occidentali. Mai rău decît aceasta — socotea Valeri — este faptul că orice mişcare, internă sau externă, fie ea şi de intensitatea unei lupte împotriva comunismului, este lipsită de orice perspectivă. Astfel şi toată lupta mea el o aprecia ca pe un fenomen unic, ca pe o minune care însă nu va clinti nimic şi pe nimeni din loc, iar pe mine — opina el — dacă n-or să mă închidă, atunci or să mă omoare. Şi chiar publicarea cărţilor mele în Occident, el o socotea ca fiind de natură să-mi apropie sfîrşitul.
Dar lucrul de care el, dimpotrivă, era ferm şi chiar profund convins era necesitatea de a salva din cele ce-mi

aparţineau. Tot ce am scris, toate documentele, fiecare cuvînt. Singur, cu propriile lui mîini, îşi crease o colecţie completă — o raritate în Moscova — de texte samizdat fotocopiate şi legate de el însuşi. Era o întreagă bibliotecă din care el, generos, dădea tuturor să citească şi dădea chiar texte foarte periculoase, ca acelea ale lui Avtorhanov. S-a angajat cu plă-cere să facă fotocopii şi pentru mine. Alia se temea să ducă la locu-inţa lui tomuri cu scrierile mele. El a cărat toate utilajele la ea şi a re-copiat şi a developat şi a uscat la ea, trei zile şi trei nopţi la rînd. Aşa au fost confecţionate un nou set microfilmat al Arhipeleagului, după care s-au făcut mai tîrziu toate traducerile, afară de cele din spaţiul anglo-american, şi jumătate din întreg setul ‘’Seif’’. Mai tîrziu Alia a început să-i dea lui Valeri să fotografieze manuscrise (pentru a evita riscul legat de existenţa unui singur manuscris şi care ar putea să dispară) precum şi versiuni intermediare şi materiale pentru romane, totul în forma în care lucrarea se întrerupea forţat sau se oprea. (Această duplicare făcută în etape ne-a împovărat şi ea enorm acti-vitatea conspirativă.)

În august 1973, mergînd la lupta hotărîtoare, mă grăbisem — ca să fiu sigur că totul este în regulă — să transmit în Occident microfilmul cu Octombrie şaisprezece, adică textul în forma în care era scris la acea dată. Ca să-i înmînez lui Valeri un manuscris m-am dus singur. Stabiliserăm ca întîlnirea să aibă loc în magazinul de lactate aflat în blocul în care locuia el, pe una dintre străzile din Pescianaia. Din magazin am mers după el, la distanţă. Am ajuns amîndoi într-un mic scuar între blocuri. Numai acolo ne-am salutat. Era soare peste tot, bancă n-am găsit, ne-am plimbat. Eu deja aveam în cap planul pen-tru acea zi al atacului meu în trepte şi, ştiind cît de mult îi urăşte Va-leri, m-am hotărît să-i fac o bucurie şi să-l îmbărbătez. I-am povestit cîte ceva despre cele ce urmau să se întîmple. I s-a luminat faţa cu un zîmbet. Dar tot cu zîmbetul dintîi, acela din magazinul de lactate, un zîmbet trist, pierdut, amestecat cu o undă de regret. Se bucura de apropiatele mele lovituri şi de tăria lor — şi nu putea să se bucu-re, ci numai se întrista la gîndul că ei din nou vor rezista, iar noi din nou vom sucomba.

În toamna lui 1973 am fost urmăriţi pas cu pas. S-a complicat la ma-ximum legătura cu toţi cei pe care îi ţineam departe de riscuri, iar transformarea manuscriselor în microfilme se cerea uneori efectuată pe loc. Şi din nou m-

am întors la sistemul „descurcă-te singur". Din nou am cumpărat utilaje ca acelea care se uzaseră de-a lungul anilor, am început să fotografiem noi înşine în locuinţa din Moscova, aleea Kozitki. Eram veşnic cu storurile trase. (Saşa Gorlov, cu mîi-nile lui minunate, în mod special a lucrat un timp pentru a adapta incomodul stativ reproductor sovietic la scopurile noastre.) Deodată, nu ştiu cum, într-una din zilele acestor săptămîni îngrozitoare, Valeri vine la Alia, fără să se anunţe şi fără să fie chemat, neglijînd astfel neîndoielnica prezenţă a acelei camere instalate de KGB în blocul de vizavi de intrarea noastră principală. Era la rînd o lucrare oare-care, a luat-o el, peste două zile ne-a retumat-o pe o cale indirectă, iar peste alte cîteva zile constat că lipseşte o piesă importantă—o fi scăpat-o pe undeva? O fi pierdut-o? I-o fi smuls-o careva? Lucrurile s-au lămurit către miezul nopţii, iar a doua zi lucrarea trebuia deja să fie expediată. Eu şi Alia am ieşit „să ne plimbăm", îl sunăm de la un telefon public. Era deja unu noaptea. (Dificultatea consta, se pare, şi în aceea că soţia lui Valeri nu permitea la telefon nici un fel de voci feminine necunoscute, trebuia să-ţi dai numele.) El s-a fîstîcit. După o pauză, după căutări, începu să rîdă blajin în receptor: „Da, chestia aia s-a rătăcit în sertarul mesei." Slavă Domnului! A adus-o el însuşi a doua zi. Dar ultimele zile au fost cele mai grele.

Şi toate aceste apariţii ale lui Valeri la noi n-au trecut fără să lase urme. Este ca atunci cînd, imprudent, treci de multe ori pe lîngă un roentgen în funcţiune şi te alegi cu boala radiaţiei, boală de care nu îţi dai seama imediat. Am aflat prin poşta stingă de la prieteni că du-pă expulzarea noastră au început să-l şicaneze. Mai întîi l-a chemat „directorul cu probleme speciale" (exista aşa ceva în institutul lor special pentru problemele fizicii). L-a ameninţat că-l dă afară. Apoi, în septembrie 1974, l-au tîrît la Lubianka, reuşiseră să afle în ce a constat legătura lui cu noi. Erau perfect informaţi despre întîlnirea noastră în magazinul de lactate, chiar şi filmul s-au oferit să i-l arate. Valeri a recunoscut că m-a ajutat, dar a refuzat să precizeze ce anu-me a fotografiat. Au început să-l ameninţe: „Dumneata observi că aici la noi e foarte multă linişte, dar asta nu înseamnă că aici nu se şi împuşcă." Dar cu asta, se pare, povestea deocamdată s-a înche-iat.

Îi văd zîmbetul de om deznădăjduit, trist. Cum presimţea el mereu zădărnicia oricărei împotriviri faţă de ei. Presimţire la

fel cu cea a lui Q.
Şi numai lui Dumnezeu trebuie să-i mulţumim că iată, după un an şi jumătate de la expulzarea mea, încă aşa de puţin i-a zgîltîit şi i-a re-primat regimul pe ai noştri, aşa de multe probe am reuşit noi să dis-trugem, aşa de mulţi au devenit acum mai puţin vulnerabili. Nu ştiu ce a făcut ca întregul cerc al celor care ne-au fost ajutoare apropiate să reziste în lunile cele mai pline de primejdii. Numai rugăciunile. Iar mai departe trecutul devine într-o tot mai mare măsură trecut, pierde legătura cu fazele practice ale luptei. Noii fermenţi, manifestările me-le europene şi americane, fac ca lupta să se transfere pe alt teren, iar cei anteriori nu-şi mai forează cu atîta zel drum spre suprafaţă.
Eu cu Alia, îndată ce ne-am completat reciproc în muncă, am simţit nevoia de a avea spre Occident un canal nou, permanent şi care să fie al nostru. Eva nu avea un canal permanent, la ea totul se baza pe improvizaţie. Şi în anul 1968, după ce am expediat Arhipeleagul, ea a refuzat să expedieze (simţind ceva străin aici) microfilmul de pe cartea lui Dmitri Panin, destinată de acesta pentru Papa de la Roma (pentru ca dintr-o lovitură „să schimbe convingerile şi atitudinea" în-tregului Occident şi ale întregii lumi...). În această carte nici eu nu credeam, dar în virtutea unei vechi prietenii datînd din anii detenţiei socoteam de datoria mea să ajut la expedierea ei. Iar atunci s-a în-tîmplat să fac cunoştinţă cu fermecătorul părinte Aleksandr Men. Ştiam că are legătură cu Occidentul şi l-am întrebat dacă vrea să ne ajute. Mi-a răspuns prompt şi foarte ferm. „Da, desigur, atîta timp cît canalul meu nu s-a înfundat." (L-am invidiat: acest om are canalul lui! De-am avea şi noi!...) Şi a luat asupră-şi problema. Şi a rezolva-t-o.
Numai printr-o familiarizare mai strînsă ne-am dat seama cum lucrau pinioanele acelui angrenaj. Părintele Aleksandr era conducătorul spiritual al unui curent explorator, încă neînsemnat la data aceea, un curent al ortodoxiei nevoite să activeze sub regimul sovietic. El con-ducea nişte seminarii neoficiale şi îndruma o grupă de tineret. (Din aceste eforturi s-a născut buchetul de articole din Vestnik nr. 97 pre-cum şi completările ulterioare.) La el, organizator principal era însă Evgheni Barabanov, cel totdeauna bogat în proiecte de organizare şi reorganizare. (Cel mai reuşit dintre acestea fiind preluarea samizda-tului de către Vestnikn\ parizian.) Noi ne-am cunoscut („am intrat în

legătură") nemijlocit cu el la părintele Aleksandr Men, ne-am înţeles cu privire la transmiterea prin canal. Mai departe, pentru o mai mare siguranţă a canalului şi a întregului lor grup, nu numai că eu însumi nu m-am mai întîlnit cu el aproape niciodată sau numai de trei ori în patru ani, dar nici Alia nu l-a mai întîlnit decît de cîteva ori. Trebuia găsit din nou un factor care să îngreuneze urmărirea — încă o per-soană intermediară ale cărei întîlniri cu Alia şi cu Barabanov să fie fireşti.

Pentru acest rol, ea l-a ales pe unul dintre prietenii ei, pe naşul fiului ei mai mare, pe Dima Borisov. Acesta era un tînăr sfios, drăguţ, cu păr negru ondulat, cu ochelari, un fin degustător de poezie, cunos-cător al cîntecelor ruseşti şi avînd el însuşi o voce frumoasă. Dădea impresia că nu este consecvent în voinţa de a munci şi de a-şi orga-niza munca. Cînd ne-am cunoscut, Dima era doctorand la Institutul de Istorie. Teza lui de doctorat (desigur, mascată cu formulări soci-ologice) se referea la istoria Bisericii ruseşti din secolul al XlV-lea. De domeniul miracolului era faptul că-l admiseseră la acest doctorat, de domeniul miracolului era faptul că putuse să fie aleasă o aseme-nea temă şi putuse să fie susţinută o asemenea teză (pînă la urmă, acest miracol se va destrăma). El se născuse în familia unui impor-tant funcţionar sovietic, dar repudiase drumul şi convingerile tatălui său. Pe acesta îl tulburase şi-l speriase evoluţia fiului său. Dima Bo-risov este un om de mare şi crescîndă erudiţie, articolul lui din Voci din străfunduri (ca şi „Zvon şi controverse" din culegerea de samiz-dat în patrie se citeşte „August Paisprezece ") nu reprezintă decît începutul posibilului său drum. Desigur, nu cu transmiteri conspira-tive trebuia să se ocupe el (şi nu trebuia să sufere de şomaj, de să-răcie), dar după 60 de ani este aşa de vlăguită Rusia, atîţia oameni am pierdut, încît nici nu are cine să se ocupe de jocul acesta de-a v-aţi ascunselea pe întunecate străzi lăturalnice. În general delicat, visător, contemplativ, Dima Borisov a dat dovadă chiar din primele confruntări cu KGB (chemări la interogatoriu în primăvara lui 1973, apoi zilele ultimei prigoane împotriva mea, ale înfrîngerii, o lună şi jumătate de pregătiri ale Aliei, de salvare a arhivei rămase în urma mea, ameninţările la adresa lui în 1974 după plecarea noastră) de o asemenea fermitate şi chiar de o atît de neaşteptată putere de ripos-tă, încît iată că pînă astăzi regimul nu s-a hotărît să-l

aresteze sau să ia alte măsuri împotriva lui.
Dima Borisov a devenit prieten apropiat al familiei noastre, cavaler de onoare la cununia noastră religioasă, naş al lui Stepan al meu. Alia i-a botezat pe una dintre fiice, iar eu pe cealaltă.
Micul lanţ — Dima Borisov, Jenia Barabanov şi mai departe cineva de la ambasada fraceză pe care noi nu-l ştiam şi căruia convenţional îi spuneam „Vasia" (cu întîrziere mi-a şoptit Barabanov că „Vasia" era o femeie şi totodată călugăriţă) — funcţionase impecabil trei ani, începînd de la dactilografierea lui August la YMCA în 1971. Aceasta a fost principala noastră legătură neîntreruptă cu Occidentul, şi ea n-a fost niciodată urmărită de KGB, iar ceilalţi de la ambasadă nu ştiau nimic. (În septembrie 1973, după ce a nimerit în vizorul filajului şi, deschis şi temerar, recunoscînd chiar atunci, în locuinţa noastră, în faţa unui corespondent străin, că a expediat manuscrise în Occi-dent, Jenia şi-a luat avînt să pomenească şi de scrierile mele. Se părea că nu mai era nimic de pierdut. Dar eu l-am oprit: nu deşerta tot ce ai în traista care-ţi atîrnă de gît, lasă acolo o rezervă că n-o să-ţi julească beregata şi o să-ţi prindă bine. Şi, cred eu, n-am făcut rău: după expulzarea mea i-ar fi imputat acest lucru. Dar aşa — a scăpat.)
Toate amănuntele despre această legendară „Vasia" n-am început să le aflăm decît într-o perioadă cînd eram deja în Occident, iar în primăvara lui 1975 la Paris am făcut cunoştinţă cu ea însăşi. Era că-lugăriţă catolică— apartenenţă religioasă ce s-a dovedit adevărată. De unde eu mi-o imaginasem ca pe un înger plăpînd, m-am pomenit în camera noastră de hotel cu o grăsană blajină, cu o rusoaică pro-vincială, fără îndoială o gospodină excelentă (cel mai uşor era s-o vezi cu ochii închipuirii cum îi serveşte cu sărăţele, gogoşele pe niş-te oaspeţi mulţi la număr), cu un accent rusesc nu numai pe deplin păstrat cum la puţini din emigraţie îl mai întîlneşti, dar şi foarte savu-ros, dar şi proaspăt, un accent care şi în Uniunea Sovietică a fost suprimat. Nimeni de-acolo nu mai ştie să-l folosească.
Ceea ce visa ea mereu era să trăiască în Rusia.
Anastasia Borisovna Durova se născuse în 1908. Războiul civil îi împrăştiase familia. Asia cu mama locuiseră lîngă Giugba pe malul Mării Negre, tatăl ei se pierduse în necunoscut, apoi întîmplător, sub Albi, i-au citit numele într-un ziar. Deţinea un post înalt în guvernul de la Arhanghelsk.

După căderea Arhanghelskului, tatăl ei a plecat la Paris şi de acolo, în urma unor demersuri, a obţinut pentru ai săi viza de ieşire — la sfîrşitul lui 1919, cu puţin înainte de coşmarul evacuării de la Novorossiisk. La Paris, împreună cu cîtiva ofiţeri, ta-tăl ei a deschis un gimnaziu rusesc. (Căci întoarcerea în patrie era aşa de aproape! — eterna aberaţie a emigraţiei, iar ocazia de a-i educa pe copii ca pe nişte Rusi nu trebuia ratată. Gimnaziul a existat pînă în anul 1962.) În acest spirit a crescut şi Asia, tînjind mereu du-pă Rusia, deşi de la Leningrad bunica o prevenea pe ocolite: „Nu mai visa la Rusia, pe Rusia au călcat-o în picioare oamenii şi a pără-sit-o Dumnezeu." Iar după gimnaziu, Asia s-a înscris la un colegiu catolic, a trecut la catolicism. Vechiul ei dor de ţară nu s-a stins, dar de-acum a trecut prin atîtea refracţii încît s-a transformat în năzuinţa de a salva Rusia prin catolicism. Ea a luat examenul de profesoară de limba rusă. Afluxul postbelic al celei de a doua emigraţii, şuvoiul viu al Rusiei, iar apoi întoarcerile benevole în URSS ale unei părţi a primei emigraţii au făcut ca dorul ei de ţară să fie şi mai irezistibil. În anul 1959 a venit ca turistă în Uniunea Sovietică, ajungînd astfel să calce cu picioarele ei pe pămîntul pe care se născuse. În 1962 a ve-nit ca traducătoare la expoziţia franceză de la Sokolniki. Iar în primă-vara lui 1964 a venit în URSS noul ambasador Baudet. Acesta, cu puţin timp înainte, rămăsese văduv şi acum avea nevoie de o mena-jeră care să-i administreze casa din Moscova, şi să nu aibă familie, şi să nu aibă rude în URSS (un ambasador nu trebuie să sufere nici influenţe, nici reproşuri), dar să ştie la perfecţie şi franceza şi rusa, şi să fie o gospodină excelentă — o sumă de cerinţe aproape irealiza-bilă, dar Asia Durova a fost tocmai omul potrivit pentru aşa ceva. Sprintenă, îndrăzneaţă, operativă şi în acelaşi timp cordială, femeie cu orizont larg aşa cum sînt rusoaicele şi ucrainencele, ea s-a adap-tat uşor la condiţiile sovietice. Îmbina fermitatea şi maleabilitatea în relaţia cu oamenii administraţiei sovietice, cu lucrătorii sovietici, din domeniul aprovizionării — şi a dat atîtea dovezi că este omul potrivit la locul potrivit, încît şi ambasadorii următori au apelat cu plăcere la serviciile ei. Aşa de uşor şi de firesc s-a familiarizat cu ambianţa so-vietică, încît n-a ezitat să-i dea peste gheare KGB-ului („nu vreţi să ne întîlnim la hotelul «Evropeiskaia»? .. .Nu vreţi să mergem la da-cea în Golful Finic?..."). Aşa de uşor şi de firesc, încît a ajuns să-i

cunoască pe disidenţii (atunci încă nu li spunea aşa şi nici nu erau identificaţi ca atare) pe cale de apariţie, la unii se ducea acasă (la Barabanov—în 1966, făcînd cunoştinţă cu el prin studenta franţu-zoaică Jacqueline Grünwald, şi la nuntă la el, şi i-a botezat copiii). Mai tîrziu a făcut mai mult: Ruşii de altă orientare decît cea oficială vor totdeauna să transmită ceva. Ea o făcea şi pe-asta (si de la Sini-avski cu Daniel de asemenea, împreună cu Helene Zamoiskaia); şi aceeaşi Grünwald şi Ania Kisilova, altă studentă din Paris, o pusese-ră în legătură cu Nikita Struve (schiţa 12) de la YMCA. Îmbinarea specială de spirit gospodăresc, inventivitate, perspicacitate, îndrăz-neală şi dezarmantă bunătate-simplitate, i-a permis Asiei Durova să menţină ani de zile periculosul, poate principalul canal ilegal Rusia-Occident, ea neavînd imunitate diplomatică. Era o sarcină pe care diplomaţii apăraţi (dar preocupaţi de cariera lor funcţionărească) de imunitate nu aveau curajul să şi-o asume. Ea, de obicei, trimitea, nu prin diplomaţi, ci, aşa, prin diferiţi oameni care se întîmplau să se fi cunoscut la Paris cu mult timp în urmă, la vreun colegiu, mai adesea fără măcar să le spună că urmau să transporte cu ei materiale de natură a-i compromite în faţa autorităţilor sovietice. „Totdeauna oamenii iau mai uşor lucruri secundare.. ." „Un anume simţ", care-i spunea cu cine se poate şi cu cine nu se poate face treaba respec-tivă, n-o înşela niciodată. Astfel, prin cîteva verigi, eram şi noi racordaţi la ea — începînd din toamna lui 1968. De la prima transmitere a microfilmului lui Dmitri Panin în februarie 1971, ea a fost de acord să ia August sub formă de manuscris — căci nu exista nici un plan, nici o perspectivă clară. Dar pleca la Paris un oarecare poliţist francez — şi harnica Asia, veşnic ocupată cu florile, cu prăjiturile, cu torturile şi cu mai ce? — l-a rugat să fie aşa de amabil să ducă o cutie mare cu bomboane pentru o călugăriţă bolnavă. Politistul, galant, a luat-o fă-ră nici un fel de ezitare, a dus-o fără nici un fel de jenă. Aşa a ieşit din ţară August.

Iar în mai 1971, cu o altă pasageră întîmplătoare (dar care ştia că duce cu sine ceva serios), Asia a trimis şi încărcătura mea principa-lă, tot ce scrisesem după eliberarea mea — setul de microfilme „Seif''. La aeroportul Orly, acea pasageră a fost întîmpinată de Nikita Struve cu familia. Au intrat într-o cafenea la un ceai şi şi-au pus gen-ţile pe

duşumea, pentru ca apoi „să le încurce", să ia una care nu e-ra a lor. (Copiii erau îngrijorati : o doamnă de-alături îi urmărise foar-te insistent.)
Extraordinar!... Tot Asia a conceput şi a realizat ceva cu totul nemai-pomenit: întîlnirea dintre Jenia Barabanov („delegaţia" sovietică „pe linia artei decorative") şi Nikita Struve (turist parizian) la Varşovia în septembrie 1970. Urmare a acestei întîlniri de la Varsovia, Buletinul MSCR (Mişcarea Studenţilor Creştini Ruşi) a început să fie publicat în format mare şi să-şi propună un program amplu care să includă şi autori din Uniune. (De fapt, o asemenea includere se şi realizase, a-şa că întîlnirea a fost nu deosebit de neclară, ci mai mult riscantă — dar de vreme ce fusese programată! Pentru aceasta a fost nevoie şi de nişte ingenioase convorbiri telefonice dinainte convenite cu Pari-sul, cu Varşovia, convorbiri pe care Asia le-a realizat în mod opera-tiv.)
Acum ea îşi aminteşte de toate acestea cîtuşi de puţin ca de nişte fapte eroice, ci numai şi numai ca de o prăjitură reuşită, dar consu-mată încă de săptămîna trecută.
Nu ne este dat pentru prima oară să vedem cum Rusia îşi strînge la sînul ei copiii care i-au fost răpiţi. După ce şi-a încheiat activitatea la ambasada franceză din Moscova, Asia Durova nu şi-a mai găsit lo-cul nicăieri în Occident — şi a venit din nou la Moscova, acum doar ca să locuiască la ambasadă — pentru multă vreme — şi să fie mai aproape de sora ei mai mică şi de nepoatele ei.

[FOTOGRAFII ???]

Comunicat de presă al Agenţiei TASS, 14 februarie 1974
DE LA AgenţiA TASS
Constatînd că Soljenitîn A.I. săvîrşeşte în mod sistematic acţiuni incompatibile cu calitatea de cetăţean al URSS şi dăunătoare Uniu-nii Republicilor Socialiste Sovietice, Prezidiul Sovietului Suprem al URSS decretează decăderea lui din această calitate şi expulzarea lui începînd cu 13 februarie 1974 de pe teritoriul Uniunii Sovietice.
Familia lui Soljenitîn va putea să meargă la el îndată ce va consi-dera necesar acest lucru.
Colegiul de redacţie

12 Triunghiul de sprijin

Dar cu toată publicitatea zgomotoasă făcută înjurul loviturilor date de mine în luptă dreaptă cu autorităţile, o adevărată forţă care să mă sprijine împotriva acestora mi-a lipsit cu desăvîrşire. În orice noapte şi chiar în orice zi, kaghebiştii puteau să vină simultan şi la mine şi la cei cîtiva apropiaţi ai mei şi să ducă imediat în bîrlogul lor nu tot, dar mult din ceea ce ani de zile scrisesem, acumulasem, construisem. Din anii '20 şi pînă în anii '70, multora, multor predecesori şi fraţi mai vîrstnici de-ai mei, cunoscuţi şi necunoscuţi, tocmai asta li s-a întîm-plat: li s-a luat şi li s-a aruncat totul în abis, în gura monstrului uitării, pentru totdeauna. Eu deja scrisesem că întreaga literatură naţională a pierit o dată cu Arhipeleagul, şi nu numai în sufletele şi minţile oa-menilor, ci şi înainte de acesta, o dată cu percheziţiile asociate cu arestarea. Iar eu, purtînd deja în mine toată experienţa trăită în la-găr, nu aveam dreptul să-mi permit o asemenea vulnerabilitate. Şi tainiţele din Moscova, mijlocite mie de Invizibili, nu prezentau nici ele siguranţă. Trebuia ca toate manuscrisele să mi le păstrez în Occi-dent, să am acolo un sprijin, capabil să-mi promoveze, fără greş şi cu fidelitate, cărţile, în caz că aici eu şi Alia am fi pierit.

Iar pentru toate acestea, evident, era nevoie: în primul rînd, să am în Occident un editor rus permanent (şi o legătură permanentă cu el!). Apoi — un reprezentant oficial (un avocat?) care să poată respinge juridic orice lucrătură kaghebistă de genul aceleia cu care Sovietele înseşi fac comerţ în Occident cu manuscrise furate de la autori interzişi în Uniune, cum deja nu o dată a demonstrat-o acelaşi Viktor Louis (şi — o legătură permanentă cu acest avocat). Dar şi mai im-portant: şi o persoană de mare încredere, una iniţiată, care să mă înţeleagă bine şi să înţeleagă bine şi condiţiile din Uniunea Sovieti-că, dar să trăiască într-un loc inaccesibil labelor KGB —-şi astfel să poată gestiona cu pricepere tot ce am expediat în Occident. Adică — trei puncte legate între ele. Să-mi construiesc astfel un triunghi nedeformabil.

Editorul s-a dovedit în mod univoc a fi Nikita Alekseevici Struve. (In spatele lui, editura YMCA din Paris şi aparatul ei cumva se pierdeau în ceaţă, se eclipsau.) De altfel, însuşi Struve rămînea pentru mine un om încă total necunoscut.

Legătura bilaterală cu el s-a aranjat prin Barabanov şi Durova. Barabanov mi-a furnizat primele date despre acest nepot al unui bunic celebru, al personalităţii istorice care a fost Piotr Berngardovici, şi nepot (de frate sau de soră?) al vestitului teoretician al literaturii Gleb Petrovici, după cartea căruia, într-un fel, mi-am format prima impresie despre conţinutul şi dimen-siunea literaturii emigrante. Legătura lui Barabanov cu N. Struve da-ta deja de mai multă vreme, din anul 1966. În scrisorile „prin poşta stîngă" nelegale, pe care i le scria Struve, erau afirmaţii ca acestea: ,,noi (adică emigranţii, şi mai ales urmasii emigranţilor) sîntem nişte Ruşi dematerializaţi", „Rusia (pentru noi) aproape că nu este o reali-tate, ci o idee... şi de aceea şi mai mult decît în vremea lui Tiutcev, trebuie, împotriva realităţii şi a evidenţei, să credem în Rusia. Cre-dem că Rusia poartă pecetea ţării alese de Dumnezeu — unica ţară ortodoxă, mare şi vie. Tocmai în Ortodoxie este plenitudinea adevă-rului şi a vieţii... Legătura dintre Rusia şi Ortodoxie pentru noi este una dintre cele mai înalte valori umano-dumnezeieşti". (Eram încă din tinereţe foarte interesat în a-mi face o idee de ansamblu despre modul în care emigrantul rus percepe lumea. Dar atunci nu reuşeam să înţeleg detalii de viaţă ca acestea: „Facem eforturi supraomeneşti pentru ca, împotriva logicii şi a utilităţii, copiii noştri să rămînă ruşi, osîndindu-i la suferinţe morale, întrucît această educaţie monstruoa-să îi rupe de mediul lor de viaţă." Peste încă o duzină de ani, cînd de-acum mă aflam în afara graniţelor ţării, acest lucru aveam să-l înţeleg şi eu în relaţia cu fiii mei.) Mai tîrziu, Nikita îmi va scrie la Moscova şi mie: „A fi emigrant este cea mai dificilă dintre arte."

Şi iată, în anii care au urmat, acest om, cu speranţa lui fierbinte şi cu credinţa profundă într-o Rusie poate inexistentă („acum este greu să ne imaginăm cît de rupţi unii de alţii am fost pînă în anii '60"), avea să depună nu puţine eforturi spirituale ca să creeze pentru acea Ru-sie o revistă religios-literară cu totul necunoscută ei, o revistă care la Moscova va fi aşteptată cu sufletul la gură, va avea un larg cerc de cititori şi va ajuta la coagularea dezbinatelor forţe intelectuale ru-seşti. Editarea unei asemenea reviste pentru o ţară în care nu locu-ieşti şi cu care nu ai legături poştale deschise pentru primirea de manuscrise şi opinii şi pentru difuzarea tirajului este o sarcină foarte neobişnuită,

îndrăzneaţă, dificilă. Dar N. A. Struve s-a achitat cu bi-ne de ea. Începînd din 1969 a reuşit să facă din emigrantul vechiul subţirel „Buletin MSCR" o punte spirituală din ce în ce mai trainică între emigraţie şi metropolă.
Iar şi mai devreme, probabil în toamna lui 1967, pe sub tavanele apartamentului orăşenesc al familiei Ciukovski, unde atunci încă nu ne obişnuiserăm să ne ferim de interceptări, Kopelevii mi-au făcut cunoştinţă cu Lisa Markstein, despre care auzisem de mult. Origina-ră din Austria, fiică nici mai mult nici mai puţin a lui Koplenig, condu-cătorul Partidului Comunist Austriac, ea şi-a petrecut în URSS toată adolescenţa şi tinereţea, apoi a plecat în Austria, dar revenea ade-sea în ţara noastră (nu întîmpina nici o greutate în obţinerea vizelor). Astfel, şi-a însuşit cunoaşterea intimă a două limbi, a două culturi (ceea ce apoi îi va fi de foarte mare ajutor la traducerea Arhipeleagului), a două moduri de viaţă — occidental şi sovietic — avînd o lar-gă viziune asupra amîndurora. În plus, cu inteligenţa ei ageră, cu fierbintea ei inimă nerăbdătoare, Lisa, prin destinul ei, era deja che-mată să joace un rol special între aceste două lumi. Am făcut cunoş-tinţă cu ea într-o atmosferă de mare simpatie: o caracterizează abor-darea precisă şi directă a lucrurilor, judecăţile curajoase şi clare, o-perativitatea. Dar de data aceea nu ne-am propus nimic practic.
Cîteva luni mai tîrziu, Lisa a luat de la Liuşa şi a dus în Occident micile mele îndreptări la Pavilionul canceroşilor. Cu scrisul ei, a in-serat crîmpeie de text în conspectele ei de sintaxă rusă. (Aceste în-dreptări au ajuns la edituri. Mai tîrziu şi-au jucat pe neaşteptate şi ro-lul procesual ca probă — cînd ca text autentic, cînd ca nişte corec-turi ale autorului — în litigiile dintre edituri cu privire la Pavilionul canceroşilor, este foarte greu să prevezi consecinţele pe care le are într-una dintre lumi un pas făcut în cealaltă. Mai tîrziu Lisa a fost ne-voită să apară şi ca martoră într-un proces dintre edituri, dar ca mar-toră anonimă — altminteri şi-ar fi dezvăluit legătura cu noi.)
În mai 1968, cînd noi dactilografiam de zor Arhipeleagul la Rojdest-vo, mi s-a transmis o scrisoare venită „prin poşta stîngă" de la Paris, scrisoare prin care Lisa îi spunea Naiei Mirova (Lazareva), prietena ei din Moscova, că nu poate să n-o doară cînd vede cum acolo es-croci sau impostori dispun de cărţile mele lipsite de protecţie juridică. Mai spunea că

ea ar fi gata să-mi apere dezinteresat drepturile dacă eu i-aş da procură.
Încet, această idee a prins teren. În toamna aceea, Lisa a venit pe neaşteptate la mica mea dacea de la Rojdestvo. Eu ardeam frunzele căzute pe jos. Ne-am aşezat lîngă foc — de necrezut! — iată, aici de curînd terminaserăm Arhipeleagul, şi iată un om din altă ţară, un bi-nevoitor sincer şi inteligent, care este gata să pună în mişcare totul! Apoi peste un an m-am apucat să-i povestesc Aliei despre o remar-cabilă Lisa. Am constatat însă că Alia o ştia deja de cîţiva ani — asta să însemne că lumea-i mică sau că Moscova-i îngustă? Nu ştiu în ce împrejurare cineva îi făcuse cunoştinţă cu Lisa, care venise din Austria să se intereseze de disidenţa de la Moscova şi de modul în care ea ar putea-o ajuta. (De la lovitura de stat din octombrie, lu-mea, mental şi afectiv, s-a întors deja cu 180 de grade — dar cînd se va realiza şi în viaţa reală aceeaşi întorsătură?!)
Astfel ne-am hotărît deja să legăm noduleţul. Cu ocazia uneia dintre următoarele sosiri discrete la Moscova ale Lisei, tratativele cu a-ceasta privind posibila ei activitate în Europa le-am dus eu împreună cu Alia. Nişte plimbări banale a două femei pe bulevardul Precisten-ski, atît de familiar lor, amîndouă fiind la zi cu antrenamentul în a pri-vi în jur şi a se uita împrejur, conversînd numai pe ruseşte, ceea ce nu zgîria urechea pietonilor care se întîmpla să treacă pe lîngă ele — o asemenea privelişte nu atrage atenţia.
În septembrie 1969 m-am întîlnit cu Lisa la Alia, pe strada Vasilev-skaia. Austriaca a adus în germană textul juridic al procurii şi mi-a sugerat să-mi iau un avocat în Occident. A spus că ea poate să-mi recomande un avocat bun din Elveţia, pe doctorul Fritz Heeb, pe nu-mele căruia trebuie să scriu procura de bază pentru ca el să-mi poa-tă gestiona treburile. Noi nu cunoşteam nici un nume din nici o altă ţară apt a-i face concurenţă lui Heeb, aşa că am primit cu bucurie această recomandare a Lisei, acest dar ceresc: să ai avocatul tău în Occident? — o mişcare puternică, pentru autorităţi cu totul neaştep-tată, dar în acelaşi timp una ce parcă nici nu este interzisă de lege. Eu şi Alia ne-am dat imediat acordul, ne-am jenat să întrebăm ceva despre acel Heeb.
La începutul lui 1970, Lisa a venit din nou, a adus forma definitivă şi atotcuprinzătoare a procurii pe numele lui

Heeb, procură pe care eu am semnat-o din nou, dar pe fugă, influenţînd şi determinînd prin aceasta soarta cărţilor mele în străinătate în modul — după cum gîn-deam eu — cel mai bun. Pe Lisa, la data aceea, încă nu o controlau la vamă, totuşi procura aceasta, pentru siguranţă, Katia Svetlova, mama Aliei, a ascuns-o magistral în capacul de carton al unei cutiu-ţe cu bomboane.
Lisa (de la Elisabett numită de noi „Betta"), Fritz Heeb [„lura" __de la jurist (pe ruseşte iurist—n.t.)] şi Nikita Struve (Nikita — Nikolai — „Kolea") au format în străinătate acel foarte dorit triunghi. Spre aces-te trei puncte se îndreptau acum toate scrisorile mele nelegale şi de la ele trei se primeau răspunsurile. (Betta la Viena primea de la He-eb din Zürich xerocopia scrisorii mele către el sau direct de la noi scrisoarea „prin stînga" pentru Heeb — şi i-o traducea lui cînd în scris, cînd, dacă era posibil, la telefon.)
Cu Heeb, de ochii lumii, purtam şi o corespondenţă legală super-ficială, pe jumătate lipsită de conţinut (de obicei cu o singură infor-maţie, şi scrisorile ajungeau la destinatar, KGB nu tăia legătura — ca să aibă ce urmări?). El îmi scria pe nemţeşte, eu lui pe ruseşte. Această corespondenţă deschisă o foloseam uneori şi pentru a-i face pe kaghebişti să-şi ia ochii de la adevăratele mele planuri sau să-i avertizez în legătură cu problemele pentru care mă voi bate cu foarte mare îndîrjire, uneori şi pentru a-mi bate joc de ei. Cînd nu mi-au livrat de la Heeb pachetul cu recenziile la August apărute în presa occidentală, i-am scris corespondentului meu. Nu m-am supă-rat, asta s-a făcut din grijă pentru mine, căci nişte recenzii injurioase m-ar fi demoralizat, iar unele laudative m-ar fi făcut să-mi pierd ca-pul, în ambele cazuri mi-as fi pierdut sporul la lucru, n-aş mai fi reu-şit să tipăresc o nouă carte pînă la aderarea URSS la convenţie, şi atunci, în această privinţă, m-aş fi văzut pus într-o mare întîrziere. Iar cînd autorităţile sovietice săvîrşeau imixtiuni flagrante în procesul meu de divorţ, eu de asemenea îi prezentam lui Heeb acest lucru ca pe un paradox sovietic. Temîndu-se să nu fie date de gol, autorităţile interceptau chiar şi aceste scrisori.
Dar iată că pe Betta au început s-o suspecteze, să nu-i mai permită să vină în URSS. Ultima dată m-am văzut cu ea în toamna lui 1970. Alia a întîlnit-o şi în anul următor (folosindu-se şi de mijlocirea lui Di-ma Borisov). Cu aceasta, vizitele Lisei au luat sfîrşit şi discuţiile noastre deschise s-au

întrerupt. Toate sugestiile, cererile, planurile, presupunerile şi deciziile au început să circule subteran prin corespondenţa clandestină. În cazuri extrem de urgente, Betta, vor-bind în parabole, reuşea, prin apeluri telefonice sau scrisori deschise către Lazarevi, să transmită ceva sau să se informeze.
Toată acea corespondenţă primită de noi, se înţelege, a fost arsă pe loc. Dar ea s-a păstrat în întregime la Lisa şi la Nikita. Acum am în faţă acele scrisori. Acea atmosferă, deja uitată, reînvie în memorie.
Din toamna lui 1970, îndată ce am terminat August, m-am hotărît să il trimit lui Struve la YMCA şi, deschis, să-l public acolo sub numele meu — dar totul să fie secret pînă în clipa apariţiei. La începutul pri-măverii lui 1971, el îmi răspunde că deja culegerea este în curs, fără tam-tam, şi că sarcina corecturii şi-o asumă el cu soţia. (Aceasta es-te şi prima lor experienţă de colaborare directă cu un autor din Ru-sia. Anterior, după ce căpătaseră textul bulgakovian Inimă de cîine, entuziasmîndu-se de el şi dorind neapărat să-l publice — editura a aflat că văduva lui Bulgakov o ameninţă cu un proces şi multă vreme nu s-a mai luat nici o hotărîre în această privinţă.) Noi le mai strecu-ram cînd o hartă, cînd o schiţă de copertă, cînd o postfaţă — apelul meu către emigranţi de a trimite materiale. Dintr-o neînţelegere, noi am comis o greşeală grosolană cu cursivele: le-am subliniat cu litere mari în textul dactilografiat (din lipsă de experienţă tipografică). YMCA aşa le-a şi tipărit, cu litere mari: s-a obţinut o aparenţă de expresivitate, şi această greşeală regretabilă va trece şi în ediţiile străine. La Moscova am început să colaţionăm cartea care sosise — am mai găsit în ea o sumedenie de greşeli de tipar. Nici în ediţia a doua n-au reuşit să le corecteze. „Nu am senzaţia că s-a realizat o ediţie ideală" — i-am scris eu lui Nikita.
Legătura prin Durova funcţiona excelent la vremea aceea, şi în pri-măvara lui 1971, prin Nikita, am trimis pentru Heeb nişte pachete im-portante (Arhipeleagul ieşea a doua oară din ţară): „Acesta este mai mult decît un destin personal, abordaţi-l cu cea mai mare precauţie şi înţelepciune." Îl învăţ conspiraţie sovietică: mergeţi la Heeb perso-nal şi nu singur, ci însoţit, în aşa fel încît lucrările să nu rămînă nici un minut nesupravegheate. Faceţi asta şi pînă la publicarea lui Au-gust. În caz contrar în spatele dumneavoastră poate să apară pote-ra. Şi încă ceva: dacă la dumneavoastră la

editură vor apărea cola-boratori noi după editarea lui August, să nu le acordaţi încredere, oricît de cumsecade vi s-ar părea ei. Asemenea preveniri îi fac pe occidentali, desigur, să rîdă — căci cine de la ei a simţit pe propria lui piele ghearele KGB?

„Mi-a făcut o impresie bună, deşi e cam uluit de complexitatea situ-aţiei" — spune, după întîlnire, Nikita despre Heeb. Încă necunoscînd maniera extrem de delicată de a se exprima a lui Nikita, eu nu dau importanţă celei de a doua jumătăţi a frazei şi o iau în ansamblu ca pe o aprobare pentru Heeb. (Dar în realitate Nikita voia să-mi spună că Heeb, se pare, nu este prea potrivit pentru treaba asta.)

Legătura funcţionează excelent — şi pofta mea devine tot mai mare. Rog să-mi trimită amintiri de-ale emigranţilor despre revoluţie, dacă vor fi existînd. (Şi Nikita îmi trimite foarte valoroasele amintiri ale lui V.F. Klementiev.*) Comand cartea de amintiri a lui Gurko în nemţeş-te şi o primesc, apoi şi cărţile lui Melgunov, precum şi altele. (Cărţile dorite sosesc, cheamă! — rară să încapă în comprimata sferă încin-să a vieţii mele.) Pentru Zilberberg, trimit în martie 1972, prin acelaşi Nikita, lucrarea pe microfilm a lui Teus despre destinele poporului e-vreu. (Zilberberg tace, trece mult timp pînă confirmă primirea, Teus se nelinişteste, şi îi trimitem pe aceeaşi cale şi o a doua rolă de mi-crofilm.) Trimitem pentru publicare la YMCA În patrie se citeşte Au-gust paisprezece, „Scrisoare către Patriarh". (Vestnik oglindeşte ma-rea frămîntare pe care scrisoarea a stîrnit-o în cercurile pravoslav-nice ale emigraţiei.) Trimit pentru noua întîlnire dintre Nikita şi Heeb setul secret al microfilmelor mele „Seif''. Trimit textul original al Pavi-lionului canceroşilor, (Încă nici nu-mi dau seama că, acum trei ani, tocmai YMCA, Nikita cu o grupă de traducători francezi, au editat di-letantistic Pavilionul în franceză după un întîmplător text samizdat, text în care cuvintele mele idiomatice erau „retuşate" ca să aibă un aer „mai literar".) Dar atrag atenţia: se pregăteşte o serie de broşuri

*Căpitanul Klementiev aşa şi intră în Martie şaptesprezece, sub numele lui, cu biografia lui. (Adnotare din 1986.)

numită Gîndirea rusă contemporană (naşterea culegerii Voci din străfunduri} — o vom publica! (Nu o dată scriu despre aceasta, dar seria nu se înfiripă nicicum, nu este timp

pentru organizarea ei.) Şi încă mai insist asupra particularităţilor regulilor mele gramaticale. Şi chiar iată deja ce idee îmi vine: în ediţiile străine ale Roţii Roşii trebuie efectuate nişte prescurtări. (Idee justă, dar nematerializată.)
Este în desfăşurare şi o controversă cu Struve. Culegerea de arti-cole din Vestnik nr. 97 mă revoltă, apoi şi articolul lui „Teleghin" din nr. 103 este jignitor pentru un rus, iar redacţia nu face nici un co-mentariu şi nu se delimitează. Eroare optică de la Paris: nu se vede cum la samizdat se produc, iresponsabil şi stihinic, răbufniri împo-triva Rusiei. El nu înţelege pericolul sciziunii iminente, încerc din răs-puteri să-i explic acest lucru lui NiKita, îi trimit, nu pentru publicare, ci numai pentru el însuşi, varianta articolului meu de răspuns. Dar el răspunde cu blîndeţe: „Mie multe lucruri din aceste articole nu-mi erau pe plac, dar vedeam în ele o primă încercare la nivel corespun-zător de a înţelege ceva din cele ce s-au întîmplat. Occidentul i-a fascinat pentru că sînt tineri şi fără experienţă. Nu-mi pare rău că le-am dat posibilitatea să se exprime."
În hăituitele scrisori „prin poşta stingă" reuşim totuşi să facem uneori schimb de păreri, dar nu despre cauza noastră. Iată-mă reacţionînd cu amărăciune la Aleile întunecoase ale lui Bunin. Şi el (Struve) sa-lută din inimă chestia asta. Iată-l semnalîndu-mi articolul anecdotic din Noul cuvînt al Rusiei, articol în care scriitorul emigrant N. Ulianov susţine că de fapt nu există şi n-a existat nici un Soljenitîn, că asta este o creaţie colectivă şi o născocire a KGB, că un autor nu poate să se descurce aşa de bine şi în ştiinţele exacte, şi în medicină, şi în practica şi teoria militară, şi în politică şi în istorie -— şi Struve îi tri-mite acestei gazete răspunsul lui fierbinte. Îi împărtăsesc entuzias-mul meu pentru predicile pe care un oarecare „părinte Aleksandr" le ţine la radio „Svoboda". Era părintele Aleksandr Şmeman. Struve îi trimite o copie a scrisorii mele entuziaste (mai departe, nu ştiu de ce, dă peste aceeaşi gazetă şi fără tact este publicată acolo).
Dar corespondenţa mea cu Nikita este încă pe deplin calma. Un alt-fel de vîrtej era în tensionata corespondenţă cu Betta. O zoresc, o zoresc, o zoresc cu cererile mele scrise mărunt pe foiţă de ţigară. Dorinţa mea fierbinte este să scriu în tihnă Nodurile, dar lupta prece-dentă prea m-a băgat în viteză. Filmul Ştiu tancurile adevărul! — mi se pare

a fi o teribilă lovitură dată comunismului, văd răscoala lagărului pe toate ecranele lumii! Şi de la începutul lui 1971 îi rog pe ai noştri să înceapă tratativele cu regizorii, să pregătească filmarea, căci aceasta este o treabă de lungă durată. Să găseşti regizorul care să nu se teamă a pune în mişcare toată forţa politică a filmului! Şi să nu fie străin de tematica şi tipologia rusă! Şi să nu se lase ameţit de trucurile ieftine ale Hollywoodului... (Dar unde vei găsi toate astea? Tratativele au şi început, dar de trei ani sînt cam infructu-oase. Pentru această activitate suplimenţară, Betta, fireşte, nu are forţele necesare, iar Heeb este cu totul profan în materie. Nici regi-zori nu se găsesc. Cei de stînga se tem să-şi lege numele de un film anticomunist, se tem să nu fie huiduiţi de stînga politică.) Betta, în schimb, întreabă: în Germania vor să se telefilmeze Pavilionul can-ceroşilor, să le dăm voie? — Da! — Ea însă propune să se pregătească telefilmarea lui August. De ce nu? Bine, mai multe lovituri!

Apoi mai pierd din elan şi o rog pe Betta să nu grăbească tratativele privind montarea Tancurilor. „Să lăsăm anul 1972 să rămînă un an liniştit. Vreau să scriu Octombrie, să încep Martie." În 1972: „O sigu-ranţă de sine şi o libertate cărora de mult le uitasem gustul. Să lu-crez şi în '72 şi în '73, fără întrerupere... Să mă ocup de roman, nu-mai de roman şi să neglijez acţiunile sociale" — preocupările de scri-itor trec pe primul plan, acesta este un lucru pozitiv. Dar deocamda-tă acolo, la familia Carlyle, în America — ne spunem noi — încă din anul 1968 se traduce de zor Arhipeleagul. Din vara lui 1971, microfil-mele repetate ale Arhipeleagului sînt la Heeb, din februarie 1972 în-cepe şi Betta traducerea în germană. Şi fie, fie ca traducerile să a-runce în aer muntele vrăjit al Dragonului! — iar eu în timpul acesta voi scrie cît voi pofti.

Dar iată încă o noutate: în nopţi de nesomn prind de la radio „Svo-boda" la ora 2 şi 30 de minute emisiuni privind istoria revoluţiei din anul 1917, ascult cu nesaţ, dar tot cu bruiaj, este ca şi cînd s-ar de-pune o muncă uriaşă pentru mine: strîngere de materiale, interviuri, un întreg colectiv de ajutoare neaşteptate! Dar cum să fac să folo-sesc mai eficient aceste lucruri? Îi scriu Bettei: să numim Doi-trei-zeci" acest proiect. Nu e timpul să începem a încerca stabilirea unei legături prin cineva? Să primiţi aceste materiale şi să mi le trimiteţi mie? În afară de asta: nu

puteţi să extrageţi pentru Martie ecouri din presa europeană cu privire la revoluţia din februarie? Îmi închipui că asemenea titluri de articole de gazetă apăreau şi atunci. Şi aceeaşi Betta ia problema în serios (datele respective le va căuta soţul ei).
Acum, cînd s-a creat triunghiul de sprijin şi toate microfilmele mele sînt la Zürich (multă vreme nu-mi găsesc liniştea. Nu ţineţi la birou scrierile mele, se va pune la cale un atac contra lor. Puneţi-le într-un seif de bancă, la subsol! În sfîrşit soseşte şi confirmarea: da, aşa şi sînt păstrate!), numai a-cum e timpul să declanşăm operaţiunea defensivă cu Testamentul. În februarie 1972, datorită lui Heinrich Böll — pururea îi mulţumesc — am beneficiat de tihna de care am vorbit. În locuinţa noastră de la Moscova, el a certificat cu semnătura lui fiecare filă a Testamentului meu pe care l-a luat cu sine în buzunar. În acelaşi timp, el se cu-noaşte foarte bine cu Lisa, şi iată că Testamentul este deja la ai noş-tri! (şi unde să-l înscriem pe H. Böll, dacă nu printre Invizibili? Böll, încă în anul 1965, în perioada cea mai încordată pentru mine, a luat de la Moscova un scenariu şi un poem de-ale mele şi ani de zile le-a păstrat la el şi apoi le-a predat Lisei. Şi ce viraje iau destinele oame-nilor. După aceea situaţia lui în Germania Occidentală într-atîta a devenit de vulnerabilă — căci a scris despre nişte tineri terorişti, vii-tori membri ai grupului Baader-Mainhoff, ‘’că sînt juni idealişti aduşi la disperare" — încît a fost nevoie ca eu din captiva URSS să-l apăr pe el, cetăţean al liberului Occident! Prin Lisa i-am trimis o scrisoare de mulţumire, una care să ajungă şi la cunoştinţa opiniei publice.)
Şi aici nu este vorba numai de un testament, ci şi de o miscare im-portantă în viitoarea luptă, este vorba de o substanţială întărire a apărării mele.
Tocmai aici, începînd cu primăvara lui 1972, îşi are izvorul şi o ase-menea siguranţă de sine. Acum îndrăzniţi numai de vă atingeţi de mine! Eu ştiu că acestea se vor publica, şi fără mine, şi fără Alia, şi pe urmă o să înceapă să vă curgă, să vă curgă în cap cărţile mele! Acum în scrisori secrete rămîne sa convenim cu ce fraze convenţio-nale în scrisori deschise către Heeb sau cu ce frază a unui brusc a-pel telefonic către Zürich se declanşează explozia. În totalitate sau pe bucăţi. (Asemenea fraze convenţionale şi nume codificate elabo-răm şi pentru diferite alte cazuri. Ele de asemenea se multiplică. Iar în acest timp nici detaliile

testamentului nu-mi dau pace. Proiectul u-nei uriaşe biserici a Sfintei Treimi pe terenul viran de la Zvenigorod pare deja prea exagerat şi se pune problema dacă n-ar fi mai bun unul mai modest. Renovarea bisericii Panteleimonovskaia de la Kis-lovodsk, unde am fost botezat. Iată biserica din cimitirul Gheorghiev-ski, unde se odihneşte tatăl meu sub stadion. Iată, acolo n-a mai rămas pic de teren unde să construim un mic paraclis pe locul bisericii Kazanskaia din Rostov, în prezent demolată. Ar fi fost o ocazie să îmi răscumpăr păcatul nechibzuinţei de-atunci, căci copil neastîmpă-rat, băteam mingea în incinta sfîntului lăcaş. Şi corecturile la testa-ment şi adăugarea de noi scrieri destinate publicării — pe nesperate salvatul Banchet al învingătorilor, scurtarea culegerii de versuri in-spirate din viaţa de lagăr, deja şi Viţelul pînă la Nobeliana şi Jurnalul R-l7 care a luat amploare — totul! Totul! Totul să fie publicat şi să-i cadă în cap Dragonului! În această ordine voi programa acţiunile pe care trebuie să le întreprindă Betta.)
Acum devine iminentă aderarea URSS la convenţia drepturilor de autor. (Deja de curînd eu însumi îi îndemnam într-acolo. Noi toţi am înţeles cu întîrziere că şi în problema aceasta vom fi traşi pe sfoară. Alia a scris şi a trimis anonim la Le Monde articolul intitulat „Cuţit în-fipt în spatele cuvîntului rusesc". Cei de acolo l-au publicat în martie 1973, era la modă.) Iar între timp Nikita nu reuşeşte nicicum să pu-blice textele lui Ivan Denisovici şi al Matrionei. Cele adevărate, ne-desfigurate pentru cenzura sovietică — şi eu îl grăbesc, îl grăbesc: să reusească pînă în ziua convenţiei (l .6.'73), căci pentru asta nu merită să te bagi în „lupta pentru convenţie".
Dar mai e ceva: la noi deja se lucrează în secret la Donul liniştit. Prevăd că va fi ceva senzaţional, dar cum să aperi drepturile unui autor anonim D — să facem asta prin Heeb? Prin Heeb? (Şi aşa scriu, şi aşa mă corectez.)
Şi deşi am experienţa vieţii şi ştiu foarte bine că nu poţi fi stăpîn în casa altuia, presez de la o scrisoare la alta înflăcărîndu-mă tot mai tare cu proiectul ieftinirii drastice a apropiatei ediţii a Arhipeleagului. Ce oroare! În Occident, cartea costă 10 dolari, ceea ce, în ruble la cursul real, înseamnă 40-50 de ruble volumul! Dar se poate admite aşa ceva? Un volum al Arhipeleagului trebuie să se vîndă de trei ori mai ieftin, de cinci ori mai ieftin! Ca să-l citească toţi.
Totul este ca el să tragă, să lovească în monstrul sovietic!

Pentru ca în Occident să-l citească zeci de milioane de oameni, iar mie de pe urma lui nu-mi trebuie nimic în plus! „Pentru mine aici este vorba de un mare sens moral, acest material nu este comercializabil, acesta este sînge la jertfelnic, acest sînge trebuie să urce ta ceruri. Aş vrea să aduc în universul editorial al cărţilor o viziune nobilă, să chem la constiinţă editorială." Să fie plătită la nivel normal munca traducători-lor, a zeţarilor, a funcţionarilor editoriali —-şi toate pierderile să se împartă între editură şi autor, proporţional cu cota-parte primită de fiecare. „Mulţi se vor lepăda de o asemenea afacere — să le fie de bine. Dar în orice limbă se va găsi măcar o editură onorabilă şi noi apoi o vom răsplăti cu alte cărţi." Betta înţelege destul de bine com-bativitatea noastră, a celor din URSS şi nu ridică nici o obiecţie. Iar Heeb obiectează în bloc, apoi întocmeşte şi-mi trimite un referat ne-bulos pe această temă.
În acest timp, ediţiile deja apărute şi care afluează spre noi nu sînt de natură să ne bucure. Ce mai cîrpaci s-a dovedit Luchterhand cu August în nemţeşte! „Nodul I" şi datele lui restrictive se pierd chiar de la foaia de titlu. Iar pe ecranele cinematografelor, într-adevăr, ce greşeli grosolane. Principiul înregistrării nu este înţeles cîtuşi de pu-ţin! Şi ţinta proverbelor este de nerecunoscut. Şi chiar pe harta Pru-siei Orientale — în ediţie germană! — unele puncte sînt marcate cu 80 de kilometri mai la dreapta sau mai la stînga! În halul ăsta de le-neşi, neglijenţi, neatenţi, dar ce fac ăştia? În ce groaznică maşină de tocat carne a intrat munca noastră de aici? Cum să facem să nu se mai repete asemenea lucruri în celelalte ediţii? Şi cine va reuşi să urmărească toate chestiile astea? Pe toate astea singură Betta nu le va dovedi. N-avem forţe, n-avem!
Iar cu traducerile în limbi străine, cîte griji! În Occident nu este ca în Uniunea Sovietică, acolo cele mai bune forţe scriitoriceşti nu se bat defel pentru traduceri. Traducătorii occidentali, dacă traduc bine, o fac din plăcere, iar recompensa pentru traducere artistică este insu-ficientă. „Decît o traducere nereuşită, unilaterală, formală — mai bine lipsă!" îi scriam eu Bettei. Rău de tot am păţit-o cu traducerea în engleză a lui August: Glanny a făcut pentru Bodley Head o traduce-re* din cale afară de proastă. August a fost primit în Anglia numai cu strîmbături din nas, dacă nu cu înjurături. Glanny a avut josnicia să se justifice spunînd că August este scris „aşa de prost", încît pe alo-curi a

trebuit „să corecteze fraze întregi", iar un reprezentant al edi-turii a declarat: „Dacă am fi tradus August cuvînt cu cuvînt, am fi a-juns de rîsul lumii." Brusc, ca într-o străfulgerare, mi-a trecut pe sub priviri traducerea „Lacului Segden" apărută în Intellectual Digest, numărul din aprilie 1971. Am citit-o şi chiar am tresărit de emoţie: această traducere este mai presus de toate celelalte! Aceasta este ca şi cînd eu însumi aş fi scris în engleză fiecare frază! Ce bine este redată toată cadenţa, respiraţia şi vocea! Zborul şi pulsul frazei! Iată, asta şi trebuie: traducătorul ca un coautor drag! Numele traducătoru-lui n-am putut să-l descopăr printre datele exemplarului. De urgenţă i-am solicitat lui Heeb să dea de urmele acestui minunat traducător! (Şi l-a căutat aproape trei ani! Şi în 1973, la New York, încă mai în-cerca să afle unde este, în definitiv, acel traducător. Nu este de gă-sit, a plecat în Australia, nu i se cunoaşte adresa — mi-a răspuns a-vocatul meu. Cel căutat era Harry Willets de la Oxford, nici prin cap nu-i trecuse să plece undeva. Şi noi am pierdut trei ani în care aces-ta ne-ar fi fost de mare ajutor! Venind eu în Occident, l-am căutat şi l-am găsit.)

Cu atît mai mare era răspunderea în legătură cu traducerea Arhipe-leagului. Cît de neserioasă fusese plasarea acestuia la familia Carly-le, încă nu-mi imaginasem. În nemţeste îl traducea însăşi Betta, ca-re-mi scria că „s-a legat sufleteşte" de această carte. Şi buna cu-noaştere a realităţilor sovietice o ajuta şi ea foarte mult. (Tot ea mi-a propus două feluri de subliniere a cuvintelor: cursive pentru termino-logie şi aldine pentru expresivitate. Chestia asta tare mi-a plăcut şi eu cu Alia am avut mult de lucru la sortarea sublinierilor şi a trebuit să expediem listele cu corecturi — în plus faţă de corecturile urgente de fond—şi cele scrise pe tot parcursul anului 1973. Iar în ediţiile occidentale, aceste lucruri tot n-au pătruns.) Iar căutarea unui traducă-

* După cum mi-a povestit apoi în Anglia o membră a „Artelului" lui, Glanny a porţionat tot Augustul şi a dat cîte o bucăţică fiecăruia din-tre cei care i-au oferit servicii de traducător. Şi aceştia s-au înhămat la treabă, trăgînd unul hăis, altul cea. (Adnotare din 1978.)

tor francez mergea greu: căci în strictele condiţii de secret în cine să te-ncrezi? Stepan Tatişcev primise de la Andreevi, pe încredere, pri-mele capitole, dar traducerea lui n-a mers.

Nikita căuta şi el, fără succes, un traducător, apoi, cu aprobarea lui, Betta a luat legătura direct cu editura Du Seuil. Mai tîrziu a trebuit să se accelereze tradu-cerea primului volum, să se înjghebeze o grupă de traducători. Iar eu nu mai aveam răbdare: trebuie căutat şi un traducător în spani-olă! — căci asta este o limbă vorbită în toată America de Sud!

Ne-am hotărît: pentru Arhipeleag, în secret, modul de lucru trebuie să fie unul special. Mai întîi îi căutăm pe traducători Pentru edituri, plătim noi înşine traducerea, iar apoi, cu sprijinul şi acordul traducă-torului, căutăm editura.

Şi cîte năpaste din diferite părţi nu s-au abătut pe neaşteptate asu-pra noastră. De-abia scapi de una că vine peste tine alta. Ba un fragment din Nopţile prusiene a apărut nitam-nisam în Die Zeit pe care noi îl consideram ca prieten — litigiul trebuie aplanat prin Heeb! Ba ne-a băgat în sperieţi un articol foarte îngrijorător, semnat de Pa-tricia Blake în Time: zice că în Occident, un grup oarecare lucrează la traducerea Arhipeleagului — cine? Pe ce exemplar? De unde a-ceste informaţii? Şi nu vei afla, şi să presezi n-are rost, iar titlul cărţii este pe buzele tuturor! Toate astea ameninţă să-mi strice planul vii-torului mare atac, să-mi dezgolească flancurile înainte de vreme. Aceeaşi Betta mă anunţă că se zvoneşte cum că în Index la Skem-mel se tipăresc fragmente din Potecile, venite, pare-se, prin Zilber-berg — şi un cui mă străpunge la gîndul că acestea sînt fragmente furate de cineva (Şi cît de mari sînt?)! Dar poemul nu l-a avut în mî-nă decît Teus, nimeni altcineva. Alarmă! — Să stopăm! — Şi în le-gătură cu aceasta cîtă corespondenţă plină de nervi şi de o parte şi de alta. Lucrurile încep să se lămurească: acele fragmente nu sînt altele decît cele pe care Teus deja le-a publicat în articolul „Lui Bla-gov", — ei, ce să-i faci. Urmează imediat scandalul cu biografia lui Faifer, căci biograful, se vede treaba, este un fel de detectiv-volun-tar. El, poate, a mirosit ceva şi acum publică ceva ce eu ascunse-sem, ceva ce ascunsesem de KGB. Ce-i de făcut? Să-l stopăm ju-ridic? Nu avem asemenea drepturi. Dar o declaraţie ameninţătoare din partea lui Heeb? Îi scriu pe cale legală: „Vă rog să faceţi o decla-raţie împotriva biografilor abuzivi. Consider că este o neruşinare şi o imoralitate să întocmeşti biografia unui scriitor în timpul vieţii lui, dar fără acordul lui. Asemenea acţiuni nu se deosebesc cu nimic de cele ale unui detectiv,

ale unui poliţist sau ale unui pristav. (Din răspunsul pe care mi-l dă Heeb prin poşta de stînga înţeleg că Burg şi Faifer, dacă nu mi-au lezat onoarea, nu pot fi acţionaţi in juştiţie. Nu pot fi traşi la răspundere nici dacă, fără să-şi dea seama de asta, debitea-ză o minciună.) Iar imediat „aliatul" Jores Medvedev, ca să se laude în faţa întregii lumi, aduce în cartea sa copia unei invitaţii din care se vede cum se poate găsi locuinţa noastră pe una dintre străzile lătu-ralnice, unde sînt casele Bahrusinski. Deci de urgenţă să-i cerem să elimine acel plan din carte! Iar la Moscova se zvoneşte imediat că Natalia Resetovskaia în colaborare cu agenţi APN pregăteşte ba memoriile ei, ba biografia mea — şi că îmi va cita din abundenţă scrisorile. Se grăbeşte, nu vrea să aştepte pînă la moartea mea. (Şi într-adevăr, i-a transmis APN-ului, spre vînzare şi publicare, scriso-rile mele către ea, începînd cu anii de front. Deja în iunie 1974, înda-tă după expulzarea mea, italianul Tempo publicase „Scrisorile de dragoste ale lui Soljenitîn". Îi fuseseră oferite şi lui New York Times. După aceea le comercializase la Geneva agentul Alain Davo.)

Mai există şi un proiect precum următorul: întrucît acum avem în străinătate banii de la Premiul Nobel, cum să nu-i ajutăm pe cei ca-re, la rîndul lor, ne ajută dezinteresat? Toţi duc lipsă de bani, toţi se află în nevoie, iar banii „în valută" reprezintă şi o valoare incompara-bilă, a la sovietique. De ce să nu întocmim acum o listă — Nr. l, Nr. 2, Nr. 3... în total douăzeci de numere. Astfel în scrisori îi vom numi numere, în maniera lui Zamiatin, şi despre ei — diverse paragrafe mai încordate ale scrisorilor noastre secrete din toţi aceşti ani. I se trimite o listă Bettei în care se precizează cine ce număr are, adre-sele. Pentru unii, pericolul e minor, iar alţii sînt aşa de ascunşi, încît este imposibil ca într-o scrisoare să le dai imediat şi numele şi adre-sa. În cazul lor dăm pe bucăţele în două-trei reprize: o dată strada fără numărul casei, apoi separat date despre el, numele de familie îl rupem de pronume şi de numele după tată. În ce priveşte scopul fa-cem nişte menţiuni mai absurde şi fără o legătură clară cu alte ele-mente. O altă precizare de făcut: ţara şi autorul de la care provine traducerea. Cineva are în străinătate un prieten care este o perso-nalitate cunoscută, altul o rudă adevărată. De la ele trimitem ce a-vem de trimis colaboratorilor noştri. Iar celorlalţi trebuie să le trimi-tem de la persoane cu totul fictive. Şi aici pot să apară

suspiciuni din partea KGB (si uneori apar dintre cele periculoase). Sau: deodată soseşte traducerea Nr. 11, dar Nr. 11 n-a reuşit să se pregătească pentru a răspunde la întrebarea: „de la cine aşteptati?" Pericol imi-nent! — Din cauza unui asemenea caz trebuie efectuată o urgentă anchetă secretă (iar pentru fiecare bileţel — o întîlnire, o transmitere secretă, separată). Încordarea e foarte mare, în fiecare scrisoare sînt multe date despre numere, nu puţine sînt şi neînţelegerile. Din cauza încurcăturilor nu ne alegem decît cu mare oboseală. Iar Betta cum să descurce şi să-i transmită toate astea lui Heeb, şi anume în formă completă şi clară, pentru executare? L.K. Ciukovskaia orbeş-te, are nevoie de un aparat optic. Noi nu ştim exact de care, şi ni-meni nu ştie, aparatul trebuie să aibă un diametru mare pentru cu-prinderea unei pagini întregi şi să mărească mult, de 5-7 ori (lupele obişnuite fie măresc mult şi au diametrul foarte mic, fie invers), şi să aibă şi fond. Cum să identifici tipul? Unde să-l comanzi? Probabil în Olanda, nu sînt ei meşteri? Iar de trimis o să-l trimitem din partea lui Böll, pe care o să-l rugăm să ne ierte de deranj. Dar durează, durează mult corespondenţa între Moscova şi Viena şi Zürich şi Koln şi cî-teva locuri necunoscute. Şi iată ni se trimite, dar nu este ceea ce tre-buie! Înseamnă că trebuie s-o luăm de la capăt, iar între timp Lidia Korneevna orbeşte într-un ritm catastrofal, iar ochii ei — dintre cei mai scumpi nouă — îi zorim, îi presăm cu noi solicitări. În sfîrşit ni se trimite un aparat bun, sîntem salvaţi! Dar fără nici o lampă de rezervă, iar lămpile sînt unicat. Înseamnă că acum le comandăm separat.

Deşi cu greu, comenzile se îndeplinesc treptat. Pînă la Nr. 20 tradu-cerile s-au primit, şi eu cu Alia aveam o nouă preocupare: cum să-i ajutăm în acelaşi mod pe deţinuţi (naşterea viitorului Fond Social Rus)? Din nou aceeaşi procedură, introducem numerele de la 20 pînă la 40, dar din partea cui să le trimitem lor? Şi noi anchete poli-ţieneşti sînt în toi.

Între timp, Betta, nemulţumind autorităţile sovietice cu unul dintre articolele ei publicate în Austria, îşi vede retrasă definitiv permisiu-nea de a mai veni în Uniune. La începutul lui 1973, consulul sovietic la Viena îi spune în faţă: „De ce să mergeţi într-o ţară care vă displa-ce aşa de mult? Nu vă dăm viză şi multă vreme de-acum încolo n-o să vă mai dăm." Dar ce simplu ar fi să ne întîlnim şi să vorbim, cîte

lucruri s-ar lămuri dintr-o dată! Mici modificări: cînd sosea la Mosco-va fiica cea mai mare a Bettei şi se întîlnea cu Alia, cînd pleca Eva în Elveţia şi se întîlneau acolo — dar întîlnirile Evei se lăsau cu mul-te ambiguităţi.
Aşadar, toată abundenta cascadă a problemelor, propunerilor şi de-ciziilor se realiza numai prin scrisori „prin poşta stîngă", iar acestea circulau numai cu ocazii. Iată, am scris o scrisoare: neivindu-se oca-zia, zace neexpediată două luni, iar în timpul acesta s-au schimbat toate evaluările şi soluţiile, fă bine şi scrie alta.
Deja uit—din care cauză mă şi repet—dacă am scris un anume lu-cru data trecută sau nu, căci copii nu se pot ţine, rescriu, iar ceea ce schimb sub incidenţa împrejurărilor precum şi a noutăţilor de ultimă oră este uneori o soluţie într-una şi aceeaşi scrisoare. Din vîrtejul acesta de scrisori, meticuloasa Betta extrăgea indicaţii, rugăminţi, corecturi — şi, creîndu-şi o cartotecă, repartiza temele pe fişe. Evidenţa era mai clară aşa. Iar noi trimiteam multe şi pe microfilme, iar la acestea ba se schimba expunerea, ba se diminua claritatea, căci totul se făcea în condiţii de adîncă ilegalitate, uneori chiar trebuia să împachetăm la repezeală instalaţia. Se petrecea şi următorul fapt: noi trimiteam deja corecturi pe microfilme, iar la Zürich, microfilmul principal încă nu era trecut pe hîrtie. Betta trebuia să prelucreze metodic toate trimiterile noastre şi să contacteze dife-rite puncte din Europa. Şi uite aşa îşi consuma săptămîni întregi cu redactarea de scrisori şi cu convorbiri telefonice („cît de mult urăsc telefonul" — scria ea. Şi eu, cît de mult o înţelegeam!). Căci din fe-bruarie 1972, munca ei principală nu era alta decît aceea de a tradu-ce primul volum al Arhipeleagului, şi încă pe tăinuite. Nu trebuia să se sfătuiască decît cu mine. „Greu este nu atît din cauza muncii, cît din cauza răspunderii" — spunea ea în aceleaşi scrisori. Arhipeleagului şi întregii noastre lucrări ascunse, ea şi-a dăruit fără rezerve sufletul, aşa cum nimeni în Occident nu obişnuieste s-o fa-că: „Eu trăiesc o viaţă dublă. Sufletul, gîndurile îmi sînt la dumnea-voastră. Uneori merg pe stradă şi deodată mă întreb: unde mă aflu?" Se învălmăşeşte Viena liberă cu Moscova împilată. În scrisorile în-curajatoare pe care ni le trimite răzbate unda de nedezminţită căl-dură şi credinţă faţă de cauza mea. Îi răspund: „V-am citit scrisorile şi ne-am minunat constatînd cît sînt de neputincioase şi depărtarea în timp şi cea în spaţiu să ne înstrăineze pe noi

de dumneavoastră şi invers. Avem senzaţia că tot timpul gîndim şi simţim împreună, şi că deciziile dumneavoastră arată aproape sută la sută ca şi cînd le-am fi luat împreună... Aveţi o structură sufletească aşa de asemănătoa-re cu a mea şi a Aliei!" Dintr-o neînţelegere apărută nu ştiu cum, ea îi sunase pe Lazarevi, codificînd ceva. Iar eu i-am răspuns: „Cred că noi şi dumneavoastră ne iubim reciproc mai presus de orice diver-genţe posibile. În toţi aceşti ani atîta ne încălzeşte şi ne inspiră o asemenea certitudine şi un asemenea optimism faptul că existaţi. Credinţa mea în dumneavoastră este nestrămutată şi de aceea sînt liniştit..."

Desigur, venind din lumi diferite, nu putem să ne potrivim chiar aşa de perfect, uneori frontul nostru mai prezintă unele fisuri. Cineva m-a informat că Betta „este mîhnită de interviul pe care eu l-am dat în august ziarului Le Monde... acolo este multă confuzie", aşişderea şi în Pacea şi violenţa, întrucît chiar în legătură cu aceasta auzisem că există şi la Moscova nişte obiecţii vehemente şi avînd în minte cule-gerea Voci din străfunduri, aflată deja în curs de cristalizare, i-am scris Bettei: „... Cred că foarte curînd opinia publică socialistă şi de-mocratică din Occident va avea ocazia să afle nişte adevăruri zgu-duitoare, atunci cînd din Rusia se va decreta că divinităţile cele mai sfinte şi multiseculare sînt nişte idoli falşi... şi eu nădăjduiesc fier-binte că dumneavoastră veţi fi printre primii europeni capabili să ac-cepte asta cu simpatie şi înţelegere." Peste o lună, Betta îmi răspun-de că este mîhnită: „Mă doare sufletul că vi s-au dat informaţii inco-recte despre mine. Cauza dumneavoastră nu numai că o aprob, dar o consider una mare, divergenţele noastre nu sînt decît asupra unor lucruri minore."

Iar acestea erau deja zilele de dinaintea dezastrului cu Arhipeleagul. Şi de unde aveam eu o asemenea clară presimţire? La 22 august 1973 îi scriu Bettei: „Aceasta va fi o toamnă deosebit de dificilă. Poate că nici nu vom mai avea cînd să vorbim. Poate aţi observat că în multe privinţe la noi ritmul şi densitatea evenimentelor au crescut. Asta este o anumită mişcare a astrelor sau, cum se zice la noi, voin-ţa lui Dumnezeu. Eu intru în luptă cu mult mai devreme decît gîn-deam, multe — fără îndoială — mă forţează s-o fac. Nici un pronos-tic nu se poate face, dar este clar că va fi nevoie ca Arhipeleagul să fie gata mai devreme decît se preconiza. În caz că lucrurile vor lua o turnură proastă va

trebui ca dumneavoastră să decideţi fără noi doi."
Despre căderea Arhipeleagului, Betta a aflat două săptămîni mai tîr-ziu de la agenţiile de ştiri şi ne-a scris: „Acum cuvîntul de ordine în familia noastră a devenit «totul pentru front, totul pentru victorie!». De-am rezista fără să stricăm calitatea" (traducerii).
Iar eu îmi vin în fire: „Oare de cîţi ani amîn eu chestia asta, Dumne-zeule? Mai departe nu se putea, cum de n-am înţeles eu asta mai devreme? Dar împreună e mai uşor. Acum putem ţine acasă tot Ar-hipeleagul, nu mai avem ce pierde, şi ce mult s-au simplificat infor-maţiile despre text! Şi putem să-l dăm vizitatorilor să-l citească. Iar pe de altă parte, mă tem că şi la Viena locuinţa Bettei devine vulnerabilă, o pun în gardă.
În aceste luni de toamnă ale lui 1973 (În octombrie se întîlnesc toţi trei la Zürich pentru a se consfătui. Noi nu ştim nimic despre asta) legătura noastră clandestină pulsează şi mai spasmodic. Îi mai trimit Bettei urarea de drum bun în legătură cu Arhipeleagul: „Cu strîngere de inimă m-am abţinut ani de zile de la publicarea acestei cărţi care era deja gata: datoria faţă de cei vii cîntărea mai mult decît datoria faţă de cei morti..." şi cum să accelerăm acum publicarea?
Poate o xerocopie de pe textul dactilografiat? N-are importanţă
cum va arăta ediţia, numai să iasă mai repede! Şi lui Nikita îi trimit vorbă: lasă să arate rudimentar Arhipeleagul — şi să fie mai ieftin, asta nu-i o carte să faci bani de pe urma ei. (Redus la neputinţă de găurile din bugetul unei edituri sărace, Nikita roagă să se înţeleagă că ediţia rusă nu poate fi nicicum mai ieftină. Eu sînt de acord.) Niki-ta promite să editeze volumul unu în timp record, în trei luni. Zeţarul Arhipeleagului — scrie el — mi-a spus cu lacrimi în ochi: cînd voi muri, puneţi-mi această carte în sicriul meu.
Insist în continuare: dar cum să facem să publicăm volumul al doilea imediat după primul, nu se poate la o lună după? Nu, imposibil... YMCA poate să scoată în mai volumul al doilea. — Nu! nu! Sub nici un motiv mai tîrziu de martie! — Nu, nici la acest ritm nu se anga-jează de două ori. Dar poate să fragmentăm şi volumele (nu este esenţială împărtirea pe volume), să publicăm separat Partea întîi, a doua, a treia — ca pe nişte caiete, numai să fie mai repede! Şi luaţi măsuri de securitate, nu pierdeţi din vedere

posibilitatea unui atac direct asupra tipografiei! KGB nu se dă înapoi de la nimic!
În atentia Bettei: după ce va apărea în rusă primul volum, toată nădejdea se leagă de apariţia foarte rapidă a ediţiei în germană, dacă întîrzie — nu s-ar putea scoate şi publica separat în reviste nişte capitole?... „Mai repede, ca să ştie toată lumea! Şi atunci se va termina cu arderea."
În această toamnă aflăm cu indignare că familia Carlyle ne-a tras pe sfoară: traducerea americană nu va fi gata nici în cinci ani. De-abia acum, la sfîrşitul lui octombrie, au predat traducerea, dar şi aceea nefinisată, „mai trebuie lucrat la ea". Dar ne ajunge din urmă tradu-cerea în suedeză a lui Hans Bierkegren — aceasta ne va fi de aju-tor! Şi cum stăm cu măsurile de securitate? Secretul poate să se scurgă deja din trei tipografii. Trebuie publicat mai repede!
Eu mai repede am nevoie ca procesul să devină ireversibil, să se producă explozia, pentru ca KGB nici să nu încerce să smulgă ceva de la mine. Şi un asemenea (năstrusnic) contracalcul: şi deodată KGB se va repezi să publice mai devreme decît mine Arhipeleagul capturat (doar s-a întîmplat cu Alilueva) — astfel vom demonstra că exemplarul este furat, incomplet, o redactare veche — şi-i trimit Bettei lista dovezilor. Sau invers: Sovietele vor încerca sâ interzică Arhipeleagul în Occident? La cererea lui Heeb îi trimit „prin poşta stîngă" şi o nouă „Confirmare a deplinelor împuterniciri" — special pentru cazul Arhipeleagului: că este împuternicit pentru toate ediţiile acestei cărţi şi că în acelaşi timp este liber de obligaţii personale de plată (el se temea de o asemenea întorsătură a lucrurilor). Acum Testamentul a încetat a mai fi necesar, acum se deschide perioada publicării integrale a tuturor scrierilor mele, perioadă limitată doar de posibilităţile noastre tehnice. Da, şi ia te uită nici nu pricepi de înda-tă: acum deja se poate să nu mai ascundem capitolul din August despre Lenin, n-am putea să-l inserăm în vreo ediţie? Şi acum, cînd în URSS s-a desfiinşat bruiajul — de bine ce apare Arhipeleagul—să fie citit imediat la toate posturile de radio! (Ce mă mai întind şi eu! — nici Vocea Americii, nici BBC nu vor mişca un deget, ca să nu strice relaţiile diplomatice cu URSS...) Filmul Tancurile—îndată ce încheiaţi un acord — imediat însă o notă în gazetă despre asta. (O-o-o, încă mai e departe pînă la film...) Să dinamitez totul, mai repe-de! Pe „Nu trăiţi în minciună" am în vedere să-l public în februarie. (Şi am

nimerit-o!)
Trimitem la Zürich microfilmul lui Octombrie — de acolo de unde a rămas, poate, nu va mai fi dus niciodată pînă la capăt. Trimitem pe fragmente şi articolele din culegerea Voci din străfunduri.
Dar şi mai repede! — la mijlocul lui decembrie îi trimit lui Nikita „Scri-soare către conducători". Ea trebuie publicată la 25 de zile după pri-mul volum al Arhipeleagului. (M-am zăpăcit cu totul, nu înţeleg ce fac, îmi tai craca de sub mine: dar dacă Occidentul va citi acea „Scri-soare" — pe el nici nu-l interesează Arhipeleagul.) Şi s-o traducem mai repede!
De „Scrisoarea către conducători" s-a apucat imediat o tipografie pe care eu n-o cunosc: YMCA. Iar cînd la 28 decembrie iese la atac Ar-hipeleagul, mie îmi cade brusc fisa că trebuie să reţin de la publicare „Scrisoarea către conducători"! A.A. Ugrimov mă previne că în Occi-dent ea va provoca o reacţie de respingere. Dar pentru mine nu a-cesta este motivul principal. E altul: „Scrisoarea" începe să sune a-cum nu ca în septembrie, cînd am depus-o la CC. Mă întreb dacă astăzi lumea nu va detecta la mine vreo nuanţă de împăciuitorism. În tumultul care însoţeşte lansarea Arhipeleagului, momentul pentru „Scrisoare" nu este bine ales, nu. Nu! („Cap de fontă, nu mă satur de somn!")
La începutul lui ianuarie 1974 îi scriem lui Nikita şi Bettei să reţină „Scrisoarea" pe termen nedefinit, să n-o difuzeze deloc, nici chiar traducătorilor, să stopeze şi toate traducerile!
Scrisoarea aceea a întîrziat şi noi n-am mai fi putut să oprim nimic — la YMCA, la Nikita, tirajul era deja gata, şi traducerea franceză, gata şi ea, intrase în tipografie. Am ţinut lucrurile în loc printr-un telefon indirect, convenţional. Le-am ţinut! N-a transpirat nimic! (Nimereală!? Sau gafa!? — Totul depindea de nişte simple întîm-plări, şi situaţia eu n-o evaluasem cu toată seriozitatea, capul şi trupul îmi deveniseră semiinsensibile. Dacă n-am fi reţinut „Scrisoa-rea", eu aş fi ajuns mai repede la închisoare, iar nu la expulzare pes-te graniţă: nimeni din Occident nu m-ar fi apărat atunci.)
Şi în plus toată această tracasare suplimenţară cădea întruna asu-pra Bettei! În săptămînile cînd a predat la editură primul volum al Arhipeleagului şi începuse să-l traducă pe al doilea. Ce multă răbda-re îi trebuie, şi ce nivel de inteligenţă! La sfîrşitul lui ianuarie, ultima ei scrisoare,

care nu m-a mai găsit în URSS: „La elanul neobişnuit se adaugă o oboseală groaznică şi sentimentul veşnic mocnit că ce-va nu iese aşa cum trebuie. Mă trezesc din coşmarurile devenite a-cum o permanenţă: ceva important am uitat să fac! Chiar mă ridic brusc uneori... Sînt foarte bucuroasă că «Scrisoarea către conducă-tori» a fost amînată: asta i-ar fi derutat groaznic pe oamenii de-aici şi chiar ar fi dăunat înţelegerii Arhipeleagului. Ca să înţelegi «Scrisoa-rea» trebuie să cunoşti Rusia..."
Şi mîndria ei legitimă: „Cu Arhipeleagul s-a reuşit ţinerea secretului pînă la sfîrşit." Dar este deja extenuată: o parte a traducerii volume-lor al doilea şi al treilea, ea o va împărţi cu un partener, acum nu mai este nevoie de tăinuire ca înainte. Traducerea Bettei este lăudată de Böll, de Die Zeit, de Der Spiegel.
...„Dar şi dorul mistuitor şi teama pentru voi..."
Iar ei către ea, într-o scrisoare care nu i-a parvenit:
„Am eu oare senzaţia că nu ne vom mai vedea niciodată? Categoric: nu! Cred într-o viitoare întîlnire vie, interesantă, tihnită. Cum? Enig-mă, încă multe minuni şi surprize ne asteaptă... Fie ca noul an să fie anul victoriilor noastre!... Nu-mi vine să-mi iau rămas-bun, dar pentru orice, pentru orice eventualitate..."
Şi Alia, cu scrisul ei lăbărţat, în ultima scrisoare: „12 februarie. Azi, la ora 5, l-au ridicat pe Sania, opt oameni. La 10 seara mi s-a spus la telefon că este arestat. Continuaţi, fără să încetiniţi ritmul! Toate scrierile lui, una după alta, să vadă lumina tiparului. Acesta-i princi-palul."
Încă din prima mea zi la Böll au venit şi Lisa, şi Heeb. Acesta din ur-mă: impunător, important, înalt, pufnea din lulea. Sună de la Paris şi Nikita Alekseevici, se gîndea să vină imediat, dar sufleteşte nu pu-team să absorb totul dintr-o dată, l-am invitat la Zürich. Cu el m-am întîlnit deja acasă la Heeb. Pe loc atmosfera a devenit foarte caldă: era singurul rus dintre toţi cei care făceau un zid compact în jurul meu. Şi în plus un om dintr-o dată aşa de apropiat, cu care ne-am înţeles în indiferent ce problemă a venit în discuţie, deşi el toată via-ţa a fost emigrant, iar eu toată viaţa cetăţean sovietic.
Şi iată, tot Triunghiul de Sprijin s-a adunat într-o cameră, şi, în loc să mai recurgem la scrisori cifrate, vorbim liber. Cine, pînă de curînd, ar fi putut să prevadă asta! Casa, în întregime, este înconjurată, asedi-ată de urmăritori — dar

din partea mijloacelor de informare în masă, nu din partea Ceka.
Acest Triunghi de Sprijin a făcut pentru mine chiar mai mult decît a reuşit el efectiv să prelucreze: a creat acea stare de încredere în mi-ne, acel zid nevăzut în spatele meu, zid de care sprijinindu-mă, pu-tusem să stau în faţa Dragonului fără să şovăi cîtuşi de puţin, fără să am vreo clipă de regret, gata să străbat drumul pînă la sacrificiul su-prem.
Şi Nikita Alekseevici a mai rămas două, trei zile la Zürich şi — în a-cele momente cînd eu pe străzile oraşului elveţian nu mergeam, ci alergam, iar după noi se ţinea o întreagă ceată de corespondenţi de presă şi televiziune — m-a însoţit peste tot: şi în subsolurile băncii cantonale (acolo în seif se păstrau toate microfilmele noastre. Pe „Nu trăiti în minciună" i l-am dat imediat lui N.A. spre publicare, după ce deja ne-am bucurat că Alia n-a ezitat să publice acest mesaj la Moscova. Ziariştii din jurul băncii au tras concluzia şi au informat ca atare că eu am venit să-mi inventariez capitalurile). Şi la filmul O zi din viaţa lui Ivan Denisovici. Şi la casa unde a locuit Lenin. Şi în munti, la Sternenberg, ca să văd dacă pot lucra acolo. Şi la vecernia de la abaţia benedictinilor. Foarte simplu, uşor mi-a venit să mă ex-plic cu N.A. Îi povestisem deja despre Viţel, despre Scara „Donului liniştit" şi despre ceea ce vom mai edita în curînd. Problemelor ru-seşti, N.A. le arăta, neabătut, interesul cel mai proftind. De aici înce-pînd, conlucrarea editorială şi prietenia ne-au unit ani şi ani de zile.

13 Străinii

În textul principal al Viţelului, eu am declarat că, de fiecare dată cînd am transmis ceva în Occident, am făcut-o personal. Am scris aşa,ca să-i acopăr pe Eva, pe Dima Borisov şi pe Jenia Barabanov.
În realitate însă, pînă 1968 nimeni, în afară de Eva, nu mă pusese în legătură cu Occidentul. Ea căutase posibilităţile şi ocaziile, iar eu ră-măsesem complet neştiutor de o asemenea grijă. Apoi intrase în funcţiune canalul Barabanov-Durova, şi din nou am fost ajutaţi să tri-mitem manuscrise, să facem schimb de scrisori cu aliaţii noştri — Nikita Struve şi Betta. A început să ne încingă o poftă, a început să se aprindă în noi o dorinţă nouă: să primim cărţi din Occident — şi Eva ni i-a găsit imediat pe Axei şi

Jacqueline Krause. El era un co-merciant american care putea să primească poştă voluminoasă ne-controlabilă. Ei au ajutat pe mulţi, printre care şi pe noi. Şi cu atît mai mult, acest lucru păruse, timp îndelungat, că era pe deplin suficient. Nevoie de o legătură directă cu corespondenţi străini, aşa cum o re-simţeau mulţi moscoviti, eu încă nu aveam. Mulţi ani de zile mă abţi-nusem de la asemenea contacte şi nu presupuneam că voi ajunge să le caut.

Jores Medvedev, care nu o dată îmi oferise serviciile lui conspirative (dar din prudenţă totdeauna le refuzasem), mă îmbiase în toamna lui 1970 la o întîlnire cu norvegianul Peer Hegge. Acesta, la data ace-ea, mă căuta, dar pe mine chestia asta încă nu mă interesa.

Dar atunci mi s-a dat Premiul Nobel, şi Hegge, aflînd nu ştiu de unde numărul de telefon al lui Rostropovici, m-a sunat şi m-a găsit, şi nu am avut încotro, a trebuit să-i răspund la întrebări. Şi cînd la poves-tea cu Nobelul au început să se adauge noi episoade, transmiterea nelegală a scrisorilor în Scandinavia, fireşte, a trebuit continuată cu Hegge. O întîlnire ne-a aranjat-o J. Medvedev şi a străbătut cu noi cîteva cartiere întunecoase. Data următoare în înghesuiala de la bi-blioteca Lenin ne-am întîlnit în doi, numai eu cu Hegge, am mers ia-răşi prin nişte cartiere întunecoase şi într-o curte necunoscută de lîn-gă Volhonka i-am vîrît materialele mele nobeliene, operaţiune care nu s-a desfăşurat cu foarte mare rapiditate şi iscusinţă, iar cînd apoi am ieşit pe o altă stradă, am văzut amîndoi o firmă care lucea: era a unei secţii de miliţie, curtea aceasta de asemenea.

Curînd după aceea, Peer Hegge a fost expulzat din URSS. Jores şi-a refăcut legătura cu concursul, de data aceasta, al lui Robert Kai-ser (Washington Post) şi al lui Hedric Smith (New York Times). Şi din nou mi-a oferit nişte servicii — şi eu din nou l-am refuzat.

A mai trecut un an — eu cu Alia, de mirare, am reuşit să mergem la Conservator. În pauză a venit la mine dîrzul şi cam grosolanul Ulle Stenholm — tot un scandinav, dar de data asta de la radioul suedez, şi mi-a cerut un interviu. L-am refuzat. (Cu el vom avea bătaie de cap şi în viitor: va veni acasă la Alia să întrebe dacă avem să-i dăm să transmită ceva, căci se duce la Zürich să-i ia un interviu lui Heeb. I-am răspuns că nu avem, dar acum trebuia să comunicăm de ur-genţă prin Betta, pentru ca Heeb să nu

creadă că suedezul vine din partea noastră.)
În seara aceea mulţi mi-au cerut autografe, nu ne-a fost dat să pri-vim nestingheriţi una şi alta, nu ne-a fost dat să observăm aţintiţi a-supra noastră ochii gînditori ai altui tînăr suedez, care totuşi nu ne-a abordat de data aceea.
Mai tîrziu însă a venit la noi. A găsit-o acasă pe Alia. A plăcut din prima clipă prin puritatea, sinceritatea, chiar prin aparenta lui lipsă de experienţă gazetărească. Toate acestea emanau direct de pe faţa lui tînără, însufleţită de doi ochi albaştri, nu lipsită de un aer de severitate. Văzuse el undeva un vechi obicei ţărănesc. Aşa că înda-tă ce a intrat în casă — Alia nici măcar nu l-a observat ce face, şi, afară de asta, la noi în familie nici nu era un asemenea obicei — s-a descălţat şi a intrat în cameră numai în şosete — gest şi maniere de neconceput la un corespondent hîrşit în ale meseriei! (Mult mai tîrziu am aflat că este fiul unui pastor din sudul Suediei.)
A veni, dar nici măcar cu intenţia de a cere un interviu, ci numai a-şa... sau, poate, să ne ajute cu ceva?...
Ne-am notat coordonatele lui, a început să se lege un mic nod. Stig Fredricson, agenţiile telegrafice ale tuturor tărilor scandinave (succe-sorul lui Hegge).
Atunci (în primăvara lui 1972, cînd persecuţiile împotriva mea luase-ră forme acute) mi-a venit în gînd să dau marele, de fapt, primul meu interviu, dar acesta trebuia oferit unor ziare de foarte mare ră-sunet — şi alegerea noastră s-a oprit (corect) asupra a două ziare americane de prim-plan şi i-am invitat pe corespondenţii respectivi (indirect, prin J. Medvedev) într-o anumită zi. Au venit H. Smith şi R. Kaiser— cu magnetofon şi întrebări pregătite (uimitoare prin tematica lor minoră). Dar şi la mine era pregătit tot conţinutul (pentru mine nu-mai în el îşi avea rost interviul!) — dar în formă scrisă. Neştiind nimic despre corespondenţii occidentali şi despre ziarele lor, eu socoteam că ei vor fi mulţumiţi să ia interviul şi în această formă, oare nu-i şi aşa ceva senzaţional? Se vede treaba că nu, ei s-au simţit jigniţi şi umiliţi de o asemenea propunere (şi, după cum am înţeles eu apoi ziarele occidentale, ei nici nu puteau să aibă altă reacţie). Cea mai mare concesie la care — din respect faţă de mine şi din pasiune pentru senzaţional — s-au învoit a fost aceea de a lua din răspun-surile mele, nu cuvînt cu cuvînt, dar cea mai mare parte, transfor-mînd toate acestea într-un „story" pentru publicul lor cititor, adică încredinţînd

numai condeiului lor ordinea, stilul şi accentele — şi înregistrînd pentru aceasta pe magnetofon şi răspunsurile la setul lor standard de întrebări (despre Evtusenko şi alţii...).
Totuşi îmi părea rău să pierd ocazia pe care o reprezentau aceste două ziare de răsunet. Am fost de acord, hotărînd eu însumi ca tex-tul complet să-l dau lui Stig pentru ca el să-l transmită a doua zi a-genţiilor lui scandinave. Eu încă nu înţelesesem că ştirile date „a do-ua zi" nu sînt, de fapt, ştiri, nu fac nici două parale, nu le mai primeş-te nimeni, fie ele şi cu completări. Iar eu îmi puneam întrebarea: cum poate să nu intereseze un autentic text de autor? Dar Stig? — Stig era foarte convins că de la el o să primească.
Asa au şi făcut. Cele două ziare americane de răsunet au mărunţit fructul gîndirii mele pînă au scos din el nişte tăiţei, au dres cu obser-vaţii şi consideraţii frivole lucrurile importante — iar în Scandinavia n-a apărat nici un rînd din textul meu. Totul a fost în zadar, deşi Stig telexase totul cuvînt cu cuvînt.
Imediat la o săptămînă s-a consumat eşecul ceremoniei nobeliene de la Moscova, şi trebuia făcută o scurtă declaraţie — şi care să ajungă neapărat în Scandinavia. Ne-am hotărît, fireşte, s-o facem prin Stig. Ne plăcea: era de o cinste absolută, ni se lipise de suflet.
De data aceasta, totul s-a rezolvat rapid şi ireproşabil. Ceea ce în-seamnă că, în primul caz, într-adevăr refuzul venise din partea a-genţiilor.
Iar printre toate acestea m-am înţeles cu Stig să ne întîlnim în afara casei, în pasajul subteran al Gării Bieloruse pe unde trecea mereu drumul meu dinspre şi spre dacea lui Rostropovici.
Ne-am întîlnit la sfîrşitul lui aprilie (aveam în buzunar microfilmul cu discursul nobelian, pe care n-am putut să-l expediem altfel, şi iarăşi îmi spuneam: trebuie să ajungă în Suedia). Eu şedeam într-un loc aproape neobservat, el şi soţia sa Ingrid veneau braţ la braţ, eu, pîndind, după ei, iar Alia — din alt loc, tot pîndind, verificînd: nu sîntem cumva urmăriţi? Totul a ieşit bine, şi apoi, ajungîndu-i din urmă, noi toţi patru am luat-o fără grabă pe bulevardul Leningrad. (Acest bulevard nu mă emoţiona niciodată prin nimic, oricît l-aş fi străbătut cît e de lung, iar acum mi se asociază cu fiecare amintire: ultima stradă pe care m-au dus la expulzarea din Rusia.) În timpul discuţiei eu i-am propus, el a fost de acord, şi într-o curte întunecoa-să i-am transmis

microfilmul. Potrivit unei credinţe populare, o feme-ie gravidă care îţi iese în cale este de bun augur. Iar aici — două e-rau gravide, ambele noastre soţii. Şi el şi-a dus-o pe-a lui să nască în Suedia. (Acest microfilm mi l-a băgat într-un mic tranzistor. „Aşa l-am şi dus şi l-am predat la Academia Suedeză" — povestea Stig. Chestia asta ni s-a părut ingenioasă, amintea şi de operaţiunile an-terioare de îngropare pentru ani de zile a manuscriselor.)
La întoarcere, ne-a povestit despre reuşita acţiunii. Ne-am mai întîl-nit cu el de vreo două ori pînă în vară. Un contact realizat atît de u-şor şi atît de cinstit era preţios şi ca atare trebuia păstrat. Treptat, de-acuma numai eu cu el, am pus la punct tehnica întîlnirii: prin ce puncte trecem, la ce distanţă să fiu de el, încotro o cîrmim apoi, un-de să-l ajung eu din urmă. La mijlocul verii, Stig — spre uimirea noastră — deodată a încetat să mai vină. Apoi un alt corespondent scandinav ne-a adus din partea lui Stig o emoţionantă scrisoare re-dactată într-o rusă nepretenţioasă: întorcîndu-se cu automobilul din Finlanda şi grăbindu-se tocmai la întîlnirea noastră din acea seară, a avut un accident pe traseu. „Dar în acea clipă Dumnezeu a fost cu mine — şi sper să mă fac bine şi chiar fără urmări."
Această întîmplare nefericit-fericită ne-a şi unit definitiv.
Şi toată toamna lui 1972, şi iarna spre 1973 am continuat să ne întîl-nim, totdeauna pe întuneric, pe alei şi în curţi întunecoase din apro-pierea Gării Bieloruse. (Ora întîlnirii era mereu aceeaşi, iar data ur-mătoare precum şi cea de rezervă, le stabileam mereu la despărţi-re.) Şi nu ştiu cum acum mi s-a limpezit ideea că aceste contacte sînt absolut necesare, că fără ele chiar nu pot trăi — cum oare am trăit nouă ani fără întîlniri personale directe cu un occidental?! Au apărut facilităţi care înainte nu existau, s-a realizat o rapiditate a transmiterii şi de fiecare dată aveai ce să transmiţi şi ce să primeşti (aşa au început să meargă acum toate scrisorile mele prin stînga că-tre Struve, Betta şi avocat, tot mănunchiul legăturilor principale). Şi micile role de microfilme, noile variante, noile scrieri. Iar Stig le transmitea mai departe prin poşta diplomatică, dar nu prin poşta sa sue-deză, care, cu un termen din vocabularul concentraţionar şi sovietic, era parşivă, ci prin alta. Acolo, din cîte ţin minte, în toţi anii, în diferiţi ani, au făcut serviciu oameni excepţional de nobili. Ei ne-au ajutat, şi nu numai pe noi. În acest context, nimeni niciodată n-a eşuat, nimeni

niciodată n-a trădat. (Nu ştiu nici în ziua de azi să citez vreun nume, dar mă înclin în faţa acelor oameni!) Canalul acesta noi l-am numit MDN — Marele Drum al Nordului.
În aceste plimbări a apărut brusc o idee: Hans Bierkegren, scriitor şi remarcabil traducător suedez (cu excelentele lui traduceri de care au beneficiat înjurul lui 1970 Cercul şi Pavilionul, el mi-a pregătit în mul-te privinţe accesul la Premiul Nobel), să înceapă imediat traducerea suedeză a Arhipeleagului, după ce va fi luat textul — de la cine oa-re? Păi de la Heeb. Astfel în cercul legăturilor noastre s-a înscris şi Occidentul. Bierkegren şi-a dat adresa pentru scrisori venite din Oc-cident pentru mine. (Iar mai departe — tot pe MDN.)
La vremea lor, bolşevicii, pentru legăturile lor, n-au trebuit să se folo-sească de ajutorul corespondenţilor străini, nici prin cap nu le-ar fi trecut asemenea idee, dar şi corespondentii e greu de presupus că s-ar fi angajat la aşa ceva. Numai bolşevicii înşişi au creat un ase-menea sistem în care aceia dintre străini care sînt oameni de suflet nu pot să nu treacă peste interdicţii şi să-şi asume misiunea de transmiţători clandestini. Tot aşa şi diplomaţii: din momentul în care diplomaţii sovietici de peste hotare sînt aproape toţi, fără excepţie, spioni guvernamentali, iar ambasadele occidentale de la Moscova sînt şi loiale şi neputincioase, unor funcţionari de ambasadă şi diplo-maţi înzestraţi cu simţul dreptăţii nu poate să nu li se înmoaie inima şi să ne ajute pe bieţii de noi. Mai jos vor fi nişte asemenea uimi-toare exemple.
În acelaşi timp cu „Marele Drum Nordic" s-a constituit, s-a deschis prin el însuşi — nu, prin bunăvoinţă dumnezeiască, — un al doilea drum. Cu mult înainte de aceasta, în decembrie 1967, ardea de do-rinţa de a veni la Moscova să negocieze cu mine Olga Carlyle. Neprimind viză, ea l-a rugat atunci să vină la Moscova ca turist (iar între timp să se întîlnească cu mine) pe Stepan Nikolaevici Tatiscev, tînăr slavist parizian, tot din a doua generaţie a primei emigraţii. Tatiscev a intrat nestingherit în ţară. La Moscova a sunat-o imediat pe Eva — pe cine nu ştia ea dintre parizienii Ruşi?! — şi Eva l-a a-dus la întîlnire cu mine la Ţarevna, învăţîndu-l pe drum, pe străzi, în magazine, cum să se poarte în aşteptarea filajului şi evaluîndu-l din punctul de vedere al curajului. (Ea a apreciat că el are teamă, dar şi-o învinge.) Însuşi obiectul convorbirilor (întrebări învăţate pe dina-fară,

răspunsuri învăţate pe dinafară) părea atunci important, apoi nimic important n-a rezultat din ele, dar cunoştinţa s-a făcut. Şi celor cîţiva prieteni apropiaţi, adunaţi în seara aceea la Ţarevna, Tatiscev le-a plăcut: era simpatic şi spiritual în conversaţie, nu-l stresa con-spirativitatea, povestea cu haz despre alunecarea spre stîngă a studenţimii pariziene şi a întregii intelectualităţi. A reieşit că el împreună cu Struve predă la o universitate. Am hotărît să întredeschidem o fe-reastră a sufletului nostru către el şi să ne explicăm cu Struve.

Şi a venit şi a doua oară ca turist, ne-am văzut din nou la Eva, iarăşi fără să realizăm mare lucru, dar familiarizîndu-ne din ce în ce mai mult unii cu alţii, între noi se născuse o încredere deplină. (O dată, plimbîndu-se prin Moscova, a văzut cu uimire la o intersecţie nişte inscriptii: Str. Sulov - Str. Tatiscev. Le-a luat drept un semn...)

Şi deodată, în primăvara lui 1971, aceeaşi Eva a adus ştirea ului-toare: Stepan Tatiscev este numit ataşat cultural al Franţei la Mos-cova — pe timp de trei ani bătuţi pe muchie! Un neverosimil succes dintre acelea cu care noi n-am fost răsfăţaţi. (Ulterior, Stepan Tatis-cev a povestit cum s-a întîmplat: pe el, ca slavist, l-au sunat de la Ministerul de Externe cerîndu-i sfatul pe cine să numească pentru următorii trei ani în Rusia — iar el, neascunzîndu-şi dorinţa de a a-junge în patrie, s-a recomandat fără jenă pe sine însuşi! Şi candi-datura i-a fost acceptată.) Pe trei ani - un canal diplomatic serios, sigur şi permanent activ - la aşa ceva nu ne aşteptaserăm! (Dar Asia Durova n-a vrut să fie deschisă cu el şi fiecare şi-a continuat drumul lui, de unul singur, ascunzîndu-se de toţi ceilalti din ambasadă.)

Speranţele noastre nu s-au dovedit întemeiate în întregime. Tatiscev (pentru mascare noi îi spuneam „Emil", iar ca să sune ruseşte „Mil-ka"), se pare, a făcut la început nişte paşi necugetaţi din cauza căro-ra a trebuit, multă vreme, să fie cu mare băgare de seamă. De alt-minteri, stilul este omul, şi Tatiscev avea stilul lui, care nu corespun-dea în totalitate aşteptărilor noastre. După cum ne asigura el însuşi — în aparenţa uşurinţă cu care acţiona stătea şi vigilenţa lui încor-dată (Eva, identică în cel mai înalt grad cu ea însăşi, de pe margine îl găsea pe „Milka" de o imprudenţă nebunească, şi îl tot corecta şi povăţuia). Şi, ce-i drept, el nu s-a deconspirat niciodată şi a lucrat cu succes pe toată perioada mandatului său. Nu o dată se slăbise legă-tura cu

el, eram departe de a putea transmite prin el totdeauna, ime-diat şi în cantitatea necesară — dar uneori el era marele nostru sal-vator, în special cînd era vorba de transmis o scrisoare, o dispoziţie, o informaţie — şi totdeauna direct la Struve, de-a dreptul în mîinile care trebuiau! O dată ne-a scos dintr-o mare încurcătură, ducînd în străinătate o listă mare cu numerele: mod de a preciza cui şi din par-tea cui să se transfere din străinătate ajutor bănesc. Două canale independente reprezintă o foarte mare înlesnire: fiecare completea-ză spaţiile goale ale celuilalt.

Tatiscev şi-a încheiat mandatul cînd eu mă aflam deja în Occident. Dar cel care i-a urmat ca ataşat cultural francez la Moscova, Yves Aman, un franţuz profund credincios şi devotat culturii ruse pînă la a fi gata să-şi asume risc şi sacrificii, ne-a ajutat foarte mult.*

*Şi chiar şi-a asumat răspunderea pentru acţiuni mai mari şi complicate: el a fost veri-ga principală a acelui lanţ prin care se transmitea tot ajutorul din partea Fondului So-cial Rus de la noi către unele persoane din URSS. Cea care a urmat după el a fost Eva, apoi Alik Ghinzburg (iar după arestarea lui a venit după Eva şi Boris Mihailov). Pe ei se şi sprijinea întreaga activitate voluminoasă şi foarte periculoasă.

Spre deosebire de Tatiscev, Yves era extraordinar de prudent, reţinut. Şi Ministerul de Externe al Franţei i-a acordat cu plăcere al doilea mandat, şi după ‘77. Tare ne-am bucurat! Noi îi spuneam „Fei", fără să-i pronunţăm numele pe sub tavane, fie ele şi occidentale. În 1975 şi-a asumat riscul de a veni la Zürich. S-a arătat a fi tandru, rezervat şi taciturn. (Adnotare din 1978.)

După întoarcerea la Paris, Tatiscev ne-a fost util, chiar mai mult de-cît înainte. Prin alte persoane de la ambasada franceză a păstrat legături directe cu Eva — şi aceasta a continuat şi în tot anul 1975 să ne trimită mari cantităţi din arhiva mea încă aflată în ţară. Astfel au fost degajate metodic toate depozitele lui A.A. Ugrimov. Restul, conform însemnărilor noastre, l-au ars ei acolo. (Vechile liste în care Alia înscrisese manuscrisele păstrate în diverse locuri, codul de cifre au trecut graniţa în ambele sensuri.)*

În primăvara lui 1973, cînd am început deja să-mi pregătesc pleca-rea de la Rostropovici, cînd mă despărţeam pentru totdeauna de Gara Bielorusă, i-am propus lui Stig să ne transferăm întîlnirile la Gara Kiev — mai aproape de Rojdestvo, ultimul, de-acum numai parţialul meu refugiu. Călătoriile la Rojdestvo erau pentru mai tîrziu, cu încărcătură, nu se desfăşurau chiar ca la carte. În primăvară i-am propus lui Stig ca întîlnirile noastre să aibă loc la o oră

matinală. El a fost imediat de acord, şi de vreo două ori aşa ne-am şi întîlnit: la lu-mina clară a dimineţii de vară într-o gară mişunînd de lume, apoi pe o stradă mărginaşă într-un chioşc verde dintr-un cartier muncitoresc, lîngă staţia de metrou „Studenceskaia". Puteam fi fotografiaţi, evalu-aţi, repede filaţi — dar nici nu ne mai văzuserăm de multă vreme la lumina zilei! (Pentru prima dată m-a fotografiat şi el — nu din obliga-ţie profesională de corespondent, ci aşa, pentru sine.) Chipul lui res-pira foarte multă nobleţe, inteligenţă, onestitate. Stig era mereu tras la faţă şi cam palid — tip de scandinav, nu-i aşa? În primăvara ace-ea i-a venit o idee: să se ducă la avocatul meu pentru a face cunoş-tinţă. I-am aprobat iniţiativa. (El a vorbit apoi foarte respectuos des-pre seriozitatea şi inteligenţa lui Heeb — şi acest lucru m-a făcut să greşesc şi mai mult.) Iar în locul lui pentru vară, „pentru cazul că se întîmplă ceva", l-a propus pe Frank Krepo de la Associated Press. Şi s-a întîmplat să fie nevoie de acesta la sfîrşitul lui august, numai că în jurul acelei date Stig însuşi se şi întorsese din concediu şi a venit la întîlnirea cu mine pe o bancă lîngâ „Studenceskaia", într-o seară,

* Tatiscev era totdeauna operativ în primirea şi trimiterea scrisorilor — căci nu era de glumă corespondenţa care se derula la noi an de an între Europa şi Rusia, cu implicarea a zeci de oameni. Dar, plecînd din Rusia, el şi-a lăsat inima în Rusia şi nu se mai putea mulţumi cu viaţa pariziană anterioară. În intervalul 1975-1976 a revenit de două ori în URSS, ca turist. Călătoriile acestea şi le-a încheiat cu bine, dar, evident, a comis nişte imprudenţe. A venit din nou în vara lui 1977: de data aceasta l-au supus unui filaj compact deschis şi l-au avertizat că „o să-i rupă picioarele". Nu s-a speriat, abia s-a desprins de ei într-un bazar oarecare, că — ne încredinţează el — direct şi fără probleme s-a dus la Ţarevna, a mai transmis ceva, dar la întoarcere la hotel a fost imediat expulzat din ţară.
Iar după opt ani, încă foarte tînăr, a murit de cancer, aproape pe neaşteptate. Una dintre ultimele fapte în slujba patriei, care acum refuza să-l primească, a fost organizarea unei radioemisiuni către Rusia, „Vocea Ortodoxiei". (Adnotare din 1986.)

la lumina slabă, chioară, a felinarelor, sub un copac.
Aceasta era pe la 19 sau 20 august. Am venit la întîlnirile cu Stig: aveam planul unei întregi serii de lovituri în cadrul contraatacului gîndit de mine. Îmi dădeam seama că acesta era ultimul şi cel mai important lucru pe care mă vor lăsa să-l fac, şi-i propuneam acum lui Stig să iasă din rolul lui ascuns, periculos şi inapt a-i adăuga ceva la nume. Îi propuneam acum ca el însuşi să-mi ia în mod deschis un interviu, (încă nu pricepusem că pentru interviurile mele, cel

mai prost traseu era cel scandinav.)
Aveam impresia că o să-i facă plăcere să-mi ia un interviu, că asta o să-i întărească poziţia, o să-i aducă glorie. Iar el, în semiîntunericul de sub copacul peste care se aşternuse umbra înserării, s-a gîndit puţin — şi a renunţat.
Gestul m-a uimit. Dar, probabil, asta este înţelepciune, nu-i aşa? Stig mai putea să rămînă la Moscova un an şi jumătate şi chiar doi şi jumătate.
Înţelepciune, într-o accepţie occidentală de rutină. Că e lipsă totală de înţelepciune, că e curajul disperării, un lucru este cert: la fiecare întîlnire cu mine, el îşi riscase acest post şi chiar toată profesia de ziarist. Risca şi prin faptul că venea la întîlnire aducînd în buzunar lucruri interzise (o dată a şi fost reţinut de miliţieni, dar n-au îndrăznit să-l percheziţioneze), şi prin faptul că se întorcea de acolo cu alte lu-cruri interzise. Condus de sentiment, el, absolut dezinteresat, risca mult mai mult decît atunci cînd, la rece, bazîndu-se pe nişte obiş-nuite argumente occidentale, se tempera pe sine însuşi.
Minunaţii noştri prieteni occidentali! — Ce multe contradicţii şi-au dat mîna în poziţia şi-n deciziile lor!
Stig s-a pătruns aşa de mult de vigilenţa noastră de conspiratori încît în legătură cu pericolul unei divulgări, a spus o dată următoarele: ‚În definitiv, mie personal mi-este indiferent. Nu mă gîndesc decît la un lucru: eu voi putea să vă fiu de mai mare ajutor dacă nu se va răs-pîndi nici un zvon."
Iar la interviu a renunţat. Pentru că un interviu nu se afla în zona pe-ricolului incomensurabil unde îl mînau sentimentele sale (pe el şi pe fermecătoarea lui soţie, Ingrid), ci în zona banalului, unde cuvine-se a judeca logic, ca toată lumea, şi a nu face prostii.
Aşadar, la interviu l-a trimis pe Frank Krepo (foarte simpatic cinstit, bun) şi, la insistenţa mea, pe corespondentul lui Le Monde un tip foarte încrezut, rece. (La data aceea eu încă nu aveam o idee clară despre oportunismul şi duplicitatea acestor ziare. Pe toate noi cei din Est, le considerăm mult mai iubitoare de libertate decît sînt ele în realitate. Pe sub tavane, noi nu discutam nimic de prisos cu cores-pondenţii. Într-un bileţel am scris că aş vrea să public în Le Monde o serie de articole despre viaţa din Uniunea Sovietică. Credeam că se va agăţa de propunerea mea ca de o ocazie bine venită. Dar Le Monde a refuzat chiar cu indignare: de

ce să ia articole de la mine, dacă are un corespondent al lui la Moscova?...)
În aşteptarea luptei operative, m-am înţeles cu Stig în septembrie 1973 să ne întîlnim din zece în zece zile. Datele fuseseră stabilite mai dinainte, dar era nevoie şi de mai multă operativitate. Aflasem despre căderea Arhipeleagului — şi era nevoie să transmitem imedi-at în Occident ştirea despre acest lucru şi să trimitem dispoziţie ca manuscrisul să fie dat la tipar. Pentru asemenea cazuri extreme a-veam şi noi în minte ceea ce era de făcut: să-l sunăm pe Stig dis-de-dimineaţă, înainte de a sosi secretara lui sovietică. Vocile, şi a Aliei şi a mea, el le recunoştea pe loc şi totdeauna asta însemna: astă-seară trebuie să ne întîlnim (ora şi locul fiind cunoscute). Dar ce să spui în situaţia asta, cînd telefoanele sînt interceptate? Stig a avut o idee bună: „Aţi gresit" telefonul: „Spuneţi, este curăţătoria chimică?", „Spuneţi, este biroul de comenzi la Alimentara?.,. Cum? Nu e biroul de comenzi? Iertaţi-mă, vă rog!" Era suficient pentru recunoaşterea vocii. Dar ce se întîmpla dacă se defecta telefonul, sau era ocupat îndelung, sau Stig nu era acasă...?
La 4 septembrie, totul ieşise bine — şi un asemenea „aţi greşit tele-fonul" din înghesuiala suburbană a Gării Leningrad, şi însăşi întîlni-rea. Seara, cu întreită băgare de seamă, mi-am amestecat îndelung urmele: de la dacea o luasem pe alte alei, în metrou schimbasem trenul în staţii care se golesc rapid, ca la Krasnoselskaia, unde pe-ronul rămîne complet curat — garanţie deplină că nu eşti urmărit.
Însă cînd Stig s-a apropiat de mine în locul nostru retras lîngă ‘’Stu-densceskaia" — mie mi s-a părut că mi-a trecut prin faţă o figură, ca-re a verificat dacă ne-am întîlnit, şi s-a ascuns după o casă. Despre asta i-am spus lui Stig. El a rîs: „Da. Este Udgord." Acesta, ziarist norvegian, îi era prieten. Era singurul căruia îi povestea despre în-tîlnirile noastre.
Udgord voia şi el foarte mult să participe la întîlnire, dar etica nu-i permitea să-şi deranjeze prietenul, şi nici măcar nu s-a apropiat pentru a face cunoştinţă cu mine.
În această seară de 4 septembrie se pare că am transmis multe: şi ştirea despre Arhipeleag, şi „Scrisoarea către conducători", şi multe dispoziţii pentru Occident, şi nu mai ştiu care microfilm de-al meu. Îmi amintesc: a fost ceva uluitor. Seara eu şi Alia eram în sărbătoa-re: totul se prăbuşea, iar noi iată că rezistam. (Şi ea era în ultimele zile

de sarcină; se apropia termenul să-l nască pe Stepan. Într-o pre-cipitare a evenimentelor, ca aceea care-i place destinului, peste pa-tru zile copilul a şi venit pe lume.)
În acea groaznică ultimă toamnă, mă întîlneam cu Stig, totuşi, în condiţii foarte bune. În situaţia în care se încerca sufocarea mea, fiecare dintre aceste întîlniri îmi era ca o indispensabilă gură de oxi-gen. O dată pentru transmiterea unei scrisori suplimentare, a unei urgenţe subit apărute, ne-am înţeles ca el să nu se arate: Ingrid să se plimbe pe bulevardul Narîskinski, iar Alia să-i meargă în întîmpi-nare cu Ermoska. Eram şi eu. Femeile s-au aplecat asupra copilului — de departe nu se vede mişcarea mîinilor—Alia i-a transmis scri-soarea, Ingrid — o luminare suedeză de Crăciun pentru noi.
Şi de Crăciun ei au plecat în Suedia, iar aici s-a dezlănţuit Arhipelea-gul, toată furtuna — şi cît mai era de aşteptat pînă la întoarcerea lui Stig! Necesitatea unei legături, a rezolvării unor probleme, a trimiterii de corecturi apărea aproape din trei în trei zile. Ce-i drept, în aceste zile grele, la noi acasă vereau mulţi corespondenţi, unii — ca să afle o noutate sau să facă o fotografie, alţii ca să ne ajute (John Shaw, Frank Krepo).
Din multe motive, postul la Moscova este pentru corespondentul oc-cidental unul foarte înalt, privilegiat, important — şi din punctul de vedere al carierei, şi din cel al bunelor condiţii de viaţă pe care le presupune (pînă şi scutire de plată pentru dădacă la copii. Guvernu-lui sovietic nu-i pare rău de cheltuieli, el face o socoteală corectă: ziariştii bine asiguraţi material se vor crampona de locul lor, nu vor trimite corespondenţe foarte critice). Dar în unii oameni cu educaţie occidentală, cînd veneau în contact cu mişcarea noastră am început să observ o schimbare uimitoare: se leapădă de obişnuitul calcul al copeicilor şi-şi sacrifică şi viaţa.
Faptul de a fi în fiecare clipă calculat pînă la amănunte şi cu cît mai amabil în formă, cu atît mai necruţător în conţinut — nu este o însu-şire înnăscută a occidentalilor, ci rezultatul influenţei mediului în care nimereşte omul. Iar în Rusia există de mult (în ciuda opresiunii sovi-etice) un mediu al dărniciei, al spiritului de sacrificiu — şi acest me-diu îi influenţează şi pe occidentali, îi pătrunde, poate nu pentru tot-deauna, ci pe timpul cît sînt printre noi. Şi totuşi: deşi toţi cu o edu-caţie occidentală şi trăind în aceleasi condiţii,

corespondenţii străini s-au manifestat foarte diferit în acele zile.
Ultima mea întîlnire cu Stig a fost la 14 ianuarie 1974, chiar în ziua în care Pravda a început un mare atac de presă împotriva mea. Deja se întrezărea printre altele şi următoarea posibilitate: nu mă vor a-resta, ci mă vor expulza în Occident. În acest caz mă gîndeam că voi rămîne în Norvegia. Iar pe un asemenea prieten minunat precum Stig voiam să mi-l păstrez. Drept pentru care i-am şi spus că dacă va fi aşa, iar el va suferi pentru legătura cu mine, atunci să nu se teamă de o expulzare din URSS, de o compromitere a carierei de corespondent, căci îmi va fi mie secretar în Norvegia şi legătură generală cu lumea înconjurătoare.
Această idee se maturizase şi în el, îi plăcea.
În spaţiul de sub poartă, unde nu ne vedea nimeni, ne-am îmbrăţişat de rămas-bun.
Iar întîlnirea următoare fusese fixată pe 14 februarie. (La patruzeci şi opt de ore de la arestarea mea...)
Şi Stig, şi cu el Nils Morten Udgord au trecut pe la Alia în zilele lui ia-nuarie: acest lucru arăta firesc atunci, iar de ajutorul şi prietenia lor era o nevoie acută. Acesta era deja începutul roirii corespondenţilor străini în locuinţa noastră, roire care s-a declanşat după arestarea mea şi care i-a dat Aliei posibilitatea de a-mi salva toată munca de-o viaţă, toate scrierile complete, incomplete, întrerupte — şi toate în- tr-un singur exemplar, căci de copiat nu mai era timp. (Cred că KGB nu-şi imagina cîte lucruri aveam eu deja pregătite — referitor la Roa-ta, la Lenin, la bolşevici, la toată revoluţia — şi cîte dintre acestea ar fi fost pentru mine imposibil de reconstituit, daca le-aş fi pierdut. Cred că, dacă şi-ar fi imaginat, le-ar fi strîns pe toate încă de la înce-put, de la arestarea mea.) Îndată ce m-au luat de-acasă, Alia a tre-buit să le scoată pe toate acestea mai repede din locuinţă şi să le ducă, mai întîi unde-o fi, apoi la o posibilă bază de expediere în străinătate. Îşi punea întrebarea: este mai bine să le ducă la nişte străini? În ce-i priveşte pe corespondenţi, aceştia — numeroşi — veneau în şuvoi neîntrerupt, ceea ce asigura o acoperire, dar ei nu aveau obiceiul să circule cu ceva în mînă prin Moscova. Cel mai a-desea, veneau cu mîinile goale şi deci nu puteau să iasă de la noi cu sacoşa. Să-şi fi umflat buzunarele cu pachete? Dar cum să facă să nu devină prea groşi la trup? Cu toţi de faţă,

cu toţi deodată, Alia n-a vorbit şi n-a transmis nimic: prezenţa unor străini o punea în im-posibilitate de a se înţelege cu ai ei. Ci, împreună cu cei iniţiaţi, se retrăgea într-o cămăruţă, acolo se explicau între ei prin bileţele (că doar nu se putea prin viu grai! Ba mai mult decît atît: în timp ce scrii bileţelul trebuie să îndrugi ceva din gură), acolo se transmiteau şi pachetele.
Nils Udgord — cunoştinţă recentă, om aşa de nobil, serios, cu trăsă-turi decise, calme, cu siguranţă de sine în acţiune, cel mai cult dintre toţi corespondenţii (istoric erudit, el se ridica deasupra tuturor) — el a fost primul căruia Alia, în ziua expulzării mele, i-a pus problema: „Există o arhivă voluminoasă, şi este necesar s-o scoatem din ţară. Puteţi să ne ajutaţi?" (El era deja un om „cu trecut"; Komsomolskaia Pravda deja îl ponegrea; adică — era în evidenţa cui trebuia.) După ce a reflectat, a doua zi i-a cerut Aliei procură scrisă pentru posibile negocieri:
„Rog să-l consideraţi pe domnul Nils Udgord ca pe reprezentantul meu împuternicit pentru legături cu... Solicit ajutorul dumneavoastră pentru a scoate din ţară arhiva lui Soljenitîn."
Iar mai departe el a pus pasiune în treaba aceasta, abordînd-o cu anvergura istoricului, iar nu a corespondentului.
Din păcate, despre această operaţiune remarcabilă, care mi-a salvat principalele manuscrise şi mi-a asigurat continuarea pe ani de zile a lucrului la Roata Roşie, nici astăzi nu se poate povesti.
...Ceea ce Udgord nu înţelegea pe de-a întregul era modul în care acestea vor încăpea acum în cele două geamantane permise lui. Devenise deja clar că arhiva este mai mare. (În plus se părea că nu trebuie făcută risipă nici de ore, nici de zile, pentru că familia mea putea fi alungată din URSS în orice clipă.)
Printr-o întîmplare fericită, întorcîndu-se de la concert, l-a găsit aca-să pe amicul său William Odom, cvadragenarul asistent al ataşatului militar american. Înainte de a veni la Moscova, Odom, şi el doctor în ştiinţe ale istoriei, fusese profesor de istoria Rusiei la West Point. Acum i-a adus lui Nils proaspăt apăruta broşură Apelul împotriva Arhipeleagului şi a mea.
A vorbi pe sub tavane nu se poate, şi, avînd în vedere multele lucruri încă rămase, Nils i-a scris lui William: „Marea

problemă este arhiva lui Soljenitîn."
William Odom era destul de iniţiat în istoria acestui secol şi a ţării noastre. La războiul din Coreea nu a participat numai datorită faptu-lui că în chiar acel an a intrat la academia West Point. După aceea studiase la Universitatea Columbia istoria Uniunii Sovietice, scrisese studii despre Sverdlov, despre Osoaviahim, a făcut serviciu în misiu-nea americană de pe lîngă trupele sovietice, şi doi ani în Vietnam, şi iată deja de doi ani este la Moscova, şi-şi încheia stagiul aici.
În fond, el a fost de acord imediat: numai să nu ştie nimeni, nici chiar Soljenitîn. Urma să-şi împacheteze, să-şi expedieze bagajul perso-nal (ca bagaj diplomatic) în Statele Unite. Tocmai în acest bagaj va pune arhiva. Aceasta îl scutea de necesitatea de a se adresa cuiva dintre funcţionari şi poate de neplăcerea de a primi un refuz. Totuşi despre această intenţie i-a povestit şefului şi prietenului său, contra-amiral Mayo, care era ataşat militar.
.. .Dar toate astea nu arătau aşa de bine în locuinţa noastră asedi-ată. Zăpăceală era şi în hîrtii, zăpăceală şi în proiecte: ce să aştepţi? Că nu este percheziţie acasă — faptul acesta a devenit clar în urmă-toarele douăzeci şi patru de ore. Dar — o să-i înhaţe oare pe cei ca-re ies cu manuscrise? Pe cine? Din ce moment?
Cînd m-au luat pe mine — nu numai pe biroul meu era împrăştiată corespondenţă conspirativă cu Occidentul, ci şi pe al Aliei zăcea lis-ta cifrului conţinînd tot sistemul de păstrare a manuscriselor: la cine, unde, ce! Iar acum iată, Alia trebuia să se descurce cu toate cele aflate în păstrare (să întindă mîinile pînă acolo pînă unde ani de zile nu ajunseseră), să construiască un nou sistem şi în legătură cu fie-care scriere să decidă: ce trebuie trimis neapărat peste hotare după mine. Ce este de dorit. Ce urmează să rămînă în păstrare în URSS pînă la solicitare. Ce se păstrează, dar nu poate fi solicitat niciodată. Ce se distruge.
De aceea — deşi era mai simplu ca din diverse locuri de păstrare să le arunce imediat la expediere, dar această soluţie aproape că n-a fost necesară — a şi riscat Alia să le facă să treacă din nou printr-o locuinţă periculoasă, să le bage şi să le scoată, iar aici să le revadă, uneori după o listuţă, grupîndu-le în alte plicuri. (Această treabă nu putea s-o facă decît Alia singură, dar seara venea Liuşa, care a fă-cut şi ea foarte mult.)
Dar înainte de aceasta, în timp ce aşteptau percheziţia

acasă, au în-ceput — în virtutea unui prim impuls — să ducă de urgenţă hîrtiile la cineva! La alte adrese!
Chiar şi în seara arestării mele, Stig (la întîlnirile cu mine se obişnui-se să folosească buzunare încăpătoare) a luat cu sine schiţe ale ar-ticolelor pentru culegerea Voci din străfunduri şi scrisori pentru Occi-dent. Iar apoi cu ai ei, cu concetăţeni sovietici, Alia trimisese la prie-teni, la diferite adrese. Prietenii s-au precipitat imediat ca o ceată lăr-muitoare (la familia vecină Pasternak, deasupra hîrtiilor erau frunze de ceapă, o căpăţînă de varză) şi apoi s-au condus unii pe alţii acolo unde trebuie. Dima Borisov, Andrei Tiurin şi Aleksandr Ghinzburg — o figură nouă pentru cercul persoanelor implicate în păstrarea manu-scriselor noastre, dar nu pentru mişcarea ilegală din Rusia — au aju-tat mai mult decît toţi şi mai inteligent decît toţi în aceste zile. Ghinzburg a luat şi a strîns acele manuscrise care trebuiau să rămî-nă în URS S.
În continuare, Alia mi-a expediat nu numai manuscrise, ciorne de-ale mele, ci şi cărţi rare, ziare importante din anul 1917. (Exista o regulă vamală sovietică potrivit căreia era interzis să scoţi din ţară cărţi edi-tate pînă în anul 1945, cu alte cuvinte cărţi care puteau avea o ori-entare „necorespunzătoare", şi chiar mai rău, cărţi scăpate cu greu de la ardere.) Şi încă vreo cîţiva oameni (Wilhelmina Ghermanovna Slavufkaia, Aleksandr Sergheevici Buturlin) au trebuit să ia cărţile cele mai voluminoase, dar mai puţin periculoase. V. Slavutkaia sin-gură a conceput o modalitate de trimitere mai departe a cărţilor, şi tot singură a aranjat totul, ceea ce întrecea deja aşteptările, era ceva remarcabil. Exista părerea că pentru corespondenţi este periculos să ia materia-le scrise direct de la noi, că e mai sigur dacă le iau de la alte adre-se... Aceste adrese erau comunicate lui Stig şi lui Nils pentru cores-pondenţii străini. Gazdele erau prevenite ca să ştie cam cînd să aş-tepte şi ca să nu se înşele cu privire la identitatea vizitatorului.
Acesta, pentru a fi recunoscut, avea în carnetul lui de corespondent un semn convenţional făcut cu creionul.
Aşa s-a împrăştiat arhiva mea (ca un ochi de apă în care calcă brusc o cizmă): stropi sărind în diferite locuri îndepărtate ale Mosco-vei şi chiar în cartiere mărginaşe, pe şoseaua Rubliovskoie şi în Medvedkovo. (Peste cîteva zile s-a înţeles caracterul eronat al aces-tei acţiuni. S-a început strîngerea tuturor materialelor şi aducerea lor înapoi la noi.)

La Medvedkovo s-a dus să recupereze ce era de recuperat însuşi Udgord. El va face o transbordare pe drum, cu al doilea taxi va mer-ge nu pînă la casa căutată, ci numai pînă la casa vecină cu ea, şi ta-xiului îi va da drumul. (Toate astea — ca să nu rămînă urme.) Dar iată — şi-a încărcat toate buzunarele largii lui haine „reporticeşti", a luat două sacoşe grele din plastic, a ieşit în stradă: dar unde să găseşti în văgăuna asta un taxi pentru întoarcere în oraş? Ora trei ziua, e lumină. Trec cu taxiul nişte militari, un colonel (or fi kaghe-bişti? Pas de ghiceşte). Cuviincios îmbrăcatul Ugord „votează" (îi face semn să oprească), este luat în maşină—dar pe drum: conver-saţie, şi faptul că este străin iese la iveală. (Mai simplu ar fi fost cu un autobuz?)
Cît risc, cu totul neobişnuit pentru corespondenţii de la Moscova! Şi în plus în fiecare zi trebuie să muncească la întreaga capacitate (as-cunzîndu-se de secretara sovietică infiltrată în dispozitivul lor), să transmită ştiri la agenţiile lor, la ziarele lor.
Corespondenţii s-au comportat foarte diferit în aceste zile. A fost pentru fiecare o alegere dictată de conştiinţă, o încercare, dar glorie n-a dobîndit nimeni. De succes, de laudă, de promovare pe linie de serviciu — nu numai că nici vorbă nu poate fi, dar fiecare riscă să strice totul, toţi anii de carieră, toţi anii de eforturi. Căci ziarul, în nici un caz, nu l-a trimis pentru conspiraţie. (Iar pe Frank Krepo, după cunoscutele interviuri cu mine şi în mod logic bănuind pericolul, Associated Press, în mod special, l-a avertizat sever: în relaţiile cu Soljenitîn să nu depăşească pragul a ceea ce este permis. Iar el — lua în permanenţă ba hîrtii, ba microfilme — şi, în timp ce faţa-i atin-gea expresivitatea maximă, le ascundea. Faţa lui sugera şi felul în care i se mişcau degetele acolo undeva, şi felul în care îşi juca des-tinul, de altminteri cu promptitudine. Textul meu intitulat „Declaraţie în caz că voi fi arestat", Lacontre, corespondentul lui Le Figaro, l-a luat de la Alia în timpul nopţii: l-a băgat în sosetă, pe talpă, în ghea-tă.) În privinţa aceasta, corespondenţilor unor organe europene, mai înţelegătoare, le era mai uşor. De pildă, Udgord era convins că, în caz de eşec, şeful lui îi va înţelege şi-i va ierta acţiunea. (Dar el şi „căra" incomparabil mai mult decît alţii, încărcîndu-şi buzunarele — şi pe cele laterale, şi pe cele de la piept, şi pe cele de la spate — costumului său reportericesc, şi înainte de a iesi, mare de statură cum era,

se privea atent în oglinda înaltă: să nu care cumva să-i iasă din buzunar vreo hîrtie.) La americani, noţiunea de carieră este deosebit de strictă: eşecul nu este întîmpinat cu înţelegere nici de şefi, nici de colegi, ci numai cu ironie la adresa celui care a eşuat. Şi este de înţeles că unii au refuzat să ne ajute. Dar trei tineri minunaţi — americanii Steve Browning, Roger Leddington, Jim Pypert — ne-au ajutat neîntrerupt. Şi trei englezi de nădejde: Julian Nandy, Bob Evans şi Richard Wallace. Iar geamantanele (viitoare) sînt mari, iar buzunarele de corespondent—mici. Şi trebuia ca unii să meargă după materie explozivă şi s-o poarte cu ei — în fiecare zi. (Cred că KGB, mulţumit cu expulzarea mea, privea calm la roiul de corespon-denţi şi n-a înhăţat pe nici unul pentru că nu voia un scandal în plus — dar nici n-avea o idee despre importanţa şi volumul materialului dus dintr-un loc într-altul.)

Fie ca aceste foarte tîrzii rînduleţe să constituie expresia modestului meu prinos de recunoştinţă faţă de acei corespondenţi. Fără ei, lu-crarea mea ar fi întîrziat ani de zile.

Cele mai multe hîrtii au fost duse la Stig. La el se formase un întreg depozit. (De aceea, în timpul acesta, el personal ieşea rar.) Au fost duse la Stig — aşa că toţi stiau acest lucru! Cu cît ştiau mai mulţi corespondenţi străini, cu atît mai mare era pericolul deconspirării. Dar iată că nu s-a deconspirat nimic! Nici atunci, nici ulterior.

La 23 februarie a devenit cunoscut că din Elveţia eu am plecat în Norvegia. Şi, fireşte, nici nu putea să se abţină Stig de a veni şi el a-colo, de a se întîlni cu mine pentru prima dată după expulzare, de a face schimb de informaţii privind planuri, probleme, mersul treburilor.

Aici, Alia a comis o greşeală gravă trimiţîndu-mi scrisoare prin Stig — şi toată operaţiunea, pusă la punct cum era, a fost cît p-aci să eşueze. (Dar, cu toată foarte marea noastră nechibzuinţă, totul ieşise aşa de bine, pe termen aşa de lung, şi anume cu Stig! Asta ne împingea să continuăm.) Şi oricum: relatarea principală despre mer-sul treburilor, Stig o va face verbal. Tot ce trebuia să-mi scrie ea se reducea la — în afară de chestiuni personale — explicaţia că ea nu va pleca pînă nu va reuşi să salveze şi să ascundă totul (ca eu, prin telefon, să n-o grăbesc să părăsească ţara). Şi că înainte de plecare îi este imposibil să nu facă o declaraţie publică. Zău că asta era mult mai simplu să fie transmisă

prin viu grai. Dar — greşeală, cine nu face greşeli cînd îi plesneşte capul de probleme, cînd simte că-l apa-să ceva pe suflet?
În ultimele ore de dinaintea plecării, Stig a trecut pe la noi pe-acasă, dar a plecat repede la aeroport. Scrisoarea făcută ghemuleţ a as-cuns-o — conform unui procedeu „verificat" — într-un tranzistor oa-recare, aşa cum făcuse cu doi ani în urmă cînd îmi scosese din ţară discursul nobelian. Dar „vameşul", fără să stea pe gînduri, a luat şi a deschis imediat chiar acest aparat — şi a confiscat scrisoarea. (Coincidenţă? Obişnuit loc de ascundere? Sau cîndva Stig a şoptit pe sub tavan?) Stig, ca un copil, s-a înroşit şi a intrat în panică — umilitor! Şi pentru ce? Şi după cîte operaţiuni foarte dificile. .. (Dar acasă, dar la locuinţa lui din Moscova se află un întreg depozit pen-tru expediere! — Dar dacă acum ăştia se duc acolo?...) însă kaghe-bistul a spus ceva în bătaie de joc, a reţinut scrisoarea, dar nu l-a oprit să treacă mai departe. Şi Stig a zburat cu o foarte mare piatră pe suflet.
A reuşit să-i şoptească ceva unui compatriot de la compania aviatică respectivă. Şi acesta s-a dus la Ingrid să-i relateze ceea ce-i spuse-se Stig. Ingrid a început să se agite — cum să salveze cauza? În timpul acesta, ea avea în vizită... un diplomat pe care s-a hotărît să-l roage să ia temporar la el încărcătura periculoasă. Diplomatul, nu cu foarte mare plăcere, a luat o parte din manuscrise în maşina lui. (Iar iscoadele or fi văzut cum se încarcă?!) Celorlalte a început să le schimbe locul neobositul Nils, ducînd o parte la el acasă, o parte la... ambasadă.
Cîte mişcări de prisos, cîte mutări periculoase cîte trambalări prin Moscova! Aşa cum în bucăţile de carne desprinse din el, trupul cio-pîrţit al unor animale încă se mai mişcă, mai tresare, se mai zvîrco-leşte, încă mai vrea să trăiască — tot aşa şi arhiva mea se zbătea, voia să trăiască!
(Vestea despre eşecul lui Stig a ajuns la mine în Norvegia, în căsuţa pictorului Veideman — o dată cu John Shaw de la Time, nu ştiu de ce mai devreme decît Stig însuşi şi într-o formă îngrozitoare. Lui Stig i s-au luat pe aeroport microfilmele cu manuscrisele mele! Acest lu-cru mi s-a părut verosimil — microfilmele erau la fel şi atunci ce lovitură, şi ce primejdie pentru el! Dar o oră mai tîrziu a sosit însuşi Stig. S-a aflat că i s-a luat o scrisoare, dar nu se ştie cît de serios este conţinutul ei. Însă trebuie să arăt că am

avut o strîngere de inimă pentru el, şi m-am simţit vinovat în faţa lui, cum nu m-am simţit nicio-dată în anii iscusitelor noastre operaţiuni. Nu exista nici măcar certi-tudinea că o să-l mai lase să revină la Moscova.)
Ascultaţi ce vă spun! Pe KGB parcă-l furase somnul: n-a urmat nici o lovitură, şi lui Stig nu i s-a pus nici o piedică la întoarcerea în URSS. Să nu-şi fi dat ei seama de toate legăturile? În transmiterea unei scrisori să fi văzut ei un serviciu singular, întîmplător, din partea unu-ia dintre mulţii corespondenţi care se îmbulzeau la noi acasă? Sau numai s-au ferit să amplifice scandalul din jurul meu?
Însă din compararea multelor cazuri din această carte rezultă că atunci cînd era vorba de mine, parcă li se întuneca mintea, le lip-seau raţiunea şi îndrăzneala să recurgă la măsurile cele mai simple, cele mai directe!
S-a întors Stig — şi a strîns la loc partea lui din arhiva mea. El şe-dea din nou pe dinamită. Dar acum a intrat în actiune Nils...şi cu toate că în această acţiune s-au implicat destul de mulţi aliaţi într-a-devăr occidentali, într-adevăr nedeprinşi cu aşa ceva, dar încă spe-cialişti în culegerea de ştiri de senzaţie — nici unul dintre ei n-a scă-pat niciodată nici un cuvînt!!!
M-am înţeles cu Alia la telefon ca ei să vină la Zürich nu cu Aero-flotul, ci cu compania elveţiană ale cărei avioane aterizau pe micul Seremetievo-2, unde funcţionarul elveţian promisese să nu permită sovieticilor să verifice bagajele, urmînd ca acestea să fie preluate imediat. Dar ce s-au gîndit kaghebistii?! — Cu cîteva ore înainte de sosirea avionului elveţian au dat dispoziţie ca de data aceasta, nu-mai de data aceasta, acest aparat să aterizeze pe Seremetievo-1. Şi toate geamantanele noastre au mers în flux pe banda rulantă, la ve-rificare de către KGB. Le-au ţinut mult. (Nu ştiu dacă au refotografi-at, dar toate benzile magnetice s-au şters.)
Eu ştiam că Alia a expediat totul pe ascuns, că nu aduce nimic im-portant cu ea. Dar nu se ştie de ce, sau tocmai de aceea, dintr-un impuls inconştient, sau din amuzament: cînd familia a sosit cu zece
geamantane, cu sacoşe şi coşuri — eu, în prezenţa tuturor cores-pondenţilor, m-am repezit la bagaj şi am cărat singur două geaman-tane grele cu acele hîrtii de mîna a treia pe care le adusese Alia. Aparent, arhiva sosise legal. (Iar pentru cekişti: nimic altceva, nimic important nu aşteptam,

în afară de ceea ce aţi fotografiat la Sereme-tievo, studiaţi!)
.. .Abia în aprilie 1974 a trecut pe la noi, pe la Zürich, în drum spre concediu în Italia, o tînără pereche germană cu o fetiţă, al cărei tată a scos din maşină (dar şi aici ferindu-se de fotograf) două preţioase geamantane şi o sacoşă. Şi era aşa de prudent, încît în prezenţa fiu-lui avocatului Heeb nu şi-a spus numele, ci mi-a întins în tăcere actul de identitate.
Priveam la ei ca la propria noastră familie. Alia, ale cărei mîini vibrau de bucurie, verifica numerele pachetelor sosite. Toate sînt lucruri im-portante, toate sînt lucruri de valoare: iată-le! Au sosit! Le-am salvat!
Şi apoi — multe cărţi necesare lucrării mele va aduce Mario Corti, colaborator al ambasadei italiene de la Moscova, foarte ataşat de oprimatul creştinism rus. Mulţumesc! Iată şi aceste cărţi din nou pe rafturile mele.
Iar ceea ce era la Odom a durat mai mult. Bagajul lui a sosit cu va-porul în Statele Unite, iar el însuşi a mai zăbovit vreo cîteva luni în Europa. Acele lucruri de valoare nu au sosit la noi, la Zürich, decît în septembrie 1974.
Iar la sfîrşitul lui iulie au fost în vizită la noi Nils şi Angelika. El ne-a adus încă o parte — nu de trebuinţă urgentă — a arhivei, dar aproa-pe tot un geamantan. O nouă bucurie! Nici în pereţii de la Zürich noi nu mai aveam prea mare încredere, nu era nici o greutate ca şi aici să se monteze din afară un dispozitiv de interceptare a convorbirilor. M-am dus cu Udgord în munţi, la o casă izolată în Sternenberg, un-de Nils a povestit pentru prima dată despre toate tainele şi mişcările, cu toate numele. Ce sentiment al libertăţii şi al triumfului ne stăpî-nea: să vorbeşti cu voce tare despre asemenea taine — şi ca des-pre trecut! Aici — eram convinşi — nu ne mai aude nimeni.
Udgord mi-a luat un interviu literar pentru Aftenposten, mi-a luat e-xemplarul de semnal al Scării „Donului liniştit" şi l-a dus în URSS. Toate acestea le-au fost extrem de dezagreabile autorităţilor sovie-tice. De multă vreme şi din ce în ce mai multe se acumulau la ele motivele de nemulţumire şi împotriva lui, şi împotriva lui Stig — dar totul plutea în ceaţă. Era ultimul lor an de şedere la Moscova. În primăvara lui 1975 i-a atacat Literaturnaia gazeta: „Dosarul negru al domnului Udgord". S-a dovedit că atacanţii nu cunoşteau adevărat acel dosar şi-i învinuiau în mod absurd pe cei doi de contrabandă cu tablouri. Dar Udgord şi Stig s-au apărat cu dîrzenie, au dezminţit ca-tegoric acuzaţiile

respective. Ziarele şi uniunea ziariştilor din Norve-gia l-au susţinut pe Udgord, au protestat la ambasada sovietică, au cerut Ministerului lor de Externe să-l apere pe ziaristul devenit ţintă a persecuţiilor, în apărarea lui Stig s-au ridicat cei din Suedia.*

În primele noastre luni la Zürich nu o dată ne-au vizitat noi prieteni, corespondenţi. Cu unii făceam cunoştinţă prima dată, ne erau cu to-ţii oaspeţi dragi. Întorcîndu-se la Moscova, ei ne duceau scrisorile către prieteni, iar în curînd şi primul ajutor al Fondului nostru către unele persoane din Rusia. Steve Browning a venit la noi în noiembri-e la conferinţa de presă privind culegerea Voci din străfunduri. Pe William Odom l-am cunoscut un an mai tîrziu în America — în mare taină şi într-un mod care mi-a permis să-i exprim neţărmurita mea gratitudine.

Numai aici, în Occident, cunoscînd şi observînd structura mentali-tăţilor de prin partea locului, puteam să apreciez aşa cum trebuie eroismul acestor occidentali — da, da, eroismul. Noi ne tîram deja sub nişte averse potopitoare (şi radioactive) şi, dacă riscam ceva, nu riscam decît să ni se toarne în cap nişte găleţi în plus pline cu apa aceloraşi averse. Dar, cu dragile lor haine uscate, călcate, occidentalii, sărind din confortul lor, nimereau în această furtună umedă şi întreaga lor societate, întregul lor cerc de prieteni, trebuie că n-a vă-zut în toată această întîmplare altceva decît pedeapsa aplicată pros-tiei şi nechibzuinţei. Ei depăşeau un prag moral mult mai mare. Nu pot să-i privesc, nu pot să-i evoc, fără să-i admir.

* Nils şi-a încheiat cu bine stagiul în URSS, iar Stig chiar a mai rămas, şi a promovat. S-a întors la agenţia lui. (Adnotare din 1978.)

14 Scara ‘’Donului liniştit’’

În insuportabila densitate de probleme ale mişcării noastre, sub apă-sarea clandestinităţii şi a primejdiilor, cînd majoritatea participanţilor încă mai era cu serviciul la stat, cînd în acest spaţiu aglomerat nu avea unde să cadă nu un măr, ci o biată sămînţă de floarea-soare-lui, era greu să-ţi găseşti un cît de mic loc liber pentru o preocupare de altă natură. În asemenea condiţii, se pare, nimic din afara celor legate de lupta noastră nu putea să ne capteze forţele şi interesul. Şi totuşi a apărut şi acea preocupare de altă natură. Şi s-au găsit pen-tru ea şi forţe, şi timp.

Aceasta a fost preocuparea privind paternitatea Donului

liniştit. Aţi exprima cu voce tare îndoieli în această privinţă a fost decenii de-a rîndul o faptă pasibilă de aplicarea unui adevărat Articol cincizeci şi opt. După moartea lui Gorki, Şolohov trecea drept Primul Scriitor al URSS, nu numai membru al CC al PC(b) al Uniunii Sovietice, ci ima-ginea vie a CC. El, ca Voce a Partidului şi Poporului, lua cuvîntul la congresele partidului şi la sesiunile Sovietului Suprem.

Elementele noii noastre lucrări, ale acestei lucrări, s-au adunat din diferite părţi, s-au strîns la modul azi un pic, mîine un pic — nepre-meditat, necomandat, necoordonat. Şi nimerind la noi, într-un îngust spaţiu intercatodic — au luat foc.

Enigma ca atare — la noi, în Sud, cui nu-i era cunoscută? Pe cine nu a obsedat? În copilăria mea, multe discuţii am auzit pe această temă, toţi erau convinşi că nu Şolohov scrisese cartea aceea. Chestiunea însă nimeni n-a abordat-o metodic. Dar, în diferite peri-oade, tuturor le parveniseră zvonuri — unele mai credibile, altele mai puţin credibile.

Eu, în special, sînt unul dintre ultimii pe care această problemă l-a pus pe gînduri. În vara lui 1965 mi s-a relatat povestea pe care Pe-trov-Biriuk a depănat-o la o masă în restaurantul Casei Centrale a Scriitorilor. Şi anume: în anul 1932, cînd el (Petrov-Biriuk) era preşe-dinte al asociaţiei scriitorilor din districtul dintre Marea de Azov şi Marea Neagră, i s-a prezentat un om oarecare, care i-a declarat că are dovezi complete cum că nu Şolohov a scris Donul liniştit. Petrov-Biriuk s-a mirat: ce dovadă poate fi aşa de incontestabilă? Necunoscutul a arătat ciornele Donului liniştit pe care Şolohov nu le-a avut şi nu le-a prezentat niciodată şi care în momentul acela ia-tă, puteau fi văzute, cu un altfel de scris! Petrov-Biriuk, orice ar fi gîndit el despre Şolohov (se temea de el, atunci lumea deja se te-mea de el), a sunat la secţia agitaţie a comitetului districtual al parti-dului. De acolo i s-a spus: trimiteţi-l la noi pe acest om, cu hîrtiile lui.

Şi acel om, şi acele ciorne au dispărut pentru totdeauna.

Şi Biriuk—chiar după 30 de ani şi nu cu mult înainte de a muri — nu a dezvăluit acest episod decît la beţie unui tovarăş de chef. Şi încă uitîndu-se în toate părţile de frică să nu-l audă şi altcineva.

Era dureros: această pieire în pur stil gulag a unui om curajos aco-perise deja un plagiat atît de suspect? Şi ce păcat pentru foarte ne-fericitul adevărat autor: cum, o

jumătate de secol, toate împrejurările au concurat conspirativ împotriva lui! Pentru ei amîndoi era necesa-ră acea răzbunare care se numeşte răsplată, care este dreptatea is-toriei. Dar cine va găsi forţe pentru ea?

Eu nu ştiam că în aceeaşi vară 1965, în această baltă stătută, cine-va aruncase deja un bulgăre mare: în îndepărtatul meu Rostov-pe-Don fusese publicat articolul lui Molojavenko despre F.D. Kriukov.

Iar Donul era nu numai o amintire a copilăriei mele, ci şi tema indis-pensabilă a unui viitor roman. Prin Doneţul (lui LA. Stefanov), el aducea apă din belşug la moara mea. LA. tot aducea şi aducea, tot scria pentru mine cearşafuri cu scrisul lui mare, lăbărţat. El este şi primul care mi-a povestit despre articolul lui Molojavenko şi puţin despre Kriukov — mai înainte nu auzisem despre el.

Într-un cu totul alt sector al vieţii, în cel mai nesemnificativ, acolo unde se desigilează pachete cu cărţi de dăruit, a venit o lucrare des-pre Griboedov cu dedicaţie din partea autorului care era Irina Nikola-evna Medvedeva-Tomasevskaia : ‘’Prea multă minte strică’’. Îmi plă-cuse foarte mult, iar studiul acesta s-a dovedit interesant.

Numele de Irina Nikolaevna a început să se ivească şi pe o altă lini-e, anume în povestirile şi scrisorile pline de nerv şi de mişcare ale lui Q: cînd ca prietenă a ei din anii studenţiei, cînd ca prietenă actuală de la Leningrad (pentru cele patra luni de iarnă, ea venea la Lenin-grad, restul le petrecea în Crimeea), şi totdeauna ca o femeie de o inteligenţă viguroasă şi strălucită, şi ca talentat teoretician literar, demnă de răposatul ei soţ celebru împreună cu care pregătise ediţia academică a lui Puşkin.

Ne-am cunoscut, probabil, în iarna dinspre 1967. I.N. se apropia de-ja de 65 de ani. Eu adunam materiale pentru Arhipeleag. E locul să spun că ea fusese martoră a deportării tătarilor din Crimeea. Şi am stat vreo trei ore la ea în cabinetul din cam ciudata casă de scriitor, situată în aleea Ceboksarski (lîngă Spasna Krovi). Cabinetul acela gemea de cărţile care se înşirau nu numai pe rafturi lipite de pereţi, ci şi pe rafturi plantate în mijlocul încăperii, ca într-o bibliotecă. Singură vederea cotoarelor cărţilor era suficientă ca să semnaleze aici vechea şi statornica prezenţă a unor oameni de cultură. Eu înce-pusem să strîng material despre Crimeea anului 1944, apoi pe neaş-teptate despre deschiaburirea din 1930. După aceea am notat şi în-

tîmplări din satele novgorodene din anii '20 (am aflat că I.N., fată din mediul cel mai cult, s-a măritat cu Medvedev, un simplu mujic nov-gorodean, şi a dus-o bine de tot cu el, aşa că şi după a doua căsă-torie — cu un bărbat ilustru de data aceasta — nu voise să renunţe la numele primului ei soţ) şi informaţii uimitoare, dar deloc defăimă-toare, despre coloniile arakceeviene (locuri în care şi ea trăise). Am avut ocazia să-i cunosc şi caracterul auster. Răzbătea din atitudinea ei dorul după o rectitudine civică de care ducea lipsă toată generaţia ei. Apoi făcusem cunoştinţă cu fiică-sa, arhitectă. Şi cîte chestiuni de literatură nu discutaserăm în timpul vizitei. Şi totuşi absolut nimic nici despre Şolohov, nici despre tema Donului.

Inteligenţa I.N., într-adevăr, aflua în vorbirea ei. I se ghicea din tră-săturile cam aspre, îmbătrînite, ale feţei cam brunete — o inteligenţă severă, bărbătească. Mă primea cu cordialitate şi mă chema să vin în absenţa ei, să lucrez chiar în acest cabinet. Şi la Gurzuf mă invita să vin să lucrez (îi plăcea foarte mult Crimeea, a scris şi o carte des-pre aceasta — Tauridd) cu cordialitate — dar n-a fost uşoară sta-tornicirea climatului de simpatie. I.N. era un om autoritar, ferm şi această trăsătură le disloca pe toate celelalte.

La trecerea unui an, îmi trimisese o minunată fotografie a dacei de la Gurzuf: pe munte, cu chiparoşi de jur împrejur. Timp îndelungat îmi făcuse cu ochiul această fotografie: o gură de rai unde eu nu voi lo-cui niciodată — şi cînd te gîndeşti că sînt aşteptat acolo, şi că acolo aş putea să-mi încep Povestirea pe care de ani de zile o purtam în mine, în ideea că din clipă în clipă o voi începe. S-o încep — pentru aceasta nu era de dorit să schimb toate condiţiile?

Şi în martie 1969 m-am dus la I.N. să încep Roata Roşie. A fost o e-roare: ceva, şi încă ceva peste măsură de greu, de insurmontabil, trebuie să-l începi anume pe locul vechi, obişnuit, pentru ca, în afară de tensiunea lucrului ca atare, să nu survină nici un fel de alte difi-cultăţi — or, eu, dimpotrivă, am sperat că în noile condiţii voi benefi-cia de o atmosferă sufletească nouă. N-am putut să mă obişnuiesc acolo, n-am făcut nimic, după trei zile am plecat. A te afla sub ace-laşi acoperiş era chiar incomod pentru asemenea urşi capricioşi, ca mine şi ca I.N., obişnuiţi să nu-şi părăsească bîrlogurile. Ea încerca să fie gazdă, eu mă forţam să primesc ospitalitatea, am obosit repe-de amîndoi.

Din munca de-acolo n-a ieşit nimic, din băile de-acolo nimic, era rece şi era mult de mers pe jos, nişte renunţări naive n-au dus la nici un rezultat, şi de Crimeea nici nu mai voiam să aud, ar-deam de dorinţa de a mă apuca de treabă, de a pleca de acolo cît mai repede. Adevăratul eveniment s-a produs însă din mers: ne-am întîlnit pe verandă şi, în picioare, am vorbit cîteva minute — despre Donul liniştit. Nu eu ei, ci ea mi-a spus mie despre articolul lui Molo-javenko şi despre ce răspuns ameninţător a primit el de la Moscova. Şi, desigur, nici unul dintre noi nu se îndoia cîtuşi de puţin de faptul că nu Şolohov a scris Donul liniştit. Iar eu am spus — n-a fost ea prima care a auzit-o de la mine — ceea ce spuneam uneori la în-truniri literare, sperînd să-i trezesc cuiva interesul şi pasiunea pentru această problemă. Probabil că nimeni nu va reuşi s-o clarifice juridic, pentru că e tîrziu, şansa e pierdută. Cu atît mai greu se va putea descoperi adevăratul autor. Dar demonstraţia faptului că nu Şolohov a scris Donul liniştit este la îndemîna oricărui teoretician literar seri-os, şi fără să depună foarte mult efort, ci numai să compare stilul, limba, toate procedeele artistice ale Donului liniştit şi ale Pămîntului desţelenit. (Că, poate, nici Pămînt destelenit nu e scris de el — asta e ceva de care n-am mai putut să mă ocup!) Am afirmat — nu am obligat, nu am insistat (deşi pentru o clipă am sperat), am afirmat — aşa cum nu o dată susţinusem (si totdeauna în zadar: toţi teoretici-enii literari au nevoie de hrană, or pentru o asemenea lucrare nu numai că nu te remunerează, ci chiar te descăpăţînează). O ase-menea discuţie scurtă, fără urmări, a avut loc nu la începutul şi nu la sfîrşitul sejurului meu de trei zile.

Curînd după aceea (nu-mi fac iluzia că asta a fost ca urmare a dis-cuţiei noastre, pentru că şi din primele ei cuvinte îţi dădeai seama că era deja obsedată de enigma literară amintită, iar în capul ei gînduri-le legate de aceasta pur şi simplu se limpezeau), I.N. s-a hotărît să se scuture de servitutea istovitoare a unor lucrări de mîna a doua efectuate pentru cîştigarea unui ban (nu atît pentru ea, cît pentru copii, deja mari) — şi curînd după aceea a dat de veste prin Q că a hotărît să se apuce de lucrarea referitoare la Donul liniştit. A cerut prima ediţie a romanului, ceea ce era greu de găsit, şi ceva despre istoria căzăcimii, căci nu era deloc familiarizată cu tema Donului. Trebuia acum să citească multe cărţi, materiale despre istoria şi a Donului şi

a războiului civil, şi să studieze dialectele din zona Donu-lui — dar ea însăşi nu putea să ceară nimic de la biblioteci — s-ar fi dat de gol! Din primul moment trebuia să recurgă la artificiile drăceşti ale conspiraţiei. Iar o parte din cărţi venea, în general, din străinăta-te, pe canalele noastre.
Şi munca a început. Şi pe cine oare să rogi să-i furnizeze acum „Doamnei" (de vreme ce e conspiraţie, trebuie şi un nume conspira-tiv, căci nu poţi să-i spui pe numele adevărat nici în scrisori, nici la telefon) toate informaţiile şi cărţile, dacă nu din nou pe Liuşa Ciukov-skaia? Căci Liuşa primea orice sarcină nouă — şi acum iată încă o povară, una grea.
Tema căzăcească îi era cu totul străină Liusei, dar şi pentru această temă străină, ea se angaja acum să asigure toată organizarea exte-rioară, la fel de indispensabilă Irinei Nikolaevna ca şi mie. Din cauza fundăturii în care ne ducea modul nostru de viaţă, împrejurările se înnodaseră în aşa fel încît Liuşa îndeplinea acum şi pentru „Doam-nă" — cînd la Leningrad, cînd în Crimeea, nu în apropiere — toată munca de aprovizionare şi informare. Ce-i drept, aceasta era uşurată de apartenenţa I.N. la acelaşi cerc literar moscovito-leningrădean, unde a crescut Liuşa. Mai mult decît atît: I.N. şi-l amintea bine pe ră-posatul tată al Liusei şi pe aceasta ca fată, ceea ce a făcut ca între ele să se nască imediat nişte relaţii cordiale. La treaba aceasta, Liu-şa s-a înhămat cu sîrguinţă, cu inventivitate, cu succes. Fără ea, cartea Scara n-ar fi apărut aşa cum a apărut.
Şi aici s-a produs însă o minune dumnezeiască. Trebuia să înceapă prima mişcare, trebuia să se decidă cine să meargă primul la Şolo-hov — şi deja se îndreptau şi alte elemente spre un punct de con-vergenţă care însemna explozie. Ajutorul ne-a venit prin Milievna, cu mîna ei veşnic norocoasă. Fiica unei prietene din copilărie, Nataşa Krucinina („Natania", i-am spus noi, erau cam multe Nataşe printre noi), terapeut leningrădean, îşi atrăsese încrederea pacientei sale Maria Akimovna Aseeva. Şi aceasta i s-a confesat ei că este urmări-tă de banda lui Şolohov, care vrea să-i smulgă un caieţel de mare preţ : primele capitole ale Donului liniştit, scrise încă la începutul a-nului 1917 la Petersburg. Dar de unde?? Cine? Ei bine — Fiodor Dmitrievici Kriukov, cunoscut (?? — nu nouă) scriitor din ţinutul Do-nului. El locuise acasă la tatăl ei, inginerul de mine Aseev din Peter-sburg. Acolo îşi lăsase manuscrisele, arhiva, atunci cînd în primăva-ra lui 1917 plecase la Don —

provizoriu, pentru cîteva săptămîni. Dar, din cauza felului în care s-au desfăşurat evenimentele, nu s-a mai întors niciodată. Asemănarea caieţelului cu Donul liniştit, apărut în anii '20 — a descoperit-o tatăl ei: „Dar dacă am să spun, or să mă spînzure." Acum M. A. căpătase o asemenea încredere în Natania, încît îi promitea că-i lasă ca moştenire acest caieţel — dar nu acum, ci cînd va muri.

Era sfîrşitul anului 1969. Noutatea a uluit micul nostru cerc. Ce-i de făcut? Să stăm deoparte? Imposibil. Să aşteptăm ani de zile? — E o nebunie — şi aşa mai bine de patruzeci de ani a rămas nelămurită această ticăloşie. Şi dacă or s-o sperie pe Aseeva şi-i vor smulge caieţelul? Şi atunci? Trebuie să ne convingem cu propriii noştri ochi! Şi ce arhivă o mai fi acolo? Şi în numele cui să cerem? Într-al meu? — Va uşura asta situaţia sau o va îngreuna?

Cel mai corect ar fi să mă duc personal. Dar eu mă aflu în vîrf de lu-cru cu August, incertitudinea continuă — voi fi în stare să scriu po-vestea sau nu voi fi în stare? Mi-este imposibil să mă rup de ea. În plus, pot să trag după mine filajul. (Erau chiar lunile de după exclu-derea mea din Uniunea Scriitorilor şi cînd mi se sugera să plec din ţară.)

Atunci ar fi trebuit să ne hotărîm a trimite un om din ţinutul Donului (şi noi aveam un asemenea om — dar era de gabarit mare, ieşea în evidenţă, vorbea mult, făcea imprudenţe, a-l trimite era imposibil). S-a oferit să meargă Liuşa. A fost o greşeală. Noi încă nu aveam o idee despre ce fel de om era Akimovna însăşi. Liuşa nădăjduia că firma Ciukovskilor va inspira suficientă încredere şi va da mai puţine motive de temere. Poate că aşa era. (După cum a reieşit, în acel an, Akimovna aproape că nici nu ştia cum mă cheamă, abia mai tîrziu a citit ceva de sau despre mine.)

Liuşa s-a întors şi abătută şi cu mîna goală: femeia aceea, cică, este capricioasă, sucită, e puţin probabil să te poti înţelege cu ea deşi ar fi dispusă, se pare, să dea la triere partea nesecretâ a arhivei lui Kriukov, pentru că o mustră cugetul pentru cei 50 de ani cît a ţinut-o aproape neatinsă. Ne-am hotărît să echipăm o a doua expediţie: pe cea a lui Dima Borisov. Iată, cu el ar fi trebuit să începem. Deşi nu era de prin părţile Donului, el a cîştigat imediat încrederea Akimov-nei. Ajunseseră chiar să cînte împreună cîntece ruseşti, şi a convin-s-o să ne dea nouă arhiva. Dar însăşi preluarea nu era treabă de un minut, se adunaseră trei ditamai rucsacurile, a fost nevoie şi de o a treia expediţie —

Dima împreună cu Andrei Tiurin. Ne-au adus — nu de tot, ci numai ca s-o triem — toată arhiva rămasă de la Kriukov. Dar caieţelul, cică, mai tîrziu... Noi nici nu mai insistam, căci şi aşa primiserăm o mare bogăţie. Aceasta era, de fapt, principala şi, pro-babil, singura arhivă a lui Kriukov. Ulterior, pentru autor, au fost trei ani zbuciumaţi şi moartea în timpul retragerii Albilor.

Avînd mare experienţă în păstrarea arhivei propriei ei cauze, Liuşa presupunea că şi în această arhivă va face ordine. Dar nu i-a stat în putere să facă decît o clasificare foarte superficială. Această arhivă era cu totul aparte, nu conţinea referiri la obişnuita opinie publică li-terară şi nici teme obişnuite: şi numele, şi locurile, şi împrejurările — toate erau neclare, plus că avea şi un scris nu dintre cele mai lizibile.

Dar tocmai aici a intrat în acţiune — un om de prin părţile Donului! Într-adevăr, tocmai el aşteptase toată viaţa această arhivă, trăise pentru ea. S-a aruncat în vîltoarea acestei afaceri. Ca întotdeauna, neştiind de răgaz şi de duminici şi uitînd de sine, el, într-un an, a muncit cît trei, a intrat în amănunte (în plus extrăgîndu-şi pentru sine multe lucruri), şi ne-a prezentat un tablou complet al structurii şi al conţinutului. [Toate acestea necesitau multe întîlniri şi transmiteri. Arhiva a fost mai întîi la Galia Tiurina, apoi parţial a fost transferată la Liuşa, cîte puţin se plimbase la omul de la Don şi înapoi, parţial fusese apoi retrasă la Lamara (la fostul apartament ‘’berian’’), — căci aici trebuia să ne aranjăm o ascunzătoare de nivelul unu. Un birou deschis noi n-am avut niciodată.]

Pe măsură ce materialele ieşeau la iveală, tot ce putea fi util pentru Doamna trebuia oferit Doamnei (iar ea era mai mult în Crimeea decît la Leningrad, şi materialele noastre nu se pretau la trimitere prin poştă. Iar ceva mi-era de trebuinţă şi mie — ceva legat, propriu-zis, de tema Donului şi de mărturia unui martor excepţional. (Iar eu de primit nu mai puteam. Eram aşa de îmbibat de amănunte, încît îmi pierdusem capacitatea de absorbţie. Şi era interesant de aprofundat cazul lui Kriukov, dar nu mai încăpea nicăieri. Liuşa a avut o idee fe-ricită pe care mi-am însuşit-o imediat: pe Kriukov — fie că este, fie că nu este autor al Donului liniştit — trebuie să mi-l iau ca personaj al unui roman, într-atît este de luminos, interesant, şi într-atît de mult material edificator există despre el. Ce prototip aduce cu sine atîta

text scris?! Mi l-am luat, şi, ce-i drept, pentru cîte încă s-a mai găsit loc! Şi ce jenant: să intri în tema Donului nu prin propria ta experien-ţă, ci printr-un martir de la Don.
Irina Nikolaevna primea materiale proaspete pe tema Donului. Ipoteza ei era în curs de fundamentare. Sosind într-o zi de iarnă, probabil la începutul lui 1971, ea a adus trei pagini mici (tipărite ca „Plan preliminar al cărţii"), în care erau prezentate toate ipotezele principale: şi că Şolohov nu numai că a luat lucrul altuia, ci că l-a şi stricat: a permutat, a tăiat, a ascuns; şi că adevăratul autor este Kriukov.
Într-adevăr, în acest roman nu există o construcţie unitară, nişte pro-porţii judicioase. Sînt defecte care se văd imediat. Sînt toate motive-le să se creadă că în economia romanului n-a umblat numai autorul.
I.N. semnala chiar pe capitole o destructurare a textului adevăratului autor. Şi chiar îşi propunea ca lucrarea să şi-o încheie prin reconsti-tuirea textului iniţial al romanului!
Întreprinderea era de anvergură! Cercetătoarea încă de la început acoperise o arie mai extinsă decît ne aşteptasem noi. Numai că nu stătea bine cu sănătatea, vîrsta şi timpul liber: din nou trebuia să lucreze. Să lucreze ca să-şi cîstige existenţa. Iar noi înşine eram lef-teri de bani sovietici. De transferuri valutare de la nişte terchea-ber-chea din Occident, I.N. a refuzat să se folosească, iar noi în anii 1972-1973 n-am fost în stare s-o eliberăm de grijile materiale. Altminteri, poate că, cine ştie, cartea ei ar fi făcut mari progrese.
La început, concluzia că autorul Donului liniştit este moalele Kriukov dezamăgise. Ne aşteptaserăm la o figură granitică, de tragedie. Dar cercetătoarea avea convingerea ei. Şi eu, familiarizîndu-mă treptat cu tot ceea ce publicase şi pregătise Kriukov, am început să fiu de acord cu ea. Pasaje răzleţe, aproape geniale, erau risipite în multe povestiri ale lui Kriukov. Numai că diluate cu asocieri cam uşurele şi, în plus, dulcege. (Dar dulcegăria a rămas în peisaje chiar şi în Donul liniştit.) Cînd însă unele pasaje mai bune din Kriukov le-am concen-trat în capitolul „Din însemnările lui Fiodor Kovîniov" — a ieşit ceva strălucit, de mare efect.
Am început să admit ideea că în anii cumpliţi, furtunoşi, ai căzăcimii (iar pentru el, ultimii ani ai vieţii sale), scriitorul putuse să scrie o pro-ză mai densă, mai amară, să se ridice deasupra eului său anterior.
Dar poate că acesta nici nu este el, ci un autor încă

necunoscut nouă.
La dorinţa Mariei Akimovna, partea cea mai puţin valoroasă a arhivei studiate am predat-o (interpunînd-o pe răzbătătoarea Milevna) la bi-blioteca Lenin şi cele 500 de ruble primite i le-am trimis Akimovnei. Această predare a fost o gafă din partea noastră: şi ni s-a dat puţin, fiind puşi într-o situaţie penibilă faţă de Akimovna. Şi am deconspirat faptul că undeva pe lîngă noi cineva se ocupă de Kriukov. Dar ne presau volumul şi greutatea arhivei, pentru că era greu de păstrat, nu aveam unde.
În iunie 1971, eu am fost la Leningrad şi i-am făcut o vizită M. A. Întîlnirea a fost plăcută. Akimovna s-a dovedit o femeie fermă, cu adevărat dîrză în faţa bolşevicilor cărora nu le-a iertat nimic. Nici bo-lile, nici necazurile familiale (o părăsise soţul) nu i-au slăbit voinţa. Ea, în mod efectiv, voia adevărul despre Don şi adevărul despre Kriukov. La ea am băut vin de Don, mi s-a servit un prînz ca la Don. Mi se părea că ea credea în seriozitatea mea. Iar eu credeam în ca-ie-elul ei. Credeam că acesta exista. Nu rămînea decît să fie adus de la ţară, de la Ţarskoie Selo, „de la o bătrînă, care-l păstrează" (pentru că la M.A. însăşi, care cîndva nu şi-a ţinut gura, vin, cică, unii din partea lui Şolohov, cînd amenin ţînd-o, cînd încercînd s-o mi-tuiască). Îmi promisese că pînă plec îmi face rost de el.
Totuşi nu mi-a făcut rost. („Nu-l dă bătrîna.") Mi-a părut rău. Şi iarăşi am început să mă îndoiesc: poate că nu există carneţelul. Dar atunci de ce o asemenea păcăleală? Nu e posibil.
Şi unei femei pe nume Faina Terentieva, pe care o cunoscuse la po-liclinică — M.A. nu era la fel de circumspectă la alegerea oamenilor cărora le acorda încredere — ea chiar i-a povestit că voise să-mi dea caieţelul, dar se temuse: căci eu eram persecutat, căci eram ur-mărit, nu era exclus să mi se confişte caieţelul. Greşeală fatală! Deşi ei îi era greu să spună care loc era mai periculos, care mai în sigu-ranţă. Fatală, pentru că noi am fi dat fotocopiile spre publicare îm-preună cu mostre ale scrisului lui Kriukov, şi dacă acestea ar fi se-mănat realmente cu începutul Donului liniştit, Şolohov ar fi fost de-tronat definitiv, şi Kriukov restabilit ferm în drepturile sale. Iar acum M.A., cu caieţelul ei, rămăsese redusă la neputinţă şi ar fi fost bucu-roasă să i-l paseze cuiva, dar era tîrziu. Înţelegînd ponderea mare a dovezilor, puternica Instituţie i-

a mutat în altă parte pe vecinii cu care M.A. locuia la comun (exact ca în cazul lui Q!) şi i-a adus în locul lor pe oamenii ei. Acum, Akimovna era, de fapt, urmărită la tot pasul, ca la închisoare. Acest sfîrşit de poveste mi-a fost relatat de Faina Te-rentieva în iulie 1975 la Toronto, unde ea emigrase şi de unde îmi scria că ea, dacă M.A. i-ar fi dat caieţelul, s-ar fi temut să-l ia şi se întreba cum să-l scoată acum de-acolo...

Nicicum. Numai dacă M.A. nu va înnebuni în asediul în care se află, numai dacă va putea să reziste ani şi ani.*

Se înţelege că n-am primit nici un caieţel — nu aşteptam decît rezul-tatul cercetării. Totuşi aceasta mergea greu: I.N. era copleşită de munca pe bază de contract, muncă plictisitoare, obositoare, dar hră-nitoare. Trecînd prin Moscova, ea se întîlnise cu mine şi cu Liuşa, îmi dăduse să citesc conspecte ale unor capitole. Liuşa (sau Q la Leningrad) le dactilografiase. Textul avea un scris dificil, o mulţime de intercalări — într-adevăr nu putea fi dat unui străin.

Ultima oară m-am văzut cu I.N. în martie 1972, la Leningrad, din nou în acel cabinet unde ne cunoscuserăm şi unde ea îmi propusese să lucrez. (Acum vremurile deveniseră aşa de încordate — mă îngrijora faptul că în prag dădusem peste o vecină scriitoare, care putea să a-fle ceva, putea să conchidă că eu şi I.N. punem ceva la cale. Nu era bine.) Boala îi răzbea mai agresiv prin trăsăturile fetei, dar I.N. se ţi-nea dîrz, tare, bărbăteşte ca întotdeauna. Singură începuse să mo-nologheze în legătură cu ce-o să răspundă ea daca iată, or să vină şi or să constate cu ce se ocupă. (Eu şi uitasem de o asemenea pro-blemă, depăşind de mult toate limitele, dar fiecare trebuie cîndva să depăşească o primă limită—oricît de greu ar fi) Acum era pregătită să răspundă — decis şi cu siguranţă de sine. Nu semna petiţii, nu se întîlnea cu nimeni, îşi continua în deplină singurătate drumul spre o mare faptă.

Nu cu mult înainte de tot deznodămîntul, aceeaşi Milevna a mai tur-nat nişte gaz pe foc. A insistat să mă întîlnesc la ea cu un cazac bă-trîn, care, deşi bolşevic, este un fost deţinut, pe motiv că acesta vrea să-mi dea nişte materiale importante despre Filipp Mironov, coman-dantul Armatei a doua călare, comandant la care el fusese comisar de regiment. M-am întîlnit. S-a dovedit că la mijloc era o neînţelege-re: S.P. Starikov (agreat de autorităţi) adunase

(din arhive închise) multe materiale scandaloase — nu numai în legătură cu Mironov, favoritul lui, căruia îi făcuse de petrecanie Troţki, dar şi cu decima-rea căzăcimii de către bolşevici în timpul războiului civil. El voia să-i eternizeze memoria lui Mironov printr-o carte separată pe care însă nu putea s-o scrie singur. Şi iată acum, fără să-l pufnească rîsul, îmi propunea să-i fiu „negrişor": eu să prelucrez materialele, să scriu cartea, el s-o semneze, s-o editeze şi să-mi dea şi mie o parte din onorar. La care eu i-am spus să-mi dea mie materialul şi Mironov va intra în contextul general al epocii, dar numai treptat. Nu ne-am învoit. Şi totul s-ar fi terminat printr-o neînţelegere. Dar, cînd să ne

*Acum a murit şi Maria Akimovna. Nu ştiu: a luat cu ea taina sau n-a existat nici o taină. (Adnotare din 1986.)

despărţim, am discutat puţin despre unele lucruri colaterale şi iată ce am aflat: Mironov era din aceeaşi staniţă cu Kriukov, căruia în tinere-ţe îi fusese cel mai bun prieten, şi însuşi Starikov era din aceeaşi staniţă Ust-Medveditkaia, şi nu numai că nu se îndoia de faptul că Şolohov îi furase lui Kriukov Donul liniştit (îl văzuse la Viosenskaia pe Şolohov, care era atunci copil de 15 ani, nedezvoltat, cu o figură cu totul ştearsă), dar spunea că ştie cine „terminase de scris" Donul liniştit şi scrisese Pămînt desţelenit. Rezulta din nou că nici pe aces-ta din urmă nu-l scrisese Şolohov, ci Piotr Gromoslavski, socrul lui, fost cîndva ataman de staniţă (iar şi mai demult, se pare, diacon ca-re renunţase la rangul bisericesc), dar şi om de litere. El fusese la Albi, din care cauză trebuise apoi să se ascundă toată viaţa. Îi fuse-se apropiat lui Kriukov, se retrăsese împreună cu el în Kuban, acolo îl îngropase, intrase în posesia manuscrisului pe care, cică — o dată cu Maria, tomnatica lui fiică — i i-a dat ca zestre lui Miska (mirele a-vea — se spunea — 19 ani, iar mireasa 25). Iar după moartea lui Gromoslavski, nici Şolohov n-a mai scris nimic.*

Tratativele mele cu Starikov s-au încins încă o dată în ultimele luni ale toamnei groaznice pentru noi a lui 1973. Milevna m-a anunţat că Starikov, fiind pe moarte, vrea să-mi dea mie totul şi mă roagă să vin mai repede. Am dat curs acestei rugăminţi. Dar să vă spun un lucru: revenindu-şi din atacul de cord, el nu prea se pregătea de moarte, ci a reluat cu mine aceleasi tratative anoste. Eu am ţinut-o pe-a

mea: daţi-mi să folosesc într-o mare epopee materialele despre Mironov. El, deja prevenit şi pus în gardă, îmi spune că a auzit că eu denatu-rez istoria Uniunii Sovietice. (Asta vine de la Roi Medvedev şi cam-pania lui comunistă: în trecut doar şi bătrînul a fost bolşevic! Aproa-pe imediat după aceasta îi va da lui Roi toate materialele, aşa şi va apărea cartea despre Donul la care, anterior, Roi nu s-a gîndit, poa-te, nici cinci minute.) Totuşi Starikov s-a învoit să-mi dea ceva cu împrumut pentru scurt timp. Bate fierul cît e cald! Nu trebuia ratată ocazia, dar cine să ia materialul? N-aveam mîini suficiente. Alia era cu trei copii în braţe. Soluţia era din nou aceeaşi Liuşa, de-abia re-venindu-si, nu complet, din şocul pe care i-l produsese accidentul de automobil. Ea s-a dus la Starikov, a selectat materialele cu un aer important, nelăsînd să se înţeleagă clar ce anume ne interesea-

In anii '50, Gromoslavski încă mai trăia, în perioada aceea a apărut volumul doi al Pâmîntului desţelenit, dar după moartea lui Gromo-slavski, timp de 20 de ani, Şolohov n-a produs nici un rînduleţ. Eu semnalam acest lucru în articolul despre Pământ desţelenit [„Dezbatere ca la Don", Buletinul DCR (Democrat-creştinilor ruşi), Nr. 141,1984], unde am răspuns totodată la ridicola analiză computerizată a slavistului norvegian Geir Yetso şi a colegilor lui, care încercau să demonstreze că Şolohov este autorul cărţilor în discuţie. (Adnotare din 1986.)

ză pe noi. El i le-a dat pe termen scurt, apoi a sunat-o ca să i-l scur-teze şi mai mult. A trebuit mai întîi să se folosească de dictafon — muncă dublă. Într-adevăr, Liuşa a extras în disperare, a copiat la maşină (căci nu aveam posibilitatea de a xerocopia!). Materialul era, realmente, formidabil. Dar şi Starikov presa în permanenţă: şi-a a-dus aminte şi cerea insistent să i se restituie materialul! (Iar după expulzarea mea, a venit la Alia şi a insistat să i se dea şi extrasele făcute de noi: se temea să nu fie descoperite la frontieră şi să se înceapă vreo anchetă pentru identificarea celui care le luase din arhivele secrete şi să se constate că făptaşul este Starikov.) În ge-neral, la istorie a lucrat Serghei Pavlovici, un om de ispravă!

În acea toamnă s-au îngrămădit toate: căderea Arhipeleagului — şi o luptă inopinată — şi moartea lui Q — şi îngrijorarea că ea Q, putea să dezvăluie întreaga linie a Donului liniştit (pe Irina Nikolaevna ea o văzuse, ultima dintre noi, la Gurzuf — dar cum! Tîrîndu-l la I.N. pe acel „poet Gudiakov", care se lipise de ea în Crimeea, şi această

îm-prejurare putea să devină nefastă).
Irina Nikolaevna, care în acea vară de-abia ce-şi serbase împreună cu fiul şi fiica împlinirea a 70 de ani, rămasă, după plecarea copiilor, singură la Gurzuf — a aflat la începutul lui septembrie, de la un post de radio occidental, de căderea Arhipeleagului şi moartea E.D., şi a făcut infarct. (Noi nu ştiam.) Dar, femeie cu caracter dîrz, a decis să nu ascundă manuscrisele şi să nu întrerupă munca, ci dimpotrivă: să-şi concentreze forţele şi să ducă la bun sfîrşit ceea ce începuse! Cu voinţa ei incomparabilă, tocmai acum, cînd ea zăcea la pat, cînd pentru ea era o problemă să întindă mîna după o carte — tocmai a-cum lucra din plin şi recupera în taină întîrzierea. Pentru septembrie o chemase la ea în vizită pe Liuşa — pentru ca aceasta s-o ajute la accelerarea lucrului. Dar Liuşa, după accident, de-abia se ţinea şi ea pe picioare. Astfel şi această catastrofă a împiedicat finalizarea Scă-rii.
Tocmai pentru că se temea că la interogatorii Q a povestit despre lu-crarea I.N. şi că aceasta ar putea fi surprinsă asupra manuscriselor, Liuşa s-a gîndit să roage pe cineva să meargă s-o ajute pe I.N. să scoată hîrtiile din casă. Cu această rugăminte, Liuşa s-a adresat unei persoane care o cunoştea bine pe I.N.: Ekaterina Vasilievna Zabolotkaia, văduva sexagenară a poetului. E. V. Părăsindu-i pe cei patru nepoţi, fără să stea pe gînduri, a luat imediat avionul spre Cri-meea. A găsit-o pe Irina Nikolaevna după infarct, dar hotărîtă să-şi continue şi continuîndu-şi efectiv lucrul — şi a rămas pe loc s-o în-grijească. Şi E. V. a locuit acolo o lună de zile, pînă cînd — nepoţii, avînd nevoie de ea — a trebuit să se întoarcă la Moscova, ocazie cu care a adus o parte din lucrarea I.N.
Fiica din Leningrad a I.N. a angajat la Gurzuf o soră medicală care să-i asiste mama la domiciliu. O dăduse, se înţelege, şi în grija permanentă a unui medic. I.N. întreba, neliniştită, la telefon dacă locuinţa ei de la Leningrad mai este întreagă (... n-a venit perchezi-ţia?)
Şi deodată vestea că Irina Nikolaevna a murit. E. V. Zabolotkaia s-a oferit ea singură să zboare din nou la Gurzuf, să salveze restul de manuscrise în legătură cu care se înţelesese cu medicul ca acesta să le ia la el în cazul decesului I.N. Considerente de siguranţă impu-neau ca, în acea situaţie de nelinişte, călătoria să se facă în doi. Cu cine însă? S-o întovărăşească pe Zabolotkaia s-a oferit veşnicul

ar-gint viu care era N.I. Stoliarova. (Urmau inevitabil să înnopteze la Simferopol, iar într-o asemenea perioadă le era imposibil să găseas-că locuri la vreun hotel — iată încă o complicaţie permanentă de ca-re se izbesc conspiraţiile în comunism. Mi-am amintit de casa de la Simferopol, unde eu cu Nikolai Ivanovici arseserăm cîndva Primul cerc. Am scris pentru orice eventualitate un bilet pe care l-am dat celor două. Au fost găzduite peste noapte la Zubovi, deşi s-au mirat foarte mult. Şi-au dat în scris numele ca la miliţie, apoi au vorbit cu Nikolai Ivanovici. Zubovii n-au aflat cine erau cele două şi de ce ve-niseră. De la mine venea cu foşnet către ei trena veche de 20 de ani a unor tainice proiecte, iniţiate cîndva împreună.) Dar de mers la Gurzuf, s-a mers degeaba: medicul nu le-a dat nimic şi le-a bălmăjit ceva despre un incendiu la o magazie de lîngă dacea I.N. şi, în ge-neral, despre existenţa unor lucruri despre care el nu poate să po-vestească. Pentru noi, circumstanţele mortii I.N. au rămas neeluci-date. Aşa că nici nu sîntem convinşi că avem toate fragmentele scri-se ale studiului ei.

Aşadar, în completarea cărţii n-a intrat decît ceea ce se primise an-terior. Cu totul insuficient, în doi ani puţine s-au îndeplinit din îndrăz-neţul şi bine conceputul plan iniţial al I.N. Dacă Liuşa ar fi fost sănă-toasă şi s-ar fi dus în septembrie la Gurzuf, poate că am fi reuşit să scoatem nişte capitole în plus din ciornele ilizibile. Vă spun, vrăjită a fost comoara Donului liniştit.*

Atîta m-a obsedat — ca o grea datorie — această problemă colate-rală a Donului, încît şi în ultimele luni, fiind eu însumi la un pas de a nimeri cu gîtul în şreang, am tot întors-o cînd pe-o faţă cînd pe alta. Ba mi s-au adus de la Riga bune fotocopii ale întregii ediţii princeps a Donului liniştit, ediţie pe care în anii următori redactorii împuternici-ţi au mîzgălit-o bine de tot, cu un efectiv de zece condeie (se spune

* În 1988-1989 în revista israeliană 22 (Nr. 60 şi 63) a fost publicat studiul lui Zeev Bar-Sell „«Donul liniştit» împotriva lui Şolohov", o analiză textologică foarte convingătoare — exact ce se şi aştepta de multă vreme. (Adnotare din 1990.)

că însuşi Stalin făcuse nişte corecturi. Pe ediţia din anul 1948 există o observaţie: „sub supravegherea redactorului Ciurov G.S.". Se spu-ne că acesta ar fi fost chiar Stalin). Ba îmi îmbunătăţeam prefaţa la Scară, chiar în ultimele zile pe care le-am petrecut la Peredelkino şi care au fost şi zilele

din ajunul expulzării mele. Ba din diferite însem-nări fragmentare ale I.N. compuneam cîte o mică pagină pentru pu-blicare. (Din Don şi din „Doamna" am extras pentru cercetător a-ceastă literă D* — Irina Nikolaevna alesese un pseudonim din lista mea de nume din ţinutul Donului, dar pînă la urmă a renuntat.)*

În mine a prins rădăcini trainice sentimentul că, pentru siguranţa ei, arhiva lui Kriukov împreună cu tot ce ţine de Donul liniştit trebuie se-parată complet de tot avutul meu. Şi cu zece zile înainte de expul-zare — evident ultima vizită pe care am făcut-o în patrie — a fost că-lătoria la Elena Vsevolodovna Vertogradskaia, dincolo de bariera Krestianskaia, unde ea adunase cîţiva tineri şi unde trebuia stabilit cine să preia arhiva Donului liniştit. Şi-au asumat această sarcină Gheorghi Pavlovici şi Tonia Ghikalo. Şi imediat, după cîteva zile, Sa-şa Gorlov, la vremea aceea deja rămas fără serviciu, le-a transferat lor arhiva lui Kriukov. Bine c-au reuşit! Arestat, ştiam că această ar-hivă este salvată.

Parastasul pentru Irina Nikolaevna avusese loc la Moscova, la Ilia Obîdennîi. Nu puteam nicicum să mă arăt pe acolo. Liuşa însă, ca şi cînd toată lumea ar fi cunoscut-o ca prietenă a Zoiei Tomaşevskaia, a fost prezentă. Dar mai înainte de aceasta, celei care făcuse ultima călătorie ca s-o vadă, I.N. i-a transmis expresia unui vis şi a unei do-rinţe: cîndva cineva să-i facă un parastas la Biserica înălţării din Ge-neva, unde primise ea odinioară botezul. Dar cui să-i încredinţezi a-ceastă misiune? Cine şi cînd o să aibă drum pe la Geneva? Cel care va nimeri acolo aveam să fiu chiar eu, în curînd...

* În interesul copiilor I.N. a trebuit ca încă 15 ani să ascundem numele autorului, dînd unora ocazia să spună în bătaie de joc că eu însumi l-am născocit pe acest D*.

În 1989, din scrisoarea doctorului în ştiinţe filologice V.I. Barabanov publicată în Knijnoe obozrenie (Revista cărţilor), aflu următoarele: cînd în 1974 a ieşit cartea Scara „Donului liniştit" — în URSS se pre-gătea un răspuns răsunător. Mai întîi i s-a trasat sarcină lui K. Simo-nov să dea un interviu revistei Stern (RFG), lucru pe care el l-a fă-cut. A urmat o perioadă de aşteptare. Trebuia ca atunci cînd Occi-dentul îşi va îndrepta atentia spre acest interviu, să se tragă imediat o salvă de articole în Litgazeta, în Voprosî literaturi şi în Izvestia. Şi articolele erau scrise, dar... dar în Occident interviul lui Simonov n-a stîrnit nici un ecou. Articolele pregătite au fost totuşi publicate, dar ca pentru a 70-a aniversare a lui Şolohov, nereferindu-se astfel la cartea lui D*. Iar acum în presa sovietică se scrie

cum că, vezi doamne, tocmai cartea lui D* l-a demobilizat pe Şolohov şi i-a tăiat elanul de a termina romanul Ei au luptat pentru patrie, roman a cărui scriere a tot amînat-o timp de 30 de ani. Aceasta ar fi explicaţia fap-tului că nici măcar un rînduleţ nu s-a mai adăugat la o carte începută în vremea războiului. (Adnotare din 1990.)

În octombrie 1974, împreună cu Alia am sosit la Geneva, ce-i drept, în seara unei zile de lucru, cînd nu trebuia să fie slujbă nici în aceas-tă zi, nici în cea următoare, căci nu era nici o sărbătoare. Ne-am dus pe ploaie, la noroc — să ne atingem de uşi. De dincolo de uşi se au-zeau cîntări. Am intrat. Am aflat cu ocazia aceasta că a doua zi era cinstirea înălţării Sfintei Cruci, că tocmai aici se ţinea praznicul în legătură cu pristolul!

La rugămintea noastră, în dimineaţa următoare, după liturghie, Anto-nie, arhiepiscopul Genevei, a ţinut slujba de parastas. Irina, Fiodor... am scris eu.

Biserică de piatră, biserică arătoasă, frumoasă. Soarele de toamnă lucea în ferestre. Venea fum de tămîie. Micul cor cînta cu atîta con-vingere, cu atîta zel acest „cu sfinţii odihneşte", încît inima bătea să îmi spargă pieptul, nu puteam să-mi stăpînesc lacrimile. Reveneau, reveneau numele lor unite în aceeaşi pomenire. Arhiepiscopul înălţa rugăciuni pentru ei, corul aşijderea. S-au unit destinele lor — al ne-norocosului autor de la Don şi al apărătoarei lui de la Petersburg — pe deasupra asasinatelor, pe deasupra înşelătoriilor, pe deasupra tuturor opresiunilor veacului nostru.

Fă-le, Doamne, dreptate deplină. Dă la o parte piatra care le apasă pe suflet!

1974-1975 Zürich

ANEXE

[1] Interviu acordat lui Sedze Komoto 15.11.1966

Mult stimate domnule S. Komoto!
Sînt foarte mişcat de amabila propunere de a mă adresa cititorilor japonezi prin intermediul revistelor de Anul Nou. Am toate cele trei ediţii în japoneză ale scrierii mele O zi din viaţa lui Ivan Denisovici. Nu am posibilitatea să apreciez traducerile ca atare, dar sînt încîntat de aspectul lor exterior.
Pînă în prezent, am refuzat să dau vreun interviu sau să mă adresez cititorilor de ziare. Totuşi, de curînd, mi-am reconsiderat această de-cizie. Sînteţi primul căruia îi acord un interviu.
Vă răspund la întrebări.
1. Cum apreciez eu reacţiile cititorilor şi ale criticilor la operele mele.
Avalanşa scrisorilor de la cititori pe care le-am primit după prima publicare a operelor mele mi-a produs una dintre cele mai profunde şi mai puternice trăiri din întreaga mea viaţă. Am scris ani de-a rîn-dul, fără să am cititori nici măcar atîţia cîte degete sînt la cele două mîini. Cu atît mai intensă a fost această senzaţie vie că mă citeşte ţara.
2. Ce aş putea să spun despre Pavilionul canceroşilor.
Pavilionul canceroşilor este un roman de douăzeci şi cinci de coli editoriale, compus din două părţi. Partea întîi am terminat-o în pri-măvara lui 1966, dar n-am putut încă să-i găsesc editor. Partea a doua sper s-o termin în curînd. Acţiunea romanului se petrece în 1955 într-un spital oncologic dintr-un mare oraş sovietic din sud. Eu însumi am fost acolo, atunci cind mă aflam la un pas de moarte, şi îmi folosesc impresiile personale. De altfel, romanul nu vorbeşte nu-mai despre spital, pentru că într-o abordare artistică orice fenomen particular devine, ca să folosim o comparaţie matematică, o „concu-renţă de planuri". Un

anumit număr de planuri biografice se intersec-teză pe neaşteptate într-un punct ales.

3. Proiectele mele literare.

A răspunde la o asemenea întrebare nu are sens decît pentru un scriitor care deja şi-a publicat şi şi-a prezentat pe scenă operele an-terioare. Cu mine este altfel. Pînă în prezent, marele meu roman (Primul cerc) şi uneie mici povestiri n-au fost publicate, piesele mele (Cerbul şi tîrfa ocnei, Lumina care este în tine) n-au fost reprezenta-te. În aceste condiţii, nu sînt deloc dispus să vorbesc de „proiecte li-terare", căci acestea nu au o semnificaţie reală.

Forma literară care mă atrage cel mai mult este romanul „polifonic" (fără erou principal, unde personajul cel mai important este cel pe care l-a „surprins" povestirea într-un anume capitol), cu coordonate precise de timp şi de loc al acţiunii.

4. Ce părere am eu despre Japonia, despre poporul japonez, des-pre cultura sa.

Încerc totdeauna să scriu dens, adică să fac să încapă mult într-un volum mic. După cum mi se pare mie, din exterior şi de departe, a-ceastă trăsătură este una dintre cele mai importante ale caracterului naţional japonez, însăşi poziţia geografică a format-o la japonezi. Iată ce-mi dă mie sentimentul de „rudenie" cu caracterul japonez, deşi la mine acest imponderabil nu a fost niciodată dublat de vreun studiu special al culturii japoneze. (O excepţie o reprezintă filozofia lui Yamaga Soko, a cărei simplă cunoaştere superficială a produs asupra mea o impresie de neşters.) Petrecînd cea mai mare parte a vieţii mele cînd în condiţii de privaţiune de libertate, cînd ocupîn- du-mă cu matematica şi cu fizica, singurele care-mi dădeau mijloa-cele de a subzista. Restul timpului mi l-am consacrat propriei mele munci literare şi de aceea sînt slab informat asupra evenimentelor culturii mondiale contemporane. Am slabe cunoştinţe despre autorii, artiştii, teatrul şi cinematograful străin contemporan. Acest lucru este valabil şi pentru Japonia. N-am avut ocazia să merg decît la un sin-gur spectacol japonez (acela al teatrului Kabuki) şi n-am văzut decît trei filme japoneze. Dintre ele, Insula pustie m-a impresionat puter-nic.

Stimez profund hărnicia excepţională şi talentul de care poporul ja-ponez dă dovadă în condiţii naturale permanent dificile.

5. Cum văd eu obligaţiile scriitorului faţă de cauza apărării păcii.
Eu înţeleg această chestiune într-un mod mai larg. Lupta pentru pa-ce nu este decît o parte din obligaţiile scriitorului faţă de societate. Lupta pentru dreptate socială nu este mai puţin importantă, la fel ca şi întărirea valorilor spirituale printre contemporanii săi. Şi numai a-părarea valorilor morale din sufletul fiecăruia poate fi începutul unei eficiente apărări a păcii.
Educat în tradiţiile literaturii ruse, nu pot să-mi concep activitatea literară ca pe ceva în afara acestor scopuri. Le urez cititorilor japo-nezi un An Nou fericit!
A. Soljenitîn

[2] SCRISOARE CĂTRE CEL DE-AL PATRULEA CONGRES AL UNIUNII SCRIITORILOR SOVIETICI 16.05.1967
(În loc de discurs)
Prezidiului Congresului şi delegaţilor Membrilor Uniunii Scriitorilor Sovietici Redactiilor gazetelor şi revistelor literare
16 mai 1967

Neavînd acces la tribuna Congresului, îl rog pe acesta să dezbată următoarele probleme:
I. Regimul de aservire devenit intolerabil la care este supusă literatu-ra noastră de zeci de ani de către cenzură şi cu care Uniunea Scrii-torilor nu se mai poate împăca de-acum încolo.
Cenzura, care nu este prevăzută de constituţie şi care este deci ile-gală, care nu este niciodată menţionată public, dar care se ascunde sub denumirea voalată de „Glavlit", apasă asupra literaturii noastre şi-i supune pe scriitori bunului plac al unor agramaţi în materie de literatură. Reminiscenţă a Evului Mediu, cenzura îşi prelungeşte via-ţa sa matusalemică pînă în secolul al douăzeci şi unulea. Neeternă prin firea lucrurilor, ea tinde să se eternizeze — să stabilească ea care sînt cărţile demne şi care cele nedemne. Scriitorilor noştri nu li se acordă, nu li se recunoaşte dreptul de a e-mite judecăţi anticipatoare asupra vieţii morale a omului şi a socie-tăţii, de a explica în felul lor problemele sociale sau experienţa istori-că trăită în ţara noastră cu preţul unor suferinţe aşa de mari. Operele care ar putea să exprime un gînd maturizat în mintea poporului şi să exercite

o influenţă oportună şi salutară în domeniul spiritual sau a-supra dezvoltării conştiinţei publice sînt interzise sau desfigurate de cenzură pe considerente meschine, egoiste şi mioape în ce priveşte interesul poporului.
Manuscrise excelente ale unor autori tineri, purtătoare ale unor nu-me încă necunoscute, sînt astăzi refuzate de redacţii, numai pentru că ele „nu vor trece". Mulţi membri ai Uniunii Scriitorilor şi chiar dele-gaţi la acest congres ştiu cum ei înşişi n-au rezistat la presiunea cenzurii şi au făcut concesii în ce priveşte structura şi concepţia căr-ţilor lor, au înlocuit capitole, pagini, paragrafe, fraze, le-au dat titluri incolore, deformîndu-şi astfel în mod ireparabil conţinutul operelor şi demersul creator — toate acestea numai pentru a le vedea tipărite. Prin natura însăşi a literaturii de pe urma tuturor acestor deformări suferă operele de talent şi n-au nimic de pierdut cele mediocre. Tocmai cea mai bună parte a literaturii noastre nu vede lumina tipa-rului decît în variantă masacrată.
Or, toate etichetele obişnuite ale cenzurii („dăunător din punct de ve-dere ideologic", „viciat" etc.) sînt efemere, fluctuante, se schimbă vă-zînd cu ochii. A fost o vreme cînd, la noi, nu era publicat nici Dosto-ievski, mîndria literaturii universale (nici astăzi nu este publicat inte-gral). Era exclus din programele şcolare, făcut inaccesibil cititorilor, ponegrit în toate felurile. Ani de zile, Esenin a fost considerat „con-trarevoluţionar" (şi pentru cărţile lui erai chiar trimis la închisoare). Şi Maiakovski, n-a fost el un „huligan politic anarhizant"? Zeci de ani, versurile nepieritoare ale Ahmatovei au fost considerate „antisovieti-ce". Acum zece ani prima şi timida publicare a excepţionalei Ţvetae-va a fost calificată drept „grosolană eroare politică". Numai cu o în-tîrziere de 20 şi 30 de ani ne-au fost restituiţi Bunin, Bulgakov, Plato-nov. Stau la rînd cu drepturi imprescriptibile Mandelstam, Volosin, Gumiliov, Kliuev. Este imposibil să se evite ca într-o bună zi „să fie recunoscuţi" şi Zamiatin, şi Remizov. Moartea scriitorului incomod este un element decisiv după care, mai devreme sau mai tîrziu, ne este restituit, asortînd această reabilitare cu o „explicaţie a erorilor lui". Nu e mult de cînd numele lui Pasternak nu putea fi pronunţat cu voce tare, dar o dată ce a murit, cărţile îi sînt tipărite şi versurile îi sînt citate chiar la ceremonii.
Cuvintele lui Puşkin se dovedesc cum nu se poate mai

adevărate:
Lor dragi le sînt numai cei morţi!
Dar publicarea tardivă a cărţilor şi „autorizarea" de a cita nume nu compensează nici pierderile sociale, nici pierderile artistice pe care le suferă poporul nostru de pe urma acestor întîrzieri monstruoase, a aservirii conştiinţei artistice, (în special scriitori ai anilor '20 ca Pil-niak, Platonov, Mandelstam denunţaseră din primul moment germe-nii cultului personalităţii şi trăsăturile particulare ale lui Stalin — dar ei au fost lichidaţi sau li s-a pus pumnul în gură în loc să fie ascul-taţi.) Literatura nu se poate dezvolta după categoriile „asta va trece — asta nu va trece", „despre asta se poate - despre asta nu se poa-te". O literatură care nu este aerul societăţii timpului ei, care nu în-drăzneşte să-i comunice societăţii propria ei durere şi nelinişte, care nu îndrăzneşte să prevină la timp asupra pericolelor sociale şi mora-le care o ameninţă, nu merită nici numele de literatură: cel mult poa-te aspira la cel de cosmetologie. O asemenea literatură pierde încre-derea propriului ei popor şi tirajele ei nu merg la cititori, ci la recicla-torii de hîrtie.
Literatura noastră a pierdut locul de frunte pe care-l ocupa în litera-tura universală la sfîrşitul secolului trecut şi la începutul celui actual. Ea a pierdut de asemenea prestigiul de experiment strălucit prin ca-re se distingea în anii '20. Viaţa literară a ţării noastre apare astăzi întregii lumi incomparabil mai săracă, mai plată şi mai mediocră de-cît este ea în realitate, decît ar putea ea să se afirme, dacă nu i s-ar impune restricţii şi claustrări. Din cauza aceasta pierde şi ţara noas-tră în faţa opiniei publice internaţionale, pierde şi literatura universa-lă. Aceasta din urmă pierde pentru că literatura noastră, strîmtorată cum este, nu-i mai furnizează roadele de care are nevoie, pentru că nu mai are şansa de a se îmbogăţi cu experienţa noastră spirituală. Dacă acest transfer de substanţă ar funcţiona, toată evoluţia artistică a lumii ar lua o altă turnură, ar dobîndi o nouă vigoare, ar atinge chiar o treaptă nouă.
Propun congresului să ceară şi să obţină desfiinţarea oricărei forme de cenzură — vizibilă sau ocultă — asupra operelor artistice, elibe-rarea editurilor de obligaţia de a obtine o autorizaţie pentru orice pa-gină tipărită.
II. ... obligaţiile Uniunii faţă de membrii ei.
Aceste obligaţii nu sînt formulate cu precizie în statutul USS („Apă-rarea drepturilor de autor" şi „măsuri pentru apărarea

celorlalte drep-turi ale scriitorilor"). Or, o tristă experienţă de mai bine de treizeci de ani a arătat că Uniunea n-a apărat nici „celelalte" drepturi, nici măcar drepturile de autor ale scriitorilor persecutaţi. Mulţi autori (Bulgakov, Ahmatova, Ţvetaeva, Pasternak, Zoscenko, Andrei Platonov, Alek-sandr Grin, Vasili Grossman) au fost, în timpul vieţii, supuşi ofense-lor şi calomniilor în coloanele presei sau în luările de cuvînt de la tri-bune, fără ca ei să aibă posibilitatea fizică de a răspunde atacurilor, şi chiar mai rău, au trebuit să sufere constrîngeri şi persecuţii. Or, Uniunea Scriitorilor nu numai că nu le-a pus la dispoziţie propriile sale organe de presă pentru ca ei să răspundă şi să se justifice, nu nu-mai că n-a intervenit ea însăşi pentru a-i apăra, dar conducătorii ei au fost invariabil printre primii lor persecutori. Numele care constituie mîndria poeziei noastre din secolul al XX-lea s-au aflat pe lista ex-cluşilor din Uniune sau, mai mult, n-au fost niciodată primite în rîn-durile ei! Ba şi mai mult, conducerea Uniunii i-a abandonat în mod laş la nenorocire pe aceia a căror persecutare s-a terminat cu depor-tarea, lagărul şi moartea (Pavel Vasiliev, Mandelstam, Artiom Vesio-lîi, Pilniak, Babei, Tabidze, Zabolotki şi alţii). Sîntem obligaţi să între-rupem această listă prin cuvintele „şi alţii", căci, după congresul al XX-lea al partidului, am aflat că sînt mai mult de şase sute de scrii-tori complet nevinovaţi pe care Uniunea i-a abandonat docil destinu-lui lor de deţinuţi şi deportaţi. Totuşi, sulul acestei liste este şi mai lung, extremitatea lui nederulată nu poate fi citită şi ochii noştri n-o vor citi niciodată: figurează acolo nume de tineri prozatori şi poeţi pe care noi n-am putut să-i cunoaştem decît cu ocazia unor întîlniri în-tîmplătoare, tineri ale căror talente au pierit în lagăre înainte de a în-flori şi ale căror opere n-au trecut mai departe de cabinetele securităţii statului din epoca lui Iagona-Ejov-Beria-Abakumov.

Nici o necesitate istorică nu impune ca nou-aleşii conducători ai Uni-unii să împartă cu vechii conducători responsabilitatea pentru trecut.

Propun să se formuleze precis, la punctul 22 din statutul USS, toate acele garanţii de apărare pe care Uniunea le oferă membrilor săi de-veniţi ţintă a unor calomnii şi a unor persecuţii nedrepte, pentru ca repetarea ilegalităţilor să devină imposibilă.

Rog acest congres, în caz că nu va trece indiferent pe lîngă cele ce am scris aici, să ia în consideraţie interdicţiile şi

persecuţiile a căror victimă sînt eu:
1. Romanul meu Primul cerc (treizeci şi cinci de coli editoriale) mi-a fost ridicat, cu mai puţin de doi ani în urmă, de către securitate, care îi blochează astfel procesul normal de publicare. În schimb, în timpul vieţii mele, contra voinţei mele şi chiar fără ştirea mea, acest roman a fost „publicat" în mod anormal în ediţie „închisă" pentru a putea fi citit de un cerc restrîns şi anonim. Nu-mi stă în putere să obţin lectu-ra publică, discutarea deschisă a romanului meu, să împiedic abuzu-rile şi plagiatul. Autorităţile arată romanul meu birocraţilor literaturii şi-l ascund majorităţii scriitorilor.
2. În afară de roman, mi s-a confiscat arhiva literară care datează de 15 şi de 20 de ani şi care conţine lucrări ce nu sînt destinate publi-cării. Cineva „publică" pe sub mînă şi difuzează în acelaşi cerc frag-mente extrase tendenţios din această arhivă. Piesa în versuri intitu-lată Banchetul învingătorilor, pe care am compus-o în minte pe cînd mă aflam în lagăr şi purtam haine marcate cu patru cifre (cînd, con-damnaţi să murim prin înfometare, eram uitaţi de societate, cînd ni-meni din afara lagărelor n-a luat atitudine contra represiunilor), deci această piesă abandonată de multă vreme îmi este atribuită acum ca opera mea cea mai recentă.
3. De trei ani de zile se duce contra mea, care am făcut războiul ca şef de baterie şi care am fost decorat pe cîmpul de luptă, o irespon-sabilă campanie de calomnii: că, vezi Doamne, am fost condamnat pentru delicte de drept comun, sau m-am predat la inamic (n-am făcut niciodată aşa ceva), „Am trădat Patria", „am fost în slujba nem-ţilor". Aşa prezintă unii cei unsprezece ani ai mei de lagăr şi de de-portare la care am fost condamnat pentru vina de a-l fi criticat pe Stalin. La instructaje şi întruniri cu uşile închise vin oameni cu funcţii oficiale şi debitează asemenea calomnii. În zadar am încercat să pun capăt acestei campanii adresîndu-mă Conducerii Uniunii Scri-itorilor din RSFSR precum şi presei: conducerea nici măcar n-a răs-puns, nici un jurnal n-a publicat răspunsul meu către calomniatori. Dimpotrivă, în ultimul an, calomniile contra mea lansate de la tribune s-au intensificat, s-au acutizat; se folosesc, deformîndu-le, extrase din arhiva ce mi s-a confiscat, iar eu sînt lipsit de posibilitatea de a răspunde.
4. Partea întîi a romanului meu Pavilionul canceroşilor (douăzeci şi cinci de coli editoriale), aprobată de secţia de

proză a organizaţiei din Moscova a Uniunii Scriitorilor, nu poate fi publicată în capitole separate (cinci reviste au refuzat-o) şi cu atît mai puţin în integra-litatea ei (Novîi mir, Prostor şi Zvezda au refuzat-o).
5. Piesa intitulată Cerbul şi tîrfa ocnei, acceptată de teatrul „Sovre-menik" în anul 1962, încă n-a primit aprobarea de a fi montată.
6. Scenariul de film Ştiu tancurile adevărul, piesa Lumina care este în tine, micile povestiri (Palma dreaptă, Ce păcat, seria Fărîmelor) nu-şi găsesc nici regizor, nici editor.
7. Povestirile mele apărute în revista Novîi mir n-au fost niciodată adunate în volum, sînt refuzate peste tot („Sovetski Pisateli", Gosli-tizdat, „Biblioteka Ogonka") şi rămîn astfel inaccesibile marelui pu-blic.
8. Pe de altă parte, îmi este interzis orice contact cu cititorii. Astfel nu am voie să citesc în public sau la radio extrase din operele mele (în noiembrie 1966, din unsprezece serate de lectură deja convenite de multă vreme mi s-au interzis nouă în ultimul moment). Şi apoi, astăzi, în ţara noastră, simplul fapt de a da „spre citire şi recopiere" un manuscris constituie un delict (copiştilor din vechea Rusie, acum cinci secole, li se dădea voie s-o facă!).
Astfel munca mea este definitiv înăbuşită, pusă sub lacăt şi defăima-tă.
Faţă de o violare aşa de grosolană a drepturilor mele de autor şi a „altor" drepturi ale mele, congresul al IV-lea pansovietic se va angaja el să mă apere? Felul în care se va răspunde la această întrebare pare să aibă importanţă şi pentru viitorul literar al anumitor delegaţi.
Sînt liniştit, evident, pentru că datoria mea de scriitor mi-o voi face, în orice împrejurare, şi poate că din fundul mormîntului mi-o voi face cu mai mult succes şi cu mai multă autoritate decît în timpul vieţii. Nimeni nu va reuşi să bareze căile adevărului şi sînt gata să mor pentru ca el să înainteze. Dar oare, pînă la urmă, multele experienţe pe care le-am trăit ne vor învăţa ele să nu-l mai oprim, cît trăieşte, pe scriitor de la scris?
Pînă în prezent, o asemenea înţelepciune nu ne-a înfrumuseţat isto-ria.
A. Soljenitîn

[3] Către Secretariatul Conducerii Uniunii Scriitorilor din

URSS Tuturor secretarilor Conducerii 12.09.1967

Scrisoarea mea către Congresul al IV-lea al Uniunii Scriitorilor, deşi susţinută de mai bine de o sută de scriitori, a rămas necunoscută publicului şi neonorată de vreun răspuns din partea destinatarului, în schimb, s-au răspîndit nişte zvonuri uniforme în conţinutul lor şi e-manînd, în mod evident, dintr-un acelaşi centru de comandă. Se ur-măreşte astfel liniştirea opiniei publice: chipurile, arhiva şi romanul mi-ar fi fost restituite, iar Pavilionul canceroşilor şi o carte de poves-tiri ar fi în curs de publicare. Dar toate acestea nu sînt decît minciuni, după cum ştiţi.
Secretarii Conducerii Uniunii Scriitorilor din URSS, G. Markov, K. Voronkov, S. Sartakov, L. Sobolev, cu care am discutat în ziua de 12 iunie 1967, mi-au declarat că, în ce o priveşte, Conducerea con-sideră de datoria ei să respingă public josnicele calomnii la adresa mea şi a biografiei mele militare. Nu numai că nu a urmat nici o dezminţire, dar calomniile proliferează: la instructaje, la întîlnirile cu activiştii, la şedinţele cu agitatorii ţinute cu uşile închise, se pune în circulaţie noua şi fantastica absurditate cum că aş fi fugit în Republi-ca Arabă sau în Anglia (aş vrea să-i asigur pe calomniatori că mai degrabă o să fugă ei). Persoane nu dintre cele anonime îşi exprimă din ce în ce mai insistent regretul că n-am murit în lagăr, că am fost eliberat de acolo. (De altfel, şi imediat după Ivan Denisovici s-au ex-primat asemenea regrete. Acum, această carte este retrasă discret din bibliotecile publice.)
Aceiaşi secretari ai Conducerii au promis că „vor examina cel puţin chestiunea" publicării ultimului meu roman, Pavilionul canceroşilor. Dar în trei luni de zile patruzeci şi doi de secretari ai Conducerii n-au fost capabili nici să dea o judecată de valoare asupra romanului, nici să-i recomande publicarea. Nici pus în mod expres la index, nici be-neficiind de o aprobare expresă de a circula — acesta este straniul echilibru în care romanul meu se găseşte de mai bine de un an, din vara lui 1966. Acum, revista Novîi mir ar vrea să-l publice, dar nu are aprobare.
Crede oare Secretariatul că, din cauza unei asemenea interminabile tărăgănări, această scriere se va dizolva pe neobservate în neant, va înceta să mai existe şi că astfel nu va mai fi nevoie să se supună la vot includerea sau neincluderea ei în literatura naţională? Dar în-tre timp este

citită cu plăcere, mai ales de scriitori. Prin voinţa cititori-lor, ea deja s-a răspîndit în sute de exemplare dactilografiate. La în-tîlnirea din 12 iunie, eu am prevenit secretariatul că trebuie să ne grăbim cu tipărirea ei, dacă o voim publicată mai întîi în limba rusă, că altminteri nu o vom putea împiedica să apară independent de noi în Occident.
După o absurdă tărăgănare de mai multe luni de zile este momentul să fac următoarea declaraţie: dacă se va întîmpla aşa, atunci aceas-ta va fi din culpa evidentă (sau poate din dorinţa secretă) a Secreta-riatului Conducerii Uniunii Scriitorilor din URSS.
Insist ca romanul meu să fie publicat fără întîrziere!
Soljenitîn

[4] ÎNSEMNĂRI DE LA ŞEDINŢA SECRETARIATULUI UNIUNII SCRIITORILOR DIN URSS
22 septembrie 1967
Au fost prezenţi aproape treizeci de secretari ai U.S., plus tovarăşul Melentiev de la secţia cultură a CC. A prezidat K.A. Fedin. Pe ordi-nea de zi: examinarea scrisorilor scriitorului Soljenitîn. Începută la ora 13, şedinţa s-a terminat după ora 18.
Fedin: A doua scrisoare a lui Soljenitîn m-a şocat. Plîngerea lui cum că i s-a blocat rezolvarea problemelor mi se pare neîntemeiată. Am resimţit aceasta ca pe o jignire a colectivului nostru. Trei luni şi ju-mătate nu constituie defel un termen prea lung pentru examinarea manuscriselor lui. Sesizez aici un fel de ameninţare. Argumentaţia lui mi se pare ofensatoare. A doua scrisoare a lui Soljenitîn parcă ar vrea să ne forţeze să ne ocupăm de manuscrisele lui şi să le publi-căm cît mai curînd. A doua scrisoare o continuă pe prima, dar prima vorbea mai detaliat şi mai emoţional despre soarta scriitorului, în timp ce a doua mi se pare ofensatoare. Ce problemă complexă este publicarea operelor lui Soljenitîn? Nici unul dintre noi nu-i neagă ta-lentul, dar tonul pe care vorbeşte frizează inadmisibilul. Citindu-i scrisoarea, ai senzaţia că ţi se dă o palmă peste obraz — ca şi cînd noi am fi nişte netrebnici, şi nu reprezentanţii intelectualităţii crea-toare. La urma urmelor, el este cel care, prin pretenţiile sale, frînea-ză examinarea problemei. În scrisorile lui nu găsesc tema solidarită-ţii scriitoriceşti. Că vrem sau nu vrem, va trebui ca astăzi să vorbim şi de operele lui Soljenitîn, dar mi se pare că, în

general, lucrul aces-ta este nevoie să-l facem pornind de la scrisorile lui.
Soljenitîn cere permisiunea de a spune cîteva cuvinte pe marginea subiectului discuţiei. Citeşte o declaraţie scrisă:
‘’ Am aflat că, pentru a discuta despre romanul Pavilionul cancero-şilor li s-a propus secretarilor Conducerii să citească piesa intitulată Banchetul învingătorilor, piesă pe care eu însumi am dezavuat-o de multă vreme, pe care de zece ani nici n-am mai recitit-o şi pe ale că-rei exemplare le-am distrus în totalitate, cu excepţia celui confiscat şi acum multiplicat. Am explicat deja în mai multe rînduri că piesa aceasta a fost scrisă nu de Soljenitîn, membru al Uniunii Scriitorilor, ci de deţinutul anonim S-232 în anii aceia îndepărtaţi, cînd, pentru deţi-nuţii politici, nu exista nici o speranţă de a mai redobîndi vreodată li-bertatea şi cînd nimeni din opinia publică, deci nici dintre scriitori, nu s-a ridicat nici cu cuvîntul nici cu fapta contra represiunilor exercitate pînă şi asupra unor întregi popoare. Eu nu vreau să reiau această piesă mai mult decît ar dori mulţi oameni de litere să repete acum unele discursuri şi cărţi de-ale lor din anul 1949. Această piesă re-flectă disperarea care domnea în lagăre la vremea aceea, cînd con-ştiinţa era determinată de existenţă şi cînd, desigur, nu se ridicau rugăciuni pentru prigonitori. Această piesă n-are nici o legătură cu o-pera mea actuală şi discutarea ei echivalează cu refuzul deliberat de a examina concret Pavilionul canceroşilor.
În afară de aceasta, este nedemn de etica scriitoricească să discuţi o lucrare care a fost ridicată dintr-o locuinţă particulară în modul în care a fost ridicată.
Cît priveşte examinarea romanului meu Primul cerc, aceasta este o chestiune aparte, care nu trebuie s-o înlocuiască pe cea a Pavilionu-lui canceroşilor."
Korneiciuk: Am o întrebare către Soijenitîn: ce crede el despre pro-paganda burgheză care s-a declanşat în jurul scrisorii lui? De ce nu se delimitează de ea? De ce o contemplă imperturbabil şi o tolerea-ză? Cum se face că scrisoarea sa a început să fie difuzată de radio-ul occidental înainte chiar de data congresului?
Fedin îl invită pe Soijenitîn să răspundă.
Soijenitîn declară că el nu este un elev de scoală ca să sară din bancă la fiecare întrebare ce i se pune şi că, la fel cu ceilalţi, va lua cuvîntul atunci cînd îi va veni rindul.

Fedin spune că interpelatul poate să grupeze mai multe întrebări şi să le dea un răspuns la toate împreună.
Baruzdin: Desi Soljenitîn nu este de acord cu discutarea piesei Ban-chetul învingătorilor, noi însă, vrînd-nevrînd, va trebui să vorbim des-pre ea. Întrebarea mea este următoarea: de ce a crezut Soijenitîn că este necesar să citeze această piesă la Congres, s-o menţioneze?
Salînski: Îl rog pe Soljenitîn să precizeze cine, cînd şi în ce împreju-rări a luat aceste materiale. Autorul a cerut să-i fie restituite? Cui s-a adresat?
Fedin îi propune lui Soljenitîn să răspundă la întrebările de pînă acum.
Soljenitîn repetă că va răspunde atunci cînd îi va veni rîndul.
Fedin (susţinut de ceilalţi): Dar Secretariatul nu poate să treacă la examinarea problemei dacă nu se răspunde în prealabil la aceste întrebări.
Murmure în sală: Soljenitîn poate să refuze discuţia cu Secretariatul,
dar s-o spună!
Soljenitîn: Bine, am să răspund la aceste întrebări. Nu este adevărat că radioul occidental a început să difuzeze scrisoarea mea înainte de congres. A început s-o difuzeze după închiderea congresului, şi încă nu imediat după aceea. Aici se foloseşte termenul de „străină-tate" cu multă emfază, atribuindu-i o mare semnificaţie, ca şi cînd ar fi vorba de o instanţă superioară pe a cărei opinie se pune mare preţ. Acest lucru este, poate, de înţeles pentru cei care cea mai ma-re parte a timpului lor de muncă de creaţie şi-o petrec în călătorii peste hotare şi care ne inundă literatura cu note fugitive despre străinătate. Dar mie acest lucru mi se pare straniu. Eu n-am fost niciodată într-o ţară străină, nu cunosc nici una şi nu mai trăiesc eu atît cît să cunosc vreuna. Nu înţeleg cum poţi să fii aşa de sensibil la reacţiile străinătăţii şi să nu fii la cele ale propriei tale ţări, la cele ale opiniei publice din ţara ta. Toată viaţa mea am avut sub tălpi pămîn-tul patriei mele, nu aud decît durerea lui, nu scriu decît despre el.
De ce piesa Banchetul învingătorilor a fost menţionată în scrisoarea mea către Congres? Răspunsul reiese clar din însuşi conţinutul ei: ca să protestez împotriva „editării" ilegale şi a difuzării ei în ciuda voinţei autorului şi fără ştirea acestuia. Acum, cîteva cuvinte despre confiscarea romanului meu şi a arhivei mele. Da, de cîteva ori în 1965,

am scris Comitetului Central pe tema aceasta, am protestat. Dar în ultimul timp a fost inventată o nouă versiune a confiscării ar-hivei mele. Teus, omul care avea în păstrare manuscrisele mele, ar fi fost, cică, în legătură cu un alt individ, căruia nu i se dă numele, şi acesta ar fi fost reţinut la vamă, nu se ştie la care, unde s-ar fi găsit asupra lui nişte materiale (nu se spune ce materiale). Asupra lui nu s-a găsit nimic care să-mi aparţină, dar cineva ar fi decis să mă protejeze de o asemenea relaţie. Toată această poveste este o minciu-nă. Acum doi ani, Teus, unul dintre cunoscuţii mei, a fost supus unei anchete, dar nu i s-a adus niciodată o asemenea acuzaţie. Hîrtiile mele au fost descoperite prin metoda obişnuită a filajului pe stradă, a interceptării convorbirilor telefonice şi a folosirii aparatelor de as-cultare la domiciliu. Dar ceea ce este surprinzător este că, de-abia apărută, noua versiune s-a şi răspîndit dintr-o dată în diverse locuri din ţară: recent, conferenţiarul Potiomkin a expus-o unui public nu-meros la Riga, iar unul dintre secretarii Uniunii Scriitorilor — scrii-torilor din Moscova. Cu această ocazie, el a adăugat si un produs al imaginaţiei sale: eu — pretinde el — aş fi recunoscut toate acestea la ultima mea întîlnire cu cei de la Secretariat. În realitate, nici vorbă n-a fost de aşa ceva. Nu mă îndoiesc că în curînd voi începe să pri- mesc din toate colţurile ţării scrisori despre difuzarea de care a be-neficiat această nouă versiune.

O voce: Romanul Pavilionul canceroşilor a fost acceptat sau refuzat de redacţia lui Novîi miri

Abdumomunov: De ce aprobare are nevoie Novîi mir pentru a publi-ca romanul şi din partea cui?

Tvardovski: În general, decizia publicării sau nepublicării cutărui sau cutărui lucru este de competenţa redacţiei. Dar în situaţia care s-a creat în jurul numelui autorului, Secretariatul Uniunii este cel care trebuie să decidă.

Voronkov: Soljenitîn nu s-a adresat niciodată direct Secretariatului Uniunii Scriitorilor din URSS. După scrisoarea adresată Congresului tovarăşii din Secretariat au avut dorinţa să-l întîlnească, să-i răspun-dă la întrebări, să stea de vorbă cu el, să-l ajute. Dar după publica-rea scrisorii sale de către murdara presă burgheză, şi cum Soljenitîn nu reacţionează nicicum...

Tvardovski: Păi, exact ca Uniunea Scriitorilor!

Voronkov:... această dorintă a dispărut. Şi apoi iată că a fost lansată a doua scrisoare. Ea este un ultimatum, o injurie,

nedemnă de obş-tea scriitorilor noştri. Adineauri, Soljenitîn a amintit de un „secretar" care ar fi comunicat o informaţie unei adunări de partid a scriitorilor din Moscova. Acel secretar sînt eu. Cineva s-a grăbit să vă informe-ze, dar v-a informat greşit. Despre confiscarea hîrtiilor dumitale, eu m-am mărginit a spune, în cursul acelei adunări, ceea ce dumneata însuţi ai recunoscut: că hîrtiile confiscate erau ale dumitale şi că la dumneata acasă n-a fost nici o percheziţie. După scrisoarea pe care aţi adresat-o Congresului, era natural sa cerem să citim toate lucră-rile dumitale. Dar nu trebuie trataţi aşa de grosolan nişte colegi de muncă şi de condei! Dar dumneavoastră, Aleksandr Trifonîci, dacă socotiţi necesar să publicaţi un roman şi dacă autorul acceptă corec-turile dumneavoastră, publicaţi-l sănătos, ce treabă are Secretariatul cu asta?

Tvardovski: Dar cu Bek cum a fost? Secretariatul a intervenit şi el, s-a recomandat să se publice romanul şi totuşi n-a fost editat nicio-dată.

Voronkov: Dar pe mine acum mă interesează mai ales atitudinea lui Soljenitîn ca cetăţean: de ce nu reacţionează la mîrşava propagan-dă burgheză şi de ce se comportă în felul acesta cu noi?

Musrepov: Am şi eu o întrebare. Cum poate să scrie că nişte tova-răsi sus-puşi îşi exprimă regretul că el n-a murit în lagăr? Cu ce drept scrie el aşa?

Saripov: Şi pe ce cale a ajuns scrisoarea în Occident?

Fedin îi propune lui Soljenitîn să răspundă la aceste întrebări.

Soljenitîn: Da, ce nu s-a spus despre mine! O persoană care ocupă şi la ora actuală un post foarte important a declarat public că regretă că n-a fost membru al „troikăi" care m-a condamnat în anul 1945. El m-ar fi trimis atunci în faţa plutonului de execuţie!... Aici, scrisoarea mea este interpretată ca un ultimatum: sau publicaţi romanul meu, sau îl publică Occidentul. Dar nu eu sînt cel care dă ultimatum Se-cretariatului, ci viaţa ne dă şi dumneavoastră, şi mie acest ultima-tum. Am scris că mă nelinişteste difuzarea romanului meu în sute de exemplare dactilografiate (este o cifră aproximativă, nu le-am numă-rat).

O voce: Cum s-a putut produce aşa ceva?

Soljenitîn: Scrierile mele au o caracteristică stranie: lumea le cere cu insistenţă ca să le citească şi, după ce le-a primit,

îşi sacrifică timpul liber şi mijloacele pentru a face copii după ele, şi le dă şi altora să le citească. Este deja un an de cînd, la Moscova, secţia de proză a citit prima parte a romanului meu. Mă miră faptul că tovarăsul Voronkov spune că ei n-au ştiut de unde să şi-l procure şi că l-au cerut de la KGB. Acum aproape trei ani, o aceeaşi difuzare rapidă au cunoscu-t-o nişte „povestiri miniaturale" sau poeme în proză: de-abia le dădu-sem cuiva spre a le citi că s-au şi răspîndit în mai multe oraşe din Uniunea Sovietică. Iar apoi redacţia lui Novîi mir a primit din Occi-dent o scrisoare care ne aducea la cunoştinţă că aceste povestioare miniaturale fuseseră publicate şi acolo. Tocmai pentru ca să împie-dic ca aceeaşi scurgere să se producă şi cu Pavilionul canceroşilor am trimis la Secretariat o scrisoare aşa de presantă. Nu mai mică mi-este mirarea că la scrisoarea adresată Congresului Secretariatul n-a reacţionat înaintea Occidentului. Şi că n-a reacţionat contra tutu-ror calomniilor a căror victimă am fost eu. Tovarăşul Voronkov a fo-losit aici minunata formulă de „fraţi de condei şi de muncă". Ei bine, de doi ani şi jumătate, aceşti fraţi de condei şi de muncă privesc ne-tulburaţi la felul în care eu sînt urmărit, persecutat, calomniat.

Tvardovski: Nu toţi sînt indiferenţi.

Soljenitîn: Iar redactorii de jurnale — care şi ei sînt fraţi — nu publică dezminţirile mele. Nu mai vorbesc de interdicţia de a citi cartea mea în lagăre: nu a fost lăsată să intre în lagăre. În cursul percheziţiilor a fost confiscată şi pentru ea unii oameni au fost băgaţi la carceră chiar în acele luni cînd toate jurnalele lăudau în gura mare O zi din viaţa lui Ivan Denisovici şi promiteau că „aceasta nu se va mai repe-ta". Dar, de cîtva timp, cartea a început să fie retrasă, fără zgomot, şi din bibliotecile publice. Mi se scrie din diverse locuri despre diver-sele moduri de a-i refuza pe cititorii care vor s-o ia cu împrumut: ba că este la legat, ba că este dată, ba că nu se poate ajunge la raftul respectiv, şi solicitantul este nevoit să renunţe. Iată o scrisoare pe care tocmai am primit-o din raionul Krasnogvardeiski din Crimeea:

‘‘La biblioteca raională mi s-a spus în secret (eu sînt un frecventator al acesteia) că este ordin să fie scoase cărţile durmneavoastră. O funcţionară a vrut să-mi dea ca amintire romanul O zi... publicat în-tr-o revistă care nu-i mai făcea trebuinţă, dar o altă funcţionară a oprit-o îndată pe imprudenta ei prietenă: „Ce faci? Nu e voie! Întrucît cartea

a fost pusă la secţia specială, este periculos s-o dai cadou cuiva."
N-am să spun că această carte a fost retrasă din toate bibliotecile. Pe ici pe colo mai poate fi găsită. Dar nişte persoane care au venit la mine în vizită la Riazan n-au putut să obţină cartea la sala de lectură a bibliotecii regionale: li s-au dat diverse explicaţii, dar cartea nu li s-a dat.
Calomnia — se ştie de mult acest lucru — este inepuizabilă, inventi-vă şi proliferează rapid, dar, cînd te izbeşti nemijlocit de ea şi, mai mult decît atît, cînd calomnia ia o formă nouă, inedită, cînd e lansată de la înălţimea tribunei, arunci rămîi uluit. Cercul minciunii s-a lărgit în voie şi s-a mers pînă la a se afirma că eu am fost prizonier la nemţi şi că am colaborat cu aceştia. Dar asta nu-i nimic! În vara a-ceasta, la sedinţele de instructaj pentru învăţămîntul politic, de e-xemplu la Bolşevo, li s-a spus propagandiştilor că eu am fugit în Re-publica Arabă şi că mi-am schimbat cetăţenia. Or, toate acestea sînt notate şi răspîndite mai departe pe o arie de o sută de ori mai mare. Şi aceasta se întîmplă la doi paşi de capitală! Există şi o altă varian-tă: la Solikamsk, maiorul Şestakov a declarat că eu am fugit în An-glia, profitînd de o călătorie turistică. Cine îndrăzneşte să nu crea-dă? Întreabă adjunctul secţiei politice. Şi altă dată tot el: Lui Solje-nitîn i s-a interzis oficial să scrie. Să recunoaştem: aici, cel puţin el este aproape de adevăr.
‘’A fost pus în libertate înainte de termen, şi degeaba" — se mai spu-ne despre mine de la înălţimea tribunelor. Degeaba sau nu degea-ba, asta o putem judeca în lumina sentinţei Colegiului Militar al Tri-bunalului Suprem, secţia reabilitărilor. Documentul a fost prezentat Secretariatului.
Tvardovski: Acolo este şi caracterizarea din punct de vedere militar a ofiţerului Soljenitîn.
Soljenitîn: Expresia „înainte de termen" este foarte savuroasă în a-cest context! În plus faţă de cei opt ani la care am fost condamnat, am petrecut o lună de zile în închisorile de tranzit, dar la noi este şi ruşinos să aminteşti o asemenea bagatelă. Apoi, fără judecată, am primit surghiun pe viaţă. Cu această osîndă pe viaţă, am petrecut trei ani în surghiun şi, numai datorită congresului al XX-lea, am fost eliberat — şi asta este ceea ce se cheamă „înainte de termen"! Această mică formulă exprimă filozofia călduţă a anilor 1949-1953: dacă n-ai murit în zoaiele lagărului, dacă ai ieşit din lagăr abia tîrîn-du-te pe genunchi —

înseamnă că ai fost eliberat „înainte de ter-men"... Fiindcă osînda era pe viaţă şi tot ceea ce se întîmpla înainte de moarte era înainte de termen.
Fostul ministru Semiceastnîi, căruia îi plăcea să se pronunţe în pro-blemele literaturii, nu o dată s-a ocupat şi de cazul meu. Una dintre uimitoarele lui acuzatii una chiar comică, era următoarea: „Soljenitîn sustine materialiceşte lumea capitalistă pentru că nu-şi ia onorariul" pentru cartea aia publicată acolo. Evident, era vorba de Ivan Deniso-vici, pentru că altă carte nu exista. Dar dacă dumneavoastră ştiţi, da-că aţi citit undeva, dacă e musai să-i smulg capitalismului aceşti bani, de ce nu-mi spuneţi şi mie? Eu, la Riazan, nu ştiu nimic de chestia asta. Poate ştiu cei de la „Cartea Internaţională''*? Sau cei de la Comisia externă a Uniunii Scriitorilor? Să mi se spună: uite, es-te de datoria ta patriotică să încasezi aceşti bani. Căci iată ce încur-cătură caraghioasă se produce: cine acceptă onorarii din Occident înseamnă că s-a vîndut capitaliştilor, cine nu acceptă înseamnă că-i susţine materialiceşte. A treia soluţie? Dumnezeu cu mila. Semiceastnîi nu mai este ministru, dar ideea lui continuă să aibă curs. Conferenţiarii societăţii pansovietice pentru difuzarea cunoş-

* Organism care se ocupă de problemele internaţionale referitoare la editarea de cărţi. (N.t.)

tinţelor ştiinţifice continuă să o răspîndească. De exemplu, acest lu-
cru l-a făcut conferenţiarul A. A. Freifeld la 16 iulie anul curent, la cir-cul din Sverdlovsk. Cele două mii de spectatori trebuie să fi rămas cu gura căscată: mare pezevenghi mai este şi Soljenitîn ăsta! Fără să iasă din Uniunea Sovietică şi fără să aibă o copeică în buzunar, a reuşit să întărească materialiceşte capitalismul mondial. (Într-ade-văr, o poveste ca la circ.) Iată ce idioţenii poate să povestească ne-stingherit despre mine cine vrei şi cine nu vrei.
La 12 iunie, aici, la Secretariat, noi am avut o convorbire calmă şi senină. De aici am plecat fiecare la treburile lui. A trecut cîtva timp şi deodată încep să circule zvonuri prin toată Moscova, să se răstăl-măcească, să se deformeze lucrurile, începînd cu povestea că Tvar-dovski s-ar fi răstit la mine şi ar fi bătut cu pumnul în masă. Dar cei care au fost de faţă ştiu că nu s-a întîmplat nimic de genul acesta.

Atunci, de ce să se mintă? Iată, şi astăzi înţelegem la fel tot ce se zice aici, dar cine poate garanta că şi după şedinţa de astăzi nu se va răstălmăci totul? Şi dacă sîntem „fraţi de condei şi de muncă", atunci iată prima mea rugăminte: hai să relatăm despre şedinţa de astăzi, fără să născocim ceva, fără să deformăm ceva.

Eu sînt singur, dar calomniatorii mei sînt cu sutele. Eu, desigur, nu voi reuşi niciodată să mă apăr şi nu pot şti dinainte ce acuzaţii mi se vor aduce. Nu m-aş mira să aud spunîndu-se despre mine că sînt un adept al teoriei geocentrice şi că am fost primul care a pus foc rugu-lui lui Giordano Bruno.

Saiînski: Eu am să vorbesc de Pavilionul canceroşilor. Consider ca este necesar să fie publicat, căci este o lucrare strălucită şi viguroa-să. Ce-i drept, autorul scrie la modul patologic despre boli, iar citi-torul, fără să vrea va fi cuprins de teama de cancer, şi aşa atît de răspîndită în secolul nostru. Aspectul acesta trebuie eliminat într-un fel sau altul, la fel ca şi causticitatea foiletonistică. Supărător este şi faptul că aproape toate destinele personajelor se leagă, într-o formă sau alta, de lagăr sau de viaţa de lagăr. Hai, fie Kostoglotov, fie Ru-sanov, — dar de ce este indispensabil acest lucru şi pentru Vadim, şi pentru Şulubin, şi, în sfîrşit, pentru soldat? La sfîrşit de tot aflăm că nu este vorba de un soldat obişnuit, ci de unul din paza lagărului. Ideea fundamentală a romanului este una referitoare la sfirşitul unui trecut greu. Şi acum cu privire la socialismul etic: personal nu văd nici un rău în chestia asta. Dacă Soljenitîn ar propovădui socialismul amoral, ar fi groaznic. Dacă ar propovădui naţional-socialismul sau socialismul naţional în variantă chinezească, ar fi groaznic. Fiecare om este liber să gîndească în felul lui despre socialism şi despre evoluţia acestuia. Personal, cred că socialismul este determinat de legile economice, dar aceasta se poate discuta. Atunci de ce să nu se publice acest roman? (În continuare, vorbitorul cheamă Secre-tariatul să combată cu fermitate calomniile răspîndite împotriva lui Soljenitîn.)

Simonov: Nu accept romanul intitulat Primul cerc şi sînt împotriva publicării lui. În schimb, sînt pentru publicarea Pavilionului cancero-şilor. Nu totul îmi place în acest ultim roman, dar nu este obligatoriu ca el să placă tuturor. Poate că trebuie acceptate unele dintre re-marcile făcute autorului, dar, firește, este imposibil să fie acceptate toate.

Noi sîntem de asemenea obligaţi să respingem calomniile în-dreptate împotriva lui Soljenitîn. Ar trebui să i se publice şi o carte de nuvele cu o prefaţă care ar fi un pretext excelent pentru a-i prezenta biografia — şi astfel calomniile ar cădea de la sine. Noi sîntem cei care trebuie şi putem pune capăt acestor acuzaţii false, nu el singur. Banchetul învingătorilor nu l-am citit şi nu doresc să-l citesc, de vreme ce autorul lui nu vrea acest lucru.
Tvardovski: Situaţia lui Soljenitîn este de aşa natură încît el nu poate să facă o declaraţie publică. Noi, Uniunea Scriitorilor, avem datoria să-i dăm un avertisment sever lui Soljenitîn pentru modul inadmisibil şi necuvenit în care s-a adresat Congresului, trimiţîndu-şi scrisoarea la un număr aşa de mare de persoane. Redacţia Novîi mir nu vede nici un motiv de a nu publica Pavilionul canceroşilor, desigur, cu u-nele modificări. Noi nu vrem decît să obţinem aprobarea Secretaria-tului sau cel puţin ca Secretariatul să nu obiecteze, (îl roagă pe Vo-ronkov să-i procure un proiect de comunicat al Secretariatului, pro-iect pregătit încă din iunie.)
Voronkov nu se grăbeşte să procure comunicatul, între timp:
Voci: Încă nu s-a hotărît nimic. Unii sînt contra.
Fedin: Nu, nu este adevărat; Secretariatul nu trebuie să tipărească sau să respingă ceva. Sîntem noi vinovaţi de ceva? Dumneata, A-leksandr Trifonîci, te simţi vinovat?
Tvardovski (repede, pe un ton hotărît): Eu?? — nu.
Fedin: Nu e nevoie să se caute un pretext artificial pentru a face o declaraţie. Zvonurile care circulă nu sînt un pretext suficient. Ar fi alt-ceva dacă Soljenitîn însuşi ar da ocazia de a descîlci situaţia care s-a creat. Este de datoria lui Soljenitîn să se exprime public. După dumneata, Aleksandr Isaevici, la ce ar trebui să servească publica-rea de către noi a protestelor dumitale? Înainte de orice, dumneata trebuie să protestezi împotriva folosirii murdare a numelui dumitale de către duşmanii noştri din Occident. Totodată, desigur, vei găsi posibilitatea să exprimi cu voce tare şi o parte din necazurile dumi-tale la care te-ai referit astăzi aici. Dacă acesta va fi un document reuşit şi judicios, atunci noi îl vom publica, te vom ajuta. Tocmai de la aceasta trebuie să pornească justificarea dumitale, şi nu de la pu-blicarea operelor dumitale, nu de la tîrgul acesta: cîte luni avem noi dreptul să vă examinăm manuscrisul, trei? Patru? Oare

aceasta este problema? Problema este că, iată, numele dumitale figurează şi este folosit acolo, în Occident, în scopurile cele mai murdare.
(Aprobare printre membrii Secretariatului.)
Korneiciuk: Noi te-am invitat nu ca să aruncăm cu pietre în dumnea-ta. Te-am chemat ca să te ajutăm să ieşi din această situaţie grea şi ambiguă. Ţi s-au pus întrebări, dar dumneata ai evitat să le răs-punzi, îţi dai seama ce colosală luptă planetară este în curs şi în ce condiţii grele? Noi nu putem sta deoparte. Prin opera noastră, noi apărăm guvernul nostru, partidul nostru, poporul nostru. Dumneata faci ironii pe tema călătoriilor în străinătate denumindu-le drept plim-bări agreabile. Dimpotrivă, noi ne ducem în străinătate ca să luptăm şi să ne întoarcem de acolo frînţi de oboseală, epuizaţi, dar cu senti-mentul datoriei împlinite. Să nu crezi că m-ai ofensat facînd aluzie la însemnările de călătorie. Eu nu fac însemnări, eu călătoresc pentru nevoile Consiliului Mondial al Păcii. Ştim că ai suferit mult, dar n-ai fost singurul. Pe lîngă dumneata au fost mulţi alţi oameni în lagăre. Vechi comunişti. Din lagăr, ei au plecat direct pe front. În trecutul nostru n-au fost numai ilegalităţi, au fost şi fapte eroice. Dar dum-neata lucrurile acestea nu le-ai văzut. Intervenţiile dumitale nu sînt decît nişte rechizitorii. Banchetul învingătorilor miroase a ranchiună, murdărie, ofensă, ticăloşie! Şi scrierea asta se răspîndeşte, poporul o citeşte! Cînd ai fost dumneata în lagăr? Nu în anul 1937! Dar în 1937 noi a trebuit să îndurăm multe!! — Şi nimic n-a fost în stare să ne oprească! Corect ţi-a spus Konstantin Aleksandrovici (Fedin): dumneata trebuie să iei atitudine în mod public şi să loveşti în propa-ganda occidentală. Du-te să lupţi împotriva duşmanilor ţării noastre! Înţelegi dumneata că în lume există arma termonucleară şi că, în po-fida tuturor eforturilor noastre în favoarea păcii, Statele Unit pot să facă uz de ea? Cum putem noi, scriitori sovietici, să nu fim şi ostaşi?
Soljenitîn: Declar încă o dată că nu este cinstit să se discute Ban-chetul învingătorilor şi insist ca acesta să fie exclus din discuţie!
Surkov: Gura altuia, vorba-ceea, nu poţi s-o încui cu cheia.
Kojevnikov: Marele interval de timp dintre scrisoarea lui Soljenitîn şi dezbaterea de astăzi demonstrează tocmai că Secretariatul a luat foarte în serios această scrisoare. Dacă am fi discutat-o atunci, la cald, ne-am fi arătat mai duri, mai

puţin dispuşi la o cumpănire cal-mă. Noi am decis să ne convingem prin noi înşine de caracterul anti-sovietic al acestor manuscrise. Şi am consumat mult timp ca să le citim. Destinul militar al lui Soljenitîn pare dovedit prin documente, dar noi discutăm acum nu ofiţerul ci scriitorul. Astăzi, pentru prima dată, îl aud pe Soljenitîn dezavuînd imaginea defăimătoare despre realitatea sovietică, aşa cum a dat-o el în Banchetul învingătorilor, dar nu pot să uit impresia pe care am avut-o la citirea acestei piese. Pentru mine, momentul dezicerii lui Soljenitîn de Banchetul învingă-torilor încă nu concordă cu impresiile mele. Poate că din cauză că în Primul cerc şi în Pavilionul canceroşilor decelez acelaşi spirit de răz-bunare pentru toate cîte le-a trăit. Şi cînd este vorba de destinul a-cestor opere, autorul trebuie să-şi aducă aminte că este obligat faţă de organizaţia care l-a descoperit ca scriitor. La data aceea, eu am fost primul care mi-am exprimat temeri în legătură cu Casa Matrio-nei. Noi am pierdut timp, ţi-am citit manuscrisele încă informe, pe care nu îndrăzneai să le supui atenţiei vreunei redacţii. Pavilionul canceroşilor suscită dezgust prin excesul de naturalism, prin acumu-larea tuturor ororilor posibile şi imaginabile. Totuşi planul său funda-mental nu este medical, ci social, şi tocmai acest lucru este inaccep-tabil. Şi ai zice că la acel plan se raportează titlul lucrării. Prin a doua dumitale scrisoare, vrei să obţii zor-nevoie publicarea unui roman pe care nu l-ai pus la punct. Acest şantaj ţi se pare demn de un scriitor? La noi, toţi scriitorii ascultă cu plăcere de părerile redactorilor şi nu le forţează mîna.

Soljenitîn: Cu toate explicaţiile şi protestele mele, cu tot nonsensul absolut pe care-l reprezintă discutarea unei lucrări scrise acum do-uăzeci de ani, într-o altă epocă, în condiţii incomparabile şi de către un alt om, lucrare care, în plus, n-a fost publicată niciodată, n-a fost niciodată citită de nimeni, şi care a fost sustrasă dintr-un sertar — o parte dintre oratori se concentrează numai pe această lucrare. Este un lucru mult mai absurd decît dacă, de exemplu, la primul congres al scriitorilor, cineva l-ar fi denigrat pe Maksim Gorki pentru ale sale Gînduri inoportune (1) sau pe Serghei Jevtenski pentru corespon-denţele sale destinate agenţiei Osvag (2), lucruri care au fost publi-cate numai cu cincisprezece ani mai devreme. Korneiciuk a spus aici că aşa ceva nu s-a întîmplat niciodată şi nu se va întîmpla ni-

ciodată, că nu s-a văzut niciodată ceva de genul acesta în istoria literaturii ruse. Întocmai!
Ozerov: Această scrisoare către Congres a fost un act teribil din punct , vedere politic. Ea a mers mai întîi la duşmanii noştri, în scri-soare erau unele afirmaţii incorecte. Printre scriitorii reprimaţi pe ne-drept s-a aflat şi Zamiatin. În legătură cu publicarea Pavilionului can-ceroşilor, se poate ajunge la un acord cu Novîi mir: poate fi publicat cu condiţia de a corecta manuscrisul şi de a discuta corecturile efectuate. Mai este încă de depus o muncă foarte serioasă. Romanul are

1 Articole scrise de Gorki şi publicate în ziarul său Novaiajizn în 1917-1918, apoi în volum în 1918. În aceste articole scriitorul se opunea cu înversunare bolşevicilor. (N.t.)
2 Osvag era agenţia de informatii a armatelor lui Denikin. (N.t.)

pasaje de calitate inegală, are şi lucruri reuşite şi lucruri ratate.
Trebuie mai ales să se ia atitudine împotriva laturii pamfletare, cari-caturale. Aş ruga să se facă o serie întreagă de prescurtări, despre care nu pot vorbi aici din lipsă de timp. Filozofia socialismului etic nu emană numai de la protagonist, ea pare a fi îmbrăţişată de autor, şi acest lucru este inadmisibil.
Surkov: Am citit şi eu Banchetul învingătorilor. Starea de spirit pe care o degajă este: „să vă ia dracu pe toţi"! Şi în Pavilionul cancero-şilor continuă să sune acelaşi laitmotiv. Care dintre toate personaje-le a intrat în lumea eroului? Numai acest straniu Şulubin, pe atît de asemănător cu un comunist pe cît sînt eu cu... Şulubin, cu ideile lui infinit de învechite. N-am să ascund un lucru: eu sînt un om cinstit. Cunosc bine toate aceste teorii economice şi sociale, mi-am băgat nasul şi în Mihailovski şi în Vadim Soloviov, şi este o naivitate să crezi că economia poate să depindă de morală. După atîtea încer-cări, dumneata ai dreptul să te simţi ofensat ca om, dar dumneata eşti scriitor! Eu cunosc comunişti care au suferit, cum te exprimi dumneata, cu asupra de măsură, dar aceasta n-a avut nici o influen-ţă asupra concepţiei lor despre lume. Nu, acesta nu este un roman fiziologic, ci unul politic, şi pe tot parcursul lui abordează chestiuni de fond. Şi apoi, acest idol din Piaţa Teatrului... Deşi, la data aceea, monumentul lui Marx încă

nu exista. Dacă ar fi publicat, Pavilionul canceroşilor s-ar putea întoarce împotriva noastră şi ar avea mai multă forţă decît memoriile Svetlanei. Da, este adevărat, ar fi trebuit împiedicată publicarea romanului în Occident, dar este greu. Iată, în ultimul timp, eu am fost un apropiat al Annei Andreevna Ahmatova şi ştiu că ea dăduse cîtorva persoane să citească Recviemul: cîteva săptămîni mai tîrziu, textul a apărut în Occident. Desigur, cititorul nostru este atît de evoluat şi are atîta experienţă încît nici o broşură n-ar putea să-l abată de la comunism. Totuşi, pentru noi, operele lui Soljenitîn sînt mai periculoase decît cele ale lui Pasternak.
Pasternak era un om rupt de viaţă, în timp ce Soljenitîn are un tem-perament viu şi tăios politic. El este un om cu idei. Noi sîntem, în is-toria omenirii, angajaţi în prima revoluţie care nu şi-a schimbat nici cuvintele de ordine nici drapelele! „Socialismul etic" este un socia-lism destul de mic-burghez, demodat, primitiv şi (întorcîndu-se spre Salînski) nu ştiu cum puteţi să nu înţelegeti aceste lucruri şi să mai găsiţi şi ceva valabil printre ele.
Salînski: Dar eu nu le apăr cîtuşi de puţin.
Riurikov: Soljenitîn a suferit din partea acelora care l-au calomniat dar şi din partea acelora care-l laudă peste măsură şi-i atribuie cali-tăţi pe care el nu le are. Printre lucrurile pe care trebuie să le recu-noască Soljenitîn este şi acela că el nu este „continuatorul realismu-lui rus". Comportamentul mareşalului Rokossovski, al generalului Gorbatov, este mai cinstit decît cel al eroilor dumitale. Sursa de e-nergie a acestui scriitor se află în îndîrjirea sa, în ofensele pe care le-a suferit. Sînt lucruri omeneşti, de înşeles. Totuşi dumneata scrii că-ţi sînt interzise operele? Dar cenzura nu s-a atins de nici unul din-tre romanele dumitale! Mă mir că Tvardovski cere dezlegare de la noi. Eu, de exemplu, n-am cerut niciodată Uniunii Scriitorilor aproba-rea de a publica sau de a nu publica. (Îl roagă pe Soljenitîn să aibă încredere în recomandările lui Novîi mir şi promite, din partea „tutu-ror celor prezenţi", adnotări pe marginea fiecărei pagini a Pavilionu-lui canceroşilor.)
Baruzdin: Eu sînt tocmai unul dintre aceia care, de la început, n-au împărtăsit entuziasmul general pentru opera lui Soljenitîn. Deja Ca-sa Matrionei este cu mult mai slabă decît prima sa operă, iar Primul cerc are foarte multe puncte slabe: Stalin, Abakumov şi Poskrebîsev sînt prezentaţi într-o manieră deprimant de naivă şi primitivă.

Pavilionul canceroşilor este o operă antiumanistă. Sfîrşitul romanului conduce la ideea că „ar fi trebuit să se meargă pe altă cale". Oare a putut să creadă Soljenitîn că scrisoarea lui „în loc de alocuţiune" va fi citită imediat la Congres? Cîte scrisori s-au primit la Congres?
Voronkov: Vreo cinci sute.
Baruzdin: Aţi auzit? Putea cineva să le citească imediat? Nu sînt de acord cu Riurikov: este just ca problema aprobării să fie trecută asu-pra Secretariatului. Secretariatul nostru trebuie să se transforme din ce în ce mai mult într-un organism creator şi să nu fie zgîrcit cu sfa-turile pentru redactori.
Abdumomunov: Este foarte bine că Soljenitîn a avut curajul să se dezică de Banchetul învingătorilor. El va avea curajul să se gîndeas-că la modalitatea de a traduce în viaţă propunerea lui Konstantin Aleksandrovici (Fedin). Dacă publicăm Pavilionul canceroşilor, tapa-jul şi prejudiciul care vor urma vor fi mai mari decît acelea deja pro-vocate de prima sa scrisoare. şi ce înseamnă asta: „El a aruncat tu-tun în ochii macacului, aşa, fără motiv".
Ce-i aia: „asa, fără motiv"?(1) Astea sînt nişte cuvinte îndreptate împotriva regimului nostru, în roman există Rusanovi, există marii mar-tiri, dar unde sînt ceilalţi? Unde este societatea sovietică? Nu poţi aşa! Îngroşi liniile în felul acesta, nu poţi să scrii un roman fără o li-cărire de lumină. Şi apoi există multe lungimi, repetiţii, scene natura-liste. Toate acestea trebuie suprimate.
Abasidze: N-am reuşit să citesc decît 150 de pagini din Pavilionul canceroşilor, de aceea nu pot să-mi exprim o opinie mai profundă. N-am ămas cu impresia că acest roman nu se poate publica. Dar,

1 Episod din Pavilionul cancerosilor, partea a ll-a, cap. xxxv. (N.t.)

repet, nu-mi pot exprima o opinie mai profundă. Poate că lucrurile esenţiale de-abia urmează. Noi toţi, scriitori cinstiţi şi talentaţi, i-am combătut totdeauna pe cei care înfrumuseţau lucrurile, chiar ni se in-terzicea s-o facem. Dar pe Soljenitîn îl paşte pericolul de a cădea în cealaltă extremă: există la el pasaje care au un caracter de pur re-portaj acuzator. Artistul este ca un copil, el demontează o maşină pentru a vedea ce are înăuntru, dar arta adevărată

începe cu asam-blarea. Observ că Soljenitîn îl întreabă pe vecinul său cum se nu-meşte fiecare orator. De ce nu cunoaşte pe nici unul dintre noi? Pentru că nu l-am invitat niciodată. Propunerea lui Konstantin Alek-sandrovici (Fedin) este justă: să răspundă Soljenitîn însuşi la calom-nii, poate mai întîi printr-un text de uz intern.
Brovka: În Bielorusia sînt mulţi oameni care au fost trimisi în lagăre. Serghei Grakovski, de exemplu, a petrecut acolo douăzeci de ani. Dar ei au înţeles că vina pentru aceste nedreptăţi o poartă nu popo-rul, nu partidul, nu puterea sovietică. Însemnările Svetlanei Stalin nu sînt decît o flecăreală muierească, poporul a priceput despre ce este vorba şi rîde de chestia asta. Dar aici, în faţa noastră, se află un ta-lent unanim recunoscut, tocmai în aceasta constă pericolul de a-l publica. Da, dumneata resimţi durerea patriei dumitale, şi chiar mult prea mult, dar nu-i trăieşti bucuriile ei. Pavilionul canceroşilor este prea sumbru, nu poate fi publicat. (Ca toţi antevorbitorii şi ca toţi cei care vor urma, acesta sprijină şi el propunerea lui Fedin: Soljenitîn trebuie să facă o declaraţie presei pentru a se ridica împotriva ca-lomniilor occidentale în legătură cu scrisoarea lui.)
Iasen: (Are cuvinte injurioase pentru Banchetul învingătorilor.) Pe autor nu-l frâmîntă nedreptatea, il otrăveşte ura. Oamenii sînt scan-dalizaţi că în rîndurile Uniunii Scriitorilor există un asemenea scriitor. Eu propun să-l excludem din Uniune. N-a fost singurul care a suferit, dar ceilalţi înţeleg mai bine tragedia epocii noastre. Tînărul Ikramov, de pildă, în Pavilionul canceroşilor se simte, desigur, mîna maestru-lui. Autorul cunoaşte subiectul mai bine decît orice medic sau profe-sor. Dar iată, pentru blocada Leningradului el îl acuză nu numai pe Hitler, ci „şi pe alţii". Cine sînt aceşti alţii? Nu se înţelege. Beria? Sau remarcabilii noştri conducători actuali? Trebuie spus clar. (Totuşi, o-ratorul sprijină decizia curajoasă a lui Tvardovski de a lucra asupra romanului împreună cu autorul. Apoi romanul va putea fi dat spre citire unui grup restrîns de persoane.)
Kerbabaev: Am citit cu mare neplăcere Pavilionul canceroşilor. Toa-te personajele sînt foşti deţinuţi, totul e sumbru, nu există nici un cu-vînt cald. Pur şi simplu ţi se face greaţă cînd citeşti. Vera îi oferă e-roului casa ei şi-şi deschide braţele în faţa lui, iar el, el refuză viaţa. Şi apoi ce

înseamnă acest „nouăzeci şi nouă plîng şi unul singur rîde"? Asta e în legătură cu Uniunea Sovietică? Eu sînt de acord cu ceea ce a spus prietenul nostru Korneiciuk. De ce vede autorul totul în negru? Şi eu de ce nu descriu lucruri întunecate? Eu mă străduiesc totdeauna să scriu numai despre ceea ce umple de bucurie sufletul omului. Nu este suficient că s-a dezis de Banchetul învingători-lor. L-aş considera curajos dacă s-ar dezice de Pavilionul canceroşi-lor, atunci l-aş îmbrăţişa ca pe un frate.

Saripov: Ba eu nu i-aş acorda nici un rabat, eu l-aş exclude din Uni-une! În piesa lui, tot ce este sovietic este prezentat într-o manieră negativă, chiar şi Suvorov. Sînt cu totul de acord: să se dezică de Pavilionul canceroşilor. Republica noastră a desţelenit pămînturi şi le-a dat agriculturii şi merge din succes în succes.

Novicenko: Scrisoarea către Congres a fost difuzată într-un mod inadmisibil, trecînd peste capul destinatarului ei oficial. Mă asociez cuvintelor severe ale lui Tvardovski. Noi trebuie să condamnăm cu hotărîre această metodă. Nu sînt de acord cu revendicările princi-pale ale scrisorii: nu se poate admite ca totul să fie publicat. Altmin-teri, ar trebui să publicăm şi Banchetul învingătorilor! Să revenim la Pavilionul canceroşilor. Încerc sentimente amestecate. Eu nu sînt un copil, ştiu că va trebui să mor, şi poate în aceleaşi chinuri ca şi eroii lui Soljenitîn. Dar chiar în această situaţie, lucrul cel mai important rămîne acesta: care este conştiinţa ta? Care este disponibilul tău de moralitate? Şi dacă romanul s-ar limita la aceasta, eu aş socoti ne-cesar să fie publicat, dar scena caricaturală cu fiica lui Rusanov este un amestec josnic în viaţa noastră literară. Sensul politico-ideologic al socialismului etic este negarea marxism-leninismului. Şi apoi a-ceste cuvinte din Puskin — „Dintre stihiile toate, omul/ E-un trădător, un zbir sau un captiv" — constituie o teorie injurioasă. Toate aceste lucruri sînt categoric inacceptabile pentru noi, pentru societatea noastră şi pentru poporul nostru. În roman, toţi cei care au avut de suferit sînt puşi să judece societatea, ceea ce este ofensator. Rusanov este un tip odios, zugrăvit veridic. Dar este inadmisibil să faci din el reprezentantul şi purtătorul de cuvînt al întregii noastre so-cietăţi oficiale. Este şocant că numele lui Gorki este invocat atît de des de un personaj josnic şi respingător ca Rusanov. Chiar dacă a-cest roman va fi adus la o anumită condiţie calitativă, el nu va deveni

un roman al realismului socialist. Dar va fi un eveniment literar, o o-peră de talent. Eu am citit şi Banchetul învingătorilor şi trebuie să
spun că, din punct de vedere uman, el a sfărîmat ceva în mine în raport cu autorul. Trebuie depăşite toate rădăcinile acestei piese.
Vlarkov: Discuţia noastră a fost foarte utilă. Eu tocmai vin din Sibe-ria, unde am vorbit de cinci ori în faţa unui public numeros. Trebuie spus că nicăieri nu se face un tapaj deosebit în jurul numelui acestui autor. Doar într-un loc mi s-a dat un bilet. Vă rog să mă scuzaţi, dar în bilet scria exact aşa - „Cînd o să înceteze acest Doljenitîn (sic!) să defăimeze literatura sovietică?" Noi aşteptăm de la Soljenitîn un răspuns foarte precis calomniilor burgheze, aşteptăm de la el să facă o declaraţie presei. El trebuie să-şi apere onoarea de scriitor sovietic. Dezicîndu-se de Banchetul învingătorilor, mi-a luat o piatră de pe inimă. În privinţa Pavilionului canceroşilor, sînt de aceeaşi pă-rere cu Surkov. Opera se situează totuşi într-un plan practic. Nu pot în nici un chip să accept elucubraţiile politico-sociale. „Cineva a făcut asta" — spune el, dar nu se ştie la adresa cui. Dat fiind spiritul de bună colaborare care există între Novîi mir şi Aleksandr Isaevici, cred că acest roman poate fi finisat, dar aceasta necesită o muncă serioasă. Desigur, aşa cum se prezintă azi, nu poate fi dat la cules. Ce-i de făcut mai departe? Concret: A.I. să pregătească pentru pre-să declaraţia despre care au vorbit toţi aici. Ar fi foarte bine ca acest lucru să se întîmple chiar în ajunul sărbătorii. Apoi ar putea fi dat publicităţii un comunicat din partea Secretariatului. Totuşi eu continui să-l consider pe A.I. ca pe un tovarăş de-al nostru. Dar, Aleksandr Isaevici, noi ne găsim într-o situaţie delicată din vina dumitale, iar nu din vina altcuiva. În ce priveşte propunerile de excludere din Uniune, eu cred că, în virtutea spiritului tovărăşesc care trebuie să ne călă-uzească, nu trebuie să ne grăbim.
Soljenitîn: M-am ridicat nu o dată în cursul zilei de azi împotriva dis-cutării Banchetului învingătorilor, dar trebuie să revin la acest subi-ect. La urma urmelor, eu pot să vă reproşez tuturor că sînteţi contra teoriei dezvoltării, dacă gîndiţi în mod serios că un om rămîne nes-chimbat în douăzeci de ani, cînd toate condiţiile s-au modificat com-plet. Dar am auzit aici un lucru mai serios: Komeiciuk, Baruzdin şi încă vreo cîţiva au spus că „poporul citeşte

Banchetul învingătorilor", ca şi cînd această piesă ar fi pusă în circulaţie. Eu acum voi vorbi foarte rar pentru ca fiecare dintre cuvintele mele să fie înregistrate exact. Dacă Banchetul învingătorilor cunoaşte o largă difuzare din mînă în mînă sau este tipărit, eu declar solemn că toată răspunde-rea pentru aceasta îi revine acelei organizaţii care s-a servit de sin-gurul exemplar existent al acestei piese, care n-a fost citit niciodată de nimeni, pentru „a-l publica" în timpul vieţii mele şi contra voinţei mele: această organizaţie este cea care răspîndeste piesa! De un an şi jumătate nu încetez de a avertiza spunînd că lucrul acesta este foarte periculos! Eu cred că dumneavoastră acolo nu aveţi o sală de lectură şi că manuscrisul vă este dat pentru acasă, unde aveţi fii şi fiice şi unde nu toate sertarele se închid cu cheia. În privinţa aceas-ta, eu v-am prevenit sj vă previn şi acum!
Acum despre Pavilionul canceroşilor. Mi se reprosează chiar titlul, spunîndu-se că pavilionul canceroşilor şi cancerul nu sînt un subiect medical ci un simbol. Vă răspund: este un simbol foarte comod da-că, pentru a-l descoperi, trebuie să traversezi tu însuţi toate etapele cancerului şi ale agoniei. Pentru un simbol, pasta este prea groasă. Pentru un simbol sînt prea multe detalii medicale. Am dat romanul spre lectură unor mari oncologi cerîndu-le părerea în materie: mi-au răspuns că, din punct de vedere medical, este ireproşabil şi în pas cu ultimele noutăţi ale domeniului. Este vorba anume de cancer, de cancer ca atare, aşa cum nu se vorbeşte de el în literatura de diver-tisment, dar aşa cum îl resimt în fiecare zi bolnavii, inclusiv unii din-tre apropiaţii dumneavoastră şi aşa cum poate, în curînd, una dintre personajele prezente aici va sta întinsă pe patul unui serviciu de on-cologie şi va înţelege atunci ce „simbol" este acesta.
Nu înţeleg deloc acuzaţia de antiumanism adusă Pavilionului cance-roşilor. Este exact contrariul, este triumful vieţii asupra morţii, al viito-rului asupra trecutului, altminteri, dat fiind caracterul meu, nu m-aş fi apucat niciodată să scriu ceva de genul acesta. Dar eu consider că datoria literaturii faţă de societate şi faţă de individ nu constă în a-i ascunde adevărul, nici în a-l atenua, ci în a-i spune cu sinceritate ce-ea ce este şi ce-l asteaptă. Tot în sensul acesta ne vorbesc şi pro-verbele ruseşti:
Nu-l iubi pe cel ce zice-ntruna „da", ci pe cel ce mai strecoară uneori şi-un „ba".

Cel ce la vorbă dulce-i ca mierea, are năravul amar ca fierea.
Şi, în general, sarcina scriitorului nu se reduce la a critica sau a apă-ra cutare sau cutare mod de repartizare a produsului social, la a cri-tica sau a apăra cutare sau cutare formă de organizare statală. Sarcina scriitorului este să trateze subiecte mai universale şi mai e-terne: misterele inimii şi ale conştiinţei umane, conflictul vieţii şi al morţii, depăşirea durerii sufleteşti şi a acelor legi ale destinului uman care s-au născut în noaptea imemorială a mileniilor şi care vor fi în vigoare pînă cînd se va stinge soarele de pe cer.
Mă mîhneşte faptul că tovarăşii nu au citit cu atenţie unele pasaje ale romanului şi, drept urmare, au rămas cu o imagine deformată despre ele. Lucrul acesta n-ar trebui să se întîmple. De exemplu, fraza „nouăzeci şi nouă plîng şi unul singur rîde" este un proverb cu-rent în lagăre. Individului care încearcă să treacă fără să stea la coa-dă, Kostoglotov îi aruncă-n faţă acest proverb, pentru a-l face să afle cine este el, Kostoglotov, asta-i tot. Iar aici se trage concluzia că as-ta este despre Uniunea Sovietică în întregimea ei. Sau acest macac se găseşte de două ori în carte şi, dacă compară cele două pasaje, este clar că prin omul rău care i-a aruncat tutun în ochi, aşa, fără motiv, se subînţelege în mod concret Stalin. Şi ce mi se obiectează? Că nu este „aşa, fără motiv"? Dar dacă nu este aşa, fără motiv", atunci lucrul acesta este legitim, necesar? Surkov m-a uimit: în pri-mul rind, nici măcar n-am reuşit să înteleg de ce a adus vorba de Marx, care nici nu este pomenit în romanul meu. Păi bine, Aleksei Aleksandrovici! Dumneavoastră sînteti un poet, o persoană cu un gust artistic fin, şi, în cazul de faţă, fantezia v-a jucat o festă. Nu aţi înţeles această scenă? Şulubin îl citează pe Bacon, de la care ia ter-minologia: el vorbeşte de „idolii pieţei" şi Kostoglotov încearcă să-şi imagineze o piaţă în mijlocul căreia se ridică un idol albăstriu. Şulu-bin vorbeşte despre „idolii teatrului" şi Kostoglotov îşi imaginează un idol în interiorul unui teatru, şi cum asta nu se poate, îl amplasează în piaţa teatrului. Cum aţi putut să credeţi că este vorba de Moscova şi de monumentul, încă neridicat, al lui Marx?...
Tovarăşul Surkov a spus că au fost suficiente cîteva săptămîni de difuzare pentru ca Recviemul să ajungă în

străinătate. Dar prima parte a Pavilionului canceroşilor circulă de mai bine de un an şi toc-mai aceasta mă nelinişteste, tocmai de aceea presez Secretariatul.
Tovarăşul Riurikov mi-a dat şi un sfat, acela de a nu mai continua realismul rus. Ei bine, vă spun cu mîna pe inimă, la realismul rus nu voi renunţa niciodată.
Riurikov: Eu n-am spus să renunţi la realismul rus, ci să dezavuezi interpretarea acestui rol, aşa cum este ea dată în Occident.
Soljenitîn: Acum referitor la propunerea lui Konstantin Aleksandrovici (Fedin). Fireşte, o salut. Transparentă, iată exact ceea ce, tot timpul, mă străduiesc să obţin! Destul ne-am ascuns, destul ne-am dosit discursurile şi destul ne-am încuiat stenogramele cu şapte lacăte. Iată, am avut o dezbatere despre Pavilionul canceroşilor. Secţia de proză a hotărît să trimită stenograma acestei dezbateri la redacţiile interesate. Ce credeţi că s-a întîmplat? În loc de aceasta, a ascun- s-o, şi cu mare greutate am obţinut să mi-o dea mie, autorului. Cît priveşte stenograma de azi, sper s-o primesc, nu-i aşa, Konstantin Aleksandrovici?
„La ce serveşte publicarea protestelor dumitale?" — a întrebat Kon-stantin Aleksandrovici. Pentru mine, răspunsul este clar: serveşte literaturii naţionale. Dar stranie idee are Konstantin Aleksandrovici cînd spune că eu trebuie să descîlcesc situaţia. Eu sînt legat de mîini şi de picioare, am gura astupată şi eu sînt cel care ar trebui să facă aceasta? Mi se pare că Puternicei Uniuni a Scriitorilor îi vine mai uşor s-o facă. Mie mi se taie orice rînduleţ pe care-l scriu, în timp ce Uniunea are toată presa la dispoziţie. Eu tot nu înţeleg şi nu văd de ce scrisoarea mea n-a fost luată în consideraţie la Congres. Acum, K. A. propunea să combatem nu cauza ci efectele, adică zgomotul făcut în Occident în jurul scrisorii mele. Dumneavoastră vreţi ca eu să public o dezavuare — dar ce anume să dezavuez? Nu pot să intervin în legătură cu o scrisoare care n-a fost publicată. Şi, mai ales, ea are o parte generală şi o alta particulară. Să dezavuez partea generală? Dar eu rămîn la părerea mea şi nu renunţ la nici un cuvînt. Că despre ce vorbea această scrisoare?
Voci: Despre cenzură.
Soljenitîn: Dacă spuneţi aşa, înseamnă că n-aţi înţeles nimic. Această scrisoare vorbeşte despre destinul marii noastre literaturi care, cîndva cucerise şi fascinase lumea, dar care, astăzi, şi-a pier-dut poziţia. În Occident se spune

că romanul a murit, şi noi, noi ne agităm şi ţinem conferinţe ca să demonstrăm că nu, n-a murit. Dar nu e nevoie să ţinem conferinţe ci să publicăm romane, romane care pentru ochii celor de acolo să fie ca o lumină puternică — şi atunci „noul roman" o să se potolească, şi atunci „neoavangardistii" vor fi paralizaţi. Nu intenţionez să mă dezic de partea generală a scrisorii mele. Să declar injuste şi false cele opt puncte particulare ale părţii a doua? Dar ele toate sînt conforme cu adevărul. Să spun că am obţi-nut parţial satisfacţie? Pînă în prezent nu s-a schimbat nimic, nu s-a îndreptat nimic. Atunci ce pot să declar? Nu, mai întîi dumneavoas-tră trebuie să neteziţi măcar un drumeag pentru o asemenea decla-raţie: începeţi prin a publica scrisoarea mea, apoi un comunicat al Uniunii în legătură cu scrisoarea, indicaţi îndată care dintre cele opt puncte sînt în curs de realizare şi atunci, şi eu, voi putea să intervin public, şi o voi face cu plăcere. Dacă vreţi, publicaţi şi declaraţia mea de astăzi despre Banchetul învingătorilor, deşi nu înţeleg să se dezbată piese de teatru furate, nici să se dezavueze scrisori care nu au fost publicate. La 12 iunie mi s-a spus, aici, la Secretariat, că a-cest comunicat va fi publicat fără nici o condiţie, iar astăzi se pun condiţii. Ce s-a schimbat?

Cartea mea Ivan Denisovici este interzisă. Continuă şi se intensifică împotriva mea campania de calomnii. Numai dumneavoastră puteţi s-o combateţi, nu eu. Singurul lucru care mă consolează este acela că nici o calomnie nu va putea niciodată să-mi provoace infarct, pen-tru că m-am călit în lagărele staliniste.

Fedin: Nu, ordinea de zi este alta. Prima declaraţie publică trebuie să fie a dumitale. După atîtea remarci încurajatoare privind talentul dumitale şi stilul dumitale, vei găsi forma care trebuie. Mai întîi noi, iar apoi dumneata — o asemenea replică este lipsită de un funda-ment solid.

Tvardovski: În acest caz, scrisoarea chiar va fi publicată?

Fedin: Nu, scrisoarea trebuia publicată atunci, la timpul ei. Acum, străinătatea ne-a luat-o înainte, la ce bun acum?

Soljenitîn: Mai bine mai tîrziu decît niciodată. Şi ce se va întâmpla cu cele opt puncte ale mele?

Fedin: O să vedem după aceea.

Soljenitîn: Ei bine, eu am răspuns deja şi sper că totul a fost steno-
orafiat exact.

Surkov: Dumneata trebuia să spui dacă te delimitezi de rolul de lider al opoziţiei politice pe care ţi-l atribuie Occidentul.
Soljenitîn: Aleksei Aleksandrovici (Surkov), într-adevăr, nu-mi vine să-mi cred urechilor cînd vă aud spunînd asemenea lucruri: artist al cultului şi lider al opoziţiei politice? Cum se împacă una cu alta?
În unele scurte intervenţii se insistă ca Soljenitîn să accepte propu-nerea lui Fedin.
Voci: O să mai reflecteze!
Soljenitîn spune încă o dată că el nu poate să facă primul o decla-raţie de acest gen, căci cititorul din Rusia n-ar şti despre ce este vorba.
(Note luate de către A. Soljenitîn în cursul sedintei)

[5] K. Voronkov către A. Soljenitîn 25.11.1967
Uniunea Scriitorilor din URSS
Conducerea
Nr. 3142
Tovarăşului A.I. Soljenitîn
25 noiembrie 1967 Stimate Aleksandr Isaevici,
În cursul sedinţei Secretariatului Conducerii Uniunii Scriitorilor din URSS din 22 septembrie a.c., la care s-a procedat la o examinare a scrisorilor dumneavoastră, tovarăşii au exprimat pe lîngă o critică ascuţită a gestului dumneavoastră, ideea binevoitoare că era nece-sar să dispuneţi de un anumit timp pentru a reflecta profund asupra a tot ceea ce s-a spus la Secretariat, pentru ca imediat să puteţi in-terveni public şi să vă definiţi atitudinea faţă de campania antisovieti-că, declanşată în străinătate de o propagandă ostilă, în jurul numelui şi scrisorilor dumneavoastră. Au trecut două luni.
Secretariatul ar dori să ştie ce decizie aţi luat. Cu stimă,
K. Voronkov
Din însărcinarea Secretariatului Conducerii Uniunii Scriitorilor din URSS

[6] Secretariatului Uniunii Scriitorilor din URSS
1 decembrie 1957
Din scrisoarea dumneavoastră nr. 3142 din 25.11.67 nu înţeleg următoarele:
1) Intenţionează Secretariatul să mă apere contra unei campanii neîntrerupte de calomnii (eufemistic vorbind, „neprieteneşti") declan-şate contra mea de trei ani de zile,

în patria mea? (Iată fapte noi: la 5 octombrie 1967, la Leningrad, la Casa Presei, Zimianin, redacto-rul-şef al Pravdei a repetat în faţa unui vast auditoriu minciuna de acum indigestă, cum că eu aş fi fost prizonier, şi a recurs la metoda răsuflată de defăimare a indezirabililor, spunînd despre mine că sînt un schizofrenic, iar despre trecutul meu de deţinut în lagăr că a de-venit pentru mine o idee fixă. Conferenţiarii Comitetului Orăşenesc Moscova al partidului au avansat noi versiuni mincinoase cum că eu „aş fi înjghebat în armată" o organizaţie despre care nu se ştie dacă era „defetistă" sau „teroristă". Se pune întrebarea cum au putut a-ceste circumstanţe să scape Colegiului Militar al Tribunalului Su-prem.)
2) Ce a întreprins Secretariatul pentru ca să fie anulată măsura ile-gală care interzice accesul în biblioteci al operelor mele publicate? Aceeaşi întrebare şi cu privire la anularea ordinului prin care cenzu-ra interzice menţionarea numelui meu în articolele de critică literară, (în revista Voprosi literaturi s-a acţionat în felul acesta chiar într-un articol tradus din... japoneză. La Universitatea din Perm, un grup de studenţi care voia să publice, într-o culegere de scrieri ştiinţifice, un studiu asupra operelor mele deja apărute, a fost sancţionat.)
3) Vrea Secretariatul să ia măsuri pentru ca Pavilionul canceroşilor să nu fie publicat haotic în străinătate, sau rămîne indiferent în faţa acestui pericol? Se fac demersuri pentru ca Litgazeta să publice ex-trase din roman şi pentru ca Novîi mir să-l publice integral?
4) Nu intenţionează Secretariatul să intervină pe lîngă guvern pentru ca ţara noastră să adere la convenţia internaţională a drepturilor de autor? Aceasta le-ar da autorilor noştri un mijloc sigur de apărare împotriva publicării ilegale a operelor lor în străinătate şi împotriva neruşinatei curse comerciale care are loc pentru traducerile lor aco-lo.
5) La şase luni după scrisoarea mea către Congres s-a făcut ceva pentru ca, în sfîrşit, să înceteze difuzarea „ediţiei" ilegale de extrase din arhiva mea şi pentru ca să fie distrusă această „ediţie"?
6) Ce măsuri a luat Secretariatul pentru ca arhiva mea confiscată să-mi fie restituită, precum şi romanul Primul cerc, în afară de decla-raţiile publice după care această restituire ar fi avut deja loc (cea a secretarului Ozerov, de

exemplu)?
7) Secretariatul a aprobat sau a respins propunerea lui K.M. Simo-nov de a mi se publica o culegere de nuvele?
8) De ce pînă în prezent n-am primit stenograma şedinţei din 22 septembrie a Secretariatului, pentru ca s-o pot studia? V-aş fi foarte recunoscător pentru lămurirea acestor chestiuni.
Soljenitîn

[7] Unui membru al Uniunii Scriitorilor din URSS
16 aprilie 1968
A trecut aproape un an de cînd am adresat scrisoarea mea către Congresul scriitorilor, fără să fi primit de la acesta vreun răspuns. De atunci am mai scris în două rînduri Secretariatului Uniunii Scriitorilor şi de trei ori am trecut personal pe acolo. Nici pînă astăzi nu s-a schimbat nimic: arhiva nu mi-a fost restituită, cărţile nu mi se publi-că, numele mi-este interzis. Am prevenit cu insistenţă Secretariatul asupra riscului ca operele mele să plece în străinătate, dată fiind lar-ga difuzare din mînă în mînă pe care ele o cunosc de multă vreme. Nu numai că Secretariatul n-a făcut nimic pentru a facilita publicarea în Novîi mir a Pavilionului canceroşilor, deja cules la tipografie, dar a făcut totul ca să nu fie publicat. El chiar a împiedicat examinarea părţii a doua a romanului de către secţia moscovită de proză.
S-a pierdut un an şi inevitabilul s-a produs: acum cîteva zile, supli-mentul literar al lui Times a publicat unele capitole din Pavilionul canceroşilor. Acum nu mai poate fi exclusă eventualitatea publicării şi a altor texte, poate bazate pe versiuni inexacte şi nefinalizate ale romanului. Ceea ce s-a întîmplat mă obligă să fac cunoscut mediilor noastre literare conţinutul scrisorilor şi intervenţiilor anexate la pre-zenta, pentru ca poziţia şi responsabilitatea Secretariatului Uniunii Scriitorilor din URSS să apară cu claritate.
Darea de seamă anexată a intervenţiilor auzite cu ocazia sedinţei din 22 septembrie 1967 a Secretariatului a fost făcută de mine per-sonal şi, fireşte, fără să fie completă, ea este absolut conformă cu adevărul şi poate constitui un element de informaţie suficient, pînă la publicarea stenogramei complete.
Soljenitîn
Anexe:

• Scrisoarea mea din 12.9.67 adresată tuturor secretarilor (patruzeci şi doi) ai Uniunii Scriitorilor.
2. Darea de seamă asupra intervenţiilor auzite la şedinţa din 22 septembrie 1967 a Secretariatului.
3. Scrisoarea din 25.11.67 a lui K. Voronkov.
4. Scrisoarea mea din 1.12.67 către Secretariat.

[8] Secretariatului Uniunii Scriitorilor din URSS Revistei Novîi mir. Revistei Literaturnaia gazeta Membrilor Uniunii Scriitorilor
18 aprilie 1968
La redacţia lui Novîi mir mi s-a arătat telegrama următoare: „NM 0177 Frankfurt-pe-Main H 2 9 16.20 Lui Tvardovski, Novîi mir
Vă facem cunoscut că de curînd comitetul securităţii statului prin Victor Louis a trimis în Occident încă un exemplar al Pavilionului canceroşilor, pentru ca prin aceasta să blocheze publicarea lui în Novîi mir. De aceea, noi am hotărît să publicăm imediat această lucrare.
Redacţia revistei Grani."
Aş vrea să protestez contra publicării Pavilionului canceroşilor atît în Grani cît şi în altă parte unde aceasta s-ar realiza de către V. Louis, dar caracterul tulbure al telegramei necesită înainte de orice clari-ficarea următoarelor puncte:
1) Telegrama a fost expediată efectiv de redacţia revistei Grani sau printr-un interpus (ceea ce uşor poate fi verificat cu ajutorul telegra-fului internaţional, printr-o cerere a telegrafului din Moscova la Frankfurt-pe-Main)?
2) Cine este acest Victor Louis, ce fel de om este acesta, care este naţionalitatea sa? A scos el efectiv din Uniunea Sovietică un exem-plar al Pavilionului canceroşilor, cui l-a transmis, unde există riscul să mai apară? Şi ce legătură are cu aceasta Comitetul Securităţii Statului?
Dacă Secretariatul Uniunii Scriitorilor este interesat în stabilirea ade-vărului şi în eliminarea riscului de a vedea publicîndu-se Pavilionul canceroşilor în rusă în străinătate, cred că el poate să obţină rapid răspunsuri la aceste întrebări.
Acest episod te face să te gîndeşti la căile bizare şi obscure prin ca-re manuscrisele scriitorilor sovietici pot să ajungă în străinătate. El constituie pentru noi un avertisment serios: literatura nu poate fi re-dusă la condiţia în care operele

literare devin mărfuri profitabile pen-tru orice traficant posesor al unui paşaport. Operele autorilor noştri trebuie să poată fi publicate la noi, şi nu să ajungă prada editurilor străine.
Soljenitîn

[9] Redacţiilor Le Monde, L 'Unită, Literaturnaia gazeta
25 aprilie 1968
Am aflat din ziarul Le Monde din 13 aprilie că în diverse locuri din Occident se publică extrase şi părţi din romanul meu Pavilionul can-ceroşilor şi că editorii Mondadori (Italia) şi Bodley Head (Anglia) îşi dispută deja copyright-ul pentru acest roman.
Declar că nici un editor străin n-a primit de la mine manuscrisul a-cestui roman şi nici n-a fost mandatat de mine să-l publice. De ace-ea nu recunosc ca legală nici o publicare prezentă sau viitoare (fără aprobarea mea), nu recunosc nimănui dreptul de a se erija în editor al scrierilor mele. Orice denaturare a textului (inevitabilă în condiţiile multiplicării şi difuzării necontrolate a manuscrisului) mă prejudicia-ză. Recuz şi interzic cu hotărîre orice adaptare neautorizată pentru ecran sau pentru scenă.
Ştiu deja din experienţă cum, din cauza grabei, Ivan Denisovici a fost alterat în toate traducerile. Probabil că asta este soarta rezer-vată şi Pavilionului canceroşilor. Dar în afară de bani, mai există şi literatura.
Soljenitîn

[10] Redacţiei Literaturnaia gazeta Copie revistei Novîi mir
12.12.1968

Ştiu că revista dumneavoastră nu-mi va publica nici un rînd fără a-i da un sens fals sau viciat. Dar nu am altă posibilitate, pentru a răs-punde numeroaselor persoane care mi-au trimis urările lor, decît prin intermedierea dumneavoastră:
«Mulţumesc cu emoţie tuturor cititorilor şi scriitorilor care mi-au trimis felicitările şi urările lor pentru cea de a cincizecea mea aniversare. Le promit că nu voi trăda niciodată adevărul. Singura mea dorinţă este să mă arăt demn de speranţele Rusiei care citeşte."

A. Soljenitîn Riazan, 12 dec. 1968

[11] Prezidiului colegiului orăşenesc Moscova al avocaţilor
Redacţiei ziarului Izvestia
din partea scriitorului Soljenitîn A.I.
or. Riazan, pasajul lablocikov l, ap. 11
Declaraţie
7 mai 1969
Vă rog să mă ajutaţi în a-mi apăra numele de acţiunile de natură a mă face de ocară ale lui Salaghin Aleksandr Fiodomvici (Moscova, str. D. Bednîi 17, bloc l, ap. 246) şi în a curma aceste acţiuni.
De mai multe luni de zile, el frecventează restaurantul „Bazarul slav" unde se dă drept „Scriitorul Soljenitin", împarte în numele meu au-tografe se comportă cu o dezinvoltură sfidătoare, face cadouri scum-pe unor femei necunoscute (oficial însă este pensionar care trăieşte dintr-o pensie mică), comandă muzică explicînd în gura mare că el „a suferit în lagăr" şi că acum are nevoie de o atmosferă veselă (din 1963 pînă în 1965 a fost într-adevăr în detenţtie, conform art. 154 CP).
În principal, el are agresivitatea şi obrăznicia de a căuta, în numele meu, femei care să-l urmeze. De exemplu, a sunat la Mosfilm cu ru-gămintea de a i se găsi o dactilografă-secretară tînără care să-l în-soţească în călătoriile lui prin Uniune, şi cînd una dintre fete a dat curs acestei solicitări, el i-a propus direct să-i fie concubină. A suna-t-o şi pe Dranovskaia Dina Isaevna, regizorul colectivului teatral al Palatului Culturii Gorki, i-a citit în numele meu „versuri de lagăr" şi a rugat-o „să-i aleagă nişte artiste tinere cu buni parametric ai fiziono-miei", care, chipurile, să-i citească în public operele. [...] Cu mai pu-ţine amănunte sînt cunoscute şi alte asemenea cazuri.
Soljenitîn

[12] ÎNSEMNĂRI DE LA ŞEDINŢA ORGANIZAŢIEI SCRIITORILOR
DIN RIAZAN
4 noiembrie 1969
Şedinţa a durat de la ora 15 pînă la ora 16.30. Din cei şapte membri ai organizaţiei scriitorilor din Riazan au fost prezenti

şase (Ernst Sa-fonov, secretarul secţiei din Riazan, era spitalizat pentru o operaţie): secretarul din RSFSR — Frant Taurin; secretarul cu agitaţia şi pro-paganda al cimitetului regional Riazan al PCUS — A.S. Kojevnikov; redactorul cu editurile — Povarionkin, plus trei tovarăşi de la nişte organizaţii regionale.
Notele următoare au fost luate de Soljenitîn în cursul sedinţei.
Pe ordinea de zi a fost, aşa cum s-a anunţat, o singură chestiune: informarea secretarului Uniunii Scriitorilor din RSFSR, Taurin, des-pre hotărîrea Secretariatului US a RSFSR „Cu privire la măsurile de întărire a muncii educativ-ideologice printre scriitori".
Informarea în sine nu durează mult. F. Taurin citeşte hotărîrea Se-cretariatului US din RSFSR, provocată de fuga lui Anatoli Kuzne-tov(1) peste graniţă şi care indică noi măsuri pentru întărirea contro-lului asupra scriitorilor care se deplasează în străinătate, precum şi măsuri privind educaţia ideologică a scriitorilor. Informează că ase-menea sedinţe au avut deja loc în numeroase organizaţii regionale ale scriitorilor şi s-au situat la un înalt nivel, mai ales la organizaţia scriitorilor din Moscova, unde s-au adus acuzaţii Lidiei Ciukovskaia, lui Lev Kopelev, lui Bulat Okudjava, precum şi membrului organiza-ţiei din Riazan a US, Soljenitîn.
Încep dezbaterile (regulamentul prevede pentru fiecare vorbitor zece minute).
Vasili Matuskin (membru al US, Riazan; după cîteva fraze generale despre situaţia organizaţiei din Riazan): Nu pot să nu vorbesc des-pre atitudinea tovarăşului Soljenitîn faţă de literatură şi faţă de orga-nizaţia noastră. Aici este şi răspunderea mea, căci eu i-am dat cîn-dva recomandare la intrarea în Uniunea Scriitorilor, în felul acesta, criticîndu-l astăzi pe el, eu mă critic pe mine însumi. Cînd a apărut Ivan Denisovici, nu totul în această scriere era imediat acceptabil, multe lucruri din această operă nu ne-au plăcut. Dar, după articolele lui Simonov şi ale lui Tvardovski, nu mai puteam discuta. Aveam speranţa că Soljenitîn va fi o mîndrie a organizaţiei noastre. Aceste speranţe nu s-au realizat. Iată, să luăm în consideraţie atitudinea lui faţă de organizaţia noastră. În toţi aceşti ani, el a stat deoparte. A

1 Scriitorul A. Kuznetov a profitat de o călătorie în Anglia, în 1969 pentru a cere acolo drept de azil. Renegîndu-şi operele publicate în URSS şi desfigurate de cenzură, el a hotărît să scrie de acum înainte sub numele de A. Anatoli, pseudonim cu care a semnat, mai ales, versiunea nouă şi autentică a faimosului roman Babi Yar. (N.t.)

asistat la adunările de alegeri, ce-i drept, dar n-a luat cuvîntul. Ajutor tinerilor scriitori — una dintre obligaţiile noastre statutare cele mai importante — nu a dat, nu a participat la discutarea scrierilor debu-tanţilor. N-a depus nici o muncă. Constatăm nu fără durere că este arogant faţă de organizaţia noastră şi faţă de modestele noastre rezultate literare. Am să spun cinstit şi sincer că toate ultimele sale scrieri (la drept vorbind, noi nu le cunoaştem, nu le-am citit, n-am fost invitaţi să le discutăm) merg în răspăr cu ceea ce scriem noi, ceilalţi scriitori. Pentru noi exista Patria-Marnă şi nimic nu este mai scump. Operele lui Soljenitîn se publică în străinătate şi toate aces-tea se deversează imediat asupra patriei noastre. Cînd se aruncă de zor cu noroi asupra patriei noastre folosindu-se operele lui şi cînd i se dau lui Aleksandr Isaevici indicaţii despre felul cum trebuie să răspundă — un articol în sensul acesta a fost publicat chiar în Litera-turnaia gazeta — el nu reacţionează, considerindu-se mai inteligent decît ceilalţi.

S. Baranov (preşedinte de sedinţă): Cele zece minute la care, con-form regulamentului, aveaţi dreptul, au trecut.

Matuskin cere o prelungire.

Soljenitîn: Daţi-i cît cere tovarăşul.

I se acordă prelungire.

Matuskin: Uniunea Sciitorilor este o organizaţie în care se intră ab-solut benevol. Există oameni care sînt publicaţi fără să fie membri al Uniunii. În statutul acesteia se spune direct: Uniunea îi reuneşte pe adepţii unei aceleiaşi idei, pe cei care construiesc comunismul, pe cei care-şi consacră acestei cauze toată opera, pe cei care merg pe calea realismului socialist. În acest caz, Soljenitîn nu-şi are locul în-tr-o organizaţie de scriitori, el să creeze deci separat. Oricît de mare ar fi sentimentul de amărăciune pe care-l încerc, trebuie totuşi să spun: drumurile noastre sînt diferite, Aleksandr Isaevici, şi va trebui să ne despărţim.

Nikolai Rodin (membru al US, oraşul Kasimov): Nu mai e nimic de adăugat la ceea ce a spus Vasili Semionovici. Dacă luăm statutul Uniunii şi-l comparăm cu activitatea civică a lui Aleksandr Isaevici, vom vedea mari nepotriviri. Eu nu am nimic de adăugat după cuvin-tele lui Vasili Semionovici. A.I.

n-a respectat statutul, n-a ţinut cont de Uniunea noastră. Ni s-a întîmplat să n-avem cui da să recenzeze manuscrisul unui scriitor începător, căci Soljenitîn a refuzat o ase-menea sarcină. Am mari nemulţumiri faţă de el.
Serghei Baranov: Aceasta este o problemă foarte serioasă şi condu-cerea Uniunii Scriitorilor o ridică la momentul oportun. În organizaţia noastră, trebuie să ne cunoaştem bine unul sufletul celuilalt şi să ne ajutăm unul pe altul. Dar ce se va întîmpla dacă noi ne împrăştiem care încotro? Cine va educa tineretul? Cine va conduce cercurile literare care sînt numeroase în uzinele noastre şi în institutele noas-tre de învăţămînt? Just a pus Vasili Semionîci problema lui A.I. Opera lui noi n-o cunoaştem, noi nu-i cunoaştem opera. La început s-a făcut mare zarvă în legătură cu operele lui. Dar eu, personal, nu am văzut niciodată în Ivan Denisovici decît un tablou foarte negru. Sau Casa Matrionei, unde a văzut el o asemenea femeie, singură cuc, locuind cu gîndaci şi o pisică, şi pe care n-o ajută nimeni, unde se găseşte o asemenea Matriona? Eu speram totuşi că Aleksandr Isaevici va scrie lucruri necesare poporului. Dar unde-şi publică el lucrările, despre ce vorbesc ele? Noi nu ştim. Trebuie să ne îmbună-tăţim părerea pe care o avem despre noi înşine şi pe care o avem unii despre alţii. Soljenitîn s-a rupt de organizaţie şi, evident, va tre-bui să ne separăm de el.
Soljenitîn cere voie să pună o întrebare de ordin general tovarăşilor
care au luat cuvîntul, preşedintele îl refuză.
Evgheni Markin (membru al US, Riazan): Mi-este foarte greu să vor-besc, mai greu decît oricui. Ca s-o spunem pe-a dreaptă, este vorba de prezenţa lui Aleksandr Isaevici în organizaţia noastră. Eu nu e-ram încă membru al Uniunii atunci cînd l-aţi primit în rîndurile dum-neavoastră. Mă simt copleşit în faţa extraordinarei amplitudini a miş-cării care animă limba de pendul a aprecierilor. Colaboram la Litera-tura i Jizni cînd lui Soljenitîn i se aduceau elogii nemaipomenite. De atunci încoace, dimpotrivă: n-am auzit niciodată păreri aşa de dure ca acelea exprimate la adresa lui Soljenitîn. Asemenea excese in-fluenţează apoi conştiinţa oamenilor care iau decizii. Să ne amintim cum a fost denigrat Esenin, iar apoi a început să fie ridicat în slava cerului, iar acum unii ar vrea din nou să-l desfiinţeze. Să ne amintim de judecăţile aspre de după anul 1946. Mie mi-e mai greu ca oricui să mă dumiresc în situaţia aceasta. Dacă

pe Soljenitîn astăzi îl ex-cludem, şi apoi îl reprimim, şi apoi iar îl excludem, şi apoi iar îl repri-mim — eu nu vreau să particip la chestia asta. Atunci unde or să-şi caute un al doilea apendice cei care s-au eschivat de la discuţia de astăzi?(1) Or, noi avem mari necazuri în organizaţie: nu li se dau apartamente membrilor Uniunii. Timp de doi ani, organizaţia noastră din Riazan a fost comandată de către netrebnicul de Ivan Abramov, care nici măcar nu era membru al Uniunii şi care ne lipea nouă pe spate etichete politice. Eu mi-am făcut studiile la Institutul de Litera-tură în acelaşi timp cu Anatoli Kuznetov. Intuiţia nu ne înşală, nu-l iubeam pentru că era un făţarnic. După părerea mea, articolele sta-tutului pot fi interpretate în două feluri, ele sînt un cuţit cu două tăi-

1 Aluzie la operatia secretarului sectiei din Riazan, Safonov, absent de la dezbateri. (N.t.)

şuri. Dar, desigur, aş vrea să-l întreb pe Aleksandr Isaevici de ce n-a participat la activităţile organizaţiei. De ce, în legătură cu acel tapaj făcut în jurul numelui lui de către presa străină, n-a intervenit în pre-sa noastră, de ce despre aceasta nu ne-a relatat nouă? De ce nu s-a străduit Aleksandr Isaevici să explice corect şi să facă în aşa fel încît poziţia lui să fie clară pentru toţi? Eu nu i-am citit operele mai noi. Părerea mea cu privire la prezenţa lui în Uniunea Scriitorilor? El nu aparţine organizaţiei scriitorilor din Riazan. Sînt cu totul de acord cu majoritatea organizaţiei.

Nikolai Levcenko (membru al US, Riazan): În principal, chestiunea a fost lămurită de către tovarăşii care tocmai au vorbit. Aş vrea să mă pun în locul lui Aleksandr Isaevici şi să mă întreb cum m-aş fi com-portat eu dacă în străinătate unii s-ar fi servit de opera mea ca de o armă, ce-aş fi făcut eu? Aş fi venit să mă consult cu tovarăşii mei. El însă s-a izolat. Mă alătur deci majorităţii.

Povarionkin: De-a lungul ultimilor ani, A.I. a fost rupt de Uniunea Scriitorilor. Nu venea la adunările de alegeri şi se mulţumea să tri-mită telegrame: „mă asociez majorităţii" — este asta o poziţie princi-pială? Gorki spunea că Uniunea Scriitorilor este un organism colec-tiv, o organizaţie obştească. Este clar că A.I. a intrat în Uniune în al-te scopuri: ca să aibă legitimaţie de scriitor. Caracteristicile ideolo-gice ale operelor sale nu ne ajută să construim societatea comunis-tă. El prezintă în negru viitorul nostru

luminos. Este el însuşi negru pe dinăuntru. Numai un adversar ideologic putea să arate o creatură aşa de tîrîtoare precum Ivan Denisovici. A.I. s-a exclus singur din organizaţia scriitorilor.
Soljenitîn cere din nou voie să pună o întrebare, în loc de asta i se propune să ia cuvîntul. După cîteva ezitări, i se dă voie să pună întrebarea.
Soljenitîn roagă pe membrii Uniunii Scriitorilor care i-au reproşat că a refuzat să recenzeze manuscrise, că a refuzat să ia cuvîntul în faţa tinerilor scriitori, să citeze măcar un caz de acest fel.
Cei care au vorbit tac de data aceasta.
Matuskin: Un membru al Uniunii Scriitorilor trebuie, conform statutu-lui, să fie activ, nu să aştepte invitaţii.
Soljenitîn: Regret că şedinţa noastră nu se stenografiază, că nu se iau note minuţioase. Căci aceasta poate prezenta interes nu numai mîine, ci chiar şi mai tîrziu. De altfel la Secretariatul Uniunii Scriitori-lor din RSFSR au lucrat trei stenografe, dar Secretariatul, declarînd că însemnările mele erau tendenţioase, tot n-a reuşit sau tot nu s-a decis să prezinte stenograma acelei consfătuiri.
Înainte de toate, vreau să iau piatra de pe inima tovarăşului Matus-kin. Vasili Semionîci, v-aş aminti că dumneavoastră nu mi-aţi dat niciodată nici o recomandare. Ca secretar la acea vreme al secţiei din Riazan, n-aţi făcut decît să-mi aduceţi nişte formulare ca să le completez. În acea perioadă cînd toată lumea mă acoperea de lau-de nemăsurate, Secretariatul Uniunii Scriitorilor din RSFSR era aşa de grăbit să mă primească în organizaţie, încît n-a lăsat timp de strîngere a recomandărilor, încît nu i-a lăsat timp organizaţiei de ba-ză din Riazan să mă primească în rîndurile sale, ci m-a primit ea cu de la sine putere şi mi-a trimis o telegramă de felicitare.
Acuzatiile ce mi s-au adus aici se împart în două grupe cu totul dife-rite : prima priveşte organizaţia din Riazan a Uniunii Scriitorilor, a do-ua destinul meu literar. În privinţa primei grupe voi spune că nici o a-cuzaţie nu este întemeiată. Păcat că secretarul nostru, tovarăşul Sa-fonov, este absent. Căci eu, chiar în aceeaşi zi, l-am pus la curent cu fiecare dintre crisorile mele către congres sau Secretariat, şi l-am rugat mereu să aducă aceste documente la cunoştinţa tuturor mem-brilor organizaţiei din Riazan a US, precum şi la cea a tinerilor noştri autori. Nu vi

le-a arătat? N-a vrut el? Sau tovansul Kojevnikov, aici de faţă, i-a interzis s-o facă? Nu numai că n-am evitat să am contac-te profesionale cu organizaţia din Riazan a US dar l-am rugat insis-tent pe Safonov să facă în aşa fel ca Pavilionul canceroşilor, discutat în organizaţia scriitorilor din Moscova, să fie neapărat discutat şi în organizaţia din Riazan, am copia scrisorii mele pe această temă. Dar, nu ştiu din ce motiv, nici Pavilionul canceroşilor n-a fost deloc adus la cunoştinţa membrilor organizaţiei din Riazan a US. De ase-menea m-am arătat totdeauna dispus să iau cuvîntul în public, dar nu mi s-a permis niciodată s-o fac, evident de teama a nu ştiu ce. În ce priveşte pretinsa mea aroganţă, e de rîs, nimeni dintre dumnea-voastră nu poate să-şi amintească vreun caz în care eu să fi dat do-vadă de aşa ceva prin vreo frază sau prin vreo expresie a feţei. Dimpotrivă, m-am simţit în relaţii de totală naturaleţe şi camaraderie cu dumneavoastră toţi. Că n-am fost totdeauna prezent la adunările de alegeri este adevărat, dar cauza este că eu, în cea mai mare par-te a timpului, nu locuiesc la Riazan, ci în împrejurimile Moscovei, în afara oraşului. Imediat după publicarea lui Ivan Denisovici am fost presat să mă mut la Moscova, dar m-am temut să nu mă pierd în mediul de acolo şi am refuzat. Cînd, după cîţiva ani, am cerut apro-bare să mă mut acolo, am fost refuzat. M-am adresat celor de la organizaţia din Moscova, rugîndu-i să mă înregistreze la ei, dar se-cretarul, V.N. Ilin, mi-a răspuns că este imposibil, că trebuie să fac parte din organizaţia din localitatea înscrisă pe buletin şi că locul unde trăiesc efectiv nu are importanţă. De aceea uneori mi-a fost greu să vin la adunările de alegeri. În ce priveşte acuzaţiile cu ca-racter general, eu continui să nu înţeleg ce fel de „răspuns" se aş-teaptă de la mine — „răspuns" la ce? Poate la acel faimos articol din Literaturnaia gazeta, unde mi-a fost contrapus Anatoli Kuznetov şi unde s-a spus că trebuia să răspund Occidentului, cum a facut-o el, nu ca mine? La acel articol anonim, eu n-am ce să răspund. Acolo este pusă la îndoială justeţea reabilitării mele — prin propoziţia alu-zivă şi perfidă: „şi-a ispăşit pedeapsa" — şi-a ispăşit pedeapsa şi cu asta basta, adică, înţelegeti dumneavoastră, pedeapsa dată pe me-rit. Acolo se spun minciuni despre romanele mele, se pretinde că Primul cerc nu este decît „o calomnie răutăcioasă la adresa regimu-lui nostru", dar cine a demonstrat, cine a arătat, cine a ilustrat acest lucru?

Nimeni nu cunoaşte aceste romane, despre ele se poate spu-ne orice. Şi acel articol mai conţine şi multe falsificări mai mărunte şi deformează tot sensul scrisorii rnele către congres. În sfîrsit, din nou se ia la molfăit povestea răsuflată în legătură cu Banchetul învingă-torilor. Este de altfel locul să ne întrebăm de unde are redacţia Lite-raturnaia gazeta informaţii despre piesă, de unde a primit-o pentru a o citi, dacă unicul exemplar existent a fost luat din biroul meu de că-tre Securitatea Statului?

În general, cu operele mele se întîmplă următoarele: dacă îmi reneg eu însumi un lucru, dacă nu vreau ca el să existe, cum e cazul cu Banchetul învingătorilor, atunci se depun eforturi spre a-l relata şi „explica" nu-i aşa, cît mai mult. Dacă însă insist să mi se publice lu-crări ca Pavilionul canceroşilor sau Cercul, atunci se face totul ca să fie ascunse şi trecute sub tăcere.

Trebuie să-i „răspund" Secretariatului? Dar deja i-am răspuns la toa-te întrebările pe care mi le-a pus, iar el nu mi-a răspuns la nici una dintre întrebările mele. N-am primit nici un răspuns de fond la scri-soarea mea către Congres, nici la partea ei generală, nici la chestiu-nile de natură personală. A fost considerată de mică importanţă în raport cu celelalte probleme ale Congresului, au lăsat-o baltă şi în-cep să cred că s-a aşteptat cu tot dinadinsul ca ea să circule pe o arie cît mai largă, timp de două sâptâmîni, apoi, cînd a fost publicată în Occident, s-a găsit în asta un pretext comod pentru a nu o publica la noi.

Este exact acelaşi procedeu care a fost aplicat Pavilionului cancero-şilor. Încă din septembrie 1967, eu am prevenit cu insistenţă Secre-tariatul asupra pericolului care exista ca Pavilionul să apară în străi-nătate din cauza marii lui circulaţii la noi. Am presat pentru a se da dezlegare să fie publicat la noi, în Novîi mir. Dar Secretariatul aştep-ta. Cînd, în primăvara lui 1968, au început să apară semne că din clipă în clipă urmează să fie publicat în Occident, eu am trimis scri-sori la Literaturnaia gazeta, la Le Monde şi la L'Unita, scrisori prin care interziceam publicarea Pavilionului canceroşilor şi contestam orice drept editorilor occidentali. Şi ce s-a întîmplat? Scrisoarea re-comandată, trimisă prin poştă, către Le Monde, n-a trecut. Scrisoarea către L'Unită, încredinţată cunoscutului publicist comunist Vittorio Strada, i-a fost confiscată la vamă şi eu a trebuit să-mi folo-sesc toată puterea de convingere ca să-i fac pe vameşi să creadă

că era în interesul literaturii noastre ca această scrisoare să apară în L'Unita La cîteva zile după această convorbire, deja la începutul lui iunie, scrisoarea a fost totuşi publicată în L'Unita, dar Literaturnaia gazeta tot aştepta. Ce aştepta? De ce ascunsese ea scrisoarea mea timp de nouă săptămîni - de la 21 aprilie pînă la 26 iunie? Ea aştep-ta ca Pavilionul canceroşilor să apară în Occident! Şi cînd, în iunie, a apărut în această groaznică editie rusă la Mondadori, numai atunci a publicat Litgazeta protestul meu garnsindu-l cu prolixul ei articol ne-semnat unde eram acuzat că protestez insuficient de energic împo-triva publicării Pavilionului, insuficient de tăios. De ce Litgazeta reţi-nuse protestul meu timp de nouă săptămîni? Calculul este clar: aş-teptăm să apară Pavilionul în Occident, şi atunci vom putea să ana-temizăm şi să nu-i dăm acces la cititorul sovietic. Dar dacă ar fi fost publicat la timp, protestul meu ar fi putut să oprească publicarea Pavilionului în Occident. De exemplu, în mai 1968, îndată ce le-au par-venit zvonuri că eu protestez împotriva publicării cărţii, cele două e-dituri americane Dutton şi Praeger au abandonat intenţia de a edita Pavilionul. Şi ce-ar fi fost dacă Litgazeta mi-ar fi publicat protestul îndată?
Baranov (preşedintele sedintei): Timpul dumitale a expirat, cele zece minute au trecut.
Soljenitîn: Ce regulament poate să fie aici? Asta este o problemă de viaţă şi de moarte.
Baranov: Dar nu putem să vă acordăm mai mult timp, nu ne lasă re-gulamentul.
Soljenitîn insistă. Se aud voci, opinii diverse.
Baranov: Cît timp îţi mai trebuie?
Soljenitîn: Mai am multe de spus. Dar daţi-mi încă zece minute, cel puţin.
Matuskin: Să-i mai dăm trei minute.
După ce s-au sfătuit, i-au dat încă zece minute.
Soljenitîn (accelerînd un debit şi aşa rapid): M-am adresat la Minis-terul Poştelor pentru a-l ruga să pună capăt brigandajului poştal la care este supusă corespondenţa mea, nedistribuirea sau întîrzierea scrisorilor, telegramelor, pachetelor, în special a celor venite din străinătate sau trimise în străinătate. De exemplu cînd am răspuns celor ce m-au felicitat la împlinirea vîrstei de cincizeci de ani. Dar ce să mai spui cînd însuşi secretariatul US din URSS susţine acest bri-gandaj poştal? Căci Secretariatul nu mi-a trimis nici o scrisoare, nici o telegramă din grămada pe care a

primit-o pe numele meu cu oca-zia celei de a cincizecea mea aniversări. O ţine fără să spună nimic.
Toată corespondenţa mea este interceptată, dar mai mult, rezultate-le acestei cenzuri poştale ilegale sînt folosite cu o dezinvoltură cini-că. Astfel, secretarul comitetului de partid pentru raionul Frunze al oraşului Moscova l-a convocat pe directorul Institutului de Limbă Ru-să al Academiei de ştiinţe şi i-a interzis să înregistreze vocea mea la magnetofon la acest institut: el aflase de acest proiect printr-un ex-tras al cenzurii poştale, extras ce-i fusese remis.
Acum despre acuzaţia privind aşa-zisa „înnegrire a realităţii". Spu-neţi-mi cînd şi unde, în ce teorie a cunoaşterii oglindirea obiectului este consideratâ mai importantă decît obiectul însuşi? Poate în nişte filozofii fantomatice, dar nu în dialectica materialistă. Rezultatul este următorul-important nu este ceea ce facem, important este ceea ce se va spune despre ceea ce facem. Şi pentru ca să nu se spună ni-mic rău, vom păstra tăcere asupra a tot ceea ce se întîmplă. Dar a-ceasta nu este o soluţie. De ticăloşii nu trebuie să ne ruşinam atunci cînd vorbim de ele, ci atunci cînd le comitem. Poetul Nekrasov a spus: Cine fără tristeţe şi fără minte trăieşte, acela nu-şi iubeste ţa-ra.
Şi cel care tot timpul e vesel şi cîntă, acela, dimpotrivă, este indife-rent faţă de patria lui.
S-a vorbit aici despre limba partidului. Da, evident, această limbă os-cilează foarte mult, şi nu numai pentru mine, ci în toată viaţa noas-tră: unii vor să ascundă, să facă uitate crimele lui Stalin, să nu mai fie amintite. „Dar trebuie să ne amintim de trecut?" — l-a întrebat pe Lev Tolstoi biograful său Biriukov. Răspunsul lui Tolstoi îl citez după lucrarea lui Biriukov, Biografia lui L.N. Tolstoi, tomul 3-4, pagina 48 (citeşte în grabă):
„Dacă aş avea o boală grea şi m-aş vindeca şi aş scăpa de ea, aş pomeni-o totdeauna cu bucurie. N-aş mai pomeni-o dacă aş fi la fel de bolnav, şi chiar mai bolnav decît în trecut, şi aş vrea să mă înşel pe mine însumi. Sîntem bolnavi şi mereu la fel de bolnavi. Boala şi-a schimbat forma, dar ea este mereu aceeaşi, numai că i se spune alt-fel... Boala de care suferim este omuciderea... Dacă ne amintim de trecut şi-l privim în faţă, ne dăm seama de cît de violenţi sîntem as-tăzi."
Nu! Nu va fi posibil ca la nesfîrşit să trecem sub tăcere crimele lui Stalin, nu va fi posibil ca la nesfîrşit să mergem

împotriva adevărului. Sînt crime care au fost săvîrşite împotriva a milioane de oameni, şi ele trebuie denunţate. Şi ar fi bine să ne întrebăm ce influenţă mora-lă exercită asupra tineretului acoperirea acestor crime. Asta înseam-nă pervertirea a noi milioane de oameni. Tineretul care se ridică nu este prost, el înţelege perfect că au fost milioane de crime şi că sînt trecute sub tăcere, şi că întreg dosarul trecutului este legat cu şapte sfori. Aşadar, ce ne împiedică pe fiecare dintre noi să fim părtaşi la alte nedreptăţi? Dosarul acestora va fi şi el legat cu şapte sfori.
Îmi rămîne să spun că nu mă dezic de nici un cuvînt, de nici o literă din scrisoarea mea către Congresul scriitorilor. Pot să închei cu ace-leaşi cuvinte cu care mi-am încheiat şi scrisoarea (citeşte):
„Sînt liniştit, evident, pentru că datoria mea de scriitor mi-o voi face, în orice împrejurare, şi poate că din fundul mormîntului mi-o voi face cu mai mult succes şi cu mai multă autoritate decît în timpul vieţii. Nimeni nu va reuşi să bareze căile adevărului şi sînt gata să mor pentru ca el sa înainteze. Dar oare, pînă la urmă, multele experienţe pe care le-am trăit ne vor învăţa ele să nu-l mai oprim, cît trăieşte, pe scriitor de la scris? Pînă - prezent, o asemenea înţelepciune nu ne-a înfrumuseţat istoria."
Şi acum, votaţi, aveţi majoritatea. Dar să nu uitaţi un lucru: istoria li-teraturii se va interesa şi de şedinţa noastră de astăzi.
Matuskin: Am o întrebare pentru Soljenitîn. Cum explici dumneata faptul că te editează cu atîta plăcere în Occident?
Soljenitîn: Dar cum explici dumneata faptul că mi se refuză cu atîta obstinaţie publicarea în patria mea?
Matuskin: Nu, dumneata trebuie să-mi răspunzi la întrebare.
Soljenitîn: Eu deja am răspuns cu vîrf şi îndesat. Eu am întrebări mai multe şi le-am pus înainte. Să-mi răspundă Secretariatul la ele.
Kojevnikov (oprindu-l pe Matuskin): Bine, nu-i nevoie. Tovarăşi, eu nu vreau să mă amestec în şedinţa dumneavoastră şi nici să vă in-fluenţez decizia, dumneavoastră sînteţi perfect independenţi. Dar vreau să protestez contra (cu o voce metalică) turnurii politice pe care Soljenitîn vrea să ne-o impună. Noi punem o întrebare, iar el pune alta. Are toate ziarele la dispoziţie ca să răspundă străinătăţii, dar el nu se foloseşte de ele. Nu doreşte să le răspundă duşmanilor noştri. Nu doreşte să dea

replica străinătăţii şi — fără referiri la Ne-krasov şi la Tolstoi, ci cu propriile sale cuvinte — să le răspundă duşmanilor noştri. Congresul a respins scrisoarea dumitale ca inu-tilă, ca incorectă din punct de vedere ideologic. Dumneata, în scri-soarea dumitale, negi rolul conducător al Partidului, iar noi ţinem foarte mult la acest lucru, la rolul conducător al Partidului! Şi cred că foştii dumitale colegi de breaslă au vorbit corect aici. Noi nu ne pu-tem împăca! Trebuie să mergem în aceeaşi cadenţă, solidari, disci-plinaţi, toţi împreună, supunîndu-ne nu unui curent oarecare, ci con-ştiinţei noastre!
Frant Taurin: Acum de problema aceasta va trebui să se ocupe Se-cretariatul RSFSR. Este adevărat, esenţialul nu este recenzarea ma-nuscriselor sau preocuparea pentru cercurile literare. Esenţialul este că dumneata, tovarăşe Soljenitîn, nu te-ai împotrivit folosirii numelui dumitale în Occident. Asta se poate explica în parte prin nedreptăţile care ţi s-au făcut, prin şirul de ofense care ţi s-au adus. Dar uneori trebuie să plasezi destinul patriei mai presus de propriul tău destin. Înţelege, nimeni nu vrea să te pună în genunchi. Această şedinţă es-te făcută în încercarea de a te ajuta să te debarasezi de tot ce ţi se lipeşte pe spate în Occident. Acolo, lucrurile sînt prezentate în sen-sul că dumneata, cu talentul care-ţi este propriu, acţionezi public îm-potriva patriei dumitale. Poate că în această luptă se comit şi unele deformări, dar eu cunosc stenogramele sedinţei Secretariatului. Secretarii, şi în special tovarăsul Fedin, te-au rugat pur şi simplu pă-rinteşte: fă concesii, dă o ripostă publică acestui tapaj care se face în Occident. Aici este vorba de o pagubă dublă: sîntem împroşcaţi noi ca ţară şi ni se răpeşte un scriitor de talent. Orice hotărîre care se va adopta astăzi va fi examinată la Secretariatul RSFSR.
Levcenko (se ridică pentru a citi un proiect de rezoluţie deja bătut la maşină; citeşte):
„... Articolul 2. Adunarea consideră că modul de comportare al lui Soljenitîn are un caracter antisocial, care contravine scopurilor şi sarcinilor Uniunii Scriitorilor din URSS. Pentru conduita sa antisoci-ală, care contra vine scopurilor şi sarcinilor Uniunii Scriitorilor din URSS, pentru încălcarea grosolană a prevederilor fundamentale ale statutului US din URSS — se propune excluderea literatului Soljeni-tîn din rîndurile membrilor Uniunii Scriitorilor din URSS.
Rugăm Secretariatul să confirme această hotărîre."

Markin: Aş vrea să ştiu părerea secretarului nostru, tovarăşul Sa-fonov. El este informat sau nu?
Baranov: Este bolnav. Adunarea noastră este statutară.
Se votează. Pentru rezoluţie: cinci voturi contra unu (al meu).

[13] SCRISOARE DESCHISĂ CĂTRE SECRETARIATUL UNIUNII SCRIITORILOR DIN RSFSR
12.11.1969
Călcînd în picioare, fără să vă fie pic de ruşine, propriul vostru statut, m-aţi exclus în lipsă, pompieristic, fără măcar să-mi trimiteţi o tele-gramă de convocare, fără măcar să-mi lăsaţi cele patru ore necesa-re pentru a veni de la Riazan şi a asista la şedinţa voastră. Aţi arătat clar că decizia a precedat „discuţia". V-aţi temut să mi-acordaţi şi mi-e zece minute de vorbire. Mă văd silit să le înlocuiesc prin această scrisoare.
Ştergeţi-vă cadranele ceasurilor! Le-a luat-o înainte secolul. Daţi la o parte perdelele grele şi scumpe. Voi nici măcar nu bănuiţi că afară deja se crapă de ziuă. Nu mai este epoca aceea sinistră, întunecată, nenorocită, cînd — la fel de servili ca şi astăzi — o excludeaţi pe Ah-matova. Şi nu mai este nici epoca aceea cu politica ei timidă şi in-certă, cînd— cu urlete —-îl excludeaţi pe Pasternak. Ruşinea aceas-ta nu vă este de ajuns? O vreţi şi mai de neşters? Dar nu-i departe ceasul cînd fiecare dintre voi va căuta mijlocul de a-şi răzui semnă-tura din josul rezoluţiei de astăzi.
Călăuze oarbe ale unor orbi! Voi nici măcar nu observaţi că vă tîrîţi paşii într-o direcţie opusă celei pe care aţi proclamat-o. În aceste vremuri de criză, voi sînteţi incapabili să propuneţi ceva constructiv, ceva bun pentru societatea noastră grav bolnavă. Doar ura şi vigi-lenţa vă caracterizează, urele voastre cuvinte de ordine sînt „ţine-l şi nu-i da drumul"! Infestaţi presa cu articolele voastre pletorice, vidul vostru intelectual încearcă zadarnic să-şi depăşească condiţia — argumente n-aveţi, ci numai maşina de vot şi cea de presat pe cale administrativă. De aceea nici Şolohov, nici voi toţi laolaltă n-aţi în-drăznit să răspundeti la celebra sesizare a Lidiei Ciukovskaia, mîn-dria publicisticii ruse. Şi se pregăteste împotriva ei cleştele adminis-trativ: căci, nu-i aşa, cum a îndrăznit ea să permită o carte a ei nee-ditată (1) să fie citită? De vreme ce instanţele au decis să nu te pu-blice — sugrumă-te, sufocă-te, mistuie-te! Nu da

nimănui nimic de citit!
Se pregăteşte de asemenea excluderea lui Lev Kopelev — veteran de război. El deja a petrecut, fără nici o vină, zece ani de închisori şi lagăre — vinovat acum de faptul că ia apărarea celor persecutaţi, că a divulgat secretul sacrosanct al unei convorbiri pe care a avut-o cu o persoană influentă, că a violat secretul unui cabinet. Dar de ce a-veţi voi convorbiri care trebuie ascunse de popor? Şi nu nouă ni s-a promis, acum cincizeci de ani, că nu va mai exista niciodată diplo-maţie secretă, tratative secrete, numiri şi permutări secrete şi de ne-înţeles, că masele vor şti şi vor judeca totul în mod deschis?
„Duşmanul nu doarme", iată toată justificarea voastră, acest „duş-man" permanent, ba chiar veşnic, care este fundamentul comod al funcţiilor voastre şi al existenţei voastre. Ca şi cînd n-ar fi existat duşmani în epoca în care ni se promitea dezvăluirea imediată a tutu-ror lucrurilor. Dar ce-aţi face voi fără „duşmani"? Dar nici să trăiţi nu aţi mai putea fără „duşmani". Ura, o ură nu mai puţin feroce decît cea rasială, a devenit ambianţa sterilă în care vă petreceţi viaţa. Dar astfel se toceşte sentimentul de omenire una şi indivizibilă şi se ac-celerează pierzania acesteia. Dacă mîine s-ar topi numai gheţurile Antarcticii, atît şi nimic mai mult, noi toţi ne-am transforma într-o o-menire pe cale de a se îneca. Voi, într-o asemenea situaţie, cui i-aţi mai băga pe gît teza „luptei de clasă"? Nu vorbesc chiar de ziua cînd ultimele dintre bipede vor rătăci pe pămîntul radioactiv şi vor dispă-rea ca specie.
Este totuşi timpul să ne amintim că prima categorie căreia ne subsu-măm este omenirea. Şi că omenirea s-a diferenţiat de lumea anima-

1 Este vorba de Casa părăsită, care descrie atmosfera marilor epurări din 1937. (N.t.)

lă prin gindire şi vorbire. Şi că acestea două trebuie, fireşte, să fie li-
bere. A le încătuşa înseamnă a ne întoarce la starea animalică.
Transparenţa, o transparenţă cinstită şi deplină, iată prima condiţie a sănătăţii oricărei societăţi, deci şi a societăţii noastre. Şi cine nu vrea
transparenţă pentru ţara noastră, acela este indiferent faţă de patrie, acela nu se gîndeşte decît la propriul său interes.

Cine nu vrea tran-sparenţă pentru patria lui, acela nu vrea să-i vindece bolile, ci să i le sădească în interior pentru ca de-acolo acestea să acţioneze ca un factor de putrezire.
A. Soljenitîn, 12 noiembrie 1969

[14] IATĂ CUM TRĂIM
15.06.1970
Iată cum trăim: fără nici un mandat de arestare sau fără vreun motiv medical, patru miliţieni şi doi medici vin la un om sănătos. Medicii îl declară nebun, iar maiorul de miliţie îi strigă: „Noi sîntem reprezen-tanţii forţei publice! Ridică-te!" Omul se vede cu mîinile răsucite la spate şi este condus la azilul de alienaţi mintal.
Aceasta se poate întîmpla mîine cu oricare dintre noi şi este experi-enţa pe care tocmai a trăit-o Jores Medvedev, savant-genetician şi publicist, om cu un intelect suplu, precis, strălucit şi cu un suflet bun (cunosc personal ajutorul dezinteresat pe care l-a dat unor necunos-cuţi aflaţi în pragul pieirii sau bolnavi). Tocmai diversitatea darurilor sale este cea care-i atrage caracterizarea de om anormal: „dedubla-re a personalităţii!" Tocmai reacţia sa la nedreptate şi la prostie a fost luată drept deviere bolnăvicioasă: „neadaptare la mediul social!" De vreme ce nu gîndeşti aşa cum trebuie, înseamnă că eşti anor-mal! Şi cei care s-au adaptat trebuie să gîndească toţi la fel. Şi nu există recurs: chiar şi demersurile celor mai buni savanţi şi scriitori ai noştri au un efect de parcă s-ar vorbi cu pereţii.
Şi dacă ar fi acesta primul caz! Dar devine o modă această represiu-ne sumară fără căutarea culpabilităţii, cînd ţi-e ruşine să precizezi cauza. Unii dintre cei astfel reprimaţi sînt bine cunoscuţi, sînt mult mai mulţi cei necunoscuţi. Nişte psihiatri slugarnici, vinovaţi de încăl-carea jurămîntului lor de medici, califică drept „boală psihică" şi aten-ţia acordată problemelor sociale, şi ardoarea excesivă, şi sîngele re-ce excesiv, şi talentele prea marcante, şi însuşi preaplinul acestora.
Totuşi, chiar simplul bun-simţ ar trebui să-i reţină. Căci pe Ceaada-ev, la vremea lui, nu l-au atins nici cu un fir de păr, şi totuşi pe călăii lui îi blestemăm de mai bine de un secol. Ar fi timpul să înţelegem: a închide în case de nebuni nişte oameni cu gîndire independentă es-te un asasinat spiritual, este o variantă a camerei de gazare, şi chiar una mai crudă: chinurile celor care sînt ucişi în felul acesta sînt mai

cumplite şi mai îndelungate. Ca şi camerele de gazare, aceste crime nu vor fi uitate niciodată, şi toţi cei care vor fi participat la ele vor fi judecaţi fără prescripţie, în timpul vieţii şi după moarte.
Şi în fărădelegi şi în crime, trebuie totuşi avută în vedere limita de la care omul devine canibal!
Este mărginit la minte cel care crede că poate trăi sprijinindu-se per-manent numai pe forţă şi neglijînd permanent obiecţiile conştiinţei.
A. Soljenitîn 15 iunie 1970

[15] Tovarăsului M.A. Suslov, secretar al CC al PCUS
Mihail Andreevici!
14 octombrie 1970
Vă scriu dumneavoastră, amintindu-mi că ne-am cunoscut în de-cembrie 1962 şi că dumneavoastră aţi arătat atunci înţelegere pen-tru munca mea.
Vă rog să examinaţi personal şi să comunicaţi celorlalţi membri ai conducerii statului propunerea care urmează.
Propun să se reconsidere situaţia care s-a creat în jurul meu şi al operelor mele de către persoane de rea-credinţă de la Uniunea Scr-iitorilor, persoane care au dat guvernului informaţii eronate.
După cum ştiţi, mi s-a decernat Premiul Nobel pentru literatură. În cele opt săptămîni care au rămas pînă la înmînarea acestui premiu, conducerea statului are posibilitatea să schimbe radical situaţia mea literară şi să permită astfel procedurii de înmînare a premiului să se desfăsoare în condiţii incomparabil mai bune decît sînt ele în pre-zent. Avînd în vedere timpul scurt care a mai rămas pînă atunci, îmi limitez propunerea la minimum:
1) Să se publice în cel mai scurt timp (cu corectura mea personală a spalturilor), în ediţie separată, cu un tiraj semnificativ, romanul meu Pavilionul canceroşilor, şi să fie pus în vînzare liberă (Editura de Stat, dacă i se dă indicaţie în acest sens, poate să efectueze o atare operaţiune în două sau trei săptămîni). Interzicerea acestui roman, aprobat la Moscova de secţia de proză, acceptat de Novîi mir, este o pură neînţelegere.
2) Să se anuleze toate formele de pedepsire (excluderi de studenţi din Institute etc.) a persoanelor găsite vinovate pentru faptul de a fi citit şi discutat cărţile mele. Să se anuleze interdicţia care face ca bi-bliotecile să nu mai dea

cu împrumut exemplarele din povestirile me-le publicate anterior — este vorba de exemplarele care au supravie-ţuit. Să se anunţe aparitia în curînd a unei culegeri din povestirile mele (culegere care n-a fost publicată niciodată). Dacă se acceptă şi se realizează acest lucru, eu aş putea să vă transmit în vederea publicării, noul roman pe care-l termin zilele a-cestea, August Paisprezece. Această carte nu poate în nici un fel să aibă dificultăţi cu cenzura: ea reprezintă o analiză militară detaliată a „catastrofei lui Samsonov" din 1914, unde spiritul de sacrificiu şi cele mai mari eforturi ale soldaţilor şi ofiţerilor ruşi au devenit investiţie zadarnică şi fără sens din cauza paraliziei comandamentului militar ţarist. Interzicerea şi a acestei cărţi în ţara noastră ar stîrni o nedu-merire generală.
Dacă este necesară o întîlnire personală, o convorbire, o dezbatere eu sînt gata să vin.
Soljenitîn

[16] Academiei Regale Suedeze, Fundaţiei Nobel
Mult stimaţi domni!
27 noiembrie 1970
În telegrama pe care am trimis-o nominal secretarului Academiei, mi-am exprimat deja recunoştinţa şi mi-o exprim din nou acum, pen-tru onoarea ce mi-aţi făcut-o decernîndu-mi Premiul Nobel. Sufleteşte, îl împart cu predecesorii mei în literatura rusă care, din cauza condiţiilor dificile din ultimele decenii, n-au trăit pînă la atribu-irea acestui premiu sau care, în timpul vieţii lor, au fost puţin cunos-cuţi în traducere lumii cititorilor. Sau, în original, chiar propriilor lor compatrioţi.
În aceeaşi telegramă, mi-am exprimat intenţia de a da curs invitaţiei dumneavoastră de a veni la Stockholm, desi anticipam procedura u-militoare care mă aştepta şi care, în ţara noastră, este de rigoare pentru orice călătorie în străinătate, cu obligaţia de a completa nişte formulare speciale, de a obţine certificate de bună purtare de la or-ganizaţiile de partid, chiar dacă nu eşti membru de partid, şi de a te lăsa instruit în privinţa comportării pe care trebuie s-o ai.
Totuşi, atitudinea ostilă care s-a manifestat în aceste ultime săptă-mîni în presa din ţara mea faţă de premierea mea, măsurile discrimi-natorii care continuă a se lua împotriva cărţilor mele (pentru citirea lor te dă afară din serviciu, te

exclude din institute) mă fac să presu-pun că o călătorie fie ea şi la Stockholm ar fi folosită pentru a-mi tăia legătura cu pămîntul meu natal pentru a mă împiedica pur şi simplu să mă reîntorc acasă.
Pe de altă parte, în informaţiile pe care mi le-aţi trimis şi care privesc
protocolul înmînării premiului, am descoperit că solemnităţile premii-lor Nobel comportă multe ceremonii şi festivităţi, lucruri care, date fiind caracterul meu, pot fi obositoare şi derutante pentru mine.
Partea practică, adică discursul pentru premiu, nu intră, la drept vor-bind în ceremonial. Mai tîrziu, prin telegramă şi scrisoare, dumnea-voastră v-aţi exprimat temeri asemănătoare în legătură cu agitaţia care ar putea să însoţească şederea mea la Stockholm.
După ce am cumpănit tot ceea ce v-am spus adineauri şi folosindu-mă de amabila dumneavoastră precizare că prezenţa mea perso-nală la ceremonie nu este o condiţie obligatorie pentru a primi pre-miul, prefer actualmente să nu întreprind demersuri pentru a veni la Stockholm.
Eu aş putea, dacă agreaţi o asemenea formă, să primesc diploma şi medalia din mîinile reprezentanţilor dumneavoastră la o dată care ne-ar conveni reciproc. Conform statutului Fundaţiei Nobel, sînt gata ca, în termen de şase luni începînd din 10 decembrie 1970, să vă ci-tesc sau să vă prezint textul scris al discursului.
Această scrisoare este o scrisoare deschisă şi nu voi obiecta în caz că o veţi publica.
Cu cele mai bune urări.
A. Soljenitîn

[17] Majestate!
Doamnelor şi domnilor!
Sper că absenţa mea involuntară nu va ştirbi cu nimic plenitudinea ceremoniei de astăzi. Printre scurtele alocuţiuni care vor fi rostite es-te aşteptată şi a mea. Eu şi mai puţin aş vrea ca ea să umbrească festivitatea. Totuşi nu pot să nu observ acea întîmplare remarcabilă care face ca ziua înmînării premiilor Nobel să coincidă cu Ziua Drep-turilor Omului. Laureaţii premiilor Nobel nu pot să nu resimtă respon-sabilitate în faţa acestei coincidenţe. Persoanele adunate la primăria oraşului Stockholm nu pot să nu vadă în aceasta un simbol. Astfel, la acest banchet, să

nu uităm că astăzi nişte deţinuţi politici sînt în greva foamei pentru a-si apăra drepturile diminuate sau cu totul călcate în picioare.
A. Soljenitîn 10 decembrie 1970

[18] Academia Suedeză, domnului Karl Ragnar Gierow, Fundaţia
Nobel, domnului Nils K. Stole
Mult stimaţi domni!
21 ianuarie 1971
După ce am început lucrul la alcătuirea discursului pentru Premiul Nobel pentru literatură, am descoperit că în însăşi această temă se ascunde o contradicţie: scriitorului i se propune să-şi schimbe modul de lucru şi să se pronunţe într-un domeniu mai degrabă de teoria li-teraturii. O asemenea experienţă, uneori, se soldează cu rezultate strălucite, aşa cum ne-o demonstrează exemplul lui Camus. Probabil însă că mai adesea o asemenea schimbare de gen este foarte dificilă, dacă nu imposibilă.
Personal constat că nu pot să mă menţin într-un cadru strict literar: pentru mine, judecăţile despre literatura zilei de azi nu pot fi rupte de judecăţile despre viaţa social-politică. Mă va costa un mare (şi, pro-babil, infructuos) efort ca să mă ţin în frîu, să vorbesc despre natura artei sau despre natura frumuseţii şi să evit a vorbi despre modul de viaţă contemporan în Est şi în Vest, să nu ating acele probleme care mă seacă la inimă. Nici un scriitor occidental, fireşte, n-ar alege pen-tru aşa ceva tribuna Nobelului — dar eu, pur şi simplu, nu am alta. Totuşi, dacă m-aş lăsa condus de sentimentele mele şi aş merge într-acolo unde mă trage condeiul, discursul meu ar depăşi toate li-mitele admisibile a ceea ce se poate numi discurs ocazionat de pri-mirea Premiului Nobel pentru literatură, ar veni în contradicţie cu latura publică şi cu latura mai puţin publică a tradiţiei nobeliene, s-ar dovedi inacceptabil pentru culegerea pe care vreţi s-o editaţi.
Aşadar, chibzuind eu pentru mine însumi, am ajuns la concluzia că ar fi mai rezonabil să renunţ la acest discurs. Astă-toamnă îmi scriaţi că nu este obligatorie citirea unui asemenea discurs. Totuşi, de a-tunci mi-am exprimat intenţia de a prezenta unul. În cazul acesta, mă întreb dacă acum renunţarea mea nu aduce vreun prejudiciu fundaţiei Nobel. Pe de altă parte, mă întreb dacă un discurs, ca acela

care riscă să-mi iasă mie, nu i-ar aduce un prejudiciu şi mai mare, întărind acuzatiile cum că procedura nobeliană slujeşte unor scopuri politice.
Această scrisoare v-o trimit pe cale neoficială şi încă destul de de-vreme, în ideea de a primi pe aceeaşi cale răspunsul dumneavoas-tră, opinia dumneavoastră pe care vă rog s-o exprimati fără nici o jenă. Dacă veţi considera că renunţarea la discurs nu mai este posi-bilă, eu vă voi prezenta textul (evident, pe aceeaşi cale) aşa cum va ieşi el.
În ceea ce priveşte însă modalitatea de a-mi înmîna diploma şi me-dalia nobeliană, deocamdată nu sînt semne că situaţia s-ar schimba în bine. În aşteptarea acestei schimbări, diploma şi medalia pot să rămînă mai departe în păstrarea dumneavoastră. Şi cît timp?
În aşteptarea răspunsului dumneavoastră, cu cele mai bune urări,
Soljenitîn

[19] SCRISOARE DESCHISĂ ministrului Securităţii Statului al URSS, Andropov
13 august 1971
Timp de mulţi ani am suportat în tăcere ilegalităţile comise de cola-boratorii dumneavoastră: cenzurarea întregii mele corespondenţe, confiscarea a jumătate din ea, anchetarea corespondenţilor mei, persecuţiile administrative împotriva lor şi mizeriile care li se fac la serviciu, spionajul în jurul casei mele, filarea celor care mă vizitează, interceptarea convorbirilor mele telefonice, găurirea plafoanelor, instalarea de aparatură de înregistrare în locuinţa din oraş ca şi în ca-sa mea de la ţară, şi campania persistentă de calomnii dusă împo-triva mea de la înălţimea tribunelor publice, cînd acestea sînt puse la dispoziţia colaboratorilor ministerului dumneavoastră.
Dar, după spargerea de ieri, eu nu voi mai tăcea. Căsuţa mea de la ţară (satul Rojdestvo, raionul Naro-Fominsk) era goală, cei care mă pîndeau au considerat că eu plecasem de-acolo. Revenit la Mosco-va din cauza unei îmbolnăviri subite, l-am rugat pe prietenul meu Aleksandr Gorlov să meargă să caute la mine la ţară o piesă de schimb pentru maşina mea. Dar lacăt la uşa de la intrare nu mai era şi se auzeau voci înăuntru. Gorlov a păşit dincolo de prag şi le-a ce-rut intruşilor să se legitimeze. În construcţia aceea mică,

unde de-a-bia au loc să se întoarcă trei sau patru persoane, ei erau pînă la ze-ce în civil. La comanda şefului: „În pădure cu el! Şi faceţi-l să tacă!", pe Gorlov l-au legat cu mîinile la spate, l-au trîntit în pădure cu faţa în jos şi au început să-l bată cu sălbăticie. Ceilalţi, între timp, au fugit în grabă pe poteci ocolite, prin tufăriş, ducînd la maşinile lor pache-te, hîrtii, obiecte (poate şi o parte din aparatura pe care o adusese-ră). Totuşi, Gorlov rezista energic şi striga, chemînd martori. La stri-gătele lui au venit ln fugă nişte vecini care le-au tăiat calea spre şo-sea şi le-au cerut documentele. Atunci, unul dintre spărgători a scos o legitimaţie roşie şi vecinii s~au îndepărtat. Gorlov, cu faţa tumefia-tă, cu hainele rupte, a fost dus la o maşină. „Frumoase metode a-veţi!" — le-a spus el celor care-l însoţeau. "Noi sîntem în operaţiune, şi în operaţiune ne este permis orice."
Căpitanul (după documentul prezentat vecinilor) Ivanov (după decla-raţia lui personală) l-a condus pe Gorlov mai întîi la postul de miliţie Naro-Fominsk, unde agenţii locali l-au salutat respectuos pe „Iva-nov". Acolo „Ivanov" i-a cerut lui Gorlov (H) explicaţii scrise despre cele ce se întîmplaseră. Deşi cu contuzii puternice, Gorlov a expus în scris scopul sosirii sale la Rojdestvo şi toate circumstanţele fapte-lor. După aceea şeful spărgătorilor i-a cerut să semneze un anga-jament de nedivulgare. Gorlov a refuzat categoric. Atunci au plecat la Moscova şi, pe drum, şeful spărgătorilor a căutat să-l sugestione-ze cu aceste cuvinte, pe care le reproducem textual: „Dacă Solje-nitîn află ce s-a întîmplat la casa lui de la ţară, poţi să te consideri terminat. Cariera dumitale (Gorlov este doctorand în ştiinţe tehnice, şi-a prezentat teza de doctorat pe care urmează s-o susţină, lucrea-ză la Institutul Ghiprotis al Comitetului de Stat pentru Construcţii al URSS) va fi compromisă, nu vei mai susţine nici o teză de doctorat. Asta se va răsfrînge asupra familiei dumitale, asupra copiilor, şi, da-că va fi nevoie, te vom băga în puşcărie."
Cei care ne cunosc viaţa ştiu că aceste ameninţări sînt perfect rea-lizabile. Dar Gorlov nu le-a cedat, a refuzat să semneze şi, de-acum înainte, trăieşte cu ameninţarea unei represiuni deasupra capului.
Eu vă cer, cetăţene ministru, să daţi publicităţii numele tuturor spăr-gătorilor, să fie pedepsiţi conform codului penal şi să se dea o ex-plicaţie publică acestui eveniment. În caz

contrar, nu-mi rămîne decît să consider ca cel care i-a trimis sînteţi... dumneavoastră.
A. Soljenitîn

[20] Lui A.N. Kosîghin, preşedinte al Consiliului de Ministri al URSS
13 august 1971
Vă trimit copia scrisorii pe care i-am adresat-o ministrului Securităţii Statului. Îl consider responsabil direct pentru toate ilegalităţile enu-merate. Dacă guvernul URSS nu aprobă aceste acţiuni ale ministru-lui Andropov, aştept o anchetă judiciară.
A. Soljenitîn

[21] Cuvînt comemorativ despre Tvardovski
27.12.1971
Un poet poate fi ucis în mai multe feluri. Pentru Tvardovski s-a ales modalitatea răpirii a celei care devenise pasiunea vieţii lui: revista lui.
Erau prea puţini şaisprezece ani de umiliri, suportaţi cu smerenie de acest erou epic, numai pentru ca revista să trăiască, numai pentru ca literatura să nu sucombe, numai pentru ca autorii să poată publi-ca şi cititorii sâ poată citi. Era prea puţin! A trebuit să fie ars pe rugul nedreptăţii: să i se dezorganizeze, să i se distrugă revista. Şi într-o jumătate de an, acest loc l-a mistuit. După o jumătate de an, el era deja bolnav de moarte, şi numai rezistenţa lui neobişnuită i-a permis să trăiască aşa de mult şi pe deplin lucid pînă în ultima clipă. Şi pe deplin suferind.
Ziua a treia. Deasupra sicriului, portretul defunctului, aşa cum arăta el în apropierea vîrstei de patruzeci de ani: servituţile amare dar do-rite ale revistei încă nu i-au ridat fruntea; este tot numai un zîmbet, radiind de acea încredere copilărească pe care şi-a păstrat-o de-a lungul întregii vieţi şi care revenea să-l însenineze chiar şi în situaţia lui disperată din ultimul timp.
În sunetele unei muzici răscolitoare se aduc coroane peste coroa-ne... „Din partea ostaşilor sovietici"... E un gest demn. Mi-aduc amin-te că, pe front, toţi ostaşii, fără excepţie, ştiau să distingă sunetele miraculos de pure ale lui Tiorkin de cele ale altor opere de război. Dar noi ne amintim şi de dispoziţia care interzicea bibliotecilor mili-tare să se aboneze la Novîi mir. Şi de faptul că în trecutul foarte a-propiat, în cazărmi,

deţinătorii cărţii albastre (adică ai revistei Novîi mir) erau tîrîţi la interogatorii.
Şi iată că cei doisprezece minus unu ai Secretariatului(1) au invadat

1 Secretariatul Uniunii Scriitorilor, din care făcea parte şi Tvardovski. (N.t.)

scena, în garda de onoare, cadaveric-buhăiţi, aceiaşi care îl huidu-iau şi-l hăituiau. Avem o lungă tradiţie în privinţa aceasta, de la Pus-kin încoace: exact în mîinile neprietenilor cade poetul mort. Ei fac ce fac şi se înstăpînesc asupra trupului lui, iau faţa lumii cu discursurile lor meşteşugite.
Făcînd un fel de zid de piatră în jurul sicriului, ei cred că l-au izolat. Le-a reuşit destrămarea singurei noastre reviste, ceea ce pentru ei trece drept o victorie.
Trebuie să ignori complet, să nu înţelegi deloc ultimul secol de isto-rie rasă, ca să vezi în această destrămare o victorie, iar nu o irepa-rabilă greşeală de calcul.
Zevzecilor! Cînd vor răsuna vocile tinere, dure — ce-o să mai regre-taţi că nu-l mai aveţi printre voi pe acest critic îngăduitor, la ale cărui delicate îndemnuri toţi erau cu luare-aminte. O să vreţi să scormoniţi pămîntul cu mîinile voastre ca să-l readuceţi pe Trifonîci la suprafa-ţă. Dar va fi prea tîrziu.
A. Soljenitîn
Pentru ziua a noua
(27 decembrie 1971)

[22] Domnului Karl Ragnar Gierow, Academia Suedeză, Domnului
Nils K. Stole, Fundaţia Nobel
Mult stimaţi domni!
Moscova, 22 octombrie I97j
Am primit „Comunicarea" dumneavoastră „pentru presă" din 7.10.71 şi vă mulţumesc.
Într-adevăr, ambasadorul. domnul Jarring mi-a propus anul trecut printre alte soluţii pe aceea de a-mi remite diploma şi medalia Pre-miului Nobel la ambasada suedeză de la Moscova. Ştiind deja, în momentul convorbirii mele cu dînsul, că nu voi putea să plec la Stoc-kholm, eu voiam să accept tocmai această solutie, crezînd că înmî-narea diplomei şi a medaliei va avea loc în mod public, în faţa unui anumit număr de persoane, şi că voi putea să-mi citesc în

faţa lor discursul pentru premiu. Dar ambasadorul Jarring mi-a replicat cate-goric că ceremonia nu va putea fi decît una confidenţială, „ca acum, în acest birou".
A accepta o asemenea propunere mi s-a părut umilitor pentru Pre-miul Nobel însuşi: este ca şi cînd ar fi ceva vicios, ce trebuie ascuns. Din cîte înţeleg, înmînarea Premiului Nobel are loc în mod public tocmai pentru că această ceremonie are o semnificaţie generală.
Cînd v-am scris la 27.11.70 că eram pregătit să primesc însemnele Premiului Nobel la Moscova, subînţelegeam tocmai o asemenea in-terpretare firească.
De atunci, nici situaţia mea, nici punctul meu de vedere nu s-au schimbat. Anul acesta, ca şi anul trecut, sînt dispus să primesc în-semnele Premiului Nobel la Moscova, dar, se înţelege, nu într-o ma-nieră confidenţială. Dacă însă, ca şi anul trecut, o asemenea cere-monie este considerată ca indezirabilă sau jenantă, eu vă rog din nou să continuaţi a păstra însemnele mele la Fundaţia Nobel, cu atît mai mult cu cît aceasta nu contravine statutului dumneavoastră, din cîte am aflat din comunicatul pe care mi l-aţi trimis.
În acest caz, eu voi continua să nutresc împreună cu dumneavoas-tră speranţa tenace că va veni şi anul acela cînd împrejurările îmi vor îngădui, în sfîrşit, să particip, la Stockholm, la ceremonia nobeli-ană tradiţională.
Personal, vă aduc amîndurora scuzele mele cele mai sincere pentru că, fără să vreau, v-am cauzat griji şi nelinişti de prisos pe care cu majoritatea predecesorilor mei nu le-aţi avut.
Cu cele mai calde urări,
A. Soljenitîn

Stockholm, 22 noiembrie 1971
Stimate domnule Soljenitîn,
Nils Stole şi eu ne-am întîlnit recent cu Gunnar Jarring. Convorbirea noastră n-a condus la nimic nou, dar noi nici nu ne aşteptam la nişte rezultate pozitive. Trebuie să constatăm că la ambasadă nu există local adecvat pentru un discurs public şi că actualmente Academia nu are posibilitatea de a găsi un spaţiu convenabil într-un alt loc din Moscova. Va trebui, cum spuneţi dumneavoastră, să ne înarmăm cu răbdare, în speranţa că mai tîrziu împrejurările ne vor permite să re-alizăm dorinţele la care momentan trebuie să renunţăm. Însemnele onorifice le păstrăm în

continuare aici. Dar, firește, eu sînt oricînd gata să vin la Moscova pentru a vă remite în formele cuvenite diplo-ma şi medalia Premiului Nobel, la ambasadă sau într-un alt loc con-venabil dumneavoastră. În măsura posibilului, în acest caz, aş putea eventual să iau cu mine o copie a discursului dumneavoastră ca s-o putem publica în Les Prix Nobel, în aşteptarea momentului cînd veţi putea să-l citiţi dumneavoastră înşivă. Aceasta nu este decît o pro-punere despre care voiam să vă vorbesc.
Cu urările cele mai sincere,
Al dumneavoastră
K.R. Gierow

[23] Domnului Karl Ragnar Gierow Academia Regală Suedeză Stockholm
Moscova, 4 decembrie 1971
Stimate domnule Gierow!
Ultimele dumneavoastră patru scrisori (din 7 şi 14 octombrie, 9 şi 22 noiembrie) dau o idee mai clară despre măsura în care este posibil să mi se înmîneze însemnele nobeliene la Moscova în formele cuve-nite, după cum scrieţi dumneavoastră.
Înainte de toate aş spune următorul lucru: deşi obstacolele par să se întărească şi curajul să slăbească, eu apreciez foarte mult şi chiar din toată mima intenţia fermă pe care aţi exprimat-o de a veni la Moscova personal, în orice moment şi în orice împrejurări, pentru ca această ceremonie să aibă loc. Vă mulţumesc sincer pentru această decizie şi, ca să vorbim deschis, eu o consider ca pe o rază de lumi-nă făcîndu-şi loc prin ceaţa groasă a acestei situaţii.
Aşadar, după toate cererile, după toate articolele de gazetă, după toate comunicatele pentru presă, după toate răspunsurile Ministeru-lui Suedez al Afacerilor Externe şi chiar după explicaţiile personale ale primului dumneavoastră ministru, ne vedem readuşi la ceea ce, încă de-acum un an, îmi propunea, generos şi senin, domnul Jar-ring: o remitere a însemnelor nobeliene făcută în secret, fără public-citate, în biroul său, cu uşile închise.

Cum spune proverbul, din norul mare doar o mică picătură de ploa-ie.
Şi toată supărarea constă în aceea că, pur şi simplu, ambasada su-edeză din Moscova nu are spaţiu pentru nici un fel de procedură. (Şi poate că necazul acesta pune ambasada şi în imposibilitatea de a da recepţii?)
Mă întreb dacă aici nu este vorba de o neînţelegere semantică. Pentru domnul ambasador Jarring şi pentru administraţia care-l co-ordonează, ceremonie „publică", „deschisă", înseamnă neapărat „mase mari de oameni"? Şi dacă nu are loc între patru ochi, aceasta ar trebui obligatoriu să se petreacă în prezenţa a mii de persoane? Pentru o ceremonie de o asemenea amploare, într-adevăr, nu există spaţiu. Dar în biroul domnului Jarring însuşi, oare nu se pot aseza scaune pentru treizeci de persoane? Şi dacă aceste persoane sînt invitate de dumneavoastră şi de mine, aceasta poate, după părerea mea, să creeze o ambianţă publică potrivită pentru citirea discursului prilejuit de decernarea unui Premiu Nobel. Ar fi soluţia cea mai sim-plă.
Dar, vai, mă tem că nu o semantică superficială ne separă pe noi de proprietarii de spaţiu, ci o neaşteptată existenţă a două moduri diferi-te de a înţelege traseul pe care-l urmează frontierele culturii. Pentru problemele culturii, ambasada suedeză are în componenţă un ataşat cultural, deci o persoană în competenţa căreia intră tot felul de chestiuni, acte, evenimente culturale. Dar iată, se pune întrebarea: consi-deră ea înmînarea Premiului Nobel (din păcate, mie, de data aceas-ta) ca pe un fenomen al vieţii culturale apt să unească popoarele noastre? Căci dacă n-o consideră ca atare, ci mai degrabă ca pe o umbră reprobabilă care ameninţă să compromită activitatea ambasadei, atunci, chiar dispunînd de spaţiul cel mai vast, stimate domn, va fi imposibil să se găsească un loc pentru ceremonia noastră.
Dar aici mă consolez amintindu-mi că mi-aţi explicat că Academia suedeză şi Fundaţia Nobel sînt independente şi intangibile în acti-vitatea şi în deciziile lor şi că o ceremonie oficială, organizată „ca" de statul suedez, ar putea chiar să le dăuneze.
Înţelegînd foarte bine şi împărtăşind sentimentul dumneavoastră, pe de altă parte necunoscînd la Moscova vreo organizaţie publică sau cooperativă care să accepte a ne pune la dispoziţie spaţiu pentru scopul nostru,

îndrăznesc să vă propun altă soluţie: să organizăm toată ceremonia la Moscova într-un apartament privat, şi anume în acela pe adresa căruia îmi trimiteţi scrisori. În acest apartament, ce-i drept, nu este atîta spaţiu ca la ambasada suedeză, dar, după cri-teriile noastre ruseşti, în el ar putea foarte bine să încapă vreo 40-50 de persoane. Ceremonia ar putea să piardă ceva din caracterul ei oficial, în schimb ar cîştiga în intimitate şi în căldură umană. Şi gîndi-ţi-vă, domnule Gierow, ce greutate le-am lua de pe suflet domnului ambasador al Suediei şi chiar ministrului suedez al Afacerilor Exter-ne!

Eu nu cunosc analele Premiului Nobel, dar presupun că şi în trecut a existat un caz în care laureatul Premiului Nobel era pironit locului, să zicem de boală, de exemplu, şi atunci reprezentantul Fundaţiei sau al Academiei nu s-a dus şi i-a înmînat aceste însemne direct acasă?

Dar dacă toate soluţiile ne sînt inaccesibile, şi dumneavoastră, şi mie? Ei bine, atunci ne vom supune destinului: însemnele mele no-beliene să rămînâ în continuare în custodia Fundaţiei Nobel, că doar nu se vor devaloriza din cauza aceasta. Şi cîndva, chiar şi după moartea mea, succesorii dumneavoastră vor înmîna cu înţelegere aceste însemne fiului meu, nu-i aşa?

Totuşi, după ce a aşteptat deja un an, discursul prilejuit de primirea Premiului Nobel pentru literatură pe anul 1970 a îmbătrînit. Ce vom face cu el?...

În această scrisoare, domnule Gierow, mi-am permis un ton mai glumeţ. Dacă am facut-o, am facut-o numai pentru a învinge mai uşor neplăcerea pe care o provoacă dificultăţile. Dar vă veţi da seama că acest ton nu vă vizează nicăieri personal pe dumneavoas-tră. Decizia dumneavoastră este nobilă, ea este la limita posibilităţi-lor dumneavoastră şi, din nou, vă mulţumesc călduros pentru ea.

Vă rog să transmiteţi urările mele cele mai bune domnului Nils Stole care, după cîte am înţeles, împărtăşeşte pe deplin punctele de vede-re şi aprecierile dumneavoastră.

Păstrînd speranţa că o întîlnire între noi doi nu este irealizabilă pen-tru eternitate, vă strîng cu căldură mîna.

Sincer al dumneavoastră,

A. Soljenitîn

[24] INTERVIU acordat ziarelor New York Times şi Washington Post

Moscova, 30 martie 1972

La ce lucrează acum autorul?
La Octombrie şaisprezece, al doilea Nod al aceleiasi cărţi.(1)
Va fi terminat în curînd?
Nu. În cursul elaborării cărţii, am constatat că acest Nod este mai complex decît presupuneam eu. Trebuie să cuprind istoria curente-lor sociale şi spirituale de la sfîrşitul secolului al XIX-lea încoace, căci ele au marcat personajele. Fără evenimentele precedente, nu poţi înţelege oamenii.
Nu vă e teamă că, plonjînd în istoria detaliată a Rusiei, vă îndepăr-taţi de temele general-umane şi extratemporale?
Mi se pare că, dimpotrivă, multe lucruri generale şi chiar extratem-porale se explică prin această istorie.
Trebuie să studiaţi multe materiale?
Foarte multe. Pe de o parte, cu această muncă nu sînt deloc obiş-nuit, căci, pînă de curînd, nu m-am ocupat decît de istorie contem-porană şi nu am scris decît pornind de la experienţa trăită de mine. Pe de altă parte, sînt atîtea împrejurări ostile exterioare încît îi era mult mai uşor unui student total necunoscut, în provincialul Rostov al anilor 1937-1938(2), să adune materiale despre catastrofa lui Sam-sonov (încă neştiind că şi mie îmi va fi dat să parcurg aceleaşi lo-curi(3), numai că de data aceasta nu pe noi ne vor încercui alţii, ci noi îi vom încercui pe alţii). Şi desi cocioaba unde locuiam noi, eu şi mama, a fost distrusă de o bombă în 1942 şi toate lucrurile noastre, cărţile noastre, hîrtiile noastre au ars, aceste două carneţele s-au păstrat ca prin minune şi, cînd m-am întors din exil, mi-au fost resti-tuite. Acum le folosesc.
Nu, atunci nu mi se puneau piedici deosebite. Dar acum...

1 Urmarea lui August Paisprezece, primul Nod al operei. (N.t.)
2 Acolo unde a trăit Soljenitîn la epoca aceea şi unde a început să strîngâ material documentar. (N.t.)
3 În timpul celui de-al doilea război mondial, în Rusia orientală. (N.t.)
Dumneavoastră, occidentalii, nu vă puteti imagina situaţia mea. Eu trăiesc în patria mea, scriu un roman despre Rusia, dar mi-este mai greu să adun materiale pe această temă decît dacă aş scrie despre Polinezia. Pentru Nodul următor am nevoie să vizitez unele clădiri istorice, dar acestea sînt instituţii. Autorităţile nu-mi dau voie să intru acolo. Accesul la arhivele centrale regionale îmi este interzis. Am nevoie să

vizitez locurile unde s-au produs evenimentele, să strîng informaţii de la bătrîni, ultimii martori pe cale de dispariţie, dar pentru aceasta îmi trebuie aprobarea şi ajutorul autorităţilor locale, cu alte cuvinte ceva ce eu nu pot să obţin. Şi fără acestea, toţi se vor feri de mine, le voi părea suspect şi nimeni nu-mi va povesti nimic, şi apoi, dacă n-am autorizaţie, voi fi oprit eu însumi la fiecare pas. Lucrul acesta este deja verificat.

Munca aceasta nu pot s-o facă alţii, asistenţi, secretari?

Nu pot. În primul rînd, eu nemafiind membru al Uniunii Scriitorilor, nu am dreptul la un secretar sau un asistent, în al doilea rînd, un secre-tar care mi-ar reprezenta interesele s-ar izbi de aceleaşi oprelişti şi restricţii ca şi mine. Şi în al treilea rînd, pur şi simplu, n-aş avea cu ce să plătesc un secretar. Căci după onorariile pentru Ivan Deniso-vici n-am mai avut nici un venit semnificativ, în afară de nişte bani pe care mi i-a lăsat răposatul K.I. Ciukovski (1), acum şi ei pe punctul de a se epuiza. Primii mi-au permis să trăiesc şase ani, următorii, trei ani. Mi-a reuşit chestia aceasta pentru că mi-am limitat cheltuie-lile la ceea ce erau ele înainte, cînd lucram în învătămînt. Pentru mi-ne nu cheltuiesc niciodată mai mult decît ar trebui să plătesc unui secretar.

Nu se pot primi bani din Occident?

Am făcut un testament şi, cînd se va ivi posibilitatea să fie realizat, toate onorariile mele vor fi atribuite, prin avocatul meu, unei opere de interes public în patria mea. (Literaturnaia gazeta, această revistă sinceră, care nu minte niciodată, a scris următoarele: „el a dat indi-caţii amănuntite referitoare la utilizarea onorariilor sale", dar în ce priveşte utilizarea publică a acestor bani, în patria mea, acesta este un detaliu pe care — cu nevinovăţie — îl omite.) Eu însumi nu voi utiliza decît Premiul Nobel. Dar şi drumul spre aceşti bani mi-este presărat cu umilinţe, dificultăţi şi incertitudini. Ministerul Comerţului Exterior mi-a făcut cunoscut că, pentru fiecare sumă care va veni, va trebui ca, printr-o decizie specială, colegiul să stabilească dacă mi se plăteşte suma respectivă, şi sub ce formă, şi cît la sută.

Cum reuşeşte totuşi autorul să adune documente?

1 Scriitor rus mort în 1969. Fiica lui a fost exclusă din Uniunea Scriitorilor, la începutul lui 1974, pentru a-şi fi exprimat sprijinul pentru Saharov şi Soljenitîn. (N.t.)

Aici este încă o particularitate a vieţii noastre pe care,

probabil, un occidental cu greu o va înţelege. După cîte îmi imaginez, şi poate că greşesc, în Occident este o regulă după care orice muncă trebuie plătită şi nu prea e cunoscută sintagma de muncă neplătită. La noi, dimpotrivă, samizdatul, de exemplu, nu se menţine decît prin aceea că nu plăteşte. Oamenii îşi consumă forţele, timpul liber, petrec nopţi pentru o muncă de pe urma căreia nu se aleg decît cu persecuţii.
Asa şi cu mine. Despre lucrarea mea, despre tema pe care o tratez, se ştie pe o arie largă, chiar şi în afara Moscovei, şi oameni binevoi-tori, adesea nişte necunoscuţi pentru mine, îmi trimit ei direct sau prin alţii - bineînţeles, nu prin poştă, căci n-ar mai ajunge la destina-tar — diferite cărţi, chiar dintre cele foarte rare, amintirile lor etc. Uneori aceasta se întîmplă atunci cînd trebuie şi îmi este de mare folos, alteori nu, dar mă emoţionează totdeauna şi întăreşte în mine sentimentul viu că lucrez pentru Rusia şi că Rusia mă ajută. Uneori se întîmplă şi altfel. Adesea mă adresez eu însumi unor cunoscuţi, unor specialişti, cerîndu-le părerea în chestiuni foarte complicate, în alegerea documentelor, ceea ce necesită timp şi muncă, şi nu numai că nimeni nu mi-a cerut niciodată bani pentru aceasta, dar care mai de care e bucuros să mă ajute.
Cu atît mai mult cu cît se întîmplă ca acest lucru să fie şi foarte peri-culos. În jurul meu şi al familiei mele s-a creat un fel de zonă interzi-să, contaminată. Şi la Riazan există şi astăzi oameni care au fost concediaţi pentru că au fost la mine acasă cîţiva ani. De îndată ce T. Timofeev, director al unui institut din Moscova şi membru corespon-dent al Academiei de Ştiinţe, a aflat că o matematiciană din institutul lui îmi era soţie, a intrat într-o aşa panică încît, cu o grabă indecentă, i-a obţinut concedierea, deşi acest fapt se producea aproape imediat după ce ea născuse şi era contrar oricărei legi. O familie a făcut un schimb de locuinţă perfect legal, îndată ce s-a aflat că acea familie era a mea, mai mulţi funcţionari de la sovietul orăşenesc Moscova au fost sancţionaţi: cum de-au permis ca Soljenitîn, adică nu chiar el, ci fiul său nou-născut, să beneficieze de un permis de şedere în centrul Moscovei?
Un alt aspect: specialistul pe care-l consult mă întîlneşte, îmi dă u-nele informaţii timp de o oră sau două. Îndată filajul începe să-i sufle în ceafă, ţinîndu-se după el ca după un atentator la siguranţa statu-lui. Omul respectiv este

identificat şi supravegherea asupra lui conti-nuă pentru a se vedea cu cine se mai întîlneşte.
Altminteri, nu este totdeauna aşa. Securitatea Statului are programul său, considerentele sale profunde, în unele zile nu există suprave-ghere exterioară, sau nu există decît una foarte redusă, în alte zile, ei mişună peste tot, ca, de exemplu, înaintea sosirii lui Heinrich Böll. Postează la două porţi cîte o maşină, în fiecare se află cîte trei a-genţi, şi nu se lucrează numai într-un schimb. Se ţin după vizitatorii mei cu maşina, la fel şi după cei care circulă pe jos. Dacă ne amin-tim că există unii care au misiunea ca, douăzeci şi patru de ore din douăzeci şi patru, să asculte convorbirile noastre telefonice şi din locuinţe, să analizeze benzile magnetice, toată corespondenţa mea, că, în unele localuri spaţioase, toate datele primite sînt strînse, con-fruntate, şi nu de către nişte funcţionari mărunţi, atunci putem să nu ne mirăm gîndindu-ne cîţi inşi în floarea vîrstei trîndăvesc, oameni care, în loc să presteze o muncă productivă în folosul patriei, se ocupă de cunoscuţii mei şi de mine, inventează duşmani. În plus, cineva scotoceşte prin biografia mea, cineva trimite agenţi în afară ca să producă haos în editarea cărţilor mele. Cineva întocmeşte şi reglează un plan general menit a-mi compromite cărţile. Acest plan încă n-a adus rezultatul scontat şi de aceea a fost revizuit de mai multe ori din mers. Dar îi putem urmări desfăşurarea pe parcursul ultimilor ani, diferitele lui etape.
Au decis să mă sufoce începînd din 1965, cînd mi-au confiscat arhi-va şi cînd s-au speriat de operele mele datînd din anii de lagăr, ca şi cînd ele puteau să nu poarte amprenta unor oameni marcaţi pentru totdeauna! Dacă am mai fi în epoca stalinistă, nimic n-ar fi mai sim-plu: el a dispărut şi cu asta basta, şi nimeni n-ar mai întreba nimic. Dar după congresele al XX-lea şi al XXII-lea este mai complicat.
Mai întîi au decis să mă elimine prin tăcere. Nicăieri să nu mai apară nici un rînd despre mine, nimeni să nu mai pomenească numele meu nici măcar pentru a mă înjura, şi peste cîţiva ani voi fi uitat de toată lumea. Atunci cei interesaţi m-ar putea face să dispar. Dar este deja epoca samizdatului şi cărţile mele se răspîndesc în toată tara, ajungînd apoi şi în străinătate. Conspiraţia tăcerii nu şi-a atins sco-pul.
Atunci a început împotriva mea (şi nu s-a terminat nici

astăzi) cam-pania de calomnii de la tribuna şedinţelor cu uşile închise.
Occidentalul aproape nici pe asta n-o poate înţelege. Există o reţea bine constituită de învăţămînt de partid şi cetăţenesc şi o reţea de conferinţe care acoperă toată ţara. Nu există instituţie sau unitate militară, centru raional sau sovhoz unde să nu ia cuvîntul, potrivit unui anumit program, conferenţiari şi propagandiţti, şi toţi, în toate locurile, în acelaşi moment spun acelaşi lucru, conform cu instrucţiunile primite de la un acelaşi centru. Există şi cîteva variante: pentru capitale, regiuni, armată, academii. Din cauză că accesul la ele este permis numai lucrătorilor instituţiei sau locuitorilor raionului în ches-tiune, asemenea conferinţe au, de fapt, un caracter oarecum secret sau de-a dreptul secret. Se întîmplă uneori că, fără ocolişuri, unor oameni de ştiinţă li se dă ordin să-şi pregătească stilourile şi carne-tele de însemnări. Prin această reţea poate fi promovată orice informaţie, orice slogan. Începînd cu 1966 s-a dat comandă să se vor-bească despre mine: să se spună mai întîi că pe merit am fost închis în timpul lui Stalin, că am fost reabilitat pe nedrept, că operele mele sînt criminale. Trebuie adăugat că înşişi conferenţiarii n-au citit în viaţa lor aceste opere din cauză că cineva se temea să le încredin-ţeze, chiar şi lor, dar le dădea ordin să vorbească aşa.
Sistemul, ideea constă în a nu le vorbi decît lucrătorilor unei instituţii date. În exterior este linişte şi pace, totul merge ca în cea mai bună dintre lumi, nu există nici o persecuţie, în timp ce calomnia, o calom-nie pe care n-o poţi combate, inundă ţara: nu poţi merge să-ţi cla-mezi adevărul în toate oraşele, nu ţi se dă acces la aceste adunări cu uşile închise. Conferenţiari de aceştia sînt cu miile, cu toţii inac-cesibili, şi calomnia pune stăpînire pe minţile oamenilor.
Cum aflaţi lucrurile acestea?
Chestiunea este că trăim într-o altă epocă, într-o epocă diferită. Şi din provincie, şi din Moscova îmi parvin foarte multe lucruri. Timpurile sînt de-aşa natură încît la toate aceste conferinţe, chiar şi la cele mai secrete, peste tot, există oameni care îmi vor binele şi care, pe diferite căi, îmi trimit vorbă că: în cutare zi, în sala cutare, conferenţiarul cutare a spus despre dumneata cutare minciună şi murdărie. Notez ceea ce este mai frapant, poate cîndva chestia asta îmi va servi la ceva, poate că i-o voi putea arăta unuia dintre aceşti conferenţiari.

De ce persoanele care participă la aceste adunări nu protestează imediat ce constată anumite deformări ale faptelor?

Oh, la noi aşa ceva nici astăzi nu este cu puţintă. Nimeni nu îndrăz-neşte să se ridice şi să obiecteze unui propagandist al partidului, căci dacă îndrăzneşte, îşi ia adio de mîine de la locul de muncă, da-că nu şi de la libertate. Calitatea unei soluţii este verificată după reacţia acesteia la hîrtia de turnesol. Tot aşa şi la noi sînt cazuri cînd loialitatea unui candidat la aspirantură sau la o funcţie privilegiată este verificată după reacţia lui la problema pe care o reprezint eu: „L-ai citit pe Soljenitîn? Ce părere ai despre el?" şi soarta candidatu-lui depinde de răspunsul său.

La aceste conferinţe se spun multe vorbe de clacă. Într-o vreme era luată la puricat povestea familiei mele, deşi cei care o făceau habar n-aveau sau aveau cunoştinţe foarte puţine despre ea. Imaginaţi-vă cu ce se ocupă unii la noi şi pe ce încasează ei nişte salarii: discută de la înălţimea tribunelor despre însurătoarea lui cutare, despre naş-terea şi botezul fiului său. Şi treaba asta n-o fac precupeţe de la ba-zar, ci propagandişti titulari în reţeaua de învăţămînt. Într-o vreme, o foarte mare plăcere le făcea unora să extragă derivate de la numele meu patronimic, „Isaevici". Se spunea aşa într-o doară: „De altfel adevăratul lui nume de familie este Soljenit sau Soljenitfer, dar, în ţara noastră, asta, desigur, n-are nici o importanţă.

În serios a fost luată o temă care are particularitatea de a fi recep-tată lesne de urechea ascultătorilor: trădarea de ţară. De regulă, la noi, în campania persecutării cuiva, nu se folosesc niciodată argu-mente, ci etichetele ele mai primitive, poreclele cele mai grosolane, cele mai simple, pentru stîrni, cum se spune, „furia maselor". În anii '20, era la modă eticheta de contrarevoluţionar", în anii '30, aceea de „duşman al poporului", începînd din anii ‘40 aceea de „trădător de ţa-ră". Ah, ce mi-au mai frunzărit documentele de militar, ce-au mai că-utat doar-doar or descoperi că am fost măcar două zilişoare prizo-nier, ca Ivan Denisovici. Ce mai găselniţă ar fi fost asta! De altfel, de la tribuna adunărilor cu uşile închise poţi să-i debitezi publicului cre-dul orice minciună. Şi ani şi ani de zile s-a povestit în toate sălile a-propiate şi îndepărtate, în toată ţara: Soljenitîn s-a predat de bună-voie la nemţi! Nu, el a tîrît în prizonierat o întreagă baterie! Apoi a fost poliţai în slujba ocupanţilor! Nu,

a făcut parte din armata lui Vla-sov! Nu, a lucrat direct pentru Gestapo! ... La suprafaţă, totul este calm, nici urmă de persecuţie, dar pe dedesubt creşte deja tumoa-rea calomniei. Într-o zi, revista Novîi mir a organizat o întîlnire cu ci-titorii la Novosibirsk, ocazie cu care cineva i-a transmis lui Tvardov-ski biletul următor: „Cum aţi putut admite ca în revista dumneavoas-tră să publice un fost agent al Gestapoului?" În felul acesta, opinia publică din toată ţara era pe deplin pregătită pentru orice răfuială contra mea. Şi totuşi, epoca nu mai este aceeaşi şi a zdrobi fără pu-blicitate. . . A trebuit să se recunoască public că eu am fost ofiţer combatant, că datoria de militar mi-am făcut-o ireproşabil. Ceaţa a persistat multă vreme fără să se transforme în ploaie şi pînă la urmă s-a împrăştiat.

Atunci a început o nouă campanie de acuzaţii, spunîndu-se că eu am transmis Pavilionul canceroşilor în Occident. Dar ce minciuni nu s-au spus de la tribuna adunărilor cu uşile închise? Că la frontieră (la care frontieră, nu se ştia) a fost reţinut prietenul unuia dintre prie-tenii mei (nu se dădea nici un nume) şi că valiza lui ar fi avut fund dublu şi că acolo s-ar fi găsit scrieri de-ale mele (care dintre ele, nu se spunea). Şi întregii provincii i se suflau insistent la ureche aceste braşoave, şi pe oameni îi băga în sperieţi gîndul că există un ase-menea răufăcător, un asemenea recidivist în trădarea de ţară. Apoi, o dată cu excluderea mea din Uniunea Scriitorilor, mi s-au făcut pro-puneri clare să o întind din ţară, sub acelaşi pretext de „trădare de patrie". Apoi a venit rîndul Premiului Nobel să fie luat ca pretext de aceeaşi natură. De la toate tribunele s-a dat drumul la aceeaşi pla-că: „Premiul Nobel este salariul de iudă pentru trădarea patriei." Şi refrenul acesta se face auzit şi astăzi, fără ca aceia care-l cîntă să se preocupe de umbra pe care o pot arunca, de pildă, asupra lui Pablo Neruda(1). În nechibzuinţa lor, aceia îi jignesc pe toţi laureaţii Premiului Nobel şi jignesc însăşi instituţia premiilor Nobel.

Dar August Paisprezece a fost transmis în străinătate de către au-torul însuşi, care nu şi-a atras, prin aceasta, nici o încriminare.

Deocamdată au bunul-simt de a nu o face. Dar cinstita Literaturnaia gazeta face şi aici o omisiune, nevinovată ca toate „omisiunile" ei: „Soljenitîn a transmis imediat în străinătate manuscrisul romanului său". O nu-i o minciună! S-a omis aşa o foarte mică frază: după ce l-a propus unul

număr de şapte edituri sovietice, Hudojestvennaia literatura, Sovetskii pisateli, Molodaia gvardiia şi diferitor reviste, în-trebîndu-i pe responsabilii acestora dacă nu voiau măcar să citeas-că, măcar să frunzărească romanul şi nici unul dintre ei nu şi-a ma-nifestat dorinţa nici măcar să-l ia în mînâ. Parcă s-ar fi înţeles între ei. Nici unul nu mi-a răspuns la scrisoare, nici unul n-a cerut manu-scrisul.

Totuşi, aparitia lui August te-a dat persecutorilor mei ideea de a mer-ge pe o altă cale. Chestiunea este că în acest roman am dat multe amănunte despre ascendenţa mea maternă şi paternă. Deşi mulţi prieteni şi multe cunoştinţe, încă în viaţă astăzi, îmi cunosc rudele, atotştiutoarea Securitate a Statului, oricît de caraghios ar părea a-cest fapt, n-a aflat despre ele decît din acest roman. Atunci, ei s-au aruncat „pe pistă" cu scopul de a mă compromite, după normele sovietice, fireşte. Eforturile lor în privinţa aceasta s-au dedublat. Mai întîi a revenit în actualitate linia rasială. Evreiască, mai exact, în spe-ranţa de a putea demonstra că eu sînt evreu, un ofiţer cu misiune specială. Maiorul de securitate Blagovidov, s-a precipitat să verifice dosarele personale ale tuturor purtătorilor numelui de Isaak, aflate în arhivele pe anul 1914 ale Universităţii din Moscova. Aceasta ar fi deschis perspectiva ispititoare a unei „explicaţii" privind poziţia mea literară. Apariţia unui roman istoric complică sarcina hăituitorilor mei: nu este suficient să-l ponegreşti pe autorul însuşi, trebuie în plus să zdruncini încrederea pe care ar putea s-o inspire concepţia lui asu-pra istoriei ruse, concepţie deja exprimată şi pe care viitorul o poate confirma.

Vai, cercetările rasiale au dat un rezultat, altul decît cel scontat: e-ram rus. Atunci, linia rasială a fost înlocuită cu linia de clasă, drept pentru care s-au dus la bătrina mea mătuşă. Din relatările ei au fa-bricat un articol pe care l-au dat spre publicare revistei bulevardiere vest-germane Stern. Redactorul-şef al lui Stern susţine acum că însuşi corespondentul lui

1 Laureat al Premiului Nobel pe 1971 pentru literatură, membru al PC chilian, mort la puţin timp după lovitura de stat de la Santiago în septembrie

a fost la mătuşica mea. Admit că a fost şi el împreună cu nişte so-vietici. Totuşi trebuie să observăm că, în toţi cei 55 de ani ai puterii sovietice, oraşul Gheorghievsk, spre

deosebire de Piatigorsk-ul ve-cin, a fost închis ermetiv pentru străini. Aşadar, la mătuşica mea au venit trei inşi vorbind fluent rusa. Vizita s-a repetat de cinci ori, mu-safirii nedînd semne că s-ar fi grăbit. Ei s-au arătat foarte încîntaţi de biografia mătuşii mele pe care au rugat-o să le împrumute pentru cîteva ore însemnările ei. Însemnări pe care nici că I le-au mai returnat, le-au furat. Bătrina, aproape oarbă, nu le-a reţinut trăsături-le, dar după manierele lor, după tenta lor psihologică în genul lui Job Trotter de Dickens, vizitatorii erau din anturajul lui Victor Louis şi nu exclud posibilitatea ca acesta să fi fost şi el printre ei. Legătura din-tre Stern şi Victor Louis este bine cunoscută de multă vreme. De e-xemplu, cînd Louis a venit la mine să se justifice cum că el nu vîndu-se Pavilionul canceroşilor în Occident, detaliile convorbirii noastre şi fotografiile făcute hoţeşte (cu teleobiectivul ascuns într-un tufiş) au apărut chiar în Stern, dar fără semnătura lui. Chiar cu puţina mea experienţă în materie, am remarcat că Stern beneficiază de înlesniri speciale în ţara noastră. Are acces la numere de telefoane şi la a-drese ce nu se pot primi decît de la cei care ascultă convorbirile me-le telefonice şi-mi interceptează scrisorile. De-abia ce apăruse arti-colul în Stern, că un secretar al Uniunii Scriitorilor, Vercenko, a şi spus la o adunare de partid: Aceasta este acea sursă pe care avem toate motivele s-o credem. Publicarea în Stern, ediţiile pirat ale lui Flegon Press şi Langen-Muller(1) subminează sistemul de apărare internaţională a cărţilor mele.

Soarta manuscrisului lui August. Editura Langen-Muller afirmă că manuscrisul l-a primit de la samizdat încă din primăvara lui 1971.

Cum a putut ea să-l primească dacă pînă în iunie eu n-am scos din sertar decît acel singur exemplar care a mers la YMCA-Press?(2) Ei bine, să spună de la cine l-a primit. Acesta trebuie să fie sau o per-soană foarte apropiată mie, sau un hoţ din categoria acelora care, înarmaţi cu o legitimaţie impresionantă, îţi intră în casă în absenţa ta. Editura are lipsa de nobleţe de a voi să se ascundă în spatele no-bilului nostru samizdat. Are loc aici o forţare a logicii: de vreme ce o-perele mele anterioare au apărut prima dată la samizdat, înseamnă că şi de data aceasta s-a întîmplat la fel. Şi tocmai, că nu s-a întîm-plat la fel! Scrierile anterioare le-am dat spre a fi citite, fără nici o

1 Aceste două firme au publicat cărţi pirat ale lui August Paisprezece, una în Anglia (în limba rusă), cealaltă în Germania federală. Prima şi-a reînnoit tentativa, la începutul lui 1974, cu ediţia rusă a Arhipeleagului Gulag. (AU)
2 Casă de editare în limba rusă. A primit cererea lui Soljenitîn de a publica, la Paris, editia originală a lui August Paisprezece, apoi a Arhipeleagului Gulag. (N.t.)

condiţie din partea mea. Dar acea carte voiam neapărat s-o conduc eu însumi pînă la tipărire. Numai cînd a ieşit cartea — numai atunci am început să dau celor interesaţi exemplarul dactilografiat.

Astfel, maniera în care este scris articolul din Stern, subtextul lui rău-voitor lasă să se întrevadă nişte autori cunoscuţi, mai ales acolo un-de se emit judecăţi privind natura creaţiei literare. Aflăm că Soljenitîn a aplicat un procedeu literar ingenios: el a transferat acţiunea romanului în epoca prerevolutionară. Pentru aceasta, el s-a cufundat în studiul oamenilor unei alte epoci, a citit un mare număr de lucrări de istorie în general şi de istorie militară, s-a străduit să înfăţişeze nu războiul pe care l-a trăit, ci un altul, care nu-i seamănă, şi toate a-cestea pentru ca la pagina 740 să iasă în faţă cu o frază pe care Stern ne dă de înţeles că o ia în sens figurat. Şi toate acestea pentru ca să-şi deschidă drum spre puşcărie. Este exact ceea ce, la vremea lor, au făcut conducătorii Uniunii Scriitorilor cînd mi-au reproşat că am studiat amănunţit oncologia, că m-am internat într-un spital pentru canceroşi şi că dinadins m-am îmbolnăvit de cancer — pen-tru ca să strecor în cartea mea nu ştiu ce simbol. Aceşti oameni rău-voitori şi fricoşi se bagă într-o problemă care nu-i de nasul lor: natu-ra artei literare. Lor nu le poate intra în cap că de multă vreme un om nu mai are nevoie să se joace de-a v-aţi ascunselea şi-şi spune deschis părerile despre actualitate.

Cit de exacte sînt informaţiile date de articolul din Stern?

Păi să vorbim direct şi să spunem că articolul este din Literaturnaia gazeta. Ele sînt exacte în măsura în care concordă cu romanul meu tipărit, în rest sînt nişte prostii ridicole, asezonate cu minciuni vizînd un scop foarte precis, bine gîndite. Numai că excesul de zel nu este productiv. De exemplu, se afirmă că ambii mei bunici erau moşieri în Caucazul de Nord. Literaturnaia gazeta se plasează totuşi într-o postură penibilă atunci cînd dă dovadă de atîta ignoranţă în materie de istorie a patriei. În afară de cîţiva

generali cazaci, pe care-i cu-noaşte toată lumea, nu au existat niciodată în Caucazul de Nord moşieri, adică proprietari aparţinînd nobilimii, descendenţi ai vechii aristocraţii care primise pămînturi pentru serviciile prestate pe linie militară. Toate pămînturile aparţineau armatelor căzăceşti regulate din ţinuturile Tersk şi Kuban. Pînă chiar în secolul al XX-lea, multe dintre aceste pămînturi erau pîrloagă, mîna de lucru lipsea. Ţăranii care se aşezau prin părţile acelea nu puteau fi împroprietăriţi decît cu mici parcele, dar armata cazacă dădea cu plăcere în arendă suprafeţe de pămînt oricît de mari şi la nişte preţuri incredibil de mici.

Bunicii mei nu erau cazaci, şi unul şi celălalt erau ţărani. Cu totul întâmplător, neamul ţărănesc al Soljenitînilor este menţionat în nişte documente din anul 1689, cînd strămosul meu Filip a avut de suferit din cauza mîniei lui Petru I (a se vedea ziarul Voronejskaia Kommu-na din 9 martie 1969, articolul despre oraşul Bobrov). Pentru răz-meriţă, străbunicul meu a fost exilat din gubernia Voronej pe teritoriul armatei Caucazului. Aici, fără îndoială, pentru că era un răscu-lat, n-a fost înrolat printre cazaci, dar i s-a permis să se aşeze pe nişte pămînturi necultivate. Soljenitînii erau ţărani de rînd din Sta-vropol. La Stavropol, înainte de revoluţie, cine avea cîteva perechi de boi şi de cai, vreo zece vaci şi două sute de oi nu era cîtuşi de puţin socotit a fi un om bogat. Ei formau o familie numeroasă şi erau toţi muncitori cu braţele. În cătun era o casă simplă din chirpici, mi-o amintesc. Dar pentru politica „de clasă", pentru ca teoria înaintată să se justifice, trebuia să se inventeze nu ştiu ce bancă, să se adauge nişte zvonuri la avere, să se imagineze cincizeci de argaţi şi să fie chemată o verişoară primară colhoznică la direcţie pentru a fi inte-rogată. Şi sub casa de vilegiatură a familiei Scerbak, la Kislovodsk, unde m-am născut, să se scrie conacul Soljenitînilor. Un prostănac poate să-şi dea seama şi el că aceasta nu este o casă de staniţă. (Apoi s-a lămurit că acest fals s-a comis numai în partea sovietică a tirajului. În tirajul care a plecat în Occident, unde se poate face cola-ţionarea cu Stern, în acelaşi loc la aceeaşi fotografie stă scris: „Casa din Kislovodsk, care aparţinea Irinei Scerbak. Acum aceasta este u-nul dintre pavilioanele sanatoriului.") Iată ce „moşieri" sîntem noi. Lepădăturile au umflat toate aceste minciuni pentru a putea de ase-menea să-i atribuie tatălui

meu, narodnic şi tolstoian, o sinucidere la-şă „din teama de roşii", fără să aştepte venirea pe lume a primului său născut atît de dorit şi aproape fără să fi trăit cu soţia pe care o iubea! Judecată de reptile.

Ce poate spune autorul despre mama sa?

M-a crescut în condiţii incredibil de grele. Rămînînd văduvă încă îna-inte de a mă naşte pe mine, nu s-a recăsătorit, mai ales de teamă să nu-mi aducă un tată vitreg care ar fi putut să fie aspru cu mine. Înainte de război, noi am locuit la Rostov nouăsprezece ani şi, dintre aceştia, cincisprezece ani n-am putut obţine nici o cameră de la stat, tot timpul şedeam cu chirie în cîte o cocioabă putredă la particulari, contra unei mari sume de bani. Iar cînd în sfîrşit am primit o cameră, am primit-o într-o parte a unui grajd transformat în locuinţă pentru oameni. Totdeauna era frig, era curent, ne încălzeam cu cărbune care era greu de procurat, apa o aduceam de departe. Ce este aceea apă curentă în apartament, eu nu am aflat decît de curînd. Mama cunoştea bine franceza şi engleza, învăţase şi stenografia şi dactilografia, dar în instituţii unde erau salarii mai bune nu era nicio-dată primită din cauza originii sociale. Chiar din instituţii inofensive ca Melstroi (întreprindere pentru construcţia de mori), era epurată, adică pusă pe liber cu drepturi limitate pe viitor. Aceasta o obliga să caute de lucru seara, iar de propria ei gospodărie să se ocupe noaptea, fără să doarmă vreodată suficient. Din cauza condiţiilor noastre de trai, răcea adesea, s-a îmbolnăvit de tuberculoză şi a murit la 49 de ani. Eu eram atunci pe front şi n-am putut să-i văd mormîntul decît după doisprezece ani, după lagăr şi exil.

Despre mătuşa Irina? (1)

Mama m-a trimis la ea de două sau de trei ori în vacanţa de vară. Restul este rolul imaginaţiei ei, deja dereglată. Eu n-am locuit cu ea niciodată.

Ce-şi aminteşte autorul despre tatăl său?

Nu am în memorie decît nişte fotografii, şi apoi relatările mamei me-le şi ale celor care l-au cunoscut. De la universitate a plecat voluntar pe front, a servit într-o brigadă de artilerie de grenadieri. Într-o zi, un post de tragere ardea, tatăl meu a cărat singur lăzile cu obuze. Ca ofiţer a primit trei decoraţii în primul război mondial, care, în copilăria mea, erau considerate însemne periculoase ale unei crime. Şi ma-ma şi eu, mi-aduc aminte, le-am îngropat

în pămînt, de teama unei percheziţii. Deja tot frontul aproape că se destrămase, dar bateria în care servea tatăl meu a rămas pe linia întîi pînă la pacea de la Brest -Litovsk. Tata şi mama au fost cununaţi pe front de către preotul brigăzii. Tata s-a întors în primăvara lui 1918 şi în curînd a murit din cauza unui accident şi a unui prost tratament medical. Peste mor-mîntul lui, la Gheorghievsk, au trecut tractoarele ca să facă loc unui stadion.

Şi despre celălalt bunic?

Bunicul meu dinspre mamă venise, de tînăr, din Taurida ca să pască oile şi să argăţească. Aplecat de la zero, apoi a început să ia în arenda pămînt şi, spre bătrîneţe, într-adevăr, devenise foarte bogat. Era un om de o energie rară şi extrem de muncitor. La cincizeci de ani livra ţării mai multe cereale şi mai multă lînă decît multe sovho-zuri de astăzi şi nu muncea mai puţin decît directorii acestora. Şi cu lucrătorii lui se purta în aşa fel încît, după revoluţie, aceştia de bună-voie l-au hrănit pe tot parcursul celor doisprezece ani de viaţă pe ca-re i-a mai avut. Aş vrea să văd un director de sovhoz încercînd să obţină, după ce a fost destituit, o asemenea asistenţă din partea foştilor săi lucrători.

Se mai reprosează cuiva astăzi originea socială?

Evident, nu mai este o chestiune arzătoare ca în anii '20 şi '30, dar acest obicei de „a judeca omul după originea lui socială" este foarte adînc înrădăcinat în conştiinţă şi este încă extrem de vivace în ţara noastră, rugul se poate reaprinde oricînd şi fără dificultate. Chiar foarte de curînd, duşmanii lui Tvardovski i-au imputat în mod public

1 Ale cărei declaraţii au inspirat articolul din Stern. (N.t.).

aşa-zisa origine „chiaburească". Iar în cazul meu: dacă acuzaţia de „trădare de patrie" n-a putut fi fundamentată prin prizonierat, atunci ea ar putea fi fundamentată prin „originea de clasă", nu-i aşa? Aşa că ultimele articole din Literaturnaia gazeta, cu tot agramatismul şi stupiditatea lor, nu sînt o simplă luare peste picior lipsită de finali-tate.

Apropo, observaţi că Literaturnaia gazeta, ea care, pe fond, n-a dis-cutat niciodată despre scrierile şi concepţiile mele, ea care n-a avut niciodată curajul să publice despre mine o cît de mică analiză critică autentică fie chiar una foarte ostilă, căci, prin însuşi acest fapt, ar fi întredeschis o fereastră spre adevărul insuportabil — ea, deci, în ju-

decăţile ei asupra mea, pare a-şi fi pierdut vocea, pare a fi fost pără-sită de propriii ei critici şi autori. În atacurile contra mea, ea se tot as-cunde în spatele unor reproduceri de texte, în spatele unei reviste bulevardiere, în spatele unor ziarişti străini, dacă nu chiar în spatele unor cîntăreţi de estradă şi al unor jongleri. Sfiala asta eu n-o înţe-leg. Poate din cauză că „hrăniţi cu oţet încă de pe cînd erau copii", cum se spune în Finlanda, ei devin totuşi realişti socialişti exemplari şi chiar ajung să se fofileze în conducerea Uniunii Scriitorilor şi chiar a acestei Literaturnaia gazeta?...

Astfel, din însărcinarea revistei Literaturnaia gazeta, ziaristul finlan-dez Larni s-a apucat să scrie şi să publice un articol nu la el în Fin-landa, ci într-o terţă ţară. S-a apucat să tragă cu dinţii de un resort de oţel. Este un număr între viaţă şi moarte. Ştiţi cum e la circ: un clovn prostănac intră în arenă, toată lumea rîde de el, el se caţără undeva către artişti, sub cupolă, pe o sîrmă, deodată rămîne sus-pendat ţinîndu-se de sîrmă numai cu dinţii şi tot circul încremeneşte şi vede că nu e deloc vorba de un clovn, că acesta face un număr între viaţă şi moarte. Larni se referă la nu ştiu ce aluzii. Şi iată ce în-ţeleg eu: în romanul meu, social-democratul defetist Lenartovici, în 1914, cochetează cu ideea că n-ar fi rău ca Rusia să fie învinsă, căci aşa ea ar putea să se reformeze social. Exact asta doreau şi exact aşa gîndeau toţi social-democraţii defetişti spre deosebire de aşa-zişii „social-patrioţi", adică social-democraţi defensişti, şi Larin, ca membru al partidului comunist. Probabil că ştie şi el acest lucru, şi totuşi, ca un nesăbuit, trage cu dinţii de resortul de oţel, fără să-şi dea seama cît de uşor poate să cadă de-acolo el însuşi, el contra căruia, în realitate, se îndreaptă această acuzaţie de trădare de pa-trie. El trage de aici concluzia că autorului însuşi, adică mie (care nu am nimic dintr-un social-democrat!), „nu i-ar displăcea să-i vadă pe nemţi în postura de învingători" şi, se pare, nu în 1914, ci în 1941 (de ce să nu facă el schimb de locuri între „1" şi „4", că doar are mîinile libere?).

Dacă în romanul meu ceva lipseşte cu desăvîrsire, acesta este tocmai defetismul. Şi totuşi ei continuă să denatureze faptele. Le trebuie neapărat capul de pod al unei reviste pentru ca ulterior să poată publica „scrisorile indignate ale muncitorilor", aşa cum s-a în-tîmplat nu o dată. Pungăşie şi neruşinare a unei prese care nu s-a obişnuit cu rectificările

şi retractările. Ah, ce nevoie ar fi avut ei de prizonieratul meu, ce bine ar fi prins criticii lor literare o mică atesta-re de la Gestapo... Dacă ei fac asemenea numere de acrobaţie sub ochii întregului circ, atunci ce nu pot ei inventa de la tribuna incon-trolabilă a adunărilor cu uşile închise?
Evident, aceasta nu este ultima minciună, probabil că în viitor mă aşteaptă mai multe decît pînă acum, n-am timp să le combat pe toate, n-au decît să mă eticheteze cum poftesc. Şi apoi, poate că se va găsi şi altcineva care să răspundă în locul meu. Interviurile nu constituie obiectul de activitate al unui scriitor. Nouă ani de zile m-am ferit să dau interviuri şi nu regret cîtuşi de puţin.
În general, notorietatea este un mare impediment, îţi mănîncă fără folos o mulţime de timp. Nu mai trage nimeni de mine — ca de alţii — să vin la şedinţă, le mulţumesc că m-au exclus din Uniunea Scrii-torilor. Lucram bine cînd nimeni nu mă cunoştea, nu se exersa în fabulaţii despre mine şi nu aduna bîrfe de mahala la adresa mea, cum fac alde Burg şi Feiffer.(1)
În ce constă planul lor?
Planul constă în a mă îmbrînci în afara vieţii sau a ţării, în a mă trînti într-o groapă, sau în a mă expedia în Siberia, sau în aceea ca eu „să mă dizolv în ceaţa străinătăţii", cum şi scriu ei negru pe alb. Ce neobrăzare să susţii că aceia, pe care-i alintă cenzura, au asupra pămîntului rusesc mai multe drepturi decît alţii, care şi ei s-au născut aici. Toată această persecuţie poartă amprenta prostiei şi a miopiei celor care o pun la cale. Ei nu vor să cunoască bogăţia şi complexi-tatea istoriei în diversitatea ei. Tot ceea ce vor ei este să reducă la tăcere toate vocile care sînt dezagreabile urechilor lor şi care astăzi le răpesc liniştea. Ei nu se gîndesc la viitor. Astfel, ei au făcut deja prostia de a înăbuşi Novîi mir şi pe Tvardovski, ceea ce i-a sărăcit, i-a făcut pe jumătate orbi, iar ei nu vor să înţeleagă pierderea pe ca-re au suferit-o.
Apropo, acum vreo două săptămîni, în New York Times, s-a publicat o scrisoare a unui poet sovietic, Smeliakov, unde acesta contestă e-logiul meu funebru la adresa lui Tvardovski.
Presa occidentală poate fi citită aici?
Nu, noi n-o vedem, dar uneori, printre scrîşnetele bruiajului, auzim

1 Autori ai unei biografii a lui Soljenitîn tradusă la editura Robert Laffbnt, în introducerea acestei lucrări, ei se explică în privinţa acestei aprecieri.

ce spun radiourile occidentale. Dacă aflăm cîte ceva despre eveni-mentele ce au loc la noi, de acolo aflăm.

Acest nou atac împotriva mea frapează prin forma lui: s-ar părea că toată presa se află în mîinile lor şi că ei nu găsesc nimic mai apro-piat pentru a-mi răspunde decît New York Times.Iată ce înseamnă să-ţi fie frică de adevăr: pentru a-mi răspunde în presa sovietică, ar trebui să mă citeze măcar cît de puţin, or asta nu se poate. Acest a-tac frapează şi prin conţinut: este uimitor că Smeliakov discută ca şi cînd nu m-ar fi citit. Eu scriu că Novîi mir a fost înăbuşit şi că în felul acesta Tvardovski a fost ucis. Smeliakov face un ocol: „Tvardovski a avut clipe grele." Eu scriu că despre front Tvardovski a scris mai sin-cer, mai cinstit decît toţi. Smeliakov deformează: deci „Tvardovski a avut o atitudine negativă faţă de armata sovietică". De unde asta? Eu am scris textual: „acest critic îngăduitor la ale cărui delicate în-demnuri toţi erau cu luare-aminte". Smeliakov dă lucrurilor altă tur-nură: „Soljenitîn îi atribuie lui Tvardovski propriile sale iluzii că într-o bună zi puterea sovietică se va prăbuşi şi o generaţie nouă va con-strui o Rusie nouă." Recitiţi elogiul meu funebru şi spuneţi-mi unde scrie aşa ceva?

Ultimul paragraf este, într-adevăr, plin de sens, dar ce să facem da-că ei nu vor, nu ştiu să citească? Studiul istoriei ruse care, astăzi, m-a dus deja la sfîrşitul secolului trecut mi-a arătat cît sînt de preţi-oase pentru ţară soluţiile paşnice, cît este de important ca puterea, oricît ar fi ea de autocratică şi neîngrădită, să-şi aplece cu bună-voinţă urechea spre societate, şi ca societatea să înţeleagă situaţia reală a puterii. Cît este de important ca nu forţa şi violenţa să călău-zească ţara, ci spiritul de dreptate. Evident, acest studiu m-a ajutat să văd în activitatea lui Tvardovski tocmai linia de armonizare, de conciliere. Vai, chiar vocea cea mai încărcată de blîndeţe, de îndem-nuri, este insuportabilă pentru unii, este şi ea redusă la tăcere. Cît de concesive, cît de binevoitoare au fost recentele luări de cuvînt ale lui Saharov, ale lui Grigorenko, dar nici unul n-a fost ascultat. Aceş-tia, dacă s-ar putea, să nu mai rămînă nici amintirea despre ei...

Tocmai în aceasta rezidă micimea şi josnicia calculului acelora care conduc campania împotriva mea. Lor, pur şi simplu, nu le vine în minte că un scriitor care gîndeşte altfel

decît majoritatea societăţii în care trăieşte constituie bogăţia acestei societăţi, iar nu ruşinea şi viciul ei.

La 9 aprilie trebuie să aibă loc ceremonia de înmînare a Premiului Nobel. Unde se va desfăsura aceasta?

Deocamdată, nici ambasada Suediei, nici Ministerul nostru al Culturii n-au acceptat să ne ajute. Uimitor, frizînd comicul, este şi faptul că unii sînt aşa de porniţi împotriva Premiului Nobel. Vor trece nu ştiu cîţi ani şi acest eveniment va trebui luminat dintr-un unghi diametral opus. Amintirea celor ce se întîmplă acum nu va fi însoţită de un sentiment de ruşine.

Cine va fi invitat?

Nu ştiu pe cine doreşte domnul Karl Gierow să invite. Din partea mea, în afară de prietenii mei apropiaţi, doresc să invit pe reprezen-tanţii cei mai de seamă ai artelor şi ştiinţelor, pe unii scriitori, pe prin-cipalii regizori ai unor teatre importante. Doresc de asemenea să in-vit muzicieni şi artişti reputaţi, anumiţi academicieni. Nu vreau să-i numesc deocamdată fiindcă nu ştiu dacă toţi vor considera că pot să vină şi dacă vor voi s-o facă, eu nu ştiu de ce obstacole se vor izbi. În orice caz îi invit pe cei pe care îi cunosc, pe cei a căror operă o a-preciez. Cine va veni — vom vedea. aş vrea să-l invit la ceremonie şi pe avocatul meu, domnul Heeb, dar, ca persoană particulară, nu am dreptul oficial de a invita pe cineva din străinătate. În plus îi invit pe ministrul Culturii al URSS şi pe corespondenţii ziarelor Selskaia-jizn şi Trud, două ziare centrale care pînă în prezent nu m-au calom-niat.

Nu pot să apară piedici în calea desfăsurării acestei ceremonii?

Teoretic, acest lucru nu este exclus, practic este foarte uşor de fă-cut. Nu necesită nici multe forţe, nici multă inteligenţă. Dar eu exclud această ipoteză, ar fi o barbarie şi o infamie.

Şi dacă domnului Gierow i se refuză viza?

Atunci ceremonia nu va avea loc şi însemnele mele vor rămîne la Stockholm încă zece sau douăzeci de ani.

A circulat zvonul, deocamdată neconfirmat, că împotriva scriitorului Maksimov s-a pornit acţiune penală pentru romanul său Cele şapte zile ale creaţiei.

Arta literară este unul dintre cele mai mari daruri, unul dintre instru-mentele cele mai fine şi mai desăvîrşite ale omului. A porni împotriva ei acţiune penală nu pot s-o facă

decît cei care cad ei înşişi sub inci-denţa legii penale, cei care deja se situează în afara umanităţii şi a naturii umane.

[25] Declaraţie în legătură cu anularea ceremoniei Nobel
8 aprilie 1972
Eu şi domnul Gierow am făcut toate concesiile posibile: călătoria lui era prevăzută ca o călătorie particulară, el trebuia să poposească într-un apartament particular, pentru o ceremonie cu caracter aproa-pe privat. Interdicţia ceremoniei, chiar sub această formă, este o in-terdicţie irevocabilă şi definitivă a oricărei modalităţi în care Premiul Nobel mi-ar putea fi remis pe teritoriul ţării mele. De aceea, concesia tardivă a Ministerului suedez al Afacerilor Externe nu mai are sens.
Dar ea este şi jignitoare: Ministerul suedez al Afacerilor Externe con-tinuă cu obstinaţie să considere, în cazul meu, înmînarea Premiului Nobel nu ca pe o manifestare a vieţii culturale, ci ca pe un eveni-ment politic, de aceea şi pune o condiţie care ar duce fie din nou la soluţia remiterii „cu uşile închise", fie la o selecţie specială a persoa-nelor care ar asista şi la interdicţia pentru ele de a-şi exprima în vreun fel atitudinea faţă de acest act, căci toate acestea ar putea fi interpretate de unii drept o „manifestare politică".
În plus, după ce domnului Gierow i s-a refuzat viza, eu aş considera ca umilitor şi pentru el şi pentru mine să primesc însemnele Premiu-lui Nobel din mîinile altcuiva decît din cele ale secretarului perma-nent al Academiei Suedeze.
În sfîrşit, cu modestele noastre forţe s-a făcut deja toată pregătirea, care n-a fost uşoară: au fost trimise invitaţii, şi nu numai în Moscova, pe adresa a vreo douăzeci de scriitori care, după mine, reprezintă forţa creatoare şi floarea literaturii noastre de astăzi, şi unui număr aproape egal de artişti, muzicieni, academicieni. Mulţi dintre ei, în această perspectivă, şi-au fixat sau şi-au anulat călătoriile sau repre-zentaţiile sau alte obligaţii. În prezent, acest refuz este o ofensă adusă acestor patruzeci de invitaţi. A trebuit să-i anunţ că invitaţiile nu mai sînt valabile. Aceste persoane şi eu însumi sîntem destul de ocupaţi ca să punem a doua oară la cale o asemenea procedură.
După cum mi s-a explicat, regulile Academiei Suedeze prevăd că însemnele Premiului Nobel pot fi păstrate de către aceasta pe o perioadă de timp nelimitată. Dacă această perioadă va fi mai lungă decît viaţa mea, las prin

testament fiului meu dreptul de a le prelua el.
A. Soljenitîn

[26] Comitetului Securităţii de Stat a URSS
2 iunie 1973
Vă trimit în copie două scrisori anonime mustind de răutate, scrisori pe care dumneavoastră, din obligaţie de serviciu, le aveţi, de altfel, la îndemînă.
Nu dispun de răgazul care mi-ar permite să încep a mă juca de-a detectivul cu dumneavoastră. Dacă această poveste va continua sub forma unor noi episoade, eu o voi face publică şi acelaşi lucru îl voi face şi cu persistentele procedee anterioare pe care instituţia dumneavoastră le-a aplicat vieţii mele particulare.
Soljenitîn

[27] Ministrului Afacerilor Externe al URSS
N.A. Sciolokov
21 august 1973
Acum patru luni am cerut în scris să mi se acorde permis de şedere la familia mea (la Moscova). După o reflecţie atît de îndelungată pe marginea unei chestiuni atît de indiscutabile, mi se notifică astăzi că solicitarea mea a fost respinsă — de către miliţie şi de către dum-neavoastră personal.
M-aş întreba nedumerit ce considerente umane sau juridice te pot conduce ca să împiedici un bărbat să trăiască alături de soţia lui, un tată alături de fiii lui aflaţi încă la vîrsta leagănului — dacă n-aş şti foarte bine şi dintr-o lungă experienţă că nici unele nici altele nu există în sistemul nostru politic. „Regimul paşaportului interior", coer-citiv, jignitor, sub incidenţa căruia nu omul este cel care-şi alege do-miciliul, ci autorităţile sînt cele care-o fac pentru el, sub incidenţa că-ruia dreptul de a te muta dintr-un oraş într-altul şi mai ales din sat la oraş trebuie să-l meriţi ca pe-o favoare — nu există nici măcar în ţă-rile coloniale ale lumii de azi. Din cauza unui asemenea regim, de patruzeci şi doi de ani încoace, au suferit şi continuă să sufere mili-oane de concetăţeni de-ai mei. În momentul cînd se discută pe larg despre libertatea de a emigra a cîtorva mii de oameni, cît de fra-pantă este politica prin care milioane de oameni sînt privaţi de drep-tul de a-şi alege domiciliul şi felul de activitate, chiar în interiorul pro-priei lor tări! Şi privarea de

acest drept a fost agravată şi printr-o lege din anul 1973 (Consiliul de Miniştri, 19 iunie): nici călătoria tempora-ră a unui ţăran pentru o muncă sezonieră nu este permisă fără dez-legare din partea colhozului.
Mă folosesc de ocazie pentru a vă aminti, totuşi, că iobăgia a fost desfiinţată în ţara noastră acum o sută doisprezece ani. Şi, se spu-ne, Revoluţia din Octombrie i-a lichidat şi ultimele rămăşiţe.
Prin urmare, eu, bunăoară, ca şi orice cetăţean al acestei ţări, nu sînt nici iobag, nici sclav, sînt liber să trăiesc acolo unde socotesc eu că e necesar să trăiesc şi nici măcar conducătorii cei mai de sus nu au un drept suveran care să le permită a mă smulge din sînul fami-liei mele.
Soljenitîn

[28] DIN INTERVIUL acordat lui Associated Press şi ziarului Le Monde *
Moscova, 23 august 1973

Este adevărat că primiţi scrisori de ameninţare şi de şantaj din par-tea unor gangsteri?
Este adevărat, nu atît de şantaj cît de ameninţare: mă ameninţă că o să-mi facă de petrecanie mie şi familiei mele. În vara aceasta, scri-

* Aici se publică începutul interviului. Restul este inclus în volumul de publicistică — Opere complete, YMCA-Press, Paris, voi. X, pp. 18-30.

sori de acest gen mi-au venit prin poştă. Lăsînd la o parte anumite erori psihologice, multe erori pur şi simplu tehnice din partea auto-rilor m-au convins că aceste scrisori erau trimise de lucrători ai Se-curităţii Statului. Aici se poate remarca şi o incredibilă rapiditate în distribuirea acestor ‘’scrisori banditeşti". În mai puţin de douăzeci şi patru de ore, timp caracteristic numai scrisorilor expediate de cele mai importante instituţii guvernamentale (poşta obişnuită are nevoie de trei pînă la cinci zile ca să-mi parvină din Moscova, iar scrisorile care prezintă oarecare importanţă, urgenţă sau utilitate pentru mine nu-mi parvin, de regulă, niciodată). Se putea remarca o asemenea grabă încît plicul nu era lipit decît după (!) ce era ştampilat de către poştă. Se puteau remarca şi greşeli de terminologie. De exemplu, ul-tima scrisoare de acest gen, datată 30 iulie, glăsuia:
„Ei bine, ticălosule, n-ai venit, care va să zică?! Acum fii

supărat pe tine. Ne socotim noi. Ai puţintică răbdare!!!"
Imitînd jargonul hoţilor, dar necunoscîndu-l suficient, autorii folosesc un cuvînt care desemnează judecata şi pedeapsa aplicată de hoţi u-nuia de-al lor, vinovat de greşeală sau de trădare, dar niciodată unui „fraier", adică unui om liber aparţinînd restului lumii pe care ei o dis-preţuiesc, acei oameni, după părerea hoţilor, sînt nedemni de o jus-tiţie de acest tip, sînt eliminaţi scurt pe doi.
O asemenea mascaradă „banditească" nu este o noutate pentru se-curişti: se cunosc cazuri cu „huligani" imuni penal care au bătut pe străzi disidenţi, le-au smuls corespondenţilor de presă servietele, au spart geamurile unor automobile străine. După eşecul campaniei anonime de calomnii lansate împotriva mea, era cu totul firesc să ne aşteptăm la o mascaradă banditească.
Dar iată ce s-a întîmplat cu Michael Scammel, redactor al lui In-dex(1). El, după ce a plecat din URSS, mi-a povestit acest episod. La aeroportul Seremetievo, el a fost scotocit trei ore: i s-au găsit no-tele pe care le făcuse despre călătoria lui. Faptul de a întocmi ase-menea note, care în tot restul lumii este considerat ca fiind în firea lucrurilor, este considerat în Uniunea Sovietică drept unul de natură penală. Descoperirea notelor a fost pentru aşa-zisii „vameşi" ocazia de a face presiuni asupra lui şi de a-i propune să cumpere un manu-scris despre Soljenitîn (fără să indice dinainte numele autorului şi fă-ră să arate manuscrisul) şi să regleze astfel incidentul. Scammel a refuzat.
Era o provocare împotriva lui Scammel sau se pregătea una, a nu

1 Editată la Londra, această revistă publică texte interzise de cenzura din toate tările lumii şi semnalează gravele atingeri aduse libertăţii de exprimare care sînt comise acolo. (N.t.)

ştiu cîta la rînd, împotriva mea, dar judecaţi dumneavoastră înşivă gama utilizată de Securitatea Statului: ea merge de la „gangsteri" şi „huligani" de stradă la „vameşi" şi la misiţi literari. Şi se pune între-barea: dacă Securitatea noastră de stat apără regimul cel mai pro-gresist din lume căruia, potrivit singurei concepţii juste despre lume, în orice caz îi este asigurată victoria universală, atunci de ce o ase-menea agitaţie şi metode aşa de josnice?

În iarna 1971-1972 am fost avertizat, şi aceasta din diverse părţi (există şi în aparatul Securităţii Statului oameni care au o viaţă chi-nuită), că mi se pregătea asasinarea printr-un „accident de automo-bil".
Dar iată particularitatea sau, aş îndrăzni chiar să spun, superiorita-tea regimului nostru: nici un fir de păr nu ni se va clinti, nici mie nici familiei mele, fără ca Securitatea Statului să ştie şi să aprobe acest lucru, într-atît sîntem de supravegheaţi, urmăriţi, pîndiţi şi intercep-taţi. Şi dacă, de exemplu, gangsterii actuali ar fi gangsteri veritabili, ei s-ar afla, de la prima lor scrisoare, sub controlul total al Securităţii Statului. Dacă, de exemplu, o scrisoare, care mi-ar fi venit prin poş-tă, ar exploda, atunci nu s-ar putea explica de ce n-a explodat înain-te în mîinile cenzorilor. Şi cum de multă vreme nu sufăr de nici o boală gravă, nu conduc maşina şi, ca urmare a convingerilor mele, nu m-aş sinucide în nici o împrejurare, atunci, dacă se va anunţa că am fost asasinat sau că am murit subit, veţi putea considera, fără a risca nici cea mai mică eroare, că am fost asasinat cu aprobarea Securităţii Statului sau de către ea însăşi.
Dar trebuie să spun că degeaba se vor bucura de moartea mea cei care mizează pe ca ca pe un mijloc de stopare a activităţii mele lite-rare. Îndată după moartea sau dispariţia mea, sau îndată după ce, indiferent sub ce formă, voi fi privat de libertate, va intra irevocabil în vigoare testamentul meu literar (chiar dacă ar apărea în numele meu o declaraţie contrară, mincinoasă, de genul scrisorii trimise de Trai-cio Kostov din celula condamnaţilor la moarte) — şi va începe să apară partea principală a scrierilor mele pe care în toţi aceşti ani m-am abţinut să le public.
Dacă ofiţerii Securităţii Statului urmăresc şi confiscă, în toate oraşele de provincie, inofensivul Pavilion al canceroşilor (şi fac ca deţinătorii acestei scrieri să fie concediaţi sau excluşi din institutele de învăţă-mînt superior), atunci ce vor face ei cînd vor vedea revărsîndu-se peste Rusia cărţile mele postume, cele mai importante?
În interviul trecut, de acum un an şi jumătate, vorbeaţi despre îngră-dirile şi persecuţiile pe care le sufereaţi atît în activitatea dumnea-voastră literară, în strîngerea materialelor, cit şi în viaţa dumnea-voastră cotidiană. Între timp a survenit vreo schimbare în bine?
Vaganov, directorul arhivei regionale din Tambov, mi-a

refuzat ac-cesul la fondul de periodice vechi de cincizeci şi cinci de ani, deşi a-colo toata istoria Tambovului a ajuns să fie roasă de soareci pe po-deaua unei biserici părăsite şi pline de umiditate. La arhiva centrală de istorie militară s-a procedat de curînd la o anchetă severă pentru a stabili cine şi cum de a avut îndrăzneala de a-mi pune la dispoziţi-e, în 1963 (!), documente referitoare la primul război mondial. Tînărul specialist în literatură, Gabriel Superfin, care este uimitor de talentat şi de priceput în domeniul arhivistic şi care mi-a fost de un real ajutor, a fost arestat pe 3 iulie ca urmare a depoziţiilor lui Iakir-Krasin şi transferat la Oriol, pentru a fi judecat într-un loc mai dosnic şi mai ferit de ochii lumii, şi este ameninţat cu aplicarea articolului 72 altfel spus, cu o pedeapsă de pînă la 15 ani de închisoare. Dată fiind starea precară a sănătăţii lui, detenţia echivalează cu un asasinat. Fireşte, nu i se aduce în mod deschis acuzaţia că m-a ajutat pe mi-ne, dar ajutorul pe care mi l-a dat îi va agrava soarta. — Aleksandr Gorlov, care, în 1971, a refuzat să ascundă — aşa cum îi cerea KGB — atacul tîlhăresc asupra casei mele de ţară, nu are posibili-tatea de-atunci încoace (de mai bine de doi ani) să-şi susţină teza de doctorat, teză la data aceea deja prezentată pentru acceptare. Pe el, de fapt, îl ameninţaseră că-l vor pune într-o asemenea situa-ţie. Teza lui a întrunit douăzeci şi cinci de voturi favorabile, inclusiv pe cele ale membrilor juriului însărcinaţi oficial s-o critice, şi nici unul defavorabil. Ea nu poate fi demolată din punct de vedere ştiinţific, dar cu toate acestea susţinerea ei (subiectul ei este mecanica fundamentelor) nu va avea loc, întrucît autorul ei nu prezintă „garanţii politice". Măsuri vizînd concedierea lui Gorlov s-au şi luat.

În toţi aceşti ani, Matislav Rostropovici a fost urmărit cu neobosită şi inventivă minuţiozitate, atît de proprie aparatului unei puteri. Este vorba de un lung şir de tracasări, înţepături, piedici şi umiliri cu care s-a confruntat la fiecare pas în viaţa lui de zi cu zi. Toate acestea e-rau puse la cale pentru a-l face să nu-mi acorde ospitalitate. Aşa i-o cereau, fără jenă, madam Furteva şi adjuncţii ei. O vreme, el şi chiar Galina Visiievskaia (soţia lui) au fost complet excluşi de la radio şi de la televiziune. Au fost desfigurate articolele de presă care-l menţi-onau. Concertele lui în URSS au fost nu de puţine ori anulate, fără motive precise, chiar cînd el se afla în drum spre oraşul

unde trebuia să se producă. I s-au tăiat sistematic legăturile profesionale cu cei mai buni muzicieni ai lumii. Din cauza aceasta, de exemplu, de mai mulţi ani se amînă prima audiţie a concertului pentru violoncel de Lutoslawski în Polonia, în patria compozitorului, căci nu i se permite lui Rostropovici să meargă acolo. La fel se întîmplă şi cu prima audi-ţie a concertului de Britten, dedicat lui Rostropovici. În sfîrşit, i s-au pus piedici în calea spre activitatea dirijorală la teatrul Bolşoi, activi-tate care pentru el era esenţială şi prezenta un interes profesional maxim. În primăvara aceasta am considerat de datoria mea să plec de la dacea lui pentru ca să nu mai aibă nimeni motiv de a-l urmări. Totuşi, din spirit de răzbunare, urmăritorii lui continuă să-l tracaseze şi astăzi. Încă nu-i pot ierta nici scrisoarea despre destinele artei so-vietice.(1)

Deja de mai mulţi ani, nici una dintre convorbirile noastre, ale mele sau ale membrilor familiei mele, la telefon sau între cei patru pereţi ai unei camere, chiar pe tema cea mai simplă a vieţii cotidiene, nu a rămas neinterceptată şi (am dovezi în sensul acesta), neanalizată. Noi ne-am obişnuit să conversăm permanent, zi şi noapte, în pre-zenţa Securităţii Statului. Cînd li se termină banda de magnetofon, ei întrerup fără jenă convorbirea telefonică, întreruperea durează atîta timp cît pun ei o bandă nouă ca să ne poată intercepta în continua-re. În aceeaşi situaţie sînt Rostropovici, Saharov, Safarevici, familia Ciukovski şi multe alte familii pe care le cunosc, dar şi mai multe din-tre cele pe care nu le cunosc.

Este chiar straniu să auzi spunîndu-se că undeva se discută dacă preşedintele are dreptul să ordone instalarea unui post de ascultare electronică pentru apărarea secretelor militare ale ţării sale. Şi că un om care a divulgat asemenea secrete a fost chiar achitat de către tri-bunal. Iar la noi, fără nici o judecată, eşti considerat vinovat dacă o dată ţi-ai exprimat cu voce tare o părere care o contrazice pe cea oficială. Şi nu mai-marele ţării, ci un funcţionar de rînd al Securităţii Statului este cel care-ţi plantează în casă instalaţia de ascultare e-lectronică. Un asemenea sistem de ascultare electronică, fără a mai vorbi de toate celelalte forme de urmărire, leagă fedeleş mii şi mii de intelectuali şi de cadre din principalele oraşe ale Uniunii Sovietice. Şi o mulţime de paraziţi în uniformă stau şi analizează benzile de înre-gistrare. Şi faptul acesta nici măcar nu este ţinut ascuns. Un

ministru consideră că are voie să-i declare unui subordonat: „Mi s-a dat să ascult cutare convorbire telefonică pe care aţi avut-o voi" şi să-l mustre pentru aceasta. Urmărirea merge pînă acolo încît, chiar pen-tru persoanele care au contact cu mine, direcţia a V-a a KGB (ge-neral-maior Nikisin) şi biroul ei nr. 1 (Şironin) dau indicaţii scrise să se „descopere adresele vizitate de ele", ceea ce este deja o spirală de gradul doi.

În curtea casei noastre este parcată vechea noastră maşină, un prăpădit de „Moskvici" de la uzina din Ijevsk. Cu ea împreună în-noptează nişte maşini incomparabil mai bune, şi totuşi nişte „hoţi"

1 Scrisoare deschisă adresată mai multor publicaţii sovietice pe care nici una n-a publicat-o. În scrisoare, el îşi exprima în special consternarea în legătură cu excluderea lui Soljenitîn din Uniunea Scriitorilor şi descria atacurile la care timp de peste douăzeci de ani a fost supusă muzica sovietică.

ciudaţi atentează de fiecare dată tocmai la maşina noastră. De două ori nu le-a mers, o dată au stricat-o cu dinadinsul, altă dată au dus-o în Gruzia. Şi desi miliţia a găsit maşina şi, se pare, i-a găsit şi pe hoţi, aceştia n-au fost aduşi în faţa justiţiei.

Nu numai eu, dar şi prietenii mei, sîntem inundaţi de anonime injuri-oase. Înainte de alegerile municipale, un agitator (din partea „blocu-lui niuniştilor şi a celor fără de partid"), referindu-se la soţia mea, a declarat pe şleau: „Oameni ca ăştia trebuie sugrumaţi!'' Zverev, redactor al revistei Oktiabr, a declarat, în conferinţe publice la Insti-tutul de virusologie şi la cel de imunologie ale Academiei de Ştiinţe, că eu „sînt membru al comitetului executiv al sioniştilor". I s-a obiec-tat naiv: „Dar în ziar a scris că Soljenitîn are origine moşierească." Inventivul octombrist a răspuns în auzul tuturor: Atunci trebuia să se scrie aşa. Dar acum trebuie să considerăm să Soljenitîn este evreu." Cenzura postală n-a lăsat să treacă nici unul dintre numeroasele ar-ticole pe care presa occidentală le-a consacrat lui August şi pe care mi le-a trimis avocatul meu, domnul Heeb. În felul acesta, eu sînt lip-sit de posibilitatea de a afla cum este primită cartea mea în Occi-dent. Ministrul Comerţului Exterior, Patolicev, a refuzat să-mi recu-noască dreptul de a primi sumele derivînd din Premiul Nobel. Mi se impune să discriminez acest premiu, să

recunosc că este vorba de un „cadou din partea unei persoane particulare" (ceea ce, în plus, dă statului dreptul de a confisca o treime din acest premiu condamnat cu atîta indignare). KGB îmi trimite toată ziua bună ziua agenţii săi deghizaţi în „tineri autori" dornici să-şi prezinte încercările literare.
Un important general KGB mi-a transmis printr-o terţă persoană un ultimatum direct: s-o întind peste graniţă, că de nu, voi fi trimis să putrezesc într-un lagăr, şi anume la Kolîma.
În legătură cu faptul că nu vi se dă voie să fiţi lîngă familie, unde locuiţi?
Iarna nu am alt loc unde să locuiesc decît apartamentul familiei mele, adică locul cel mai firesc pentru orice om. Şi aici voi locui, indiferent dacă mi se dă sau nu mi se dă permisul de şedere. Să vină oameni lipsiţi de sentimentul ruşinii şi să mă dea afară, va fi o reclamă demnă de regimul nostru progresist.

[29] Către Poliakova, serviciul poştal al KGB
31 august 1973

Prin ultima mea scrisoare, pe care aţi primit-o pe 3 iulie, v-am preve-nit că povestea cu bandiţii este una dintre cele mai clare, c-ar fi mai rezonabil sa i se pună capăt. Printr-o a treia scrisoare, la fel de odioasă, şefii dumneavoastră m-au constrîns să dau un interviu.
Dacă-l vedeti pe Ivan Pavlovici Abramov*, transmiteti-i, vă rog, acest răspuns al meu.

[30] Redacţiei Literaturnaia gazeta Redactorului-şef Ceakovski
28 septembrie 1973

În revista dumneavoastră din 12 septembrie, în articolul lui M. Mak-simov, „După iluminare", mi se atribuie în mod mincinos următorul citat l-a numit pe lakir „un alcoolic care s-a vîndut pentru o sută de grame în plus". Aceste cuvinte, eu nu le-am spus şi nu le-am scris niciodată. Despre lakir m-am exprimat o singură dată în interviul din 23 august 1973, acel text vă este cunoscut.
Tot ceea ce revista dumneavoastră a colportat pînă acum şi

colpor-tează în continuare despre mine grevează pe conştiinţa dumnea-voastră. Totuşi de data aceasta constat un nou procedeu: mă ca-lomniaţi atribuindu-mi citate false. Acest procedeu voi fi nevoit să-l curm. Dacă în numerele imediat următoare revista dumneavoastră sau M. Maksimov nu va rectifica afirmaţiile făcute, fie şi prezentîndu-le ca pe o „eroare tehnică", voi fi nevoit să aduc la cunoştinţa opiniei publice formele şi modalităţile calomniei pe care o practicaţi.
Soljenitîn

[31] ÎNŞTIINŢARE DESPRE CONFISCAREA ARHIPELEAGULUI GULAG
Moscova, 5 septembrie 1973

După cum a declarat Soljenitîn, la sfîrşitul lui august la Leningrad, KGB i-a confiscat un exemplar dactilografiat al cărţii intitulate Arhipe-leagul Gulag — un studiu în mai multe volume cu privire la lagărele sovietice din perioada 1918-1956, studiu care nu menţionează decît fapte, locuri şi nume autentice ale unor oameni încă în viaţă (peste două sute de persoane). Autorul se teme că acum va începe urmări-rea tuturor acestora pentru datele pe care acum zece ani le-au furni-zat despre chinurile lor în lagărele staliniste.
Informaţiile despre locul unde se păstra cartea au fost date de Eliza-veta Voronianskaia, pe care KGB a interogat-o neîntrerupt cinci zile şi cinci nopţi.
După ce s-a întors acasă, ea s-a spînzurat.

* Adjunct al şefului direcţiei a V-a a KGB, general, care se ocupa de disidenţă.

[32] DIN PARTEA AUTORULUI
(pe pagina de titlu a ediţiei samizdat)
Aderarea URSS la Convenţia Universală privind Drepturile de Autor ne permite să presupunem că, de-acum înainte, drepturile scriitorilor din ţara noastră vor fi protejate contra editărilor arbitrare. Bazîndu-ne pe această ipoteză, autorul încuviinţează apariţia acestui fragment în samizdat.

Septembrie 1973

[33] Stimate Andrei Dmitrievici!
28.10.1973
Eram într-o călătorie, cînd s-a aflat despre agresiunea (1) împotriva dumneavoastră, şi de aceea vă scriu abia astăzi.
Tare îngenuncheată este ţara noastră în faţa arabilor dacă aceştia nu mai au motive să ne respecte onoarea naţională. E tot ce ne lip-sea: să vedem şi terorismul arab „corectînd" istoria Rusiei. Totuşi, eu afirm că, în patria noastră şi date fiind supravegherea şi inter-ceptarea al căror obiect sînteţi, un asemenea atentat este imposibil fără ştirea autorităţilor şi fără îndemnul din partea lor. Dacă această agresiune ar fi fost montată în afara controlului autorităţilor şi împo-triva voinţei lor, nenumăratele lor servicii ar fi putut fără nici o greu-tate s-o împiedice înainte să înceapă, s-o întrerupă în cursul acelei o oră şi jumătate cît a durat, sau să-i aresteze pe făptaşi imediat după săvîrşirea crimei. Ar fi putut ei la noi să facă vreo mişcare, fără să fi primit o dezlegare în acest sens? Pentru cel care ştie condiţiile de la noi, întrebarea este stupidă. Dar acesta este procedeul cel mai nou. Ce poţi sa contrapui cuvîntului liber al omului liber? Argumente exis-tă, rachetele lor sînt utilizabile, gratiile ştirbesc reputaţia, nu rămîne decît asasinul platit Dacă vreodată ar fi să cădeţi victimă şi dacă eu aş fi încă în viaţă, vă asigur că mi-aş dedica tot restul capacităţii me-le creatoare şi al vieţii mele luptei de a face ca asasinii să piardă, iar nu să cîştige. Vă îmbrăţişez cu căldură!
Al dumneavoastră,
A. Soljenitîn

1 La sfîrşitul lui septembrie 1973, apartamentul lui Saharov — deşi supravegheat de KGB — a fost invadat de indivizi pretinzînd a aparţine organizaţiei ‘’Septembrie ne-gru", care l-au ameninţat pe Saharov şi pe membrii familiei sale. (N.t.)

[34] Stimate Andrei Dmitrievici!
16 septembrie 1973

Vă admir pentru tăria şi verticalitatea dumneavoastră. De

cele mai
multe ori sînt uimit de faptul că, fără să ne întîlnim, fără să ne sfătu-im, fără să ne punem de acord, eu şi dumneavoastră vorbim şi acţio-năm aproape sută la sută la unison (dar şi pentru că aceasta decur-ge din situaţia reală). Dar acum am aflat despre apelul dumneavoastră către Congresul a-merican — şi sînt mîhnit. Dacă sînt informat corect despre demersul dumneavoastră, dumneavoastră nu susţineţi decît amendamentul Jackson, amendament care era foarte oportun acum o jumătate de an şi chiar acum trei luni, dar care acum apare ca un foarte slab pa-leativ. După campania care s-a dus împotriva noastră în august-septembrie, există în Congres păreri mai radicale (de exemplu, ale lui Mills, persoană foarte influentă, preşedinte al comisiei pentru buget a Camerei Reprezentanţilor), şi anume: să nu se acorde clauza naţi-unii celei mai favorizate acelor ţări unde drepturile omului nu sînt ga-rantate (şi el a formulat aceasta în mod special în apărarea dumneavoastră şi a mea). Sînt în curs de elaborare măsuri vizînd atingerea acestui scop (termene scurte ale convenţiei, obligaţia de a prezenta în permanenţă Congresului rapoarte privind situaţia drepturilor omu-lui în ţara respectivă). Şi deodată — acţiunea dumneavoastră de as-tăzi, mai exact abaterea de la scop şi îngustarea lui, şi la ce bun? Andrei Dmitrici, dragule, dreptul de a emigra* (în fond de a evada) este cumva mai important decît drepturile tuturor celor care rămîn pe loc? Drepturile cîtorva mii sînt mai importante decît drepturile multor milioane? Dreptul de a emigra este un caz cu totul şi cu totul particu-lar al drepturilor generale în totalitatea lor. Vă rog din suflet: nu redu-ceţi problema generală la cea a emigrării, n-o puneţi pe aceasta în fruntea listei — căci daţi foc pămîntului de sub propriile dumneavoastră picioare.
Vă îmbrăţisez cu dragoste!
Al dumneavoastră,
A, Sorjenitîn

* Dacă este să vorbim şi de libertăţi, atunci prima dintre primele libertăţi pentru Rusia nu ar fi aceea care s-ar traduce prin desfiinţarea iobăgiei, a

sclaviei în care este ţinută ţărănimea şi a regimului paşapoartelor? Printre toate libertăţile ar figura, ca un caz particular, şi libertatea de a emigra.

[35] Declaraţie pentru presă
14 ianuarie 1974

Nu mă îndoiesc că impulsul hotărîtor care a făcut ca zilele acestea scriitoarea Lidia Ciukovskaia să fie exclusă din Uniunea Scriitorilor şi care a determinat acest spectacol de batjocură, cînd o duzină de bărbaţi prosperi şi bine hrăniţi şi-au jucat rolurile în faţa unei femei oarbe şi suferind de inimă, femeie care nu le vede nici măcar feţele — nu mă îndoiesc deci că adevăratul impuls şi scop al acestui spectacol montat într-o cameră închisă, unde persoanelor care o înso-ţeau pe Ciukovskaia nu li s-a dat voie să intre, a fost răzbunarea contra ei pentru că mi-a oferit posibilitatea de a lucra în dacea ei de la Peredelkino. Şi s-a urmărit şi intimidarea altora care s-ar hotărî să-i urmeze exemplul. Se ştie cum, trei ani de zile, Rostropovici a fost urmărit neîntrerupt pînă în pînzele albe. În cursul persecuţiei nu se vor da la o parte nici de la ruinarea muzeului lui Kornei Ciukovski, muzeu vizitat în permanenţă de mulţimile de excursionişti.
Dar atîta timp cît oameni dîrji şi cinstiţi ca Lidia Ciukovskaia, vechiul meu prieten, înfruntă fără teamă haita de lupi şi huiduielile presei, cultura rusă, chiar şi nerecunoscută de oficialităţi, nu va pieri.
A. Soljenitîn

[36] Declaraţie pentru presă
18 ianuarie 1974

Această furibundă campanie de presă îi ascunde cititorului sovietic esenţialul, adică: despre ce vorbeste această carte? Ce e cu cuvîn-tul acesta ciudat „GULAG", care dă titlul cărţii? Pravda (Adevărul) minte cînd spune că autorul „vede cu ochii celor care i-au spînzurat pe muncitorii revoluţionari şi pe ţărani". Nu! El vede cu ochii celor pe care NKVD i-a împuşcat şi i-a torturat. Pravda ne asigură că în ţara noastră s-a făcut „o critică fară compromis" la adresa perioadei de pînă în 1956. Ei bine! Să arate ei critica lor fără compromis, eu le-am dat un material faptic extrem de bogat. Încă şi astăzi, da, încă şi astăzi este deschis acest drum. Şi ce purificare ar fi pentru aceas-tă ţară!
Publicînd Arhipelegul gulag, nu mă aşteptam totuşi ca ei

să se de-zică în aşa măsură chiar şi de ceea ce anterior recunoscuseră cu ju-mătate de gură. Linia adoptată de către organele propagandei noas-tre este linia fricii animalice de demascări. Ea arată cu cîtă tenacitate se agaţă unii de la noi de trecutul sîngeros şi cît de mult vor să meargă spre viitor tîrîndu-l după ei într-un sac închis — numai să nu se pronunţe nici un cuvînt: nu de condamnare judiciară, ci nici de simplă condamnare morală a vreunuia dintre călăi, anchetatori pe-nali şi delatori. Este caracteristic faptul că îndată ce Deutsche Welle a anuntat că în fiecare zi va da citire, timp de o jumătate de oră, unui fragment din Arhipeleag, autorităţile noastre s-au năpustit s-o bruie-ze în disperare: nici un cuvînt din această carte nu trebuie să răz-bească în ţara noastră.

Ca şi cînd ascunderea adevărului ar fi de durată! Sînt convins că în curînd va veni vremea cînd în ţara noastră această carte va fi citită de multă lume şi chiar în libertate. Şi se vor găsi oameni înzestraţi cu memorie şi animaţi de curiozitate şi de dorinţa de a verifica ce scria presa sovietică în momentul apariţiei acestei cărţi şi cine sem-na. Şi în şuvoiul tulbure al injuriilor nu vor găsi nume proprii, suscep-tibile a fi trase la răspundere. Pretutindeni vor da peste laşitatea anonimatului, a pseudonimelor.

De aceea lansează ei cu atîta usurinţă orice minciună. Din cartea mea ar rezulta — spun ei — că „hitleriştii erau indulgenţi şi binevoi-tori cu popoarele înrobite", că „bătălia de la Stalingrad a fost cîştiga-tă de nişte batalioane disciplinare". Nu faceţi decît să minţiţi, tovarăşi de la Pravda. Vă rog să indicaţi paginile respective! (O să vedeţi că nu le indică.) Sau agenţia TASS: „în autobiografia lui, Soljenitîn şi-a mărturisit el însuşi ura faţă de regimul sovietic şi faţă de poporul so-vietic". Autobiografia mea a fost publicată în culegerea ocazionată de Premiul Nobel pe 1970, toată lumea si-o poate procura. Verificaţi ca să vă daţi seama cu cîtă neruşinare minte Agenţia Telegrafică a Uniunii Sovietice. Dar ce să mai vorbim despre ea, dacă a avut neo-brăzarea să scuipe în ochii închişi ai tuturor celor care au fost ucişi. Ea pretinde că dacă scrii o carte despre chinurile şi moartea lor, o faci numai de dragul valutei (comunicare făcută de Kirill Andreev agenţiei TASS. Dar tatăl lui mai trăieşte? Sau a fost împuşcat?) şi aici însă TASS a dat greş: preţul de vînzare al cărţii, în toate limbile, va fi cît mai redus pentru ca să poată fi citită de cît mai multe

per-soane. Preţul va fi stabilit în aşa fel încît să se poată plăti cum se cuvine munca traducătorilor, a tipografiei şi consumul de materiale. Şi dacă vor obţine onorarii, ele vor fi folosite pentru a eterniza amin-tirea celor care au pierit şi pentru a ajuta familiile deţinuţilor politici din Uniunea Sovietică. Voi apela la edituri să dăruiască beneficiile lor pentru acelaşi scop. Şi iată o minciună din Litgazeta: cică eu am scris că „oamenii sovietici sînt stirpe diavolească", că esenţa sufle-tului rus constă „în aceea că, pentru o bucată de pîine, rusul e în stare să-şi vîndâ şi tatăl şi mama". Indicaţi pagina, mincinoşilor! Se scriu acestea pentru a-i aţîţa împotriva mea pe compatrioţii nein-formaţi: Soljenitîn „pune semnul egalităţii între oamenii sovietici şi a-sasinii fascişti". Aici e o mică măsluire: între asasinii fascişti şi asasi-nii din Ceka-GPU-NKVD, da, pun semnul egalităţii. Dar Litgazeta ba-gă în această oală „pe toţi oamenii sovietici", pentru ca, printre aceş-tia, călăii noştri să se poată ascunde mai uşor.
Dar ce pagini vor indica ei şi din ce carte? Aici Litgazeta se face vi-novată de delictul de jefuire de cadavre: ea citează un exemplar confiscat, părtile a IV-a şi a V-a ale Arhipeleagului, care n-au fost publicate nicăieri. Dubiosul „literator" a extras de acolo fragmente chiar de la Securitatea Statului! Veţi vedea, cînd va ieşi partea a IV-a, veţi găsi acest citat: „Eu am înţeles minciuna tuturor revoluţiilor din istorie" (sfîrşitul capitolului unu). Şi această apreciere, nu asupra rusului, ci asupra libertăţii sovietice (capitolul al III-lea, denumirile subdiviziunilor): „frica permanentă", „secretomanie şi suspiciune", „degradarea sufletului", „minciuna ca formă de existenţă".
Şi încă mai îndrăznesc să spună că momentul apariţiei Arhipeleagu-lui a fost ales de reacţiunea mondială pentru a submina destinderea. Momentul a fost ales de Securitatea noastră de stat (ea este princi-pala „reacţiune mondială" actuală), a fost ales de către aviditatea ei de manuscrise. Dacă ea preţuieşte destinderea, de ce, în august, cinci zile şi cinci nopţi la rînd, a smuls, a extorcat acest manuscris de la o biată femeie? În confiscarea care a avut loc, eu am văzut dege-tul lui Dumnezeu: înseamnă că a venit sorocul. Aşa cum i s-a prezis lui Macbeth: pădurea de la Birnam se va pune în mişcare.
A. Soljenitîn

[37] INTERVIU acordat revistei Time
19 ianuarie 1974

Fratii Medvedev îşi exprimă convingerea că în URSS reformele nu se pot produce decît din interior şi de sus fiindcă opinia publică occi-dentală nu poate să facă mare lucru în direcţia aceasta. Saharov es-te de părere că numai o presiune de jos şi din exterior poate să fie eficace. Vi s-a reproşat, lui ca şi dumneavoastră, că v-aţi adresat guvernelor occidentale şi cercurilor reacţionare din Occident. Ce spuneţi despre aceasta?

Personal, nu m-am adresat niciodată nici guvernelor străine, nici parlamentelor, nici cercurilor politice străine. Saharov, din cîte stiu, s-a adresat o dată şi numai o dată Senatului american şi o altă dată, indirect, guvernelor Europei Occidentale. E adevărat, aceasta nu es-te adresa şi nici calea care ne trebuie nouă. Noi ne-am adresat opi-niei publice internaţionale, oamenilor de cultură. Sprijinul lor este pentru noi inestimabil, mereu eficace mereu bine venit. Numai dato-rită acestui sprijin sîntem, şi eu şi el, teferi şi nevătămaţi pînă în pre-zent. Totuşi, nici acest sprijin nu poate dura la nesfîrşit, noi nu în-drăznim să abuzăm de apeluri la ajutor: fiecare ţară are grijile ei şi nimeni nu este obligat să se încarce tot timpul şi cu ale noastre.

Dar este cu totul rizibilă propunerea pe care Roi Medvedev o face în articolul lui dezlînat, aproape legal, într-atît e de plicticos: să ceri aju-tor cercurilor comuniste occidentale, celor care n-au avut nici dorin-ţa, nici ideea să apere măcar cauza comunistă în Cehoslovacia — şi aceia o să ne apere pe noi (Gomulka şi Ulbricht l-au mustrat pe Hrusciov pentru publicarea lui Ivan Denisovici.)

Fraţii Medvedev propun să aşteptăm cu răbdare, în genunchi, ca un-deva, „sus", nu ştiu ce „oameni de stînga" mitici, pe care nimeni nu-i cunoaşte şi cărora nimeni nu le spune pe nume, să triumfe asupra nu ştiu căror „oameni de dreapta", sau să crească „o nouă generaţie de conducători", iar noi toţi cei care trăim, toţi cei vii, noi trebuie să ce? „Să dezvoltăm marxismul", chiar dacă deocamdată am fi băgaţi la închisoare, chiar dacă „provizoriu" s-ar întări opresiunea. Pură prostie.

S-ar părea firesc pentru noi să ne adresăm guvernului nostru, con-ducătorilor noştri, presupunînd şi admiţînd că ei nu sînt cu totul indi-ferenţi faţă de destinul poporului din

care au ieşit. Asemenea scrisori au fost trimise nu o dată, de Grigorenko, de Saharov, de mine, de sute de oameni, cu soluţii constructive de ieşire din dificultăţile şi pri-mejdiile care ne ameninţă ţara, dar niciodată n-au fost considerate demne nici măcar de o simplă discuţie, iar singurul răspuns care s-a primit a fost acela al represiunii.

Ne rămîne dreptul nostru şi calea noastră directă, aceea de a ne a-dresa cititorilor noştri, compatrioţilor noştri şi, în special, tinerilor noş-tri. Şi dacă, după ce au aflat şi au înţeles totul, ei nu ne vor susţine, aceasta va fi din cauza lipsei de curaj. Din acel moment, şi ei şi noi ne vom fi meritat soarta jalnică, şi nu vom putea să ne plîngem de nimeni şi de nimic, ci numai de sclavia noastră interioară.

În ce mod pot să vă acorde sprijin compatrioţii, tinerii, dumneavoas-tră?

Nu prin acţiuni fizice, ci, pur şi simplu, prin refuzul minciunii, prin ne-participarea personală la minciună. Fiecare să înceteze de a colabo-ra cu minciuna, absolut peste tot unde o constată, chiar dacă este forţat să vorbească, să scrie, să citeze sau să semneze, sau numai să voteze, sau numai să citească. La noi, minciuna a devenit altceva decît o simplă categorie morală, a devenit un stîlp al statului. Lepădîndu-ne de minciună, noi săvîrşim o faptă morală, nu politică, nu juridiceşte incriminabilâ. O asemenea atitudine s-ar repercuta în-dată asupra întregii noastre vieţi.

TASS declară că publicarea cărţii dumneavoastră, Arhipeleagul Gu-lag, generează pericolul reîntoarcerii la atmosfera „războiului rece" şi prejudiciază cauza destinderii dintre Est şi Vest.

Cel care dăunează păcii şi bunelor relaţii dintre oameni şi popoare nu este cel care vorbeşte despre crimele săvîrşite, ci cel care le-a comis sau le comite. Totdeauna, o căinţă personală, generală şi na-ţională nu face decît să purifice atmosfera. Dacă ne recunoaştem deschis trecutul îngrozitor şi-l condamnăm cu severitate, nu cu vor-be goale, aceasta nu va face decît să întărească în întreaga lume încrederea în ţara noastră.

Noua dumneavoastră carte nu va fi publicată aici, dar mulţi ruşi o vor auzi citită la radio. Cum vă imaginaţi reacţia lor, în special reacţia generaţiei tinere, care nu prea cunoaşte evenimentele pe care le descrieţi?

Nu se ştie dacă o vor auzi la radio. Arhipeleagul transmis de Deut-sche Welle este deja bruiat. Dar, orice ar fi, adevărul

va ajunge pînă la ei, se va face cunoscut. El a fost aşa de dosit timp de decenii încît apariţia lui în mărime naturală îl zguduie pe orice neştiutor, dar îi şi educă inima, îi şi dă lumină şi forţă pentru viitor.

Cum credeţi că vor reacţiona autorităţile faţă de dumneavoastră?

Mă abţin de la orice pronostic. Eu şi familia mea sîntem gata pentru orice.

Eu mi-am făcut datoria faţă de cei care au pierit, aceasta mă uşurea-ză şi mă linişteste. Acest adevăr era condamnat la distrugere, era supus desfigurării, sufocării, arderii, pulverizării. Dar iată-l că s-a re-asamblat, este viu, publicat — şi nimeni niciodată nu-l va mai putea şterge din memoria oamenilor.

[38] O BREŞĂ ÎN ZIDUL TĂCERII

Eu cred că apariţia în 1973 a noii cărţi a lui Soljenitîn, Arhipeleagul Gulag, este un eveniment de o uriaşă însemnătate. Prin incomensu-rabilitatea consecinţelor lui, acest eveniment nu poate fi comparat decît cu evenimentul-cheie al anului 1953, moartea lui Stalin.

În ziarele noastre, Soljenitîn este declarat trădător.

El, de fapt, a trădat—nu patria, se înţelege, pentru care a luptat cin-stit, şi nu poporul, pe care-l onorează cu creaţia şi viaţa lui, ci Direc-ţia Generală a Lagărelor — Gulagul. El a trădat dînd publicităţii isto-ria pieirii a milioane de oameni, povestind — cu fapte, mărturii, bio-grafii concrete — o istorie pe care fiecare este obligat s-o ştie pe di-nafară, dar pe care puterea — din motive de neînţeles — încearcă din răsputeri s-o dea uitării.

Cine deci trădează?

Congresul al XX-lea al partidului a ridicat un colţ însîngerat al ţolului care acoperea stivele de cadavre. Acest singur fapt a permis să fie salvaţi de la moarte, în anii cincizeci, milioane de oameni vii, sau pe jumătate morţi, sau cărora din viaţă nu le mai rămăsese decît pute-rea de a scoate un geamăt. Lăudat să fie congresul al XX-lea. Congresul al XXII-lea a luat decizia de a ridica un monument victi-melor. Dar după cîţiva ani, amintirea crimelor comise în ţara noastră în proporţii nemaivăzute în istorie a început a fi extirpată cu rîvnă din memoria poporului. Au pierit milioane de oameni, toţi au pierit în a-celaşi fel, dar ei nu erau nişte muşte,

fiecare era un om, un om pur-tînd în sine însemnele propriului său destin, ale propriei sale morţi. „Reabilitat postum". „Consecinţele cultului personalităţii lui Stalin." Dar ce s-a întîmplat cu personalitatea —- nu cu aceea care era în-conjurată de un cult, ci cu aceea a fiecărui om din care n-a rămas decît un certificat de reabilitare postumă? Unde a dispărut şi unde este îngropată această personalitate? Ce s-a întîmplat cu acest om, ce a suferit el, începînd din clipa cînd a fost ridicat din casa lui pînă în momentul cînd, sub formă de certificat, s-a reîntors la ai săi?
Ce se află în spatele cuvintelor „reabilitat postum", ce viaţă, ce osîn-dă? Începînd cam din 1965 s-a dat ordin să se păstreze tăcere asu-pra acestui subiect.
Soljenitîn, omul-legendă, omul-epopee, a făcut din nou o breşă în zidul tăcerii. El a devenit dimensiunea crimelor săvîrşite, numele mulţimii de victime şi destine, şi mai ales ponderea adevărată şi sensul edificator al evenimentelor.
Noi aflăm, auzim, vedem din nou ceea ce a fost: percheziţia, aresta-rea, interogatoriul, închisoarea, trimiterea din post în post, convoiul, lagărul. Foamea, bătăile, munca forţată, cadavrul.
Arhipeleagul Gulag
Lidia Ciukovskaia
4 februarie 1974
Moscova

[39] DECLARAŢIE PENTRU PRESĂ
2 februarie 1974
În decembrie, atunci cînd Arhipeleagul nu era încă publicat, nişte lectori ai comitetului orăşenesc Moscova al PCUS (de exemplu, Ka-pita de la Comitetul de Stat al Planificării) declarau textual: „N-o să-i permitem multă vreme lui Soljenitîn să umble de colo pînă colo." Aceste promisiuni ale autorităţilor coincideau perfect cu scrisorile pseudobanditeşti la care nu se adăugau decît capul de mort şi oase-le încrucişate. A văzut lumina tiparului Arhipeleagul, şi semnul favorit al bandiţilor s-a mutat din scrisorile anonime în vitrina uniunii artişti-lor plastici, iar ameninţărilor cu moartea le-a luat locul agresiunea te-lefonică („sentinţa o vom duce la îndeplinire!"). Această agresiune telefonică împotriva familiei mele — două femei şi patru copii — a fost comisă în stil huliganic de către agenţi ai Securităţii Statului care lucrau în două schimburi,

de la ora 8 dimineaţa pînă la 12 noaptea, în afară de sîmbăta şi duminica, zilele lor libere după lege.
Campania stridentă a ziarelor nu mă vizează, la drept vorbind, pe mine: n-au decît să umple de injurii coloane întregi, ele toate împre-ună nu vor reuşi să-mi strice nici o zi de lucru. Această campanie de presă este îndreptată împotriva poporului nostru, împotriva societăţii noastre. Scopul ei este să-i asurzească, să-i buimăcească, prin frică şi dezgust, să-i deturneze pe compatrioţi de la cartea mea. Cu ajuto-rul bruiajului să-i pună pe oamenii sovietici în imposibilitatea de a cu-noaşte. Să profite şi de instinctele josnice — Soljenitîn are trei ma-şini, burghezul! — cine şi unde îi va dezminţi pe aceşti mincinoşi a-totputernici, cine va spune că nu am şi n-am avut trei maşini, că mă deplasez pe cele două picioare ale mele sau cu troleibuzul, mijloace de transport pe care nu s-ar coborî să le utilizeze nici ultimul dintre corespondenţii TASS. Să profite şi de pe urma unei indignări subli-me: el pîngăreşte mormintele celor căzuţi în marele război pentru apărarea patriei! Printre munţii de minciuni gazetăreşti, cine va reuşi
să spună că adevărul e că această carte a mea nu se referă nicicum la acest război şi la cele douăzeci de milioane de victime pe care le-a făcut printre ai noştri, ci la cele şaizeci de milioane de extermi-naţi de un război intern de patruzeci de ani? — Cine va reuşi să vor-bească despre întregi republici torturate în secret, împinse să dege-re în pustietăţi, lăsate să moară de foame?
Cu săptămîni în urmă, calea onoarei încă mai era posibilă: recu-noaşterea adevărului despre trecut şi prin aceasta purificarea de ve-chile crime. Dar, cuprinşi de spasme şi de o frică animalică, unii au decis să apere pînâ la capăt minciuna, apărîndu-se ei înşişi cu aju-torul bastioanelor gazetăreşti.
Solidaritatea opiniei publice mondiale nu permite deocamdată nici asasinarea autorului, nici chiar arestarea lui: aceasta ar fi cea mai bună confirmare a veridicităţii cărţii lui. Dar rămîne calea discreditării personale şi a calomniei. Pe această cale merg acum, umăr la umăr, cei interesaţi. Iată, a fost adus din provincie fostul meu coacuzat Vitkevici. Voind să-şi asigure cariera ştiinţifică, el face, prin agenţia de presă Novosti, această filială de nădejde a KGB („i-au arătat pri-eteneşte" procesele-verbale ale anchetei din anul 1945 — să mear-gă un altul să le

obţină!), elogiul felului în care s-a făcut ancheta în epoca aceea: „anchetatorul n-avea nevoie să denatureze adevărul". Timp de douăzeci şi nouă de ani, el n-a avut nimic a-mi reproşa în legătură cu conduita mea la anchetă, dar astăzi ce bine venit este el în corul general al detractorilor mei! Ştie foarte bine că nimeni n-a suferit de pe urma depoziţiilor mele şi că problema noastră, a lui şi a mea, a fost rezolvată independent de anchetă, înainte chiar de ares-tarea mea: acuzaţiile se bazaseră pe corespondenţa noastră, care era supusă cenzurii (ea a fost fotografiată un an de zile) şi care-l injuria pe Stalin, şi apoi pe această „Rezoluţie nr. 1", confiscarea din portharturile noastre, pe care o întocmiserăm împreună pe front şi care condamna regimul nostru. Îşi aduce aminte de „depoziţiile mele la tribunal", dar eu n-am compărut în faţa nici unui tribunal, nu a e-xistat decît o comisie specială a NKVD la şedinţa căreia nu am fost de faţă. Pe bună dreptate scrie el că noi „aparţinem unor categorii umane diferite". În ce-l priveşte, el a cerut cu insistenţă să fie uitate toate morţile şi toate torturile, ale sale şi ale celorlalţi. Dar acesta nu este decît un început. Martori şi oameni, pe care i-am întîlnit într-o viaţă de o jumătate de secol, vor fi vînaţi, vor fi obligaţi să mintă. Unor foşti deţinuţi, cărora regimul nu le-a destinat suficiente gloanţe sau nu le-a aplicat suficiente torturi care să-i omoare, li se vor smul-ge declaraţii cum că ei n-au suferit, n-au fost torturaţi, cum că n-a e-xistat Arhipeleag.
CC, KGB şi ziarele noastre, care-şi smulg astăzi pe ascuns Arhipe-leagul pentru a-l citi, n-au inteligenţa de a pricepe că eu am spus despre mine, în această carte, lucrurile cele mai secrete, mult mai rele decît ceea ce ar putea să născocească trepăduşii lor. Asta şi este cartea mea: nu un pamflet, ci un apel la căinţă.
Toată tevatura gazetărească de astăzi, care prinde în sorbul ei re-prezentanţi de frunte ai artelor (în timp ce alţii refuză ferm să se ali-nieze, făcînd astfel să se vorbească despre ei ca despre nişte oa-meni de curaj), toată această campanie nu este decît o luptă împo-triva conştiinţei poporului, împotriva adevărului cuvenit poporului. Acoperind adevărul cu mantiile lor negre, cu bătaia lor de aripi, dia-volii cornuţi ai tenebrelor s-au lansat în această luptă disperată îna-inte de utrenie, pentru a-şi prelungi domnia asupra sufletelor ome-neşti. Dar cu cît fac mai multă risipă de negru ca să mă mînjească în disperare, cu atît le va fi mai greu atunci cînd

se va afla adevărul.
Este deja o jumătate de secol de cînd poporul nostru nu obţine acest adevăr decît umblînd cu grebla prin mormanul de minciuni. Oamenii au aflat, ei ştiu deja de ce şi cînd se urlă în halul acesta. Sînt sprijinit în diferite moduri: prin apeluri telefonice, prin scrisori şi bilete care îmi parvin de la oameni care-şi dau numele şi de la oameni care rămîn necunoscuţi: „Noi înţelegem totul. Aşa trebuie rezistat, frăţioare! Un grup de muncitori din Ural." Sînt oameni care trimit proteste indi-viduale la ziare, conştienţi de toate consecinţele dezastruoase pen-tru ei ale acestui gest. Aşa se face că trei tineri neînfricaţi, Boris Mi-hailov, Vadim Borisov, Evgheni Barabanov, au luat atitudine publică (fiecare dintre ei are copii mici). Trei tineri pe care nu-i apără decît ideea de drept. Poate că ne vor zdrobi, şi pe ei şi pe mine, dar nu vor putea zdrobi adevărul, oricare ar fi numărul jalnicelor celebrităţi care vor mai fi atrase în această horă a tenebrelor.
Eu nu m-am îndoit niciodată de sansele poporului meu de a redobîn-di adevărul. Cred în capacitatea noastră de a ne căi, în purificarea noastră spirituală, în renaşterea naţională a Rusiei.
A. Soljenitîn
[40] Procuratura URSS
103793 Moscova K-9, Puskinskaia, 15-a,
8 februarie 1974, Nr.....
Moscova, str. Gorki, nr. 12, ap. 169 Cetăţeanului A. I. Soljenitîn
Cetăţene A. I. Soljenitîn,
Sînteţi invitat să vă prezentaţi la procuratura URSS — strada ^skin-skaia, 15-a, la 8 februarie 1974, ora 17.00, camera nr. 513, etajul V.
Procuror al direcţiei de anchete a Procuraturii URSS
A. Balasov

[41] PROCURATURII URSS
Ca răspuns la a doua sa convocare

În condiţiile de ilegalitate totală şi generalizată care domneşte de atî-ţia ani de zile în ţara noastră (şi de ilegalitate pe care o suport perso-nal sub forma unei campanii de calomnii şi persecuţii care durează de opt ani) eu refuz să recunosc legalitatea convocării dumneavoas-tră

şi nu mă voi prezenta la nici un interogatoriu în nici o instituţie de stat.
Înainte de a cere cetăţenilor să respecte legea, învăşaşi s-o aplicaţi dumneavoastră înşivă. Eliberaţi-i pe nevinovaţii din închisori. Pedepsiţi-i pe responsabilii exterminărilor în masă şi pe denunţătorii mincinoşi. Pedepsiţi administratorii şi detaşamentele speciale care au săvîrşit genocidul (deportarea unor întregi popoare). Lipsiţi-i as-tăzi pe satrapii locali şi pe satrapii administraţiei centrale de puterea nelimitată pe care o au asupra cetăţenilor, de despotismul lor care se exercită prin intermediul tribunalelor şi al psihiatrilor. Daţi satisfac-ţie milioanelor de plîngeri legitime, dar înăbuşite.
11 februarie 1974 A. Soljenitîn

[42] ÎN EVENTUALITATEA CĂ VOI FI ARESTAT

Declar dinainte incompetent orice tribunal penal care ar judeca lite-ratura rusă, sau vreuna dintre cărţile ei, sau indiferent ce autor rus. Dacă un asemenea tribunal va fi desemnat să mă judece, eu nu mă voi duce pe cele două picioare ale mele, n-au decît să mă livreze in-stanţei legat de mîini şi de picioare într-un coş pentru zarzavaturi. Unui asemenea tribunal nu-i voi răspunde la nici o întrebare. Condamnat la închisoare, nu mă voi supune sentinţei decît cu că-tuşe la mîini. După ce cei mai buni opt ani ai mei i-am consumat is-păşind o condamnare la muncă silnică pentru stat şi după ce în a-ceste condiţii m-am ales cu un cancer, eu, la locul detenţiei mele, nu voi mai lucra nici măcar o jumătate de oră pentru opresori.
În felul acesta le las posibilitatea să-mi aplice violenţa pur şi simplu În văzul lumii: să mă omoare rapid şi operativ pentru că eu scriu a-devărul despre istoria Rusiei.
A. Soljenitîn

[43] EXTRAS DINTR-O SCRISOARE CÂTRE GUVERNUL URSS ÎN LEGĂTURA CU EXPULZAREA LUI SOLJENItÎN

Conducători iresponsabili ai unei mari tări!
... voi aţi început, se pare, să înţelegeţi puţin cîte puţin... că într-o luptă spirituală, adversarul asasinat este mai periculos decît cel viu... Dar... încă n-aţi înţeles că, pentru

voi, o dată cu apariţia Arhipelea-gului Gulag, a sunat ceasul fatal al istoriei... voi încă n-aţi înţeles că pădurea de la Birnam s-a pus deja în mişcare... că zeci de milioane de oameni asasinaţi se ridică împotriva voastră... Ei bat de multă vreme la poarta vieţii noastre, dar nu era nimeni ca să le deschidă... Arhipeleagul Gulag este actul de acuzare cu care se deschide pro-cesul intentat de omenire împotriva voastră... şi paralizia cu care Dumnezeu l-a pedepsit pe primul vostru conducător să vă fie semn prevestitor al paraliziei spirituale care acum se abate în mod inexo-rabil asupra voastră.
... Poate unul dintre voi se va întreba dacă nu există, totuşi, deasu-pra noastră a tuturor, Cel care va cere socoteală pentru toate.
Nu vă îndoiţi — există.
Şi va cere socoteală. Şi veţi răspunde.
... Smulgeţi Rusia din mîinile lui Cain şi redaţi-o lui Dumnezeu...
17 februarie 1974
Moscova
L.L. Reghelson

[44] O JUMĂTATE DE AN DE TĂRĂGĂNARE ŞI O ORĂ ŞI JUMĂTATE DE CONVORBIRE

Ultima vară (1974) din viaţa lui, tata şi-a petrecut-o cu mine la Nikol-naia Gora. În august mă pregătisem să plec cu maşina în Crimeea, iar Irina pleca la Piatigorsk, la tratament. Chiar înainte de plecarea ei a sunat cineva de la KGB, a întrebat de mine, iar apoi a rugat-o să îmi transmită să-l sun pe Viktorov Andrei Pavlovici care dorea să ai-bă o discuţie cu mine (mi-a lăsat numărul de telefon). Irina, desigur, intrase la idei şi voia ca eu, încă înainte de plecarea ei, să mă duc să văd ce s-a întîmplat (totdeauna, necunoscutul nelinişteşte-necă-jeşte). Dar hotărîsem să nu mă grăbesc şi am liniştit-o, iar apoi i-am scris într-o scrisoare că am pierdut hîrtiuţa cu numărul de telefon, dar că nu-i nici o nenorocire, că plec liniştit în Crimeea, şi acolo văd eu ce mai fac. Totuşi chestia asta nici mie nu-mi dădea pace, şi m-am apucat să tai şi să sparg lemne cu atîta forţă încît m-am obosit din cale afară şi a trebuit să mă tratez puţin de inimă, în schimb mi-am rezolvat problemele cu nervii. Iar interesul faţă de persoana mea mi-

l imaginam a fi în legătură cu Krivosein (motivele erau absolut reale) sau cu A.I.
Apoi am plecat în Crimeea, acolo m-am înţepat la deget: m-am ales cu un panariţiu osos. Tot timpul am avut de lucru cu el şi l-am operat şi tratat fără nici un rezultat, ceea ce nu m-a împiedicat să-mi petrec vremea în mod plăcut printre nişte prieteni care s-au îngrijit mult de mine. Încetasem şi să mă mai gîndesc la „invitaţie" şi-mi ziceam că cei de la KGB „s-au lăsat păgubaşi". Dar după ce m-am întors la Moscova, am aflat că cineva, care s-a dat a fi „un cunoscut de-al meu", s-a interesat de mine şi a întrebat dacă sînt la Tarus. Judecind după voce şi după cum vorbea, se putea spune că acesta era „de acolo". Nu poţi decît să te minunezi văzînd cum totdeauna, după asemenea elemente, se poate determina aşa de clar, aproape fără greş, o anumită provenienţă!
În această toamnă, tatăl meu a început să slăbească şi să bolească, aşa încît era evident că viaţa lui se apropia de sfîrşit — căci în de-cembrie ar fi trebuit să împlinească o sută de ani! Trebuia să petrec foarte mult timp cu el, dar şi cu degetul am mai avut probleme încă vreo trei luni de zile, pînă să mi se vindece. În timpul acesta, cineva m-a sunat nu o dată, dar n-a dat de mine, iar apoi încă o dată, şi de data aceasta am ridicat eu receptorul. O voce insinuantă, destul de politicoasă, mi-a spus că m-a mai căutat şi că doreşte să mă vadă. Referindu-mă la boala tatălui meu şi a mea, i-am spus că deocam-dată acest lucru nu este posibil şi l-am rugat ca, în cazul că-i sînt aşa de necesar, să-mi trimită o convocare oficială. „Asta mi-ar fi mai la îndemînă"... Mirare: „Bine, dar de ce aşa, deodată, convocare scrisă?" — „În scris, cel puţin, trebuie arătat motivul, or, văd că dum-neavoastră nu mi-l spuneţi." — „Bine, acum nu vorbim la telefon de dragul de a vorbi, iar dumneavoastră, Aleksandr Aleksandrovici, vă rog totuşi să mă sunaţi cînd veţi avea timp, în caz contrar, putem veni noi la dumneavoastră să stăm de vorbă." — „Nu, la mine nu sînt condiţii, şi, afară de asta, pe mine rar mă găsiţi acasă, iar tele-fonul dumneavoastră s-a pierdut nici eu nu ştiu pe unde..." —„Asta nu-i o problemă, notaţi. Notez, îl confrunt cu primul — este acelaşi... îl întreb ce grad are. Îmi răspunde (fără plăcere) că este căpitan. Printre altele aflu că este vorba de aceeaşi „filială a firmei", filiala ca-re discutase cu nepoata mea după ce refuzase să-i aprobe

plecarea în străinătate, dar care apoi, la intervenţia făcută din Franţa de Na-dia Boulanger direct către Furteva, i-a aprobat totuşi. Şi din nou trece ceva timp, dar îmi dau seama că nu voi fi lăsat în pace.
Tatăl meu moare în noiembrie, şi abia în decembrie mă hotărăsc: voi suna eu însumi şi mă voi duce. În timpul acesta mi-am întărit convingerea că toată această chestiune este în legătură cu A.I., şi mi-am fixat clar linia de urmat.
Sun. După cum mi s-a părut, cel de la capătul firului a avut o reacţie de uimire amuzată. Se fixează ziua. Nu, întîlnirea o amîn dinadins pentru altă zi. Cealaltă parte, de o politeţe studiată, este de acord. Şi iată, într-o mohorîtă zi de iarnă, după ce în prealabil m-am rugat la Maica Precista, mă duc la clădirea de la Kuznetki 24. Simt ceva ne-lămurit, o parte din nervii mei parcă ar fi fost supuşi unei anestezii lo-cale, dar capul mi-este limpede, ochilor nu le scapă nimic. Intru în camera de primire. La uşi se înghesuie doi oameni discutînd cu a-prindere despre nu ştiu ce. Sînt oarecum uimit de ce văd aici. Nu sînt deloc uimit de faptul că, de pe scaunul de vizavi de uşă, un bru-net, mic de statură, cu ochelari negri, se ridică brusc şi se îndreaptă spre mine. Mă numeşte cu numele şi patronimul, îşi spune numele. Desigur, figura mea îi este bine cunoscută. Mă conduce pe o uşă destul de îngustă care dă în nişte interioare, acolo dăm într-un cori-dor întunecos, îl las să meargă înainte ca să arate pe unde să mer-gem. Pauză, însă aici nu este chestiunea de politeţe, ci de instrucţi-uni — el trebuie să se afle în spate. În sfîrşit ieşim undeva şi tot aici uşa se deschide într-un cabinet la stînga. Iar după prima uşă observ în întuneric un ins lipit de perete: un gardian purtînd caschetă cu bo-rul albastru. Înseamnă că am trecut de un hotar. Intru într-un mic ca-binet. Totul ca peste tot, şi totuşi se observă trăsăturile stilului deo-sebit al firmei. De dincolo de masă în interior se ridică şi-mi vine în întîmpinare alt om, cam sub patruzeci de ani, foarte roşcovan, cu părul pieptănat într-o parte. Bună ziua—bună ziua (fac gafa de-a nu-l ruga să-şi spună clar numele). Îmi propune să-mi scot paltonul şi să iau loc. Iau loc — lumina din fereastră cade asupra mea (ora 11). Cu spatele la fereastră, cu faţa spre mine, se aşază purtătorul de ochelari negri, în stînga, la masa lui, ia loc roscovanul. Cîteva se-cunde de tăcere, apoi începe „convorbirea". (O redau din memorie.)

— Iată, v-am invitat să stăm de vorbă. Dumneavoastră, Al. AL, sîn-teţi un om cu mare experienţă de viaţă... iar noi sîntem nişte oameni tineri (nefirească modestie — parcă ar vrea într-adevăr să înveţe ce-va de la mine).
Eu tac.
— Aşadar, ce credeţi, Al. Al., de ce a început Securitatea Statului să se intereseze de dumneavoastră, căci aţi avut timp să reflectaţi asu-pra acestui lucru.
Totuşi prea repede aţi aruncat prima rimă şi aţi agătat sub nasul meu cîrligul undiţei.
— Chiar că nu ştiu, nu văd cu ce v-aş putea interesa. — (Fac eu pe naivul schiţînd un început de zîmbet.)
— Şi totuşi ce credeţi?
— Dar nu ştiu ce să vă spun, zic eu pe un ton reţinut, puţin iritat. Roşcovanul se gîndeşte.
— Pe noi ne interesează relaţiile dumneavoastră cu Soljenitîn.
— Înţeleg — dau eu din cap.
— Ce relaţii aţi avut cu el?
Dau un răspuns curajos, aproape vesel, dinainte pregătit:
— Foarte bune, prieteneşti.
Şi privesc, privesc la amîndoi — nu lasă să se înţeleagă nimic, dar sînt puţin nedumeriţi.
— Şi vă vedeaţi des cu el?
— Nu, nu des, iar în ultimul timp ne vedeam foarte rar.
— Totuşi vă vedeaţi şi atunci cînd el mergea direct împotriva legii şi cînd a primit convocarea la procuror?
Bineînţeles că ei ştiu condiţiile în care am venit la el în ziua arestării. Dar nu le precizează. Nici eu.
— Din cîte cunosc eu, el a fost expulzat fără anchetă şi fără judeca-tă. Mie nu-mi stă în caracter să-mi abandonez prietenii atunci cînd ei se află în dificultate.
— Da, dar el desfăşoară activitate antistatală, iar dumneavoastră ţineţi legătura cu el?
— De cînd a plecat nu mai ţin legătura cu el. Eu consider că el a in-trat într-un conflict acut cu puterea de stat: asta nu este o noutate pentru un mare scriitor rus.
— Dar puterea de stat a fost foarte omenoasă cu el, recunoaşteţi chestia asta?
— Ştiu bine, din propria mea experienţă, ce-i aceea expulzare admi-nistrativă căreia i-am fost supus de două ori. Îrobabil că ştiţi chestia asta. Cînd am fost expulzaţi din Franta, în 1947, guvernul sovietic nu a privit asta ca pe un

„act de omenie". Totu-i relativ. Desigur, cu el se putea proceda mult mai rău, şi comparativ cu mai răul — expulzarea poate fi considerată ca o măsură omenoasă.
Ei au uitat de expulzarea mea şi a tatălui meu în anul 1922, şi discu-ţia pe această temă ia sfîrşit.
— Unde şi cînd aţi făcut cunoştinţă cu el?
— Încă în perioada lui de glorie, dar nu-mi amintesc exact unde, mi se pare că la Casa Scriitorilor.
— Cine v-a făcut cunoştinţă cu el?
— Drept să spun, nu-mi amintesc. (He-he, puişorilor!)
O pauză care face să se răcească „atmosfera convorbirii".
— Ce părere aveţi despre activitatea lui?
— Îl socotesc un foarte mare scriitor şi absolut independent şi cinstit. Ca atare, el are dreptul să spună tot ce gîndeşte.
— Nu, nu! Nu ca scriitor — spune iritat purtătorul de ochelari negri— ci în alt domeniu, în cel politic.
— Eu sînt un om cu o gîndire independentă şi nu am aceeaşi părere despre toate scrierile lui — pe unele le aprob, pe altele le critic. — (Nu, chestia asta n-o să discut în amănunt cu voi, nu vă faceţi iluzii.)
— Dar l-aţi ajutat, aţi colaborat cu el?
— Nu.
— Noi stim că aţi colaborat. Iată, în această mapă, nu vă uitaţi că-i subţirică, sînt adunate toate datele, este mai bine să nu negaţi. De exemplu, i-aţi păstrat arhiva.
— Eu nu ştiu ce date aveţi dumneavoastră. Nu i-am păstrat nici o arhivă.
— Vreţi să vă spun numerele dosarelor păstrate la dumneavoastră?
— Nu ştiu ce fel de numere, puteţi să mi le spuneţi dacă vreţi, întin-de o mînă spre mapă, privindu-mă insistent în acest timp. Nici eu nu-mi iau ochii de pe el... prin cap îmi trece un gînd: despre timbre nu se vorbeşte, vor să mă păcălească sau...
— Dar nu, nu e cazul, altă dată — îşi retrage mîna de la mapă aşa de alene, alene...
Aşa! Acest atac a eşuat deocamdată, îmi consolidez poziţia şi mai mult.
— Dar pe aşa-numita Liuşa o cunoaşteţi?
— O cunosc bine şi de multă vreme.
— Ea nu v-a transmis niciodată nimic?
— Nu, nimic, niciodată.
— Dar vă este cunoscută o scriere avînd ca titlu Viţelul, titlul

complet Viţelul şi Stejarul!
— Ştiu că a existat o asemenea scriere, dar eu n-am citit-o.
— Dar ce conţine?
— Se pare că e ceva autobiografic.
— Dar cu acest manuscris s-a întîmplat ceva în care sînteţi implicat şi dumneavoastră! Ar trebui să ştiţi!
— Nu ştiu.
Înseamnă totuşi că ştiu ei multe. Cum să ghiceşti ce-i exact, ce-i ine-xact, ce-i probabil? Dar tactica este aceeaşi, îţi sugerează: „Noi — zic ei — ştim totul, poveştiţi-ne totul, este în interesul dumneavoas-tră."
O pauză care face să crească temperatura „discuţiei". Roşcovanul cade pe gînduri. Ochelarii negri se întunecă mai tare, colţurile buze-lor s-au lăsat în jos.
Eu fumez mult şi observ că am început să fumez o ţigară nouă, fără să fi terminat-o pe cea dinainte. Nu-i bine — pe undeva se strecoară o stare de încordare, scăpată de sub control şi probabil vizibilă.
— Iată, spuneţi că n-aţi colaborat cu el, că nu l-aţi ajutat, dar l-aţi şi criticat, chiar foarte sever.
Roşcovanul zîmbeşte de parcă mi-ar fi făcut un compliment. Eu nu neg şi tac. Observ: şi asta le este cunoscută, dar nu mă miră foarte tare. Unde să ascunzi totul într-o asemenea situaţie, cînd totul a fost urmărit şi interceptat!
Partida de şah continuă. Roşcovanul devine mai ofensiv:
— Memoriile continuaţi să vi le scrieţi?
— Da, continui — mă prefac că sînt foarte uimit, ceea ce este aproape adevărat...
— Conţinutul lor ne este mai mult sau mai puţin cunoscut.
— Eu nu le-am dat nici unei persoane străine, ele sînt destinate pen-tru rude şi apropiaţi.
— Ei bine, şi pentru unii nu chiar aşa de apropiaţi...
— Probabil, cineva din familia mea nu şi-a ţinut gura, asta s-a întîm-plat — spun eu cu indiferenţă şi dispreţ (dar mă întreb în sinea mea — cine?? Taruşa?).
— Dar probabil că aţi şi reuşit să i le expediaţi lui Soljenitîn!
— Nu, nu şi nu! — mă înfurii eu deodată. Sînt prea intime şi eu nu doresc să le văd devenind obiect de speculaţie politică în mîinile ni-mănui, nu sînt destinate pentru publicare şi popularizare.
Eu efectiv aşa gîndesc, şi i-am spus-o şi lui A.I. la ultima noastră în-tâlnire. „Atunci pentru ce le scrii?" — s-a mirat şi A.I.

Treptat, tonul corect şi politicos de la începutul „convorbirii" s-a transformat într-unul vădit ostil şi făţis „poliţienesc". Faptul că aceşti pierde-vară nu s-au menţinut multă vreme pe poziţiile iniţial conce-pute şi mi s-au arătat tot în aceeaşi ipostază bine cunoscută mie nu mă întrista cîtuşi de puţin, ci îmi dădea curaj. Totul a rămas ca mai înainte, în fond în ei nu s-a schimbat nimic: aceleaşi procedee, ace-leaşi calcule, acelaşi primitivism, încă nu li s-a dat drumul din lanţ şi au şi început să-şi ascută colţii, deocamdată nu fac decît să se abţi-nă. Dar iată-i trecînd deja la ameninţări. După o oarecare pauză, pe care roşcovanul încearcă s-o facă să apară încărcată de multe înţe-lesuri, iar purtătorul de ochelari negri încărcată de prevestiri rele, roşcovanul spune:
— În general, Aleksandr Aleksandrovici, acum totul va depinde de dumneavoastră înşivă.
— Nu înţeleg, de ce totul trebuie să depindă şi va depinde de mine? Ce vreţi să spuneţi cu asta? La ce faceţi aluzie? Eu consider că totul trebuie să depindă de nişte împrejurări obiective, iar nicidecum de mine.
— Da — dă abătut din cap roşcovanul — de nişte împrejurări obiec-tive. .. Dar, pentru noi, esenţialul este să lămurim problema factoru-lui „premeditare", spune el „ca un înţelept", înţelegeti ce înseamnă factorul premeditare?
— Oarecare idee despre acest concept juridic am. Dar, iată, acum 25 de ani tot aici s-a presupus, s-a bănuit şi nimic nu s-a găsit, nimic nu s-a dovedit, însă zece ani de lagăr mi s-au dat...
— Erau alte vremuri, spune roşcovanul.
Eu zîmbesc pieziş. Convorbirea nu se leagă. Aştept să văd ce va fi mai departe.
— Dar ce puteţi spune despre această călătorie în sud la 6 august 1971? — pune pentru prima dată o întrebare purtătorul de ochelari negri. Un gînd mi se aprinde instantaneu în creier: „se pare că se a-flă într-o eroare, căci noi am plecat nu pe 6, ci pe 7, dacă nu mă în-şel" — şi eu răspund fără să fac vreo pauză:
— Nu s-a ales nimic din călătoria asta.
— Cum nu s-a ales nimic?
— Aşa bine, n-a mai avut loc, şi singurul lucru pe care l-am făcut a fost să-l duc pe Soljenitîn la gară.
— Cum la gară!? — se burzuluieşte şi se răsteşte la mine de dincolo de masă purtătorul de ochelari negri.

— Păi, ştiţi...
Eu am crezut că o să mă întrebe la ce gară, dar nu, nu m-a întrebat.
— După cum se vede, convorbirea noastră n-a lămurit nimic — spu-ne, furios, purtătorul de ochelari negri. Şi pe un ton ameninţător!
— Da, n-a lămurit nimic — repetă ca un ecou roşcovanul şi, fără să se ridice de pe scaun, arată cu un gest de mare şef, spre uşă. Eu în-ţeleg că „audienţa s-a terminat", mă ridic în picioare şi mă îndrept spre cuier, să-mi iau paltonul.
— Dar dumneavoastră totuşi mai gîndiţi-vă cum trebuie şi sunaţi-ne.
— Nu, n-am să vă sun, trimiteţi convocare scrisă.
— Deci, convocare scrisă? Insistaţi?
— Da, convocare scrisă. Insist.
— Şi să nu vă vină ideea să distrugeţi ceva pe-acasă.
— Eu n-am ce să distrug.
— Aţi şi reuşit să le împrăştiaţi? — sare el de pe scaun — Ce bine! Nu-i răspund. Mă îmbrac.
— Şi nu vă recomand să vorbiţi cu Stoliarova despre întîlnirea de astăzi, cu toate strînsele dumneavoastră relaţii cu această femeie. Noi o vom convoca şi pe ea.
Nu răspund, desigur, dar faţa mea nu poate să exprime altceva decît scîrbă faţă de acest şantaj.
— Dar Lidiei Ciukovskaia puteţi să-i povestiţi... Ce scamatorii or mai fi şi astea? Îmi vine să-i scuip!
Mă întorc şi mă pregătesc să ies. Din spate îmi deschide uşa purtă-torul de ochelari negri şi-i face semn gardianului de la uşa a doua să mă lase să trec. Acela îmi deschide uşa, ies de pe micul coridor, pri-vind drept înainte, trec prin sala de primire şi ies în stradă. Un timp, simt încă în spate privirea purtătorului de ochelari negri.
Afară, aceeaşi zi. Totul a durat o oră şi jumătate. Ies spre „casa ma-re" apoi ajung în piaţa în mijlocul căreia se află un monument. Iată, aici, chiar în ajunul Sfintei Treimi, am transmis Arhipeleagul. Şi voi nici nu ştiţi!
— Eh, bine mai e să trăieşti în lumea asta largă! Sun acasă de la un telefon din magazinul Detski mir (Lumea copiilor), apoi mă duc la o cafea pe Sretenka... Peste încă o zi-două, împreună cu Liuşa, fac o lungă plimbare prin curţile şi ogrăzile înzăpezite din zona străzilor Miuski şi lamski.
A fost o zi frumoasă, reuşită! Pînă în prezent sînt mulţumit de ea (şi puţin şi de mine!).

De două ori am încercat să le fac prin viu grai celor din Vermont o relatare amănunţită despre cele întîmplate, dar nu s-a putut. De a-tunci încoace — linişte. Ce-i drept, în 1977, Departamentul de vize şi înregistrări nu mi-a aprobat să plec în străinătate. Dar n-o să mor din asta.
A.A. Ugrimov

[45] Paris, 29 octombrie 1977
Dragă A.I.!
... Frumoasele dumneavoastră cuvinte despre întoarcerea mea mă tulbură — mă jenez puţin, e ca şi cum oamenii te supraapreciază, iar tu nu scoţi o vorbă... şi totul a reuşit datorită dumneavoastră, închi-puiţi-vă. Datorită ajutorului dumneavoastră am putut să trăiesc un an de zile în Occident, aproape fără să depind de nimeni (altminteri nu aş fi rezistat cîtuşi de puţin). Graţie dumneavoastră am avut parte de ceea ce n-a mai avut nimeni: de fericirea de a alege calm, liber, vi-guros, profund, cu conştiinţa neîmpovărată nici de principii (Dumne-zeu să le aibă-n pază, nici o singură dată n-au fost de trebuinţă), nici de „sentimentul datoriei" (categorie contraindicată mie), nici chiar de ideea folosului pe care pot să-l realizez (nici măcar folosului meu nu îi dau importanţă). Cu un an în urmă, Parisul cu toamna lui aurie mi-a trezit un sentiment: iată-mă, într-adevăr, în oraşul meu, pe care nu-l voi mai părăsi niciodată. Dar nu s-a putut. Deplina libertate, s-ar părea, şi, jetul luminos, azuriu", şi „a soarelui rază de aur", sînt lu-cruri pe care le preţuiesc — dar în inimă am o rană deschisă, un ghem de dragoste şi ură faţă de cea care este mare, ameninţătoare, chinuită, strivită, nemuritoare, „dorită", „mult aşteptată".
... Astăzi hoinărind, cu pachete pentru Moscova, pe peroanele me-troului, am auzit la un moment dat vocea stinsă a unuia dintre acei cerşetori ruşi care, stînd pe jos, cîntă cu chitara. Mă uit şi văd o faţă de rus tînăr care cînta: „Cîmpie, dragă cîmpie..." Cînta frumos, nos-talgic, mulţi se opreau să-l asculte. Eu însă am plîns de ruşine. Întor-cîndu-mă cu faţa spre zid, am plîns cu atîta foc de parcă de un an de zile nu mi se mai dăduse voie să-mi vărs amarul. Ce m-a făcut să plîng? Blestemul care atîrnă deasupra ţării noastre, faptul că oame-nii noştri — tineri, bătrîni, buni, inşi de toate categoriile — fug, fug, şi fiecare are dreptatea lui, dreptatea singurei lui vieţi. Iar „Rusia a ajuns de plîns".

S-ar părea că opresiunea şi frica au prefăcut în cenuşă însuşi con-ceptul de libertate şi demnitate, dar presiunea implacabilă asupra spiritului a înzecit pe neaşteptate nevoia de libertate şi demnitate. Nu atît lagărul, cît „voinţa" rusească m-a învăţat să preţuiesc mai presus de orice libertatea (de a trăi, de a te mişca, de a gîndi) către care năzuim cu atîta pasiune, pentru această viaţă încordată în care noi — „acrobaţi fără voie" — ne străduim să facem loc şi pentru li-bertate şi pentru demnitate, pentru aceasta, de fapt, mă întorc. Da, pentru mine este mai bine să trăiesc acolo, să trag cu urechea la pa-şii care răsună-n noapte pe scări, să scot val-vîrtej dimineaţa din ca-să tot materialul subversiv după ce în timpul nopţii cineva apăsase îndelung pe soneria de la uşă (ca apoi să se constate că salvarea greşise adresa), să trăiesc înşelînd neîncetat „ochiul atoatevăzător" (şi urechea) şi măcar parţial să folosesc acea bogăţie de cărţi care în Europa afluează aşa de supărător de uşor către mine, măcar par-ţial să satisfac în jurul meu nestinsa sete de cuvîntul adevărului. Poate de aceea (A.S. în timpul călătoriilor prin Occident) a respectat cu atîta zel obligaţiile formale legate de paşaport, eliminînd posibili-tatea unui impediment formal la întoarcere.
Probabil aceasta este ultima mea scrisoare către dumneavoastră şi de aceea vă rog — dacă îmi vreţi binele — să nu-mi exageraţi meri-tele. Aduceţi-vă aminte cît sînt eu de avidă de viaţă în toate formele ei, cît sînt de contradictorie şi că nu sufăr din cauza faptului că sînt aşa o sibarită care nu evită tentaţiile, ci, dimpotrivă, aleargă după e-le. Într-adevăr, sînt recunoscătoare destinului pentru viaţă, pentru întîlnirile neobişnuite, dintre care nu uit pe nici una. Dumneavoastră, în special, aţi fost una dintre marile mele tentaţii, conştientizată ime-diat de la prima convorbire şi, după cum vă amintiţi, nu v-am dat dru-mul pînă nu m-aţi „remarcat".
Desigur, voi transmite la Moscova toate salutările, însă despre întîl-nirea noastră n-am să vorbesc aproape cu nimeni. Aşteptăm cu ne-răbdare cărticelele. Cu canalele de legătură stăm prost — nimănui nu-i face plăcere să meargă multă vreme pe frînghie într-o ţară stră-ină — dar eu cred în minunea contactului personal, iar viaţa este şi ea doldora de minuni, a mea, în orice caz, este în aşa măsură încît, în privinţa aceasta, contez liniştită pe ea.
Vă îmbrăţişez şi nu vă uit niciodată,

N. Stoliarova

[46] Boris IVANOV
MOSCOVA-ROSTOV SAU KGB CONTRA SOLJENITÎN
Amintirile unui cekist*

Neaşteptat şi strident, sunetul telefonului ne-a făcut să tresărim. Aparatul care suna, unul din cele trei aşezate pe o măsuţă, în stînga unui birou masiv, de un cafeniu lucios, avea destinaţia lui specială. Cu funcţie numai de recepţie, fără cadran, acestuia i se spunea—în cercul angajaţilor instituţiei — telefonul,,negru", „slăbesc". De regulă, la acest telefon suna „şeful ăl mare", „generalul", „stăpînul". Reacţia trebuia să fie precisă, fulgerătoare: „Să trăiţi, ordonaţi." Alte două a-parate erau extrem de solicitate: unul cu ieşire în oraş, celălalt, inte-rior, cu dus-întors între diferite servicii din cadrul Direcţiei. După un timp a apărut un al patrulea — pentru legătură operativă cu organele periferice. Prezenţa unui set telefonic complet era un indiciu al pozi-ţiei pe care o avea titularul cabinetului în sistemul ierarhic rigid al Direcţiei. Convorbirile telefonice îşi aveau specificul lor. Acesta consta în limbajul esopic: alegorism, conspirativitate. Dar rarele şi scurtele convorbiri pe telefonul „negru", „slăbesc", erau, în aparenţă, cît se poate de inofensive.
„Vino la mine" — mi-a spus o voce cunoscută, cam dogită. Invitaţia m-a uimit la culme. De obicei, conform unor legi nescrise, rarele în-tîlniri cu numărul unu al Direcţiei aveau loc numai cu aprobarea şi în prezenţa şefului meu direct. Iar acum deodată o asemenea...
Intrînd în camera spaţioasă, cam întunecoasă, am aruncat o privire întrebătoare către secretar (el este transmiţător de sarcini şi aghio-tant). În relaţiile mele cu el, fără a li se putea spune prieteneşti, dar cinstite şi bazate pe încredere, limba gesturilor şi mimica aveau o mare importanţă. Am arătat spre uşa cabinetului generalului, ceea ce însemna fără echivoc: „Ce se întîmplă acolo?" întrebarea fără cuvinte a fost urmată de un răspuns tot fără cuvinte: „Habar n-am."
Intrînd pe uşa masivă, dublă, am raportat cine sînt şi că m-am pre-zentat la ordin. Generalul se afla într-o dispoziţie bună, aş zice, neo-bişnuit de bună. Alături sedea un necunoscut: un bărbat între două vîrste, îmbrăcat într-un costum la două rînduri, gri-deschis. Cu un gest al mîinii, şeful m-a invitat să iau loc vizavi de necunoscut. Ne-a

prezentat pe unul celuilalt, mi-a enumerat funcţia, numele şi gradul oaspetelui. Apoi ne-a atras atenţia în modul cel mai serios asupra

* Publicate cu prescurtări în revista lunară din Moscova Soversemo sekretno nr. 4/1992, Boris Aleksandrovici IVANOV a fost cekist de profesie, a lucrat peste 30 de ani în organele securităţii de stat din Krasnodar, Gruzia, Lituania. În perioada 1967-1976 a ocupat funcţia de şef al unuia dintre serviciile secţiei idelogice din cadrul Direcţiei KGB a regiunii Rostov.

confidenţialităţii şi caracterului extraordinar de secret al discuţiei ce avea să urmeze, referindu-se la indicaţia venită de la „centru" — KGB al URSS. La întrebarea: „dar cum rămîne cu Nikolai Nikolae-vici?" (şeful meu direct), generalul a făcut un semn afirmativ cu ca-pul, chipurile, nu te nelinişti, şi a continuat: „Prin regiunea noastră călătoreşte, într-un scop necunoscut, scriitorul Soljenitîn. În legătură cu această împrejurare alarmantă a sosit la noi un tovarăş de la Moscova. Dumneata, Boris Aleksandrovici, cunoşti destul de bine perioada petrecută de Soljenitîn la Rostov, legăturile lui din trecut. Cinstit vorbind, în afară de dumneata, nimeni nu poate să-i fie util to-varăşului de la Moscova. În ce priveşte ajutorul pe care urmează să îl dea celelalte servicii ale Direcţiei, s-au şi dat dispoziţiile corespun-zătoare. Cu hotelul este aranjat totul, pentru oaspete a fost reparti-zată o maşină. Cred că veţi avea împreună o cină plăcută. Sincer îmi pare rău că nu pot să vă ţin companie."

Neparticiparea generalului la cină m-a făcut să intru într-o veritabilă panică. Oaspetele nu are un rang pe măsură? Nu are o poziţie pe măsură la centru? De-a lungul anilor mei de serviciu în organele KGB am îndeplinit multe şi variate misiuni. Dar acum, deodată, am simţit vag adierea a ceva neobişnuit. Să întreb? Ar fi o prostie, în a-semenea situaţii trebuie să-ţi pui lacăt gurii. Altminteri nimereşti în- tr-o postură arhistupidă, cu toate consecinţele de rigoare. Un lucru era clar: oaspetele îndeplineşte o misiune în cadrul căreia se găseş-te liderul disidenţilor (în timpul acela, cuvînt la modă, popular), scrii-torul A. I. Soljenitîn.

Dar de ce aici, la noi, de treaba asta se ocupă Moscova? În acest caz, operaţiunea poate şi este oportun să fie încredinţată Direcţiei regionale Rostov. Poate că pur şi simplu n-au încredere în noi, care îl cunoaştem bine Pe Aleksandr Isaevici. Chestiunea este că el a-vea, într-adevăr,

nişte talente remarcabile în materie de conspiraţie. Fie că era conspirator înnăscut fie că soarta lui de martir, aducătoa-re de multe privaţiuni, i-a şlefuit aceste calităţi — fapt este că pe aşii contraspionajului ideologic el i-a pus destul de des în situaţii picante. Aceasta a provocat o reacţie corespunzătoare din partea Direcţiei a cincea ideologice a KGB al URSS, direcţie pe lîngă care, în legătură cu Soljenitîn, a fost creată o grupă operativă specială. Mi-erau bine cunoscute existenţa şi, în linii mari, componenţa ei. Din acea grupă făceau parte, să-i numim convenţional, „teoreticieni" — scriitori pro-fesionişti invitaţi de pe margine, „prelucrători" — cekisti profesionisti, care analizau informaţiile culese şi stabileau acţiunile de întreprins vizavi de obiectiv, şi, în sfîrşit, „practicienii-executanţi", care, ţinînd cont de împrejurări, transpuneau efectiv în viaţă propunerile „prelu-crătorilor".
Cînd Aleksandr Isaevici a început „să progreseze" serios în activi-tatea îndreptată împotriva sistemului socialist, s-au dat imediat directive privind confiscarea operelor lui publicate, precum şi a celor retipărite prin „samizdat". „Samizdatul", ca fenomen social-literar, e-xistase şi înainte, adică pînă la Soljenitîn. Valul de „gîndire neconfor-mistă" declanşat de el s-a propagat pînă la graniţa statului „celui mai progresist", care era statul nostru, şi a trecut dincolo de ea. Drept ur-mare, ca o reacţie de răspuns, se întăreşte grupa operativă a Direc-ţiei Ideologice. Componenţa completă a acestei grupe, eu n-o ştiam. Cred că era una fluctuantă, variabilă în funcţie de îndeplinirea unui program sau a altuia. Dar osatura grupei rămînea neschimbată, în principal, ea consta din „prelucrători" şi „executanţi". Unii dintre ei deţineau poziţii foarte înalte, dar, în conformitate cu ierarhia în vi-goare, în cursul activităţii aveau contacte personale şi cu mine. Cu şeful grupei de la Moscova şi cu „mîna lui dreaptă" am avut relaţii destul de prieteneşti. Aşadar, sarcina grupei la toate nivelurile, in-clusiv la cele periferice, se reducea la a stopa răspîndirea creaţiei literare a lui A.l. Soljenitîn atît în ediţiile oficiale, cît şi în cele neofi-ciale.
Apariţia nuvelei O zi din viaţa lui Ivan Denisovici n-a trecut fără să lase urme şi la Don. Direcţia KGB a început să studieze minuţios, aprofundat, perioada trăită de autor la Rostov. S-a stabilit că pînă la război a locuit cu mama lui la Rostov, a învăţat la şcoală, iar apoi a studiat fizica şi

matematica la universitate, pe care a terminat-o îna-inte de război. Studierea tuturor legăturilor lui prieteneşti, colegiale, intime, a permis să se identifice şi să se determine caracterul oame-nilor, concepţia lor despre lume şi, ceea ce este mai important, să se determine procedeele şi metodele venirii în contact cu ei. Cercul co-legilor de şcoală şi de universitate s-a dovedit a fi destul de mic (totuşi de-atunci au trecut peste treizeci de ani). Oamenii aceştia locu-iau la Rostov, la Novocerkask, la Taganrog. Erau, desigur, mari deo-sebiri între ei. Unii dintre ei deţineau funcţii importante. Din informa-ţiile primite de la ei rezultau următoarele repere biografice: mama scriitorului lucrase ca dactilografă într-o instituţie de stat. De aici permanenta lipsă a banilor, strîmtorare, privaţiuni. Tînărul era înzestrat, disciplinat, trăia literalmente după program. Fetele îl iubeau pentru că era inteligent, integru, capabil, dar chicoteau pe seama firii lui în-chise, retrase.

Din discuţiile cu foşti colegi şi prieteni ai lui Soljenitîn s-a desprins un detaliu caracteristic: cu cît era mai înaltă funcţia interlocutorului, cu atît era mai inconsistentă informaţia despre relaţiile lui cu scriitorul. Unii îl ponegreau cu rîvnă, „cu convingere". Dar au fost printre ei şi asemenea oameni îndrăzneţi, de regulă, rari, care vorbeau cu res-pect, ba mai mult, cu admiraţie despre marele scriitor.

Întrucît eu conduceam una dintre subunităţile secţiei ideologice din cadrul Direcţiei KGB a regiunii Rostov, toate informaţiile despre viaţa lui A.I. Soljenitîn la Rostov se concentrau la mine. Conform instrucţi-unilor, aceste informaţii eu le transmiteam imediat la Direcţia a V-a a KGB al URSS, mai precis, la grupa specială a Direcţiei. Dar funcţiile mele nu se limitau la aceasta. Ele erau mult mai largi. Centrul trimi-tea la Rostov scriitori străini, dinainte pregătiţi, pe care-i familiariza detaliat cu perioada trăită de Aleksandr Isaevici la Rostov. Scopul era unul singur: să furnizăm material pentru viitoare publicaţii străi-ne, de natură a compromite numele scriitorului. Asemenea tactică a fost aplicată pe parcursul multor ani. Şi nu numai cu concursul străi-nilor. De pildă, Natalia Resetovskaia, prima soţie a lui Aleksandr Isa-evici, cu ajutorul Direcţiei a V-a, a publicat şi a difuzat cartea Polemi-zînd cu timpul, carte în care autoarea îşi defăimează fostul soţ.

Dar să ne întoarcem la scriitorii străini. Primul dintre ei care

a venit la Rostov a fost un ceh pe nume Tomas, fiul unui cunoscut scriitor din Cehoslovacia. În anul 1968, în perioada aşa-zisei primăveri de la Praga, el emigrase în Elveţia, de unde a fost readus în patrie de că-tre organele Securităţii de Stat a Cehoslovaciei. De ce? În Tomas se puneau mari speranţe, se înţelege, ţinînd cont de autoritatea literară a tatălui său. În vîrstă de 35 de ani, simpatic, cu un accent plăcut (vorbea ruseşte), ghiduş şi băiat de viaţă, Tomas, pentru moment, te cucerea, îi plăcea foarte mult băutura, fapt exploatat activ de către serviciile interesate.
La Rostov, el a venit împreună cu şeful grupei speciale din Moscova şi cu Vaclav, maior în cadrul forţelor cehe de securitate. În cele cîte-va zile ale şederii lor la Don, le-am prezentat Rostovul, i-am dus la Novocerkask, la Institutul de Viticultură şi Vinificaţie, unde s-a con-stituit „punctul" secţiei locale a KGB. În acelaşi timp le-am făcut cu-noştinţă oaspeţilor cu materialele selectate de şeful grupei speciale, materiale prezentate lui Tomas într-o manieră tendenţioasă, unilate-rală. Un asemenea scenariu se aplica în toate cazurile, pentru că în privinţa aceasta existau totdeauna indicaţii severe din partea centru-lui. Efectul: în străinătate a apărut cartea lui Tomas Rjezec, Spirala trădării lui Soljenitîn (editura Progress, M., 1978_n. ed.). Peste cîtva timp, colegii de la Moscova mi-au făcut cadou un exemplar al aces-tei cărţi.
A doua vizită ne-a făcut-o o scriitoare din Canada. Nu foarte popula-ră la ea în ţară, ea, probabil, se hotărîse să dobîndească notorietate internaţională pe tema Soljenitîn, temă delicată, de scandal. Aflată la o vîrstă respectabilă, ea, cu trăsăturile ei fizionomice grosiere, uscă-ţivă, cu talia peste medie, nu era foarte cuceritoare.
De data aceasta, primirea s-a efectuat sub paravanul secţiei din Rostov a APN (Agenţia de Presă Novosti). A însoţit-o un reprezen-tant de la Moscova al grupei speciale KGB. El avea documentele necesare pentru acoperire şi cartea de vizită în ruseşte şi nemţeşte cu indicarea telefonului, nu al KGB al URSS, ci cu totul altul, ceea ce sugera ideea că există o rezidentă a KGB şi în APN-ul de la Mosco-va. Pe scriitoarea canadiană o însoţea de la Moscova şi o traducă-toare. De o vîrstă imprecisă, această femeie nurlie avea nişte mani-ere frivole. Este de presupus că ea lucra efectiv la APN, prestînd în paralel „servicii" unui sector al Securităţii Statului. Odată, la o mică cină obişnuită, stropită însă cu puţină băutură,

colegul de la centru mi-a făcut semn spre traducătoare şi a spus:
— Ştii cine-i dînsa? Pe maică-sa o cheamă Anka-mitralieră.
Traducătoarea a izbucnit în hohote de rîs:
— Dar ce, nu semăn? Şi absolut confidenţial:
— Apropo, tatăl meu este Ceapaev.
Pînă să sosească scriitoarea canadiană, eu, ca întotdeauna, primi-sem indicaţii şi în privinţa unor măsuri de agrement. Am vizitat cu to-ţii sala de degustare a magazinului „Soarele în cupă", frigoriferul nr. 1, unde gazdele ne-au întîmpinat şi ospătat ca pe oaspeţii cei mai dragi. Spectacolul s-a prelungit cu o plimbare cu „Racheta" pe Don. Finalul acestui spectacol a fost foarte trist. Puţin mai tîrziu, eu am a-flat că scriitoarea canadiană nu numai că a dovedit a nu fi la înălţi-mea cheltuielilor şi speranţelor, dar, cică, a demascat public această şarlatanie a KGB. În asemenea cazuri, explicaţia este la îndemînă: intrigile serviciilor speciale americane.
Abaterea mea de la tema principală a acestor amintiri este departe de a fi întîmplătoare. Vreau să subliniez următoarele: apariţia orică-rui oaspete de la Moscova se asocia constant şi obligatoriu cu o pre-venire şi cu indicaţiile de rigoare. Dar acum sosirea omului de la Moscova s-a produs ca zăpada în mai. Caracterul de surpriză putea fi explicat prin deplasarea rapidă a lui Soljenitîn prin ţară, iar viaţa necunoscutului de la Moscova prin schimbarea conducerii grupei de observare. Dar toate acestea sînt presupuneri, iar deocamdată, în cabinetul generalului, nu-l interesau pe colegul de la centru informa-ţiile despre Soljenitîn.
Despărţindu-ne de general, noi am ieşit în stradă. Era o vreme cal-dă, senină, de dinaintea toamnei. N-am vrut să mergem cu maşina şi am luat-o spre hotelul „Moskovskaia", unde pe oaspete îl aştepta o minunată cameră categoria lux. În vestibulul hotelului, el l-a între-bat ceva pe administrator, şi-a dat numele pe care eu nu l-am putut desluşi. După ce a urcat la cameră, noul meu „patron" a întins pe o măsuţă conţinutul servietei şi am coborît amîndoi la bufet.
Trebuie notat că bufetul hotelului „Moskovskaia" era în felul lui o Mecca pentru lucrătorii operativi ai Direcţiei noastre. A-şi împărtăşi unii altora noutăţi, „a bîrfi", a da pe gît unu-două păhărele de votcă sau de vin era considerat drept ceva firesc şi onorabil. Conducătorii Direcţiei cunoşteau bine

aceste „sezători" şi, la nevoie, le foloseau în scopurile lor de mari şefi.
Intrînd în bufetul intim, prevăzut cu două ferestre, am ocupat măsuţa mea preferată. El s-a aşezat la intrarea din dreapta, ca să nu obture-ze vederea spre cei prezenţi. Pînă să studieze oaspetele meniul şi să-mi ceară părerea, eu mi-am îndreptat atenţia spre un tînăr care, intrînd, a avut un schimb de priviri cu colegul meu, m-a evaluat stă-ruitor din ochi şi s-a îndreptat fără grabă spre tejghea. Involuntar mi-a trecut prin minte: „Se cunosc." Comandînd cina, noul client pri-vea din cînd în cînd spre noi. Eram din ce în ce mai încordat. O con-fuză nelinişte nu mă părăsea. De statură sub medie, îndesat, cu pă-rul negru tuns scurt, necunoscutul era, judecînd după îmbrăcăminte şi comportament, din „cei şapte", adică din serviciul de observare exterioară. Potrivit instrucţiunilor, lor li se interzicea să intre în con-tact direct cu un lucrător operativ, cu excepţia şefului care îndeplinea în acelaşi timp şi funcţii de ofiţer de legătură.
O asemenea deducţie ipotetică m-a liniştit întru cîtva şi am început să mă ocup de oaspete. S-a apropiat de noi o debarasoare care fă-cea în acelaşi timp şi pe ospătăriţa, se înţelege, pentru clienţii ei cu-noscuţi. Am comandat coniac, salate, mîncare cu carne. Am început să conversăm. După nişte fraze goale de orice conţinut, interlocuto-rul meu a început — prudent, destul de degajat — să se intereseze de biografia mea: de cînd lucrez în Securitatea Statului, unde am lu-crat înainte, ce funcţii am avut. L-a interesat în mod deosebit servi-ciul meu în RSS Lituaniană şi, mai ales, problema dacă acolo se în-treprindeau acţiuni speciale şi care anume.
Cina săţioasă şi coniacul armenesc şi-au făcut efectul. Oaspetele s-a lăsat pe speteaza scaunului, şi-a slăbit cravata, s-a pornit pe confidenţe: a intrat de curînd în dispozitivul Securităţii Statului, nu a făcut stagiu de lucrător operativ obişnuit, a primit funcţie de condu-cere, sărind peste toate etapele intermediare, a lucrat în aparatul CC al Komsomolului.
Am înţeles instantaneu „cine şi ce" se află în faţa mea. În anii '60-'70, o dată cu venirea lui Selepin şi apoi a lui Semiceastnîi la condu-cerea KGB al URSS, posturile-cheie în organele KGB, atît la centru cît şi la periferie au început să fie ocupate de foşti activişti ai Komso-molului, cărora li s-au

dat grade şi salarii mari. O asemenea „întine-rire", fireşte, provocase o reacţie surdă, ostilă, din partea personalu-lui operativ de bază, care în felul acesta se vedea lipsit de perspec-tiva unei promovări pe linie de serviciu De la Komsomol veniseră oameni de diverse categorii: unii inteligenţi şi alţii proşti, unii cumse-cade şi alţii carierişti, unii cinstiţi şi alţii ipocriţi, unii sîrguincioşi şi alţii lingăi. Dar ei toţi aveau în comun o trăsătură: absenţa totală a profe-sionalismului, acesta fiind un bun ce se dobîndeşte cu timpul şi prin-tr-o nemărginită dragoste de muncă.
În acea seară, după cină, oaspetele din Moscova m-a rugat să merg cu el la Kamensk, după ce se interesase de distanţa pînă acolo. A chemat maşina, a luat legătura cu centrul de informaţii al secţiei a VII-a a Direcţiei KGB, s-a prezentat şi a precizat unde se găseşte „o-biectivul", adică Soljenitîn. Literalmente, după 20-30 de minute, o „Volga" de un negru lucios ne ducea în goană pe şoseaua betonată, netedă, iluminată de faruri. În drum am aflat şi eu că Soljenitîn cu un prieten de-al său poposise peste noapte într-o pădure de pini mai la nord de Kamensk. De la Moscova pînă aici, „obiectivul" a fost însoţit de şapte inşi constituiţi într-o echipă de observare exterioară. Noi ne deplasăm acum pentru a înlocui această echipă cu una similară de la Directia KGB-Rostov, întrucît „obiectivul" intenţionează să viziteze Rostovul, Novocerkaskul şi, probabil, şi alte oraşe ale regiunii. Mie însă îmi revine sarcina să verific operativ contactele şi legăturile „o-biectivului", constatate de cei şapte, şi să trimit materialele la Mos-cova. Reconstitui continuarea dialogului:
Eu: — De ce aţi venit de la Moscova într-o chestiune aşa de obişnu-ită? Căci legăturile „obiectivului" în regiune sînt de mult identificate, informaţiile au ajuns în timp util la centru.
El: — Pot apărea legături noi, iar, de fapt, eu am venit în alt scop.
Eu: — Cît veţi rămîne la noi?
El: — Îndată ce îmi voi îndeplini sarcina, voi zbura.
Ultimele cuvinte m-au făcut să tresar. De ce nu mi se spune şi mie ce misiune are omul acesta? Nu cumva, într-un fel sau altul, mi se pregăteşte o lovitură? Pe loc mi-am adus aminte cum o dată mi se dăduse sarcina să-i fac o scenă de gelozie unui savant american, chipurile agent CIA, iar apoi să-l pocnesc — ceea ce eu am refuzat în mod categoric. Dar acum a început să vorbească în mine mîndria profesională.

Ştiind cu cine am de-a face, m-am hotărît să aştept, să mă ascund, fără să pierd din vedere intenţiile şi acţiunile „şefului".
În depărtare s-au arătat luminile localităţii Kamensk. Am ocolit-o lu-înd-o pe un drum lăturalnic. La cîţiva kilometri mai la nord de oraş ne-am oprit pe o margine a şoselei. Am ieşit din „Volga". Ceasul ară-ta unsprezece. Peretele întunecos, cu coama ascuţită, al pădurii de pini se contura clar pe fundalul cerului înstelat.
— Rămîi pe loc, a spus „şeful" şi s-a îndreptat spre pădure.
Eu l-am urmărit cu atenţie. De după nişte copaci i-a ieşit în întîmpi-nare un bărbat. Au vorbit ceva şi s-au despărţit. Apropiindu-se de mine, „şeful" m-a înştiinţat calm:
—Transmiterea a avut loc, echipa venită de la Moscova a fost înlo-cuită. Apropo, hai să vedem cu ce se ocupă „obiectivul" şi amicul lui. Traversînd soseaua, ne-am îndreptat spre interiorul pădurii. De la primii paşi devenise clar un lucru: tovarăşul meu de drum habar nu are cum se umblă printr-o pădure noaptea. Am zîmbit în sinea mea. În curînd am auzit nişte voci bărbăteşti, calme, avînd toate acelaşi timbru. A merge mai departe era o prostie şi un risc — puteau să ne descopere. Prin gesturi i-am explicat tovarăşului de drum situaţia şi ne-am întors la maşină.
— Mergem la Novocerkask, acolo vom înnopta, a grăit răspicat „şe-ful" şi a plonjat în „Volga".
Eu i-am urmat exemplul.
La Novocerkask am ajuns tîrziu după miezul nopţii. În ciuda orei atît de tîrzii, şeful secţiei orăşeneşti KGB era, cum se spune, pe fază — probabil, fusese anunţat. În hotel ne aşteptau două camere rezerva-te. Înseamnă că „şeful" se desparte de mine. Capriciu sau necesita-te? — m-am întrebat eu. Dar la sosirea în hotel, el declarase că ne vom instala într-o cameră cu două paturi, încă o enigmă: cui îi este rezervată a doua cameră? De întrebat, însă, n-am întrebat, răspuns tot n-aş fi primit.
Dimineaţa s-a primit informaţia despre sosirea lui Soljenitîn şi a pri-etenului său la Novocerkask. Serviciul de observare exterioară îi ţi-nea ca într-un cleşte. Ne aflam în maşină şi la un interval de cinci sau zece minute primeam, prin staţie radio, informaţii despre depla-sarea „obiectivului". Era în curs o acţiune prozaică, de rutină. În sfîrşit, a sosit anunţul despre sosirea „obiectivului" şi a prietenului său în piaţa Ermak, unde, lăsînd maşina, s-au îndreptat spre cate-drală.

Acolo în timpul acesta era slujbă.
„Volga" noastră s-a deplasat încet spre catedrală. În faţa intrării, în piaţă, la vreo două sute de metri, am părăsit maşina. După ce a trîn-tit portiera, „şeful" m-a întrebat dacă am văzut „obiectivul".
— Nu.
— Vrei să-l vezi?
— Desigur,
Catedrala ne-a întîmpinat cu un grandios Te Deum. Oameni nu erau foarte mulţi. Concentraţi şi iluminaţi, ei ascultau cîntările, care ne-mişcat, care din cînd în cînd închinîndu-se. Discret, cu acoperămin-tele de cap în mînâ, ne-am strecurat printre ei. Pe neaşteptate, „şe-ful" m-a atins cu cotul şi cu un abia perceptibil semn cu capul mi-a arătat spre una dintre coloane Era acolo, stînd în genunchi, un om în vîrstă: avea o frunte mare, înaltă şi o barbă roşcată, în formă de pot-coavă. Într-un fel de uitare de sine, făcea mătănii pe care le însoţea cu semnul crucii. Lîngă el, în picioare, un bărbat cu statura peste medie, un uscăţiv cam de vreo 55 de ani. Dar toată atenţia mea se concentrase asupra „obiectivului" îngenuncheat într-o postură de adîncă smerenie. Cinstit vorbind, scena m-a şocat profund. Niciodată n-aş fi crezut-o posibilă, indiferent cine mi-ar fi relatat-o. Atitudinea mea faţă de credinciosi a fost mereu una de echilibru şi înţelegere, considerînd că dreptul omului de a avea o religie este i-nalienabil. Ştiind destul de multe, fireşte de la alţii, despre Soljenitîn, după ce i-am citit operele editate şi cele scoase prin samizdat, pre-cum şi toată „literatura" (inclusiv notele informative) despre el, eu am înţeles că avem în faţă o personalitate extraordinară, uriaşă. Dar du-pă cele văzute acum n-am mai putut avea nici înţelegere, nici simpa-tie, dimpotrivă, m-am simţit derutat, am început să mă îndoiesc de justeţea aprecierilor pe care le făcusem anterior la adresa lui.
În catedrală nu zăbovisem mult timp. Coborînd treptele, „şeful" m-a întrebat: „Ei, cum e?" Eu n-am răspuns.
După cîteva ore, ţinîndu-se pe urmele „obiectivului", serviciul de ob-servare exterioară stabilise două-trei adrese necunoscute nouă, ca-re-l interesau pe el. În continuare trebuia clarificat cine anume îl inte-resa pe scriitor, ce fel de oameni, scopul şi caracterul relaţiilor lor reciproce.
Spre prînz s-a primit ştirea că „obiectivul" împreună cu prietenul său se află pe o stradă centrală a oraşului şi intră

într-un magazin. „Şe-ful", grăbindu-l pe sofer, a dat indicaţii precise privind traseul maşinii spre centru. Totuşi a oprit maşina de cîteva ori, a făcut cîţiva paşi pe jos urmărind nu ştiu ce, s-a întors, s-a enervat. Una dintre „ieşirile" lui următoare a avut o încheiere neaşteptată pentru mine: s-a întîlnit cu necunoscutul din bufetul hotelului „Moskovskaia". Înseamnă că „necunoscutul" — m-am gîndit eu — nu este reprezentantul echipei de „şapte" însărcinate cu observarea exterioară, pentru că „cei şap-te" de la Moscova au părăsit de mult regiunea. Acum este clar pen-tru cine este rezervată camera a doua la hotelul din Novocerkask.
Judecînd după gesturi, „şeful" şi „necunoscutul" aveau o controversă în nu ştiu ce problemă. Să trag o concluzie cît de cît corectă, pur şi simplu nu puteam, îmi lipsea un material suplimentar. Am ieşit din maşină, m-am îndreptat spre protagoniştii controversei, în ideea de a prinde măcar cîteva frînturi din frazele lor. N-am prins nimic. După ce la sfîrşit i-a spus nu ştiu ce „şefului", „necunoscutul", neobservîn-du-mă, s-a întors brusc şi s-a îndreptat spre magazin. „Necunoscutul" a trecut pe lîngă ei, apoi s-a întors şi s-a ţinut pe ur-mele lor. Timpul inactivităţii trecuse. Apropiindu-mă de „şef, l-am întrebat:
— Să vă ajut cu ceva?
— Poate... hai...
În ordine, unul după altul — „obiectivul", „necunoscutul", „şeful" şi eu — mergeam la pas pe strada centrală a oraşului. Puţin mai tîrziu, „o-biectivul" cu prietenul au intrat într-o alimenţară mare, raportată la di-mensiunile unui oraş ca Novocerkaskul. După ei — şi noi. În felul a-cesta, ne-am pomenit cu toţii într-un spaţiu închis. „Necunoscutul" „s-a lipit" literalmente de „obiectiv", care şedea la coadă la raionul cofetărie. „Şeful" îl acoperea pe „necunoscut". Şedeau unul lîngă al-tul, în unghi, cu faţa la vitrină. „Necunoscutul" a manipulat ceva lîngă „obiectiv". Ce a făcut el concret, eu n-am văzut, dar mişcările mîinilor îmbrăcate în mănuşi şi un obiect într-una din ele, mi le amintesc clar. În orice caz, lîngă mine, în centrul Novocerkaskului, s-a petre-cut ceva de neînţeles pentru mine. Toată operaţiunea a durat două-trei minute.
„Necunoscutul" a ieşit din alimentara, „şeful" s-a transfigurat, a zîm-bit, a măsurat cu ochii sala şi, după ce s-a uitat la mine, a făcut un semn cu capul şi s-a îndreptat spre ieşire. Eu l-am urmat. Afară, „şe-ful", calm, dar ferm, a

pronunţat următoarele cuvinte:
— Asta-i totul, s-a zis cu el, acum mult n-o mai duce. În maşină nu şi-a ascuns bucuria:
— Înţelegeţi, la început nu s-a reuşit, dar la mişcarea a doua totul a fost O.K.!
Dar a tăcut imediat, după ce a privit la mine şi la sofer.
Am trecut pe la hotel, apoi ne-am dus la mai-marele secţiei orăşe-neşti. „Şeful" a dat indicaţii cu privire la verificarea legăturilor noi ale „obiectivului", legături constatate în oraş. Ne-am despărţit de mai -marele secţiei orăşeneşti, apoi ne-am aşezat în maşină şi — direcţia Rostov.
Eram cuprins de un fel de ameteală. Fraza „şefului": „La început nu s-a reuşit, dar la mişcarea a doua totul a fost O.K.!" — a aruncat o nouă lumină asupra situaţiei al cărei martor se întîmplase să fiu. Episodul din alimentara nu mai părea straniu şi de neînţeles. Acesta era finalul unei crime pe care cel mai înalt organ de represalii al ţării o pusese la cale împotriva unui mare scriitor-disident. Ce puteam să fac? Nu-mi rămînea decît să tac—unica variantă de a-mi ţine la adă-post viaţa mea şi a familiei mele.
La sosirea la Rostov, m-am despărţit de „şef'' în sala de aşteptare de la cabinetul generalului.
— Totul e în ordine, materialele de la Novocerkask trebuie trimise la centru — mi-a spus el pe un ton inutil apăsat, cînd să ne luăm ră-mas-bun.
Soarta „necunoscutului" a rămas pentru mine o taină. În ce-l priveşte pe „şef'', am reuşit, cu prudenţa de rigoare, să aflu că ulterior a fost trimis în străinătate, se înţelege, nu ca să facă turism.
E legitimă şi firească o întrebare: Ce s-a întîmplat cu Aleksandr Isa-evici după operaţiunea de la Novocerkask? Nu ştiu. Poate că s-a îm-bolnăvit grav, poate că moartea i-a dat tîrcoale. Răspunsul, după cît se pare, trebuie căutat la el sau la cei din anturajul lui.
Postfaţă
Prezenta relatare are caracter documentar, deşi este scrisă din me-morie. Evenimentele descrise s-au produs cu adevărat, şi de a-proape douăzeci de ani această povară îmi stă pe conştiinţă. Mă întreb iarăşi şi iarăşi: ce puteam să fac? Dovezi directe, incontesta-bile, nu aveam, probe materiale nici atît. Îmi rămînea să strig. Dar mi s-ar fi dat o asemenea posibilitate? Foarte mult mă îndoiesc, ba mai mult, sînt convins că acţiunea mea de „dezvăluire" ar fi fost

înăbuşită în germene şi îngropată pentru totdeauna.
În primul capitol al cărţii lui G. A. Arbatov Mărturia unui contemporan este exprimată următoarea idee: „... eu cred că atîta timp cît mai sînt în viaţă martori, atîta timp cît mai există unii dintre cei sub ochii căro-ra s-au petrecut evenimentele acestei perioade importante şi compli-cate din istoria noastră, şi mai ales atîta timp cît mai există cei care, într-o măsură sau alta, au participat la ele, trebuie să li se dea posi-bilitatea să spună ce au de spus. Oricît de modest ar fi fost rolul lor în cele ce s-au întîmplat."
În mod premeditat n-am dat nume de persoane, de participanţi şi co-participanţi la evenimentele descrise. Consider necesar să le lăsăm posibilitatea să se exprime ei înşişi, să extindă aria relatării, să preci-zeze, să dea numele iniţiatorilor, ale inspiratorilor acestei acţiuni cri-minale. Aceştia, incontestabil, sînt din categoria celor mai înalţi func-ţionari de stat.
Haideţi să ne privim în ochi unii pe alţii.

INDICE BIOGRAFIC AL PERSOANELOR CITATE

Acest indice conţine scurte note despre unele dintre numele proprii citate în această carte. Nu au fost reluate lămuririle aduse în legă-tură cu unele nume în notele traducătorului. Nu s-a considerat nece-sar nici să se consacre note despre personajele episodice, cînd con-textul furnizează el însuşi informaţii suficiente, nici despre persona-lităţile foarte cunoscute publicului românesc. Ne-am limitat în sfîrşit la a furniza informaţiile strict indispensabile înţelegerii textului. (Nota editorului.)

ABAKUMOV, Viktor Semionovici (1897-1954), ministru al Securităţii din 1946 pînă în 1952. Condamnat în urma „Cazului halatelor albe" şi executat în 1954.
ABDUMOMUNOV, Toktobolot (născut în 1922), dramaturg kirghiz.
ADJUBEI, Aleksei Ivanovici (născut în 1924), ginere al lui Hrusciov şi însărcinat de acesta cu diverse misiuni. Redactor-şef la Komso-molskaia Pravda, apoi la Izvestia.
AITMATOV, Cinghiz (Născut în 1928), romancier kirghiz.
AKSAKOV, Ivan Sergheevici (1823-l866), publicist şi poet rus slavo-fil.
ALEKSEEV, Mihail Nikolaevici (născut în 1918), devenit membru al PC în 1942. Redactor-şef al revistei Moskva, secretar al comitetului director al US din URSS.
ANDROPOV, Iuri Vladimirovici (1914-1984), devenit membru al PC în 1939. Din 1967 presedinte al KGB, din 1973 membru al Biroului Politic.
ASANOV, Nikolai Aleksandrovici (născut în 1914), poet şi prozator.
BAJAN, Mikola (născut în 1904), poet şi publicist ucrainean, mem-bru al Academiei de ştiinţe a URSS.
BANDERA, Stepan (1909-1959), lider naţionalist ucrainean. Emigrat după al doilea război mondial, asasinat la Munchen de agentul sovi-etic Stasinski.
BARABANOV, Evgheni Viktorovici (născut în 1944), licenţiat în isto-ria artei. Interogat de KGB în 1973, a revendicat dreptul de a trans-mite în străinătate manuscrisele refuzate de cenzura din URSS. Coautor al Vocilor din străfunduri.
BARUZDIN, Serghei Alekseevici (născut în 1926), devenit membru al PC în 1949; autor de cărţi pentru copii.
BEK, Aleksandr Alfredovici (născut în 1902), romancier.
BELOV, Vasili (născut în 1933), romancier.

BENKENDORF, Aleksandr Hristorovici (1781-l844), şef al poliţiei sub Nicolae I, „ţarul jandarm".
BERIA, Lavrenti Pavlovici (1899-1953), bolşevic georgian care şi-a făcut toată cariera în poliţia secretă. Numit şef al NKVD în 1938, destituit după moartea lui Stalin şi împuşcat.
BOGORAZ, Lansa, în urma unei manifestaţii organizate în Piaţa Roşie la 25 august 1968 pentru a protesta împotriva invadării Ceho-slovaciei, a fost condamnată la 4 ani muncă corecţională şi la depor-tare în Siberia.
BÖLL, Heinrich (1917-1985), nuvelist şi romancier german. Premiul Nobel în 1972. L-a primit la el acasă pe Soljenitîn după expulzarea acestuia.
BONDAREV, Iuri Vasilievici (născut în 1924), devenit membru al PC în 1944. Romancier.
BUHARIN, Nikolai Ivanovici (1888-1938), eminent conducător al Par-tidului. Acuzat în 1929 de „deviaţionism de dreapta". Condamnat la moarte în al treilea proces de la Moscova şi împuşcat.
BUKOVSKI, Vladimir Konstantinovici (născut în 1942), publicist disi-dent. Internat în mai multe rînduri începînd din 1963 în spitalele psi-hiatrice sub mandatul KGB. În 1970 şi 1971 transmite coresponden-ţilor străini informaţii detaliate despre tratamentul impus protestata-rilor în spitalele psihiatrice „speciale". Internat în vara lui 1971 la spi-talul Serbski, apoi condamnat pe 5 ianuarie 1972 la închisoare, lagăr şi exil totalizînd doisprezece ani de privaţiune de libertate. Autor al lucrării O nouă boală mintală în URSS: opoziţia.
BUNIN, Ivan Alekseevici (1870-1953), scriitor, Premiul Nobel în 1933. A trăit în Franţa din 1920 pînă la moarte.
BROOKE, Gerald, belgian însărcinat de NTS, organizaţie de rezis-tenţă împotriva puterii sovietice, organizaţie cu sediul în Occident, de a transmite documente disidenţilor sovietici. Arestat de KGB în 1968.
CEAADAEV, Piotr lakovlevici (1794-1856), filozof, autor al Scrisorilor filozofice scrise direct în franceză. Una singură dintre aceste scrisori a fost publicată în timpul vieţii lui. Cenzura a interzis-o imediat şi ire-vocabil.
CEAKOVSKI, Aleksandr (născut în 1913), romancier, director la Literaturnaia Gazeta.
CEALIDZE, Valeri N., fizician, cofondator al Comitetului pentru Drep-turile omului, privat de cetăţenia sovietică în cursul unui turneu de conferinţe stiinţifice în SUA.

CIUKOVSKAIA, Lidia Korneevna (născută în 1907), critic literar şi scriitor. La începutul lui 1974 a fost exclusă din US pentru a-l fi sus-ţinut pe Soljenitîn.
CIUKOVSKI, Kornei Ivanovici (1882-1969), critic, poet şi eseist. După confiscarea Primului Cerc, îi oferă ospitalitate lui Soljenitîn în dacea sa de la Peredelkino. La moartea sa, îi lasă lui Soljenitîn prin testament bunuri care vor contribui la subzistenţa scriitorului în anii care i-au precedat expulzarea.
DANIEL, Iuli Markovici (pseud. Nikolai Arjak), (născut în 1925), pu-blică în Samizdat şi transmite în Occident povestiri nonconformiste. Arestat la 11 septembrie 1965 şi judecat în acelaşi timp cu A. Siniav-ski. Condamnat la 5 ani de internare într-un lagăr de muncă „cu re-gim sever".
DEMENTIEV, Aleksandr Grigorievici (născut în 1904), devenit mem-bru al PC în 1941. Critic, istoric al literaturii.
DIOMICEV, Piotr Nilovici (născut în 1918), devenit membru al PC în 1939. Secretar al Comitetului Central al PC. I-a succedat apoi Eka-terinei Furteva în postul de ministru al Culturii (1974).
DOROS, Efim Iakovlevici (1908-1974), devenit membru al PC în 1945. Eseist, pictor al vieţii rurale.
DZERJINSKI, Feliks Edmundovici (1877-1926), bolşevic de origine poloneză. A creat Ceka în 1917 şi a rămas pînă la moarte şef al Securităţii Statului.
EHRENBURG, Ilia Grigorievici (1891-1967), romancier şi jurnalist, autor de memorii asupra perioadei staliniste.
EVTUŞENKO, Evgheni Aleksandrovici (născut în 1933), poet. Criticat pentru a-şi fi publicat în presa străină „Autobiografia".
FADEEV, Aleksandr Aleksandrovici (1901-1956), scriitor, premiul Stalin în 1946 pentru Tînăra gardă. S-a sinucis în 1956 după rapor-tul lui Hruşciov la Congresul al XX-lea.
FARGES, Yves (1899-1953), rezistent francez, comisar al Republicii la Lyon la Eliberare, preşedinte în Franţa al Mişcării pentru Pace, decedat la Tbilisi într-un accident de automobil.
FEDIN, Konstantin Aleksandrovici (1892-1977), prozator destul de talentat în anii '20; după 1971, presedinte al US din URSS. Însărci-nat în mai multe rînduri cu misiuni oficioase.
GALANSKOV, Iuri (1939-1972), poet şi publicist contestatar, inspira-tor al culegerii „Phoenix 61" publicată în Samizdat. Internat într-un spital psihiatric, apoi eliberat. În 1966

protestează împotriva proce-sului Siniavski-Daniel. Trimis în judecată, este condamnat în ianua-rie 1968 la 7 ani muncă silnică. Suferind de un ulcer la stomac, moa-re, din lipsă de îngrijiri medicale, într-un lagăr din Mordovia.
GALICI, Aleksandr Arkadievici (născut în 1919), dramaturg, poet şi „bard" ale cărui cîntece s-au bucurat de o extremă popularitate în URSS. Exclus din US în 1971. Emigrează în 1974 în Norvegia.
GONCEAR, Oles (=Aleksandr) Terentievici (născut în 1918), proza-tor ucrainean, membru al Comitetului Central al PC al Ucrainei.
GRANIN (pseud. al lui Gherman), Daniil Aleksandrovici (născut în 1918), autor de romane şi nuvele.
GRASS, Günter (născut în 1927), romancier şi dramaturg german, prieten şi consilier al cancelarului Brandt.
GRIBACIOV, Nikolai Matveevici (născut în 1910), devenit membru al PC în 1943, din 1956 redactor-şef al revistei Uniunea Sovietică.
GHERASIMOV, Evgheni Nikolaevici (născut în 1903), devenit mem-bru al PC în 1944, scriitor.
GHINZBURG, Aleksandr I. (născut în 1936), intelectual contestatar. A adunat şi a făcut să parvină în Occident o Carte albă despre cazul Siniavski-Daniel. Condamnat în acelaşi timp cu Galanskov în ianua-rie 1968 la 5 ani muncă silnică.
HENRY, Ernst (pseudonim), ziarist sovietic, specializat în informaţii externe şi trimis frecvent în misiune în străinătate.
HERZEN (Gherten), Aleksandr Ivanovici (1812-1870), revoluţionar, scriitor, publicist şi filozof.
IAŞEK, Kamil (născut în 1909), poet uzbec.
IAKIR, Piotr Ionovici (născut în 1923), deportat în 1937 la vîrsta de paisprezece ani, ca urmare a lichidării tatălui său de către Stalin. Membru al Institutului de istorie al Academiei de ştiinţe a URSS. Arestat în iunie 1972 şi judecat cu Krasin în august 1973 în cursul unui proces menit să demonteze Cronica evenimentelor. Datorită atitudinii sale „pozitive" în cursul procesului, a beneficiat de o măsu-ră de graţie: exilul în Riazan.
ILICIOV, Leonid Fiodorovici (născut în 1906), membru al Comitetului Central al PC, responsabil cu ideologia în vremea lui Hrusciov.
ISAKOVSKI, Mihail Vasilievici (1900-1973), devenit membru

al PC în 1918. Poet al vieţii ţărăneşti.
IVANOV, Viaceslav Vsevolodovici (născut spre 1925), specialist în lingvistică slavă şi teoretician al literaturii.
KAPITA, Piotr Leonidovici (1894-1984), fizician, membru al Acade-miei de ştiinţe a URSS din 1939, membru al prezidiului acesteia din 1957.
KARIAKIN, Iuri (născut în 1920), universitar, publicist, filozof.
KAVERIN (pseud. lui Zilber) Veniamin Aleksandrovici (născut în 1902), romancier.
KAZAKIEVICI, Emanoil Ghenrikovici (1913-1962), devenit membru al PC în 1944. Prozator.
KAZAKOV, Iuri Pavlovici (născut în 1927), romancier şi nuvelist.
KERBABAIEV, Berdî (născut în 1894), scriitor şi traducător turcmen. KERENSKI, Aleksandr Fiodorovici (1881-1970), om politic, membru al partidului socialist revoluţionar; şef al guvernului provizoriu din iu-lie pînă în octombrie 1917. A emigrat.
KIROV (pseud. lui Kostrikov), Serghei Mironovici (1886-1934), colaborator apropiat al lui Stalin, asasinat (fără îndoială la ordinul acestuia).
KOJEVNIKOV, Vadim Mihailovici (născut în 1909), devine membru al PC în 1943; romancier.
KOLTOV, Aleksei Vasilievici (1809-l842), poet al vieţii rurale.
KONIEV, Ivan Stepanovici (1897-1973), mareşal al Uniunii Sovietice în 1944, comandant suprem al Pactului de la Varsovia din 1955 pînă în 1960.
KOPELEV, Lev Zinovievici (născut în 1912), critic şi eseist, speci-alist în literaturi străine moderne.
KORNEICIUK, Aleksandr Evdokimovici (născut în 1905), devine membru al Comitetului Central în 1952; dramaturg ucrainean.
KOSOLAPOV, Valeri Aleksandrovici (născut în 1910), îl înlocuieşte pe Tvardovski la conducerea lui Novîi mir în 1970, funcţie în care a rămas pînă în 1974.
KOCETOV, Vsevolod Anisimovici (1912-1974), devine membru al PC în 1944. Romancier, redactor-şef al revistei Oktiabr din 1961.
KRASIN, Victor, implicat cu P. lakir în procesul menit să stopeze apariţia Cronicii evenimentelor, condamnat la 1 septembrie 1973 la 3 ani închisoare şi la 3 ani de exil. Pedeapsa i s-a comutat în exil la Kalinin.
LAKŞIN, Vladimir lakovlevici (născut în 1933), devine

membru al PC în 1966, critic literar.
LEONOV, Leonid Maksimovici (născut în 1899), scriitor.
LEONTIEV, Konstantin Nikolaevici (1831-l891), scriitor, publicist, partizan al unei întoarceri la izvoarele civilizaţiei ruse creştine ema-nate de Bizanţ.
LIHACIOV, Dmitri Sergheevici (născut în 1906). Istoric al literaturii şi culturii ruse vechi.
LITVINOV, Pavel Mihailovici, nepot al lui Maksim L., fizician, se ri-dică public împotriva procesului tinerilor scriitori nonconformişti în ianuarie 1968. Participă la manifestaţia din 25 august 1968 contra invadării Cehoslovaciei. Condamnat la 5 ani de lagăr de muncă.
LOSSKI, Nikolai Onufrievici (1870-1965), filozof expulzat din Rusia Sovietică în 1922.
LUNT, D.R., profesor de medicină şi colonel al KGB, a condus mai multe expertize la spitalul psihiatric cu „destinaţie specială" Serbski din Moscova, care s-au soldat cu internarea arbitrară de intelectuali disidenţi.
LUNDKVIST, Arthur (născut în 1906), poet suedez, vicepreşedinte al Comitetului mondial al păcii, în 1957 primeste Premiul Lenin pen-tru întărirea păcii între popoare.
MAKSIMOV, Vladimir Emelianovici (născut în 1932), romancier, exclus în 1973 din US. A emigrat în 1974.
MANDELSTAM, Osip Emilievici (1891-1938), poet, mort într-un lagăr.
MARKOV, Gheorghi Mokeievici (născut în 1911), secretar al Comi-tetului director al US din URSS.
MATUSKIN, Vasili Semionovici (născut în 1906), devine membru al PC în 1945; scriitor.
MEJELAITIS, Eduardas (născut în 1919), devine membru al PC în 1943. Poet lituanian. În 1959 devine preşedinte al Uniunii scriitorilor lituanieni.
MIHALKOV, Serghei Vladimirovici (născut în 1913), devine membru al PC în 1950; poet şi autor dramatic.
MOJAEV, Boris Andreevici (născut în 1923), scriitor.
NEKRASOV, Vîktor Platonovici (născut în 1911), romancier. I se dă voie să părăsească URSS în 1974.
NIKITIN, Ivan Sawici (1829-1861), poet al vieţii rurale.
OKUDJAVA, Bulat (născut în 1924), devine membru al PC în 1955. Romancier, poet şi şansonetist foarte popular.
OSSIETSKY, Karl von (1889-1938), publicist german internat în la-gărul de la Sonnenburg din 1933 pînă în 1936 pentru articole ce condamnau fascismul hitlerist. Premiul Nobel

pentru pace în 1936.
PALCINSKI, Piotr Akimovici (1878-1929), inginer de mine şi eco-nomist. A refuzat să intre în maşinaţia montată de Krîlenko în vede-rea procesului Partidului industrial, împuşcat în închisoare.
PANKOV, Viktor Ksenofontovici (născut în 1920), devine membru al PC în 1944; critic, istoric al literaturii.
PAUSTOVSKI, Konstantin Gheorghievici (1896-1968), scriitor, parti-zan al unei anumite autonomii a literaturii faţă de linia oficială.
PETROVSKI, Ivan Gheorghievici (1901-1963), matematician, mem-bru al Academiei de ştiinţe a URSS. Rector al Universităţii din Mos-cova din 1951 pînă la moartea lui.
PIMEN, patriarh al Moscovei şi al întregii Rusii (laic Serghei Mihai-lovici Izvekov) (născut în 1910), primeşte tonsura monahală în 1927, episcop administrator al diecezei Moscovei în 1957, ales patriarh de Sinodul Bisericii Ruse la 2 iunie 1971.
POLIKARPOV, Dmitri, unul dintre protagonistii represiunii jdanoviste împotriva literaturii, responsabil la secţia artă şi literatură a Comite-tului Central, destituit în 1962 în momentul cînd se hotăra soarta nu-velei O zi din viaţa lui Ivan Denisovici.
POSPELOV, Ghenadi Nikolaevici (născut în 1899), universitar, isto-ric al literaturii ruse din secolele al XVIII-lea şi al XlX-lea.
PUGACIOV, Emelian Ivanovici (7-l775), conducător al unei vaste răscoale a cazacilor şi ţăranilor sub Ecaterina a II-a. Capturat şi a-dus într-o cuşcă la Moscova, unde a fost tras pe roată.
RADISCEV, Aleksandr Nikolaevici (1749-l802), a publicat sub Eca-terina a II-a o carte care denunţa iobăgia şi autocraţia. Condamnat la moarte. I s-a comutat pedeapsa în exil.
REGHELSON, Lev Lvovici, tînăr fizician, continuă cercetări în fizica cuantică.
REKEMCIUK, Aleksandr Evseevici (născut în 1927), devine membru al PC în 1948. Scriitor sovietic, autor de povestiri, nuvele şi scenarii de film. Redactor la Novîi mir.
RESETOVSKAIA, Natalia Alekseevna (născută în 1920), chimistă. Se mărită cu Soljenitîn în 1940, divorţează în 1949, în timpul deten-ţiei soţului ei. Se recăsătoreşte cu scriitorul în 1956. Soljenitîn şi ea se despart din nou în 1968. A publicat memorii în care îşi prezintă versiunea ei

asupra faptelor povestite aici de Soljenitîn.
RIURIKOV, Boris Sergheevici (1909-1969), critic, a fost redactor-şef al revistei Inostrannaia literatura.
RUDENKO, Roman Andreevici (născut în 1904), din 1953 procuror general al URSS.
SAFONOV, Ernst, preşedinte al secţiei din Riazan a Uniunii Scri-itorilor din URSS.
SAHAROV, Andrei Dmitrievici (1921-1989), „părintele bombei H" sovietice, împreună cu V.N. Cialidze şi A.N. Tverdohlebov. A înfiinţat Comitetul pentru drepturile omului (4.XI.1970). Autor de reflecţii şi de scrisori de protest adunate în Vorbeşte Saharov.
SALÎNSKI, Afanasi Dmitrievici (născut în 1920), dramaturg, prozator, scenarist rus.
SAMSONOV, Aleksandr Vasilievici (1859-1914), general al armatei imperiale în fruntea trupelor ruse în bătălia de la Tannenberg. După înfrîngere s-a sinucis. Personaj central al lui August Paisprezece.
SARTAKOV, Serghei Venediktovici (născut în 1908), prozator, dra-maturg, secretar al comitetului director al US din URSS.
SEMICIASTNÎI, Vladimir Efimovici (născut în 1914), devine membru al PC în 1944, succesiv prim-secretar al Komsomolului şi şef al KGB pînâ în 1967. Membru al Comitetului Central al PC pînă în 1971.
SIMONOV, Konstantin Mihailovici (născut în 1915), devine membru al PC în 1942. Poet, romancier şi publicist. Opera sa a fost inspirată în mare parte de al doilea război mondial.
SINIAVSKI, Andrei Donatovici (născut în 1925), a fost colaborator al Institutului de literatură mondială al Academiei de Ştiinţe a URSS. Publică începînd din 1955 sub pseudonimul de Abram Tert nuvele fantastice considerate calomnioase pentru regim. Exclus din US în 1965, condamnat în 1966 la 7 ani de lagăr cu regim sever, în 1973 a emigrat în Franţa, unde a predat literatura rusă la universitatea din Paris IV. Premiul Celei mai Bune Cărţi străine în 1974 pentru O voce în cor.
SOBOLEV, Leonid Sergheevici (1898-1971), autor de romane con-sacrate în special marinei, secretar al comitetului director al US din URSS.
SOFRONOV, Anatoli Vladimirovici (născut în 1911), devine membru al PC în 1940, din 1953 redactor-şef al lui Ogoniok. Poet şi drama-turg.

SOLOUHIN, Vladimir Alekseevici (născut în 1924), devine membru al PC în 1952. Poet, prozator şi publicist.
SURKOV, Aleksei Aleksandrovici (născut în 1899), poet foarte orto-dox, prim-secretar al US în timpul afacerii Pasternak.
SUSLOV, Mihail Andreevici (1902-1982), din 1921 membru al PC, din 1955 membru al Biroului Politic, specialist al ideologiei.
STRADA, Vittorio, comunist italian liberal, bun specialist în literatura sovietică.
SVETLOVA, Natalia Dmitrievna (Alia), a doua soţie a lui Soljenitîn.
SVIRSKI, Grigori tarevici, exclus din URSS în 1968 pentru a fi făcut un rechizitoriu antisemitismului. În 1971 s-a stabilit în Israel. Autor al Ostaticilor.
SAFAREVICI, Igor Rostislavovici (născut în 1923), mare matematici-an, specialist în algebră, premiul Lenin în 1959. În 1958 devine membru corespondent al Academiei de ştiinţe a URSS. Coautor al Vocilor din străfunduri.
SALAMOV, Varlam Tihonovici (născut în 1907), scriitor şi poet, a petrecut şaptesprezece ani în lagăre. Autor al Povestirilor din Kolî-ma.
SELEPIN, Aleksandr Nikolaevici (născut în 1918), şef al KGB din 1958 pînă în 1961, apoi în 1967 şef al organizaţiilor sindicale. A fost membru al Biroului Politic.
TARSIS, Valeri, unul dintre primii scriitori sovietici care au denunţat internările psihiatrice abuzive în nuvela Sala 7. I se dă voie să pără-seascâ URSS în 1966.
TENDRIAKOV, Vladimir Fiodorovici (născut în 1923), devine mem-bru al PC în 1948. Romancier.

CUPRINS

COMPLETAREA A PATRA, Iunie 1974
Socoteala, măi voinice, ieşi bine, n-am ce zice_____3

COMPLETAREA A CINCEA
1974-1975
INVIZIBILII

1 Nikolai Ivanovici Zubov _____ 69
2 Nikolai Ivanovici Kobozev _____ 84
3 Veniamin Lvovici şi Suzanna Lazarevna Teus _____ 88
4 Estonienii _____ 97
5 Elizaveta Denisovna Voronianskaia _____ 110
6 Natalia Milievna Anicikova şi Nadia Levitskaia_____125
7 Mira Ghenadievna Petrova _____ 133
8 Elena Tzarevna Ciukovskaia _____ 139
9 Natalia Ivanovna Stoliarova şi Aleksandr Aleksandrovici Ugrimov _____ 157
10 Seria din umbră _____ 180
11 Reţeaua nouă _____ 200
12 Triunghiul de sprijin _____ 216
13 Străinii _____ 235
14 Scara ‘’Donului liniştit’’ _____ 253

ANEXE (VOL. I)
1. Interviu acordat lui Sedze Komoto 15.11.1966 _____ 267
2. Scrisoare către cel de al patrulea congres al Uniunii Scriitorilor Sovietici 16.05.1967 _____ 268
3. Către Secretariatul Conducerii Uniunii Scriitorilor din URSS 12.09.1967 _____ 273
4. Însemnări de la Şedinţa Secretariatului Uniunii Scriitorilor din URSS 29.09.1967 _____ 274
5. K. Voronkov către A. Soljenitîn 25.11.1967 _____ 293
6. Secretariatul Uniunii Scriitorilor din URSS 01.12.1967 ____ 293

7. Unui membru al Uniunii Scriitorilor din URSS 16.04.1968 ___ 294
8. Secretariatului Uniunii Scriitorilor din URSS 18.04.1968 ____ 295
9. Redacţiilor Le Monde, L'Unită, Literaturnaia gazeta 25.04.1968 _____ 296
10. Redacţiei Literaturnaia Gazeta 12.12.1968 _____ 297
11. Prezidiului Colegiului orăsenesc Moscova al Avocaţilor 07.05.1969 _____ 297
12. Însemnări de la şedinţa organizaţiei din Riazan a scriitorilor 04.11.1969 _____ 298
13. Scrisoare deschisă către secretariatul Uniunii Scriitorilor din RSFSR 12.11.1969 _____ 307
14. Iată cum trăim 15.06.1970 _____ 309
15. Tovarăşului M.A. Suslov 14.10.1970 _____ 310
16. Academiei Regale Suedeze, Fundaţiei Nobel 27.11.1970 _____ 311
17. În loc de cuvînt de salut la banchetul de la Stockholm 10.12.1970 _____ 312
18. Academia Suedeză, domnului Karl Ragnar Gierow Fundaţia Nobel, domnului Nils K. Stole 21.01.1971 _____ 312
19. Scrisoare deschisă ministrului Securităţii Statului al URSS Andropov 13.08.1971 _____ 313
20. Lui A.N. Kosîghin, preşedinte al Consiliului de Ministri al URSS 13.08.1971 _____ 315
21. Cuvînt comemorativ despre Tvardovski 27.12.1971 ___ 315
22. Către K.R. Gierow, N.K. Stole 22.10.1971 K.R. Gierow către A. Soljenitîn 22.11.1971 _____ 316
23. Domnului K.R. Gierow 14.12.1971 _____ 318
24. Interviu acordat ziarelor New York Times şi Washington Post 30.03.1972 _____ 320

25. Declaraţie în legătură cu anularea ceremoniei Nobel 08.04.1972 _____ 334
26. Comitetului Securităţii de stat a URSS 02.07.1973 ___ 335
27. Ministrului Afacerilor Interne al URSS, N.A. Sciolokov 21.08.1973 _____ 335
28. Din interviul acordat agenţiei Associated Press şi ziarului Le Monde 23.08.1973 _____ 336
29. Serviciului poştal al KGB 31.08.1973 _____ 341
30. Redacţiei Literaturnaia gazeta 28.09.1973 _____ 342
31. Înştiinţare despre confiscarea Arhipeleagului Gulag 05.09.1973 _____ 342
32. Pe pagina de titlu a ediţiei samizdat sept. 1973 _____ 343
33. Lui A.D. Saharov 28.10.1973 _____ 343
34. Lui A.D. Saharov 16.09.1973 _____ 344

ANEXE (VOL. II)
35. Declaraţie pentru presă 14.01.1974 _____ 345
36. Declaraţie pentru presă 18.01.1974_____ 345
37. Interviu acordat revistei Time 19.01.1974 _____ 347
38. O breşă în zidul tăcerii 04.02.1974 _____ 349
39. Declaraţie pentru presă 02.02.1974 _____ 350
40. Convocare la Procuratura URSS 08.02.1974 _____ 353
41. Procuraturii URSS, ca răspuns la a doua sa convocare 11.02.1974 _____ 353
42. În eventualitatea că voi fi arestat _____ 353
43. L. Reghelson. Extras dintr-o scrisoare către guvernul URSS în legătură cu expulzarea lui Soljenitîn 17.02.1974

_____ 354
44. A.A. Ugrimov. O jumătate de an de tărăgănare şi o oră şi jumătate de convorbire _____ 354
45. N. Stoliarova către A. Soljenitîn 29.10.1977 _____ 361
46. Boris Ivanov. Moscova-Rostov sau KGB contra Soljenitîn __ 363

Indice biografic al persoanelor citate _____ 374